ВАСИЛ ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ

ВТОРО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

БЪЛГАРИЯ ПРИ АСЕНЕВЦИ 1187 – 1280

ПОРЕДИЦА •БЪЛГАРСКО ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО•

ТОМ 3

ИЗДАТЕЛСТВО •ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО •СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ•

Рис. К. Щъркеловъ

ВАСИЛ ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ

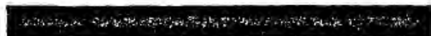

ТОМ 3

ВТОРО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

БЪЛГАРИЯ ПРИ АСЕНЕВЦИ (1187—1280)

Трето фототипно издание

Издателство „Захарий Стоянов“
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
СОФИЯ • 2007

ПОРЕДИЦА
„БЪЛГАРСКО ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО“

Том 3 на „История на българската държава през средните векове“ има странна съдба. След смъртта на проф. Златарски ръкописът е предаден на проф. П. Ников, а по-късно върху него работи и д-р Ив. Дуйчев, който го дооформя.

ISBN–10: 954-739-931-4
ISBN–13: 978-954-739-931-0

ISBN–10: 954-07-2447-3
ISBN–13: 978-954-07-2447-8

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТѢ И ИЗКУСТВАТА

Проф. Д-РЪ В. Н. ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ
НА
БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА
ПРЕЗЪ
СРѢДНИТѢ ВѢКОВЕ

ТОМЪ III

ВТОРО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

БЪЛГАРИЯ ПРИ АСѢНЕВЦИ
(1187—1280)

1. ОСВОБОЖДЕНИЕ И ОБЕДИНЕНИЕ НА БЪЛГАРСКИТѢ ЗЕМИ. — 2. ТЕРИТОРИАЛНО РАЗШИРЕНИЕ И ПОЛИТИЧЕСКО ИЗДИГАНЕ. — 3. БЪЛГАРИЯ ПРИ ПРИЕМНИЦИТѢ НА ИВАНЪ АСѢНЯ II.

СОФИЯ — ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — 1940

Проф. Д-РЪ В. Н. ЗЛАТАРСКИ

БЪЛГАРИЯ
ПРИ
АСѢНЕВЦИ
(1187—1280)

1. ОСВОБОЖДЕНИЕ И ОБЕДИНЕНИЕ НА БЪЛГАРСКИТѢ ЗЕМИ. — 2. ТЕРИТОРИАЛНО РАЗШИРЕНИЕ И ПОЛИТИЧЕСКО ИЗДИГАНЕ. — 3. БЪЛГАРИЯ ПРИ ПРИЕМНИЦИТѢ НА ИВАНЪ АСѢНЯ II.

СОФИЯ — ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — 1940

Докладвано отъ проф. П. Никовъ въ Историко-филологичния клонъ на Българската академия на наукитѣ и изкуствата на 29 май 1936 г.

Презъ 1934 г. проф. В. Н. Златарски обнародва втория томъ отъ своята „История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове" — онази часть, въ която е изложена историята на България подъ византийско владичество (1018—1187). Отъ това време до края на живота си (15.XII. 1935 г.) проф. Златарски работѣше почти изключително надъ третия томъ отъ своето съчинение. Следъ неговата смърть ржкописътъ бѣ предаденъ на проф. П. Никова, титуляръ на катедрата по българска история въ Университета. Проф. П. Никовъ прегледа ржкописа и го докладва въ едно заседание на Българската Академия на наукитѣ и изкуствата, презъ м. май 1936 г. Когато, обаче, съгласно взетото решение бѣ започнато печатането на този трудъ — презъ м. априлъ 1939 г. — самъ проф. Никовъ бѣ вече покойникъ. Както проф. Никовъ изтъква въ една своя статия за личностьта и дѣлото на проф. Златарски, този томъ е намѣренъ въ ржкописъ „почти привършенъ" и, споредъ него, се нуждае само отъ „нѣкои не много голѣми допълнения". Нѣкои отъ тѣзи праздноти бѣха запълнени при печатането, докато други остаs ватъ. Нѣкои отъ тѣхъ сж наистина леки за оправяне. Нѣкжде въ ржкописа, напримѣръ, сж направени „поправки": надъ текста сж добавени други думи и изрази, безъ обаче да се унищожи първоначалниятъ текстъ. Поради това не се разбира, дали авторътъ е направилъ окончателни поправки, или пъкъ ги е поставилъ, редомъ съ основния текстъ, за да избере по-късно по-добрата и подходна дума или изразъ. Изборътъ при печатането въ такива случаи бѣ направенъ съ огледъ на смисъла на текста и правилностьта на езика. Понѣкога въ подреднитѣ бележки не бѣха посочени точнитѣ и пълни заглавия на използуванитѣ съчинения; другъ пжть липсваха точни указания за съответнитѣ мѣста отъ книжовнитѣ извори. При тѣзи случаи — не особено многобройни — бѣха направени внимателни справки и бѣха добавени, при печатането, възъ основа на авторскитѣ

указания, точни препратки. Цитатитѣ и препраткитѣ отъ книжовни извори на гръцки, латински и славянски езикъ бѣха свѣрени при печатането. За жалость, не бѣ възможно да се намѣрятъ тукъ, въ София, нѣкои отъ използуванитѣ отъ автора съчинения и въ такива случаи трѣбваше да се следва въ всичко авторскиятъ ржкописъ. Текстътъ се напечати, като се запазиха всички особености на авторовия езикъ, а въ нѣкои случаи и отличителниятъ написъ на отдѣлни думи, възприетъ отъ покойния нашъ ученъ.

Докато общото изложение може да се смѣтне като напълно завършено, то не така изглеждатъ притуркитѣ въ края на този томъ. Авторътъ, вижда се, е възнамѣрявалъ да поработи още върху нѣкои отъ тѣхъ, а другаде — да прибави нови притурки.

Работата около оправянето на ржкописа и грижитѣ за коригирането е извършена отъ д-ръ Иванъ Дуйчевъ, редовенъ доцентъ по българска история въ Университета. Негово дѣло е сжщо заглавието на книгата и прибавеното въ началото съдържание, а още и библиографията на книжовнитѣ извори и литература, показалецътъ на имената и добавкитѣ въ края на книгата. При изготвянето на тѣзи допълнения сж използувани като образци съответнитѣ части отъ предишнитѣ томове на „История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове".

Академията.

Съдържание

I. Освобождение и обединение на българскитѣ земи

Страници

Страници

Притурки:

ВТОРО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

I. ОСВОБОЖДЕНИЕ И ОБЕДИНЕНИЕ НА БЪЛГАРСКИТѢ ЗЕМИ

1. ПРЕМИНАВАНЕ НА КРЪСТОНОСЦИТѢ ОТЪ ТРЕТИЯ ПОХОДЪ ПРЕЗЪ БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВЪ И НАРУШЕНИЕ НА ДОГОВОРА МЕЖДУ ВИЗАНТИЯ И БЪЛГАРИЯ

Настаналитѣ следъ ловешкия договоръ въ 1187 год. мирни отношения между българи и ромеи[1]) не траели дълго време. Прогласяването и коронясването на Асѣня I за български царь безъ съгласието на ромейския императоръ, както и отцепването на освободена България като автономна архиепископия безъ благословението на цариградския патриархъ — тия два факта не сѫ могли да не обърнатъ вниманието въ Цариградъ и да не ги считатъ като явно нарушение на мирния договоръ. Обаче тогавашниятъ императоръ Исаакъ II Ангелъ (1185—1195) не е могълъ нищо да предприеме противъ българитѣ, защото всичкото му внимание било съсрѣдоточено въ опасния за него бунтъ на Теодора Манкафа въ лидийска Филаделфия, който заплашвалъ да обхване малоазийскитѣ владения на империята. Отъ своя страна Асѣнь I и Петъръ не сѫ могли да не очакватъ противодействия откъмъ Византия въ една или друга форма за своитѣ смѣли и самоволни постѫпки. Затова тѣ не изпущали нито единъ случай, който би могълъ да имъ донесе, ако не узаконение, то поне признание на създаденото отъ тѣхъ ново положение въ освободената часть на България. Това тѣ най-първо получили отъ Сърбия.

1) Вж. В. Н. Златарски, История на българската държава и пр., т. II. София 1934, стр. 466—470.

Великиятъ сръбски жупанъ Стефанъ Неманъ, който още отъ 1183 год. се бѣ обявилъ за най-голѣмъ врагъ на византийския императоръ и, въ съюзъ съ маджарския краль Бела III (1173—1196), бѣше опустошилъ северозападнитѣ български земи и достигналъ бѣ до Срѣдецъ (1185)[1], следъ женидбата обаче на Исаака II Ангелъ съ дъщерята на Бела III, която промѣни неприятелскитѣ отношения между Маджарско и Византия на приятелски, се лишилъ отъ поддръжката на маджарския краль въ своя стремежъ да разшири предѣлитѣ на своето княжество за смѣтка на византийскитѣ владения. Това най-ярко изпъква въ обстоятелството, че презъ времето на българското възстание, макаръ то да е представяло сгоденъ моментъ да предприеме нови нападения на северозападнитѣ български земи, но той не е посмѣелъ това да стори, защото задъ гърба си ималъ, ако не съюзника, то поне приятеля и тъста на ромейския императоръ. Презъ 1186 год. погледитѣ на Стефана Неманъ били обърнати къмъ Далмация, дето норманитѣ бѣха разпространили за късо време своята власть; но тамъ той нѣмалъ успѣхъ и билъ принуденъ да сключи миръ съ Дубровникъ (27.IX. 1186)[2]. За да може да продължи борбата си съ Византия и да закрепи положението си следъ отказа си да признава властьта на императора, на Стефана Неманъ оставало само едно срѣдство: следъ възстановяването на българската държава да потърси съюза на търновскитѣ царе за съвмѣстни действия противъ Византия, защото, очевидно, той се боялъ, да не би да срещне въ лицето на възобновителитѣ на българското царство противници при прокарването на своя завоевателенъ планъ. Отъ своя страна Асѣнь I и Петъръ, едно, като не знаели, какви сѫ плановетѣ на Исаака II къмъ тѣхъ, и друго, като виждали въ предложението на сръбския великъ жупанъ официално признание на възобновената отъ тѣхъ държава, приели го, и съюзътъ билъ сключенъ, обаче при какви обстоятелства и на какви условия, остава неизвестно (1188)[3]. Отъ тоя моментъ

[1]) Пакъ тамъ, стр. 422—424.

[2]) К. Јиречек, Историја Срба. Свес. I. Београд 1922, стр. 197—198.

[3]) За тоя съюзъ узнаваме само отъ австрийския каноникъ Ансберта, който въ своето описание на 3-ия походъ, като разказва за вѫтрешното разложение на империята при приемницитѣ на Мануила I Комнинъ и за

общитѣ интереси като че ли налагали на българи и сърби да се сплотятъ за задружни действия, обаче, когато Стефанъ Неманъ предлагалъ съюзъ на българитѣ, той съвсемъ друго мислилъ, както ще видимъ по-нататъкъ.

За закрепата на своята държава не по-малко Асѣнь I и Петъръ се надѣвали да използуватъ едно ново твърде важно за тѣхъ събитие — преминаването на кръстоносцитѣ отъ 3-ия походъ презъ Балканския полуостровъ начело съ германския императоръ Фридриха I Барбароса (1152—1190). Наученъ отъ втория походъ, въ който преди 40 години бѣ взелъ сѫщо участие, Фридрихъ I, за да отстрани всѣкакви прѣчки, недоразумения и неприятности презъ време на пѫтуването, своевременно взелъ всички предпазителни мѣрки. Той изпратилъ пратеници и писма до всички владетели, презъ държавитѣ на които неговата армия щѣла да мине, а въ края на 1188 г. билъ сключенъ въ Нюренбергъ съ представителя на Византия логотетъ на дрома, Ивана Дука, тържественъ, утвърденъ съ взаимни клетви договоръ, по който германскиятъ императоръ се задлъжилъ мирно да премине презъ ромейскитѣ владения и да не допустне никакви пакости нито на градъ, нито на село, нито на крепость, нито на паланка, а ромеитѣ ще му набавятъ всичко потрѣбно въ изобилие, така че армията му да не търпи въ нищо недостигъ, но безъ мѫчнотии и въ излишекъ да намѣри както храна за хората, тъй и фуражъ за конетѣ. Заедно

разпадането на държавата при Исаака II Ангелъ, пише: In ea fluctuatione regni Grecię pręfati comites de Saruigia et Crazzia eo tempore, quo exercitus crucis Bulgariam transmeabat, occasione accepta partem Bulgarię suę ditioni subiugaverant, federe inito cum Kalopetro adversus imperatorem Constantinopolitanum (вж. Historia de expeditione Friderici imperatoris въ изданието на A. Chroust, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I. MGH, SS. nova series, t. V. Berlin 1928, S. 33, 7-11). Съюзътъ билъ сключенъ следъ обявяването на българската независимость, т. е. следъ есеньта на 1187 год., но и преди да стане известно за потеглянето на кръстоносната армия въ Сърбия, защото, ако сръбскитѣ жупани бѣха вече покорили часть отъ България тогава, когато кръстоносцитѣ минавали България отъ Браничево за Нишъ, съюзътъ вече е сѫществувалъ и дори въ думитѣ на Ансберта звучи упрекъ, че сръбскитѣ жупани, макаръ и да сѫ имали вече съюзъ съ Калопетра, това не имъ попъркало да заграбятъ български земи. Затова ние отнасяме съюза къмъ началото на 1188 год.

съ Ивана Дука, който се завърналъ въ началото на 1189 год., по желанието на Исаака II Ангелъ, Фридрихъ I изпратилъ специална комисия отъ видни кръстоносци въ Цариградъ, която да наблюдава за точното изпълнение на сключения договоръ. Споредъ Никита Акомината, едновременно Исаакъ II се разпоредилъ да се събиратъ запаси отъ храни и други потрѣби, а на областнитѣ началници заповѣдалъ незабавно да придружаватъ кръстоноситѣ презъ ония мѣста, презъ които императоръ Фридрихъ ще минава[1]).

Отъ Регенсбургъ, сборния пунктъ на кръстоносната армия, която на брой достигала до 120 хиляди души, на 11. май 1189 год. кръстоносцитѣ потеглили на кораби по Дунавъ и следъ десетодневно пѫтуване навлѣзли въ маджарскитѣ предѣли. Тамъ били посрещнати и приети много добре отъ Бела III, който разрешилъ на много маджарски магнати и рицари да се присъединятъ къмъ кръстоносното опълчение. Праздника на свв. ап. Петра и Павла то отпразднувало (29.VI.) въ полуразрушения гр. Бѣлградъ, първия български градъ на византийска територия, дето не останало за дълго. На 6. юлий кръстоносцитѣ вече пристигнали въ Браничево, дето тѣ напуснали корабитѣ и багажа си натоварили на кола. Отначало управительтъ на тоя градъ „колкото за очи" добре приелъ императора и кръстоносната войска, но после се показалъ коваренъ и негодникъ, защото той ги насочилъ не по главния и устроенъ пѫть, а по единъ скалистъ и барикадиранъ съ дървета и камъни пѫть; само благодарение на маджарскитѣ рицари-поклонници, които познавали добре пѫтищата въ тая область, тѣ преминали тоя мѫченъ пѫть благополучно, безъ да срещнатъ съпротива отъ страна на ромеитѣ. Но това не стигало. Когато кръстоносцитѣ на 11. юлий потеглили отъ Браничево и навлѣзли въ „пространната българска гора" (in ipsa silva longissima Bulgarię), поставени въ засади „ромеи, българи, сърби и власи полуварвари" нападали ариергарда на войската и фуражиритѣ и ги избивали съ отровни стрели. Залавя-

---

[1]) **Nicetas Choniata**, ed. Bon., p. 525, 9—22. — **Ansbert**, ib., pp. 15, 25— 16, 25.— K. **Zimmert**, Der deutsch-byzantinische Konflikt von Juli 1189 bis Februar 1190. Byz. Zeits., Bd. XII (1903), S. 43.

нитѣ отъ тѣхъ твърдѣли, какво тѣ това вършили по заповѣдь на браничевския началникъ, а главно по разпоредбата на ромейския императоръ; но и тѣ получавали заслуженото наказание чрезъ обѣсване. При преминаването презъ българскитѣ гори кръстоносната армия много се измѫчила и пострадала при събирането труповетѣ на убититѣ фуражири, отъ грабежитѣ на нападащи ромеи, които непрестанно отвличали коне и вървещитѣ безъ военна охрана кола, отъ мѫчнитѣ пѫтища и отъ голѣмата смъртность поради непредпазливо хранене. Но и при все това кръстоноситѣ въодушевено, храбро и спокойно отивали все напредъ[1]).

Когато Фридрихъ I заедно съ кръстоносната войска се приближавали до почти пустия градъ Равно (Rabnel и Rabinel, сег. Кюприя), настигналъ го пратеникъ отъ маджарския краль, който му съобщилъ отъ името на своя господарь, да се не очудва, задето ромейскиятъ императоръ дотогава не го поздравилъ и почелъ чрезъ нарочити пратеници, защото той не се намиралъ въ Цариградъ, а билъ въ Мала Азия, дето обсаждалъ Филаделфия. Между това дошълъ и пратеникъ съ писмо отъ Ивана Дука, въ което последниятъ казвалъ, какво неговиятъ господарь (Исаакъ II) се очудвалъ твърде много, задето Фридрихъ I не го още известилъ съ друго пратеничество за своето и на войската пристигане, за да ги проведатъ презъ страната по-грижливо, съ тържествени посрещания и съ приготвяне на добъръ пазаръ; но тъй като се научилъ вече за навлизането му въ неговото царство, той щѣлъ да изпрати насреща му хора, които ще очакватъ пристигането му въ гр. Срѣдецъ (Straliz)[2]). Тия думи били посрещнати съ негодуване отъ

[1]) Ansbert, ib., pp. 26, 29 — 28, 21. — Historia peregrinorum, ib., pp. 131, 26 — 133, 24 дава повече подробности за движението на кръстоноситѣ следъ заминаването имъ отъ Браничево.

[2]) Понеже Никита съобщава, че когато станало известно, какво Фридрихъ I навлѣзълъ съ войската си въ ромейскитѣ владения, за което той известилъ по знатни и заемащи важни длъжности лица на императора, при него билъ изпратенъ сѫщиятъ логотетъ Иванъ Дука заедно съ Андроника Кантакузинъ, за да отстранятъ по пѫтя всички неудобства (Nicetas, ib., pp. 525, 21 — 526, 3) отъ една страна, отъ друга пъкъ понеже въ писмото си сѫщиятъ Иванъ Дука казва, че господарьтъ му щѣлъ да изпрати въ Срѣ-

Фридриха I, който виждалъ въ тѣхъ по-скоро подигравка, отколкото извинение, защото изпратенитѣ по-рано съ Ивана Дука пратеници-кръстоносци, отъ които Фридрихъ I билъ вече получилъ известие за тѣхното благополучно пристигане въ околноститѣ на Цариградъ, докато Исаакъ II отсѫтствувалъ отъ столицата, несъмнено сѫ съобщили на последния следъ завръщането му отъ Мала Азия за цѣлия маршрутъ на кръстоносното опълчение, така че Исаакъ II не е могълъ да не знае, че германскиятъ императоръ вече се намиралъ на византийска територия. Отъ тоя моментъ вече се поражда недовѣрие между двамата императори, което скоро се обърнало въ откритъ конфликтъ, изразенъ най-първо въ това, че Исаакъ, следъ като приелъ Фридриховитѣ пратеници, заповѣдалъ да ги арестуватъ[1]). Това брутално отнасяне на Исаака II къмъ Фридриховитѣ пратеници въ Цариградъ, несъмнено, се намирало въ права връзка съ съюза му съ турския султанъ Саладина. Тоя Саладинъ билъ владетель на Египетъ. Той свалилъ представителя на управляващата дотогава династия на Фатимидитѣ, завладѣлъ въ края на 60-тѣ години на XII вѣкъ

децъ хора насреща му, K. Zimmert, като смѣта, че тукъ става дума за едно и сѫщо пратеничество, т. е. че самъ Иванъ Дука се намиралъ въ това известително пратеничество и казва, че ако той премълчава за това въ своето писмо, то това се дължи на неговата нечиста съвесть (п. т., стр. 47—48). Но тая идентификация ни се показва твърде пресилена и затова недопустима, защото, ако биха идвали при Фридриха I такива важни длъжностни лица и съ такава мисия, както Иванъ Дука и Андроникъ Кантакузинъ, то Ансбертъ едвали би пропусналъ да спомене за тѣхъ, още повече че Иванъ Дука му е билъ добре познатъ. Очевидно, тия две личности не сѫ ходили при германския императоръ, а е билъ пратенъ, както ще видимъ по-нататъкъ, братовчедътъ на Исаака II Ангелъ Алексий. И ако Никита сваля върху тѣхъ всичката вина за конфликта между двамата императори (Nicetas., ib., p. 526, 3—7), то това трѣба да се разбира, че тия две личности съ своето влияние и съ своитѣ интриги най-много сѫ спомогнали за нарушението на Нюренбергския договоръ.

[1]) Ansbert, ib., pp. 28, 22—29, 23. — Hist. peregr., ib., p. 134, 6-7. — За арестуването на Фридриховитѣ пратеници вж. тукъ по-долу, стр. 23. — Споредъ думитѣ на самия Фридриха I (вж. Ansbert, ib., p. 41, 26-34), арестуването на пратеницитѣ станало още когато кръстоносцитѣ се намирали въ Маджарско.

Египетъ и основалъ династията на Ейюбидитѣ. Следъ като закрепилъ властьта си въ Египетъ, той завоевалъ Сирия и по-голѣмата часть на Месопотамия и почналъ отъ всички страни да заплашва Иерусалимското кралство. Саладинъ разбилъ християнската войска при Тивериадското езеро въ 1187 г. и, следъ като завоевалъ нѣкои градове по морския брѣгъ, насочилъ оръжието си противъ Иерусалимъ, който той завладѣлъ презъ есеньта на сѫщата година. Третиятъ кръстоносенъ походъ билъ насоченъ тъкмо противъ него и затова Исаакъ II Ангелъ се сблизилъ съ него, дори сключилъ съюзъ противъ иконийския султанъ, Саладиновъ врагъ, а при нужда и противъ Фридриха I Барбароса[1]). Кога е билъ сключенъ тоя съюзъ, точно не може да се опредѣли. Обаче обстоятелството, че той се поставя въ връзка съ арестуването на пратеницитѣ, което се отнася къмъ времето, когато кръстоносцитѣ се намирали още въ Маджарско, и следъ завръщането на Исаака II отъ Мала Азия, ни дава достатъчно основание да приемемъ, че съюзътъ билъ сключенъ по-скоро въ края на юний 1189 г., отколкото въ края на юлий с. г., както K. Zimmert е наклоненъ да приеме[2]). Това се потвърдява и отъ самитѣ задължения на Исаака II къмъ Саладина. Ромейскиятъ императоръ се задължилъ: да изгони латинцитѣ отъ държавата си, да запрети на поданицитѣ си подъ страхъ на тъмниченъ затворъ да участвуватъ въ кръстоносни предприятия, да премахне какъвто и да било износъ на храни за останалитѣ още християнски пристанища въ Сирия и да се постарае да затрудни преминаването на кръстоносната германска армия презъ държавата си, ако не е въ състояние да я спре[3]). При такива задължения става съвсемъ ясно и понятно, защо Исаакъ II толкова рано се решилъ да наруши Нюренбергския договоръ, като заповѣдалъ още при встѫпването на кръсто-

---

[1]) А. А. Васильев, Византия и крестоносцы. Петербург 1923, стр. 65.

[2]) Вж. каз. ст., п. т., стр. 49—50.

[3]) Св. Георгиевъ, Императоръ Фридрихъ Барбароса на Балканския полуостровъ и въ българскитѣ земи. Българ. Истор. Библиотека, год. III (1930), т. II, стр. 128.

носцитѣ на византийска територия да имъ се правятъ всевъзможни прѣчки и спънки по пжтя на тѣхното движение.

Докато вървѣли тия разправии между кръстоносци и ромеи, сръбскиятъ великъ жупанъ Стефанъ Немань използувалъ случая и, макаръ и да се намиралъ въ съюзъ съ българския царь, завзелъ българския градъ Нишъ, нѣкога-си добре укрепенъ градъ, но въ нѣкои части разрушенъ отъ маджарския краль Бела III презъ нападението още въ 1183 год. Когато Фридрихъ I съ армията си пристигналъ при Нишъ и прекарвали три и повече дни за пазаруване, Стефанъ Немань заедно съ брата си Срацимира, следъ като известили за своето пристигане, за да посрещнатъ германския императоръ, били приети на 27. юлий отъ Фридриха I, като поднесли нему и на отдѣлнитѣ началници на кръстоносната войска многобройни и ценни дарове, а себе си и всички свои снабдили съ оржжия отъ тѣхъ. При срещата си тѣ настойчиво предлагали на императора военна помощь въ предстоящия походъ противъ ромейския императоръ, въ случай че тоя се противопостави на кръстоносната войска, защото тѣ предполагали, че при изказаната отъ ромеитѣ неприязненость къмъ кръстоносцитѣ сблъскванията между тѣхъ не ще могатъ да се избѣгнатъ. Освенъ това, двамата жупани съобщили на императора, какво тѣ „заедно съ третия си братъ Мирослава завзели съ мечъ и лжкъ гр. Нишъ и около него и непосрѣдно цѣлата оная земя до Срѣдецъ, отнета отъ властьта на гърцитѣ и си я присвоили, като се стараятъ да разпространятъ своята власть и мощь, колкото е възможно, дори по-нататъкъ“[1]). Ако въ тия думи на сръбскитѣ жупани не трѣба да видимъ едни само самохвалства, защото въ дадения моментъ тѣ не сж могли да направятъ такива широки завоевания, или пъкъ тѣ сж имали предъ видъ тукъ предишнитѣ си нахлувания въ 1183 год. заедно съ маджаритѣ, когато достигнали, наистина, до Срѣдецъ, то къмъ това време би могло да се отнесе разорението и опустошението на българскитѣ градове въ долината на р. Тимокъ — Свърлигъ, Равни (сег. Равно при Княжевецъ) и Козълъ (сег.

[1]) Ansbert, ib., pp. 29, 24—30, 25.—Hist. peregr., ib., pp. 134, 28 — 135, 13.

Кожелъ) отъ сърбитѣ[1]. По-нататъкъ жупанитѣ „за самата земя, придобита съ военната имъ храбрость, предлагали сами, щото тя трѣба да бжде получена отъ ржката на хората на самия римски императоръ, а сжщо и вѣрность за вѣчна слава на римската империя, подбудени не отъ нѣкой страхъ, а само насърдчени отъ уважение къмъ него и германското царство"[2]. Колкото тъмно и да е предадена мисъльта на сръбскитѣ жупани, все пакъ не е мжчно да се разбере, че тѣ искали да предадатъ завоеваната отъ тѣхъ земя на императора и после да я получатъ отъ него като феодъ, съ други думи, тѣ били готови да признаятъ върховната властъ на германския императоръ, а себе си — за негови васали. Доколко това предложение е било искрено, ние не знаемъ; но все пакъ не е мжчно да се отгатне тѣхното интимно желание въ него, а именно: отъ една страна, за да узаконятъ заграбената незаконно отъ тѣхъ чужда земя, понеже я получили отъ своя сюзеренъ, германския императоръ, а отъ друга — за да могатъ по-лесно да постигнатъ третото си предложение, преговоритѣ за което били почнати по-рано и сега били довършени, а именно: дъщерята на Бертолда IV, отъ Андехсъ-Мерау, херцогъ на Далмация (т. е. на Хърватия или Мерания) и маркграфъ на пограничната область Истрия, да се даде за жена на Мирославовия синъ Тольена, князъ на Захълмие и Раса — провинции, които се допирали до Далмация[3].

На първото предложение Фридрихъ I Барбароса, следъ като отблагодарилъ за направенитѣ му почести и подаръци, отговорилъ, че „той отъ любовь къмъ Христа предприелъ това мжчно странствуване противъ притѣснителитѣ на Иерусалимската земя и не замисля никакво зло отъ тщеславие или отъ нѣкаква амбиция противъ когото и да било християнски владетель, както не и противъ ромейския, ако тоя последниятъ е приготвилъ за войската вѣренъ приемъ, както често обеща-

---

1) Вж. Житіе и жизнь Св. Сумеѡна, написано отъ сина му, краль Стефана Първовѣнчани, изд. отъ P. J. Šafařik, Život sv. Symeona. Praha 1868, p. 8, cap. 7. — Ср. Јиречек, п. т., стр. 199.

2) Ansbert, ib., p. 30, 25-29. — Hist. peregr., ib., p. 135, 14-19.

3) Ansbert, ib., p. 31, 12-18.

валъ, и добъръ пазаръ; въ противенъ случай той се въоръжава противъ лъжливитѣ християни — устроители засади на Христовитѣ поклонници наравно като противъ езичницитѣ и че съ (помощьта на) своитѣ ще си прокара пжть съ желѣзо (оржжие)"[1]). Отъ последнитѣ думи, както и отъ това, че Фридрихъ I не се изказалъ по вгорото предложение, ясно става, че той въ отговора си билъ доста резервиранъ: нито приелъ, нито отхвърлилъ предложението на сръбскитѣ жупани за военна помощь. Що се отнася до третото имъ предложение, то по било прието, защото Бартолдъ клетвено се съгласилъ за женидбата на Тольена съ дъщеря му, която щѣла да се извърши на Георгевъ-день (23. IV. 1190 г.) въ Истрия, подъ условие, че Тольенъ ще наследи баща си Мирослава най-първо отъ всичкитѣ си братя. Договорътъ билъ скрепенъ съ даване на дѣсната ржка отъ самитѣ жупани[2]). Така Ст. Немань кроилъ да присъедини и Далмация къмъ Сърбия по миренъ начинъ. Презъ времето на тия преговори въ Нишъ пристигнали български пратеници съ писмо отъ Калопетра, брата на българския царь Асѣня, въ което той „предупредително поздравявалъ Фридриха I Барбароса и изказвалъ своето разположение къмъ него, като съ длъжимата почить и съ клетва му обещавалъ сигурна помощь противъ неприятелитѣ"[3]), т. е. противъ ромеитѣ. Това предложение, което има сжщия изворъ — спрѣчкванията между ромеи и кръстоносци, ще трѣба да се постави въ връзка съ сжществуващия тогава съюзъ между сръбския великъ жупанъ и българскитѣ царе, защото Ансбертъ го свързва тъкмо съ тоя съюзъ, а въ Historia peregrinorum се право казва, че сръбскитѣ жупани „предложили доброволна помощь както отъ себе си, тъй и отъ своитѣ съюзници и приятели, именно Калопетра и неговия братъ Асѣня"[4]). Отговорътъ на това предложение отъ

---

[1]) Ansbert, ib., pp. 30, 30 — 31, 11.—Hist. peregr., ib., p. 135, 19-26

[2]) Ansbert, ib., p. 31, 19-26. — Јиречек, п. т., стр. 200.

[3]) Ansbert, ib., p. 33, 7-14.

[4]) Hist. peregr., ib., p. 135, 10-13: voluntarium offerentes auxilium tam de se quam de ipsorum coniuratis et amicis, Kalopetro scilicet et Assanio fratre illius etc.

страна на българскитѣ водачи несъмнено е билъ сжщия, както и отговорътъ къмъ сръбскитѣ жупани — резервиранъ. Въ всѣки случай, „това е билъ моментъ, пише В. Г. Васильевски, когато разрешението на славянския въпросъ на Балканския полуостровъ се намирало въ ржцетѣ на западния императоръ; това е билъ моментъ, когато Барбароса почти готовъ билъ да приеме съдействието на българския и сръбския вожди противъ Византия, а това неминуемо би повело къмъ разрушението на грьцката империя“[1]).

Докато Фридрихъ I Барбароса съ армията си се намиралъ при Нишъ, при [него се явилъ византийски пратеникъ севастъ Алексий, братовчедъ на Исаака II, който го поздравилъ отъ името на своя господарь. Той обещавалъ на германския императоръ спокойно преминаване и добъръ пазаръ понататъкъ презъ цѣлата византийска територия, като казвалъ, че браничевскиятъ управитель твърде много сгрѣшилъ, задето го прекаралъ недовѣрчиво и не му оказалъ никаква покорность, както му било заповѣдано отъ негевия господарь. Съобщилъ сжщо, че той съ войска отъ въоржжени хора пази при Срѣдецъ проходитѣ въ тая область противъ сръбскитѣ жупани, които насила навлѣзли въ ромейското царство и затова не трѣба да се допуска никакво подозрѣние за война отъ страна на него или ромеитѣ. По поводъ на тия думи Ансбертъ забелязва: „но той казва това съ уста, а въ сърдцето излъга“[2]). При такива едни увѣрения отъ византийска страна Фридрихъ, който все още билъ увѣренъ, че преминаването му презъ византийската територия ще стане тихо и мирно безъ никакви усложнения, отъ своя страна, взелъ мѣрки, щото и самата кръстоносна войска да не дава поводъ съ своето държане за нови недоразумения, особено противъ рицарскитѣ прислужници и фуражиритѣ, които, отивайки да събиратъ храна и фуражъ, предавали сж на грабежи и безчинствували. Затова на съвета съ началницитѣ било решено строго да се наказва всѣки, който се улови въ престжпление, а върху вюрц-

---

[1]) В. Г. Васильевскій, рецензията му върху книгата на Ѳ. Успенскій, ЖМНПр., часть 204 (1879), стр. 196—197.

[2]) Ansbert, ib., p. 33, 15 — 29.

бургския епископъ, който билъ известенъ съ своето красноречие, било възложено силно да порицае провинилитѣ се за нарушението на клетвата и мира и настоявалъ въ своитѣ речи да бждатъ спазвани всички божии закони и свѣтски заповѣди[1]. Освенъ това, като опитенъ и предпазливъ пълководецъ, Фридрихъ I все пакъ намѣрилъ за необходимо да реорганизира цѣлата си армия, която той раздѣлилъ на четири голѣми отреди съ опредѣлени началници и знаменосци; всѣки отъ тия отреди представялъ отдѣлна бойна единица, винаги готова за всѣкаква изненада[2].

Следъ като били изпълнени тия разпоредби, отъ Нишъ на 30. юлий Фридрихъ I, следъ като се простилъ съ своитѣ приятели, сръбскитѣ жупани, заедно съ кръстоносната армия продължилъ пжтя си напредъ презъ неравни и мжчни горски пжтища; кръстоносцитѣ и тукъ се натъквали на барикади отъ дървета и камъни, но най-вече страдали отъ засадни и неочаквани нападения и отъ стрелци-разбойници, които, скривайки се въ гжститѣ хръсталаци покрай главния пжть, поразявали съ отровни стрели невъоржжени и пжтуващи непредпазливо кръстоносци; обаче много отъ тѣхъ били уловени и получили заслуженото наказание чрезъ обѣсване. Пасавскиятъ епископъ Дитполдъ въ писмото си за тоя преходъ разказва следното: „Въ втория проходъ, който бѣше твърде много укрепенъ съ камъни и дървета и отъ природата на самото мѣсто, бѣ се събрало голѣмо множество разбойници и крадци, както бѣ заповѣдалъ браничевскиятъ управитель, който ни бѣ изпреварилъ лукаво; това много затрудни хората на швабския херцогъ, който водѣше първия отредъ. Сетне, като нападнаха нашия отредъ и оня на меранския херцогъ (Бартолда IV), тѣ нараниха нѣкои, като имъ отнеха голѣма часть отъ багажа. Веднъжъ привечерь ние съ споменатия вече мерански хер-

---

[1]) Ibidem, pp. 33, 30 — 34, 18. — Въ Hist. peregr., ib., p. 138, 7—15, тия разпоредби сж отнесени къмъ времето следъ пристигането на кръстоносната войска въ Срѣдецъ, което едвали е вѣрно, защото при Срѣдецъ тя не останала, както ще видимъ, дълго време.

[2]) Ansbert, ib., pp. 34, 19 — 35, 11.—Hist. peregr., ib., pp. 138, 20 — 139, 6. — Ср. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 124—125.

цогъ съ около двайсеть рицари вървѣхме напредъ, като пазѣхме последнитѣ отъ групата; но внезапно двамата синове на единъ воевода на тая область почти съ сто другари, като ни нападнаха мѫжки и смѣло, дълго се сражаваха съ насъ съ мечове и копия. Но ние съ божия помощь ги обърнахме въ бѣгство, така че повече отъ 40 ранени се изпокриха въ скривалища, и ние следъ това като събрахме тамъ 24 отъ тѣхъ докарахме вързани за опашкитѣ на конетѣ въ нашия лагеръ и тамъ накарахме да ги обѣсятъ за краката" „по вълчи начинъ"[1]). Въ споменувания тукъ воевода трѣба да се разбира нѣкой мѣстенъ воевода боляринъ — първенецъ български, чиито владения, вѣроятно, сѫ пострадали отъ нападенията и грабежитѣ на рицарскитѣ служители и фуражиритѣ. Че това сѫ български организирани чети отъ мѣстното население, които имали назначение не толкова да пакостятъ на кръстоноситѣ, колкото да отбиватъ тѣхнитѣ нападения и грабежи, се види отъ следния случай, който ни предава Ансбертъ. „Знаменитиятъ швабски херцогъ, който предхождаше бащата — императоръ съ своитѣ отреди отъ шваби и баварци... избилъ чрезъ безчестно обѣсване твърде много разбойници уловени измежду българитѣ"[2]). Въ такива всѣкидневни сблъсквания кръстоносцитѣ изтрѣбвали нападащитѣ „неприятели гърци" съ страшни кланета, но при все това останалитѣ злосторници, отстранени по склоноветѣ на планинитѣ, ги безпокоили, докато минавали презъ цѣлата българска гора, съ нощни грабежи, но зато пъкъ и тѣ били безжалостно избивани отъ кръстоносцитѣ[3]).

---

[1]) Ansbert, ib., p. 35, 12-32.—Hist. peregr., ib., pp. 135, 30—136, 4. — Вж. писмото на Фридриха I Барбароса до сина му и наследникъ Хенриха, Ansbert, ib., pp. 40, 29 — 41, 2 и писмото на пасавския епископъ Дитполда до австрийския херцогъ Леополда, MGH., SS. t. XVII, p. 509, 30 sqq. и българския преводъ на двеѣ писма у Св. Георгиева, Две писма на видни кръстоносци отъ Пловдивъ презъ 1189 год. Изв. Истор. Д-во, кн. XI—XII (1931—32), стр. 254—255 и 259—260, отъ който ние се ползуваме, защото нѣмаме подъ рѫка латинския текстъ на Дитполдовото писмо.

[2]) Ansbert, ib., p. 36, 6 — 13: Illustris etiam dux Sueuię..., perplures e Bulgaris latrunculos conprehensos ignominioso suspendio enecavit. — Hist. peregr., ib.

[3]) Ansbert, p. 36, 23 — 27. — Hist. peregr., ib., pp. 135, 30 —

На 13. августъ кръстоноситѣ пристигнали предъ гр. Стралицъ (Срѣдецъ), въ който тѣ не намѣрили не само никакъвъ приятелски приемъ, но и никакви храни и други потрѣби, въпрѣки даденитѣ обещания отъ Ивана Дука и отъ севаста Алексия. „Въ Срѣдецъ, пише еп. Дитполдъ, не намѣрихме почти никакъвъ човѣкъ, тъй като по заповѣдь на браничевския управитель хората отъ тая область бѣха избѣгали въ планинитѣ и бѣха отнесли съ себе си съѣстнитѣ припаси; тамъ войската поради липса на вино начена много да слабѣе"[1]). Още следъ потеглянето си отъ Нишъ кръстоноситѣ вече разбрали, че тѣ ще срещнатъ съпротива отъ страна на ромеитѣ, а пъкъ появяването на разбойници ясно показало, че тѣхното пѫтуване не ще бѫде безопасно и самитѣ тѣ ще бѫдатъ изложени на разни изненади. Поради това, докато Фридрихъ I Барбароса следвалъ съ главното кръстоносно ядро по главния пѫть Нишъ—София—Пловдивъ, нѣкои отъ съюзницитѣ му бивали изпращани отъ двет̀ѣ страни на главния пѫть съ задача, едно, да отбиватъ „разбойнишкитѣ шайки" и ромейскитѣ войски, ако такива случайно се появятъ странично, и, друго, да си набавятъ храни и всичко друго необходимо. Такъвъ единъ отредъ билъ образуванъ отъ австрийскитѣ кръстоноссци начело съ пасавския епископъ Дитполда, далматинския и merански херцогъ Бертолда и адвоката Фридрихъ отъ Бергъ, настоятеля на Пасавската цървка и на мънастиря Мьолкъ, когото Ансбертъ приброява къмъ по-първитѣ (primores) и по-знаменититѣ (celebriores) участници въ третия кръстоносенъ походъ[2]).

138, 3, дава повече разкази за разнитѣ сблъсквания между кръстоносци и мѣстнитѣ жители презъ време на пѫтуванетата между Нишъ и Срѣдецъ.

[1]) Св. Георгиевъ, каз. ст., стр. 255.

[2]) Ansbert, ib., p.18, 5 — 7 et p.21, 6, 34 — 37. — За действията на бергския адвокатъ Фридриха противъ разбойницитѣ между Нишъ и Срѣдецъ Ансбертъ ни съобщава следното: „Твърде упоритъ въ преследването на разбойници отъ тоя родъ, като забелязалъ, че единъ отъ тѣхъ се покачилъ на върха на едно дърво, за да стреля оттамъ въ неговитѣ хора, Фридрихъ го свалилъ съ стрела отъ дървото съ дължимото наказание, като го обѣсилъ здравата на дървото, за което по-рано не особено здраво се бѣ зацепилъ; сѫщо така и други шестима той погубилъ за страхъ на останалитѣ съ сѫщото наказание — позорно обѣсване"; ibidem, pp. 35, 32 — 36, 6. — Hist. peregr., ib., pp. 133, 34 — 134, 7.

Когато на 14. августъ императоръ Фридрихъ I Барбароса съ войската потеглилъ на изтокъ по новия пѫть за Пловдивъ, отредътъ на бергския адвокатъ Фридриха подъ влияние на голѣмото разочарование въ Срѣдецъ взелъ юго-западна посока. Презъ Владайския проходъ-вододѣлъ нашитѣ кръстоносци насочили пѫтя си покрай Перникъ и Земенъ къмъ Велбуждъ (сег. Кюстендилъ), които били недостѫпни за тѣхъ поради своята непривзимаемость, и оттамъ движейки се въ сѫщата посока, тѣ дошли до малката крепость **Градецъ** при планина съ сѫщото име въ Паланешко, северно отъ днешна Крива-паланка, която представяла цвѣтущитѣ владения на мѣстния бояринъ, „благовѣренъ и твърде богатъ", чийто домъ съ малка църква се намирали въ самата крепость. Болеринътъ приелъ радушно рицаритѣ, чрезъ което отнелъ у тѣхъ всѣка причина да го ограбятъ. Обаче освободителитѣ на гроба Господенъ не се постѣснили да покажатъ своитѣ нрави. Въ изображението на страшния сѫдъ, което обикновено се рисува въ нартеката на западната стена на църквата, въ случая въ болярската църква, като обяснили дяволитѣ, яхнали на грѣшницитѣ, за гърци, възседнали кръстоноситѣ, тѣ намѣрили добъръ претекстъ не само да ограбятъ това цвѣтуще и богато селище, но и да изгорятъ най-жестоко както църквата, тъй и болярския домъ и най-безчеловѣчно да изколятъ немалко невинни хора[1]).

Докато пасавскиятъ епископъ и далматинскиятъ дуксъ съ своитѣ хора били заети съ ограбването и разорението на Градецъ, бергскиятъ адвокатъ Фридрихъ самъ съ своитѣ пъргави и смѣли войници, продължилъ движението си по-нататъкъ напредъ (ulterius progrediens). По пѫтя си той трѣбало да изкачи и прехвърли една планина, завзета отъ неприятели, които отъ горе търкаляли голѣми камъни и хвърляха копия

---

[1]) **Ansbert**, ib., p. 56, 14 — 19. — Ср. **Hist. peregr.**, ib., p. 148, 26 — 31, която съкратено парафразира Ансберта и неправилно предава собственото име Gradniz вм. Graditz. — Вж. В. Н. **Златарски**, Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България" не е билъ Добромиръ Хризъ. Годишникъ на Ист.-филолог. факул., т. XXIX, 6, стр. 6—8. — Ѳ. **Успенскій**, Образованіе второго болгарскаго царства. Одесса 1879, стр. 146.

върху него и войницитѣ му, обаче той сполучилъ да ги надвие и пръсне. Необезпокояванъ вече отъ никого, той навлѣзълъ въ една богата и плодородна область, на име Flachia — Влахия, която немного, т. е. недалечъ отстояла отъ Солунъ[1]). Тукъ подъ „Влахия“ презъ даденото време (XII вѣкъ) не може да се разбира нито „Струмица и Просѣкъ“[2]), нито „околноститѣ на Солунъ и Сересъ“, или „северна Македония“, нито пъкъ „днешна Македония“[3]), а само Акоминатовата μεγάλη Βλαχία[4]), т. е. горна или северна Тесалия, защото и Ансбертъ, както и Никита Акоминатъ, нарича съ името „България“ северо-западнитѣ и западнитѣ (Моравско и Софийско), а сжщо и юго-западнитѣ (днеш. Македония) български земи[5]). При такова значение на Flachia само по себе си се разбира, че и планината, която нашиятъ бергски адвокатъ трѣбало да прехвърли по пжтя си за Тесалия подъ ударитѣ на неприятелитѣ, по никой начинъ не сж могли да бждатъ Родопитѣ, нито на западъ, нито на юго-западъ отъ тѣхъ, както обикновено се приема, защото той се е движилъ несъмнено по главния пжть, който пресича днешна Македония на югъ: Скопие — Велесъ — Прилепъ — Битоля — Кайляри — Кожани — Селфидже — Лариса, а друга нѣкоя, каквито не една е срѣщалъ по пжтя си, като, напр., Бабуна планина. Въ Влахия или преди да влѣзе въ нея, той се натъкналъ, както изглежда, на известна съпротива отъ мѣстнитѣ жители, които Ансбертъ нарича „бунтовници“ (rebelles), но и тѣхъ сполучилъ да надвие и дори избилъ нѣкои отъ тѣхъ. Докато адвокатъ

---

[1]) Ansbert, ib., p. 56, 19—29.

[2]) Ѳ. Успенскій, Образованіе, стр. 149.

[3]) П. Мутафчиевъ, Владѣтелитѣ на Просѣкъ. София 1913, стр. 10, 11 и 19 въ бел.

[4]) Nicetas, ib., p. 841, 14—15.

[5]) Ansbert, ib., pp. 33, 4; 36, 12; 38, 8; 41, 17, 19; 45, 24—25; 58, 16; 61, 9. — Ср. Hist. peregr., ib., p. 135, 11 — 12. — Вж. В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня, водачитѣ на възстанието въ 1185 година. Сп. Б. Ак., кн. 45 (22) (1933), стр. 29—38. — Ср. F. Tafel, De Thessalonica eiusque agro etc. Berolini 1839, p. 473, дето испанскиятъ евреинъ Вениаминъ Туделски († 1173), като споменува за Robinica и Κυνοποταμός въ Тессалия, пише: Haec est Valachiae initium, cuius incolae montes incolunt, т. е. „това е началото на Влахия, чиито жители населяватъ планинитѣ.“

Фридрихъ се намиралъ въ Влахия и заграбвалъ нужнитѣ му храни и други потрѣби, настигнали го отстаналитѣ негови другари, пасавскиятъ епископъ и далматинскиятъ дуксъ съ своитѣ хора, които, следъ като навлѣзли въ страната, така сжщо заграбили немалко плячка [1]).

„Когато следъ това, пише Ансбертъ по-нататъкъ, решавали да потеглятъ (обратно), тѣ срещнали (соб. „тѣ имали идещъ насреща си“ или „насрещу имъ се явилъ“) нѣкого-си жупана или сатрапа на България, който, следъ като повърналъ на дукса единъ войникъ, плененъ въ България отъ насилието на разбойници, измолилъ отъ него (дукса) и отъ адвоката миръ за себе си и за своята страна“ [2]). И тъй, Ансбертъ ни съобщава, че когато началницитѣ на нашия отредъ, следъ като се награбили съ изобилна и богата плячка, решавали да потеглятъ обратно отъ Влахия, за да настигнатъ отново другитѣ кръстоносци и да се присъединятъ къмъ армията на императора, при тѣхъ се явилъ „нѣкой-си жупанъ или сатрапъ на България“. Нѣма никакво съмнение, че последниятъ самъ се е нарекълъ така предъ тѣхъ, като далъ византийското име на длъжностьта си „сатрапъ“, очевидно, съ цель да посочи на своята широка и неограничена власть, а оттука и на високото положение, което той заемалъ. Обаче това име σατράπης е единъ отъ епитетитѣ, които е носилъ намѣстникъ-управительтъ на България, както това изрично свидетелствува М. Аталиатъ [3]), следователно тоя Ансбертовъ „жупанъ или сатрапъ на България“ не е могълъ да бжде никой другъ, освенъ тогавашниятъ намѣстникъ на България, т. е. на днешна Македония, защото презъ XI и XII вв. съ името „България“ се наричали, както се каза, западнитѣ и юго-западнитѣ български земи. Що се отнася до въпроса, кой е билъ тоя български

---

[1]) Вж В. Н. Златарски, Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България“ и пр., п. т., стр. 8—9.

[2]) Ansbert, ib., p. 56, 30—33.

[3]) M. Attaliota, ed. Bon., p. 37, 13 et p. 38, 8: ὁ δὲ τῶν Βουλγάρων σατράπης; съ сжщото име той нарича и управителя на тема „Придунавски градове“ (Паристрионъ); вж. ibidem, p. 205, 5—6.—Ср. В. Н. Златарски, Устройство Болгарiи и положенiе болгарскаго народа въ первое время послѣ покоренiя ихъ Василiемъ II Болгаробойцею. Seminarium Kondakovianum, t. IV (1931), стр. 53.

жупанъ или сатрапъ, то Ансбертъ не го назовава по име; обаче между известнитѣ засега моливдовули (оловени печати) на българскитѣ намѣстници-управители има единъ (дошълъ до насъ въ два екземпляра), който на опакото си носи следния надписъ: [Κύριε, βοή]θ(ει) τῷ σῷ δούλῳ Λέοντι βέστῃ [κ(αὶ) κατ]επ[άνῳ] Βουλγαρίας τῷ Δριμῦ, т. е. „Господи, помагай на твоя рабъ Лъва Дримисъ, вестъ и катепанъ на България“[1]). Обикновено тоя моливдовулъ се отнася къмъ края на Комниновската епоха или къмъ началото на Ангелитѣ[2]). Ако това опредѣление е вѣрно, то Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България“ по време напълно съвпада съ вестъ Лъва Дримисъ, катепанъ или намѣстникъ-управитель на България отъ споменатия тукъ моливдовулъ. Въ полза на тая идентификация би могло да послужи и следното съображение. Въ текста на Ансберта се чете: quendam juppanum vel satrapam Bulgarię. Когато българскиятъ намѣстникъ-управитель е произнасѣлъ името на своята длъжность κατεπάνος и я обяснилъ съ известната на нашитѣ кръстоносци дума σατράπης, последнитѣ, за които първата дума била непозната, поради еднаквото окончание — πάνος смѣсили я съ ζουπάνος — дума, твърде добре тѣмъ позната още отъ срещата имъ съ сръбскитѣ жупани въ Нишъ. Поради това ние мислимъ, че думата juppanus — „жупанъ“ е попаднала въ историята на Ансберта по недоразумение, и изразътъ трѣбва да се чете: quendam catepanum vel satrapam Bulgarię, защото съединителната частица vel = „или“ може да стои само между тия две имена, които означаватъ една и сѫщата длъжность, когато съ името ζουπάνος, ἀρχιζούπανος Никита Акоминатъ и Ив. Киннамъ наричатъ само сръбския жупанъ или велики жупанъ[3]),

---

[1]) За изданията, четенията и попълванията на тоя надписъ вж. В. Н. Златарски, пакъ тамъ, стр. 54, бел. 25 — Ср. сѫщо и V. Laurent, Bulletin de sigillographie byzantine. Byzantion, t. V (1929—1930), fasc. II, pp. 611—614.

[2]) N. Bânescu, Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'empire de Samuel (1018). Nouveaux duchés byzantins: Bulgarie et Paristrion. Bulletin de l'Académie Roumaine, X (1923), p. 60.

[3]) Nicetas, ib., p. 122,4; p. 569,13—14. — Впрочемъ Никита нарича Стефана Неманъ още и ἡγεμών (p. 704,2), τοπάρχης (p, 207,2) и веднажъ σατράπης (p. 206, 17—18). — Cinnamus, ed. Bon., pp. 101,23; 102,23; 199,14; 274,8

а Ансбертъ го нарича навсѣкжде comes или magnus comes[1]).

При такова обяснение, кой е билъ „българскиятъ жупанъ или сатрапъ“, а пъкъ друго не може и да бжде, ако не искаме да фантазираме, явяването му при началницитѣ на нашия отредъ става напълно понятно. Когато се научилъ за бързото нахлуване на кръстоносци въ Македония и за тѣхнитѣ грабежи и убийства, безъ да ги дразни и предизвиква съ оржжие въ ржка, защото не е знаелъ, дали не идатъ подиръ тѣхъ други такива грабители, българскиятъ намѣстникъ-управитель ги настигналъ въ Влахия — северна Тесалия и се явилъ при тѣхъ съ предложение за мирни споразумения и по тоя начинъ да ги разположи, за да не бждатъ тъй жестоки, когато на връщане ще минаватъ пакъ презъ страната. За тая тъкмо цель той и повърналъ на далматинския дуксъ войника-кръстоносецъ, който билъ плененъ въ България, т. е. въ днешна Македония, когато отредътъ минавалъ презъ тамъ, и то едвали отъ разбойници, а по-скоро отъ мѣстното население,—и затова той ги нарича rebelles-бунтовници,—което, както видѣхме, на нѣколко мѣста оказвало отпоръ. Предложението, очевидно, било прието, защото Ансбертъ казва, че жупанътъ или сатрапътъ „измолилъ отъ дукса и отъ адвоката миръ за себе си и за страната си“, т. е. било сключено временно споразумение, съглашение. Обаче „измолениятъ миръ“ надали е миналъ безъ никакви задължения отъ страна на българския намѣстникъ-управитель. Понеже нашиятъ кръстоносенъ отредъ се бѣ отстранилъ твърде надалечъ отъ главния пжть на общото кръстоносно опълчение и при това се намиралъ въ една непозната страна и между едно население, враждебно настроено къмъ него, то твърде правдоподобно се явява предположението, че българскиятъ управитель се задължилъ да посочи на нашитѣ кръстоносци най-краткия пжть къмъ долината на срѣдна Марица, къмъ Пловдивъ, като ги снабдилъ и съ водачи, които ги провели по следния приблизително пжть: отъ северна Тесалия (респ. отъ Лариса) на Сервия (сег. Сел-

---

[1]) Ansbert, ib., pp. 29,24; 30,20; 33,7, 24; 35,13; 46,23; 55,34; 60, 33—34; 62, 11—12. — Ср. В. Н. Златарски, Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България“ и пр., п. т., стр. 13—14.

фидже) — Верея (сег. Караферия или Беръ) презъ Яница (тур. Ениджe-Вардаръ) и презъ р. Вардаръ северно отъ Солунъ (затова Влахия се показала на нашитѣ кръстоносци недалечъ отъ тоя градъ), отдето преминали въ долината на р. Струма къмъ Мелникъ-Неврокопъ, по долината на р. Места и презъ Разлогъ и Чепинското корито стигнали при родопската крепость Баткунъ[1]), при която тѣ били изненадани съ едно неочаквано нападение на ромейска войска отъ засада, може би, по предварително съобщение отъ мѣстното родопско население за тѣхното приближаване; но нашитѣ рицари, макаръ и да били принудени на първо време да отстѫпятъ, понеже отредътъ се движелъ разкѫсано, обаче когато се събрали всички, ромейската войска била съвсемъ разбита и въ преследването ѝ били избити много души[2]). Следъ отблъскването на ромеитѣ отъ Баткунъ нашитѣ кръстоносци се спуснали въ долината на срѣдна Марица и по главния пѫть пристигнали не по-късно отъ срѣдата на октомврий с. г. при Пловдивъ, предъ който още на 24. августъ Фридрихъ I заедно съ кръстоносната войска се бѣ разположилъ на лагеръ[3]).

Когато на 14. августъ главното ядро на кръстоносцитѣ потеглило отъ Срѣдецъ по главния пѫть за Пловдивъ и навлѣзло въ планинската область, тѣ се натъкнали по тѣсния пѫть на барикади отъ отсѣчени стари дървета и на натъркалени голѣми камъни, а „нѣкои стари крепости, паднали отъ старина — именно силата и защитата на цѣла България — били стегнати съ кули и бойници, казва самъ Фридрихъ I въ писмото до сина си Хенриха, противъ честьта на Бога и на светия животворенъ кръстъ за наша гибель и на цѣлото християнство“[4]). Когато стигнали при Ихтиманския проходъ (тъй нареченитѣ Траянови врата) императорътъ се научилъ, че наблизо

---

[1]) За това вж. В. Н. Златарски, Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България“ и пр., п. т., стр. 11–13, 15.

[2]) Ansbert, ib., p. 56, 1–13. — Hist. peregr., ib., p. 149, 4–9. — В. Н. Златарски, п. т, стр. 5–6.

[3]) В. Н. Златарски, п. т., стр. 15—18.

[4]) Вж. писмото на Фридриха I у Ansbert, ib., p. 41, 6–14. — Ср. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 260. — Сѫщо Ansbert, ib., pp. 37, 22—28; 38, 6—9. — Hist. peregr., ib., p. 138, 16–19. — Nicetas, ib., p. 526, 16—21.

при изхода на прохода ромейска войска чакала навлизането имъ въ тракийската равнина, Фридрихъ I, като взелъ съ себе си добре въоржжени конници и въ лагера оставилъ часть отъ войската, преминалъ прохода и унищожилъ съ огънь всички барикади и прѣчки; ромейската войска, щомъ забелязала рицаритѣ, веднага обърнала тилъ и си отишла, „като съобщавали гърцитѣ, пише Ансбертъ, че тѣ въ бждаще никога нѣма да се осмѣлятъ да очакватъ пристигането на нашитѣ“[1]). Това ще да сж били несъмнено отредитѣ на протостраторъ Мануила Камица, племеникъ на Исаака II, и на доместика на запада Алексия Гидъ, на които ромейскиятъ императоръ, споредъ думитѣ на Никита Акомината, който тогава управлявалъ Пловдивската область и водѣлъ описа на имотитѣ тамъ, заповѣдалъ да следятъ за кръстоносцитѣ и отъ засади да ги нападатъ, щомъ се пръснатъ да събиратъ сѣно и храна[2]). Следъ това Фридрихъ I се върналъ въ лагера и дадена била заповѣдь, кръстоносцитѣ да преминатъ презъ прохода и на 20. августъ тѣ слѣзли въ тракийската равнина — въ „земя на име Църквица, която изобилствувала съ лозя и всички блага, и въ която всѣка нужда на войската била премахната по божия милость, тъй както умореniятъ застана подъ сѣнка, а жедниятъ — при изворъ“[3]). На 24. августъ кръстоносцитѣ се при-

---

[1]) Ansbert, ib., p. 38, $_{18}$ — $_{27}$. — Hist. peregr., ib., p. 138, $_{16}$ — $_{23}$.

[2]) Nicetas, ib., pp. 526, $_{22}$ — 527, $_{5}$. — При това Никита съобщава още, че въ длъжностьта си пловдивски управитель той ималъ много неприятности. Той получилъ отъ своя императоръ заповѣдь, следъ като станало известно, че кръстоносцитѣ потеглили отъ Срѣдецъ, да възобнови стенитѣ на Пловдивъ и да го обиколи съ окопъ. И въ ония мжчни и тревожни дни Никита се заловилъ съ усърдие за тая работа; обаче наскоро дошло предписание да събори всичко, за да не би градътъ да послужи като убѣжище за Фридриха I (ib., p. 526, $_{9-16}$).

[3]) Ansbert, ib., p. 38, $_{24}$ — $_{25}$: reperimus terram planam vinetis et omnibus bonis habundantem Circvviz; въ писмото на Фридриха I, ib., p. 41, $_{16-18}$: Itaque universis clausuris per dei gratiam victoriose transitis in terram planam Circuitz omnibus bonis refertam pervenimus. — Hist. peregr., ib., p. 140, $_{2}$ — $_{5}$: ingressi sunt terram adiacentem Circuiz, terram scilicet planam, fertilem et amenam, ubi messis triturate et uve jam mature ad vindemiam et omnium bonorum copiam invenerunt. — И тритѣ тия известия представятъ Църквица, като terra = земя, страна, область, когато еп. Дитполдъ

близили до Пловдивъ, „градъ твърде укрепенъ както отъ природата на мѣстото, тъй и отъ работата на изкуството“, и предъ него разпънали своитѣ палатки[1]). Градътъ обаче тѣ намѣрили съвършено празенъ и твърде богатъ, но „напуснатъ отъ ромеитѣ отъ страхъ предъ нашитѣ“, забелязва Ансбертъ; обаче, по заповѣдь на императора, тѣ не влѣзли веднага въ града, а останали нѣколко дена въ лагера отвънъ стенитѣ.

въ писмото си пише: „При Църквица се завърна при насъ заедно съ пратеника на гръцкия [царь единъ маджарски графъ Лектофоръ“ и пр. (Св. Георгиевъ, п. т., стр. 255), отъ което може да се разбере, че Църквица е било име на нѣкой пунктъ — селище, или мѣстность или рѣка. Но понеже това име не се среща нийде другаде, трѣба да се предположи, че то ни дава изопачено нѣкое българско географско название. Предложението на П. J. Шафарика вм. Църквица да се чете „Марица“ би могло да се приеме, защото главниятъ пжть, следъ като се спусне отъ планината въ равнината, и презъ срѣднитѣ вѣкове е вървѣлъ покрай рѣка Марица (C. Jireček, Die Heerstrasse etc., S. 94.—Княжество България, II, стр. 135). Не трѣбва ли да търсимъ тая Църквица въ описаното отъ Стефана Захариевъ (Описаніе на Татаръ-Пазарджишкжтж каазж. Віена 1870, стр. 77) старо и голѣмо селище, което се намирало на 1 часъ северно отъ Татаръ-Пазарджикъ и близо до р. Тополница и което българитѣ наричали Трояновъ градъ, а близкия камененъ мостъ Трояновъ мостъ? (Ср. Jireček, п. т., стр. 36). Както и да било, едно е вънъ отъ всѣко съмнение, че кръстоносцитѣ, следъ като се спуснали отъ планинската область, спрѣли се за почивка въ западната часть на тракийската равнина, нѣйде западно отъ днеш. Татаръ-Пазарджикъ.

[1]) Еп. Дитполдъ въ споменатото писмо пише: „тукъ (т. е. тамъ, дето кръстоносцитѣ се спрѣли на почивка, следъ като се спуснали отъ планинската область, респ. при Църквица) се присъедини къмъ насъ и групата на господаря-императора“ (вж. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 255). Никита пъкъ, като говори, че направенитѣ барикади въ тѣснинитѣ (т. е. прохода) ни най-малко не му (на императора) затруднили пжтя, пише: „а още по-забавно било това, че той (кральтъ) миналъ презъ другъ пжть, влѣзълъ въ Пловдивъ и се разположилъ въ него на лагеръ; по тоя начинъ, като обиколилъ ромеитѣ, намѣрилъ се предъ тѣхъ и вече бѣше завладѣлъ това, което бѣ затворено и заради което проходитѣ му бѣха заградени“ (Nicetas, ib., p. 527, 8 — 9). Отъ съпоставката на тия две известия не е мжчно да се разбере, че следъ като очистилъ прохода отъ прѣчкитѣ и се върналъ въ лагера, Фридрихъ I заповѣдалъ на главната кръстоносна войска да мине презъ Траяновитѣ врата по стария римски пжть, а самъ съ една група свои рицари е миналъ, може би отъ предпазливость, предъ Момина клисура покрай Марица (дето днесъ минава ж. п. линия) и се присъединилъ при Църквица, дето войската се била спрѣла за почивка.

Бързото напредване на кръстоносцитѣ най-сетне изплашило Исаака II Ангелъ, който поискалъ вече да почне преговори съ Фридриха I за мирното преминаване на армията му въ Мала Азия. Затова той изпратилъ нарочитъ пратеникъ нѣкой-си пизанецъ Яковъ съ писмо до Фридриха, придруженъ отъ единъ маджарски графъ, Лектофоръ (Lectoforus)[1]), който билъ членъ отъ пратеничеството, изпратено въ Цариградъ още въ началото на 1189 год. заедно съ Ивана Дука. Тѣ пристигнали въ Пловдивъ преди кръстоносната войска, и маджарскиятъ графъ, като продължилъ пѫтя си насреща ѝ, настигналъ я, когато тя почивала още при Църквица (21. VIII), а Яковъ пизанецъ останалъ въ Пловдивъ да чака пристигането на императора[2]). Тамъ още графътъ разказалъ на императора и на князетѣ за окаеното положение на членоветѣ отъ първото пратеничество, а именно, че докато кръстоносното опълчение се намирало още въ Маджарско (т. е. наскоро следъ пристигането на пратеничеството въ Цариградъ), ромейскиятъ императоръ заповѣдалъ, императорскитѣ пратеници, които били изпратени „за благото на мира и приятелство", да бѫдатъ обявени за пленници и, ограбени и подложени на всѣкакви оскърбления, били хвърлени въ тъмница. Това Исаакъ II направилъ, споредъ думитѣ на Ансберта, „за позоръ на кръстоносната войска и на цѣлото християнство и за угода на своя приятель и съюзникъ султанъ Саладина, неприятеля на кръста и на всички християни". Поради това цѣлата войска се възмутила отъ постѫпката на ромейския императоръ и възроптала противъ нея, защото тя била „противъ правото и обичаитѣ както на всички народи, които служатъ на християнската вѣра, тъй и на варварскитѣ", и „оттогава свободно се грабѣха благата на ромеитѣ, а остатъцитѣ се унищожавали"[3]), а пъкъ Фридрихъ I право пише, че

---

[1]) K. Zimmert (п. т., стр. 51, бел. 1) предполага, че това е име на нѣкоя придворна титла (Hoftitel).

[2]) Тукъ ние следваме реда на фактитѣ, установенъ така основателно отъ K. Zimmert, п. т., стр. 52.

[3]) Ansbert, ib., p. 39, 6—18; p. 41, 24—30. — Hist. peregr., ib., pp. 140, 16—141, 6. — Дитполдъ у Св. Георгиева, п. т., стр. 255.

оттогава „кръстоносната войска не престана да опустошава и да превзима градове, крепости и села“[1]).

На другия день следъ пристигането на кръстоносцитѣ при Пловдивъ (25. августъ) въ лагера имъ се явилъ споменатиятъ пратеникъ на Исаака II, пизанецътъ Яковъ, и му врѫчилъ писмо отъ своя господарь до Фридриха I Барбароса, което било написано „съ голѣма надутость и съдържало, споредъ думитѣ на самия Фридрихъ I, еднакво заплашвания, ласкателства и коварства“[2]). Какво е било собствено съдържанието на писмото, докато другитѣ извори нищо не казватъ за него, само писмото на еп. Дитполда ни го съобщава. „И тъй, споменатиятъ царь (Исаакъ II Ангелъ), като се наричаше гордо и нахално божи ангелъ, и изворъ на нашата вѣра, и римски императоръ, дигаше довѣрието си отъ нашия господарь-императора, като казваше (разб. въ изпратеното писмо), че е научилъ отъ донесението на френския и английския краль[3]) и на браничевския управитель, какво господарь-императорътъ билъ влѣзълъ въ Гърция съ намѣрението, щото, следъ като изтрѣби и изкорени гърцитѣ, да предаде това царство въ владения на сина си, швабския херцогъ. Освенъ това заяви, че приятелството, което чулъ, че било свързано между господаря-императоръ и великия жупанъ, било за него твърде важно и подозрително. Все пакъ прибавилъ, че ако господарьтъ-императоръ би му доброволно далъ заложници отъ войската, той би му позволилъ преминаване презъ пролива св. Георги и пазаръ, както бѣ уговорено.[4]) На това отгоре каза, че иска да се пре-

---

[1]) Ansbert, ib., p. 41, 31—32.

[2]) Ibidem, p. 39, 3—6; p. 41, 23—24. — Hist. peregr., ib., p. 140, 14—15.

[3]) По поводъ на тия думи K. Zimmert (п. т., стр. 53) бележи: vermutlich eine Erfindung Isaaks, което едвали е справедливо, защото тъкмо въ това време въ Цариградъ се намирали агенти на френския краль Филипа Августа, които съобщавали на своя господарь разни отчасть правдиви, отчасть лъжливи слухове и новини, а сѫщиятъ краль ги съобщавалъ въ Англия (вж. В. Г. Васильевскiй, рецензия върху Ѳ. Успенскiй, Образованiе и пр., ЖМНПр., ч. 204, отд. 2, стр. 195—196, прим. 1. — Ср. В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. 2, стр. 481, бел. 2).

[4]) Споредъ Hist. peregr. (ib., p. 140, 25—27), Исаакъ II искалъ

даде на негово разположение половината отъ земята, която нашата войска би завладѣла отъ сарацинитѣ. Господарьтъ-императоръ и князетѣ, като чуха това, макаръ и да бѣха много раздразнени, все пакъ отговориха споредъ времето и мѣстото вежливо и мѫдро, като казаха, че когато получатъ пратеницитѣ си, които били измѫчвани, ограбени отъ вещитѣ си въ това време, за обида и присмѣхъ на Саладиновитѣ пратеници, позорно и нечовѣшки третирани, хвърлени въ нечистотиитѣ на затвора, — би могълъ да ги намѣри благосклонни за волята си, съгласно съ честьта на Бога и империята"[1]). Какъ е било отговорено на Исааковото писмо — писмено ли, или устно по пратеника на цариградския императоръ, западнитѣ извори не казватъ; обаче Никита Акоминатъ, който нищо не говори за писмото на Исаака II до Фридриха I, съобщава, че последниятъ намѣрилъ за нужно незабавно следъ пристигането си при Пловдивъ да пише на протостраторъ Мануила Камица и да му обясни, какво напразно ромеитѣ забавятъ движението му напредъ и незаконно му заграждатъ пѫтя, защото нито порано, нито сега не е ималъ на умъ нищо неприязнено или враждебно къмъ ромеитѣ, и своитѣ условия спазва ненарушимо. Протостраторътъ предалъ съдържанието на писмото му на своя господарь, като го питалъ, какъ трѣба да се действува следъ това[2]). Отъ това известие, съпоставено съ онова на Дитполда, би могло да се заключи, или че Фридрихъ I отговорилъ на императора не направо, а чрезъ протостратора, защото това, което Фридрихъ I обяснилъ на последния, не е нищо друго, освенъ отговоръ на обвиненията, хвърлени отъ Исаака II, както видѣхме, върху германския императоръ, или че Фридрихъ I е писалъ едновременно на цариградския императоръ и на протостратора, което впрочемъ едва ли е вѣроятно, защото пратеникътъ е донесълъ писмо само отъ ромейския императоръ, а Фридрихъ I едвали би се унизилъ пръвъ

като заложници самия Фридриховъ синъ, швабския херцогъ и други шестима измежду епископитѣ и князетѣ, които Фридрихъ самъ избере.

[1]) Вж. у Св. Георгиева, п. т., стр. 255—256. — Ср. K. Zimmert, п. т., стр. 52—54.

[2]) Nicetas, ib., pp. 527, 21 — 528, 7.

да пише на протостратора, както излиза отъ думитѣ на Никита; но и първата часть на горната алтернатива не може да се счита за вѣрна, защото германскиятъ императоръ, ако е отговорилъ писмено, е могълъ да отговори само направо на ромейския императоръ; тукъ има у Никита нѣкоя бърканица.

Както и да било, но предложеното отъ Исаака II Ангелъ условие, за да се почнатъ преговоритѣ по преминаването на кръстоносната войска въ Мала-Азия, Фридрихъ I и кръстоноснитѣ князе не приели, или по-добре, поставили друго едно условие — освобождението и възвръщането на първитѣ имъ пратеници. Между това на 26. августъ кръстоносцитѣ влѣзли въ Пловдивъ и се настанили въ него. Никита съобщава, че, когато Фридрихъ I влѣзълъ въ Пловдивъ, той го намѣрилъ съвсемъ празенъ, защото всички по-важни жители избѣгали отъ него; ако пъкъ нѣкой останалъ, то това е билъ нѣкой сиромахъ, чийто имогъ се състоялъ въ това, което той носѣлъ на гърба си, или пъкъ нѣкой арменецъ. „И наистина, пише Никита, едни само арменци считаха пристигането на аламанитѣ не нашествие на народитѣ, а дохождане на приятели, защото тѣ въртятъ съ аламанитѣ търговия и взаимно сж съгласни съ тѣхъ въ твърде много еретически възгледи“[1]). А споредъ

---

[1]) Nicetas, ib., p. 527, 10—17. — В. Макушевъ (вж. рецензията му върху Иречековата История болгаръ, въ ЖМНПр., ч. 197 (1878), стр. 55—56) счита споменуванитѣ тукъ арменци за български богомили, което едвали е приемливо, защото самъ Никита казва, въ какво състои съгласяването имъ съ аламанитѣ (нѣмцитѣ), а именно: „Така арменцитѣ и аламанитѣ еднакво изхвърлятъ почитането на светитѣ икони; еднитѣ и другитѣ употрѣбяватъ при свещенослужението прѣсенъ хлѣбъ и, като се отклонили отъ правия пжть, спазватъ като законъ и друго нѣщо, което се отхвърля отъ православнитѣ християни“ (ib., p. 527, 17—21). Наистина, богомилитѣ отхвърляли иконитѣ, но тѣ така сжщо сж отхвърляли и евхаристията, а тукъ тъкмо за последната става дума. Какво е разбиралъ Никита подъ това „друго нѣщо“, въ което арменцитѣ вѣрвали, но което се отхвърляло отъ православнитѣ християни, мжчно може да се каже; въ всѣки случай подъ „арменци“ тукъ у Никита по никой начинъ не могатъ да се разбиратъ богомилитѣ, защото въ даденото време строго се различавали въ Пловдивско арменци отъ българи. Така Ансбертъ разказва, че, когато върлуванията на кръстоносцитѣ въ Пловдивската область станали съвсемъ непоносими, „тогава арменцитѣ и нѣкои отъ българитѣ, които населяватъ часть отъ

думитѣ на Ансберта, въ Пловдивъ кръстоносцитѣ намѣрили много удобства за войската. „И понеже преминаването презъ морето, пише той, бѣше отказано отъ гръцкия императоръ, ние почнахме между това да се настаняваме въ него като въ собственъ и частенъ домъ, като събирахме гроздето на оная земя и го изстисквахме, а хранитѣ (fruges) изваждахме отъ изровенитѣ ями, и понеже това гостоприемство бѣ назначено за насъ, всѣки отъ насъ си доставяше задоволство. Въ тоя градъ най-сетне ние прекарахме единадесеть седмици (26.VIII-11.XI), защото „смълча земята предъ насъ" (1. Макав. 1, 3) и, тъй като Господъ ги удържаше, „нѣмаше вече противникъ, нито пъкъ спънки" (3. Цар. 5, 4)[1]). Но едвали Ансбертъ е тука правъ.

Следъ като получилъ отговора на Фридриха I и кръстоноснитѣ князе, Исаакъ II Ангелъ не само не приелъ миролюбиво да отговори, но и намѣрилъ за потрѣбно да подбуди протостраторъ Мануила Камица по-силно да напада аламанитѣ (германцитѣ) и дори го укорявалъ, задето до тогава все още се съмнявалъ, дали трѣба последнитѣ да се затриватъ и изтрѣбватъ, „когато тѣ на отдѣлни отреди излизатъ да търсятъ

оная земя, като дойдоха при господарь-императора" и пр. (Ansbert, ib., p. 45, 24—27), затова ние мислимъ, че тукъ Никита, макаръ и да говори за вѣрскитѣ отличия на тия арменци отъ православнитѣ, е употрѣбилъ името „арменци" по-скоро въ етнически, отколкото въ вѣрски смисълъ. — Ѳ. Успенски пъкъ счита тия арменци за павликяни (Образованіе и пр., стр. 222—228), обаче едвали и това може да се приеме за вѣрно, защото въ Пловдивъ сѫ се различавали еднитѣ отъ другитѣ, както това се види отъ следнитѣ думи на Анна Комнина: „Тоя градъ, пише тя, ималъ нещастие да бѫде мѣстоживѣлище на последователи отъ многоразлични нечестия. Тоя градъ съвмѣстно владѣели арменцитѣ и тъй нареченитѣ богомили (за които и за тѣхната ересь тя се обещава да говори по-сетне), а така сѫщо и безбожницитѣ павликяни, които сѫ клонъ отъ манихейската ересь" (Anna Comnena, edit. Teubn., II, lib. XIV, cap. 8, p. 257, 6—10). И тъй, тукъ имаме най-добро доказателство, че и въ вѣроизповѣдно отношение и тритѣ тия категории въ населението на Пловдивъ се строго различавали: арменцитѣ не сѫ били нито павликяни, нито богомили, а сѫ изповѣдвали монофизитската ересь. По тоя начинъ мнението на В. Макушева, че населението на Пловдивъ образували богомили, е съвсемъ недопустимо (вж. В. Г. Васильевскій, рецензията му върху книгата на Успенскій, ЖМНПр., ч. 204, отд. 2., стр. 214—217).

[1]) Ansbert, ib., pp. 39, 19 — 40, 3.

храни, и на широко пасящи стада насамъ-нататъкъ се разпръскватъ съ извънредно голѣма надежда“[1]). Така писалъ Исаакъ II Ангелъ, защото около него имало хора, които пророчески му внушавали, „какво Фридрихъ съвсемъ нѣма намѣрение да отива въ Палестина, но всичкото му внимание е насочено къмъ Цариградъ и нѣма ни най-малко съмнение, че той ще влѣзе въ него презъ тъй наречената Ксилокеркска вратичка[2]) и че първомъ ще извърши страшни престѫпления, а сетне ще изпита и съответното наказание споредъ праведнитѣ сѫдби Божии“[3]). Протостраторътъ пъкъ, повинувайки се на царскитѣ заповѣди, оставилъ безъ внимание писмото на Фридриха I и се заловилъ да причинява на кръстоносцитѣ всевъзможни злини, когато фуражиритѣ отивали да набиратъ материали. Веднажъ, като взелъ съ себе си около две хиляди отбрани конници, Мануилъ Камица ималъ намѣрение да се добере презъ нощьта наблизо до Пловдивъ, да заседне задъ тамшнитѣ хълмове и сутриньта да нападне фуражиритѣ; при това той заповѣдалъ на обоза съ прислужницитѣ му, както и на другата войска, при която се намиралъ самъ Никита Акоминатъ, да отстѫпятъ оттамъ[4]).

Но още преди да настѫпи деньтъ, кръстоносниятъ щабъ се научилъ отъ арменцитѣ, които се намирали въ крепостьта

---

[1]) Nicetas, ib., p. 528, 8—13.

[2]) Διὰ τῆς λεγομένης Ξυλοκέρκου πυλίδος τῆς πόλεως. Ксилокеркъ, т. е. „Дървенъ циркъ“ билъ, както се предполага, сѫщиятъ Влахернски иподромъ при Влахернитѣ и мънастиря св. Мамантъ, отъ който е получила името си и малката врата въ стената на Теодосия I, и то тамъ, дето тя се съединява съ стената на Ираклия. Вж. Г. Ласкинъ, Георгій Кодинъ о древностяхъ Константинополя. Кіевъ 1905, стр. 103 и 117.

[3]) Nicetas, ib., pp. 528, 14—529, 1. — При това Никита разказва, че „Исаакъ, обзетъ отъ такива мисли, зазидалъ Ксилокерската врата съ тухли и варъ и често разправялъ, като въртѣлъ въ рѫцетѣ си току-що изкованитѣ отъ медь стрели, че той вече ги наточвалъ, за да ги забие въ сърдцата на аламанитѣ; после, посочвайки къмъ страничната врата на Влахернския дворецъ, отъ която се виждали поля, разстилащи се по гладката равнина задъ Филопатийскитѣ укрепления, извиквалъ, че ето оттука той щѣлъ да пуща стрели, да поваля и да поразява аламанитѣ, тъй че смѣхъ обхващалъ всички, на които се случвало да чуватъ такива речи“ (ib., p. 529, 1—10).

[4]) Nicetas, ib., pp. 533, 18—534, 5.

Прусинъ (τὸ φρούριον τὸν Προυστηνόν), дето собствено стояла на лагеръ императорската войска, за намѣренията на протостратора. Тогава швабскиятъ херцогъ Фридрихъ, синътъ на германския императоръ, като чулъ, че ромейската войска се спрѣла твърде близо, на нѣкакви три хиляди крачки отъ Пловдивъ и че не само е готова да нападне кръстоноснитѣ, но и скришно да наблюдава за войската имъ, избралъ сѫщо отборъ войници на брой до петь хиляди (споредъ Никита), „всички оковани въ желѣзо" и още презъ нощьта потеглилъ съ тѣхъ, безъ да бѫде забелязанъ нито отъ съгледвачитѣ, нито отъ поставената стража и сѫщо безъ да се срещне и съ отборния отредъ на протостратора, защото последниятъ вървѣлъ близо къмъ планината (къмъ севернитѣ поли на Родопитѣ), дето имало селища, пълни съ съѣстни припаси, и се криелъ задъ височинитѣ, като се стараелъ да не бѫде забелязанъ отъ неприятеля; а кръстоносцитѣ пъкъ смѣло вървѣли по пѫть на равното поле, който водѣлъ право въ ромейския лагеръ. Но, като не намѣрили въ лагера никого и се научили, че войсковиятъ обозъ още предния день надвечерь заминалъ оттамъ, а отборниятъ отредъ заминалъ, за да нападне върху тѣхнитѣ съплеменици, които отишли да търсятъ храна, кръстоносцитѣ, безъ да чакатъ друго известие, обърнали конетѣ, за да намѣрятъ ония, които тѣ търсили. Не успѣли още тѣ да се спуснатъ отъ височинката, която се издигала до Прусинската крепость, и изведнажъ неочаквано тѣ се ударили съ ромейската войска, която била заседнала тъкмо задъ тая височинка. Въ завързалата се битка аланскиятъ отредъ, който билъ подъ командата на Тодора, синъ на Алексия Врана, почти цѣлиятъ загиналъ, защото първъ влѣзълъ въ бой съ кръстоносцитѣ; ромеитѣ пъкъ позорно се обърнали на бѣгъ, обаче кръстоносцитѣ се нахвърлили върху тѣхъ отстрани, наранили ги съ смъртоносни рани, отъ които повече отъ 50 заедно съ знаменосеца си паднали убити. Самъ протостраторътъ едвамъ сполучилъ да избѣгне плена, като три дена се губилъ по други разни пѫтища. Многома отъ разбититѣ се върнали въ лагера безъ орѫжие и безъ коне, които тѣ изгубили презъ време на бѣгството. Следъ това сражение ромеитѣ престанали да

нападатъ кръстоноситѣ и се отстранили на доста значително разстояние до 60 стадии: докато кръстоносната войска се върнала въ Пловдивъ, ромеитѣ отстжпили навжтре въ Родопитѣ въ областьта Ахридосъ на почивка, като се грижили само, какъ да уцѣлѣятъ и опустошавали собствената си земя за прехранване[1]).

Следъ тая блѣскава победа по общото решение на императора и князетѣ възложено било пакъ на швабския херцогъ Фридриха заедно съ сродника му меранския duксъ Бертолда[2]) и съ голѣма избрана часть отъ кръстоносната войска „да завоюва твърде богатия градъ на име Вероя (Veroi, сег. Стара Загора), владянъ отъ езичници и турци, поданици на цариградския императоръ", подъ които ще трѣба да разбираме, очевидно, наемнитѣ ромейски войски, които сж образували веройския гарнизонъ. Когато единъ день херцогътъ се приближавалъ до градскитѣ врата и нареждалъ войницитѣ на отдѣлни

---

[1]) Nicetas, ib., pp. 534,5—536,1.—Hist. peregr., ib., p. 141,12—23. — Де се е намирала крепостьта Прусинъ или Брусинъ (както К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 391, предлага да се чете по български) може да се опредѣли по следнитѣ данни: 1. военнитѣ действия несъмнено сж ставали подъ севернитѣ склонове на Родопитѣ южно отъ Пловдивъ; 2. при тая крепость собствено билъ разположенъ ромейскиятъ лагеръ; 3. Мануилъ Камица заповѣдалъ на обоза и останалата при него войска да отстжпятъ отъ тамъ, отъ мѣстото на лагера, и 4. следъ сражението обозътъ и войската въ отстжплението си достигнали до родопската область Ахридосъ, т. е. въ областьта на срѣдна и долна Арда, днеш. Кърджалийско и часть отъ Мжстанлийско. Отъ тия думи ясно става, че отстжплението вървѣло отъ равнината по пжтя Пловдивъ—Станимака и презъ днеш. Тополово въ областьта Ахрида, дето е имало много други крепости, следов., ромейскиятъ лагеръ билъ разположенъ около пжтя за Станимака близо до планината, оттука крепостьта Прусинъ се е намирала тамъ наблизу, и ние я поставяме при днеш. с. Карагачъ или при с. Кукленъ, дето има развалини отъ стари крепости, а въ с. Калояновъ върхъ виждаме височината, задъ която билъ заседналъ протостратора съ своя отредъ преди сражението и при която станало избиването на аланитѣ и бѣгството на ромеитѣ.

[2]) Лично Бертолдъ не ще да е участвувалъ въ това предприятие, защото въ това време той се намиралъ далечъ отъ Пловдивъ – въ днеш. Македония, и само маршалътъ му съ групата на своя господарь е действувалъ тамъ и изобщо въ Пловдивско. Вж. подробно В. Н. Златарски, Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България" и пр., п. т., стр. 18–20.

групи за нападение на неприятелитѣ или за завоевание на града, изведнажъ той видѣлъ въоржжени неприятели предъ вратата, които наблюдавали кръстоносцитѣ, като че ли имали намѣрение да направятъ нѣщо велико и да имъ дадатъ сражение, обаче станало съвсемъ друго: „при шума на служителитѣ и на младитѣ войници кръстоносци, които съ викъ се нахвърлиха изведнажъ върху тѣхъ, неприятелитѣ позорно обърнали тилъ и презъ другата врата на града, качвайки се по височинитѣ, въ бѣгство потърсили спасение. Кръстоносцитѣ, следъ като завладѣли града, намѣрили тамъ храна и ечемикъ, брашно, вино, волове и овци въ твърде голѣмо изобилие и множество разни дрехи, които събрали до пресита почти и, като останали тамъ четири дена, завърнали се при своитѣ обременени съ плячка"[1]).

Следъ като се обезпечилъ съ завземането на Верoя откъмъ северо-изтокъ, Фридрихъ I, за да се избави отъ изненади отъ страна на отстжпилата въ Родопитѣ ромейска войска, изпратилъ своя маршалъ, Хенрихъ фонъ Калденъ, „мжжъ опитенъ въ война и неуморимъ презъ време на почивка", да отиде по пжтя на отстжплението. Най-първо той завзелъ „много укрепената и прочута крепость Скрибенционъ (Scribention)", която не може да бжде друга, освенъ Станимашката крепость (сега наречена Асѣнева крепость)[2]), следъ като гражданитѣ били неочаквано принудени да се предадатъ и да признаятъ властьта на германския императоръ. Тогава пакъ той завзелъ и „монашеския замъкъ", който се намиралъ надъ тая крепость и не може да бжде другъ, освенъ днешниятъ Бачковски мънастиръ, защото игуменътъ произхождалъ отъ Hibernia вм. Hiberia, гр. Ἰβηρία-Иверия, днеш. Грузия. Калденъ дори довелъ игумена при императора, „който любезно го задържалъ при себе си и се стараелъ да се отнася къмъ него съ неочак-

---

[1]) Ansbert, ib., p. 44, 12—30 — Hist. peregr., ib., p. 141 23—39.

[2]) Това се ясно види отъ описанията ѝ. — Така Ansbert, ib., p. 45, 2—3, пише: castellum munitissimum ac famosum Scribention dictum. — Въ Hist. peregr., ib., p. 141, 7—9, четемъ: Erat oppidum quoddam haud longe a Philippopoli in arduo montis situm nomine Scribention, tam naturali positione loci quam menibus turritis firmissime conmunitum. — Ср. К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 424 и 426.

вана почить," а тия думи ясно показвать, че кръстоносцитѣ въ случая сж се държали къмъ мънастиря коректно[1]). Едвали може да се допусне, че кръстоносцитѣ сж проникнали по сжщия пжть навжтре въ Родопитѣ, защото тѣ се бояли, очевидно, отъ засади. Поради това тѣ обърнали главно внимание на крепоститѣ въ Пловдивско. Така маршалътъ на пасавския епископъ и на меранския херцогъ съ отреда на своя господарь нападналъ на нѣкакъвъ-си градъ на име Брандовей, жителитѣ на който оказали голѣма съпротива предъ града, дето дали сражение, но не могли да издържатъ и се затворили въ града, като хвърляли камъни и пущали стрели и по тоя начинъ отбивали нападателитѣ отъ стенитѣ. Тогава кръстоносцитѣ обсадили града и пратили пратеникъ при своя господарь да искатъ помощь; обаче, преди да дойде тая помощь, гражданитѣ изпаднали въ отчаяние, предали града и го предоставили на обсадителитѣ пъленъ съ блага, за което животътъ имъ билъ пощаденъ. По сжщия начинъ се предалъ на кръстоноситѣ и „твърде укрепениятъ градъ на име Пернисъ"[2]). „Така въ кжсо време, пише Ансбертъ, горереказанитѣ три града и около десеть кре-

---

[1]) Ansbert, ib., p. 45, 1—9. — Hist. peregr., ib., p. 141, 7—12.

[2]) Що се отнася до въпроса, кои крепости трѣба да видимъ въ Брандовей (Brandouel) и Пернисъ (Pernis, а въ Hist. peregr.: Permis), то първата крепость се търси при с. Воденъ, южно отъ Пловдивъ въ планината, а въ Пернисъ виждатъ нѣкакъвъ-си Петричъ, какъвто засега е неизвестенъ, следов., и двата тия града-крепости се помѣстятъ въ прохода на Станимашката рѣка — Чая, но това едвали е възможно, защото въ такъвъ случай тия крепости биха могли да бждатъ завоевани отъ маршалъ Х. фонъ Калденъ, който, както видѣхме, бѣ проникналъ по сжщия проходъ въ Родопитѣ до Бачковския мънастиръ, затова нѣмало защо отново да се праща маршалътъ на пасавския епископъ въ сжщата посока и мѣстность. Очевидно, както Брандовей, тъй и Пернисъ сж се намирали вънъ отъ казаната мѣстность. Затова като имаме предъ видъ, че това сж били отдѣлни градове-крепости, каквито е имало цѣлъ редъ по севернитѣ склонове на Родопитѣ, но пакъ въ Пловдивско и че военнитѣ действия сж ставали покрай тия крепости, ние искаме въ Pernis да видимъ изопаченото име на градъ-крепость Περιστίτζα, българ. Перущица, а обстоятелството, че Pernis доброволно последвалъ примѣра на Брандовей, следов., тия две крепости не сж били много надалечъ една отъ друга, ни дава основание да разбираме подъ Брандовей една отъ другитѣ крепости пакъ тамъ, напр., крепостьта Св. Юстина.

пости съ цѣлата околна область завладѣ войската на Христа и на св. Кръстъ". Всичкитѣ тия военни действия, чиято главна цель била да грабятъ градоветѣ и селищата подъ видъ на набавка на храни, дотолкова дотегнали на мѣстното население, че то било принудено да потърси защита у императора и началницитѣ на кръстоноснитѣ. „И тъй, пише Ансбертъ, арменци и часть отъ българитѣ, които населявали часть отъ оная земя подъ данъкъ (sub tributo), като дойдоха при господаря-императоръ и при началницитѣ на войската съ пълно смирение и голѣмо изявление на молби и като изявяваха сѫщо съ клетва вѣрность и подчинение, измолваха сигуренъ миръ за себе си и селата си на условие, че при Пловдивъ ще набавятъ за войската, докато тя пребивава тамъ, пазаръ на стоки за проданъ (forum rerum venalium). Това тѣ вѣрно извършиха"[1]). Тия постоянни нападения съ цель за грабежъ не се забавили да се отзоватъ лошо върху моралното състояние на кръстоносната войска. Угриженъ твърде много за това, Фридрихъ I, за да стегне по-добре дисциплината, раздѣлилъ войската на групи по 50 души, надъ които назначилъ пентархи или петдесетници, които да рѫководятъ както военнитѣ работи, тъй да изглаждатъ и всички възникващи спорове, безъ нарушение правото на императорския маршалъ. Сѫщо така той учредилъ и единъ видъ върховенъ воененъ съветъ, състоящъ отъ 60 души по-добри и по-благоразумни рицари, по съвета и решението на които да се извършватъ всички войскови дѣла; обаче практиката скоро показала неудобствата на такова голѣмо число съветници, и императорътъ ги намалилъ отъ 60 на 16 души[2]).

Между това Фридрихъ I не преставалъ да промишлява за освобождението на своитѣ знатни пратеници въ Цариградъ, дето тѣ гниели въ затвора. Безъ да обръща внимание на надменното и недостойно за римската империя посолство на ромейския императоръ, той изпратилъ въ византийската столица двама отлични рицари, следъ като получилъ увѣрение отъ нѣкои ромейски началници за сигурностьта на живота имъ.

---

[1]) Ansbert, ib., p. 45, 24—31.
[2]) Ibidem, p. 46, 1—12

На тия двама пратеници било възложено да отхвърлятъ всички укори на цариградския императоръ, отправени противъ германския императоръ: че последниятъ никога не е давалъ като бенефиция на сръбския великъ жупанъ, неприятель на Византия, който се билъ срѣщалъ съ кръстоноситѣ при Нишъ въ България, нито България, нито никоя друга земя подъ ромейска власть, нито пъкъ се е сговарялъ съ нѣкой краль или князъ противъ ромейското царство; освенъ това на сѫщитѣ пратеници било възложено да напомнятъ на Исаака II за клетвата, която била дадена отъ негово име отъ канцелара въ Нюренберъ, за сигурностьта на живота и за прехвърлянето (презъ морето) на Христовото воинство и какъ всичко това несправедливо било нарушено по всевъзможни начини и найсетне да му напомнятъ и за извършеното безчестно, отъ вѣкове нечувано дѣло по оковаването на Фридриховитѣ пратеници. Както изглежда, това последното съставяло главната задача на пратеницитѣ, т. е. тѣ трѣбало главно да настояватъ за освобождение и отпущане членоветѣ на първото пратеничество, защото и едното, и другото наскоро последвало. Голѣмитѣ военни успѣхи на кръстоносцитѣ, които се придружавали съ ограбването и разорението на богата южна България, а сѫщо и завладяването и настаняването имъ въ всички главни тракийски градове и крепости най-сетне принудили Исаака II да промѣни поведението си спрямо германския императоръ[1]). Следъ като задържалъ двамата пратеници подъ разни видове забикалки и лукави измислици, така че тѣ се отчаяли въ завръщането си, той най-сетне освободилъ главнитѣ членове на първото пратеничество и другитѣ рицари и ги изпратилъ съ

[1]) За тая промѣна въ отношенията на Исаака II къмъ кръстоносцитѣ Никита Акоминатъ приписва и на себе си известна заслуга. „И ние сами, пише той, следъ като пристигнахме подиръ немного време (въ Цариградъ), така сѫщо обстойно му (на императора) описахме цѣлото положение на работитѣ, като прибавихме, че аламанитѣ казватъ, какво нищо друго не било подбудило ромейския императоръ да презре клетвитѣ, дадени на западнитѣ християни, освенъ съюзътъ му съ главатаря на сарацинитѣ, скрепенъ по приетия у сарацинитѣ при сключване на приятелство обичай чрезъ това, че всѣки отъ двамата съюзници разрѣзвалъ на гърдитѣ си нѣкоя жила, и изтеклата отъ нея кръвь давалъ на другия да пие. По тоя начинъ ние успѣхме да надвиемъ неговото упорство“ (Nicetas, ib., p. 536, 3—10).

двамата пратеници при Фридриха I Барбароса. На 28. октомврий при всеобща и преголѣма радость на цѣлото кръстоносно воинство начело съ императора и другитѣ началници тѣ били тържествено посрещнати въ Пловдивъ. „О колко изобилни сълзи отъ радость тамъ се пролѣха! възклицава Ансбертъ. Дори самъ императорътъ не можа да се въздържи отъ сълзи, следъ като получи твърде желанитѣ и много необходимитѣ въ Христовата войска мѫже, отнети свърхъ очакване отъ вързкитѣ на смъртьта и отъ гърлата на вълци“. Съ тѣхъ пристигнали и пратеницитѣ на ромейския императоръ, именно „канцеларьтъ на цариградския императоръ и други четирма велможи, които ромеитѣ обикновено наричали „севасти“[1]).

На другия день, 29. октомврий, следъ тържествената среща въ голѣмо събрание отъ князетѣ, клира и рицаритѣ освободенитѣ пратеници разказали „за жалката трагедия на своето позорно пленство, ограбване, гладуване, подиграване и разни охулвания и какъ гръцкиятъ императоръ къмъ скръбьта имъ прибавилъ и това, че заводнитѣ жребци (equos emissarios), които тѣ имали за по-добри, далъ на пратеницитѣ на сарацинския Саладинъ като подаръкъ, а последнитѣ, като ги възседнали и пропускали насамъ-нататъкъ, наклонявали ги надъ вратоветѣ имъ за подигравка“. Освенъ това сѫщитѣ разказ-

---

[1]) Ansbert, ib., pp. 46, 13 — 48, 4. — Ето какво пише еп. Дитполдъ въ споменатото писмо: „Каква пъкъ радость бѣ у насъ въ този день, въ който получихме пратеницитѣ си, едва бихме могли да опишемъ, защото повече отъ три хиляди избрани рицари, въртящи въ дѣсницитѣ си копия и щитове, имъ излѣзоха насреща почти на шесть мили, така че гръцкиятъ канцлеръ и другитѣ личности сѫ изплашиха много, тъй като се страхуваха да не сѫ имъ били приготвени примки. Когато това чу херцогътъ на Швабия и другитѣ първенци веднага, като свалиха щитоветѣ, любезно ги посрещнаха, като казаха, че такъвъ е германскиятъ обичай, и че това е направено за радость на посрещанитѣ и въ честь на гърцитѣ. Сетне, следъ като бѣха посрещнати гръцкитѣ пратеници, а нашитѣ пратеници бѣха заведени чакъ при господаря-императоръ съ голѣмо веселие, като нѣкои пѣеха: „Пристигнахте желанни“ и т. н., нѣкои викаха: „Днесъ, Господи, е твоятъ день“. А господарьтъ-императоръ, като излѣзе отъ жилището си и се хвърли въ прегръдкитѣ на епископа и графа, прие ги съ много сълзи, казвайки: „Благодаря на Бога, защото моитѣ синове бѣха мъртви и оживѣха, загинали и се намѣриха“ (Лук. 15, 32). Вж. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 257.

вали, че цариградскиятъ патриархъ, „псевдоапостолъ" въ речитѣ си къмъ народа въ празднични дни наричалъ „Христовитѣ поклонници", т. е. кръстоносцитѣ псета и обикновено проповѣдвалъ, че всѣки гръкъ, който билъ обвиненъ въ убийството на десеть души, ако убиелъ сто „поклонници", щѣлъ да бѫде освободенъ отъ предишнитѣ убийства и оправданъ отъ всичкитѣ си престѫпления[1]). Следъ като били изслушани разказитѣ на освободенитѣ пратеници, въ събранието били приети официално и пратеницитѣ на ромейския императоръ[2]). Канцеларътъ му, следъ като произнесълъ обичнитѣ въ такива случаи поздравления, поднесълъ на Фридриха I писмо отъ своя господарь. Самитѣ пратеници обещавали на думи, разбира се, свободно преминаване презъ „Хелеспонтското море" между градоветѣ Абидосъ и Систосъ и отдавно обещания готовъ пазаръ и справедлива размѣна на пари[3]).

Поднесеното императорско писмо, споредъ Ансберта, съдържало сѫщитѣ обещания, лукавщини и хитрини, защото, пише той, „коварниятъ грѫцки императоръ отложилъ бѣ пре-

---

[1]) Ansbert, ib., pp. 48,31—49,10. — Ср. писмото на Фридриха I до сина му, Ansbert, ib., p. 43,12—17; у Св. Георгиева, п. т., стр. 262. — Hist. peregr., ib., pp. 142,29—143,23.

[2]) За приема на ромейскитѣ пратеници Никита Акоминатъ разказва следния любопитенъ епизодъ. Тъй като Фридрихъ I узналъ между другото отъ освободенитѣ пратеници, че Исаакъ II Ангелъ дори не имъ давалъ столове, а като роби наредъ съ ромеитѣ трѣбало да стоятъ прави предъ него, и не били удостоени съ никаква почить, макаръ че тѣ били епископи и негови роднини, той силно се наскърбилъ и не можалъ да скрие досадата си. „Когато му се представили нашитѣ пратеници, пише Никита, той (Фридрихъ I) заповѣдалъ както на тѣхъ, така и на слугитѣ имъ да седнатъ наредъ единъ до другъ, като не позволилъ да стоятъ прави нито на готвачитѣ, нито на конярите, нито момчетата готвачи. На забележката отъ страна на пратеницитѣ, че не е прилично на слугитѣ да сѣдятъ наедно съ великия императоръ (доста е и това, дето господаритѣ имъ сѣдятъ), той не отстѫпилъ въ нищо, а, напротивъ, турилъ ги да седнатъ наредъ съ господаритѣ имъ, като искалъ съ това да подиграе ромеитѣ и да имъ каже, че въ тѣхното отечество не се прави разлика нито по доблести, нито по произходъ, но както свинаритѣ събиратъ всички свини въ единъ оборъ, безъ да отдѣлятъ обикновено угоенитѣ отъ неугоенитѣ, така и ромеитѣ всички турятъ единъ до други" (Nicetas, ib., pp. 536,20—537,16).

[3]) Ansbert, ib., p. 48,4—8; p. 49,10—15.

минаването на Христовитѣ поклонници за-презъ зимната сурововость; освенъ това той билъ приготвилъ за насъ, незнаещи и непредвиждащи, на три мѣста засади отъ турци и своитѣ кумани, тъй че подъ видъ на недостигъ на кораби нашата войска при прехвърлянето, раздѣлена отсамъ и оттатъкъ, т. е. отъ дветѣ страни на пролива св. Георги, да бжде нападната съ война, а пъкъ гребцитѣ, обиколени отъ шлемоветѣ на сжщитѣ неприятели, да бждатъ избити"[1]). За всичко това кръстоносцитѣ узнали, споредъ Ансберта, отъ своитѣ пратеници и главно отъ арменцитѣ, които били, както видѣхме, въ услуга на германския императоръ[2]). Че, наистина, Исаакъ II Ангелъ е кроилъ подобенъ планъ, се види отъ следнитѣ думи на Фридриха I въ писмото му до сина му Хенриха отъ 16. ноемврий: „Най-сетне, наистина, следъ много посолства и хитрувания на пратеницитѣ (ромейски) изкусно той (Исаакъ II) предложи коварството, което бѣ намислилъ срещу наша милость още отъ по-рано, като ни предостави преминаване презъ суровата зима; и така, следъ като бѣха отпуснати до нашата особа пратеницитѣ ни, ... отново обещаваше сигурно минаване, изобилие отъ кораби, добъръ пазаръ, обикновена парична размѣна"[3]), и Никита споменува, че Исаакъ II, следъ като измѣнилъ отношенията си къмъ кръстоносцитѣ, „почналъ да се грижи за изпращането на аламанитѣ на изтокъ"; отъ което може да се заключи, че Исаакъ II, наистина, правилъ подобно предложение, но то било отхвърлено, защото веднага той пише, че като узналъ, какво Фридрихъ I „поради настжпването на зимата (това бѣше вече въ ноемврий) отложилъ похода до пролѣтьта, той пакъ се върналъ къмъ предишнитѣ убеждения"[4]).

Впрочемъ на кръстоносцитѣ не било мжчно да разбератъ, че ромейскиятъ императоръ нѣмалъ никакви добри намѣрения, веднага следъ като било прочетено въ събранието писмото му до Фридриха I. Още въ адресната часть на писмото Исаакъ II „погрѣшно и съ обикновена надутость"

---

[1]) Ibidem, p. 48,8—15.
[2]) Ibidem, p. 48,24—30.
[3]) Ibidem, pp. 41,35—42,6; у Св. Георгиева, п. т., стр. 260—261.
[4]) Nicetas, ib., p. 536,12—15.

себе си нарекълъ римски императоръ, а Фридриха I титулувалъ не императоръ, а само краль на Германия (regem tantum Alamannię). Това силно оскърбило всички слушащи, а германскиятъ императоръ произнесълъ къмъ ромейскитѣ пратеници следната знаменита речь. „На всички, които сж съ здравъ разумъ, е известно, че единъ е самодържецъ —' римскиятъ императоръ, както единъ е и общиятъ отецъ, именно римскиятъ първосвещеникъ. Затова, когато азъ спокойно държа скиптра на римската държава повече отъ 30 години безъ противоречие отъ страна на всички крале или князе и съмъ миропомазанъ и издигнатъ въ Римския градъ отъ върховния първосвещеникъ съ императорско благословение. Тая монархия моитѣ предшественици, римски императори, славно ми повѣриха следъ повече отъ 400 години, защото отъ Константиновия градъ тя бѣ пренесена въ старото седалище на империята, главата на свѣта, въ Римъ при акламацията на римлянитѣ и князетѣ на империята, както и съ решението (волята) на върховния първосвещеникъ и светата католишка църква поради бавната и безплодна помощь на цариградския императоръ противъ тиранитѣ на църквата. Прочее трѣба да се очудваме, защо моятъ братъ и вашиятъ господарь, цариградскиятъ императоръ, узурпира неподходящата и незаслужена отъ него титла и глупаво се слави съ чужда за него честь, когато отлично знае, че азъ и по име се наричамъ и по дѣла съмъ Фридрихъ, императоръ римски и всѣкога августъ Освенъ това въ писмата си той ме поздравява съ изрази на братско чувство, когато самъ себе си изключава отъ братска вѣрность, дори и отъ християнското благочестие, — той, който плени моитѣ вѣрни и знатни мжже, Христови поклонници и означени съ знака на светия кръстъ, безъ всѣка вина и, лишени отъ своитѣ нѣща, хвърли ги въ затворъ, съ гладъ ги измжчи и разни обиди имъ причини. И тъй, ако той не възстанови отнетото у моитѣ пратеници и съответно не ги удовлетвори за нанесенитѣ безъ причина неправди и ако не ме поздравява въ писмата си съ длъжимата почить и съ името римски императоръ и не ни увѣри чрезъ най-избрани залож-

ници[1]) за справедливъ пазаръ и парична размѣна и за сигурность въ преминаването презъ морето, което се нарича св. Георги, —да не мисли по никой начинъ за друго, да изпраща било пратеници, било писма при насъ. Нека прочее той знае безъ съмнение, че ние сѫщо сме готови по божия милость да си пробиемъ пѫть съ орѫжие. Нѣма да скрия и това, че сѫщиятъ вашъ господарь съ глупаво въздигане въ предишното си пратеничество ми препорѫчваше своята благосклоность, когато азъ — цѣлъ свѣтъ е свидетель — не се нуждая отъ милостьта на никой човѣкъ, а само на всемощния Богъ и отъ посрѣдничествата на добри хора предъ Бога"[2]). Ромейскитѣ пратеници били крайно смутени отъ тая речь и твърде малко имали какво да отговорятъ на всички тия упрѣци; но все пакъ ако и да се опитали съ разни забикалки и несигурни обещания да защитятъ своя господарь, тѣ не сполучили и се върнали въ своя си безуспѣшно[3]).

---

[1]) Въ броя на тия заложници, споредъ Дитполда, влизали следнитѣ личности: синътъ, братътъ, вуйката (чичото?) на ромейския императоръ, както неговитѣ канцеларъ, маршалъ и столникъ. При това Дитполдъ съобщава за още едно условие, за което Ансбертъ не споменува, а именно: ако гръцкиятъ императоръ „направи да премине съ миръ, сигурность и съ добъръ пазаръ земята (му) и пролива Св. Георги, той самъ (Фридрихъ I) отъ своя страна ще му позволи да избере нѣкои отъ армията, ще (ги) накара да се закълнатъ, че той ще влѣзе въ земята (му) безъ никакво лошо намѣрение, нито съ замисълъ къмъ държавата му". Вж. у Св. Георгиева, п. т., стр. 256—257.

[2]) Ansbert, ib., pp. 49,18—50,35. Съдържанието на тая речь е предадено и въ писмото на еп. Дитполда (отъ 11.XI.), но не тъй пълно, както тя е изложена у Ансберта; впрочемъ у него се срѣщатъ пасажи, които нѣма у последния. Така еп. Дитполдъ влага въ устата на Фридриха I и следнитѣ думи: „А неговиятъ (на Исаака II) предшественикъ, благочестиво споменатиятъ Мануилъ, и когато бѣхме врагове единъ на другъ, поставяше ясно името ни въ писмата си, нито съ нѣщо отнемаше достоинствата на нашето величие. Това и ние правѣхме къмъ него на свой редъ". Вж. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 257—258. — Съвсемъ свободно е предадена тая речь отъ автора на Hist. peregr. (ib., pp. 143,24 — 144, 12), като измѣнилъ дори и външната форма.

[3]) Ansbert, ib., p. 51, 1—5. — Hist. peregr. разказва, че следъ като изслушали речьта на императора, ромейскитѣ пратеници се изплашили твърде много, защото тѣ очаквали следъ това да бѫдатъ хвърлени въ зат-

Отъ изказанитѣ въ горепридеведената речь на германския императоръ категорични изявления и непремѣнни условия се ясно види, че къмъ даденото време (края на октомврий и началото на ноемврий) Фридрихъ I бѣ вдигналъ всѣка вѣра въ всички увѣрения и обещания на ромейския императоръ, и особено подъ влиянието на пръснатитѣ слухове за коварнитѣ намѣрения на Исаака II къмъ кръстоносцитѣ при преминаването имъ въ Мала Азия; за него било повече отъ очевидно, че кръстоносната войска ще може да мине презъ останалитѣ византийски владения въ Европа само съ силата на оржжието и при това следъ като ги подчини подъ властьта си и завоюва и самия Цариградъ, защото въ писмото до сина си Хенриха отъ 16. ноемврий той пише: „И тъй, понеже е невъзможно преминаването ни презъ пролива св. Георги, ако не получимъ отъ цариградския императоръ най-избрани и безъ всѣко изключение видни заложници и не подчинимъ цѣла Романия на нашата власть, като напомнюваме, настойчиво молимъ мждростьта на царското ти благородие, щото да изпратишъ удобни на твое величие пратеници въ Генуа, Венеция, Анкона и Пиза и въ други мѣста за подкрепа съ галери и кораби, щото, като ни се притекатъ на помощь въ Цариградъ къмъ срѣдата на мартъ, тѣ по море, а ние отъ суша да обсадимъ града"[1]); и по-нататъкъ: „при това да не пропуснешъ да пишешъ на господинъ папата, щото да опредѣли

воръ. Фридрихъ I, като забелязалъ това, обърналъ се къмъ тѣхъ съ нова речь и ги успокоилъ, като казалъ, че въ римската империя нѣма навикъ да се причиняватъ оскърбителни неправди на каквито и да било пратеници. „Въ едно обаче, продължилъ императорътъ, имамъ пълна надежда на моя братъ, вашия господарь, че, преди азъ да навлѣза въ предѣлитѣ на царството му, той напълно ще възстанови това, за което се знае, че е било задържано отъ нѣщата и доспѣхитѣ на моитѣ пратеници". Следъ това гърцитѣ казали, че тѣ не сж дошли да отговарятъ на такива въпроси, защото нѣмали нито инструкции, нито подобна мисия. „Така, безъ да решатъ дѣлото на мира, тѣ се върнаха въ Цариградъ, като донасяли нищо друго, освенъ слуха на несъгласието и заплахитѣ на войнитѣ" (Ib., p. 144, 13—29). Но всички тия съобщения ние считаме като догадки на автора на Historia peregrinorum и затова не имъ отдаваме значение.

[1]) Ansbert, ib., p. 42, 13—20; у Св. Георгиева, п. т., стр. 261.

нѣколко проповѣдници въ разни страни, които да подбудятъ божия народъ противъ враговетѣ на кръста, особено пъкъ противъ гърцитѣ"[1]). При такъвъ широкъ планъ на бѫдащитѣ действия Фридрихъ I почналъ усилено да се приготвя.

Понеже настѫпвала вече зима, то отначало решилъ да презимува въ Пловдивъ, а неговиятъ синъ Фридрихъ, швабскиятъ херцогъ, да остане съ по-голѣмата часть отъ войската въ Верoя (сег. Стара-Загора), „докато пролѣтната топлина прогони суровостьта на зимния вѣтъръ"[2]). Обаче на свикания военeнъ съветъ, който напълно одобрилъ плана за презимуване въ Тракия, било решено да се побърза да се завземе и гр. Одринъ, като особено важенъ центъръ въ Тракия, чрезъ което значително ще се улесни и бѫдащето нападение и завоевание на Цариградъ, а пъкъ незасегнатата отъ кръстоносцитѣ область на тоя градъ би могла да достави и изобилна храна и плячка. Тъкмо когато се готвѣли да потеглятъ за Одринъ, при императора пристигналъ пратеникъ на маджарския краль Бела III съ писмо, въ което кральтъ подъ предлогъ, че не се позволявало да се върви напредъ, изисквалъ, да не се откаже позволение на всички маджари, които участвували въ Христовото воинство, да се върнатъ въ отечеството си. Дали Бела III е направилъ това изискване по своя инициатива, или то е станало по натискъ отъ Исаака II, и какво се е гонѣло съ изтеглянето на маджаритѣ-кръстоносци отъ Фридриховата армия, точно не се знае; споредъ Ансберта, Бела III направилъ това, защото „той се явявалъ по-малко вѣренъ на господаря-императоръ и на цѣлото Христово воинство, а пъкъ къмъ своя зеть, гръцкия императоръ, билъ доброжелатель и неуморимъ подбудитель къмъ погубване на всички наши, безъ да прецени дори, че и въ Христовото воинство се намираше и знатнѣйшиятъ му зеть, блѣстящиятъ швабски херцогъ, украсенъ превъзходно съ знаковетѣ на добродетели и благородство"; а пъкъ, ако е мислѣлъ, че съ изтеглянето на маджаритѣ-кръстоносци ще ослаби значително Христовото и на

---

[1]) Ansbert, Ib., p. 43, 10—12; у Св. Георгиева, п. т., стр. 262.

[2]) Ansbert, Ib., p. 42, 6—12; у Св. Георгиева, п. т., стр. 261. — Hist. peregr., Ib., p. 144, 30—34.

св. Кръстъ воинство, то, споредъ Ансберта, то нѣма да почувствува следъ това никаква загуба[1]). Но Фридрихъ I отложилъ въпроса за връщането на маджаритѣ, защото тъкмо въ това време билъ заетъ съ потеглянето на войската отъ Пловдивъ и главно обмислялъ въпроса за положението на тоя градъ, да не би, ако той остане съвсемъ празенъ следъ изтеглянето на цѣлата войска, отново бѫде завладѣнъ отъ враговетѣ. Затова за запазване на Пловдивъ били избрани и оставени тамъ петима епископи, а именно, лютихски, пасавски, мюнстерски, тулски и архиепископъ тарентазиански съ тѣхнитѣ хора и други видни рицари съ отборъ опълчение, на които била оставена голѣма часть отъ багажа, товарни животни и заплатитѣ на войската[2]).

Следъ като били направени тия разпореждания, кръстоносната войска начело съ императора на 5. ноемврий излѣзла отъ Пловдивъ и поела пѫтя за Одринъ, въ околноститѣ на който отново почнала да се събира ромейска войска. На третия день тѣ стигнали въ гр. Близимосъ,[3]) дето останали цѣли седемъ дена, защото Фридрихъ I съ неголѣма свита трѣбало да се върне въ Пловдивъ, за да съобщи на оставенитѣ тамъ негови защитници нѣкои тайни работи. Следъ завръщането на императора тѣ продължили пѫтя си и стигнали въ Констанция[4]). Тукъ Фридрихъ I разрешилъ на кръстоноснцитѣ-маджари да се върнатъ въ отечеството; отъ тѣхъ само трима барони останали въ кръстоносната армия, а другитѣ шестима графа заедно съ всички други и съ епископа на

---

[1]) Ansbert, ib., pp. 51, $_{19}$ – 52, $_{3}$.

[2]) Ibidem, p. 52, $_{3-14}$.

[3]) Крепость на брѣга на р. Сазлийка при вливането ѝ въ Марица, близу до днеш. Симеоновъ градъ. Подробно за тоя градъ вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 185 сл. — Въ Hist. peregr. той е нареченъ Glismon, разбира се, погрѣшно.

[4]) За тая крепость споменува само Historia peregr. (ib., p. 145,$_{7-8}$). Тя се намирала на главния пѫть между Пловдивъ и Одринъ и, както се предполага, южно отъ с. Оваджикъ. Подробно вж. В. Н. Златарски, Известията за българитѣ и пр. София 1908, стр. 68 п. л. — Отъ сѫщия, История на българ. държава, т. I, ч. 1, стр. 301.

гр. Задаръ се върнали на 19. ноемврий[1]). Оттамъ кръстоносцитѣ продължили пѫтя си напредъ, безъ да срещнатъ какъвъто и да било отпоръ, при освѣтлението на цѣлата оная страна отъ пожаритѣ на градове, паланки и села, защото ромейската войска безспирно отстѫпвала. Когато последната дошла въ Одринъ и видѣла, че не може да направи никаква остановка, гражданитѣ били дотолкова силно изплашени и, безъ да могатъ да вариатъ или да поведатъ нѣщо съ себе си, веднага напуснали града; отъ тѣхъ една часть отишла къмъ Цариградъ, а друга — къмъ Димотика (Dimothicon)[2]). На 22. ноемврий кръстносцитѣ безпрѣчно влѣзли въ Одринъ, който заварили съвсемъ празенъ, дето тѣ намѣрили въ изобилие всичко необходимо за живѣене и се настанили за зимуване. Почти едновременно регенсбургскиятъ епископъ Конрадъ, поддържанъ отъ другъ единъ рицарь, регенсбургски гражданинъ, завладѣлъ близката крепость Провaтонъ (Probaton), сев.-изт отъ Одринъ при днеш. село Провадия, съ пристѫпъ, понеже ромеитѣ най-сетне се обърнали въ бѣгство, и оттамъ незабавно набралъ голѣма и богата плячка отъ всичко необходимо както за себе си, тъй и за своитѣ другари. На 24. ноемврий падналъ и добре укрепениятъ и защищаванъ отъ силни и смѣли кумани и ромеи градъ Димотика (Timoticon). Тоя градъ билъ силно нападнатъ отъ швабския херцогъ, сина на императора, но срещналъ силенъ отпоръ отъ страна на защитницитѣ му, които се опирали главно на природно укрепения градъ и на своитѣ сили. Обаче единъ смѣлъ и храбъръ рицарь, Хуго отъ

---

[1]) Ansbert, ib., pp. 52, 15 — 53, 2.—Hist. peregr., ib., pp. 144, 30—145, 15. — Заминаването на маджарскитѣ кръстоносци, споредъ Ансберта, станало още отъ Близимосъ, а споредъ Hist. peregr., следъ пристигането имъ въ Констанция, което е по-вѣрно, защото отъ Пловдивъ кръстоносцитѣ тръгнали на 5. ноемврий н подиръ три дни, т. е. на 8. с. м. стигнали въ Близимосъ, дето престояли седемь дена, т. е. до 16. с. м., а пъкъ маджаритѣ заминали на 19. ноемврий, т. е. тъкмо следъ пристигането на кръстоносцитѣ въ Констанция, следов., за пѫтя отъ Близимосъ сѫ употрѣбили само три дни. Установяването на тия дати дава възможность да се опредѣли, че писмото до сина си Хенриха Фридрихъ I е писалъ въ Констанция, а не въ Пловдивъ. Вж. К. Zimmert, п. т., стр. 64.

[2]) Hist. peregr., ib., pp. 145, 24 — 146, 2.

Вормсъ, сполучилъ да се изкачи на градскитѣ стени и, последванъ отъ други такива храбреци, нахвърлили се върху враговетѣ и, като разбили градскитѣ врата, впуснали въ града другаритѣ си. Макаръ кръстоносцитѣ и да нѣмали много човѣшки жертви, все пакъ тѣ постжпили твърде жестоко съ всички, които намѣрили въ града: освенъ децата и женитѣ тѣ изклали на брой повече отъ 1500 души. Тая жестокость, споредъ Ансберта, произлизала не само отъ силния отпоръ на гражданитѣ, но и отъ това, че димотичени предложили на кръстоносцитѣ бъчва съ вино, въ което била пусната силна отрова. Но за чудо, отровата не подействувала на кръстоносцитѣ, а само на мѣстнитѣ жители, въ което Ансбертъ вижда благоволение божие къмъ първитѣ. Единъ рицарь позналъ въ града три свои коня, които му били отнети въ България насила отъ разбойници. Сжщо тогава била завзета отъ столника и виночерпеца на императора и крепостьта Никица (Nikiz, нар. Никея или Малка Никея, сег. Хафса), околното население на която произвеждало „отрова или упойка", т. е. макъ и опиумъ, дето сжщо така билъ направенъ несполучливъ опитъ за изтравяне на кръстоносцитѣ. „Сега се разбра отъ нашитѣ, завършва Ансбертъ, че отъ встжпването ни въ България и сетне често ни е била приготвяна отрова, но съ божия милость тя за насъ била превръщана въ благо"[1]).

Следъ като окончателно се утвърдилъ въ Одринъ чрезъ завоеванието на близкитѣ около него крепости, Фридрихъ I поискалъ да се обезпечи отъ страна на своитѣ славянски съседи. Когато въ края на м. юлий презъ времето на преговоритѣ на Стефана Неманъ съ Фридриха I български пратеници се явили въ Нишъ съ писма отъ Калопетра, брата на българския царь Асѣня I, въ които той предупредително поздравявалъ германския императоръ и предлагалъ сигурна помощь противъ неприятелитѣ, т. е. противъ ромеитѣ, Фридрихъ I тогава отговорилъ, както и на сърбитѣ, резервирано, защото все още не знаелъ, какъ ще се развиятъ по-нататъкъ отноше-

---

[1]) Ansbert, ib., pp. 53, 12 — 55, 21. — Hist. peregr., ib., pp. 146, 3 — 147, 2.

нията между кръстоносци и ромеи; сега обаче, когато войната съ Византия за него ставала неизбѣжна, за да може да продължи пжтя си по-нататъкъ, Фридрихъ I Барбароса не се забавилъ да влѣзе въ връзка съ българскитѣ .царе, за да осигури обещаваната по-рано военна помощь. Еп. Дитполдъ въ споменуваното вече нѣколко пжти писмо отъ 11. ноемврий между другото пише: „Власитѣ сж съ насъ“[1]). Тукъ подъ „власи“, съгласно съ тогавашната терминология, се разбиратъ българитѣ отъ освободената въ 1187 г. северна България[2]), а това ясно показва, че водачитѣ на българитѣ, Петъръ и Асѣнь, зорко сж следили за всички действия на кръстоносцитѣ въ Тракия и, както изглежда, отрано влѣзли въ преговори съ Фридриха I, за да запазятъ своитѣ владения тамъ. Така, откакъ кръстоносцитѣ се бѣха настанили въ Пловдивъ и особено следъ завоеванието на Вероя, никакви кръстоносни отреди не се появили по-нататъкъ къмъ изтокъ въ северна Тракия, въ областьта Загора или Загорье, която вече влизала въ предѣлитѣ на новопрогласеното отъ 1187 год. българско царство съ центъръ Търново и то въ дѣла на Петра; тѣхнитѣ действия бѣха насочени главно въ южната часть на Пловдивската область, а сетне и южно отъ главния пжть къмъ Одринъ. Само въ тоя смисълъ, споредъ насъ, трѣба да се разбиратъ и думитѣ на еп. Дитполда „власитѣ, т. е. българитѣ отъ освободена България, сж съ насъ“. И въ дадения моментъ Фридрихъ I тъкмо възъ основа на тия постоянни връзки поискалъ да си осигури обещаната отъ българскитѣ водачи военна помощь.

Съ сжщата цель Фридрихъ I се обърналъ и къмъ сръбския великъ жупанъ. Ансбертъ ни разказва следното: „Между това, докато ние, разположени всрѣдъ неприятели презъ нѣколко седмици, не чувахме никакво известие за положението на нашитѣ съюзници и поклонници, които оставаха при Пловдивъ, господарьтъ-императоръ, следъ като се посъветва, делигира далматинския херцогъ, холандския графъ и Фридриха,

---

[1]) Вж. у Св. Георгиева, п. т., стр. 258.

[2]) Вж. В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня и пр., п. т., стр. 34—38; 42—44.

адвокатъ бергски, и нѣкои по-видни рицари съ 1200 души въоржжени съюзници, и ги назначилъ за Пловдивъ на 7. декемврий, да докаратъ нашия багажъ заедно съ колата и товарнитѣ животни (somariis), едно, за да доведатъ съ себе си въ Одринъ всички останали тамъ наши съюзници тъй сигурно съ цѣлата покжщнина, че, следъ като се съедини войската, да се побърза негли съ решението за по-нататъшно пжтуване на поклонницитѣ на животворния кръстъ, и, друго, да поговорятъ приятелски при входа на българскитѣ клисури (in introitu clusarum Bulgarię) съ великия сръбски жупанъ относно войската, която трѣба да се изпрати намъ на помощь противъ Цариградъ, ако случайно му (на императора) се обяви война"[1]. И тъй, на далматинския херцогъ Бертолда и на неговитѣ другари било възложено да отидатъ отъ Пловдивъ при входа на българскитѣ клисури, т. е. на Трояновитѣ врата, значи нѣйде при днеш. Ихтиманъ (срѣднов. Щипонье) и тамъ да нареди среща съ бждещия си сватъ Стефана Неманя, за да уговорятъ количеството на помощната войска, която трѣбало да се изпрати отъ последния на кръстоносцитѣ противъ Цариградъ, съгласно съ обещанието на великия жупанъ презъ месецъ юлий въ Нишъ, като при това Ансбертъ бележи, „ако случайно се обяви война на императора", защото за него миролюбивиятъ Фридрихъ I не може да бжде нападатель, какъвто той въ дадения моментъ се готвѣлъ да бжде. И тъй, обръщанията на Фридриха I и въ България, и въ Сърбия трѣба да се отнесатъ къмъ първата половина на м. декемврий.

Между това сношенията между Одринъ и Цариградъ не се прекжсвали. Макаръ и да ималъ успѣхъ въ войната противъ цариградския императоръ, която тоя глупаво навлѣкълъ на себе си, Фридрихъ I, споредъ Ансберта, „помняйки обаче чистосърдечното намѣрение противъ нападателитѣ на светия градъ Иерусалимъ, обхванатъ отъ голѣма досада поради безплодното протакане на нашето изгнание въ Гърция (Византия), тъй като той отъ дънъ-душа се отвръщавалъ отъ проливане на християнска кръвь, но която щѣло-нещѣло трѣ-

[1]) Ansbert, ib., p. 55,22—27. — Hist. peregr., ib., pp. 148,32—149,4.

бало да се пролива въ тия опасности“, — се обръщалъ съ писма и чрезъ свои пратеници къмъ Исаака II, щото тоя, понеже до тогава несправедливо постжпвалъ спрѣмо предишнитѣ пратеници, „да даде увѣрение относно мира и безопасностьта на пратеницитѣ, на които отъ двѣтѣ страни бжде възложено да сключатъ миръ. Ако той (Исаакъ II) държи на това, следъ като съгласието между единия и другия императори бжде възобновено и бжде известено чрезъ избрани заложници за преминаването и пазаря, нека Христовата войска продължи пжтя си мирно отъ неговата земя и да върви напредъ съ силна ржка за освобождението на земята на взаимното обещание“. При голѣмитѣ военни успѣхи на кръстоносцитѣ, които въ своето движение все повече се приближавали къмъ столицата, като всичко ограбвали, и при слуха за съюзнитѣ имъ сближения съ българи и сърби, Исаакъ II Ангелъ разбралъ всичката безсмисленость на своята дотогавашна упоритость, „тъй като той видѣлъ, че неговата земя и градове, бидейки не въ състояние да се противопоставятъ, ще бждатъ опустошени отъ кръстоносцитѣ“, най-сетне възприелъ предложенията на германския императоръ. Тогава отъ Цариградъ пристигнали въ Одринъ на 24. декемврий двама пратеници, пансевастъ Евматий Филокалъ и пизанецътъ Яковъ, които, следъ като били дадени най-избрани заложници, заявили, че безъ съпротива и забава ще сключатъ миръ и съгласие. Но, когато да се приематъ окончателно и да се подпишатъ уговоренитѣ условия на мира и приятелството, ромейскитѣ пратеници решително се отказали отъ нѣкои договорни точки отъ твърде голѣма важность. Възмутени отъ това поведение на ромеитѣ, Фридрихъ I и князетѣ унищожили мирния договоръ и изпратили пратеницитѣ на ромейския императоръ съ обявяване на война[1]).

Докато вървѣли тия преговори, българскиятъ царь Петъръ, който добре е билъ запознатъ съ отношенията между Фридриха I и Исаака II, преценявайки важностьта на момента за германския императоръ предъ видъ предстоящата му война,

---

[1]) Ansbert, ib., pp. 57,$_{15}$—58,$_{11}$.—Cp. Hist. peregr., ib., p. 148,$_{15}$—$_{25}$.

поискалъ да го експлоатира въ полза на българската държава. Затова въ отговоръ на запитването на Фридриха I чрезъ пратеници, му съобщилъ, че въ началото на пролѣтьта (1190 г.) ще изпрати 40 хиляди души власи, т. е. българи, и кумани, които владѣятъ лжкъ и стрела, като въ сжщото време го настойчиво молилъ, „да му бжде възложена отъ него (Фридриха) императорската корона (диадема) на грѫцкото царство“[1])

---

[1]) Ansbert, ib., p. 58, 12—18: Kalopetrus Blacorum et maxime partis Bulgarorum in hortis Tracię domnus, qui se imperatorem... et coronam imperialem regni Grecię ab eo sibi imponi efflagitabat seque ei circa initium veris quadraginta milia Blacorum et Cumanorum tenentium arcus et sagittas adversus Constantinopolim transmissurum constanter asseverabat. — Първиятъ издатель на Ансберта, знаменитиятъ славистъ Добровски дава четене: qui se imperium et coronam imperialem etc., безъ да забележи, че Петъръ не е могълъ да иска отъ Фридриха I да тури върху него imperium, но зато пъкъ новиятъ издатель A. Chroust открилъ, че тукъ въ текста е направенъ доста голѣмъ пропускъ, може би, случайно при преписването, който той попълва приблизително така: qui se imperatorem [nominabat], което намира своята подкрепа въ следнитѣ думи на сжщия Ансбертъ: Kalopetrus, Blachorum domnus itemque a suis dictus imperator Grecię. Но какво значи тукъ imperator Grecię? Да се наричалъ Петъръ или Асѣнь царь на Византия, нѣмаме и не може да сжществува подобно известие при онова неопредѣлено положение, въ което се намирала освободена България, следов., подъ imperator Grecię трѣба да се разбира, че Петъръ се е наричалъ отъ своитѣ съ титлата на ромейския императоръ βασιλεύς — царь. По-нататъкъ A. Chroust предлага веднага да се чете: et legatos misit ad imperatorem, qui eum salutabant, вмѣсто което ние бихме предложили: et nuntium (или legationem, както е въ Hist. peregr., ib., p. 149, 14), защото въ сжщия пасажъ се чете quem nuntium... remisit; а думитѣ qui eum salutabant да се изпуснатъ като неумѣстни, защото поздравитѣ въ подобни случаи сж били обикновено нѣщо, и не се вържатъ съ другия текстъ, защото това пратеничество не е било, следъ първото презъ юлий месецъ, второ и последно, а е имало и други, за които Ансбертъ не ни съобщава. И тъй, горепривединиятъ пасажъ въ български преводъ гласи: „Калопетъръ, господаря на власитѣ (българитѣ отъ освободена северна България) и на по-голѣмата часть българи въ оградитѣ на Тракия (въ областьта Загора), който се [наричаше императоръ, бѣ изпратилъ пратеникъ (или пратеничество) при императора] (въ Одринъ) и настоятелно молѣше да му се възложи отъ него императорската корона на Гърция и увѣряваше положително, че въ началото на пролѣтьта ще му изпрати 40 хиляди власи (българи) и кумани, които владѣятъ лжкъ и стрела противъ Цариградъ“, срещу съответния пасажъ въ Hist. peregr., който гласи: „Калопетъръ, който заедно съ брата си Асѣня господаруваше надъ влашкитѣ народи (populis Blaco

Обикновено това последното изречение се разбира буквално, какво наистина „Петъръ при убеденостьта, че Византия ще бжде сломена, поискалъ отъ Фридриха, щото той да предаде нему византийската императорска корона“[1]). Би било крайно наивно, ако допуснемъ, че такава мисъль е могла да мине презъ главата на Петра презъ 1189 год., когато междудържавното положение на свободна България било крайно неопредѣлено. Възобновата както на политическата самостойность на българитѣ чрезъ избиране и коронясване на свой царь въ 1187 г., тъй и на църковната имъ независимость чрезъ учредяването на търновската архиепископия, станала, както показахме на друго мѣсто, самоволно не само безъ съгласието, но и безъ знанието на византийското правителство и на цариградската църква[2]). Освенъ това въ Цариградъ сж знаели несъмнено за преговоритѣ и сближението на българскитѣ царе съ кръстоносцитѣ и тѣхнитѣ водачи; и въ едното, и въ другото тамъ виждали явно нарушение на мирния договоръ отъ 1187 год., а пъкъ съ предложението на Петра въ 1189 год. за една 40-хилядна армия противъ ромейския императоръ българскитѣ царе ставали вече открито въ редоветѣ на византийскитѣ врагове. За да предупреди всѣкакви претенции и противодействия отъ страна на Византия, Петъръ сега се обърналъ къмъ Фридриха I съ просба да получи отъ ржката му „императорската корона на гръцкото царство“, което не може, както се каза, да се разбира буквално, а значи споредъ насъ, Петъръ искалъ, германскиятъ императоръ да признае царското достоинство на

---

rum) изпратилъ пратеничество въ Одринъ като молѣше да се възложи на главата му отъ ржката на императора диадемата на гръцкото царство и обещаваше, че ще му дойде на помощь съ 40 хиляди кумани противъ цариградския императоръ“ (p. 149, 13—23). Съпоставяйки двата тия текста, не е мжчно да се забележи, че тѣ не се различаватъ сжществено съ изключение на това, че въ Hist. peregr. е означено, кжде дошло българското пратеничество — въ Одринъ, че самъ Петъръ ще дойде на помощь императору, и че 40-хилядната войска състояла само отъ кумани.

[1]) Св. Георгиевъ, Императоръ Фридрихъ Барбароса и пр., п. т., стр. 140.

[2]) Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 472 сл.

българския царь, което по значение и сила да го приравнява съ ромейския императоръ, а чрезъ това се узаконявало и независимото междудържавно положение на възобновената българска държава, — признание, което при настаналитѣ враждебни отношения той не е могълъ да очаква отъ Исаака II Ангелъ, който е гледалъ на Петра и Асѣня като на най-голѣми и опасни врагове, както ще видимъ по-нататъкъ. Едвали трѣба и може да се свързва съ тая просба на Петра нѣкаква васална зависимость спрѣмо германския императоръ, защото императорска корона сж могли да носятъ само съвършено независимитѣ господари[1]). Че въ тоя смисълъ трѣба да разбираме разгледваното известие на Ансберта и на Historia peregrinorum, ще ни покаже отговорътъ на Фридриха срещу предложението на Петра. Ансбертъ пише: „Господарьтъ-императоръ отпрати отъ себе пратеника благосклонно споредъ обстоятелствата и на Калопетра отписа угодливи (приятни) работи"[2]). Ако въ първата половина на горното изречение видимъ една прикрита форма за приемане на военната помощь, и то „споредъ обстоятелствата", т. е. ако стане нужда, то отъ втората половина става явно, че Фридрихъ I отговорилъ писмено на Петра по неговата просба съ „угодливи работи", които само сж гъделичкали честолюбието му, но въ какво се е заключавала тая угодливость, не се казва. Нѣщо повече ни дава Historia peregr., дето четемъ: „Императорътъ обаче даде на неговата просба приятелски и угодливъ отговоръ споредъ обстоятелствата, макаръ и да бѣше заетъ съ друга грижа и съ по-голѣмо безпокойствие за извършване на начертания пжть. Защото много повече той желаеше да се притече на помощь на отвждморскитѣ страни и да види благата на Иерусалимъ, отколкото съ бавянето си въ Гърция да

---

[1]) Ѳ. Успенскій, Образованіе и пр., стр. 150, изобщо разбира даденото изречение приблизително въ сжщия смисълъ. Той само пише: „но германскій императоръ долженъ былъ за это не только признать свободу Болгаріи, но и обезпечить за Петромъ императорскій титулъ", безъ да даде каквито и да било обяснения къмъ текста на Ансберта.

[2]) Ansbert, ib., p. 58, 18—20: Quem nuntium domnus imperator benigne a se pro tempore remisit et Kalopetro placentia rescripsit.

защищава чужда нему държава"[1]). Макаръ тукъ да се говори само за отговора на Фридриха I на просбата на Петра, но несъмнено тоя отговоръ се отнася и до предложението му за военна помощь, защото едната, и другото сѫ били тѣсно свързани. И тъй отговорътъ, споредъ Historia peregr., билъ приятелски и угодливъ, но и тукъ се прибавя „споредъ обстоятелствата", отъ което става ясно, че отговорътъ не е билъ категориченъ, „защото, обяснява се, той (императорътъ) много повече желаелъ да се притече на помощь на отвѫдморскитѣ страни и да види благата на Иерусалимъ, отколкото съ бавянето си въ Византия да защищава, да спасява чужда нему държава". Тукъ подъ „чужда нему държава" може да се разбира само българската държава и, ако Фридрихъ I трѣбало да я защищава, да я спасява, изпълнявайки просбата на Петра, то трѣба да се приеме, че самъ Петъръ му е изложилъ причината,—неопредѣленото и непризнато междудържавно положение на българската държава и е искалъ да получи отъ рѫката му императорска титла, т. е. да признае царското достоинство на българския царь, чрезъ което би се узаконило и междудържавното положение на държавата му. Фридрихъ I обаче, макаръ и да намиралъ, може би, правота въ искането на Петра и въ това отношение той се изказвалъ благосклонно и благоприятно, понеже наистина е искалъ да се възползува отъ предлаганата военна помощь, все пакъ предъ видъ на важността на самото искане и свързаната съ него отговорность той се сдържалъ да даде категориченъ отговоръ и поставялъ всичко въ зависимость отъ обстоятелствата. Но и при такъвъ неопредѣленъ отговоръ Петъръ и Асѣнь не губили надежда, че ще могатъ да постигнатъ крайната си цель, поради новата промѣна въ отношенията между кръстоносци и ромеи.

---

[1]) Ibidem, p. 149, 18—23: Imperator vero illius petitioni amicabile et placens pro tempore dedit responsum, quamvis alia cura et maiori sollicitudine propositum iter proficere moneretur. Amplius namque desiderabat partibus transmarinis succurrere et videre bona Hierusalem quam in Grecia demorando alienum sibi imperium vendicare. Издательтъ A. Chroust изтъква, че авторътъ на Hist. peregr. е заимствувалъ отъ Ансберта само израза „placens pro tempore", следов., за останалото той е ималъ другъ изворъ.

Следъ дръзкото отхвърляне на мирния договоръ и прекжсване на преговоритѣ отъ Коледа кръстоноситѣ възобновили своитѣ грабежи въ незасегнати дотогава области. Херцогъ Фридрихъ, който билъ главно заетъ съ доставката на фуражъ и храни и затова билъ нареченъ „на мила и проста шега икономъ или доставчикъ на войската“ презъ днитѣ, въ които било българското пратеничество въ Одринъ, съ прислужницитѣ на войската заминалъ отъ Одринъ, придруженъ само съ триста съюзници рицари, и смѣло преминалъ презъ Македония (южна днешна Тракия) и завладѣлъ градъ Кулосъ[1]) и други два града, чиито имена Ансбертъ забравилъ, следъ като ромеитѣ избѣгали, а оттамъ се спусналъ къмъ морето, безъ да срещне нѣкакъвъ отпоръ и мощно нападналъ градъ Менасъ (сег. Еносъ при устието на Марица), „който е обиколенъ отвсѣкжде съ море, освенъ единъ само достжпъ; гражданитѣ избѣгали на кораби, а той откаралъ оттамъ нечувана (famosam) плячка. Всички тия градове, щомъ ги завземалъ, херцогътъ скоро напущалъ, „защото, обяснява Ансбертъ, ние нѣмахме въ Гърция постояненъ градъ (Евр. XIII, 14), а въздишахме за оня Господевия Иерусалимъ — фигуративно небесния Иерусалимъ“[2]).

Не следъ много подиръ завръщането си въ Одринъ, херцогъ Фридрихъ въ трети походъ съ военненъ отредъ потеглилъ „къмъ една гжста гора и твърде укрепена отъ планинската природа на мѣстото, отдето кръстоноситѣ бивали обръщани въ бѣгство съ стрели като дъждъ отъ скрититѣ въ горитѣ и били обирани, и, като изгонилъ било съ стрели, било съ мечове жителитѣ на ония мѣста, получилъ оржжието на мнозина, награбено тамъ отъ кръстоноситѣ, и откаралъ съ

---

[1]) Ansbert, p. 58, 28: civitatem Culós dictam. Това несъмнено е малката крепость у Анна Комнина (ib., I, pp. 227, 16 et 228, 12) τὸ τοῦ Κοὐλη πολίχνιον, чието мѣстонахождение ние опредѣлихме приблизително между днешнитѣ градове Айреболъ и Кешанъ. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 189, бел. 2.

[2]) Ansbert, ib., pp. 58, 31—59, 31. Ние не допущаме, че завземането на Еносъ да е свързано съ очакваната отъ Фридриха I флота, за която той пише въ писмото отъ 16. ноемврий (вж. тукъ по-горе), защото херцогътъ, следъ като ограбилъ града, напусналъ го, безъ да остави тамъ войски.

себе си не малка плячка". Следъ това жителитѣ на сжщитѣ планини и гори чрезъ пратеници се обърнали къмъ императора и молили миръ занапредъ за себе си и за своитѣ, като обещавали пазаръ на нѣща за продань, непрекжсната предпазливость спрѣмо злоумишленицитѣ-кръстоносци и помощь на войската; при това тѣ върнали на императора 18 коня, които били откарани отъ тѣхъ". Предъ видъ на обещанието имъ на пазаръ отъ всичко необходимо Фридрихъ I изпратилъ при тѣхъ за сигурностьта на пазаря единъ игуменъ гръкъ отъ Одринъ заедно съ единъ слуга, императорски куриеръ, които обаче още презъ първата нощь били най-жестоко обезглавени „отъ придошлитѣ врагове". „Жителитѣ на горитѣ уловили знаменосеца на тия врагове и го обѣсили на бѣсилка, а на другитѣ останали поставили засади, желаейки чрезъ него да покажатъ на кръстоносцитѣ, че чрезъ това тѣ снематъ отъ себе си и отъ своитѣ подозрението за смъртьта на императорскитѣ пратеници"[1]). Предавайки тоя разказъ, Ансбертъ не дава никакво географско название, нито дори опредѣля посоката на това нападение; обаче като се вземе предъ видъ планинската и гориста мѣстность, трѣба да се предположи, че действията сж ставали въ Родопитѣ, кждето херцогъ Фридрихъ навлѣзълъ, може би, нагоре по долината на р. Арда; ако това предположение е приемливо, тогава въ жителитѣ на сжщитѣ планини и гори ще трѣба да видимъ родопското българско население, което Ансбертъ строго различава отъ „придошлитѣ врагове", т. е. ромейски войници. Затова това население моли за миръ за себе си и за своитѣ отдѣлно и иска да покаже, че то не държи съ „враговетѣ", т. е. ромеитѣ и е готово да защищава интереситѣ на кръстоносцитѣ. Но отначало родопското българско население се показало враждебно, защото то изтрѣбвало съ стрели като проливенъ дъждъ всички кръстоносни отдѣлни отреди, които сж прониквали въ неговата область по плячка; но, очевидно, то е следило за промѣнитѣ въ отношенията между кръстоносци и ромеи и споредъ тѣхъ се е държало спрѣмо първитѣ, както е било въ случая.

---

[1]) Ibidem, p. 59, 4—10.

Всички тия нападения на кръстоносцитѣ за грабежи и безчинства, за часть отъ които Ансбертъ споменува въ своята „История“, и при Одринъ, както и при Пловдивъ, много лошо се отразили върху морала и дисциплината на кръстоносната войска. „Цѣлата войска, пише Ансбертъ, се преизпълняше съ плячката отъ самитѣ врагове гърцитѣ и поради това изобилствуващитѣ наслади и продължителното празно стоене доставяха на повечето разпалване на пороцитѣ, а оттука, споредъ известното поетическо изречение: „любовьта къмъ монетата расте, споредъ както самитѣ пари растатъ“ (Ювеналъ 14, 139), — тогава въ сърдцата на многома зацарува алчность за извънредна раскошъ поради грабежитѣ и убийствата и подъ необходимото своеволие, за принасяне на съѣстни припаси промъкна се обща почти у всички и повече, отколкото е необходима, злоупотрѣба съ плячкосване, а отъ неумѣрената любовь „да иматъ“ привързаностьта и предишната справедливость у многома отъ нашитѣ както при Пловдивъ, тъй и при Одринъ, охладѣ и това, което, по-рано въ Христовата войска бодърствуваше — вѣрность и съгласие, замѣнени отъ алчностьта и нейната дъщеря завистьта, въ многома вече закуца, а нѣкои дори отъ простия народъ, опиянени отъ обѣда на раскоша, позорно се опетниха“. Императоръ Фридрихъ I, както и всички князе-военачалници били много огрижени отъ това разложение на войската и прибѣгвали къмъ всевъзможни срѣдства, дори и до смъртно наказание, за премахване на това отслабване на дисциплината и за повдигане на религиозното настроение, особено се стараели морално да въздействуватъ[1]).

---

[1]) Между другитѣ способи за въздействие противъ разврата Ансбертъ ни описва следния: „Имаше сжщо и много (такива), които, водени, като стария Финеесъ (синъ на Елеазара, синъ на свещеникъ Аарона, Числа, XXV, 7 и 11), отъ божия духъ и отъ ревность за божия домъ (Пс л. 68,10. — Иоанъ, II, 12), наказваха прелюбодейцитѣ, колкото залавяха, съ достойния способъ за посрамване: тѣ развеждаха както мжже, тъй и жени, публично голи, съ вързани на гърба ржце и съ хвърленъ на половитѣ органи парцалъ, презъ цѣлия градъ за страхъ и назидание на другитѣ и, най-сетне, като ги потапяха нѣколко пжти презъ самия зименъ студъ въ протичащата рѣка, отпускаха ги съ подобаващия присмѣхъ и подигравки“. — Ansbert, ib., pp. 59,31 — 60, 20. — Ср. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 137—138.

Докато Фридрихъ I Барбароса и неговитѣ военачалници били завзети съ тия важни въпроси, новата промѣна у цариградския императоръ къмъ него му облекчила разрешението имъ. Исаакъ II Ангелъ, виждайки предъ себе явната гибель на държавата, защото всичко на полуострова се бѣ вдигнало противъ нея, най-сетне облагоразумѣлъ. Къмъ края на януарий въ Одринъ се представили предъ императора предишнитѣ двама пратеници негови, пансевастъ аколутъ Евматий Филокалъ и пизанецътъ Яковъ, и му заявили, че тѣхниятъ господарь е готовъ да изпълни всичкитѣ желания на германския императоръ, а именно, той молилъ за миръ, обещалъ пазаръ на предмети за продань и нужното количество кораби за преминаване на Хелеспонта и свърхъ това обещание за удостовѣрение и сигурность потвърдилъ, че ще даде знатни заложници. Германскиятъ императоръ приелъ благосклонно ромейското пратеничество; но поради по-ранното непостоянство на Исаака II въ преговоритѣ, той изпратилъ въ Цариградъ заедно съ него Бертолда отъ Кунигсбергъ, Маркварда Анвайлерски и Маркварда Нойенбургски, императорски Kämmerer, които да разузнаятъ, доколко сѫ истински обещанията, и да установятъ окончателно и напълно условията на мира[1]).

Между това ония части отъ кръстоносцитѣ, които бѣха оставени въ Пловдивъ, потеглили отъ тоя градъ на 15. януарий съ цѣлия обозъ съгласно съ заповѣдьта на императора, но отъ омраза къмъ ромеитѣ съ пожаръ съвършено унищожили тоя градъ; други пъкъ насочили пѫтя си къмъ Вероя, който тѣ предали на „отмъстителни пламъци“, следъ като събрали предварително достатъчна плячка. Всички следъ това

---

[1]) Ansbert, ib., p. 60, 31—32; p. 61, 3—10. — По-нататъкъ Ансбертъ излага новинитѣ, които билъ донесълъ върналиятъ се отъ Маджарско императорски пратеникъ клирикъ Еберхардъ. Между другото той разправялъ, че, когато минавалъ презъ България, „той видѣлъ тѣлата на всички почти погребани по пѫтя тамъ перегрини Христови изровени по извънредната дивотия или лудешката глупость на българитѣ за безчестие на Христовата войска, споредъ Давидовото изречение: „труповетѣ на Твоитѣ раби предадоха за храна на птицитѣ небесни“ и пр. (Пс л. 78, 2), освенъ само наистина девственото тѣло на почтения абатъ Агмунденски, което по чудна божия помощь останало небутнато“. Ibidem, pp. 61, 31—62, 4.

се събрали въ Констанция, дето чакали да ги настигне далматинскиятъ херцогъ Бертолдъ съ своитѣ другари следъ срещата (colloquio) съ великия жупанъ[1]). Но тая среща не се състояла, защото Ст. Немань билъ заетъ въ това време съ голѣмитѣ разорения на българскитѣ градове (grandi labore et bello in Bulgaria) отъ Срѣдецъ до Призренъ: крепоститѣ Перникъ, Землянъ (сег. Земенъ), Велбуждъ (Кюстендилъ), Житомискъ (развалини при Пастуха между Кюстендилъ и Дупница), а сжщо и Стобъ на р. Рила[2]) и затова, когато дошълъ на уговорено мѣсто, той намѣрилъ вмѣсто него само пратеникъ, който съобщилъ, че великиятъ жупанъ е готовъ да изпрати една войска отъ 20 хиляди души; заедно съ него настигналъ другаритѣ си въ Констанция на 21. януарий 1190 г., отдето, движейки се къмъ Одринъ и пристигайки въ различно време, найсетне на 5. февруарий цѣлата кръстоносна войска на Фридриха I Барбароса се събрала наедно[3]).

Презъ всичкото време, докато вървѣли преговоритѣ въ Цариградъ, сблъскванията на кръстоносци съ ромеи не преставали. Така на 1. февруарий 1190 г. неуморимиятъ швабски херцогъ нападналъ на гр. Аркадиополь (Archadinopolim) (сег. Люлебургасъ). Макаръ кръстоносцитѣ и да намѣрили града изпразненъ отъ войници и отъ всички необходими за живота нѣща, все пакъ нѣкои отъ тѣхъ намѣрили тамъ много вино и храни и ги отнесли на своитѣ другари[4]). Ансбертъ съобщава още за много такива сблъсквания, които се отличавали съ не по-малки жестокости отъ по-раншнитѣ. Така между другото той съобщава, че единъ отредъ начело съ вюрцбургския епископъ и графоветѣ на Салмъ, Видъ и Спанхаимъ, като потеглилъ „въ посока къмъ земята на българитѣ, т. е. къмъ българскитѣ владения въ северна Тракия, завоювалъ два града, напустнати отъ неприятелитѣ, и трети съ силата на оржжието съ много кръвь на повече отъ 5 хиляди убити, а едина отъ тѣхъ опожарили“. Сжщо така другъ единъ отредъ начело съ

---

[1]) Вж. тукъ по-горе, стр. 45 сл.

[2]) К. Јиречек, каз. съчин., стр. 201.

[3]) Ansbert, ib., pp. 60, 33—61, 3; p. 62, 5—19.

[4]) Ibidem, p. 62, 20—26. — Hist. peregr., ib., p. 147, 13—18.

абенбергския графъ и познатия намъ Фридрихъ, адвокатъ бергски, „най-враждебно настроения къмъ враговетѣ въ войската на св. Кръстъ, като се насочилъ въ южната страна, произвелъ страшно клане на хора и откаралъ богата плячка"[1]).

Дали всички тия опустошителни нападения сѫ били предприемани отъ кръстоносцитѣ, за да иматъ известно влияние върху вървежа на преговоритѣ за миръ, които въ това време се водѣли въ Цариградъ, или пъкъ тѣ сѫ ставали по старъ навикъ, мѫчно е да се установи; въ всѣки случай на 24. февруарий 1190 год. споменатитѣ делегати на двамата императори се явили отъ столицата въ Одринъ и представили на Фридриха I въ окончателна форма мирния договоръ, който съдържалъ въ 14 точки най-подробно изложение задлъженията на ромейския императоръ, тъй и на кръстоносцитѣ — къмъ него[2]). Докато вървѣли приготовленията на кръстоносцитѣ за предстоящия имъ пѫть, „великиятъ доместикъ (dapifer), пише Ансбертъ, на цариградския императоръ, който бѣше събралъ преогромна войска, за да разстрои общитѣ отреди на враговетѣ власи, чрезъ пратеници умолявалъ господаря-императоръ, тъй като между него и неговия господарь, цариградския императоръ, братъ на царството му, билъ сключенъ миръ, той да му отпусне славното воинство на Христовитѣ перегрини на помощь за борба противъ власитѣ. Въ сѫщия обаче день и Калопетъръ, господарьтъ на власитѣ, нареченъ отъ своитѣ императоръ на Гърция, като изпратилъ писма, усилено молилъ помощьта на Христовитѣ перегрини противъ гръцката войска, но и однитѣ, и другитѣ пратеници били върнати безуспѣшно отъ господаря-императоръ въ своя си"[3]). Върху ·това известие на Ансберта, което е отъ голѣма важность за

---

[1]) Ansbert, ib, pp. 63,9—64,4.—За жаль Ансбертъ не дава имената на тия три града къмъ българската земя и поради това не може да се опредѣли, де собствено е действувалъ тоя отредъ. Що се отнася до отреда на графъ абенбергски и адвоката Фридриха, то и мѣстото на неговитѣ действия сѫщо точно не може да се опредѣли, макаръ и да е дадена южна посока, разбира се, отъ Одринъ.

[2]) Ibidem, pp. 64,5—66,36. За договора вж. K. Zimmert, Der Friede zu Adrianopel (Februar 1190), Byz. Zeits. Bd. XI, SS. 303—320.

[3]) Ansbert, p. 69, 16—27.

насъ, ние ще се спремъ по-подробно по-нататъкъ; тукъ само ще изтъкнемъ, че и двѣтѣ пратеничества — българско и ромейско, били изпратени въ Одринъ между 24. февруарий — сключването на мирния договоръ, и 1. мартъ 1190 г. — потеглянето на кръстоносцитѣ отъ Одринъ, следов., въ края на февруарий вървѣли вече военни действия между българи и ромеи.

И наистина, следъ като били изпълнени всички предварителни задължения и главно били дадени и отъ двѣтѣ страни исканитѣ по мирния договоръ знатни и важни заложници, при точното изпълнение отъ страни на Исаака II всичко уговорено, кръстоносцитѣ потеглили отъ Одринъ за Калиополь (сег. Галиполи), отдето трѣбало да стане прехвърлянето имъ въ Мала Азия. На 1. мартъ потеглилъ съ своитѣ швабски и баварски отреди херцогъ Фридрихъ, а на следния день (2.III) — останалата войска начело съ императоръ Фридриха I Барбароса. Поради дъжделивото време движението ставало твърде мжчно, защото пжтищата били лоши и колата едвамъ се движели. На Връбница 18. мартъ кръстоносцитѣ били въ Русионъ (Rossam при днешн. Руськьой), дето по-голѣмата часть отъ войската поради лошитѣ пжтища напустнала колесницитѣ и товарнитѣ кола и почнала да товари само конетѣ. На 21. мартъ тѣ стигнали въ градъ Брахолъ (Brachol), а на великия четвъртъкъ (22. III.) били вече въ Калиополь. Още сжщия день буйниятъ херцогъ Фридрихъ пръвъ преминалъ пролива съ голѣма тържественость, а презъ страстния петъкъ и св. сжбота били прекарани всички негови отреди. Поради проливнитѣ дъждове прехвърлянето било спрѣно и Великденя (25. мартъ) другитѣ отреди прекарали на европейския брѣгъ и при това морето било силно развълнувано. Когато бурята утихнала, прехвърлянето на другитѣ части било продължено и най-сетне на 28. мартъ самъ императоръ Фридрихъ I, заобиколенъ отъ петь галери, при звуковетѣ на военнитѣ трж.би, преминалъ съ последнитѣ части на кръстоносното опълчение. „И тъй, завършва Ансбертъ, отъ преминаването на Сава, т. е. на рѣка Сове, когато навлѣзохме въ земята, подвластна на гърцитѣ, до преминаването на Калиполь, т. е. отъ Европа въ Азия изброяватъ

се тридесеть и деветь седмици, които ние прекарахме въ България и Гърция въ голѣмо благополучие"[1]).

Преминаването на кръстоносцитѣ отъ третия походъ презъ Балканския полуостровъ не оставило по-добри спомени отъ онова на първитѣ два похода. Преди всичко то донесе пълно економическо разорение поради постояннитѣ грабежи и буйства на кръстоносцитѣ въ областитѣ, презъ които тѣ минали и споходили, близки и по-отдалечени, както видѣхме, отъ главния пѫть, а пъкъ безумната политика на Исаака II Ангелъ спрѣмо Фридриха I Барбароса, вследствие на която населението било оставено безъ всѣка защита, подкопавала основно византийската власть на полуострова, особено въ българскитѣ земи, които още не били освободени. Но престояването на кръстоносцитѣ на полуострова особено повлияло върху политическитѣ отношения: то създаде окончателното нарушение на мирнитѣ отношения на Сърбия и особено на България към Византия. Чрезъ кроения си съюзъ съ Фридриха I, който бѣ изразенъ въ предложената военна помощь отъ 60-хилядна армия (40 хиляди българи и кумани и 20 хиляди сърби), тѣ открито заставали въ редоветѣ на ромейскитѣ врагове и, следъ напущането на полуострова отъ кръстоносцитѣ, тѣ не сѫ могли да очакватъ отъ Византия нищо друго, освенъ отмъстителна война, чиято цель била, както ще видимъ по-долу, ако не унищожението на славянскитѣ държави, то поне най-строго наказание и преди всичко на българитѣ.

2. ЗАКРЕПАТА НА ВЪЗОБНОВЕНАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА; АСѢНЬ I СТАРИЙ

И деветѣ самоволни акции отъ страна на българскитѣ царе Петра и Асѣня — 1. избирането и коронясването на българския господарь за царь (βασιλεύς), който по стара традиция трѣбало да се равнява на ромейския императоръ по значение и власть, и 2. обявяването на българската църковна независимость съ учредяването на търновската архиепископия, — както и съюзътъ имъ съ сръбския великъ жу-

[1]) Ansbert, ib., pp. 69,33—71,31.—Hist. peregr., ib., p. 152,14—28.

панъ Стефана Неманъ били насочени, както видѣхме, противъ Византия; но тогава отъ Цариградъ не се решавали да предприематъ никакви открити действия поради опасното възстание на Манкафа въ Мала Азия и предъ видъ на готвящия се въ западна Европа трети кръстоносенъ походъ, пжтьтъ на който билъ насоченъ презъ ромейската империя. Презъ времето, когато кръстоносното опълчение на Фридриха I Барбароса преминавало презъ Балканския полуо-въ, отношенията между България и Византия се обърнали, както вече се посочи, отъ нарушени въ явно враждебни. Сближението на Петра съ германския императоръ още презъ юлий м. 1189 г. и предложението му на военна помощь противъ ромейския императоръ, за което не сж могли въ Цариградъ да не знаятъ, вече показали, че българскитѣ царе открито заставали въ редоветѣ на византийскитѣ врагове. Къмъ това време ще трѣба да отнесемъ и побѣгването отъ Цариградъ на третия братъ Ивана, по-сетне царь Калоянъ, който бѣ даденъ като заложникъ при сключването на мирния договоръ въ 1187 год. и като такъвъ прекаралъ „доста време“ у ромеитѣ[1]. Изразътъ „доста време“, т. е. не малко време, колкото и да е неопредѣленъ, все пакъ бѣгството на Ивана отъ Византия е станало въ всѣки случай, преди още кръстоноснитѣ да напуснатъ полуострова, защото неговото оставане въ ромейската столица следъ това ставало за него опасно, следов., заложничеството се е продължавало около две години. Това побѣгване на Ивана не малко е допринесло за засилване на неприязненитѣ отношения между двѣтѣ съседни държави. По-сетне, презъ декемврий 1189 год. и януарий 1190 г., когато отношенията между кръстоносци и ромеи станали дотолкова натегнати, че Фридрихъ I се видѣлъ принуденъ да осигури обещаната отъ българитѣ военна помощь, Петъръ му съобщилъ, че той е готовъ съ една 40-хилядна армия отъ българи и кумани за действия противъ цариградския императоръ, за което германскиятъ императоръ трѣбало да признае свободата на България и царската

[1]) Nicetas, ib., p. 622, 1—5: ... Ἰωάννης ... [illegible] — Никита споменува за бѣгството само между събитията отъ 1196 год.

титла на българския господарь. Фридрихъ I приелъ благосклонно предложението на Петра, защото на първо време той, наистина, мислилъ да се възползува отъ услугитѣ на българитѣ. Обаче сключениятъ наскоро, на 24. февруарий 1190 год., миренъ договоръ между Фридриха I Барбароса и Исаака II Ангелъ направилъ тѣхната военна помощь безпредметна и поставеното отъ Петра условие неосѫществимо. Тогава Петъръ и Асѣнь, едно, за да дадатъ на своитѣ съюзници-куманитѣ да се награбятъ, защото това е било всѣкога тѣхно главно условие при сключването на воененъ съюзъ, и по тоя начинъ да отклонятъ всѣкакви възможни незадоволства отъ тѣхна страна, и друго, за да предупредятъ всѣкакви изненади откъмъ Исаака II Ангелъ, отъ когото тѣ сѫ очаквали само война всѣка минута, почнали враждебни действия въ ромейскитѣ владения, вѣроятно, въ Пловдивската очистена отъ кръстоносцитѣ область, преди още последнитѣ да потеглятъ отъ Одринъ, т. е. преди 1. мартъ 1190 год.

Противъ българитѣ и куманитѣ на първо време билъ изпратенъ пълководецъ Константинъ Аспиета, когото несъмнено трѣба да видимъ въ неназования по име отъ Ансберта византийски военачалникъ (dapifer)[1]. Той, както изглежда, ималъ на разположение доста голѣма войска, но не билъ снабденъ съ нужнитѣ срѣдства за продоволствието на войницитѣ, защото казвалъ, че „войницитѣ не сѫ въ сила да се борятъ въ едно и сѫщо време съ двама неприятели—българитѣ и глада и че е необходимо да имъ се дадатъ провиантскитѣ пари, които тѣ не били получавали за цѣла година“. Поради това военнитѣ действия противъ българитѣ и куманитѣ били толкова безуспѣшни, че Константинъ Аспиетъ се видѣлъ принуденъ да се обърне къмъ германския императоръ за помощь,

---

[1]) Вж. Ѳ. Успенскій, Образованіе и пр., стр. 154, прим. 1., и тукъ по-горе, стр. 57. — Че Константинъ Аспиетъ е действувалъ въ началото на борбата съ българитѣ презъ 1190 год., се види отъ това, че Никита разказва за неговата сѫдба наредъ съ други политически и военни лица, пострадали отъ подозрителностьта на императора, преди похода на последния въ България презъ сѫщата година; освенъ това Константинъ по-късно не се явява повече.

въ силата на току-що сключения миренъ договоръ съ неговия господарь, за борба противъ българитѣ. Въ сѫщото време и българскиятъ царь Петъръ се обърналъ къмъ Фридриха I Барбароса съ усилена молба за помощь „противъ грѫцката войска“ въ силата пъкъ на сключения по-рано военenъ съюзъ между тѣхъ. Тия едновременни обрѫщания отъ двата противоположни лагери за помощь показватъ, че и двѣтѣ страни сѫ държали упорито и нито едната, нито другата не е могла да вземе връхъ. Но нито ромеитѣ, нито българитѣ не получили исканата помощь, защото мирниятъ договоръ билъ вече подписанъ между Фридриха II и Исаака II, и кръстоносцитѣ вече се готвили за пѫть къмъ Калиополь. Освенъ това Константинъ Аспиетъ, ходатайствувайки за войската, предизвикалъ гнѣва на Исаака II, който подъ предлогъ, да не би тоя човѣкъ да повдигне войската противъ него, заповѣдалъ да го арестуватъ, а после го уволнилъ отъ длъжность и го лишилъ отъ зрение. Обаче следъ това работитѣ на западъ тръгнали още по-лошо, защото, казва Никита, „българитѣ заедно съ куманитѣ постоянно правѣли разорителни и опустошителни нахлувания въ ромейскитѣ области“[1]. Затова веднага следъ очистването на полуострова отъ кръстоносцитѣ, първата грижа и внимание на цариградското правителство били насочени изключително къмъ българитѣ. Исаакъ II Ангелъ решилъ да накаже българитѣ не само за тѣхнитѣ връзки съ германския императоръ, но и за тѣхнитѣ неочаквани нападения и изобщо за нарушението на мира.

Още презъ пролѣтьта на 1190 год. Исаакъ II, „като събралъ цѣлата ромейска войска“[2], предприелъ голѣмъ и по суша, и по море походъ въ България, цельта на който била да се разправи веднажъ завинаги съ българитѣ. Доколко сѫ били увѣрени ромеитѣ въ пълния успѣхъ на тоя походъ, се вижда отъ речьта на Никита Акомината, следъ като получилъ звание великъ сѫдия (ὁ κριτὴς τοῦ βήλου), произнесена преди потеглянето на Исаака въ походъ. „Не бѣше си починалъ отъ грижитѣ, които та почесе, отбивайки козарнитѣ зламана, та от-

[1]) Ansbert, ib., p. 63, 16—27. — Nicetas, ib., p. 561, 7—9.
[2]) G. Acropolita, ib., p. 19, 2—3.

ново прекарвашъ цѣла нощь подъ открито небе и носишъ желѣзо (оржжие) презъ цѣлъ день; и като помисли вчера и оня день, че да се задържатъ нахлуванията на скититѣ презъ Дунавъ противъ насъ е дѣло на царския великъ умъ, ти направи мисъльта дѣло. И проливътъ на Пропонтида (Мраморно море) скоро се обърна на земя отъ корабитѣ, които покриватъ повърхностьта (му); и богатиятъ съ дълбоки и крути завои Истъръ (Дунавъ) ги носи върху си плаващи на платна и люшкащи се около неговитѣ острови. Тая рѣка, разсичана следъ много време отъ ромейски лопати, високо възпѣва; скоро, следъ като приеме виковетѣ и затриванията на варваритѣ, силио окървавена далечъ се влива въ Евксинския Понтъ, като възвестява на народитѣ, презъ които тя тече, за твоитѣ подвизи, употрѣбявайки като гласъ, баграта на струитѣ отъ варварскитѣ кърви, и вика къмъ червенитѣ варвари за убийственото нападение противъ насъ и къмъ истинскитѣ „мжже на кървитѣ", че враждебнитѣ замисли противъ ромеитѣ сж унищожени и че съ тебе, богоподобния владѣтель, сж уговорени условията на мира, и тѣ (варваритѣ) преминали къмъ неговия (на мира) блѣсъкъ, за да не ги поглъща мечъ. И тъй недавно, още съвсемъ недавно ти се бѣ предалъ съвършено на такива дѣла, като на видъ съблюдаваше примирието, а на дѣло по-скоро чудесно обмисляше и се грижеше за насъ; а сега ти водишъ войската противъ варваритѣ, возейки съ себе си приготвенитѣ отъ известния Архимеда метателни машини, копачки и тарани и всичко, което може да разрушава кули. Прекрасни работи се извършиха за тебе и по суша, и по море, а още по-прекрасни, съ божия помощь, както се казва, ще бждатъ ония, които—на добъръ часъ на ромеитѣ — има още да се извършатъ, защото заедно съ вода дѣлишъ успѣхитѣ и чрезъ огънь, и чрезъ вода. Затова азъ казвамъ, че варваритѣ, изпитани въ горещъ бой и въ течението на рѣката, най-после, следъ като паднаха духомъ, нека неочаквано да дойдатъ подъ ярмото на твоята държава, като на почивка. Така да разсждавамъ ми дава не нелѣпо желание и не слѣпа и неизпълнима надежда, а божието преглеждане за насъ и твоята всѣкога успѣшна въ боеветѣ храбрость.

„На тебе, както по-преди на Давида, право и отъ Бога е обещано и изпълнено, че нито врагътъ ще те надвие, нито синътъ на беззаконието ще те притѣсни“ (Псл. 88, 23).... Защото ние знаемъ, знаемъ по навикъ, който спрѣмо тебе е неизмѣненъ за победата, само трофеи, както и изходътъ на сега предприеманата срещу противницитѣ битка ще бъде безъ съмнение щастливъ. И ние извличаме всѣки пѫть двойно веселие отъ твоитѣ дѣла: въ началото ние пѣемъ молитвена пѣсень за отклонение на нещастието, а въ края радостно възклицаваме, така че, ако самата твоя раздѣла отъ насъ, колкото и да е за кѫсо време, не би западнала дълбоко въ сърдцето (ни), то цѣлото време на твоя походъ противъ варваритѣ ние бихме прекарали въ радость. Защото какво би причинилъ негодникътъ и жалкиятъ човѣкъ, когато ти, истинския повелитель, о най-победоносний царю, нападашъ на него? или какво би направило (глиненото) гърне на (медния) котелъ? Той ще каже на планинитѣ да паднатъ върху него и на хълмоветѣ да го покриятъ, за което тайнитѣ пророкуватъ; той ще се търси и ще се залавя отъ твоитѣ войски, като вреденъ звѣръ (κνώδαλον), заравянъ отъ добритѣ ловци въ храсталака; въ скоро време мѣстото му ще се издири, и той не ще се намѣри (Псл. 36, 10, 36), макаръ че обхванатиятъ отъ демонитѣ, следъ като тури престола си на денницата, се възгордѣ на високитѣ северни планини, за да бѫде за тебе, равния на Бога владѣтель, сатана и противоседящъ. Но най-христолюбивий царю, който обичашъ опасности и при това голѣми повече отъ нѣкогашнитѣ властодържци, тъй като ти се движишъ противъ варваритѣ въ пъленъ кариеръ (ἀφ ῥοπῆς), като ще имъ въздадешъ много по-голѣмо въздаяние. Не те отклонѣватъ отъ копнежъ за насъ нито трудове и почти равни борби, нито изгрѣването на Орионъ, нито блѣсъкътъ на Сириуса, нито височинитѣ на стръмнитѣ и недостѫпни за нападение планини, нито тѣсниятъ и мѫченъ пѫть, нито нѣщо друго.

„И тъй ние, поданицитѣ, възпѣваме отъ насъ си тия тебе придружаващи пѣсни. Нека Господь ти праща помощь по море, като изравня планини, мѫчнопроходими мѣста прави леснопроходими, разбива меднитѣ врати и съкрушава желѣзни за-

вори; денемъ слънцето да не те пали, нито месецътъ нощемъ; нека ржката ти да изпитатъ всички твои врагове, дѣсницата ти да изнамѣри всички мразящи те, нека тѣ станатъ като пѣна предъ лицето на вѣтъра, а ти — като ангелъ Господенъ, който ги преследва и изтрѣба; нека да нападне на тѣхъ страхъ и трепетъ, защото тѣ сж племе, което унищожи съвета, който разпжтствувà въ тѣхнитѣ нрави, което се отказа отъ Бога спасителя чрезъ нарушение на клетвитѣ, което често излъгвà въ всичко противъ богоравния императоръ; то е съсждъ на гнѣва, който е приготвенъ за погибель. Следъ като свършишъ работитѣ противъ бунтовницитѣ и противъ насрещнитѣ имъ скити по желанието на твоето най-царствено въ ржката божия сърдце, ти, нашиятъ народенъ вождъ, ще се върнешъ отъ Хемскитѣ долини (ἐκ τῶν Αἵμου τεμπῶν) цѣлъ богоподобенъ както нѣкогашниятъ Моисей отъ Синай, следъ като изгладишъ душитѣ на варваритѣ за лесно подчинение като че ли съ наржчното си страшно копие и имъ начертаешъ отново закона на предишното робство като на други каменни плочи. И нека застане отъ дѣсно на тебе голѣма и блѣскава победа, като друга нѣкоя императрица, за да се неотстжпно молимъ ние, не само богатитѣ отъ народа, но дори и случайно насъбралата се сбирщина тълпа, завършвайки триумфа. Свърхъ това нека твоятъ престолъ бжде на вѣки, днитѣ ти — като небеснитѣ дни, а властьта ти — многолѣтна"[1]). За пжть на нападението на северна България билъ избранъ единъ отъ източнитѣ старо-планински проходи (вѣроятно Лопушненския), защото, както изглежда, Исаакъ II искалъ да скрие нападението си и да изненада българитѣ. Затова сухопжтната войска била прекарана отъ флотата по море отъ Цариградъ покрай Анхиалъ и излѣзла на брѣга въ Месемврия[2]); флотата

---

[1]) Const. Sathas, Bibliotheca medii aevi, vol. I (1872), pp. 73—76. — Руския преводъ на тая речь вж. у Ѳ. Успенскій, Византійскій писатель и пр., стр. 181—182, но преводътъ не е пъленъ и е съвсемъ свободенъ; а сжщо откжслеци отъ нея въ Образованіе и пр., стр. 154, 155 и 156, сжщо така неточно предадени.

[2]) За пжтя както на императора, така и на войската му въ България изворитѣ като че ли не се схождатъ. Така Никита пише: καὶ δὴ τὴν Ἀγχίαλον παραλλάξας ἐκ περιελεύσεως τὸν Αἷμον εἴσεισι (ib., p. 561, 10—11), т. е. „следъ като миналъ покрай Анхиалъ съ обходъ навлѣзе въ Хемъ". Георги Акропо-

пъкъ имала за задача да продължи пжтя си по морето къмъ устието на Дунавъ, да навлѣзе въ него и по тоя начинъ, като прекжсне връзката на дѣсния брѣгъ съ лѣвия, да пресѣче пжтя на куманитѣ за отвждъ Дунавъ[1]). Обаче тоя грандиозенъ планъ противъ България не можалъ да бжде изпълненъ.

Петъръ и Асѣнь били сега много по-добре приготвени да посрещнатъ неприятелитѣ, отколкото по-напредъ презъ времето на възстанието. Тѣ имали сега защита не само въ природата на страната и мжчно достжпнитѣ проходи, но и въ укрепенитѣ мѣста и градове. „И наистина, пише Никита, той (императорътъ) намѣрилъ тамшнитѣ укрепления и градчета защитени много по-силно отъ по-преди и обиколени съ новоиздигнати стени, които на нѣкои мѣста се увѣнчавали съ кули". Исаакъ II, чийто планъ билъ, следъ като премине Стара-планина въ източната й часть, да нападне и превземе главнитѣ крепости въ северна България, Овечъ (при днеш. Провадия), Преславъ и Търново, скоро се убедилъ, че не ще бжде въ състояние лесно да завладѣе тия укрепени градове, още повече когато тѣхнитѣ защитници, ако и да се решавали да излѣзатъ

литъ пъкъ пише: τὴν γοῦν παράλιον παριὼν καὶ διὰ τῆς Μεσημβρίας πόλεως τὴν δίοδον ποιησάμενος ἔσω τοῦ Αἵμου γίνεται (ib., p. 19, 3–5), т. е. „следъ като преплувалъ покрай морския брѣгъ и презъ Месемврия пропжтувалъ, пристига вжтре въ Хемъ". Съпоставени тия две известия, тѣ не само не си противоречатъ, но се и допълватъ помежду си, защото двата приморски града, Анхиалъ и Месемврия, сж дадени, за да се покаже, докжде е стигалъ морскиятъ пжть на войската, а пъкъ Акрополитъ право сочи, че императорътъ миналъ презъ Месемврия и тогава навлѣзълъ въ областьта на Стара-планина, следов., дебаркирането на войската е станало въ Месемврия. — Въ единъ вариантъ на това мѣсто у Никита (ib., p. 561 ad lin. 10) се чете: καὶ διὰ τῆς Ἀγχιάλου διελθὼν, καὶ εἰς τὴν Ζαγορὰν εἰσελθὼν — измѣнение, което преписвачътъ направилъ, за да избѣгне да спомене, че походътъ въ началото билъ по море, а това не е вѣрно и противоречи както на Никита, така и на Акрополита.

1) Вж. Ѳ. Успенскій, Образованіе, стр. 154–157. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 197–198, като изтъква, че за действителното изпълнение задачата на моряци нийде нищо по-нататъкъ не се споменува, предполага, че „флотъ служилъ опорою для сухопутной арміи, такъ какъ она пробиралась въ Болгарію однимъ изъ самыхъ восточныхъ проходовъ и шла берегомъ Чернаго моря на Месемврію и Анхиалъ".

вънъ отъ тѣхъ, но тѣ като елéни, скачали по височинитѣ и, като диви кози, се катерили по стръмнинитѣ, и решително избѣгвали ржкопашния бой"[1]). Исаакъ II разбралъ, че за да може да превземе означенитѣ крепости, ще трѣба дълговременна обсада; затова, като миналъ покрай Овечъ, Преславъ и други укрепени пунктове, всичкото си внимание съсрѣдоточилъ на Търново, дето се бѣ затворилъ царь Асѣнь, и което той обсадилъ, следъ като се разположилъ на лагеръ подъ стенитѣ. Но и тукъ не можалъ да се задържи дълго. „Единъ българинъ, преструвайки се за бѣглецъ, разказва Г. Акрополитъ, дошълъ при императора и му съобщилъ, че му се готви нападение откъмъ скититѣ (куманитѣ). Смутенъ отъ тая весть, още на следния день императорътъ се оттегля отъ готовата да се предаде крепость"[2]). Никита, който несъмнено е знаелъ тая подробность, избѣгналъ да спомене за нея и се ограничава съ следнитѣ думи: „Освенъ това страхъ отъ нападение откъмъ скититѣ (защото времето още имъ позволявало да направятъ преминаване), така сжщо подбуждало императора по-скоро да се върне оттамъ назадъ"[3]). Въ единъ вариантъ къмъ Никитовата история се изтъква третя причина за бързото прекратяване на похода: Исаакъ не можалъ да даде заплатата на войницитѣ, защото такава имъ далъ само за два месеца[4]), а тия месеци се вече изминали, следов., въ самата му войска ще да се е вдигнало незадоволство, което му е налагало да побърза съ завръщането си. За връщане Исаакъ не избралъ сжщия пжть, по който той бѣ дошълъ, а почналъ да търси другъ най-кжсъ, който му посъветвалъ да избере пакъ сж-

---

[1]) Nicetas, ib., p. 561, 11—18.

[2]) G. Acropolita, ib., p. 19, 5—13. Тукъ Акрополитъ нарича българската столица Στρίναβος, което име се срѣща въ нѣкои кодекси, напр. cod. Upsalensis gr. 6 отъ XIV в. (ib., p. 33, 8; p. 53, 15; p. 56, 19 notae) вм. Τρίνοβος или Τρίναβος (p. 33, 8, cod. Parisinus gr. 3041 и cod. Vindobonensis gr. 68, и двата отъ XV в.) и погрѣшно Τρίβονος (p. 176, 9 cod. Parisinus gr. 3041, отъ XV в.). Подробно за това име вж. П. Мутафчиевъ, Търново и Стринава, Училищ. Прегледъ, г. XXXI (1932), кн. 5, стр. 1154—1163.

[3]) Nicetas, ib., pp. 561, 18 — 562, 2.

[4]) Ibidem, p. 561, ad lin. 10: ἐπεὶ μὴ εἶχε τὸν στρατὸν ῥογεμένον (δύο γὰρ μόνον μηνῶν ῥόγαν δέδωκε τοῖς στρατιώταις).

щиятъ българинъ, като разчиталъ да се спусне по него, презъ тамшнитѣ долини, право въ Верроя (Боруй)[1]). Презъ времето на преминаването обаче на тоя проходъ страшна катастрофа постигнала ромеитѣ. Ето какъ Никита Акоминатъ описва това нещастие:

„Вмѣсто да тръгне по широката мѣстность, която позволила би на конницата нѣкой и други пжть да се развърне, той (императорътъ) затворилъ себе си и войската си въ дупката на непроходими мѣста и въ долината на гористи пжтища; по тоя долъ протичала малка рѣкичка. Напредъ вървѣли протостраторъ Мануилъ Камица и Исаакъ Комнинъ, зеть по дъщеря на Алексия, по-сетнешния императоръ; въ ариергарда — севастократоръ Иванъ Дука, чичо на императора, а срѣдата на отреда, предъ който се движелъ обозътъ и се проточила войската, която била вънъ отъ строя, прислужници, заемалъ самъ императоръ Исаакъ и родниятъ му братъ, севастократоръ Алексий. Между това варваритѣ, като се появили и отъ двата страни на тѣсния проходъ, въ който вървѣла нашата войска, явно всѣка минута заплашвали съ нападение. Авангардътъ обаче благополучно преминалъ тѣснинитѣ, безъ да срещне съпротива откъмъ българитѣ, които несъмнено сж разчитвали, че ще бжде по-добре да позволятъ на преднитѣ войскови отреди безъ кръвопролитие да прехвърлятъ височинитѣ, и тогава да се нахвърлятъ право върху срѣдата и да ударятъ тъкмо на оная часть на отреда, дето се намиралъ самъ императорътъ, неговата свита, както и всички придружаващи го знатни, — и смѣтката имъ излѣзла вѣрна. Едва току-що императорътъ бѣ навлѣзълъ окончателно въ това тѣсно устие, въ което решително нѣмало накжде да се бѣга, изведнажъ варваритѣ се нахвърлили върху него съ всичкото си множество. Впрочемъ ромейската пехота не изведнажъ се уплашила. Напрѣгайки всички сили, за да не бждатъ заобиколени, ромеитѣ бързо се спуснали по височината на устието и отначало, макаръ и съ голѣми загуби, кое-да-е отблъснали нападащитѣ отъ върховетѣ на планината варвари. Отпосле, обаче, отстжпвайки на мно-

---

[1]) Ibidem, p. 562, 2—5.

гобройностьта, подъ страшния градъ отъ търкалящи се отгоре камъни, тѣ почнали да отстжпватъ — не бързишката, въ редъ, като че ли съ цель да ги примамятъ и вече най-сетне — понеже неприятелитѣ постоянно все повече надделявали, наблѣгайки и тѣснейки съ своето множество, — цѣлата войска слѣзла съвсемъ. Въ ужасна бъркотия, когато всѣки се грижелъ само за своето лично спасение, неприятелитѣ колѣли всички, когото настигали и който имъ се попадалъ въ ржце, като затворенъ въ оборъ добитъкъ. Нѣмало кой да защити, па и никой не можеше да защити. Самъ императорътъ, попадналъ като въ нѣкоя мрежа, много пжти се опиталъ да отблъсне насоченото противъ него варварско нападение, но нищо не можелъ да направи и дори изгубилъ шлема отъ главата си. Около него се събрали всички знатни въ голѣмо количество, които се намирали въ отреда, и за да му се прокара пжть за излазъ, трѣбало да се пожертвува животътъ не само на голѣмъ брой коне, но, както казватъ, и на ромейски войници, които, като се натрупвали, задръствали прохода. По тоя начинъ билъ избитъ много народъ, за да спасятъ него само едного. Когато се съединилъ съ авангарда, императорътъ принесълъ благодарность Богу, задето запазилъ главата му въ това сражение. Между това севастократоръ Дука, виждайки, че не било възможно направо да мине, тръгналъ по другъ пжть, като сполучливо се натъкналъ на единъ добъръ водачъ, когото примамилъ отъ редоветѣ на неприятелската войска единъ войникъ отъ неговия отредъ, на име Литовой, и по него пжть преминалъ безпрѣчно. Като се избавилъ презъ тъй наричания Крънъ въ Верроя (Боруй), императорътъ се научилъ, че въ предния отредъ на войската, който бѣ преминалъ презъ устието безъ загуби, били разпространени най-лоши слухове за неговата сждба, — именно казвали, какво самъ той загиналъ заедно съ останалата войска. Поради това, за да се унищожатъ опаснитѣ слухове, той трѣбало да остане тамъ въ разни мѣста за нѣколко дена и следъ това вече да се върне въ царствения градъ. Между това печалната мълва за господаря бързо се смѣнила съ друга весть, която разпръсналъ по градоветѣ самъ императорътъ, като заповѣдалъ навсѣкжде да се обяви

за одържаната отъ него победа... Но императорътъ не се наслаждавалъ дълго съ славата на победитель, защото многобройната загуба отъ убити напълнила всички градове съ плачъ и принудила селскитѣ жители да пѣятъ горчиви пѣсни. Следъ като се завърналъ въ Цариградъ, той донейде намали своята гордость, и изобщо това поражение силно подействувало върху него"[1]).

Така сждбоносно се свършилъ тоя знаменитъ походъ (трети) на Исаака II Ангелъ противъ току-що възобновена България, — походъ, на който се възлагали, както видѣхме, твърде голѣми надежди. Въ всѣки случай въ тоя походъ Исаакъ II не само не постигналъ първоначалния си планъ, но и завинаги изгубилъ северна България, която дотогава той все още продължавалъ да счита като византийска провинция, а за Византия завинаги билъ отрѣзанъ пжтьтъ къмъ страната северно отъ Стара-планина. Но и при все това сжщиятъ Никита въ една крайно надута похвална речь, държана следъ въпросния походъ презъ януарий или февруарий 1191 год.[2]), казва следното: „Като младоженецъ, който излиза отъ чертога си, съ свѣтли лжчи ти изгони аламанската войска, като я изтика

---

[1]) Nicetas, ib., pp. 562, 7 — 565, 13. — За това поражение Г. Акрополитъ съобщава следното: „Но при преминаването презъ едно тѣсно мѣсто, на него (императора) нападнали българитѣ, разпръснали цѣлата войска и заграбили цѣлия запасъ не само на войската, но и на самия императоръ. Много ромеи паднали тогава, спасили се заедно съ императора твърде немного, но и тѣ — голи". Затова пъкъ той ни дава нѣкои подробности за предметитѣ, които влизали въ богатата плячка на българитѣ. „Българитѣ пъкъ, продължава Акрополитъ, извънредно се възгордѣли отъ това, че заграбили у ромеитѣ такава богата плячка и между другото драгоценни императорски принадлежности. И наистина, тѣмъ се паднали царскитѣ пирамиди (високи шапки), сждове на велможи, много пари и самиятъ царски кръстъ (носенъ обикновено отъ нѣкое духовно лице при императора, когато той отивалъ на война). Тѣ извадили последния отъ рѣката, кждето го билъ хвърлилъ единъ свещеникъ. Кръстътъ билъ направенъ отъ злато, съдържалъ вжтре часть отъ светото дърво, на което висѣлъ Господь Христосъ, направено въ форма на кръстъ и имало много малки влагалища, въ които се пазѣли останки отъ прославени мжченици, млѣко отъ Божията майка, часть отъ пояса ѝ и много други нѣща, които се отнасятъ до светинята". G. Acropolita, ib., pp. 19, 15 — 20, 7.

[2]) Вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 198—199.

отъ ромейскитѣ предѣли; после ти се обърна къмъ северния край и оживи нашитѣ тамошни работи, които бѣха съвсемъ разнебитени презъ зимата отъ варварскитѣ нападения. Като напрати своя палещъ лжчъ върху самитѣ хемски бунтовници, ти помрачи тѣхнитѣ гледащи очи. И не измолиха ли тѣ, следъ като избѣгнаха припълзяващата опасность, да не имъ се явишъ като огънь или поне да хвърляшъ отвесно (κατακάθετον) лжчитѣ отъ твоето оржжие, а да виждашъ достойното за поголѣмо чудо, безъ да оказвашъ разпространената чрезъ тоя боговиденъ образъ приятелска услуга, като и древниятъ Израилъ не (видѣ) лицето на Мойсея; ти като че ли нѣкоя своя човѣколюбива завеса имъ прострѣ помолилитѣ се, макаръ че ти знаешъ, че тѣ сж негодни и опасни и че ще се върнатъ пакъ и пакъ по кучешки къмъ собствената си бълвотина[1]). Подражавайки по тоя начинъ на божието човѣколюбие, следъ като намали палещия потокъ на твоята държава, ти приложи по-умѣрени блѣсъци, или иначе да се каже, едновременно твоитѣ блѣсъци освѣтиха хемскитѣ върхове, и отстжпническото племе веднага и опиращитѣ се на своитѣ лжкове скити, които бѣха въоржжили ржце противъ тебе, като диви звѣрове, малодушно избѣгаха въ своитѣ леговища и, като змии, тия порождения ехиднини, отклонявайки се отъ предстоящия гнѣвъ, изпокриха се въ подземни пещери"[2]). Не може да има никакво съмнение, че тукъ Никита е ималъ предъ видъ тъкмо токущо описания походъ на Исаака II, който, макаръ и да се свършилъ съ пълно поражение на ромеитѣ, все пакъ официално се преобърналъ, както видѣхме, въ блѣскава победа[3]). Къмъ това, може би, ще трѣба да отнесемъ и частичнитѣ успѣхи на ромеитѣ като обратното отвоюване на Анхиалъ и Варна (вж. тукъ по-долу). Що се отнася до въпроса, по кой пжть Исаакъ II, следъ като снелъ обсадата на Търново, е отстжпилъ, то при данната, че той, следъ като прехвърлилъ планината,

---

[1]) Прит. Солом. 26, 11; 2 Петр. 2, 22.

[2]) Recueil des historiens de croisades. Historiens grecs. T. II. Paris 1881. Appendix, pp. 737—738. — Даденитѣ отъ Ѳ. Успенскій, Образованіе, стр. 166 откжслеци отъ тая речь сж сжщо неточни и непълни.

[3]) В. Г. Василевскій, п. т., стр. 200.

дошълъ „презъ тъй наричания Крънъ“ (διὰ τοῦ λεγομένου Κρηνοῦ) въ Верроя (Боруй, сег. Стара-Загора), не може да има никакво съмнение, че императорътъ е миналъ презъ Трѣвненския проходъ, който води тъкмо въ Крънската область, заемаща страната по горна Тунджа отъ Гьопса до Сливенъ[1]); следователно, пжтьтъ на отстжплението на Исаака II е вървѣлъ отъ Търново на ю.-з. къмъ днешно Дрѣново, по Дрѣновската рѣка на Трѣвна и, може би, самата катастрофа да е станала въ тая часть на прохода, и презъ в. Кръстецъ превалилъ Трѣвненската планина и се спустналъ въ Туловско поле, а оттамъ, като преминалъ Сърнена Гора (стар. Караджа-дагъ) презъ Змѣевския (стар. Дервентския) проходъ, стигналъ въ Верроя.

Сполучливото дѣло въ Трѣвненския проходъ повдигнало духа на българитѣ, защото имъ доставило освенъ славна победа и голѣма плячка, отъ която не само се обогатили, но и дало възможность да се превъоржжатъ. Убедени, ако не въ унищожението, то поне въ разстройството на ромейската армия, тѣ сега станали по-смѣли. Блѣскавата победа надъ Исаака II Ангелъ вселила въ Петра и Асѣня още по-голѣма самоувѣреность, и тѣ сега не само се считали за независими, но и решили вече да пристжпятъ къмъ изпълнението на втората часть отъ първоначалния си планъ[2]). Веднага следъ разнебитването на ромейската войска тѣ нападнали и разграбили Анхиалъ и околноститѣ му, а следъ това завладѣли и Варна, последния градъ северно отъ Стара-планина, който още се намиралъ въ византийски ржце. Съ завземането на тия два черноморски града, главнитѣ военни бази на ромеитѣ, Петъръ и Асѣнь се обезпечвали отъ всѣко нападение на ромеитѣ откъмъ Черно море. Затова тѣ сега обърнали вниманието си на западъ, и вече въ сжщата година тѣхнитѣ нападения достигнали до Срѣдецъ, чиято по-голѣма часть разрушили, и дошли дори до Стобъ (τὸ Στοῦμπιον на р. Рила), чиито жители тѣ откарали, и, може би, за пръвъ пжть тогава сж посетили и българската

---

[1]) W. Tomaschek, Idrisi, п. т., стр. 31—32, 44—45. — К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 210. — Пжтни бележки, ПСп, IX (1884), стр. 43—44.

[2]) Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 472 и сл.

светиня Рилския мънастиръ[1]), така че тѣ достигнали главния пжть по долината на р. Струма, който водѣлъ къмъ юго-западнитѣ български земи, днеш. Македония, която все още се намирала подъ византийска власть. Следъ това българитѣ проникнали по-нататъкъ на западъ до гр. Нишъ, отдето откарали „не малка плячка отъ хора и добитъкъ"[2]). Всички тия действия и нови успѣхи, които турили начало за освобождението на западнитѣ и юго-западни български земи, ясно говорятъ, доколко въ това време България се бѣ засилила, и че цельта на нейнитѣ освободители била вече не да се борятъ за отвоюване на независимость, а да разширятъ властьта си и да събератъ българскитѣ земи отново подъ една политическа власть, съ други думи, отсега войнитѣ на Петра и Асѣня съ Византия получаватъ настжпателенъ и завоевателенъ характеръ.

Новитѣ военни успѣхи на българитѣ не могли да оставятъ Исаака II Ангелъ въ покой. „Обиколенъ отъ всички страни, като медъ отъ пчели, пише Никита, и не знаейки, на кого отъ страдащитѣ отъ нападенията на врагoветѣ по-напредъ да помогне и за кого ще може да отложи грижитѣ си за най-после, императорътъ решилъ да раздѣли войската си

---

[1]) Понеже тоя градъ Стобъ, крепость отъ първостепенна важность презъ срѣднитѣ вѣкове, се споменува въ житието на Ст. Неманъ между градоветѣ, които последниятъ бѣ разрушилъ и ограбилъ, то обикновено се смѣта, че Никита объркалъ тукъ сърби съ българи (В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 198. — К. Јиречек, п. т., стр. 201, бел. 5.). Обаче, това не е справедливо, защото, споредъ насъ, тукъ се бъркатъ събития отъ разни години. Началото на настжпателната война на Ст. Неманъ се отнася, както видѣхме, къмъ 1189 год., докато кръстоносцитѣ се намираха още на полуострова. Презъ времето на първитѣ си опустошителни набѣги той, може би, да е достигналъ и до Стобъ, обаче, всички тия разорени и ограбени отъ него градове, начело съ Срѣдецъ, той не можалъ да удържи въ ржцетѣ си и поради това презъ 1190 год. неговото внимание било обърнато на югъ къмъ Скопие, Призренъ и долни и горни Пологъ въ туй време, когато Петъръ и Асѣнь почнали да подготвятъ почва за освобождението на западнитѣ български земи. Ние сме наклонни да свържемъ изпразването на Стобъ отъ жителитѣ му не толкова съ притѣснителнитѣ имъ отношения къмъ Рилския мънастиръ, каквито ги е имало всѣкога между тѣхъ (вж. К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 628), колкото съ това, дето тѣ се бѣха предали на Ст. Неманя и Асѣнь не имъ е довѣрявалъ.

[2]) Nicetas, ib., pp. 568, 14 — 569, 3.

между пълководцитѣ". Докато българитѣ воювали на западъ, ромеитѣ успѣли отново да отвоюватъ, вѣроятно откъмъ морето, Варна и Анхиалъ, които отново били укрепени и снабдени съ византийски гарнизони, и изглеждало, че всичко тръгнало наредъ[1]). Смѣтайки се по тоя начинъ вече достатъчно осигуренъ откъмъ българитѣ, Исаакъ II решилъ сега да се обърне къмъ сърбитѣ, за да накаже и тѣхъ за безнаказанитѣ имъ нападения и разорения на ромейскитѣ области. Презъ есеньта на 1190 год. („презъ есеннитѣ поврати на слънцето") той тръгналъ заедно съ женската половина на своя дворъ отъ столицата и стигналъ въ Пловдивъ, отдето потеглилъ противъ сърбитѣ и Ст. Неманя, който билъ дошълъ тогава до Скопие и го завзелъ. За тоя походъ Никита ни дава твърде кратки съобщения, които донейде се попълватъ отъ споменатата негова похвална речь, казана презъ януарий или февруарий на 1191 год. и въ която четемъ следното: „После ти отиде на западъ, безъ да срещнешъ съпротива и, като огънь всичко поглъщащъ, ти се яви предъ нечестивитѣ далматинци. Немань, склоненъ къмъ всѣка злоба, се разтопи като восъкъ и молѣше на края на пръста да му угаси жаждата. Следъ като снелъ отъ себе си символитѣ на властьта и лишенъ отъ господството на далматитѣ, той дойде да се допре до твоитѣ прекрасни нозе и се опитваше да ослаби ударитѣ на твоята неумолима сѣкира, напратена върху него отъ небето"[2]). А солунскиятъ архиепископъ Евстатий въ своята речь къмъ Исаака II, държана следъ речьта на Никита презъ лѣтото на 1191 год. въ Пловдивъ, вѣроятно, по случай заминаването на императора отъ тоя градъ, за сръбския походъ на Исаака II задава следния въпросъ: „И защо не трѣба да изтеглятъ така сѫщо и ония (врагове тѣ на империята, въ случая куманитѣ), които узнаха, че сръбската сила и надменность малко преди това и почти вчера, следъ като бѣха потъпкани отъ нозетѣ на нашия императоръ, като гумно пълно съ снопове, бѣха и раз-

---

[1]) Ibidem, p. 569, 3—10.

[2]) Recueil des hist. des crois., ib., pp. 738—739. — Вж. Ѳ. Успенскій, Образованіе и пр., стр. 166.

вѣяни като слама, и преживяватъ сѫщия страхъ и за себе си"?[1]) И наистина, споредъ историята на Никита, станало нѣкакво сблъскване съ сърбитѣ нейде при р. Морава, въ което сърбитѣ не устояли и се обърнали въ бѣгство; при преследването тѣ потърпѣли голѣми загуби отъ убити и потънали въ рѣката[2]); а споредъ речьта му, сръбската земя била съвсемъ опустошена и разорена. Великиятъ жупанъ билъ принуденъ да сключи миръ, по който той трѣбало да се откаже отъ своитѣ завоевания, но все пакъ сърбитѣ сѫ задържали нѣкои византийски земи, така че по тоя миръ Бѣлградъ, Равно, Нишъ, Скопие, Призренъ, Кроя и Лешъ останали като византийски погранични градове[3]). Къмъ условията на тоя миръ ще трѣба да поставимъ и това, че Ст. Немань се отказалъ отъ съюза си съ българитѣ, който Ст. Немань и безъ туй не съблюдавалъ, както вече се изтъкна.

Следъ като уредилъ работитѣ съ великия жупанъ, Исаакъ II Ангелъ, като миналъ презъ Нишъ, отишълъ на среща съ маджарския краль Бела III, своя тъстъ, която се състояла при р. Сава. Каква е била цельта на тая несъмнено политическа среща, Никита Акоминатъ не казва; но, очевидно, тамъ сѫ се обсѫждали мѣркитѣ, които трѣбало да се взематъ противъ бързо засилващата се България, която сега ставала еднакво опасна както за Византия, тъй и за Маджарско, и главно да принудятъ нейнитѣ управители да сключатъ миръ; твърде е възможно, като се вземе предвидъ, че Бела III билъ готовъ въ 1195 год. да изпрати военна помощь противъ българитѣ, да е билъ сключенъ и военenъ съюзъ между зеть и тъстъ противъ Петра и Асѣня[4]). Следъ като прекаралъ много дни наредъ на гости у своя тъстъ, Исаакъ II се върналъ въ края на есеньта въ Пловдивъ[5]), дето, очевидно, останалъ да презимува, защото

---

[1]) Eustathii metropolitae Thessalonicensis Opuscula. Edidit Th. Tafel. Francofurti ad Moenum 1832, pp. 41,92 — 43,1. — Θ. Успенскій, п. т., стр. 162—163. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 201.

[2]) Nicetas, ib., p. 569, 13—18.

[3]) К. Јиречек. п. т., стр. 201—202.

[4]) Вж. тукъ по-долу, стр. 80 сл.

[5]) Nicetas, ib., p. 569, 18—22

презъ пролѣтьта на 1191 год. ние го виждаме да действува оттамъ противъ куманитѣ, па може би, и затова била доведена тамъ и женската половина на двора му.

Успѣшниятъ сръбски походъ, за чийто резултатъ въ Търново не сѫ могли да не знаятъ, никакъ не повлиялъ върху воинственото настроение на Петра и Асѣня; напротивъ, съ настѫпването на пролѣтьта на 1191 год. българитѣ заедно съ своитѣ съюзници куманитѣ възобновили нападенията си въ Пловдивската область[1]), може би, съ цель да предизвикатъ императора, който, наистина, предприелъ две нощни нападения противъ куманитѣ. Ето какъ Евстатий Солунски описва тия нападения въ споменатата речь. „Ти, най-храбрий самодържецо, щомъ зачу звука на войнишката трѫба (соб. войнишкия викъ), и тозчасъ, като страшенъ тежковъорѫженъ воинъ, яхналъ на воененъ конь, се хвърли въ сражение! . . . Азъ бѣхъ поразенъ отъ ужасъ, когато настѫпващата нощь на великото Господне име, въ която Господнето възкресение изпълни устата ни съ божествена пѣсень, ти не даде покой и на твоитѣ очи, и, когато другитѣ приятно спѣха, самъ, като възседна коня, се спустна противъ неприятелитѣ, които, възползувани отъ нощната тъмнина, се нахвърлиха разбойнишки върху страната отвѫдъ рѣката, която умиваше тамшната околность (р. Марица). Не по-малко се потопихъ въ дълбокъ ужасъ, отъ който по никой начинъ не можахъ да се отърва, защото не бѣха се изминали още пълни четири дена, и друга по-тежка борба те извика. — Защото скитскиятъ разбойнишки отредъ, следъ като премина рѣката на друго мѣсто, ималъ намѣрение да извърши нѣщо страшно, следъ като изчака такова пакъ време, както недавно по-рано бѣ настанало, въ оная нощь, мокра отъ проливния дъждъ и тъмна, изобщо много по-лошо отъ онова време. Защото дъждъ валѣше цѣлата нощь; никой отъ присѫтствуващитѣ тамъ не би казалъ, че не е по-студенъ отъ снѣгъ, а и вѣтъръ, като го засилваше, силно брулѣше, удряйки въ лицето, така че очитѣ се помрачаваха, безъ да виждатъ, кѫде трѣба да се върви. А войнишкитѣ коне се притискаха, като

[1]) Ibidem, p. 569, 10—13.

заставаха единъ до другъ плътно въ горнитѣ си части отъ студения въздухъ, и потъваха съ долнитѣ части поради това, че земята, попивайки много вода, се бѣ обърнала въ блато. — Тогава и тамъ ти, най-мощний царю, воеводо и войнико, застана начело на въоръжението, на нападението и на цѣлия оня добъръ редъ, който умѣе да спасява войската, и на ония, които градътъ на Филипа имаше вътре и които обитаваха около него, съ които ми се падна да се събера. И сега самъ азъ не мога спокойно да кажа, доколко всички се бѣха поддали на страха; мене стария и смѣлия не ме обхвана страхътъ, обаче внезапниятъ ударъ силно изплаши мнозина, ако не и повечето. И смущението имаше обяснение. Защото отъ страхъ се обърнаха на бѣгъ ония, у които на сърдцето паднаха разсъждения за лоша участь, а безстрашливи останаха ония, на които императорската разпоредителность, мощь и храбрость, разпаляйки душитѣ, подаваха добри надежди. Обаче всички наедно изпращаха просби къмъ Царя-Бога, пропити съ очудване, и господарьтъ силно се провикваше къмъ тѣхъ, които се нуждаеха въ състрадание: „какво е това и докога автократорътъ пръвъ и самъ ще се грижи преди всички и за всички?“[1]) Отъ същата речь на Евстатия се установява, че първото нападение на императора било предприето срещу Свѣтлото Възкресение (14. априлъ), а второто подиръ четири дена, т. е. на четвъртия день на Великдень. Следъ тия два „голѣми подвига“, съ които той мислилъ, че е осигурилъ безопасностьта въ пловдивската область, Исаакъ II Ангелъ въ края на пролѣтьта или началото на лѣтото 1191 год. се завърналъ въ столицата, „като се отклонявалъ отъ пътя презъ Хемъ“, иронически завършва Никита Акоминатъ[2]).

---

[1]) Eustathii Opuscula, ib., cap. 3—6, p. 42, 37—91. — Ѳ. Успенскій, Образованіе, стр. 162.

[2]) Ние изложихме събитията отъ есеньта на 1190 год. до края на пролѣтьта на 1191 год. споредъ реда, който бѣ далъ В. Г. Васильевскій, т. е. че сръбскиятъ походъ на Исаака II е предшествувалъ пловдивскитѣ му сблъсквания съ куманитѣ, а не обратно, както е представено въ историята на Никита. В. Г. Васильевскій не само точно опредѣли времето, когато Евстатий Солунски държалъ речьта си, но и възъ основа на данни отъ

Но колкото ораторътъ и да възхваля въ своята речь двата тия военни подвизи на императора, обаче едвали тѣ сѫ имали нѣкое особено решаваще значение въ войната съ българитѣ; напротивъ, и следъ това последнитѣ продължавали да безпокоятъ съ своитѣ нападения ромейскитѣ области; особено страдало населението на пловдивската область, затова Исаакъ II й далъ ново управление: той назначилъ за стратегъ-управитель тамъ младия си братовчедъ Константина Ангелъ, който въпрѣки това, че билъ току-що достигналъ юношескитѣ години, отличавалъ се съ своитѣ военни способности, като го издигналъ въ санъ „дука на флотата“ или „велики дука“. Въ скоро време Константинъ уредилъ и стегналъ дисциплината въ повѣрената му войска, която дотолкова се привързала къмъ него, че готова била да изпълни най-предано всѣка негова заповѣдь. Пристигането му въ Пловдивъ веднага оказало своето влияние върху отношенията къмъ българитѣ, които, споредъ думитѣ на Никита, се бояли повече отъ него, отколкото отъ самия императоръ. И наистина, на нѣколко пѫти, когато Петъръ и Асѣнь се тъкмѣли да нападнатъ на околноститѣ на Пловдивъ и Верроя, Константинъ узнавалъ своевременно тѣхнитѣ планове, настигалъ ги, разбивалъ ги съвсемъ и стремително преследвалъ тѣхнитѣ отреди. Всички тия успѣхи на ромеитѣ принудили най-сетне Петра и Асѣня да не правятъ тъй често своитѣ нападения, както по-рано. Обаче и това не се продължило за дълго време. Младиятъ Константинъ, увлѣченъ отъ победитѣ си, успѣлъ да привлѣче войската на своя страна и се обявилъ за императоръ въ Пловдивъ. Това безразсѫдство на младия пълководецъ докарало скоро неговата погибель. Когато потеглилъ отъ Пловдивъ за Одринъ съ цель да присъедини къмъ войската си и тамшния гарнизонъ, той коварно билъ уловенъ отъ свои хора, когато стигналъ въ крепостьта Неучикъ или Неуцикъ, близу до Одринъ[1]), и до-

---

сѫщата речь установи, че сблъскванията на Исаака II съ куманитѣ сѫ станали презъ пролѣтьта на сѫщата 1191 год. Подробно вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 199—202.

[1]) Nicetas, ib., p. 571, 17—19: περὶ τὸ λεγόμενον Νεούτζικον — мѣсто, което се намирало на границата между пловдивската и одринската области;

каранъ въ столицата. Исаакъ II веднага заповѣдалъ да ослѣпятъ Константина, а неговитѣ съучастници били простени. Интересни сведения ни дава Никита Акоминатъ за отношенията на българитѣ къмъ бунта на Константина и неговата сждба· „Между това, пише той, българитѣ до такава степень се зарадвали, особено Петъръ и Асѣнь така тържествували при известието за постигналата Константина участь, като че ли той се домогвалъ до царската власть собствено надъ тѣхния народъ. „Императорътъ не билъ въ състояние, казвали тѣ, да направи на българитѣ по-голѣмо благодеяние иначе, освенъ следъ като извади очитѣ на Константина", като остроумно осмѣйвали по тоя начинъ ромеитѣ, чиито дѣла постепенно падали и ставали все по-лошо и по-лошо[1]). Въ сжщото време тѣ желаели на фамилията Ангели, които владѣяха ромейската държава, много години да царува и молили провидението, щото тя, ако е възможно, никога да не измира и да не изгубва императорската власть, като привождали за причина на своята молба — не зная вече, кой и по кой начинъ тъй вѣрно ги научилъ на това, да бждатъ проклети, — това обстоятелство, че въ продължение на тѣхното царуване положението на българитѣ постоянно все повече и повече ще расте и ще се издига, така че тѣ дори ще разширятъ владенията си за смѣтка на чуждитѣ области и градове и измежду тѣхъ самитѣ ще произлѣзатъ „князя и вожди отъ чресълъ ихъ"[2]). Тоя разказъ на Никита е твърде характеренъ, защото той ясно ни рисува, отъ една страна, че въ Византия сж гледали на България вече

може би, него трѣба да видимъ въ развалинитѣ на добре запазената голѣма крепость при с. Мезекъ, Свиленградско.

[1]) Въ единъ вариантъ на Акоминатовата история цѣлиятъ тоя пасажъ е предаденъ въ следния видъ: „твърде много се развеселили българитѣ, а най-вече Петъръ и Асѣнь и се зарадвали за ослѣпяването на Константина, защото тѣ предполагали, че, ако Константинъ станѣше владѣтель на царската власть, то българската държава (ἀρχή) изведнажъ би била унищожена. Тѣ казвали: „ние не бихме могли да получимъ нѣкога отъ императора по-голѣмо благодеяние като това, което той сега ни направи, следъ като извади за наша полза очитѣ на Константина" — като осмѣйвали по тоя начинъ и унижавали ромейскитѣ императори, задето тѣ били лишени отъ такава голѣма областъ". — Вж. N i c e t a s, ib., p. 572 ad lin. 14.

[2]) N i c e t a s, ib., pp. 572, 14 — 573, 13.

като на съвсемъ независима държава, а отъ друга, — доколко българскиятъ народъ и неговитѣ водачи бѣха усвоили тая идея.

И наистина, веднага следъ усмирението на Константиновия бунтъ въ 1193/4 год., българитѣ възобновили своитѣ нападения. „Тѣ не прекратяваха оттогава нахлуванията съ своята скитска фаланга, имайки предъ видъ да разрушатъ нѣкое укрепление, да разграбятъ нѣколко села, или пъкъ да разорятъ известни градове, и опустошаваха всичко, каквото имъ се попадало по пѫтя, като нападаха ту на Пловдивъ, ту обсаждаха Срѣдецъ, а понѣкога подстѫпваха дори до Одринъ"[1]). Всичкитѣ опити на ромеитѣ да се противопоставятъ на българскитѣ нападения не донасяли никакви положителни резултати, а между това българитѣ отивали все напредъ. Къмъ това време се отнася завоеванието на Срѣдецъ и присъединението на земитѣ по горна Струма. Исаакъ II Ангелъ изпратилъ противъ тѣхъ двамата си пълководци, Алексия Гида, началникъ на източнитѣ войски, и Василия Ватаци, доместикъ на западнитѣ войски. Тѣ се срещнали съ неприятеля при Аркадиополъ (сег. Люле-Бургасъ), но били съвършено разбити: Гидъ, следъ като изгубилъ повечето отъ войската си, търсилъ спасение въ бѣгство, а Ватаци загиналъ наедно съ цѣлата си армия. Най-сетне императорътъ решилъ подъ своя лична команда да почне настѫпателна война противъ българитѣ. Почнали се усилени приготовления: направенъ билъ новъ наборъ на войници и съсрѣдоточение на ромейскитѣ войски; повикани били и много наемни отреди: освенъ това Исаакъ се обърналъ къмъ своя тъстъ, маджарския краль Бѣла III, за помощь, — въ силата на сключения вече между тѣхъ съюзъ, — който на драго сърдце се съгласилъ да му помогне, като изпрати помощна войска презъ Видинъ, следов., предполагало се, че маджаритѣ ще навлѣзатъ отъ сев.-западъ въ България. Като събралъ по тоя начинъ достатъчна армия и се снабдилъ и съ нуждниттѣ парични срѣдства и съ всичко потрѣбно за войската въ походъ, Исаакъ II Ангелъ презъ мартъ на 1195 год. потеглилъ отъ Цариградъ, съ твърдо и решително намѣрение да се противопо-

[1]) Ibidem, p. 573, 12—19.

стави на враговетѣ и да не сложи оржжие, преди да изпълни окончателно задачата си противъ „бунтовницитѣ". „Въ случай на успѣхъ, пише Никита, той предполагалъ да принесе Богу благодарность, а въ случай на несполука — да се подчини на неговата света воля, която нерѣдко опредѣля, щото жезълътъ на грѣшницитѣ да служи като орждие за изпитание на праведнитѣ. Съ такива мисли потегли императорътъ, като се решилъ смѣло да върви противъ всѣка опасность. Но ржката на Всевишния все още тежала надъ насъ, и неговиятъ гнѣвъ, както се показа на дѣло, не се удовлетворилъ съ ония бедствия, които ние трѣбаше да търпимъ отъ българитѣ следъ тѣхнитѣ победи"[1]). Съ тия думи Никита намеква на грозната злополука, която постигнала Исаака II Ангелъ, когато вече се намиралъ въ походъ.

Постояннитѣ несполуки въ войната съ българитѣ заедно съ други тежки за населението особено финансови мѣроприятия окончателно подкопали престола на и тъй непопулярния Исаака II. Съставенъ билъ заговоръ противъ него, начело на който застаналъ родниятъ му братъ Алексий. Врпрѣки това, че неговитѣ приближени своевременно го известили за сжществуването на тоя заговоръ и дори го предупреждавали за участието на брата му въ него, Исаакъ II обаче не отдавалъ никакво значение на тѣхнитѣ доноси, защото името на родния му братъ за него било достатъчно доказателство, че тѣ сж лъжливи. Следъ като отпразднувалъ Великденя въ Редесто, императорътъ спрѣлъ за по-дълго време въ Кипсели (сег. Ипсала), докато се съберѣли отстаналитѣ части на войската. Презъ време на почивката той решилъ да отиде съ своята свита и слуги на ловъ, като поканилъ и брата си Алексия да го придружи, но тоя отказалъ подъ предлогъ, че билъ боленъ. Щомъ обаче императорътъ се доста отдалечилъ отъ лагера, съзаклетницитѣ пълководци довели ужъ насила Алексия въ императорската палатка и го прогласили за императоръ; цѣлата войска и съветътъ държавенъ последвали примѣра на пълководцитѣ. Когато се научилъ за craналия превратъ,

---

[1]) Nicetas, Ib., pp. 587, 16 — 589, 5.

Исаакъ II се опиталъ да потърси спасение въ бѣгство, но билъ застигнатъ въ Макри (стар. Стагира, на западъ отъ Дедеагачъ), а после ослѣпенъ въ мънастиря Вира (саг. Фере) и заедно съ своя синъ Алексия билъ изпратенъ въ Цариградъ, дето като държавенъ престжпникъ билъ затворенъ въ единъ дворецъ, а отпосле билъ хвърленъ въ тъмница[1]).

Новиятъ императоръ Алексий III Ангелъ (1195—1203), който се украсилъ съ гордото име Комнинъ, не продължилъ похода на брата си и се върналъ въ столицата, защото искалъ да се закрепи на престола и да се короняса, а пъкъ съ българитѣ намислилъ да свърши работата по миренъ начинъ. Той поискалъ да влѣзе въ преговори съ Петра и Асѣня, като изпратилъ пратеници съ предложение за миръ, но нѣмалъ никакъвъ успѣхъ: българитѣ отговорили надменно, и предложенитѣ отъ тѣхъ условия се показали безчестни и невъзможни за ромеитѣ. Войната пакъ се възобновила и взела много по-широки размѣри. — Следъ завладяването на Срѣдецъ и областьта му и съ закрепата властьта на българския царь въ земитѣ по горна Струма, Петъръ и Асѣнь се почувствували дотолкова силни, че тѣ решили да пристжпятъ къмъ изпълнението на втората часть отъ първоначалния си планъ — „да съединятъ подъ едно господство Мизия и България, както е било нѣкога", т. е. да освободятъ и ония българи, които оставали все още подъ византийска власть. За Асѣня I било повече отъ ясно, че освобождението на югозападнитѣ български земи, днеш. Македония, може да стане само тогава, когато ги откжсне отъ центъра на империята, следъ като успѣе да слѣзе по долината на р. Струма и излѣзе и се закрепи на бѣломорския брѣгъ. И наистина, още презъ лѣтото на 1195 год., когато Алексий III се намиралъ въ Мала Азия противъ единъ опасенъ самозванецъ, Асѣнъ I се спусналъ по долината на р. Струма и се насочилъ къмъ първокласната крепость Сѣръ съ своята армия. Недалечъ отъ тоя градъ българитѣ нападнали „българскитѣ войски", т. е. мѣстни войски, набрани въ България, или днеш. Македония[2]), разбили съвсемъ сжщо на-

[1]) Nicetas, ib., pp. 589, 5 — 590, 11; pp. 592, 15 — 596, 6.

[2]) Че въ тоя смисълъ трѣба да се разбира изразътъ: προσβάλλουσι

мирацция се тамъ ромейски отредъ, като избили по-голѣмата му часть и самия пълководецъ Алексия Аспиета взели въ пленъ. Тѣ завладѣли повечето тамшни крепости, къмъ които трѣба да причислимъ Мелникъ, Струмица и други и, като ги укрепили още по-силно, а това показва, че тия крепости останали въ български ржце, върнали се въ своя си, като откарали безбройна плячка[1]). Къмъ времето, когато Асѣнь I се е връщалъ отъ тоя победоносенъ походъ, се отнася и пренасянето мощитѣ на св. Ивана Рилски отъ Срѣдецъ въ Търново. Ето какъ ни описва патриархъ Евтимий Търновски това събитие:

„Следъ като пое държавното знаме, той (Асѣнь) добре закрепи всички разрушени български крепости и увехтѣлитѣ обнови и следъ като се добре въоржжи противъ грѫцкото царство, покоряваше околнитѣ страни, градове и села. Когато обаче дойде до Срѣдецъ и го покори подъ властьта и като чу за преславнитѣ и безбройни чудеса на преподобния, веднага се устреми къмъ неговата честна църква и, като цѣлуна благочестно преподобнитѣ мощи на светеца, мислѣше, че е изнамѣрилъ нѣкое многоценно съкровище. Като се изпълни отъ голѣма радость и духовно веселие, взима добро решение — за по-голѣма честь и закрепване на своето царство (бѡлшжѧ ради чъсти и ѹтвръжѥнїи своѥгѡ цр҃ка) да пренесе мощитѣ на преподобния отецъ въ своя преславенъ градъ Търново. И веднага изпрати до своя патриархъ (разб. архиепископъ) господинъ Василия, който билъ въ Търново, голѣмъ градъ, писмо, което гласѣше така: „До всепочитаемия божий архиерей господинъ Василия и духовния отецъ на нашето държавно царство. — По божие желание, следъ като дойдохъ въ тия страни и пристигнахъ въ Срѣдешкия градъ, намѣрихъ честнитѣ мощи на преподобния Ивана, жителя на Рилската пустиня, изпълнени отъ чудеса и изцѣления, струваше ми се отъ радость като да летя по въздуха. Защото голѣма слава за него изпълни цѣлата тая страна и чуднитѣ му и преславни

τοῖς περὶ τὰς Σέρρας Βουλγαρικοῖς θέμασι, вж. по-подробно В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня и пр., п. т., стр. 37, бел. 3.

[1]) Nicetas, ib., pp. 612, 15 — 613, 6.

изцѣления огласиха не само тукъ, но и цѣлата вжгърска (маджарска) държава. Поради това мисъльта на държавното наше царство реши, твоята святость да дойде тукъ съ цѣлия църковенъ причтъ и съ подобаващата почить да пренесе тия честни мощи на преподобния отецъ въ преславния царски нашъ градъ за похвала на цѣлото църковно изпълнение и за закрепата на нашето благочестиво царство". — Като чу това, божествениятъ светитель се духомъ възрадвалъ и въздалъ Богу благодарителна молба. И веднага набързо свикалъ цѣлия църковенъ причтъ и всичко гореказано имъ изложилъ. А тѣ на драго сърдце приели всичко съ топло усърдие и гореща душа. И всички едномислено усърдно потеглиха, като че ли искаха да заграбятъ многоценно съкровище и скоро пристигнаха въ Срѣдецъ съ своя патриархъ и учитель. А благочестивиятъ царь Ив. Асѣнь, следъ като приготвилъ почтено всичко за изпращането на светеца, врѫчи всичко на патриарха; оставилъ му и 300 храбри войници да придружаватъ светията. Самъ пъкъ, като потегли, скоро пристигна въ своя царски градъ. И почналъ да гради църква въ името на светеца въ славния градъ Трапезица. Патриархътъ пъкъ (като) приелъ честнитѣ мощи на преподобния съ цѣлия причтъ, (потеглилъ на пѫть); него го придружаваше и игуменътъ отъ мънастиря на преподобния и всички подчинени нему монаси. И когато царьтъ узналъ, че патриархътъ пристигналъ, бързо излѣзълъ да го посрещне на мѣсто наричано Кръстецъ съ цѣлия синклитъ и като цѣлуна почтително мощитѣ на светеца, той ги задържалъ да останатъ тамъ седемь дена, докато била съградена църквата. И следъ като последната била осветена, съ почить положиха въ нея мощитѣ на преподобния въ лѣто 6703 (= 1195), индикта 13, дето и до день днешенъ лежатъ"[1]), т. е. до Евти-

[1]) Вж. E. Kaluźniacki, п. т., стр. 23 -25.- Йор. Ивановъ, Български старини въ Македония, София 1931, стр. 382. — Къмъ това време се отнася и съставянето на прибавената къмъ старата, мънастирската служба на Св. Ивана Рилски пѣсень, запазена въ тъй наречения Скопски миней отъ 1451 г. (Йор. Ивановъ, п. т., стр. 351), която гласи: „О Христово избрано стадо и съборе отъ вѣрни новопосветени люде! Дойдете, нека се притечемъ всички къмъ честната память (т. е. да почетемъ паметьта) на преблажения отца Ивана, който бѣ просиялъ въ Рилската планина и е

миевото време. Въ Търново мощитѣ преживѣли държавната катастрофа и останали тамъ до 1469 год., когато възобновителитѣ на Рилския мънастиръ съ разрешението на турското правителство ги отнесоха отново въ мънастиря, дето и до день днешенъ лежатъ. И тъй, най-главнитѣ мотиви, които сж подбуждали Асѣня I да пренесе мощитѣ на св. Ивана Рилски отъ Срѣдецъ въ Търново, били, споредъ патриархъ Евтимия, „за похвала на цѣлото църковно изпълнение", т. е. за прослава, за издигане на обявената следъ възстанието българска автономна църква и „за по-голѣма честь и закрепа на неговото благочестиво царство", т. е. за засилване на възобновената отъ него българска държава, съ други думи, Асѣнь I е виждалъ въ народния светецъ най-силния покровитель на България и българския народъ, защото борбата за освобождението на българскитѣ земи отъ византийската власть за него далечъ не била още завършена.

Въ похода на 1195 год. българитѣ не могли, както видѣхме, да завладѣятъ гр. Сѣръ въпрѣки тѣхната победа, но окупирането и закрепването на тамшнитѣ крепости отъ тѣхъ ясно показали въ Цариградъ, че тѣ ще продължатъ своитѣ нападения въ сѣрската область. Затова следъ оттеглянето на

дошълъ при насъ Защото ето предъ насъ лежи всесвещеното му тѣло и чиста пази нашата вѣра. Нека, прочее, се посрамятъ еретическитѣ мждрувания на ония, които не вѣрватъ въ възкресението. Защото ето и следъ смъртьта то дава на слѣпи зрение, хроми прави да ходятъ, схванати разпуща, изнемощѣли заяква и бѣсове изгонва. И като укрепвашъ нашитѣ благовѣрни царе срещу противницитѣ, а духомъ предстоишъ предъ престола на Владиката (Господа), моли се за ония, които съ вѣра и любовь почитатъ твоята паметь." Въ тая пѣсень споменуванитѣ „наши благовѣрни царе" не могатъ да бждатъ никои други, освенъ Петъръ и Асѣнь, тогавашнитѣ български царе, както това се потвърдява и отъ израза вѣрныи съборе новосщенныи людїи, който значи не „вѣрни съборе новопокръстени люде", както превежда Йор. Ивановъ и затова и пѣсеньта отнася къмъ X вѣкъ (п. т., стр. 346. — Отъ сжщия, Св. Иванъ Рилски и неговиятъ монастиръ. София 1917, стр. 18), а „съборе отъ вѣрни новопосвѣтени люди", подъ които се разбиратъ новопосвѣтенитѣ духовни лица на обявената въ 1187 год. българска автономна църква при прогласяването на българската независимость (подробно за това вж. В. Н. Златарски, Георги Скилица и написаното отъ него житие на св. Ивана Рилски. Известия на Истор. Д-во, кн. XIII (1933), стр. 6—9. Ср. Отъ сжщия, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 472 сл.

българитѣ Алексий III повѣрилъ защитата на Сѣръ на своя зеть севастократоръ Исаака Комнинъ, като го снабдилъ съ доста голѣма войска. Освенъ това пръснати били слухове за голѣми приготовления на цариградското правителство; много се говорило за личната храбрость на новия императоръ и за неговитѣ превъзходни качества въ сравнение съ неговия братъ; а пъкъ споредъ Никита, и самитѣ българи предупреждавали своя царь да бѫде по-предпазливъ въ действията си противъ ромеитѣ. Но Асѣнь I, който добре познавалъ Византия, нейното вѫтрешно и външно безсилие, не се тревожилъ отъ такива слухове и съ още по-голѣма самоувѣреность продължавалъ войната; напротивъ, на всички тия предупреждения той съ горда самоувѣреность отговарялъ, че не трѣба да се дава ухо на слуховетѣ.

„Не вѣрвай на всѣки слухъ! казвалъ Асѣнь. Донася ли мълвата, че известенъ човѣкъ е храбъръ, веднага не се плаши, макаръ той, може би, наистина да е такъвъ; говóри ли се за нѣкого, че той е малодушенъ страхливецъ, не рискувай и не зѣпай преди време; разбира се, не трѣба пъкъ и съвсемъ да си запушвашъ ушитѣ, защото не винаги слухътъ лъже, особено пъкъ кога казва по-голѣмата часть отъ народа. Дѣлата на хóрата, които мълвата хули или възхваля, трѣба да се считатъ нѣщо като пробенъ камъкъ, но въ повечето случаи необходимо е да туришъ своето око за сѫдия на мълвата, и тогава вече да се приема за справедлива, или пъкъ, като я подмажешъ съ малко масълце като лъжлива, нека си хвърка тя, кѫдето иска. Защото, казвалъ Асѣнь, ушитѣ не виждатъ работитѣ, но напълнени съ всѣкакъвъ шумъ, пазятъ само чуждитѣ и често противоположни приказки; окото пъкъ е тъкмо надеждниятъ водачъ по пѫтя и неизмамливъ свидетель на това, което е видѣло, защото не отъ страна е чуло, както ушитѣ, а право само види. Поради това не ви подобава да се смущавате отъ това, дето мълвата прославя сегашния ромейски императоръ като храбъръ, а трѣба да се види, такъвъ ли е той наистина, какъвто го въздигатъ. Нека ви бѫде водачъ и вѣренъ рѫководитель въ тая работа предишниятъ животъ на тоя човѣкъ. И ако внимателно вникнете въ него, то ще ви-

дите, че тоя човѣкъ съ нищо не е заслужилъ славата си: той съвсемъ не е вземалъ участие въ войната, никога не се е излагалъ на опасности, сражавайки се или помагайки на брата си въ неговитѣ битки за ромейската власть, — това азъ твърде добре самъ зная, постоянно като грабя и опустошавамъ неприятелската земя, като печелѣхъ победа следъ победа и натрупвахъ трофеи върху трофеи — и не въ награда за трудоветѣ си той е получилъ багреница и царски вѣнецъ, а, както се види отъ самото дѣло, завладѣлъ скиптра по играта на слѣпото щастие. Поради това, азъ, право да си кажа, не мога и да разбера, какъ тоя човѣкъ, който нито веднажъ не ми се е показвалъ въ сражение и който нито съ ржка, нито съ съветъ, нито съ дума никога не е бъркалъ на нашитѣ работи, изведнажъ се измѣнилъ съвсемъ наопаки. Азъ ще се постарая да ви обясня, доколкото е възможно, моята мисъль за тоя човѣкъ и за цѣлия неговъ родъ съ примѣръ. Виждате ли тия разни висулки, които висятъ и се развѣватъ на моето копие отъ вѣтъра? По цвѣтъ тѣ сж различни, а какви сж тѣ по прежда? Всички сж направени отъ една прежда и единъ тъкачъ ги е тъкалъ. Различавайки се по цвѣтъ, тѣ като че ли се различаватъ и по материя. Но това го нѣма и нѣма. Така и братята Исаакъ и Алексий, отъ които единиятъ е вече лишенъ отъ царството, а другиятъ ще носи порфира и се украсява съ владѣтелски вѣнецъ, имали сж единъ баща, изхвръкнали сж отъ едно гнѣздо, една земя ги е родила и отъ всичко поравно сж получили освенъ това, че вториятъ отъ тѣхъ, Алексий, по години е по-старъ. Затова, както ми изглежда и както всички знаемъ отъ опитъ, и на война между тѣхъ не трѣба да има разлика. Казвамъ, че ние сжщо така, както и преди, трѣба да продължаваме войната, като знаемъ, че и сега ние ще излѣземъ противъ сжщитѣ хора, които преди ние сме побеждавали, за да не казвамъ, че тѣ сж станали по-лоши, защото, отъ една страна се види, че ромеитѣ сж вече ослабнали и паднали духомъ, следъ като ние сме ги гонили толкова пжти съ позоръ, и тѣ нито веднажъ не сж могли да си поправятъ работитѣ, а отъ друга — трѣба да се разбере и това, че Господь ги е наказалъ, задето незаконно лишиха отъ цар-

ската власть Исаака, който ги освободи отъ тежкото робство на тиранина! (разб. Андроника I Комнинъ). Люде, които се въоржжаватъ така противъ своитѣ спасители, не сж ли длъжни при пръвъ удобенъ случай да бждатъ изтрѣбени отъ враговетѣ като клетвопрестжпници"?[1])

Де и какъ е чулъ Н. Акоминатъ тая речь на Асѣня I и изобщо дали тя принадлежи на последния, мжчно може да се провѣри; но независимо отъ това, дали тя е наистина речь на Асѣня I, или пъкъ е съчинена отъ самия Никита, тя ни дава една прекрасна характеристика на първия и въ сжщото време рисува и цельта на втория, а именно, отъ една страна, да изкаже своето неодобрение за свалянето на Исаака II и че работитѣ на Византия никакъ не сж се измѣнили съ завземането на престола отъ Алексия III, а, отъ друга, да изтъкне, доколко новосъздаденото българско царство е вече заякнало, а българитѣ сж станали по-самоувѣрени въ действията си противъ Византия и сж вникнали въ разслабеното положение на империята.

Така въодушевявайки и насърдчавайки своитѣ българи Асѣнь I възобновилъ войната и на следната година (1196) той съ още по-голѣма самоувѣреность навлѣзълъ въ областьта на долна Струма и достигналъ до стария градъ Амфиполисъ (при сег. Неохорионъ, тур. Ени-кьой, на Орфанския заливъ). Когато севастократоръ Исаакъ се научилъ, че българитѣ опустошавали околноститѣ на Сѣръ, той, увлѣченъ отъ нѣкои малки успѣхи въ сблъсквания съ неприятеля, побързалъ да излѣзе противъ тѣхъ съ пълна увѣреность, че той лесно ще се разправи съ тѣхъ. Асѣнь обаче по-голѣмата и по-добрата часть отъ войската си разставилъ въ засади, и, когато самонадѣяниятъ Исаакъ се впустналъ съ своята конница противъ враговетѣ, той билъ заобиколенъ отвсѣкжде, изгубилъ по-голѣмата часть отъ войската си и самъ билъ хванатъ въ пленъ отъ единъ куманинъ, който отначало се стараялъ да укрие своя пленникъ, като мислилъ да получи добъръ откупъ за него отъ ромейския императоръ; но скоро се пръсналъ слухъ, че е уловенъ въ пленъ пълководецътъ и следъ щателно претърсване севастокра-

---

[1]) Nicetas, Ib., pp. 612, 15 — 615, 23. — Вж. и руския преводъ на Никита Акоминатъ, СПетербургъ 1862, т. II, стр. 156—159.

торътъ билъ намѣренъ и доведенъ при Асѣня I. Всички, които избѣгнали смъртьта въ боя, спасявали се задъ якитѣ стени на Сѣръ, като оставили цѣлата страна на българитѣ, които безъ прѣчки награбили голѣма и богата плячка[1]).

Така се свършилъ и тоя походъ. Никита ни разказва при това единъ епизодъ, който се свързва обикновено съ сѫдбата на царь Асѣня I. Презъ тоя походъ единъ свещеникъ, очевидно гръкъ или гъркоманствуващъ, който билъ взетъ въ пленъ и билъ откаранъ като пленникъ въ България, се обърналъ на български езикъ[2]) къмъ Асѣня, измолвайки отъ него милость да го отпусне на свобода. Асѣнь I обаче му отказалъ, като казалъ, че далъ дума никога да не отпуща на свобода ромеитѣ, а да ги изпраща на оня свѣтъ, защото така било угодно Богу. Дълбоко въздъхналъ свещеникътъ и намокрилъ очитѣ си съ сълзи; разказвало се, какво той отговорилъ, че както Асѣнь не поискалъ да направи милость на бедния човѣкъ, близъкъ до Бога по свещенството, така и нему самиятъ Богъ нѣма да окаже милость, че близко му предстои краятъ на живота, и тоя край нѣма да настѫпи съ естествена смърть, като въ тихъ сънъ, но както обикновено умиратъ повечето люде, които изваждатъ мечъ за погибель на другитѣ. Предсказанието на свещеника, споредъ Никита, наистина се изпълнило: следъ нѣколко време подиръ възвръщането си въ Търново Асѣнь I билъ убитъ отъ единъ неговъ съплеменникъ. За това убийство ето какво ни разказва Никита Акоминатъ. „Единъ човѣкъ, който много приличалъ на него (на Асѣня) по видъ и нравъ и се ползувалъ отъ неговата голѣма благосклонность на име Иванко, ималъ тайно сношение съ сестрата на неговата жена. Като се научилъ за това сношение, Асѣнь отначало запиталъ жена си и я заплашвалъ съ смърть, ако тя умълчи за станалото. Жена му съ разни думи смекчила неговитѣ убийствени погледи и ядове и най-сетне прибавила, че

---

[1]) Nicetas, ib., pp. 615,23 — 617,10. — Ср. В. В. Макушевъ, Болгарія въ концѣ XII и въ первой половинѣ XIII вѣка. Варшавскія Университетскія Известія, за 1872, № 3., стр. 4—7.

[2]) Че това е билъ български, а не влашки езикъ, вж. В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня и пр., п. т., стр. 38.

той напраздно се сърди на нея, защото той самъ е могълъ ясно да забележи тия сношения. Тогава той си пренесълъ гнѣва отъ жена си върху Иванка и пратилъ да го повикатъ късно презъ нощьта, безъ да сдържи нито на минута своята нетърпеливость. Иванко, като се сѣщалъ, че не безъ причина и безъ вина отъ негова страна го викатъ така безвременно, отговорилъ, че ще дойде на другата сутринь. Но Асѣнь пакъ настойчиво повторилъ своето искане, защото считалъ неговото бавене за пренебрежение къмъ себе си. Следъ това Иванко разбралъ вече причината за викането си и се обърналъ къмъ своитѣ близки по кръвь и приятели за съветъ, какво трѣба да прави. Тѣ му посъветвали да отиде, но въ всѣки случай да препаше дългия си мечъ и го скрие подъ дрехата си и, ако Асѣнь следъ спокойни укори ограничи своя гнѣвъ противъ него само съ гълчка, или изобщо му наложи наказание, безвредно за живота, храбро да претърпи и да поиска прошка за нанесеното оскърбление; ако ли пъкъ той се улови за меча противъ него, то така сѫщо веднага да се въоржжи, да се постарае да превари това, което незабавно може да го очаква отъ негова страна, да нанесе смърть на кръвожадния и безпощаденъ човѣкъ и да го изпрати въ ада. Така той и направилъ. Тъй като варваринътъ съвсемъ и не мислилъ да постѫпи съ него умѣрено, а веднага още при първия погледъ се разлютилъ срещу него, като звѣръ, и протегналъ рѫка къмъ своето убийствено копье, то Иванко, като го preварилъ, поразилъ го въ хълбука и го умъртвилъ. Следъ това той побѣгналъ, явилъ се при своитѣ съмишленици, разказалъ имъ за всичко станало, и се съгласилъ наедно съ тѣхъ да вдигне възстание, понеже предполагалъ, че братята, роднинитѣ и приятелитѣ на убития така сѫщо нѣма да останатъ спокойни. Въ случай че се постигне цельта (съмишленицитѣ му обещавали), че ще управляватъ страната и самата Мизия, по-справедливо и съгласно съ обичаитѣ на народа, отколкото Асѣнь, и че нѣма да рещаватъ всичко съ (силата на) меча, както (правѣлъ) убитиятъ, и да вършатъ само това, което би внушавалъ гнѣвътъ; въ случай пъкъ, че тѣхнитѣ замисли не се осѫществятъ и бѫде съвършена несполука въ кроежитѣ имъ, решили да се

премѣстятъ въ друга лодка и да се довѣрятъ на ония, които управляватъ ромейската империя. Въ сжщата нощь тѣ успѣли не само да скрепятъ това решение, но и да възбудятъ многома къмъ пламенно участие въ тѣхнитѣ намѣрения. Като завладѣли по тоя начинъ Търново, тѣ се обявили противъ привърженицитѣ на Петра. Щомъ пукнала зората, слухътъ за смъртьта на Асѣня прогърмѣлъ не само по стенитѣ търновски, но и далечъ задъ тѣхъ. Но, понеже, отъ една страна, Петъръ не се надѣвалъ лесно да потъпче въстанието на Иванка, а отъ друга — тоя последниятъ не билъ въ състояние самъ да противостане на Петра, то и двамата избѣгвали сблъсквания и се стараели да протакатъ времето: първиятъ — въ увѣреность, че сдържаностьта е едничкото срѣдство, за да надвие своя съперникъ, Иванка, а вториятъ — въ съзнание за необходимостьта да прибѣгне къмъ ромейския императоръ и да се възползува отъ неговата помощь за успѣшна борба съ противника. — Разказвало се сжщо, че ужъ Иванко убилъ Асѣня по внушение отъ севастократора Исаака, който, освенъ другитѣ твърде много предложения, склонилъ го на това ужъ особено съ обещанието си да му даде за жена дъщеря си Теодора. Впрочемъ севастократорътъ изпусналъ душа въ окови, преди още да стане убийството"[1]). — Съвсемъ накратко споменува за сжщото събитие Георги Акрополитъ. „Като управляваше, пише той, по тоя начинъ българския народъ, като царь, въ продължение на деветь години, Асѣнь биде убитъ отъ братовчеда си Иванка, който веднага и побѣгналъ, а български царь става братъ му (на Асѣня) Иванъ, тъй като българитѣ не поискали да приематъ на царството Петра, а пъкъ синътъ Асѣневъ, Иванъ, се намиралъ още въ детска възрасть"[2]).

И тъй, споредъ Никита Акоминатъ, убийството на царь Асѣня I станало наскоро следъ завръщането отъ втория походъ въ Сѣрско, т. е. въ 1196 год., което се подкрепя и отъ известието на Г. Акрополита, че Асѣнь I царувалъ деветь го-

---

[1]) Nicetas, ib., pp. 617,11 — 620,17. — Cp. ibidem, p. 660,10—11.

[2]) Acropolita, ib., pp. 20,23 — 21,5.

дини, т. е. отъ 1187 год., когато той бѣ прогласенъ и коронясанъ за царь. Що се отнася до самото убийство, то споредъ Н. Акомината, който ни излага цѣлата история споредъ разказитѣ, които сж ходили тогава въ византийската столица, излиза, че то е станало по-скоро случайно, отколкото преднамѣрено, предизвикано отъ гнѣва на Асѣня I, като при това изтъква две причини, независящи една отъ друга, именно: 1. оскърбението на семейното чувство на Асѣня поради тайнитѣ любовни връзки на Иванка съ сестрата на Асѣневата жена, и 2., че убийството станало по внушението на пленения севастократоръ Исаака, който обещавалъ на Иванка, между другото, да му даде за жена дъщеря си Теодора. Обаче едвали посоченитѣ причини могатъ да се считатъ за истински, особено първата, която надали би могла да разяри дотолкова царь Асѣня I, ако тя е нѣмала друга много по-сжществена основа; па и втората надали може да се приеме за правдоподобна въ тоя видъ, въ какъвто ни я предава Никита, защото единъ пленникъ, който наскоро билъ доведенъ като пленникъ и се е държалъ въ окови въ Търново, едвали е могълъ да внуши на близкитѣ около търновския царски родъ да убиятъ Асѣня I; впрочемъ, тая версия, която Никита предава като слухъ, самъ той опровергава, като пише, че севастократорътъ умрѣлъ въ окови, преди да стане убийството.

Тогава где трѣба да търсимъ истинскитѣ причини за убийството на царь Асѣня? В. Макушевъ се задоволява съ изтъкнатата отъ Никита първа причина и, както изглежда, не допуща влиянието на византийска политика въ това дѣло[1]). Впрочемъ на друго мѣсто той пише: „Щастливитѣ войни съ византийцитѣ обогатили българитѣ и имъ дали възможность да укрепятъ градоветѣ си съ стени и кули; но, завзетъ постоянно съ борбата противъ заклетитѣ си врагове и намирайки се непрекжснато вънъ отъ родината, Асѣнь нѣмалъ възможность да се заеме съ държавната уредба на България, а отъ нея тя се крайно нуждаела. Двувѣковното византийско иго ще да е разклатило всички основи на общественото благо-

[1]) В. Макушевъ, каз. съч., стр. 6—7.

устройство и ще да е заразило българитѣ съ пороцитѣ на Цариградъ. Развалата ще да е проникнала предимно въ болярското съсловие. Следъ разпуснатостьта на византийцитѣ управлението на коравия, решителенъ и предприемчивъ Асѣнь могло е да се покаже на боляритѣ твърде сурово. Ето защо тѣ тъй лесно пристанали къмъ страната на неговия убийца, Иванка, който имъ обещавалъ да бѫде по-кротъкъ отъ Асѣня[1]). До каква степень развалата проникнала въ българския народъ, се види отъ това, че подиръ Асѣня билъ убитъ братъ му Петъръ, и убийцата билъ не чуждъ, а свой — българинъ"[2]). И тъй, макаръ и да сваля всичката вина за убийството на Асѣня I върху неговия строгъ характеръ, все пакъ В. Макушевъ допуща, че въ това дѣло не малко допринесла и нравствената развала на българскитѣ боляри, които били заразени съ пороцитѣ на Цариградъ и затова реагирали противъ суровото управление на Асѣня I, съ други думи, че къмъ 1195/96 год. се почнала борба между болярите и централната власть въ България на чисто политическа почва, която докарала заговора противъ строгия царь и неговото убийство. Що се отнася до нравствената развала на болярското съсловие, то ще забележимъ, че въ това си твърдение В. Макушевъ отишълъ твърде надалечъ, защото, ако българскитѣ боляри презъ времето на византийското владичество биха паднали нравствено толкова низко, то тѣ биха измѣнили на царь Асѣня и презъ продължителната борба съ Византия, когато имъ сѫ се представяли много случаи, обаче нийде въ изворитѣ не се споменува за такива измѣни; напротивъ, голѣмитѣ военни успѣхи на българитѣ презъ тая борба несъмнено се дължали, между другото, тъкмо на постоянния сговоръ между царя и българскитѣ боляри.

Ѳ. Успенски търси причинитѣ за убийството на Асѣня I сѫщо така въ вѫтрешнитѣ отношения на държавата, само че той дава други съображения. „Образуването на княжеската

---

[1]) Това твърдение на Макушева не е вѣрно, защото отъ цитираното у него мѣсто отъ Никита излиза, че не Иванко, а заговорницитѣ сѫ му правили подобни обещания, за да го убедятъ да застане начело на замисления отъ тѣхъ държавенъ превратъ. За това вж. тукъ по-долу, стр. 94, бел. 2.

[2]) В. Макушевъ, п. т., стр. 8—9.

власть и усилването на династнята на Асѣневци[1]), безъ съмнение било придружено отъ вѫтрешна борба на рода Асѣневци съ други рόдови старшини. Въ всѣки случай, въ Търново не всички били доволни отъ новия редъ на работитѣ, на което и обърнали внимание византийскитѣ политици. Севастократоръ Исаакъ, назначенъ за главнокомандуващъ въ войната съ българитѣ, влѣзълъ въ сношение съ недоволната отъ Асѣневци партия въ Търново, привлѣкълъ на своя страна болярина Ивана (разб. Иванко) и му обещалъ отъ името на императора съдействие, въ случай че той се реши да произведе превратъ въ България. Макаръ че известията на Никита сѫ твърде сухи и тъмни, все пакъ тѣ даватъ да се разбератъ мотивитѣ за оня превратъ, който замислила да извърши б о л я р с к а т а п а р т и я. Иванъ събира около себе си всички недоволни отъ Асѣневци, а това недоволство се крие въ строгитѣ мѣрки, които новата династия си позволявала противъ велможитѣ. При това не се срѣща нито най-малко намекване за чуждия произходъ на новата династия, напротивъ,—твърде ясно сѫ посочени родовитѣ смѣтки. Това не е анти-влашко, национално българско движение, каквото то трѣбаше да се окаже, ако на Асѣневци се е гледало като на пришелци, но движение на едритѣ поземлени собственици противъ стремежитѣ на княжеската власть — да ограничи преобладаващето значение и влияние на болярѝтѣ. Поради това Иванъ обещава на своитѣ съучастници известенъ родъ права и неприкосновености, което тѣ, очевидно, нѣмали при Асѣневци[2]). Но, понеже

---

[1]) Терминътъ „Асѣневци" (и още les Assanides), който употрѣбява Ѳ. Успенски, а отъ него и други историци, когато говорятъ за Петра и Асѣния, както и за третия братъ Ивана (ц. Калояна), къмъ които прибояватъ и тѣхния сестриникъ Борила, съвсемъ не е правиленъ, дори той е невѣренъ, едно, защото ние не знаемъ, дали тѣхниятъ баща е носилъ името Асѣнь и, друго, защото родътъ, династията на Асѣневци се почва отъ царь Асѣня I Старий, и само неговитѣ синове, Иванъ Асѣнь и Александъръ и следващитѣ отъ тѣхъ потомци сѫ и трѣба да се наричатъ Асѣневци.

[1]) За подкрепа на това твърдение Ѳ. Успенски привежда следната цитата отъ Никита: κἂν μὲν προχωροίη τὰ κατὰ σκοπόν, καὶ χώρας ἐ κ ε ί ν ο υ ς καὶ Μυσίας ἄρξειν αὐτῆς τοῦ Ἀσὰν δικαιότερόν τε καὶ ἐννομώτερον. καὶ μὴ τῷ ξίφει τὰ πάντα ὡς ὁ πεσὼν διοικεῖν, καὶ ὅπερ ἂν ὑποβάλλῃ θύμος, τοῦτο καὶ διαπράττεσθαι·

дѣлото за свалянето на Асѣневци е могло да се свърши несполучливо за съзаклятницитѣ, то тѣмъ била представена отъ Ивана поддържка отъ страна на византийското правителство"[1]).

И тъй, споредъ Ѳ. Успенски, главната причина за убийството на Асѣня I било това, че въ Търново се образувала болярска партия, която, недоволна отъ строгото управление на царь Асѣня I, замислила да произведе държавенъ превратъ, и понеже движението не е било народно, а чисто съсловно, то той вижда въ него борба на едритѣ поземлени собственици противъ стремежа на централната власть да ограничи преобладаващето значение и влияние на боляритѣ. Начело на тая партия заставалъ болярииътъ Иванко, съ когото влѣзълъ въ връзки севастократоръ Исаакъ, още докато билъ въ Сѣръ като главнокомандуващъ въ войната съ българитѣ, и му обещалъ отъ името на императора съдействие, ако се реши да произведе кроения превратъ. Обаче изтъкнатитѣ тукъ факти едвали е възможно да се изведатъ отъ приведения по-горе разказъ на Никита. Мѣстата, които Ѳ. Успенски привежда отъ Никита, за да докаже сѫществуването на недоволната болярска партия, сѫ следнитѣ: κοινοῦται τοῖς καθ'αἷμα καὶ φίλοις τὸ ποιητέον ο 'Ιβαγκός[2]) и παραχρῆμα πρόσεισι τοῖς τοῦ ἔργου συνίστορσι... μηδὲ γὰρ ἠρεμήσειν τοὺς τοῦ πεσόντος ὁμαίμονας καὶ ὅσον αὐτῷ πρὸς γένους καὶ φίλιον[3]), но въ тѣхъ се говори само за роднини и

(Nicetas, ib., p. 619, 14—18). Но тукъ трѣба да има нѣкое недоразумение у Ѳ. Успенски, защото той изпусналъ изъ-предъ видъ думата ἐκείνους, подъ която се разбиратъ съмишленицитѣ (οἱ τοῦ ἔργου συνίστορες) на Иванка и която има за сказуеми ἄρξειν, διοικεῖν, διαπράττεσθαι, както това най-ясно се установява отъ думитѣ αὐτοῖς, προβαίνουσι, ἐπιτρέψαντες въ следващето условно изречение, тъй че не Иванко е обещавалъ на съмишленицитѣ си „известенъ родъ права и неприкосновеность", а последнитѣ, за да го накаратъ да вдигне възстание (πρὸς ἀποστασίαν ἰδεῖν), т. е. да произведе държавенъ превратъ, му обещавали, че „ще управляватъ страната (т. е. дѣла на Асѣня) и цѣла Мизия (т. е. заедно съ Петровия дѣлъ) по-справедливо и по-законно отъ Асѣня, и нѣма да решаватъ всичко съ силата на меча, както убитиятъ и да вършатъ това, което внушава гнѣвътъ".

[1]) Ѳ. Успенскiй, Образованiе и пр., стр. 174—175.

[2]) Nicetas, ib., p. 618, 18—19.

[3]) Ibidem, p. 619, 11—14.

приятели на Иванка, отъ една страна, а отъ друга — за братята, роднинитѣ и приятелитѣ на убития царь; за никакви боляри и болярска партия, а още по-малко за едри земледѣлци и за тѣхната борба съ „княжеската власть“ (sic) тукъ не се говори; по-скоро тукъ става дума за родова враждебность, която би могла да предизвика сблъсквания. Съ това ние не искаме да кажемъ, че въ България презъ второто царство е нѣмало политически партии въ болярското съсловие; такива имало, но тѣ сж били отъ другъ характеръ и насока, както ще видимъ по-нататъкъ. Освенъ това въ даденото време, когато българската държава се е намирала въ периода на своята формация, отношенията между централната власть и болярството едвали сж могли да достигнатъ до такава остра форма, щото болярите да съставятъ вече заговори противъ живота на своя доскорошенъ освободитель, който ги е водилъ всѣкога победоносно въ борбата съ Византия за освобождението на българския народъ и земи. Сжщо така остава неизвестно, отде Θ. Успенски е почерпалъ известието за сношенията на севастократоръ Исаака съ Иванко преди втория походъ на царь Асѣня I въ Сѣрската область, когато Никита говори за неговото намѣсване въ вжтрешнитѣ работи на българитѣ, само когато той билъ пленникъ въ окови въ Търново, — намѣсване, което впрочемъ самъ Никита опровергава, както се каза, защото Исаакъ умрѣлъ въ окови преди убийството на Асѣня I.

Защитницитѣ на влашкия произходъ на новата българска династия обикновено виждатъ въ убийството на Асѣня I резултатъ отъ нѣкакво-си антивлашко течение между българското население, което се опитвало да премахне ромънската династия. Колкото и да сж кратки и сухи известията на византийскитѣ историци, все пакъ отъ тѣхъ и особено отъ Н. Акомината, никакъ не може да се заключи, че това е било антивлашко, национално българско движение и изобщо масово народно движение; напротивъ, въ това събитие нийде не фигурира народъ или население; самиятъ фактъ — убийството носи чисто частенъ вжтрешенъ характеръ, и ако трѣба да го считаме, че то е резултатъ отъ нѣкое движение, то това движение е вървѣло не въ народа, а въ болярското съсловие на

новата българска държава, както това лесно може да се разбере отъ разказа на Н. Акоминатъ. Освенъ това „власитѣ“, за които се споменува само у Н. Акомината, че сж взели участие въ възстанието на българитѣ, не сж били ония сжщитѣ „власи“, които къмъ края на XIII вѣкъ подъ протектората на българския царь образували полунезависимо княжество въ днешно северно Влашко и послужили като основа за събирането на пръснатото влашко население подъ една власть. Това сж били ония чергари власи, които презъ XII вѣкъ били пръснати като овчарско племе по планинитѣ на българскитѣ земи между българското население[1]). Въ даденото време тѣ не представяли нѣкоя компактна маса, която сама да е съзнавала своята национална индивидуалность и да се чувствувала въ сила да налага своето господство на други по-културни нации, каквато е била въ случая българската. За сжществуването на ромънска вече сформирувана народность въ даденото време, съ своя самобитна култура и национално съзнание, а още повече като политическа обособена ромънска нация презъ това време не се споменува нито въ единъ съвремененъ изворъ и паметникъ; напротивъ, въ края на XII вѣкъ въ страната, дето въ края на XIII вѣкъ и въ началото на XIV възникватъ двѣтѣ придунавски княжества, т. е. въ днешно Влашко (Голѣмо) и южна Молдова, е играло историческа роля друго племе, другъ народъ — куманскиятъ, който бѣ здраво заседналъ тамъ, както това се установява отъ географския терминъ Кумания, съ който се наричали въ онова време означенитѣ страни[2]). Но въ тия страни куманитѣ не могли да основатъ единна държава съ централна власть. „Тѣ сж, пише Евстатий Солунски, народъ, който не е заседналъ и не е на постоянно мѣсто, и не умѣе да населява, и затова той не е гражданственъ; той се стреми да завладѣе всѣка страна, но нито въ една не може да заседне, и затова е многоблуждаващъ. Тѣ сж хвърчащи люде и затова мжчно се улавятъ; тѣ сж безъ градове, и села не знаятъ, и затова тѣхъ ги придружава ди-

[1]) Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. II, стр. 411 сл.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 370.

вотията“[1]). А пъкъ европейскиятъ пѫтувачъ Петахий (около 1170 год.) пише: „Куманитѣ нѣматъ общъ властитель, а само князе и благородни фамилии. Тѣ живѣятъ на палатки“[2]). И двѣтѣ тия известия най-явно говорятъ, че куманитѣ, както и тѣхнитѣ сродичи, печенѣзитѣ, сѫ живѣели раздѣлени на отдѣлни колѣна или орди, начело на които стояли тѣхнитѣ главатари или князе, отъ чиито родове сѫ произлизали тѣхнитѣ благородници. Презъ времето на тѣхнитѣ нахлувания южно отъ Дунавъ, отъ които страдали, както видѣхме, най-много днешна северна и южна България, българитѣ се запознали съ силата на куманитѣ и влѣзли въ непосрѣденъ контактъ съ тѣхъ. Въпрѣки това, че Византия, която при императоритѣ Комнини, отъ края на XI вѣкъ и презъ XII трѣбало да води дълга и тежка борба съ тѣхъ, успѣла да тури край на тѣхнитѣ нападения и опустошения въ предѣлитѣ на империята, обаче куманитѣ отвѫдъ Дунавъ представяли все още една внушителна сила, на която българитѣ биха могли да се опратъ въ борбата си съ Византия. И наистина, когато двамата братя Петъръ и Асѣнь вдигнали възстание,[1] следъ първитѣ несполуки тѣ търсятъ опора у куманитѣ отвѫдъ Дунавъ и благодарение само на тѣхната съюзна помощь тѣ сполучили да завършатъ съ успѣхъ почнатото освободително движение.

Оттогава куманското влияние си пробива пѫть въ новообразуваната българска държава. Предъ видъ на това, че освободителитѣ на България все още се нуждаели отъ куманска помощь, защото борбата съ Византия не била още свършена, тѣ продължавали да поддържатъ съюза съ главатаритѣ на отдѣлнитѣ кумански орди; отъ друга пъкъ страна, понеже непрестанната война на българитѣ съ ромеитѣ имъ давала възможность да се обогатятъ за смѣтка на ромейскитѣ области,

---

[1]) Eustathii Opera, ib., cap. X, p. 44, 21—26: Ἔθνος αὐτοὶ οὐ στάσιμον, οὐ μόνιμον, οὐ κατοικεῖν ἐπιστάμενοι, δι' αὐτὸ δὲ οὐδὲ πολιτικόν· πάσης μὲν ἐφιέμενον γῆς, ἐγκαθήμενον δὲ οὐδεμιᾷ, διὸ καὶ πολυπλάνητον· πετόμενοι ἄνθρωποι, καὶ διὰ τοῦτο δυσθήρατοι· ἀπόλιδες, καὶ οὐδὲ κώμας εἰδότες· οἷς δὴ καὶ τὸ θηριῶδες ἀκολουθεῖ. — Вж. В. Г. Васильевскiй, Византiя и печенѣги. Труды его. т. I, стр. 5. — Θ. Успенскiй, Образованiе и пр., стр. 163.

[2]) В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 7.

много членове отъ благороднитѣ фамилии постжпвали въ България като федерати, които се присъединявали съ своитѣ дружини къмъ войскитѣ на българския царь. Мнозина отъ тия кумански благородници оставали на служба у българския царь и се зачислявали въ редоветѣ на българското болярство. По тоя начинъ тѣ постепенно придобивали голѣмо значение и почнали да играятъ важна роля не само въ външнитѣ, но и въ вжтрешнитѣ отношения на българското царство: образувало се наредъ съ българското болярство и друго — куманско, между които се почнало съперничество за надмощие въ държавата още отъ самото начало. Макаръ византийското правителство се стремило по-рано чрезъ християнството да издигне куманитѣ въ културно отношение, — било е преведено, както известно, св. Писание на кумански езикъ, — и по тоя начинъ да ги подчини на своето влияние, обаче, поради дивитѣ нрави и необузданния характеръ на самитѣ кумани, нищо въ това отношение не се постигнало. Затова куманскитѣ воеводи, които постжпвали на служба у българския царь, поради своята слаба изобщо култура, били принудени да приематъ и усвоятъ българския езикъ и култура; въ политическо, обаче, отношение тѣ искали да играятъ първенствуваща роля и, може би, по-голѣма отъ тая на българскитѣ първенци-воеводи. Тукъ, обаче тѣ срещнали силенъ отпоръ въ лицето на освободителитѣ на България, които по никой начинъ не искали, щото куманскиятъ елементъ въ болярството да придобие надмощие въ държавата.

И наистина, Петъръ и Асѣнь, ако и да сж били отъ куманско потекло, ако и да сж длъжели своя успѣхъ презъ и следъ освободителното движение главно на куманската сила, все пакъ още отъ самото начало изтъкнали българския характеръ както на възстанието, тъй и на новообразуваната държава и дали предимство на българския народъ, на неговия езикъ и култура. Защото тѣ ясно разбирали, че създаденото отъ тѣхъ търновско царство е могло да изникне и да се закрепи само върху историческитѣ права на българитѣ да иматъ своя държава и върху вѣковнитѣ традиции на българската култура, която, въпрѣки тежкото социално-економическо положение на българския народъ презъ времето на византий-

ското владичество, все пакъ продължавала да сѫществува, макаръ и въ ограничени размѣри, поради преследванията на цариградското духовенство. Но заедно съ това, тѣ сѫ давали предимство на българитѣ и тѣхнитѣ представители — българскитѣ боляри, които естествено се стремили да стоятъ начело въ държавата, и царь Асѣнь I, очевидно, ги е поддържалъ и се противопоставялъ на куманскитѣ воеводи и на тѣхнитѣ властолюбиви стремежи. Строгото тъкмо отнасяне на Асѣня I къмъ тѣхъ, който, споредъ думитѣ на Никита, решавалъ всичко съ силата на меча и постѫпвалъ само по внушението на гнѣва, най-сетне докарало съставянето на заговора противъ неговия животъ.

Така, споредъ насъ, се породило онова съперничество между образувалитѣ се още отъ самото начало две политически партии въ болярството — българска и куманска, — съперничество, което върви, както ще видимъ по-нататъкъ, като бѣла нишка презъ цѣлия политически животъ на второто българско царство. Противницитѣ иа Асѣня I, както изглежда, умѣло използували строгия му характеръ, за да агитиратъ тайно между най-близкитѣ хора на царя и сполучили най-сетне да привлѣкатъ на своя страна неговия братовчедъ Иванка, който се ползувалъ съ голѣма благосклонность отъ страна на царь Асѣня I, като го убедили „да вдигне възстание“, т. е. да произведе държавенъ превратъ. На първо време, както може да се разбере отъ думитѣ на Никита, Иванко се колебаелъ, но куманитѣ-боляри му поставили такива условия, предъ които Иванко не можалъ да устои. Спорецъ Никита, тѣ казвали, че, „ако успѣе тѣхниятъ планъ, тѣ щѣли да управляватъ страната (т. е. тая часть отъ държавата, която била подъ властьта на Асѣня I), па и цѣла Мизия (т. е. заедно съ частьта, управлявана отъ Петра) по-справедливо и по-законно отъ Асѣня и нѣма да решаватъ всичко съ силата на меча и да вършатъ това, което внушавалъ гнѣвътъ, както правилъ убитиятъ; ако ли пъкъ замислитѣ (τὰ διαβούλια) имъ вzематъ другъ край и потърпятъ съвършена несполука въ кроежитѣ (τὰ κατ'ἔφεσιν), тѣ намислили да се прехвърлятъ въ друга лодка, като довѣрятъ работитѣ си на ония, които управ-

ляватъ дѣлата на ромеитѣ". Ако противницитѣ на царь Асѣня сж направили подобни предложения на Иванко, то нѣма съмнение, че тѣ предварително сж влѣзли въ преговори съ Цариградъ, отдето сж получили пълно съгласие и одобрение. При оня високъ подемъ на националния духъ при Асѣня I, подобна една измѣна е могла да излѣзе изъ срѣдата само на недоволната куманска болярска партия, но не и на българското болярство. Поради това ние отхвърляме всѣка предварителна намѣса на византийската политика въ дѣлото по убийството на царь Асѣня I, и то чрезъ севастократоръ Исаака Комнинъ, защото самото положение на последния, като пленникъ въ България, не позволявало да играе такава роля; па и самъ Никита, както вече се изтъкна, опровергава тоя слухъ; ние допущаме въ случая само косвено влияние на византийската политика, предизвикано непосрѣдно отъ самитѣ заговорници.

Както и да било, но Иванко се поддалъ на предложенията на куманитѣ боляри, и тѣ го изтъкнали като съперникъ на царя; тѣхната цель била да убиятъ Асѣня I и на негово мѣсто да поставятъ Иванка, не толкова за да се избавятъ отъ тоя „кръвожаденъ и безпощаденъ човѣкъ", колкото чрезъ своя поставеникъ да се добератъ до властьта. Отъ своя страна Иванко, за да може да изпълни предначертания планъ и съ успѣхъ да достигне цельта, се постаралъ да придобие на своя страна прѣдани и вѣрни лица въ самия дворецъ, които биха му оказали нуждното съдействие въ решителния моментъ. За такава той избралъ сестрата на царицата, на която той ще да е обещалъ да я вземе за жена и да я направи царица. Съзаклятието било съставено, докато Асѣнь I се намиралъ още въ сѣрската область. Следъ завръщането си отъ втория походъ въ Македония царь Асѣнь I, очевидно, е дочулъ за сжществуването на заговора и въ гнѣва си решилъ веднага да унищожи главата и душата на заговорницитѣ — Иванка, но самъ падналъ жертва. Иванко, споредъ съвеrа на заговорницитѣ, првъ нападналъ и убилъ Асѣня I.

Понеже съзаклятницитѣ сполучили да привлѣкатъ на своя страна мнозина отъ търновскитѣ граждани, то за Иванка

не било мѫчно още въ сѫщата нощь следъ убийството да завладѣе цѣлия градъ Търново и да се затвори въ него; дали тогава още Иванко е билъ прогласенъ за царь, остава неизвестно. Но все пакъ, това обстоятелство собствено му дало възможность за нѣколко време да се държи противъ привърженицитѣ на династията и особено на Петра, който се намиралъ въ това време въ Преславъ и трѣбало сега да вземе отново върховната власть. Обаче, на първо време той се задоволилъ само съ това, че застаналъ начело на контърпреврата, защото мълвата за смъртьта на царя не се ограничила само въ търновскитѣ стени, а бързо се разпространила далечъ по страната. Но Петъръ не се решилъ да тръгне веднага противъ Иванка въ Търново, защото билъ увѣренъ, споредъ Никита, че само сдържаностьта било едничкото най-добро срѣдство, за да преодолѣе съперника си, и по всичко изглежда, че той е искалъ да избѣгне кръвопролитието на една гражданска война, тъй като убийството на Асѣня не било дѣло народно, а само на нѣколцина отдѣлни личности. Тая бавность, обаче, на Петра би могла да донесе лоши сетнини както за династията, тъй и за самата България; и ако всичко се свършило благополучно, то това се длъжи едничко на немарливостьта на византийското правителство.

Докато Петъръ се бавилъ въ Преславъ, Иванко, за да закрепи новото си положение, решилъ да потърси обещаната помощь на ромейския императоръ. Той веднага известилъ Алексия III Ангелъ за станалия превратъ и го убеждавалъ настойчиво да му изпрати по-скоро войска, за да се закрепи въ Търново и наедно да почнатъ борбата за господството надъ цѣла Мизия, т. е. както надъ Асѣновия дѣлъ, тъй и надъ Петровия, следов., сега всичко зависѣло отъ ромейския императоръ да се възползува отъ обстоятелствата, които предавали Търново въ рѫцетѣ на ромеитѣ. „И може би, забелязва Никита, наистина би излѣзло отъ това нѣщо добро за ромеитѣ, ако императорътъ бѣше се решилъ следъ първото известие да се завземе самъ съ усърдие за дѣло, защото, ако да бѣше завзелъ Търново, то вече лесно и безъ трудъ завладѣлъ би цѣла Мизия". Но императоръ Алексий III не можалъ да оцени и тоя пѫть,

за голѣма радость на българитѣ, важностьта на събитията. „Той, споредъ думитѣ на Никита, съ своята разпусната изнѣженость се затворилъ пакъ въ двореца, като нѣкой охлювъ, който се свилъ въ чорупката си, а проводилъ вмѣсто себе си протостраторъ Мануила Камица, комуто врѫчилъ началството надъ войската“. Впрочемъ, Алексий III не е билъ въ състояние да предприеме нищо противъ българитѣ, защото тъкмо тогава той се намиралъ подъ тежестьта на обширния планъ на Хенриха VI, приемника на Фридриха Барбароса,—присъединението на Византия къмъ Западната империя, и гледалъ само какъ да отстрани тая страшна опасность[1]).

Но Мануилъ Камица не само не извършилъ възложената нему задача, но позорно се върналъ назадъ. Когато той излѣзълъ отъ Пловдивъ съ войската и вече се приближавалъ до границитѣ на България, неочаквано избухналъ бунтъ между войницитѣ противъ него. „Кѫде ни водишъ, казвали войницитѣ, и съ кого ние трѣба да се сражаваме? Малко ли сме ходили вече по тия планински пѫтеки и не само никога нищо добро не сме постигали, но едвамъ всички не загинахме! И тъй, върни се, незабавно се върни и ни води въ нашата страна“! Но и това не стигало. Изплашени отъ разни неоснователни слухове за приближение на неприятеля, тѣ се впуснали да бѣгатъ, „като че ли нѣкой ги преследвалъ подире имъ и поразявалъ съ орѫдията си“. Сѫщото се повторило, когато самъ императорътъ потеглилъ въ походъ съ още по-голѣма войска. „Всички опити, пише Никита, останали безуспѣшни, защото никой не се решавалъ за подпомагане на Иванка да се съедини съ варваритѣ и да се предаде въ тѣхни рѫце“[2]).

По тоя начинъ всичкитѣ очаквания на Иванка за помощь отъ Византия се обърнали въ нищо. А между това положението му въ Търново ставало все повече стѣснено. Обсаденъ въ столицата отъ привърженицитѣ на убития царь, които почнали да се стичатъ около Петра, Иванко, доведенъ до отчаяние, понеже билъ напуснатъ отъ своитѣ привърженици, избѣ-

---

[1]) Вж. А. А. Васильевъ, каз. съч., стр. 68—69.

[2]) Nicetas, ib. pp. 620, 17 — 621, 16.

галъ тайно отъ Търново и потърсилъ прибѣжище при ромейския императоръ. Тогава търновци отворили вратата на столицата на Петра, къмъ когото по тоя начинъ „отново преминала свободно (безпрѣчно) върховната власть (ἡ ἀρχηγία) надъ мизийцитѣ", т е. надъ цѣла освободена България, защото като царь това е било негово историческо право, а главното военно командуване (ἡ ἡγεμονία) било предоставено на третия братъ Ивана, когото Петъръ направилъ „помощникъ въ трудоветѣ и участникъ въ управлението на държавата" (τῆς δυναστείας), което, може би, ще трѣба да се разбира, че Петъръ му е предоставилъ управлението на своята източна половина на държавата. Макаръ че отъ страна на ромеитѣ не били предприети никакви действия, а, споредъ думитѣ на Никита, тѣ не били въ състояние да окажатъ каквато и да била съпротива, обаче противницитѣ на царь Асѣня I, като видѣли, че тѣхното дѣло пропаднало, не могли да се успокоятъ и, ползувайки се отъ миролюбието на Петра, наредили и неговото убийство. Никита пише, че „и Петъръ не починалъ отъ естествена смърть, а не следъ много (разб. следъ въдворението му въ Търново) той завършилъ живота си по единъ жалъкъ начинъ, следъ като билъ прободенъ съ мечъ отъ ржката на едного отъ своитѣ съплеменици, и тогава властьта надъ българитѣ преминала къмъ третия братъ Ивана"[1]). Кога е билъ убитъ Петъръ, точно не се знае; обаче Никитовото „не следъ много" (μικρῷ ὕστερον) не ни позволява да отиваме по-нататъкъ отъ 1197 год. Убийството на Петра може да

[1]) Nicetas, ib., pp. 621, 17—622, 9. — Г. Акрополитъ пъкъ съобщава, че следъ побѣгването на Иванка, „царь надъ народа става братъ му (на Асѣня) Иванъ, защото българитѣ не искали да издигнатъ Петра на царството, а Асѣневиятъ синъ Иванъ се намиралъ още въ детска възрасть" (ib., p 21, 2—5). Това известие е толкова кратко и тъмно, че едвали трѣба да му се предава нѣкакво значение, защото то противоречи на Никитовото и при това съобщава и невѣрни факти, какво българитѣ се отказали отъ Петра и не искали да го направятъ царь, когато той е билъ такъвъ, както видѣхме, и, както Никита изтъква, намѣрилъ голѣма поддържка въ самия народъ. Очевидно, Акрополитъ не билъ добре осведоменъ за това, което е ставало въ България презъ 1196 и 1197 години, или пъкъ последвалото наскоро убийство на Петра го е накарало да направи такова заключение.

служи като най-добро доказателство, че причинитѣ за насилствената смърть на царь Асѣня I не сж били неговиятъ строгъ характеръ, нито неговата кръвожадность и безпощадность, защото такъвъ той се явява само въ очитѣ на ромеитѣ, нито пъкъ нѣкакви придворни любовни интриги, защото Петъръ се отличавалъ съ своята кротость и миролюбие; и ако го е постигнала участьта на брата му, то това се длъжи на това, че той поради миролюбивия си характеръ не взелъ веднага никакви мѣрки, за да накаже най-строго интелектуалнитѣ убийци на брата си, които сж били и негови убийци, а именно, недоволнитѣ кумани-боляри, защото тѣ добре знаели, че и Петъръ, като фактически царь, ще поведе спрямо тѣхъ сжщата политика, както и убитиятъ царь. Както и да било, но следъ убийството на царь Петра, споредъ известията на всички извори, българския престолъ завзелъ презъ втората половина на 1197 год.[1]) по-малкиятъ му братъ Иванъ, известенъ като царь подъ името Калоянъ[2]), понеже синоветѣ на Асѣня I, Иванъ Асѣнь и Александъръ, били още малолѣтни: първиятъ билъ

---

[1]) Че Калоянъ е заелъ престола въ 1197 г., се види отъ следнитѣ думи въ писмото му до папата отъ края на 1203 год.: Notum facio sanctitati tuae quod elapsi sunt sex anni, quod ego semel, secundo et tertio misi ad vos etc. (Migne, ib., t. 215, col. 155 C). Тукъ „шесть години" сж се изминали несъмнено, откакъ той завзелъ престола, защото по-рано той не е могълъ да праща пратеници изобщо; а понеже писмото е писано въ края на 1203 год., то Калоянъ е билъ прогласенъ за царь не по-рано отъ септемврий 1197 год.

[2]) На моливдовула му това име се чете калѡѣн (N. Mouchmov, Un sceau en plomb du tsar Kaloyan. Byzantinoslavica, IV (1932) pp. 135—138), въ Синодика — калоинъ (дат. п. калоиню) (по новото издание на М. Попруженко стр 77, § 92), въ съчиненията на патр. Евтимия — калиіан', калиіѡаннъ, калоіѡаннъ (E. Kalužniacki, Werke etc., SS. 56, 18; 95, 27; 178, 28; 197, 11, 22), въ писмата му до папата — Calojoannes и Calojanes, а папата пъкъ въ писмата си до него го нарича съ тия две имена, освенъ въ първото си писмо, дето го нарича Joannitius, както и въ писмата си до други лица не въ България (Migne, ib., col. 413 D; col. 414 B; col. 417 B etc.), може би, презрително (вж., напр., писмото на латин. им-ръ Хенриха, ib., col. 707 B et sqq.: Blachus ille Joannitius); сжщо и въ чудесата на св. Димитрия Ив. Ставракий, чудо 27-о, пише: блъгарі иже тогда ѡдръжааше Іѡаннъ Іѡанница же паче прослоутіи даже и донынѣ сего нарицаѥ.

на 4—5, а вториятъ — на 2—3 години[1]). При какви обстоятелства той е билъ прогласенъ за български царь, ние не знаемъ; но едно е вънъ отъ всѣко съмнение, че тоя актъ е станалъ тихо и мирно, което ни кара да приемемъ, че царь Калоянъ още отъ самото начало е влѣзълъ въ споразумение съ куманитѣ-боляри, и, може би, е отишълъ на компромисъ съ тѣхъ, за да предупреди гражданската война, която е била готова да избухне и следъ убийството на Петра, отъ една страна, а отъ друга — да отклони отъ себе си участьта на братята си. Да правимъ такова предположение ни дава достатъчно основание женидбата на Калояна за куманка[2]),—фактъ който най-красноречиво говори, че въ начало на Калояновото царуване куманското влияние значително е било засилено. Съ възцаряването на Калояна се туряло край на двуличното управление на държавата, и той ставалъ самодържавенъ господарь на цѣла освободена България.

И тъй, първото десетилѣтие преминало въ пъленъ успѣхъ за възобновената българска държава: освободителитѣ на северна България не само окончателно закрепили политическата независимость на българитѣ, но и тръгнали по пѫтя за освобождението и събирането на българскитѣ земи подъ властьта на търновския царь. Къмъ тоя периодъ въ състава на държавата, освенъ северна България съ Добруджа и тракийска Загора, влизали вече Софийско, Кюстендилско, земитѣ по срѣдна Струма съ важнитѣ крепости Мелникъ и Струмица, а, може би, и Просѣкъ. Че тѣя крепости се намирали въ български рѫце още отъ 1195 год., показва това обстоятелство, че преди и въ 1197 год. тамъ билъ поставенъ, както ще видимъ понататъкъ, български воевода-управитель, а пъкъ походътъ на царь Асѣня I презъ 1196 год. билъ насоченъ къмъ важната крепость Сѣръ съ цель да я завладѣе и оттамъ да излѣзе и се закрепи на Бѣло море, следов., царь Асѣнь I тръгналъ по пѫтя на българскитѣ господари отъ първото царство преди

[1]) Въ 1207 год. Иванъ Асѣнь билъ на 14—15 години (вж. тукъ понататъкъ), следов., той се е родилъ въ 1191 или 1192 г., а въ 1196 г. билъ на 4—5 години, а Александъръ на 2—3 год.

[2]) Acropolites, ib., p. 24, 4—9.

Бориса I, именно, да откжсне юго-западнитѣ български земи, днешна Македония, отъ центъра на империята и безбойно да ги присъедини къмъ освободената часть на българското отечество. Тоя планъ, обаче, царь Асѣнь I Старий не можалъ да осжществи, защото му попрѣчила преждевременната му насилствена смърть.

Непрекжснатата война отъ 1189 до 1196 год. значително засилила благосъстоянието на държавата: победитѣ, одържани отъ българитѣ една следъ друга надъ ромеитѣ, имъ доставяли многобройни плячки и обогатяване, което отивало за затѣгане и усилване на завладяванитѣ у ромеитѣ крепости, за превъоржжаване на войската, която била снабдявана съ сжщото византийско оржжие, и за благоустройството на столица Търново. Богатѣели не само българскитѣ царе, но и българскитѣ боляри, а чрезъ това се увеличавалъ контингентътъ на войската, и, следов., мощьта на държавата растѣла. Но редомъ съ войскитѣ на българския царь сж действували почти навсѣкжде презъ седемгодишната война съ Византия и куманитѣ, съюзническитѣ отношения съ които, очевидно, сж били продължени и следъ обявяването на българската независимость и възобновата на българската държава; обаче на какви условия е билъ възобновенъ съюзътъ, ние не знаемъ, а пъкъ едвали може и трѣба да се мисли, че тия условия сж били едни и сжщи презъ и следъ възстанието; но ние имаме пълно основание да приемемъ, че не цѣлиятъ кумански народъ е влизалъ въ състава на съюза, защото, както видѣхме, кумани сж действували на ромейска страна презъ дадената епоха. Очевидно, това сж били главатаритѣ на отдѣлнитѣ кумански колѣна или орди, защото дори въ периода на най-цвѣтущето си състояние, куманитѣ не могли да образуватъ, както се каза, една цѣлокупна държава съ централна власть. Тия главатари се явявали въ силата на съюза съ своитѣ дружини въ България и заедно съ българската войска или отдѣлно отъ нея сж отивали въ походъ противъ неприятеля, или пъкъ сж оставали въ държавата като федерати на българския царь, който постоянно се нуждаелъ отъ готова войска поради непрекжснатата война съ Византия въ течение на цѣли седемь години. По

тоя начинъ куманскиятъ елементъ почналъ да играе голѣма роля още отъ самото начало на второто царство чрезъ своя представитель — куманското болярство, което се противопоставило на българското болярство като политическа партия и се домогвало да заграби властьта и дори да смѣни династията, както видѣхме и както това ще покажатъ събитията отъ вжтрешния животъ на държавата.

3. БЪЛГАРСКИТѢ ВОЕВОДИ: РОДОПСКИЯТЪ ИВАНКО И ПРОСѢКСКИЯТЪ ДОБРОМИРЪ ХРИЗЪ И НАМѢСАТА НА КАЛОЯНА ВЪ РАБОТИТѢ НА ВИЗАНТИЯ.

Царь Калоянъ билъ истинскиятъ закрепитель и разширитель на второто българско царство. За него Никита Акоминатъ казва, че „сжщо така жестоко опустошавалъ и грабилъ ромейскитѣ области, както и умрѣлиятъ му братъ Асѣнь, защото природата не бѣ вложила и въ него никакво чувство на снисходителность къмъ насъ“[1]) — ромеитѣ. И наистина, Калоянь продължилъ съ още по-голѣма енергия освободителната борба съ Византия, но на първо време безъ особено голѣмъ успѣхъ, защото той трѣбало да опредѣли отношенията си къмъ две издигнати отъ самитѣ събития въ даденото време личности, които за кжсо време изиграли историческата си роля, безъ да окажатъ нѣкое голѣмо влияние върху вървежа на събитията. Това сж болиринъ Иванко и Добромиръ Хризъ.

Следъ побѣгването си отъ Търново въ 1196 год. Иванко потърсилъ прибѣжище и покровителство у императоръ Алексия III, който го приелъ твърде благосклонно, защото въ неговото лице той намиралъ единъ добъръ и надежденъ помощникъ въ борбата противъ българитѣ. Споредъ описанието на Н. Акомината, „Иванко на ръстъ билъ високъ, твърде съобразителенъ и въ разцвѣта на тѣлесната сила, но поради снрихавия си видъ и упоритостьта въ убеждението издавалъ въ себе си „мѫжа крѹкый“; дори живѣейки между ромеитѣ, той никакъ не се измѣнилъ къмъ смекчение на духа и къмъ подобрение“[2]). Императорътъ го обсипалъ съ почести, обдарилъ го

---

[1]) Nicetas, ib., p. 622, 6—9.
[2]) Ibidem, p. 623, 6—11.

съ ценни имоти и, за да го привърже още повече къмъ себе си, въпрѣки варварския му произходъ, намѣрилъ го за достоенъ да го сроди съ своя родъ, като го ожени за своята внучка Теодора, дъщерята на севастократоръ Исаака Комнинъ, който бѣ умрѣлъ като пленникъ въ окови въ България, когато тя достигне до законната за женене възрасть и поради това той го обявилъ само за нейнъ годеникъ. Но Иванко, посочвайки на четиригодишната си годеница, мечтаелъ по-скоро да се ожени за нейната майка Анна, която спазвала още всичката прѣснота на младостьта и хубостьта си. „Защо ми е агне, което се кърми съ млѣко, казвалъ той, когато овенътъ се нуждае отъ овца за приплодъ и зрѣла коза“?[1]) Макаръ че предполаганиятъ бракъ и да се ограничилъ само съ една годявка, обаче Иванко се ползувалъ съ почесть и мѣсто на императорски зеть и получилъ тогава царското име Алексий. По тоя начинъ той билъ въведенъ въ срѣдата на знатнитѣ роднини на императора и билъ изравненъ съ тѣхъ и по власть, и по богатство. Най-сетне Иванко билъ назначенъ за главнокомандуващъ надъ всички войски, които били опредѣлени да действуватъ противъ неговитѣ съотечественици и билъ поставенъ за управитель на пловдивската область[2]). Ето какъ описва въ една отъ своитѣ речи къмъ Алексия III отъ по-късно време Н. Акоминатъ[3]) отношенията, въ които се намиралъ въ онова време Иванко къмъ цариградския дворъ. „Тоя доброво-

---

[1]) Ibidem, p. 623, 20—21: „τί μοι καὶ τῷ ἐν γάλαξιν“ ἔφασκεν, „ἀρνειῷ ἀμνάδος πρὸς ὀχείαν καὶ αἰγὸς τελείας ἐπιδεομένῳ; а въ другъ ржкописъ (cod. Monac. 450) вм. тия думи се чете: τί με ἀρνίν βιζαστερὸν δίδετε καὶ καρτερεῖν λέγετε καὶ τὴν ἀμνάδα κρατεῖτε τὴν ἕτοιμον πρὸς γάμου κοινωνίαν καὶ μίξιν (ib., ad. lin. 20), т. е. „защо ме свързвате съ агне бозайниче и казвате да изчакамъ, а пъкъ имате на ржка овца, готова за брачна връзка и смѣшение“.

[2]) Nicetas, ib., p. 623, 4—21 et ad lin. 13; p. 676, 1—5.

[3]) Тая речь Н. Акоминатъ държалъ къмъ Алексия III, когато тоя излѣзълъ за пръвъ пжть противъ възстаналия Иванко, следъ септемврий 1198 г., както това се види отъ нейния надсловъ: Λόγος εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον τὸν Ἄγγελον ἐξελθόντα κατὰ τοῦ Ἰβαγκοῦ, εἶθ᾽ οὕτως εἰς τὴν ἀνατολὴν διαβάντα, ὅτε καὶ τὸ περὶ τῶν θείων μυστηρίων ἐλαλήθη δόγμα (Miller, Recueil des historiens des croisades. Historiens grecs, II (1879), pp. 496—502). За времето, когато е била произнесена тая речь, вж. тукъ въ края притурка.

ленъ робъ и чужденецъ, издънка отъ дива маслина и облагороденъ чрезъ присаждането на прекрасна фиданка отъ царската градина, преди като свиня се хранѣше съ желади, а сега, отхраненъ и надебелѣлъ, до ситость се наслаждава съ най-добрия пшениченъ хлѣбъ... Побѣгналъ робъ по своето състояние, който отдавна напустна отечеството си, той билъ приетъ съ всичко разположение отъ императора, удостоенъ съ най-добра участь и внесенъ въ списъка на нашитѣ граждани. Но, безъ да оцени както трѣба наградата, той отново обърна погледитѣ си къмъ хълмоветѣ и планинитѣ, преминалъ къмъ предишния и сроденъ на неговото племе животъ, и като получилъ подкрепа отъ своитѣ сродичи, като сатаната се опитва да закрепи трона си наредъ съ престола на Бога. Най-безумний и най-неблагороденъ човѣче! Ти ли съ звуковетѣ на военната тржба ще викашъ на бой съ императора, който те обърна въ такъвъ хубавъ видъ, ти ли, който не умѣешъ да боравишъ и съ овчарски рогъ! Ти ли, който доскоро вчера се обличаше въ овчи кожухъ и носѣше на нозетѣ си обуща отъ волска кожа, ще мечтаешъ за богато обшито облѣкло и за червени ботуши!... Рожба ехиднина, изливаща отрова върху гърди, които те съгрѣха! Напразно императорътъ те обсипваше съ благодѣяния, напълнилъ те съ своето семе, като съобщи своята свѣтлина, както слънцето на месеца, и не те държеше въ отдалечение, а те прие въ браченъ съюзъ"[1]).

Ползувайки се отъ своето високо положение, Иванко на първо време оправдалъ оказаното нему довѣрие. Благодарение на взетитѣ отъ него мѣрки той сполучилъ временно да спре нападенията на българитѣ и тѣхнитѣ съюзници куманитѣ, които се простирали по Македония и Тракия. „Той билъ драгоценна опора, забелязва Никита, за ромеитѣ противъ неговитѣ съплеменници, които въ съюзъ съ скититѣ правѣха постоянни нахлувания въ ромейскитѣ области, като опустошаваха всичко по пжтя, и най-деятеленъ помощникъ за императора въ ония рѣдки случаи, когато императорътъ се решавалъ самъ да из-

---

[1]) Ѳ. Успенскій, Образованіе, стр. 185—186; ср. сжщо стр. 177—178, дето приведениятъ пасажъ е предаденъ съкратенъ и измѣненъ.

лѣзе на полето"[1]). По тоя начинъ Иванко станалъ пъленъ господарь на управляваната отъ него область, а управлението й употрѣбилъ за осѫществението на своитѣ планове. Така, той постоянно приемалъ на служба свои съплеменници, обучавалъ ги въ военното дѣло, като ги привличалъ къмъ себе си съ щедри награди и снабдявалъ съ най-добро орѫжие; по севернитѣ склонове на Срѣднитѣ Родопи той издигалъ такива яки крепости, че ги направилъ съвсемъ непристѫпни. Всичкитѣ тия дѣла на Иванка императорътъ одобрявалъ, хвалилъ го, обсипвалъ го съ почести и твърде голѣми награди, на драго сърдце изслушвалъ съветитѣ му и съ удоволствие изпълнявалъ всичкитѣ му желания. Обаче близкитѣ до императора лица, като обсѫждали всичкитѣ действия на Иванка, макаръ и да ги намирали похвални и прекрасни, но при все това тѣ се съмнявали, че той вършелъ всичко това изключително въ полза на цариградското правителство, и поради това много пѫти убеждавали императора да уволни Иванка отъ длъжностьта му. „Надали, казвали тѣ, единъ чужденецъ, който доскоро хранѣше въ себе си непримирима вражда къмъ ромеитѣ, можа така изведнажъ до такава степень да се измѣни, че по искрено приятелство къмъ насъ е почналъ да строи за тѣхъ въ опаснитѣ мѣста крепости и укрепени градчета, да уголѣмява численостьта на отредитѣ, сформирувани отъ неговитѣ съплеменници, и да намалява състава на ромейската войска, а въ нѣкои случаи дори съвсемъ да минава безъ нейна помощь подъ предлогъ, че тя имала склонность да не се подчинява на дисциплинарнитѣ искания. По всѣка вѣроятность, като действува така, той, напротивъ, храни въ душата си замисълъ да достигне тираническа независимость въ владението на страната, защото, ако нѣкои хора и да не обичатъ да изказватъ мислитѣ си и понѣкога яката стискатъ езика си, но при все това действията имъ въ повечето случаи по-ясно отъ каквито и да било думи показватъ, какво се таи у тѣхъ на ума имъ". Но императорътъ не обръщалъ внимание на всички тия предупреждения и, като считалъ, че предстоящиятъ бракъ на Иванка съ него-

[1]) Nicetas, ib., p. 624,1—10.

вата внучка му служи като несъмнена гаранция, по никой начинъ не искалъ да се осъмни въ неговата вѣрность и безкористие, „като че ли, забелязва Никита, нѣкаква зла сила която постоянно влѣчеше ромейското царство къмъ падане, очароваше нашия вѣнценосецъ въ тоя случай“[1]).

И наистина, не се изминало много време, и Иванко на дѣло показалъ, че живѣенето му между ромеитѣ не промѣнило характера му, защото той докрай си останалъ истински българинъ: въ началото на 1198 год.[2]) той откри-

[1]) Nicetas, ib., pp. 676,6—677,11.

[2]) Редътъ на събитията презъ първитѣ години отъ царуването на Алексия III Ангелъ е съвсемъ обърканъ въ историята на Никита Акоминатъ; обаче достигналата до насъ негова речь, която носи надсловъ: „Слово къмъ самодържца Алексия Ангела, който бѣ излѣзълъ противъ Иванка, после преминалъ на изтокъ, когато бѣ загозорено относно догмата за божественитѣ тайни“ (вж. Miller, Recueil des historiens des croisades, pp. 495—502), даде възможность на В. Г. Васильевски възъ основа на това, че редътъ на събитията въ речьта, като съвременна тѣмъ, е по-вѣренъ, да установи хронологията на събитията. Възъ основа на това, че въ тая речь се споменува: 1. за това, че отъ смъртьта на императоръ Мануила I Комнинъ до събитията, за които се говори въ речьта, се изминали осемнайсеть години (24. IX. 1180 + 18 = 1198) (вж. Ѳ. Успенскій, п. т., стр. 183); 2. за спора по въпроса за нетленностьта на хлѣба и кръвьта, приемани при причащението, който билъ повдигнатъ отъ еретика Сикидитъ при патриархъ Георгия Ксифилинъ, но билъ свършенъ въ началото на патриархуването на неговия приемникъ, Ивана Каматира, който завзелъ патриаршеския престолъ въ началото на августъ на 1193 год. (Nicetas, ib., pp. 681,17—685,11), и 3. за похода на Алексия III на изтокъ противъ турцитѣ, който се отнасялъ къмъ четвъртата година отъ царуването на тоя императоръ или презъ есеньта на 1198 год. (Nicetas, ib., pp. 653,13—658,10), В. Г. Васильевски оправи обърканата отъ Ѳ. Успенски хронология отъ даденото време и установи, че въпросната речь била държана отъ Никита следъ септемврий 1198 год. или следъ завръщането на Алексия III отъ похода на изтокъ, като при това доказа, че споменуваниятъ въ сѫщата речь „други отстѫпникъ“ билъ съвсемъ не Добромиръ Хризъ, както мислѣлъ Ѳ. Успенски (п. т., стр. 193—194), а тъкмо проявилиятъ се тогава еретикъ Сикидитъ по въпроса за божественитѣ тайни (вж. рецензията му на Ѳ. Успенскиевата книга Образованіе и пр., въ ЖМНПр., ч. 204 (1879), отдѣл. 2-ое, стр. 205—209). При такива заключения Васильевски отнесе измѣната на Иванка къмъ зимата на 1197 год. и приема, както и Ѳ. Успенски, че презъ 1198 год. Алексий III предприемалъ два похода противъ Иванка. Като приемаме сѫщо така, че презъ

то се отметналъ отъ императора и се обявилъ за независимъ господарь на управляваната отъ него пловдивска область. Да се реши на такава смѣла крачка следъ оказанитѣ нему отъ императора благодѣяния, Иванко едвали е разчитвалъ само на своитѣ сили; очевидно, въ случая той се е опиралъ на нѣкоя по-силна личность, която въ дадения моментъ е могълъ да бѫде само българскиятъ господарь. Следъ като достатъчно се укрепилъ и военно се засилилъ, Иванко, въ когото следъ голѣмото престѫпление заговорило най-сетне националното чувство, за да смие отъ себе си тежкото петно на цареубиецъ и да заглади измѣната предъ отечеството, влѣзълъ въ сношения съ царь Калояна, съ когото сполучилъ да сключи, споредъ думитѣ на Никита, „съюзъ противъ ромеитѣ" [1]). За това сближение на Иванка съ българския царь несъмнено сѫ спомогнали най-много неговитѣ бивши съзаклетници — болярситѣ-кумани, чието влияние, както се изтъкна, се бѣ засилило при възцаряването на Калояна. На какви условия е станало самото сближение, Никита не казва; но трѣба да се предположи, че царь Калоянъ се съгласилъ да признае това, къмъ което тъй силно се домогвалъ Иванко, — неговата политическа независимость, като се надѣвалъ чрезъ това окончателно да го привлѣче на своя страна. Въ силата пъкъ на тѣхния съюзъ Калоянъ напратилъ, преди да стане явно отмѣтането на Иванка, куманитѣ на империята, за да попрѣчи на всѣка съпротива отъ страна на ромеитѣ. Това куманско нашествие

1198 год. наистина Алексий III е предприемалъ два похода въ Европа, ние дойдохме до заключение, както ще видимъ по-нататъкъ, че само вториятъ походъ въ края на пролѣтьта билъ насоченъ противъ Иванка, а оттука и измѣната на последния ние отнасяме къмъ началото на пролѣтьта на 1198 година.

[1]) Nicetas, ib., p. 679, 12—15: ὥσπερ τι σκύλων ἀφαίρεμα καὶ ἀπόδασμα τῷ ἄρχοντι τῆς Ζαγορᾶς Ἰωάννῃ καὶ χάριν, ἀμοιβὸν ἐσόμενα, ἐπεὶ καὶ σπεισάμενος Ἀλεξίῳ (= Ἰβαγκῷ) ἐκεῖνος κατὰ Ῥωμαίων διαθήκας διέθετο. — Споредъ Никита излиза, че Калоянъ потърсилъ съюза на Иванка и той сключилъ договоръ съ него; обаче самитѣ отношения на последния къмъ търновския царски родъ едвали сѫ позволявали на Калояна да търси пръвъ сближение съ Иванко, защото въ дадения моментъ не първиятъ се е нуждаелъ отъ помощьта на втория, а тъкмо обратно.

било много по-голѣмо и по-страшно отъ предишнитѣ. Като се раздѣлили на четири отреди, тѣ преминали „цѣла Македония", т. е. одринската область; тѣ нападали на укрепени градове и планински мѣста, така че достигнали до планина Ганъ (тур. Текиръ дагъ), като ограбили много мънастири и избили монаситѣ. Въ общия ужасъ никой не се е решавалъ да имъ окаже съпротива, защото на тѣхна страна била многобройностьта, и трѣбало да се сражаватъ, безъ да щадятъ живота си[1]).

Това тъкмо нападение е и предизвикало, споредъ насъ, първото военно предприятие на Алексия III, който се бѣ освободилъ вече отъ страшната опасность откъмъ германския императоръ, защото презъ есеньта на 1197 год. бѣ умрѣлъ[2]), — предприятие, което се изразило въ това, че императорътъ заминалъ за Кипсела, дето била събрана доста голѣма войска, съ намѣрение, споредъ думитѣ на Никита, „да направи нѣщо спасително за тракийскитѣ градове, на които българитѣ и куманитѣ бѣха причинили много злини, и предполагалъ да хване Хриза или поне да прекрати нахлуванията му, които той правилъ тайно въ селата около Сѣръ и Струма"[3]); но Алексий III скоро се отказалъ отъ намѣрението си и се върналъ въ столицата. „И тъй, забелязва Никита, като оставилъ западнитѣ области въ онова бедствено положение, което тѣ преди това пренасяли и търпѣли, императорътъ се върналъ въ Византионъ (Цариградъ), безъ да може дори два месеца да прекара вънъ отъ кѫщи"[4]). Никита не посочва причината за бързото завръщане на императора; но отъ самия вървежъ на събитията не е мѫчно да се разбере, че вестьта за отмѣтането на Иванка,

---

[1]) Ibidem, p. 673, 8—16. — Никита не посочва времето на това куманско нахлуване, а се ограничава само съ неопредѣленото τότε; но, понеже той го помѣстя между събитията, които предхождали непосрѣдно отмѣтането на Иванка отъ Византия, ние го свързваме съ сключения между последния и Калояна съюзъ и съ последвалото наскоро отмѣтане на Иванка. — Планина Γάνος е днеш. Текиръ-дагъ, която върви паралелно съ западния брѣгъ на Мраморно море. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 1, стр. 276, бел. 3.

[2]) А. А. Васильевъ, каз. съч., стр. 70.

[3]) Nicetas, p. 643, 16—21.

[4]) Ibidem, p. 644, 10—17.

която го поразило като грьмъ отъ ясно небе[1]), Алексий III получилъ въ Кипсела, и, понеже поради неочакваностьта на известието той не билъ готовъ веднага да се противопостави на измѣнника, защото събирането на войскитѣ било затруднено[2]),

[1]) Алексий III получилъ известието за измѣната на Иванка презъ времето, когато не били завършени още театралнитѣ развлѣчения по случай браковетѣ на дъщеритѣ му: по-голѣмата Ирина, вдовицата на Андроника Контостефана, — за Алексия Палеологъ, а по-малката Анна, вдовицата на севастократора Исаака Комнинъ, който се бѣ поминалъ въ пленъ въ България, — за Теодора Ласкарисъ(Nicetas, ib., p. 660, 7—11; pp. 673, 17—674, 6). Тия бракове станали, когато приближавала сирната недѣля (ἐγγίζοντος ἀπόκρεω), която презъ 1198 г. се падала въ началото на февруарий (отъ 2 до 9), понеже Великденътъ презъ нея година се падалъ на 29. мартъ. — Напоследъкъ Fr. Dölger въ своитѣ Regesten, 2-e Teil, S. 107, № 1655, отнесе измѣната на Иванко къмъ 1200 год., като относно хронологията забелязва: Die Nachricht vom Abfall des Kalojan stört nach Nik. Ak. 675, 18 die Hochzeitfeierlichkeiten der Töchter des Kaisers, welche nach Nik. Ak. 674, 3 kurz vor Beginn der Fastenzeit stattfanden. Посоченитѣ тукъ мѣста у Никита наистина установяватъ, че измѣната на Иванко е последвала наскоро следъ свадбитѣ на императоровитѣ дъщери, които станали, когато се приближавала сирната недѣля, обаче за годината тѣ нищо не говорятъ; а годината, следъ направенитѣ отъ В. Г. Васильевски разяснения за реда на събитията у Никита (вж. тукъ по-горе, стр. 112, бел. 2), не може да бжде друга, освенъ 1198. Освенъ това твърде странно ни се показва, гдето г. Dölger нарича Иванка Kalojan (Joanischa), когато нито въ единъ изворъ той не носи такова име. Очевидно, той е смѣсилъ воевода Иванко съ царь Калояна (вж. п. т., S. 107, №№ 1656—1657), защото той кара своя Kalojan (Joanischa) да сключва два пжти миренъ договоръ съ Алексия III, когато последниятъ е сключилъ, веднажъ миренъ договоръ съ Иванка (вж. тукъ по-долу, стр. 132 сл.) и другъ пжть съ царь Калояна въ 1202 год. (вж. п. т., № 1661 у Dölger'a и тукъ по-долу, стр. 145 сл.).

[2]) Въ какво се състояли мжчнотиитѣ за събирането на войскитѣ, се види отъ следнитѣ думи на Никита въ казаната речь: „Наистина, тебе те придружаваха (въ похода) стратези и лохаги и помощни фаланги, съ тебе бѣха военни отреди, но едвали имаше единъ или двама такива, които да ти помогнатъ съ съветъ. Вече нѣма да говоря, че имаше и такива съветници, които те отдумваха отъ състезание съ варварина и всѣкакъ охлаждаваха ревностьта ти, и отъ многото твърде не голѣмъ брой поискаха да тръгнатъ въ походъ — самитѣ ромейски войски, които се намираха на западъ, които се колебаеха и не бѣха решителни по своя воененъ духъ, можеха да се считатъ по-скоро отсжтствуващи, отколкото присжтствуващи, защото всѣки пжть при среща съ врага тѣ търпѣха поражения. Подобно на

върналъ се набързо въ столицата[1]); но твърде е възможно, щото и болестьта въ нозетѣ, отъ която Алексий III особено много страдалъ[2]), да е била една отъ причинитѣ, още повече, че сжщиятъ Никита въ споменатата си речь казва: „Подобно на евангелския лукавъ робъ, когато господарьтъ и царь се бавилъ да отиде противъ тебе по причина на болесть въ нозетѣ, ти (Иванко) се възползува отъ това, за да осжществишъ коварнитѣ си замисли и подложи на изтезания своитѣ сърообове, а той (императорътъ), следъ като се яви противъ всѣко очакване, унищожи твоитѣ замисли“[3]).

Както и да било, но следъ завръщането си въ столицата Алексий III на първо време изпратилъ при Иванка единъ евнухъ, който по-рано билъ неговъ близъкъ приятель — „да му напомни за сключенитѣ съ него условия и за това, че откакъ е преминалъ на ромейска страна, той не е видѣлъ нито единъ пжть немилость отъ императора, нищо, което да е било несъгласно съ открититѣ нему надежди за въ бждаще и всѣкога се е ползувалъ съ неизмѣнното царско благоволение“[4]). Дали съ тоя опитъ да влѣзе въ преговори съ Иванка Алексий III е мислилъ да въздействува върху него и да го отклони отъ решението му, или пъкъ е искалъ да печели време, докато се приготви за противодействие, ние не знаемъ; известно е само, че евнухътъ не само не можалъ да изпълни мисията си съ своето явяване при Иванка, но и му далъ възможность своевременно да се приготви по-добре за отпоръ, тъй като го

евангелския царь, който празднувалъ свадбата на своя синъ, ти не еднократно канѣше азиатскитѣ отреди, като на готова гощавка, на борба съ отстжпника. И тѣ, безъ да гледатъ на новопридобититѣ поля и „съпругъ отъ волове“, всички дружно се събраха и се обърнаха въ деня на боя върху пущащитѣ стрели синове на Ефрема. Следъ като свърши предприятието, еднитѣ като недостойни да участвуватъ въ победната гощавка, оставилъ въ нерадение, а другитѣ, отъ земледѣлцитѣ, заповѣдалъ да се впишатъ въ военнитѣ списъци като способни за военното дѣло и ги приелъ като съучастници въ победната радость“; вж. Θ. Успенскій, п. т., стр. 187—188.

[1]) Nicetas, ib., p. 677, 11—15.

[2]) Ibidem, p. 658, 21—22.

[3]) Θ. Успенскій, Образованіе, стр. 186.

[4]) Nicetas, ib., p. 677, 15—20.

„безразсждно“ предупредилъ за незабавното нападение отъ страна на ромеитѣ[1]).

И наистина, наскоро следъ заминаването на евнуха, Алексий III изпратилъ противъ Иванка своитѣ млади и енергични зетьове, Алексия Палеологъ и Теодора Ласкарисъ, заедно съ своята свита придворни сановници, императорски роднини и съ всички войници, колкото тогава се намирали въ двореца, а самъ императорътъ въ края на пролѣтьта потеглилъ въ походъ, като заминалъ за Кипсела[2]). Между това Иванко, известенъ отъ казания евнухъ за скорошното нападение отъ ромеитѣ, за по-голѣма сигурность напусналъ равнината и съ своята войска се оттеглилъ въ Родопскитѣ планини[3]). Казанитѣ пълководци, заедно съ братовчеда на императора, протостраторъ Мануила Камица, съ голѣма енергия преследвали Иванка съ своитѣ отреди, но тѣ не могли нищо да му направятъ, защото изпуснали благоприятното време и плячката се изплъзнала, а поради това въодушевлението скоро изчезнало. По-буйнитѣ пълководци предлагали да преследватъ Иванка по-нататъкъ въ планината; обаче по-благоразумнитѣ считали за по-добре, „вмѣсто да гонятъ орела по скали и стръмнини, да търсятъ дирята на змѣя въ планинскитѣ проходи, или пъкъ да дразнятъ въ леговището дивия глиганъ, който не веднажъ е посрѣщалъ съ гърди нападението на своитѣ противници, — да обикалятъ крепоститѣ, които Иванко билъ построилъ и въоржжилъ, и да ги покорятъ подъ властьта на императора“.Последното мнение надделѣло като по-добро, и затова ромеитѣ най-първо обсадили построената отъ Иванка въ политѣ на планината крепость Кричимъ (надъ днеш. с. Кричимъ при излаза на р. Вжча отъ Родопитѣ). Колкото голѣмо юначество и старание и да показали ромеитѣ при обсадата,

---

[1]) Ibidem, pp. 677, 23 — 678, 5.

[2]) Ibidem, p. 681, 12—13.

[3]) Състоянието на Иванка Никита въ речьта си описва така: „Току що той (Иванко) забеляза твоята сѣнка, божествений самодържцо, и той изгуби присжтствието на духа и, боейки се отъ очакващето го наказание, върна се къмъ предишната си сждба и съзна положението си“. Ѳ. Успенскій, п. т., стр. 186.

крепостьта била превзета, само когато отдѣленитѣ нѣколко отборъ войници начело съ храбрия Георги Палеологъ сполучили да поставятъ стълби по крепостната стена. Следъ Кричимъ скоро се предали и други крепости по севернитѣ склонове на Родопитѣ, едни следъ бой, а други доброволно[1]).

Отъ своя страна Иванко, „човѣкъ находчивъ и твърде изобретателенъ въ военнитѣ работи", показалъ въ тая борба съ ромеитѣ сѫщо така много доказателства за своята стратегическа опитность, благодарение на която той сполучилъ да улови въ пленъ много ромеи и между тѣхъ и самия протостраторъ Мануила Камица, при което Иванко употрѣбилъ следната военна хитрость. Той изкаралъ отъ планината голѣмо стадо волове и го предалъ на свои съплеменници да ги покаратъ заедно съ една тълпа пленени ромеи къмъ Стара-планина ужъ като часть отъ плячката, която трѣбало да получи управительтъ на Загора, Иванъ (Калоянъ), или като подаръкъ за сключения отъ него съ Иванка съюзъ. Самъ Иванко заседналъ въ засада, като мислилъ да примами ромеитѣ въ тая клопка, „защото той знаелъ, казва Никита, че тѣ, щомъ видятъ при това още близки до сърдцето си пленнници, които положили душата си за тѣхъ, ще се увлѣкатъ и нѣма да вематъ никакви предпазителни мѣрки за собствената си закрила". И наистина, така и станало. Щомъ се научилъ за мнимата пратка, протостраторътъ незабавно потеглилъ отъ Батрахокастронъ (Жабья крепость), дето той стоялъ на лагеръ, и дошълъ въ крепость Баткунъ[2]). Безъ да подозира въ пратката нѣкаква измама, Мануилъ Камица заповѣдалъ на войницитѣ си да грабятъ всичко, каквото виждали, а самъ, като страниченъ зритель, разхождалъ се на невъоржженъ конь и се любувалъ на тая картина. Въ това време Иванко се спусналъ отъ засадата, заобиколилъ протостратора отъ всистрани съ войни-

---

[1]) Nicetas, ib., pp. 678, $_5$ — 679, $_4$.

[2]) Ibidem, pp. 679, $_{22}$—680, $_1$: ἐκ τοῦ Βατραχοκάστρου... ἐς τὸ Βακτούνιον (вм. Βατκούνιον, както се чете у G. Acropolites, ib., p. 121, $_{25}$: πόλις; 123, $_2$: κώμη); при сегаш. село Баткунъ. Де се е намирала крепость τὸ Βατραχόκαστρον точно не се знае; но, очевидно, тя е била по пѫтя между Кричимъ и Баткунъ (вж. К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 391).

цитѣ си и като въ мрежа го взелъ въ пленъ. „Тая добре скроена клопка и хитрость на бунтовника, пише Никита, съвсемъ обезкуражила останалата ромейска войска и, напротивѣ, въодушевила съ нова бодрость разбунтувалата се страна. Ромеитѣ вече не мислили за победа, или дори не се осмѣлявали повече да станатъ лице съ лице съ Иванка и да си премѣрятъ силитѣ; като се държали около Пловдивъ, тѣ искали само, щото Иванко поне тоя градъ да остави въ спокойствие"[1]).

Така се извършилъ първиятъ походъ на Алексия III противъ Иванка презъ лѣтото на 1198 год. Колкото несполучливъ и да ни го представя Никита въ историята си, толкова той го рисува победоносенъ въ своята речь, въ която четемъ следното: „Трѣба да се каже истината, ние се отчайвахме въ надеждата и мислѣхме, че твоята държава предприема почти непостижимо дѣло, като си въображавахме въ ума отвесни планини и отчаени мѫже. Ти, обаче, дойде и победи: превзе мѣстенцето и усмири надменностьта на варваритѣ, скалата отстѫпи на ударитѣ на стенобойнитѣ машини, и варваритѣ си отидоха отъ височинитѣ, по които тѣ скачаха като диви кози. Въ това дѣло юначеството и благоразумието оспорваха по между си първенството. Защото юначеството преследваше врага съ мечъ и война, приближаваше се къмъ стенитѣ и правѣше недостѫпнитѣ мѣста удобопроходими; благоразумието пъкъ, което бързаше да прехитри врага, предлагаше добри способи и, като приемаше измамливата външность, безъ да излиза отъ палатката, се добра до високитѣ ридове и изплаши врага безъ изстрелъ и безъ кръвь. Едното обърна неприятеля въ бѣгство съ цвиленето на конетѣ, съ звънтенето на орѫжието и гѫститѣ редове на войницитѣ; другото се приближи до отстѫпника въ мълчалива сила и като хомерова богиня настѫпи на главата му и го повлѣче къмъ смъртьта"[2]). Тукъ и поменъ нѣма нито за пленението както на голѣмъ брой ромеи, тъй и на протостраторъ Мануила Камица, нито пъкъ за отказването на ромеитѣ да излѣзатъ повече срещу Иванка и

---

[1]) Nicetas, ib., pp. 679,$_{4}$ — 680,$_{14}$.

[2]) Θ. Успенскій, п. т., стр. 186—187.

за желанието имъ последниятъ да ги не безпокои около Пловдивъ, така че не може и дума да става за победа на Алексия III; напротивъ, Иванко и следъ този походъ още повече се засилилъ, както ще видимъ по-нататъкъ. Но императорътъ трѣбало да прекрати войната противъ Иванко, за да предприеме похода си противъ турцитѣ въ Мала-Азия, отдето се върналъ презъ есеньта на 1198 год. Освенъ това, въ западнитѣ области се явилъ другъ българинъ-воевода, не по-малко опасенъ за империята, на когото трѣбало да се обърне внимание своевременно. Това билъ българскиятъ воевода Добромиръ Хризъ.

За пръвъ пѫть Никита споменува за тая личность, както видѣхме, когато говори за събитията отъ началото на 1198 г.[1]), но той все пакъ ни дава нѣколко макаръ и кратки сведения за него и за неговата предишна дейность. Така, най-първо за него Никита съобщава, че „Хризъ билъ родомъ влахъ и на бой низъкъ“[2]), т. е. билъ българинъ отъ северна България[3]), както това доказва и самото му име Добромиръ[4]), въ бъл-

---

[1]) Че той не е билъ споменуваниятъ у Ансберта „сатрапъ или жупанъ“ и оттука всички предположения и построения за неговата дейность вънъ отъ това, която ни дава Никита, ставатъ безпредметни, подробно по тоя въпросъ вж. В. Н. Златарски, Ансбертовиятъ „сатрапъ или жупанъ на България“ не е билъ Добромиръ Хризъ. Годишникъ на соф. университетъ. Ист.-фил., т. XXIX, 6, стр. 1—20. - А че по никой начинъ той не е могълъ да бѫде и по-сетнешниятъ севастократоръ Стрѣзъ, както до скоро се приемаше, вж. обстойнитѣ доказателства на П. Мутафчиевъ, Владѣтелитѣ на Просѣкъ, въ Сборникъ на Българ. академия на наукитѣ, кн. I, стр. 51—54, и посочената тамъ литература по въпроса. Но въпрѣки това, нѣкои историци все още сѫ придържатъ о тоя невѣренъ възгледъ. Вж. Fr. Dölger, Regesten, 2-e Teil, S. 106, № 1653.

[2]) Nicetas, ib., pp. 643, 21—644, 1: ἦν δ'ὁ Χρύσος οὗτος Βλάχος τὸ γένος, τὴν ἡλικίαν συνεσταλμένος; var., ib., s. lin. 20: ἦν δὲ οὗτος ὁ Χρῦσος τὸ μὲν γένος, Βλάχος, τὴν ἡλικίαν μέτριος; p. 665, 13: Βλάχος ὢν τὸ γένος.

[3]) Вж. В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня и пр., п. т., стр. 34—38.

[4]) Това име узнаваме отъ надслова на една речь на Никита, казана къмъ Алексия III въ началото на 1203 год. Надсловътъ гласи: Λόγος εἰς τὸν βασιλέα κὺρ 'Αλέξιον τὸν Κομνηνόν, ὅτε 'επανέζευξεν 'από τῶν μερῶν τῆς δύσεως, ἡνίκα ὁ πρωτοστράτωρ Μανουὴλ ὁ Καμύτζης, 'εξάδελφος ὢν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως, συμπλαξεὶς τοῖς βαρβάροις καὶ κατασχεθεὶς, παρὰ μὲν τοῦ βασιλέως οὐκ ἐξωνήθη,

гарщината на което едвали може да има нѣкакво съмнение. Що се отнася до второто му име Χρύσος-Хризъ, то, споредъ насъ, не може да се приеме, че то предава гръцката транскрипция на името Стрѣзъ[1]), защото Хризъ и Стрѣзъ сж две съвсемъ различни личности, или пъкъ — славянското (респек. сръбското) име Хрьсъ или Хрьсъ[2]), защото въ гръцката транскрипция българскиятъ ъ или ь минава въ ι, а не въ υ, както, напр., Грьдъ — въ Γρίδος[3]). При наличностьта на българското му име Добромиръ едвали може да се допусне, че Хризъ е било негово лично име; по-скоро трѣба да се приеме, че Добромиру е било дадено по една или друга причина отъ самитѣ ромеи това гръцко прозвище Χρύσος[4]). — По-нататъкъ Ни-

---

ἠγοράσθη δὲ παρὰ τοῦ Δοβρομήρου Χρύσου τοῦ κατέχοντος τὸν Πρόσακον καὶ τὴν Στρούμμιτζαν. K. Sathas, Bibliotheca medii aevi, t. I, p. 90.

[1]) К. Николевић, Српски Комнини. Гласник срп. др., VII (1860), стр. 432. — В. Макушевъ, п т., стр. 10.

[2]) Н. Радојчић, О некима господарима града Просака на Вардару. Летопис Матице српске, св. VII (1909)), стр. 16.

[3]) Вж. J. Cantacuzenos, ed. Bon., vol. I, p. 187, 9—10: ὁ Γρίδος καὶ ὁ Πάντζος — Грьдъ и Панчо, пратеници на Михаила III Шишманъ.

[4]) У Скилица Кедрина срѣщаме българи съ гръцко прозвище, което съдържа гръцката дума χρύσος. Така тъстътъ на царь Самуила се наричалъ Ἰωάννης Χρυσήλιος ὁ ἐν τῷ Δυῤῥαχίῳ πρωτεύων (Вж. В. Prokić, Die Zusätze etc., S. 31, № 32). Името „Хрисилий“ е прозвище, както това се установява отъ друго едно известие на Скилица-Кедринъ, че при императоръ Романа III Аргиръ се издигналъ ὁ πατρίκιος Νικόλαος ὁ Βούλγαρος, ᾧ Χρυσήλιος τὸ ἐπώνυμον (Skyl.-Cedr., ib., II, p. 502, 19—20), който несъмнено е билъ единъ отъ двамата синове на Ивана Хрисилия (ibidem, p. 451, 10—17. — В. Н. Златарски, История и пр., т. I, ч. 2, стр. 727), следов., и последниятъ е билъ българинъ. Единъ родственикъ на руския великъ князъ св. Владимира сжщиятъ Скилица-Кедринъ нарича Χρυσόχειρ, безъ да привожда личното му име (ibidem, p. 478, 21—22), следов., и то е било прозвище. И двете прозвища сж гръцки и значатъ „златослънце“ и „златоржкъ“, но какво тѣ представятъ: дали това сж преводи на българско и руско прозвища, или пъкъ това сж изопачения на съзвучни българска и руска думи (В. Г. Васильевскій, Труды, I, стр. 206—207), мжчно може да се отговори. Както и да било, приведенитѣ две прозвища ни даватъ пълно основание да приемемъ, че и второто име на Добромира Χρύσος е така сжщо прозвище, дадено нему отъ самитѣ ромеи; поради това то не може да се смѣта, че е собствено име, което въ българска транскрипция Хрнза се срѣща въ нѣкои ромънски документи отъ XVII в., както това се изтъкна отъ г. П. Мутафчиевъ (вж. Църковни

кита пише, че „следъ като не останалъ въ съгласие съ Петра и Асѣня, които бѣха възстанали противъ ромеитѣ, а и нѣщо повече — бѣ вдигналъ оржжие противъ тѣхъ съ 500-тѣ сътродичи, съ който той разполагалъ, станалъ съюзникъ на ромеитѣ"[1]). Смисълътъ на тоя пасажъ, който е билъ, както изглежда, твърде много съкратенъ отъ преписвачитѣ, ще ни стане напълно ясенъ, ако сж обърнемъ къмъ неговия вариантъ въ мюнхенския кодексъ № 450, който гласи следното: „следъ като действувалъ наедно съ Петра и Асѣня въ възстанието, което тѣ бѣха вдигнали, той (Хризъ) не пожелалъ да ги последва (т. е. да действува въ съгласие съ тѣхъ) съ 500-тѣ съ-

старини отъ 17. и 18. вѣкове. Изв. Б. Арх. д-во, т. II (1911), стр. 20 и сл.; сжщо и статията му: Владѣтелитѣ на Просѣкъ, п. т., стр. 7—8), и затова нѣма защо да се опасяваме, че „то може да говори въ полза на предположението за ромънския произходъ на българския боляринъ-воевода Хриза", защото дори и да се приеме, че Χρῦσος е било гръцко собствено име Хризъ, то било занесено въ Придунавскитѣ княжества чрезъ засилилото се въ XVII вѣкъ гръцко културно влияние презъ времето на фанариотитѣ-управители; това се доказва съ туй, че личноститѣ съ това име сж завземали високи длъжности като „велики банъ", „велики вестаръ" и презъ посоченото време тѣ сж били повечето, ако не изключително, гърци.

[1]) Nicetas, ib., p. 644, 1—4: μὴ συμφρονήσας μὲν ἀφισταμένοις Ῥωμαίων (τῷ) Πέτρῳ καὶ τῷ Ἀσάν, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον κατ' αὐτῶν ἀράμενος ὅπλα μεθ' ὧν εἶχε πεντακοσίων ὁμογενῶν, καὶ Ῥωμαίων γεγονὼς ἔνσπονδος. Тоя пасажъ се превежда така: „Хризъ не само че не бѣ взелъ участие въ възстанието на Асѣня и Петра срещу ромеитѣ, но даже бѣ повдигналъ оржжие срещу тѣхъ заедно съ петьтѣ-стотинъ свои сънародници, които имаше подъ властьта си и бѣ сталъ римски (?) съюзникъ" (П. Мутафчиевъ, Владѣтелитѣ на Просѣкъ, п. т., стр. 21). Но тоя преводъ не само не е точенъ, но и невѣренъ, защото гл. συμφρονέω значи „не взимамъ участие" въ нѣщо, а „еднакво мисля" съ нѣкого, „съмъ на едно мнение, въ съгласие" съ нѣкого, „принадлежа къмъ партията" на нѣкого (τινί), следов., тукъ се говори не за нѣкакво участие или неучастие на Хриза въ възстанието на Петра и Асѣня, а за това, че той не билъ, не живѣлъ въ съгласие съ „възсталитѣ Петра и Асѣня противъ ромеитѣ", т. е. не държалъ тѣхната страна следъ възстанието; впрочемъ ние ще видимъ по-долу, че и такова разбиране на въпросния пасажъ не е вѣрно. — Сжщо и изразътъ ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον значи „а и нѣщо повече", а не „но даже", защото съ тоя изразъ Никита искалъ да засили смисъла на предното изречение съ това, че Хризъ не само не билъ въ съгласие съ двамата братя, които собствено го бѣха издигнали, но дори вдигналъ оржжие противъ тѣхъ, но съ каква цель, ще видимъ по-долу.

родичи, които той тогава ималъ на разположение, и станалъ съюзникъ на ромеитѣ"[1]).

И тъй, Добромиръ Хризъ взелъ дейно участие въ възстанието на Петра и Асѣня, т. е. той е билъ единъ отъ важнитѣ сподвижници на двамата братя, освободителитѣ на България, и тѣ сѫ ценили неговитѣ услуги. Затова, когато въ 1195 год. българитѣ окупирали крепоститѣ въ областьта на срѣдна р. Струма, между които била и Струмица, Асѣнь I Старий назначилъ Добромира Хриза за началникъ на тая крепость[2]), като му далъ единъ гарнизонъ отъ 500 души. Обаче Хризъ, който се теготилъ, както изглежда, отъ подчиненото си на търновския царь положение и се стремилъ къмъ независима власть, не пропусналъ случая следъ убийството на царь Асѣня I въ 1196 год., когато той, може би, мислѣлъ, че ще настане гражданска война въ северна България, да се обяви за независимъ владѣтель на Струмица и нейната область, т. е. на тия земи отъ източна Македония, които влизали тогава въ българската държава. Неговиятъ планъ билъ, очевидно, следъ като се закрепи здраво въ Струмица и отвоюва отъ ромеитѣ другитѣ югозападни български земи, да основе силна македонска самостойна държава по примѣра на Петра и Асѣня. Въ тоя смисълъ ние разбираме думитѣ на Никита, че той вдигналъ съ своитѣ 500 души орѫжие противъ българския царь. Когато, обаче, съ възцаряването на Калояна въ 1197 год. била избѣгната гражданската война, Хризъ, знаейки войнствения характеръ на новия български царь и че последниятъ нѣма да остави смѣлата му постѫпка ненаказана, потърсилъ опора, както и Иванко, въ ромейския императоръ, или, както казва Никита, „станалъ съюзникъ на ромеитѣ". На какви условия е билъ сключенъ тоя съюзъ, Никита не спо-

---

[1]) Nicetas, ib., p. 643 sub lin. 20: ὁμογνωμονήσας μὲν μετὰ τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ 'Ασὰν εἰς ἣν ἐποίησαν ἀποστασίαν, μὴ θελήσας δὲ ἀκολουθῆσαι αὐτοὺς μεθ'- ὧν εἶχε τότε πεντακοσίων.

[2]) Че Хризъ е билъ първоначално управитель на Струмица, се види отъ това, че по-сетне, когато, за да снеме отъ себе си всички обвинения, хвърлени върху него отъ ромеитѣ за сближението му съ българитѣ, той билъ изпратенъ пакъ въ Струмица. За това вж. тукъ по-долу.

менува; но това, което по-нататъкъ се разказва за Хриза, ни дава възможность да опредѣлимъ, въ какви отношения сега тоя ставалъ спрямо Византия. „Не следъ много по-сетне, продължава Никита, уловенъ, че клонѣлъ къмъ съплеменницитѣ си всѣчески, напредвалъ и се домогвалъ до независима власть, предава се подъ стража; после освободенъ, изпратенъ билъ да защищава Струмица (споредъ варианта: „после, следъ като далъ клетва, освобождава се отъ затвора и се изпраща за комендантъ на Струмица")[1]). Ако византийскитѣ власти сж могли да затворятъ Хриза въ затворъ, а той трѣбало да дава клетва за вѣрность, то не подлежи на никакво съмнение, че при сключването на съюзния договоръ Хризъ е призналъ върховната власть на ромейския императоръ. Но тая съюзна вѣрность не траела дълго време, защото и Хризъ, както и Иванко, не следъ много време не оправдалъ възлаганитѣ на него отъ императора надежди. Царь Калоянъ, който добре разбралъ, че съ преминаването на Хриза къмъ Византия българитѣ губѣли отвоюваната вече струмска область, не се забавилъ да влѣзе въ преговори съ него, за да го привлѣче на своя страна, както и Иванка, съ примамливото обещание да признае политическата му независимость. Но тия преговори, или както Никита се изразява, „това клонение къмъ съплеменницитѣ си" станало известно въ Цариградъ, и Хризъ, докаранъ въ столицата, билъ хвърленъ въ затворъ. Обаче той скоро сполучилъ да се оправдае отъ всички хвърлени върху него обвинения и отново билъ изпратенъ въ Струмица като комендантъ на крепостьта; а това му дало възможность да се отметне окончателно отъ Византия и да премине на страната на българския царь, за което Никита въ споменатата си речь го нарича „лесно промѣнливъ и хамелеонъ многообразенъ по тѣсно свързанитѣ злодейства"[2]). Това второ отмѣтане на Хриза отъ императора, което е ста-

---

[1]) Nicetas, ib., p. 644, 4—7: οὐ πολλῷ δ'ὕστερον ἁλοὺς ὡς ῥέπων πρὸς τὸ ὁμόφυλον, τῷ πρόσω βαίνων διὰ παντὸς καὶ δυναστείαν ἑαυτῷ μνηστευόμενος. φρουρᾷ παραδίδοται. εἶτα ἀνεθεὶς καὶ σταλεὶς ἐπὶ τῷ φρουρῆσαι τὴν Στρούμμιτζαν (var., ib., s. lin. 6: ὀμόσας ἀπολύεται τῆς φυλακῆς καὶ εἰς τὸ κεφαλαττίκιον τῆς Στρουμπίτζης πέμπεται').

[2]) Вж. Θ. Успенскій, п. т., стр. 199. — Con. Sathas, ib., τ I 1872), p. 92: ἀλλοπρόσαλλος καὶ χαμαιλέων τοῖς συμφύεσι κακοῖς πολύμορφος.

нало едновременно съ Иванковата измѣна, се е изразило въ това, че въ началото на 1198 год. той почналъ нахлуванията си, които той правѣлъ неочаквано върху селищата около Сѣръ и по р. Струма. Дали отмѣтането на Хриза има нѣкаква връзка съ измѣната на Иванка, мѫчно може фактически да се установи; обаче тѣхната едновременность, отъ една страна, а, отъ друга, — съюзътъ на ц. Калояна съ единия и другия български воеводи съ еднаква цель — действия противъ Византия, ни даватъ достатъчно основание да приемемъ, че и двата тия факта иматъ несъмнено известна връзка въ зависимость отъ политиката на българския царь. Алексий III бѣ предприелъ, както видѣхме, въ началото на пролѣтьта на 1198 год. походъ противъ Хриза съ намѣрение да го хване живъ или поне да прекѫсне разбойнишкитѣ му опустошителни нахлувания[1]). Императорътъ, обаче, следъ като пристигналъ въ Кипсела, се отказалъ отъ това си намѣрение, защото тъкмо въ това време получилъ известието за измѣната на Иванка и се върналъ въ столицата, за да се приготви по-добре за противодействие понапредъ противъ последния, който билъ и по-опасенъ и по-близъкъ до столицата[2]), като отложилъ похода си противъ Хриза за следната година.

И наистина, съ настѫпване на пролѣтьта на 1199 г. се почнали отново и съ голѣма и препряна бързина събиране и съсрѣдоточване на войскитѣ въ единъ общъ лагеръ въ Кипсела[3]). Между това нови тълпи отъ кумани и българи напращани, както и въ предната година, отъ царь Калояна, съгласно съ договорнитѣ условия, нахлули въ Тракия и насочили своитѣ нападения къмъ столицата. На 23. априлъ (с. с.), въ дена на св. Георги, тѣ достигнали до градоветѣ Месина (Мосинополь, при

[1]) Nicetas, ib., p. 643, 19—21: συλλαβεῖν τὸν Χρύσον προθέμενος ἢ γοῦν ἀνακόψαι τῶν ἐκδρομῶν ἃς ἐποίει λαθραίως τὰ περὶ τὰς Σέρρας κείρων χωρία (var. ibidem s. lin. 20 post ἐκδρομῶν: ἐξερχόμενον καὶ κουρσεύοντα τὰ περὶ τὰς Σέρας καὶ τὸν Στρυμόνα.

[2]) За това вж. тукъ по-горе, стр. 114 сл.

[3]) Niсetas, ib., p. 658, 10—11, 18—19: ἀνατείλαντος δ'ἔαρος γίνονται πάλιν συνδρομαὶ τῶν στρατευμάτων καὶ συλλογαὶ μεθ' ὅσῃ; οὐκ εἴπῃ τις ἂν ὁρμῆς καὶ συντονωτάτης ἐπειγωλῆς... καὶ οὕτω μὲν αἱ δυνάμεις ὡς εἰς ἓν στρατόπεδον τὰ Κύψελλα συνηθροίζοντο.

сег. Гюмюрджина) и Цурулъ (сег. Чорлу), като страшно опустошили тѣхнитѣ околности. Тѣ имали намѣрение, споредъ условията съ своитѣ водачи, да нападнатъ на беззащитното население, което се било събрало въ тоя день, както всѣка година, на съборъ въ селището Куперий близу до Чорлу. Обаче по-голѣмата часть отъ нападателитѣ забъркали пѫтя поради гѫстата мъгла и се запѫтили къмъ Редесто (сег. Родосто на Мраморно море); само една малка часть се явила въ Куперий. Обаче неприятелитѣ не сполучили да влѣзатъ въ черковата, защото събралиятъ се тамъ народъ успѣлъ набързо да събере колата и заградилъ съ тѣхъ черковата; по тоя начинъ народътъ се избавилъ отъ непосрѣдното нападение на куманитѣ, които обикновено избѣгвали обсади на полски или градски укрепления. Но ония отъ присѫтствуващитѣ на събора, които поискали да се спасятъ съ бѣгство въ Цурулъ, всички били изловени отъ варваритѣ, преди да стигнатъ крепостьта. Областниятъ управитель, Теодоръ Вранà, като се научилъ за намѣрението на неприятеля, разпратилъ по селата предписание, въ което предупреждавалъ мѣстнитѣ жители за предполаганото нападение на куманитѣ и имъ забранявалъ да отиватъ на събора. Но единъ нечестивъ монахъ отъ Антигоновия мънастиръ, който отивалъ така сѫщо на събора въ Куперий, за да събира милостиня, носѣлъ въ себе си предписанието на управителя; но той отъ чисто користолюбиви цели скрилъ предписанието и успѣлъ да разубеди населението, че нѣма никаква опасность и че слухътъ за нахлуването на неприятеля билъ преувеличенъ. Куманитѣ и българитѣ произвели страшно клане въ Куперий и се връщали съ голѣма плячка оттамъ. Но при Виза тѣ били посрещнати отъ тамошния гарнизонъ и съвършено разбити и часть отъ плячката имъ била отнета; но тая случайна победа не донесли никаква сѫществена полза за империята, защото, пише Никита, „природната, безумна и съ нищо неудържима алчность на ромеитѣ унищожила тая победа. Като се предали съвсемъ на грабежъ и раздрънване на онова, което бѣха взели куманитѣ, следъ като бѣха ограбили ромейскитѣ селища, ромейската войска дала възможность на разбития и обърнатъ въ бѣгство неприятель отново да

почне битката, а следъ това била принудена на свой редъ да се спасява съ бѣгство"[1]). Следъ оттеглянето на куманитѣ Алексий III, който не бѣ успѣлъ съвсемъ да се излѣкува отъ болестьта въ нозетѣ, потеглилъ въ походъ и пристигналъ въ Кипсела добре приготвенъ за война; оттамъ той дошълъ въ Солунъ, отдето заминалъ противъ Хриза[2]).

Следъ второто си отмѣтане отъ Византия Добромиръ Хризъ презъ 1198 год., докато Алексий III билъ заетъ съ войната противъ Иванка и съ похода си на изтокъ противъ турцитѣ, сполучилъ да завземе друга една не по-малко важна и недостѫпна крепость Просѣкъ, която се издигала върху високитѣ скали на лѣвия брѣгъ на Вардаръ при днешната Демиръ-капия. Тамъ той си устроилъ едно добре свито гнѣздо още по-безопасно, отколкото онова въ Струмица. Ето какъ картинно Никита ни описва тая змѣева дупка[3]): „Природата отъ край време (ἀρχῆθεν) е открила това мѣсто и щедро го надарила. Скалитѣ сѫ стръмни и надве разсѣчени, защото сѫ откѫснати една отъ друга, и има само единъ възходъ къмъ тѣхъ, тѣсенъ, мѫченъ и отъ всички страни стръменъ, а останалиятъ периметъръ на скалитѣ е недостѫпенъ дори и за кози и съвсемъ непроходимъ. Дълбоката съ вирове рѣка Аксий (Вардаръ), като обмива скалитѣ наоколо, образува за тѣхъ по най-неочакванъ начинъ нова ограда[4]). Изкуството пъкъ, което придошло отпосле, съперничайки съ природата, ги направило почти непревзимаеми; защото несъкрушимата стена, защищавайки единия достѫпенъ възходъ, завършила това свърхестествено укрепление; ала тъкмо на тая крепость Просѣкъ ромеитѣ, бидейки непредпазливи къмъ българитѣ, по-рано не обърнали внимание и я оставили праздна

[1]) Nicetas, pp. 663, 1—665, 7.

[2]) Ibidem, p. 662, 19—21; p. 665, 10—12.

[3]) Ibidem, pp. 665, 15—667, 1.

[4]) Споредъ казания вариантъ (ib., p. 666 sub lin. 1) тоя пасажъ се чете така: „Скалитѣ сѫ раздѣлени една отъ друга, имайки помежду си процѣпъ и единъ само възходъ, тѣсенъ, мѫченъ и стръменъ. Наоколо скалитѣ сѫ гладки и не могатъ да се обхванатъ съ рѫце. Отъ три страни ги облива рѣка Аксий, която сега се нарича Вардарий, дълбока и непроходима въ бродъ".

а Хризъ, следъ като се отметналъ имаше едно непреодолимо живѣлище противъ ромеитѣ: тамъ той събралъ все добре въоръжени войници, обставилъ го наоколо съ метателни орждия, натрупалъ изобилно всичко необходимо за живѣене и пусналъ да се пасатъ стада отъ овце и волове по планинскитѣ върхове. Обсегътъ на тая крепость не е обширенъ, но все пакъ заема доста пространство наширъ и надлъжъ, кичи се съ сѣнчести джбрави[1]) и е напълненъ съ гористи мѣста. Отъ едно само благо, и то най-необходимо, найдобро и най-хубаво, е лишена тая крепость: тамъ нѣма нийде нито най-малъкъ изворъ, който да дава вода, нито пъкъ е изкопанъ нѣкой кладенецъ, но трѣба да се слиза на рѣката и да се донася съ кофи вода за пиене" [2]).

Владѣейки такава една крепость, Хризъ никакъ не се изплашилъ сега отъ похода на Алексия III, но се затворилъ въ нея и се приготвилъ за отбрана. Опитнитѣ въ военното дѣло пълководци, които добре познавали мѣстностьта, съветвали императора сега да обиколятъ Просѣкъ и да нападнатъ другитѣ подвластни на Хриза градове и селища и, следъ като ги завладѣятъ, да подстжпятъ къмъ силния Просѣкъ. „Защото, казвали тѣ, при тоя редъ и войската ще бжде по-бодра, следъ като одържи по-напредъ леки победи и се обогати съ плячка, и Хризъ, поставенъ въ стѣснено положение, ще стане по-отстжпчивъ, ще напусне своята надутость, или дори съвсемъ ще се покори; ако пъкъ изведнъжъ право нападнемъ неприятелската крепость и влѣземъ въ борба съ планинскитѣ скали, то това ще значи — напраздно да изтощаваме силитѣ си, да се обричаме на кървавъ потъ, на безкрайни трудове и да си въображаваме, че главитѣ на нещастнитѣ труженици нѣматъ вратове". Алексий III, обаче не послушалъ тия умѣстни съвети, а се повлѣкълъ по ума на своитѣ „спалнични евнуси и без-

---

[1]) Nicetas, Ib., p. 666 s. lin. 18: „има гжсторастящи дървета (поддържани) отъ дъждовнитѣ води".

[2]) Ibidem, s. lin. 20: „вжтре (въ крепостьта) нѣма нито кладенецъ, нито нѣкакво изворче или пъкъ капка вода, но слизатъ на рѣката, изваждатъ вода и пиятъ". — Подробно за тая крепость вж. П. Мутафчиевъ, Владѣтелитѣ на Просѣкъ, п. т, стр. 78—82, и посочената тамъ литература.

бради момчета", които го убедили да удари право на Просѣкъ и да насочи оржжие противъ Хриза. „Ако превземемъ Просѣкъ, казвали тѣ, то никой вече нѣма да се противи. Освенъ това, защо да подстжпваме къмъ врага съ забикалки и обходи, когато нищо не прѣчи да го поразимъ въ самото му сърдце? При това, кой е въ състояние да прекара дълго безъ всѣка, или нека за нѣкоя нищожна полза въ тая съвършено варварска и неприветлива страна, когато настжпва времето на смокинитѣ, пъпешитѣ и на другитѣ зрѣещи земни плодове [1]), съ които изобилва Пропонтида, която е рай, насаденъ отъ Божията ржка?" — и по-нататъкъ тѣ му описвали хубавитѣ природни картини и веселия, безгриженъ животъ въ околноститѣ на Цариградъ и по брѣговетѣ на Мраморно море. Алексий III, който всѣкога предпочиталъ по-скоро да се върне въ столицата, поддалъ се на думитѣ на своитѣ евнуси, които не помалко бързали да се върнатъ на спокоенъ животъ, и съ голѣма бързина потеглилъ право противъ Просѣкъ. По пжтя си затамъ ромеитѣ разрушили нѣколко крепости, опожарили купища плодове и житна плячка, а турцитѣ, които били пратени като помощь на императора отъ сатрапа на Анкира (сег. Анкара), заловили въ пленъ нѣколко българи; нѣкои вѣрующи и истински православни хора предлагали да се откупятъ тия пленници отъ турцитѣ и да останатъ като пленници на ромеитѣ, но императорътъ решително отказалъ [2]).

Когато стигнали предъ Просѣкъ, императорътъ се спрѣлъ близо до него и веднага заповѣдалъ да нападнатъ на крепостьта. Почналъ се пристжпътъ: ромеитѣ се сражавали съ неподражаема храбрость и самоотверженость и сполучили да принудятъ защитницитѣ на крепостьта, които били разположени отвънъ стенитѣ за отбиване на пристжпа, да се спасяватъ задъ крепостнитѣ стени. Всички следъ това мислили, че, ако се успѣе да се разрушатъ стенитѣ при входа въ крепостьта, то

[1]) Това мѣсто дава възможность по-точно да се опредѣли времето на годината, когато Просѣкъ е билъ обсажданъ, именно презъ юлий и августъ на 1199 год., както това се доказва и съ слънчевия пекъ, за който Никита по-долу говори (Nicetas, ib., p. $670,_{12-13}$: διὰ τὸν ἐξ ἡλίου καύσωνα).

[2]) Ibidem, pp. $667,_1$—$669,_9$.

ще се постигне завладяването й. Обаче оказало се, че липсвали нуждницѣ орждия (лостове, копачки и стълби), за да се пристжпи къмъ цельта, а това се отзовало крайно тежко върху духа на обсадителитѣ, които най-сетне се видѣли принудени да отстжпятъ. „Безспорно, както твърдили отпосле обсаденитѣ българи, пише Никита, крепостьта щѣше да бжде превзета, Хризъ[1]) щѣше да се предаде като пленникъ и ромеитѣ щѣха да извършатъ славенъ подвигъ, който щѣше да ги освободи отъ голѣми неприятности за въ бждеще, ако да бѣха о-време приготвени и, щомъ се оказала необходимость, незабавно, веднага донесени необходимитѣ за разрушение на стенитѣ орждия"[2]). На следния день пристжпътъ билъ възобновенъ, но билъ още по-несполучливъ отъ първия. Обсаденитѣ, ободрени отъ одържания успѣхъ, сега посрещнали ромеитѣ съ още по-голѣма неустрашимость и самоувѣреность. Съ меткитѣ и сполучливи действия отъ метателнитѣ машини, съ които се разпореждалъ много добъръ машинистъ, който по-рано билъ на служба у ромеитѣ, а после преминалъ къмъ Хриза, защото не му давали заплата, защитницитѣ на крепостьта нанасяли на обсадителитѣ тежки поражения и голѣми загуби въ хора; а презъ нощьта Хризовитѣ войници направили неочакванъ излазъ отъ крепостьта, разрушили военнитѣ машини на ромеитѣ по околнитѣ върхове и обърнали въ бѣгство нощния карауленъ отредъ, чийто началникъ, протовестиарий Иванъ, изплашенъ, станалъ отъ леглото си и се спусналъ да бѣга, като оставилъ цѣлия си багажъ и тъмнозеленитѣ си обуща — знакътъ на неговото достоинство, за плячка на българитѣ, които презъ цѣлата нощь се надсмивали и подигравали надъ предприетото отъ ромеитѣ дѣло; така напр., тѣ пущали отъ височината праздни бъчви отъ вино, които, търкаляйки се по нанадолището, привождали въ трепетъ ромейскитѣ войници, защото тия не могли въ тъмнината да отгадаятъ истинската причина за про-

---

[1]) Споредъ варианта (ib., p. 670, s. lin. 19), тоя пасажъ се чете: „войницитѣ казвали и твърдѣли съ клетва: „ако да имахме веднага необходимитѣ за разслабване на стенитѣ орждия и ни бѣха дали това, което искахме, то и крепостьта щѣше да бжде завладѣна, и самъ Хризъ" и пр.

[2]) Nicetas, ib., pp. 670, 19—671, 2.

извеждания отъ тѣхното търкаляне трѣсъкъ и бучение. Алексий III, като видѣлъ, най-сетне, че поради разстройството на войската той не е въ състояние да постигне цельта си, за да спаси себе си и другитѣ, влѣзълъ въ преговори съ Хриза за миръ, понеже, споредъ думитѣ на Никита, не искалъ да губи много време. Мирътъ билъ сключенъ на условия: 1. императорътъ отстѫпилъ на Хриза Просѣкъ и Струмица, т. е. той призналъ Хриза за независимъ владѣтель на тия две крепости както и околнитѣ мѣста, чрезъ което се сключвалъ и съюзъ, между двамата, и 2. за да се скрепи тоя съюзъ, уговорено било, Хризъ, който не се нуждаелъ отъ жена, да се ожени за една отъ неговитѣ роднини[1]). Следъ като се завърналъ въ Цариградъ, Алексий III развелъ дъщерята на протостраторъ Мануила Камица отъ законния ѝ мѫжъ и я изпратилъ на Хриза. Като неинъ придружникъ и разпоредитель по сватбата билъ назначенъ Константинъ Радинъ[2]). Следъ свършването на вѣнчалния обредъ била наредена сватбена гощавка; на нея Хризъ ялъ и пилъ безъ всѣка умѣреность и въздържание когато младата жена, спазвайки обичая на невѣститѣ, почти не се докосвала до сложенитѣ ястия. Понеже поканена да вземе участие заедно съ него въ угощението, не веднага изпълнила поканата, тя силно разсърдила мѫжа си, който следъ като измърморилъ много разни ругатни на варварския си езикъ, най-сетне ѝ казалъ съ презрение на гръцки: „недей я и недей пи“[3]). Както изпращането на невѣстата, тъй и сватбата ѝ съ Хриза, която е станала несъмнено въ Просѣкъ, едвали сѫ последвали веднага следъ завръщането на императора въ Цариградъ, и затова ние ги отнасяме къмъ зимата на 1199/1200 год.[4]).

---

[1]) Nicetas, ib., p. 672, 16—19: τοῦ τε οὖν Προσάκου καὶ τῆς Στρουμίτζης καὶ τῶν χωρῶν τῶν πέριξ Χρύσῳ ἐξίσταται, καὶ μίαν τῶν ἐκ τοῦ γένους συνευνάσαι οἱ συντίθεται, μὴ γυναικὸς σπανίζοντι.

[2]) Ibidem, p. 672, 19—23 et var. s. lin. 21. — Θ. Успенскій пише, че „Хризъ се задлъжилъ да се ожени за принцеса Теодора, която, ако не е била жена, то считала се за годеница на Ивана Алексия“ (п. т., стр. 195 и бел. 3). Но той объркалъ протостраторъ Мануила Камица съ севастократоръ Исаака Комнинъ, чиято дъщеря била, както видѣхме, сгодена за Иванка.

[3]) Nicetas, ib., pp. 669, 9—673, 7.

[4]) В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 208.

Като се осигурилъ по тоя начинъ съ миръ и съюзъ откъмъ просѣкския воевода Добромиръ Хризъ, Алексий III скоро се видѣлъ принуденъ да обърне сериозно внимание и къмъ другия българинъ, който отново почналъ да става твърде опасенъ за империята — именно къмъ Иванко.

Следъ като при свършването на похода презъ 1198 год. били му отнети отъ ромеитѣ Пловдивъ и почти всичкитѣ крепости въ областьта на тоя градъ, Иванко не останалъ спокоенъ. Като заседналъ въ Централнитѣ Родопи, той скоро сполучилъ да привлѣче на своя страна тамошното българско население и да го организира. Съ негова помощь той не само закрепилъ властьта си въ тая область, като завзелъ всички градчета и крепости въ нея, които се издигали по планинскитѣ върхове и били недостѫпни, както поради височината си, тъй и поради мѫчнитѣ, водещи къмъ тѣхъ пѫтища, но и почналъ да разпространява властьта на югъ къмъ Бѣло море. Така той възбунтувалъ и откѫсналъ отъ ромейската империя цѣлата страна отъ Мосинополь (сег. Гюмюрджина) до Ксанти (тур. Скеча) и отъ планина Пангей (сег. Кушница, тур. Пърнаръ-дагъ) до Абдера (при сег. Балустра-носъ) на морския брѣгъ. Освенъ това, той покорилъ и подчинилъ на властьта си смоленската область по горното и срѣдно течение на р. Арда. Оттука „той опустошавалъ, пише Никита, съпредѣлнитѣ мѣста като морава язва: ромеитѣ той взималъ въ пленъ и ги предавалъ на смърть, или за откупи понѣкога ги освобождавалъ, а съплеменницитѣ си, които доброволно му се предавали, оставялъ спокойни въ мѣстата имъ. Като разпространявалъ по тоя начинъ все повече влиянието си, Иванко ставалъ много по-опасенъ отъ всички други бунтовници и дошелъ до такава жестокость (която варваритѣ считатъ за юначество), че на своитѣ гощавки рѣзалъ на парчета взетитѣ на война въ пленъ ромеи“ [1]).

При такава една голѣма опасность откъмъ Иванка, за Алексия III не оставало нищо друго, освенъ да се вземе отново за орѫжие. Презъ 1200 год. той пристигналъ въ Кипсела и, като поелъ лично командуването надъ събралитѣ се тамъ

---

[1]) Nicetas, ib., pp. 680, 14 — 681, 6.

войски, вмѣсто да потегли право срещу неприятеля си, отстжпилъ въ Одринъ. Тамъ императорътъ прекаралъ доста много време, безъ да знае, отде и какъ да почне, защото неприятельтъ билъ силенъ и страшенъ, а пъкъ войската ромейска, напротивъ, треперѣла само отъ мисъльта за среща съ противника. Като не предвиждалъ нѣкакъвъ успѣхъ въ открита борба съ Иванка, Алексий III решилъ да пусне въ ходъ традиционнитѣ срѣдства на византийската политика — хитростьта и коварството. Той изпратилъ при Иванка най-близки свои хора съ предложение, последниятъ да дойде при него, за да сключатъ миръ, а, отъ друга страна, замислялъ планъ за коварното му погубване, но въ сжщото време не се отказвалъ и отъ войната; той потеглилъ отъ Одринъ и, като навлѣзълъ въ пловдивската область, разположилъ се на лагеръ при крепость Стенимахосъ (при сег. Станимака), въ която, като въ убѣжище, се били събрали много варвари. Той обсадилъ крепостьта отъ всички страни, превзелъ я съ пристжпъ и обърналъ всички, които намѣрилъ въ нея, въ робство. Между това Иванко по никой начинъ не се съгласявалъ да се яви лично предъ императора и дори не искалъ да чува за миренъ договоръ, освенъ на следнитѣ условия: императорътъ да му отстжпи съ писменъ актъ всички покорени отъ него земи, области и градове и съ владѣтелски почести да му изпрати сгодената за него Теодора. Когато, най-после, мирнитѣ условия били подписани и скрепени съ взаимни клетви тъй както искалъ Иванко, Алексий III си позволилъ нѣщо, което, споредъ думитѣ на Никита, едвали било прилично за военачалници и царе, които повече отъ всички и преди всичко друго за своя собствена полза трѣбало добре да пазятъ клетвата. Следъ клетвеното потвърждение на мирнитѣ условия императорътъ успѣлъ, най-после, да уговори Иванка да дойде при него чрезъ посрѣдството на по-стария си зеть, Алексия Палеологъ, когото той изпратилъ при него съ св. евангелие, като гаранция за светостьта на своитѣ обещания, че нищо зло не го очаква. Но, щомъ Иванко се явилъ при императора, последниятъ заповѣдалъ да го хванатъ и заключатъ въ окови[1]),

---

[1]) Споредъ варианта (ib., p. 686, s. lin. 19), тоя пасажъ гласи: „Следъ клетвеното потвърждение на мирнитѣ условия императорътъ изпратилъ при

като при това привеждалъ въ обратенъ смисълъ известнитѣ думи отъ Давидовия псаломъ: „съ преподобнымъ преподобенъ будеши и со строптивымъ развратишеся". Каква е била понататъшната сждба на Иванка, ние нищо не знаемъ, въ всѣки случай оттогава неговото име изчезва отъ страницитѣ на историята; известно е само, че неговиятъ братъ Митю билъ принуденъ да се спасява, разбира се, въ България, а градоветѣ и селата, които трѣбало да влѣзатъ въ състава на предполаганото независимо Иванково княжество, Алексий III безъ трудъ завоевалъ и въ тѣхъ били поставени ромейски войски[1]).

Злополучната сждба на родопския воевода, въ лицето на когото българскиятъ царь изгубилъ единъ добъръ и преданъ съюзникъ, била не малко чувствителенъ ударъ за политиката на последния. Затова Калоянъ не се забавилъ да се притече на помощь на другия си съюзникъ, просѣкския воевода Хриза, който заедно съ своя тъстъ Мануила Камица се бѣше отцепилъ и възсталъ противъ императора, както ще видимъ подолу, като решилъ и самъ да премине въ открита война противъ Византия. Презъ пролѣтьта на следната 1201 година, споредъ думитѣ на Никита, „българи заедно съ кумани отново направили нападение на ромейскитѣ владения и, като опустошили най-добритѣ области, безъ всѣка вреда за себе си се върнали назадъ". Това нападение, което е било организирано несъмнено отъ Калояна, както и въ преднитѣ години, и което имало назначение да отвлѣче вниманието въ Цариградъ отъ това, което ставало въ това време въ западнитѣ области на империята и въ самата

Иванка едного отъ своитѣ свещеници съ светото и божествено евангелие — за да го покани при себе си, ужъ да благослови женитбата му за неговата внучка, и когато Иванко дошелъ, той го уловилъ и го турилъ подъ стража". Рускиятъ преводачъ на Никита (II, стр. 240, бел. 1) счита тоя вариантъ основанъ на съвсемъ неумѣстна замѣна на думата πρεσβυτέρου съ ἱερέως, и го смѣта за изопаченъ съ самоволно претълкуване. Но това едвали е право, защото, ако се сжди по другитѣ варианти, излиза тъкмо обратното — текстътъ на бонското издание е съкратенъ и преправенъ, па и въ практиката на ромеитѣ било въ подобни случаи съ евангелие да пращатъ само духовни лица. Твърде е възможно, щото Алексий Палеологъ да е билъ придружаванъ отъ нѣкой свещеникъ.

[1]) Nicetas, ib., pp. 680,14—681,6; pp. 685,12—687,5.

България, било насочено въ южна Тракия и, както изглежда, имало за цель самия Цариградъ, защото по-нататъкъ Никита пише: „Може би, тѣ щѣха да се приближатъ до самитѣ Херсийски врата на столицата[1]), ако да не бѣха най-християнскиятъ руски народъ и стоящитѣ у него начело князе — отчасть по собствена подбуда, отчасть отстѫпвайки на молбитѣ на своя архипастиръ — показали извънредно голѣма готовность да помогнатъ на ромеитѣ, негодувайки, задето християнскиятъ народъ търпи зло отъ варваритѣ и нѣколко пѫти въ годината се подлагатъ на откарване въ пленъ и на продажба въ робство на нехристиянски народи. Поради това Романъ, галичскиятъ князъ, набързо като се приготвилъ и събралъ голѣмъ и добъръ воененъ отредъ, устремилъ се противъ куманитѣ и, като навлѣзълъ безпрѣчно въ земята имъ, разграбилъ я и опустошилъ. Като повторилъ това нѣколко пѫти за слава и величие на християнската чиста вѣра, спрѣлъ набѣзитѣ на куманитѣ и далъ на ромеитѣ възможность да си отдъхнатъ отъ това зло, като се явили неочаквана помощь и непредвиденъ съюзникъ и опора за единовѣрния народъ"[2]). И тъй, българо-куманското нападение въ началото на 1201 год. не дало никакви сѫществени резултати, защото куманитѣ трѣбало да се върнатъ, за да спасяватъ земята си отъ галичския князъ Романа, който, като съюзникъ на ромеитѣ, я нападналъ и разорилъ. Макаръ Никита и да казва, че рускиятъ народъ предприелъ това нападение както по собствена подбуда въ името на еднаквата вѣра, тъй и по

---

[1]) Ibidem, p. 691, 16—17: τάχα δ'ἂν καὶ ταῖς χερσαίαις πύλαις τῆς βασιλίδος προσήγγισαν. Подъ Χερσαῖαι πύλαι се разбира, очевидно, ἡ πόρτα τοῦ Χαρσίου (Theophanis Chronographia, ed. C. de Boor, I, p. 374, 18; p. 419, 11; p. 502, 25), врата и мънастиръ Харсийски; споредъ едни това сѫ днеш. Edirne-kapousi — Одринскитѣ врата, а споредъ други -- Egri-kapou. Вж. В. Н. Златарски, История на бълг. държава и пр., т. I, ч. 1, стр. 165 и бел. 1; стр. 214 и бел. 4. Обаче Д. Бѣляевъ въ рецензията си върху книгата на D-r Mordtmann, Esquisse topographique de Constantinople, Lille 1892, окончателно разрешава въпроса въ полза на Одринскитѣ врата. Вж. Виз. Врем., I (1891). стр. 393—396.

[2]) Nicetas, ib., pp. 691, 14—692, 12. — За годината на това нападенис вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 209—210.

молбитѣ на своя архипастиръ, все пакъ то е било резултатъ отъ сключения формаленъ съюзъ между Византия и галичския князъ при посрѣдство на киевския митрополитъ, за което въ 1200 год. идвали въ Цариградъ пратеници отъ галичския князъ, съ които тамъ се срещналъ рускиятъ пѫтешественикъ, старецътъ Антоний Новгородски[1]).

Едновременно съ българо-куманското нападение въ Тракия сѫщо презъ пролѣтьта на 1201 год. самъ царь Калоянъ съ голѣма и добре въоржжена войска потеглилъ, вѣроятно, отъ Срѣдецъ презъ Траяновитѣ врата къмъ родопската крепость Констанция (при днеш. с. Костенецъ), която била превзета почти безъ всѣка съпротива. Съ завладяването на тая „знаменита крепость въ родопскитѣ предѣли“[2]) Калоянъ, следвайки плана на брата си Асѣня I за по-скорошното присъединение на юго-западнитѣ български земи къмъ държавата съ излизане и закрепване на бѣломорския брѣгъ, си обезпечвалъ пѫтя къмъ Бѣло море презъ Разлога по р. Мѣста, защото областьта по р. Струма влизала въ състава на Хризовото княжество, отъ една страна, а, отъ друга, — отвличалъ вниманието въ Цариградъ отъ друго едно завоевание, много поважно за него, именно завоеванието на гр. Варна, едничката черноморска крепость въ северна България, която все още остава въ ржцетѣ на ромеитѣ, добре укрепена и снабдена съ силенъ гарнизонъ отъ чужда наемна войска. „Следъ като разрушилъ стенитѣ на кр. Констанция, пише Никита, той потегля оттамъ и се разполага на лагеръ около Варна“. Скоро Калоянъ обсадилъ силно крепостьта и я превзелъ съ пристѫпъ на третия день, 24. мартъ, на страстната сѫбота (1201 г.). Вече кратковременната обсада на Варна показва, че тукъ българитѣ сѫ действували като напълно организирана и добре въорж-

[1]) В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 209. — Ѳ. Успенскій, п. т., стр. 208 и бел. 3.

[2]) Nicetas, ib., p. 706, 4: διάσημον οὖσαν ἐν τοῖς τῆς Ῥοδόπης σχοινίσμασι. — Нѣкои бъркатъ тая Констанция съ другата, която се е намирала на пѫтя между Пловдивъ и Одринъ (вж. тукъ по-горе, стр. 42). Обаче приведенитѣ тукъ думи на Никита поставятъ вънъ отъ всѣко съмнение, че тукъ става дума тъкмо за родопската Констанция; па и надали Калоянъ би се осмѣлилъ да отиде толкова надалечъ.

жена войска, която Калоянъ къмъ това време бѣ приготвилъ въ България. За обсадата на Варна Никита ни дава следнитѣ сведения, които напълно потвърдяватъ горното заключение. „Понеже обсаденитѣ, пише той, повечето отъ най-храбритѣ на нашата войска, или пъкъ отъ латинцитѣ, му оказали силна съпротива, то той (Калоянъ) построилъ квадратна машина, надлъжъ равна на широчината на рова, а по височина — на градскитѣ стени, и, като я турилъ на колела, примъкналъ я до самия ровъ. После той я повалилъ и постигналъ две цели: една и сѫщата машина му послужила и като мостъ, и като стълба, която достигала до върха на градскитѣ стени. Така въ три дена Варна била превзета. Безъ да се побои и засрами нито отъ светостьта на деня (това бѣ на страстната сѫбота), нито отъ Христовото име, което тоя варваринъ произнасялъ съ устата си, но подстрекаванъ отъ кръвожаднитѣ демони, той всички взети въ пленъ погребалъ живи въ рова, като го равнилъ съ земята. Следъ това той разрушилъ стенитѣ на Варна и се върналъ въ Мизия, като ознаменувалъ най-светата сѫбота и най-царствения день (Великдень) на годината съ такива кървави помани и такива адски жертвоприношения"[1]). Тъкмо въ това време се почнало новото политическо движение въ юго-западнитѣ български земи, което заплашвало съ отцепване на западнитѣ области отъ империята.

Причината на това движение, което докарало нарушението на мирнитѣ отношения между Хриза и императора, билъ известниятъ вече намъ протостраторъ Мануилъ Камица, знатенъ и извънредно богатъ византийски велможа и братовчедъ на Алексия III, който следъ пленяването си отъ Иванка билъ изпратенъ при българския царь още въ 1198 год. Въ България протостраторътъ билъ държанъ като „нѣкой злодеецъ", както той казвалъ, а това го страшно измѫчвало. Най-сетне той сполучилъ да убеди Калояна за откупъ въ два центинария злато[2]) да го освободи. Тогава М. Камица се обърналъ съ просба къмъ своя братовчедъ — императора да изпрати нуждния

[1]) Nicetas, ib., pp. 706, 5—707, 2.

[2]) Единъ центинарий ималъ 100 литри; една литра (лат. libra) се равнявала на единъ фунтъ, въ тегло 12 унции — сребърна и златна монета. Два центинария, следов., се равняватъ на 200 фунта злато.

откупъ отъ собственитѣ му срѣдства, които били въ негово разпореждане, но императорътъ отказалъ. Работата е тази. Алексий III смѣтналъ пленяването на протостратора за най-добъръ и щастливъ поводъ, за да си присвои неговия грамаденъ имотъ въ пари и вещи, като разтърсилъ и заграбилъ всичко до най-малкитѣ дреболии, а жена му и сина му по неизвестни причини осѫдилъ на затворъ въ тъмница[1]). Императорътъ, обаче, отказалъ отъ алчность да изпълни просбата му. Тогава М. Камица, както изглежда, по съвета на Калояна, се обърналъ съ сѫщата просба къмъ зетя си Хриза, който незабавно внесълъ откупната сума. Отъ това време протостраторътъ се поселилъ въ Просѣкъ, отдето той отново се обърналъ съ настойчива молба къмъ императора, да заплати на Хриза откупа, като изтъквалъ въ писмото си, че само паритѣ, които императорътъ конфискувалъ у него, съставяли много по-голѣма сума, безъ да говори за голѣмия брой сребърни и златни сѫдове за коприненитѣ материи и разни други дрехи, изобилието на които го правило най-богатия човѣкъ на свѣта. Но Алексий III, като давалъ по-голѣмо значение на паритѣ, нежели на роднинското си чувство къмъ протостратора, както и по-напредъ не обърналъ никакво внимание на писмото му. Тия крайно несправедливи обноски на императора къмъ М. Камица били достатъчни, за да възбудятъ у него враждебно настроение, и той сполучилъ да убеди Хриза да наруши мирнитѣ си и съюзни отношения спрямо императора[2]).

Така ни представя работата Никита въ историята си. Обаче въ споменатата речь за Мануила Камица той казва следното: „ . . . Единъ отъ причисляванитѣ къмъ твоята кръвь — изпущамъ името му, защото нѣма нужда да се казва — като постѫпи спрямо тебе момчешки, много по-немилосърденъ отъ отцеубиеца, всѣкакъ биде изобличенъ въ измама . . . Уловенъ въ пленъ и затворенъ, той не изчака малко време да бѫде освободенъ отъ автократора не съ откупи и не съ подаръци, а откупи себе си злополучно за насъ всички ни и продава цѣлото ромейско царство, за да изкупи своитѣ безбройни грѣшки

---

[1]) Nicetas, ib., p. 681, 6—12.
[2]) Ibidem, p. 707, 3—20.

на войната, най-после предпочете да изглади потърпяното отъ него поражение съ нападения върху единоплеменницитѣ и съ убийства, като се съюзи съ умножилитѣ се врагове". Очевидно, съ тия думи Никита иска да оправдае лошитѣ обноски на императора спрямо М. Камица, но затова по-нататъкъ продължава: „И ти, царю, предприе походъ отъ насъ, хвърляйки копие противъ единъ бунтовникъ, а пъкъ твоитѣ (хора) изтрѣбиха двама, трима и повече . . . Единъ отъ тѣхъ (бунтовницитѣ), — не е възможно и сега той да се удържи, подобно на застоялъ се и омировски конь, достатъчно отхраненъ на ясли привързанъ, следъ като веднъжъ се откѫсне отъ тѣхъ, като за малко време тропаше съ копитата по равнината, надувайки се съ гордата си шия, едвамъ допирайки се о земята, тичаше напредъ, за да се омие въ водитѣ на Аксия (Вардаръ) и Пенея (Саламврия въ Тесалия), и да скача по тамошнитѣ ливади, или, може би, като страшна скала, откѫсната отъ Хемскитѣ върхове въ нашитѣ долини, му е сѫдено да легне начело въ ѫгъла, да бѫде крайѫгъленъ камъкъ. Като се оприличава по-скоро на Мойсея и взелъ въ рѫце като таблици, не зная какви и не бихъ могълъ да кажа, отъ Хемъ, като отъ Синай, пагубнитѣ повели на варварина и придавки оттамъ като по-силни доказателства, той мечтаеше за по-голѣма демагогия"[1]). Отъ тоя пасажъ съвсемъ не е мѫчно да се разбере, че цѣлото движение въ Македония и по-нататъкъ се е уреждало и рѫководѣло отъ царь Калояна, който е искалъ чрезъ него да ослаби властьта и изобщо силата и значението на ромеитѣ въ югозападнитѣ български земи. Затова и въ речьта си Никита казва къмъ императора: „Заедно съ тѣхъ (М. Камица и Хриза) ти наведе и укроти и оногова, който напраща горещия пламъкъ на огъня и допълва тройното свойство на онова чудовище (думата е за многоглавата лернейска хидра на Иракла) и който е и много по-мощенъ отъ двамата първи"[2]).

Следъ като М. Камица сключилъ съюзъ съ Хриза противъ императора, двамата почнали въ 1201 год. своитѣ военни

---

[1]) Nicetas, Oratio, ed. Sathis, Bibliotheca medii aevi, t. I, p. 91, 3—6; pp. 91, 15—92, 8. — Θ. Успенскiй, п. т., стр. 198—199 и бел. 1),

[2]) Nicetas, Oratio, ib., p. 96, 4—6. — Θ. Успенскiй, п. т., стр. 202.

действия: тѣ опустошили съседнитѣ на Просѣкъ ромейски земи и скоро покорили Пелагония (сег. Битоля). Безъ отпоръ тѣ завладѣли Прилепъ и бързо подчинили подъ властьта си и по-далечни страни. Най-сетне тѣ нахълтали презъ Темпейската долина въ Тесалия и успѣли да възбунтуватъ стара Гърция и Пелопонесъ. Едновременно съ тия събития въ западнитѣ области на империята възсталалъ и управительтъ на смоленската область Иванъ Спиридонаки, родомъ отъ о-въ Кипъръ човѣкъ отъ доленъ произходъ съ безобразна външность, обаче се ползувалъ съ голѣмо разположение на императора и затова следъ унищожението на Иванка билъ назначенъ за управитель на смоленската область. Макаръ Никита и да пише, че Спиридонаки се решилъ на тая смѣла постжпка, като разчиталъ, отъ една страна, на непристжпностьта на мѣстностьта, а, отъ друга, — на умствената ограниченость и простота на императора[1]), все пакъ въ тоя бунтъ, както и въ движението въ Македония, не може да не се види отгласъ на политиката на българския царь, при когото по-сетне той потърсилъ прибѣжище. Ето какъ Никита характеризира тоя родопски бунтовникъ въ речьта си: „Предпочитамъ къмъ тритѣ бедствия, които вълнуваха нашитѣ западни области, да присъединя оня домашенъ гущеръ, който се докопва за царскитѣ крепости. Мждриятъ митъ изобразява спящия лъвъ, едната прострѣна лапа на когото кара мишката да се отбие отъ пжтя, сжщо описва и комара, който, ако и да свири надъ царствения звѣръ, но лесно попада въ мрежата на паяка. Но тоя комаръ, когото е далъ Кипъръ, или тая мишка, която Родопскитѣ планини сж замжчили и родили, да изчезне незнаенъ и безъ весть, безъ да получи отъ насъ име, споредъ нѣкогашното обявение на елинитѣ за оногова, който бѣ изгорилъ храма на Артемида въ Ефесъ"[2]).

Алексий III не е могълъ да предприеме още въ 1201 год. нищо противъ тримата тия възстаници, защото вниманието му било погълнато, отъ една страна, отъ други по-близки бунтовници, между които най-опасенъ билъ Иванъ Комнинъ, нареченъ

---

[1]) Nicetas, Historia, pp. 707, 20—708,17.

[2]) Nicetas, Oratio, ib., pp. 96,28—97, 8. — Ѳ. Успенскій, п. т., стр. 203.

Дебели, който бѣ вдигналъ бунтъ въ самата столица, а, отъ друга страна, отъ разправиитѣ му съ турцитѣ — съ султанъ Роки-еддина, за които императорътъ билъ принуденъ дори презъ есеньта да отиде на изтокъ, за да сключи миръ[1]. Затова само въ 1202 год. Алексий III, макаръ и да го измжчвала подаграта, подъ влиянието на която той дълбоко се разкайвалъ, задето не откупилъ братовчеда си и задето повѣрилъ управлението на такива силно укрепени градове на такова най-презрѣно сжщество, какъвто билъ Спиридонаки, решилъ да се разправи и съ отцепницитѣ въ западнитѣ области на империята.

Събраната голѣма войска той раздѣлилъ на две части, отъ които едната далъ на своя зеть, Алексия Палеологъ, съ заповѣдь да накаже Спиридонаки, а другата изпратилъ за подкрепа на пълководеца Ивана Инуполитъ, който вече действувалъ противъ протостратора. Алексий Палеологъ, благодарение на личната си храбрость и военни способности, скоро и лесно се разправилъ съ Спиридонаки и принудилъ „това пигмееподобно човѣче“ да търси спасение въ България[2]. По-дълга била борбата противъ Мануила Камица, но, съ явяването на императора на военния театъръ, и тя се свършила благополучно. Алексий III най-първо обърналъ внимание къмъ Хриза който огначало се опиталъ да действува въ полза на Мануила Камица, но отпосле се отметналъ отъ него и влѣзълъ въ преговори съ императора, безъ да слѣзе отъ своя каменистъ и недостжпенъ Просѣкъ. Затова Никита въ речьта си казва „Подобно на скропионъ и на ядовитъ паякъ той се врѣлъ въ стръмни и недостжпни скали, а като забелязвалъ, че неуспѣшно спи подъ тѣхъ, или пъкъ като многокракъ се прилепя и впива въ почти непоражаваната съ стрела твърдиня, и като носящи върху си кжщичкитѣ си охлюви и зоофитни миди се промъква въ гънкитѣ на градчето и ги обвива като че ли въ нѣкое каменно облѣкло. Но той подиръ малко не се показва такъвъ, като по-рано, защото по-рано, безъ да оставя родственика си безъ грижа, той му се представялъ сърантикъ и по-

---

[1] Nicetas, Historia, pp. 697, 1—703,11. — Ср. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 211 и 341.

[2] Nicetas, ib., p. 709, 1—7.

мощникъ, а подиръ малко, като презрѣлъ варварски оногова (М. Камица), коварно ласкае твоята държава. Преди всичко, презирайки дѣлението на връзката на душевна и тѣлесна, безшумно въ обувкитѣ на богинята (на наказанието) припълзява и разсича това, което следъ раздѣлата не може да бѫде намѣрено събрано и съединено, домогва се до друго разсичане на две, което знае сливането, тѣсната връзка и първоначалната форма само на тѣлата, желаейки отъ тука да се увѣри въ раздѣлата и откѫсването отъ невѣрния и въ промѣната и преминаването къмъ вѣрния[1]). Разбира се, и вѣрата на Аврамовци въ дете се въздигна отъ ония камъни, съ които той се покрива, засилва и напрѣга и заповѣдва на ония планини да паднатъ върху му и на хълмоветѣ — да го покриятъ, ако за кѫсо време нѣкакъ би отстаналъ отъ твоята държава и се накланя въ нѣкоя друга страна за всичко; той се предпазва отъ промѣна на мѣстото и, като изсѣченъ въ скалитѣ или издѣланъ само въ човѣшки образъ, отказва се да върви напредъ. . . И тъй, и тоя се вкаменява, както и митичната Ниоба и пристѫпва напредъ (явява се) безъ коварство, бидейки свързанъ съ връзкитѣ на робството и поради това той пуща корени надолу съ главата, протѣгайки глава къмъ твоитѣ нозе. Въображавамъ си, какъ тоя варваринъ, следъ като се наведе къмъ протичащата до Просѣкъ рѣка Аксий и въ слаби черти види себе си въ водитѣ изобразенъ нагоре съ краката, като такъвъ вече, който е претърпѣлъ контурно начертание . . . наклонява се и надава рабски викъ и безъ да може да се осмѣли на изходъ, както нѣкога-си коньтъ Буцефалъ, за който казватъ, че билъ съвсемъ дивъ и неудържимъ, загдето видѣлъ собствената си сѣнка, играеща на слънцето предъ него и падаща отпредъ. Какво би направилъ той, не казвамъ, следъ като те обхване, царю, съ очитѣ си, но ако да бѣ съгледалъ само твоето блестящо предъ него копие, то той, очертанъ като въ гладко огледало отъ блѣсъка му при пречупването (на лѫчитѣ) и възхода на слънцето, би съвсемъ изнемогналъ"[2]).

---

[1]) Тукъ се говори, очевидно, за разрива му съ протостратора М. Камица.

[2]) Nicetas, Oratio, ib., pp. 92, 15—93, 27. — Ѳ. Успенскій, п. т., стр. 199—200.

Нѣма съмнение, че тая упоритость отъ страна на Хриза да се яви предъ императора произлизала отъ страхъ предъ коварството на Алексия III, защото нему е била добре известна сѫдбата на Иванка. Но и при все това императорътъ съ разни хитри похвати и заплахи сполучилъ да го склони на своя страна, като успѣлъ дори да го сватоса за своята внучка Теодора, бившата годеница на Иванка, която била извикана отъ Цариградъ[1]). Поради това Никита въ речьта си продължава: „Но отъ това нищо не пострада; понѣкога чрезъ други твои стратегически движения (παλλεύμασι) и чрезъ разсѫждения на дълбокомисленъ умъ смъкванъ долу и улавянъ на вѫдица, като риба, съ примамка, най-сетне изплашенъ отъ опредѣлената за него чрезъ царското потапяне на писалката пурпурна смърть (πορφύρεον θάνατον), той ти се отказва отъ областитѣ и градоветѣ, които му бѣ далъ за съюза противъ насъ безумниятъ неприятель на възпиталата го. Не бѣ възможно на по природа неуморимото слънце да остане въ спокойствие или пъкъ за много време да свържешъ орела за крилата, за да не лети въ въздушната височина. Поради това тоя варваринъ, като видѣлъ, че ти си се обърналъ къмъ други работи, счита това дѣло за почивка и си въобража спиране на твоитѣ трудове. Но ти си билъ всѣкога изнамѣрвачъ на срѣдства, и като бързашъ подиръ малко пакъ натамъ, накѫдето преди бѣ ходилъ, доказа чрезъ самитѣ дѣла, че всичко (това) е робство на гордостьта и нищо отъ сѫществуващото не е неинъ съперникъ... Какво да прославя въ тебе? Тоя ли обмисленъ планъ, стратегическия ли ти методъ, или връщането въ възстаналия отъ насъ следъ дълго време градъ, второто излизане въ сражение и настѫпленнието въ други трофеи, или слизането на самонадѣяния варваринъ въ смирение и нашата подставка и възходъ въ безсмъртна слава? Така ти извърши всичко съ мѫдрость"[2]). Затова по-нататъкъ въ сѫщата речь Никита се обръща къмъ Алексия III съ следнитѣ думи: „Другиятъ (врагъ — Хризъ), като змей, който се гнѣзди на скала и не оставя подире си

---

[1]) Nicetas, Historia, pp. 708, 17—709, 14.

[2]) Nicetas, Oratio, ib., pp. 93, 27—94, 18. — Θ. Успенскій, п. т., стр. 200—201.

никакви дири, ти го принуди към робство" [1]), отъ което става ясно, че Хризъ изгубилъ независимостьта си и признал надъ себе си отново властьта на императора. Следъ като по тоя начинъ укротилъ и подчинилъ Хриза, който му повърналъ Пелагония и Прилепъ, както и другитѣ градове и села, които бѣше завзелъ заедно съ съюзника си императорътъ се обърналъ къмъ Мануила Камица, който бѣ потърсилъ опора въ ромейското население на Тесалия и, преследванъ отъ императора, се бѣ затворилъ въ гр. Станъ; но оттамъ, като отъ последно несъкрушимо убѣжище, той билъ изгоненъ [2]), и затова въ речьта си Никита, като го сравнява съ „лъвъ рикащъ противъ насъ поради царския си родъ", казва къмъ императора: „ти го надалечъ прогони" [3]). Накжде следъ това е отишелъ М. Камица и каква е била сждбата му, нищо не е известно; въ едно не съвсемъ ясно писмо на атинския митрополитъ Михаила Акоминатъ до византийския пълководецъ Ивана Инуполитъ Θ. Успенски намира намекъ, че протостраторътъ се примирилъ съ императора по ходатайството на сжщия пълководецъ [4]). На връщане отъ похода си срещу М. Камица на пжть за столицата Алексий III сполучилъ да завземе и Струмица, като и въ тоя случай измамилъ Хриза съ хитрость [5]). Това е последното известие за Добромира Хризъ, който следъ това изчезва отъ историческата сцена [6]), защото подиръ една

---

[1]) Nicetas, Oratio, ib., p. 96, 2—4. — Θ. Успенскiй, п. т., стр. 202.

[2]) Nicetas, Historia, p. 709, 15—18. — Στανός вм. Σταγῶν въ 3-та грамота на импер. Василия II, сег. Калабака на с.-з. отъ Трикала, Тесалия.

[3]) Nicetas, Oratio, ib., p. 96, 1—2. — Θ. Успенскiй, п. т., стр. 202.

[4]) Θ. Успенскiй, п. т., стр. 205—206.

[5]) Nicetas, Historia, p. 709, 18—21.

[6]) Въ една своя заповѣдь епирскиятъ деспотъ Теодоръ Дука Комнинъ предлага на скопския епископъ „да разгледа и реши справедливо спора между нашия човѣкъ Литовоя и тъщата на Хриза" (вж. П. Никовъ, Материали за срѣдневѣковната история на България. София 1922. (Годиш. на Соф. Унив., кн. XVIII, 7), стр. 6 и 11, № 3). Тая заповѣдь била написана презъ априлъ 8.-и индиктъ, т. е. презъ априлъ 1220 година, защото презъ управлението на Теодора Комнина (1214—1230) е имало само единъ 8. индиктъ, въ 1220 г. — Едвали може да видимъ въ тоя Хризъ нашия Добромиръ Хризъ, защото: 1. последниятъ не се чува повече следъ 1202 г.; 2. той е билъ жененъ, както видѣхме, за дъщерята на протостратора Мануила

година Просѣкъ билъ завзетъ отъ другъ воевода, но вече изпратенъ тамъ отъ българския царь.

Походътъ на Алексия III въ 1202 год. се свършилъ, споредъ Никита, съ това, че императорътъ „постигналъ миренъ договоръ съ Ивана", т. е. съ Калояна, а, споредъ варианта, той сключилъ миръ съ българитѣ[1]), но где, какъ и на какви условия е билъ сключенъ тоя миренъ договоръ, Никита не посочва. Донейде тая голѣма блезна се запълва отъ следния пасажъ въ речьта му, който се отнася до Калояна: „И третиятъ, който заедно съ тия двамата (Д. Хриза и М. Камица) се бѣ повдигналъ противъ насъ и съ войска, и съ мисъль, и съ гнѣвъ, тури за свое седалище задоблачния Хемъ, като небесния сводъ, бидейки въ несъгласие съ тебе, и ти се противопоставя и, изпущайки изкуствено гръмове оттамъ, като псевдокрониона Салмоней, безсрамно действува вече цѣли години. Освенъ това, като видѣлъ, че кожообразниятъ и новъ уредъ за гръмовни удари ще се пръсне и нѣма да удържи, протѣга къмъ тебе ржка и сключва договоръ. И оня, който преди заедно съ тамошнитѣ планини безумно се надуваше и издигаше хълма на планинския върхъ по-нависоко, който целесъобразно разузнава предишната си сждба и му дойде на умъ за връстницата и възпитателката — робията, се представя съ самитѣ дѣла и опредѣля, завръшващъ за него увещаващия гласъ: „възлѣзъ тука надолу, защото сега ти слизашъ нагоре". Той, надменниятъ, е унизенъ и, като се покори на твоята държава, нѣкакъ по чуденъ начинъ намѣри за себе си въздигане въ унижението и униниетό на славата призна за висота; и той по-скоро недавно се освободи отъ робията, следъ като бѣ вписанъ въ броя на твоитѣ съюзници и сяратници, отколкото по-рано бѣ я отърсилъ отъ

Камица, чиято жена е живѣела въ Цариградъ и нейниятъ имотъ билъ конфискуванъ отъ Алексия III Ангелъ (вж. тукъ по-горе, стр. 138) и 3. едва-ли тя е била жива въ 1220 год., така че споменуванниятъ въ горното известие Хризъ е билъ съвършено частно лице, но и отъ това известие мжчно може да се каже, Χρύσος собствено ли е име, или прозвище.

[1]) Nicetas, ib., p. 709, 21: καὶ τὰς πρὸς Ἰωάννην σπονδὰς ἐξεπέρανεν; var., ib., s. lin. 21: ἐπλήρωσε δὲ καὶ τὴν εἰρήνην μετὰ τῶν Βλάχων.

себе си, като ти се показваше за сатана и бунтовникъ"[1]). Колкото и да смѣтаме речьта на Никита за надута въ полза на императора, все пакъ, като се вземе предъ видъ пълната несполука, която потърпѣлъ царь Калоянъ въ развитието на събитията отъ 1200 до 1202 год. (вкл.), отъ една страна, а, отъ друга, — загубата на ония български земи въ източна Македония, които братъ му Асѣнь I бѣ завзелъ и присъединилъ къмъ държавата, — пада се да приемемъ, че инициативата за сключването на мира въ 1202 год. между България и Византия е излѣзла по-скоро отъ страна на българския царь, който „се смирилъ предъ императора и му протегналъ ржка за съюзъ". Това именно положение на работитѣ използувалъ Никита, за да изкаже въ речьта си и такива мисли: „Нека ми бжде позволено да кажа и следното: подражавайки на съзвездието Голѣма мечка, което нѣкжде-си се обръща, като се извива и като че ли причаква съзвездието Орионъ, и тоя (Калоянъ) изплашено поглежда на тебе — героя и на твоята сила и държава. На кжсо време и като че ли мимоходомъ, като заграби тиранията въ Мизия, ето нà, той върви противъ себе си и дава да се разбере за последния преходъ къмъ по-лошо. Така да мисля и да говоря ми внушава не безотчетна ревность на душата и не напразна сърдечна болка, а дълбока увѣреность, че Господь нѣма да напраща за дълго жезъла на грѣшнитѣ върху жребия на праведнитѣ[2]), както и убеждението въ това, че всѣкога частьта се подчинява на цѣлото и че отдѣлилото се отъ съгласието никога не може да бжде страшно и да се ползува съ успѣхъ. Макаръ тоя варваринъ, следъ като получи за обитаване северния полюсъ, предъ тамошнитѣ звезди разиграва роля на вѣчно блестяща и като че ли недостжпна власть; но твоята царствена ось, държаща почти цѣлия свѣтъ, ще го откжсне отъ северната сфера и ще го отведе съ себе си на западъ и небожителя ще провали въ тартара"[3]). Обаче ора-

---

[1]) Nicetas, Oratio, ib., pp. 94,18—95,5. — Θ. Успенскiй, п. т., стр. 201.

[2]) Пс л., 124,3.

[3]) Nicetas, Oratio, ib, p. 95,5—25. — Θ. Успенскiй, п. т., стр. 201—202.

торътъ Никита Акоминатъ се оказалъ. лошъ пророкъ, защото работитѣ на българския царь съвсемъ не се влошили, а Алексий III не само не унищожилъ „обитателя на северния полюсъ", но и самъ билъ принуденъ, както ще видимъ по-нататъкъ, още на следната 1203 год., да бѣга отъ Цариградъ и да търси помощьта на силния вече царь Калояна.

Както и да било, но че въ 1202 год. билъ сключенъ миръ между Алексия III и царь Калояна, не подлежи на никакво съмнение. Що се отнася до условията на мира, Никита нищо не споменува; до известна степень тѣ могатъ да се опредѣлятъ пакъ отъ речьта му, именно отъ думитѣ въ края на първия гореприведенъ откѫслекъ, че Калоянъ „недавна се освободилъ отъ робия", т. е. при сключването на мира Калоянъ билъ признатъ отъ византийския императоръ за независимъ господарь, а заедно съ това и България — за отдѣлна самостойна държава, защото този миръ между България и Византия билъ първиятъ миръ следъ прогласяването политическата независимость на българитѣ и възобновата на българското царство, и то „следъ като билъ записанъ въ броя на императорскитѣ съюзници и съратници", отъ което се заключава, какво българи и ромеи се задлъжили да иматъ едни и сѫщи приятели и врагове[1]; ние, обаче, мислимъ, че въ тия думи е изразена мисъльта за известно подчинение на българския царь спрямо ромейския василевсъ, съ други думи, Алексий III не се съгласилъ да признае царското достоинство на Калояна или равенъ на себе си. Дали тогава е билъ повдигнатъ и въпросътъ за признаване автономията на търновския архиепископъ, не може да се разбере отъ речьта; но, ако е билъ и тоя въпросъ повдигнатъ, то и по него ще да е било отказано на българския царь, защото още на следната 1203 година сѫщиятъ Алексий III и цариградскиятъ патриархъ Иванъ Каматиръ, както ще видимъ по-долу, му предлагали да го коронясатъ за императоръ и да му дадатъ и патриархъ. Срещу тая важна придобивка Калоянъ ще да се е отказалъ отъ съюза си съ Добромира Хриза и Мануила Камица и отъ всички

[1]) Ѳ. Успенскій, п. т., стр. 208.

завзети и присъединени отъ Асѣня I къмъ България земи въ областьта на срѣдна Струма, защото малко по-късно сѫщиятъ Калоянъ трѣбало отново да отвоюва сѫщитѣ земи; твърде е възможно и предположението, че тогава отъ своя страна Алексий III сѫщо се е отказалъ отъ всѣкакви претенции върху северо-западнитѣ български земи — Поморавието, Браничевската и Бѣлградската области[1]), които следъ освобождението на Срѣдецъ и земитѣ по горна Струма въ 1194 год. били съвсемъ откѫснати отъ империята и, както изглежда, въ Цариградъ вече малко или дори съвсемъ не се интересували за тѣхъ.

Самитѣ вече условия на мира показватъ още, че тоя миръ билъ желанъ и отъ дветѣ страни, защото слуховетѣ за предприетия вече четвърти кръстоносенъ походъ не малко сѫ тревожили както Алексия III, особено следъ побѣгването на братанеца му Алексия, сина на ослѣпения Исаака II Ангелъ, отъ ромейския лагеръ при Дамокрания (царско имение между Атира и Силимврия)[2]), когато чичо му императорътъ отивалъ въ походъ презъ 1202 г. противъ протостратора[3]), тъй и царь Калоянъ, който бѣ получилъ вече предложението на папа Инокентия III да присъедини България къмъ западната църква, защото тѣ не знаели още, какъ ще се развиятъ събитията на Балканския полуостровъ и накѫде главно ще бѫдатъ насочени ударитѣ на кръстоносцитѣ. Освенъ това, за Калояна този миръ билъ необходимъ, защото, следъ пълната несполука на политиката му въ Македония, той вече бѣ обърналъ погледитѣ си къмъ северо-западъ съ цель да освободи и присъедини къмъ държавата северо-западнитѣ български земи, които къмъ това време бѣха станали плячка на сърби и маджари, и по тоя начинъ да се противопостави на бързо разпространяващето се на полуострова политическо влияние на маджарския краль.

[1]) Вж. П. Никовъ, Сѫдбата на северо-западнитѣ български земи презъ срѣднитѣ вѣкове. Бълг. Ист. Библ., год. III (1930), т. I, стр. 122.

[2]) Между Буюкъ-Чекмедже и Силиврия. Вж. В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 340 и сл.

[3]) Nicetas, Historia, p. 711, 6—18.

4 ОТНОШЕНИЯТА НА КАЛОЯНА КЪМЪ МАДЖАРСКО И ЦЪРКОВНАТА УНИЯ СЪ ПАПА ИНОКЕНТИЯ III.

Възобновата на българската държава произвела, както видѣхме, на Балканския полуостровъ голѣмъ превратъ въ държавно-политическитѣ отношения, — превратъ, който билъ най-чувствителенъ за Византия. Въ Цариградъ най-сетне били принудени да признаятъ независимостьта на възобновена България, но тамъ все пакъ не преставали да гледатъ на нея като на подчинена държава, което най-ясно се проявило при сключването на мира въ 1202 год.: Алексий III Ангелъ отказалъ да признае царското достоинство на българския царь, следов., междудържавното положение на България, като независимо царство, далечъ още не било признато отъ Византия и отношенията ѝ къмъ последната все още не били ясно опредѣлени. Не по-добри сж били отношенията на търновското царство къмъ другитѣ съседни държави, главно къмъ Маджарско, което въ дадения моментъ влиза за първъ пжть въ конфликтъ съ България поради своитѣ претенции върху северо-западнитѣ български земи.

Каква е била сждбата на северо-западнитѣ български земи — Поморавието съ Нишъ, Браничевската и Бѣлградската области, — следъ като въ 1194 год. царь Асѣнь I сполучилъ да освободи и присъедини къмъ държавата гр. Срѣдецъ и областьта му: дали византийската власть и следъ това се е задържала тамъ, или тия области сж били присъединени къмъ свободна България, засега нищо не се знае; известно е само, че тогавашниятъ маджарски краль Емерихъ (1196—1204), следъ като закрепилъ влиянието си въ Сърбия чрезъ свалянето на великия жупанъ Стефана Първовѣнчани (1196—1228) и издигането на великожупанския престолъ брата му Вълкана като свой васалъ, нахлулъ въ казанитѣ български земи и въ съюзъ съ сърбитѣ, докато царь Калоянъ билъ заетъ съ работитѣ въ Тракия и Македония, презъ 1202 год. успѣлъ да окупира Браничево и Бѣлградъ, а на сърбитѣ предоставилъ Нишъ. Оттогава Емерихъ притурилъ въ кралската си титла и rex Bulgariae. Това самоволно разпореждане на Емериха съ българ-

скитѣ земи не е могло да не обърне вниманието на царь Калояна, който не се забавилъ да се противопостави на маджарския краль и да тури край на неговитѣ аспирации къмъ Балканския полуостровъ. Щомъ сключилъ миръ съ Византия, още въ началото на 1203 год. той, ползувайки се отъ междуособицата между Емериха и брата му Андрея, съ голѣма и силна войска отъ българи и кумани навлѣзълъ въ тия области и въ късо време принудилъ сърбитѣ да напуснатъ Нишъ, а следъ нѣколко сблъсквания нейде по р. Морава съ Емериха[1]) той сполучилъ да изгони и маджаритѣ отъ Браничево и Бѣлградъ, защото веднага следъ това тамъ сѫ били поставени български епископи[2]). Отъ тия успѣхи на българския царь краль Емерихъ, който не гледалъ съ добро око на засилваща се България и не искалъ дори да признае Калояна за царь, билъ крайно недоволенъ, защото тѣ донесли връщането на Стефэна Първовѣнчани отново на великожупанския престолъ и унищожението на маджарското влияние въ Сърбия, отношенията съ която си останали нормални и мирни презъ царуването на Калояна. Оттогава Емерихъ виждалъ въ Калояна най-голѣмия си врагъ, и се почнали голѣми спорове между двамата, отъ които, както ще видимъ по-нататъкъ, победитель излѣзълъ Калоянъ, благодарение на това, че последниятъ положително се отзовалъ на предложението на папа Инокентия III (1198—1216) да мине въ лоното на римската църква, което той използувалъ за признанието и консолидирането на своята държава.

Отъ достигналата до насъ преписка между Инокентия III и Калояна, въ която е изложенъ вървежътъ на преговоритѣ между тѣхъ за преминаването на България къмъ римската църква, първото писмо, което трѣба да се отнесе къмъ началото на 1200 година[3]), принадлежи на папата до Ка-

---

[1]) Въ едно писмо отъ 1231 год. краль Андрей II споменува, че краль Емерихъ ималъ походъ „contra Bulgaros super fluvium Morava". Вж. К. Јиречек, п. т., стр. 211, бел. 5. — П. Никовъ, Царь Борилъ подъ свѣтлината и пр. Сп.Б.Ак., III, 2 (1912), стр. 127—128.

[2]) A. Theiner, ib., pp. 29, 30, 33. - Migne, Patrologia lat, t. 215, col. 414 A. — Вж. тукъ по-долу.

[3]) Това писмо е безъ дата, но то се намира между писмата, излѣзли отъ папската канцелария презъ м. януарий 1200 год., между II kalend. Ja-

лояна, отъ което не само не може да се заключи, че Калоянъ по-рано се обръщалъ съ нѣкакви предложения къмъ папата[1]), но и по-скоро може да се приеме, че до Инокентия III е дошелъ слухъ отстрани за намѣрението на българския царь да премине въ католичество, и той поискалъ да се възползува отъ тоя слухъ, за да подчини България на римския престолъ. Инокентий III почва писмото си така: „Господь милостиво погледна на твоето смирение и на предаността, която ти си ималъ досега, както е известно, къмъ римската църква и срѣдъ военнитѣ тревоги и опасноститѣ на войнитѣ не само твърдо те защитилъ, но и дивно и милостиво ущедрилъ. Ние пъкъ, като чухме, че твоитѣ прадѣди водили потеклото си отъ благородното поколѣние на града Римъ и че ти си придобилъ отъ тѣхъ благородството на кръвьта и разположение за искрена преданость къмъ римския престолъ, която ти оказвашъ като че ли по наследственъ дългъ, отдавна бѣхме вече решили да те посетимъ съ нашитѣ писма и пратеници. Но отвличани съ разни грижи за църквата, досега не можахме да изпълнимъ нашето намѣрение. Сега, обаче, между другитѣ наши грижи натоварихме се и съ тая, че трѣба да се предприеме, не, тя трѣба да се извърши по-скоро, като вече предприета, за да те поддържаме въ похвалното намѣрение чрезъ нашитѣ прате-

---

nuarii и IV Idus Januarii, т. е. между 31 декемврий 1199 год. и 10 януарий 1200 год., следов., нашето писмо не може да се отнесе по-назадъ отъ първата половина на януарий. Ср. Gesta Innocentii, Migne, ib., t. 214, col. CXXVI, n. 37.

[1]) Нѣкои историци, както, напр., В. Макушевъ (п. т., стр. 18), като се позовавать на по-сетнешнитѣ увѣрения на Калояна предъ папата, какво ужъ той ималъ намѣрение да се обърне къмъ неговия св. престолъ веднага следъ завземането на престола, но че ужъ нѣколко пѫти изпращанитѣ пратеници поради различни прѣчки нито единъ пѫть не могли да достигнатъ до Римъ, приематъ, че сношенията между Инокентия III и Калояна сѫ се почнали по инициативата не на папата, а на самитѣ българи и че самитѣ сношения се захванали не при Инокентия III, а още при предшественика му Целестина II. Но Е. Голубински отрича това твърдение, като го опровергава съ това, че тия увѣрения на Калояна сѫ нищо друго, освенъ дипломатически залъгвания, че сношенията сѫ се почнали за пръвъ пѫть при Инокентия III и че пръвъ ги е завързалъ именно той, а не българитѣ. Вж. Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской, Москва 1871, стр. 264.

ници и писма и да заякчимъ предаността къмъ апостолския престолъ". И тъй, Инокентий III, обръщайки се къмъ българския царь съ своето предложение, си послужилъ съ сжщия мотивъ, съ който обикновено започвали своитѣ сношения съ православнитѣ господари, именно, какво нему е добре известна неговата преданость къмъ римската църква, но въ дадения случай папата се научилъ по слухъ (audito) и за нѣщо повече — за неговото римско потекло. Нѣма съмнение, че Инокентий III тукъ е използувалъ титлата на търновския царь. Въ папската канцелария вече е имало сведения, че тамъ, на Балканския полуостровъ, имало единъ народъ „власи", който говорѣлъ езикъ близъкъ на латинския; за неговото сжществуване вече сж знаели въ Италия, а, може би, и въ Римъ още отъ времето на първото норманско нашествие на полуострова (1081—1085) — съ тѣхъ е имал работа Боемундъ Тарентски въ Тесалия презъ 1083 год.[1]); освенъ това, още въ XI вѣкъ е сжществувало мнение, че тия власи сж потомци на изселници отъ Италия[2]). Затова, понеже отъ кръстоносцитѣ на третия походъ въ папската канцелария сж знаели, че търновскиятъ господарь се наричалъ, споредъ тогавашната географска терминология, царь на „власитѣ", т. е. на българитѣ отъ северна България, Инокентий III не се забавилъ да изтъкне въ първото си писмо до Калояна като най-силенъ мотивъ неговия римски произходъ.

По-нататъкъ папата казва, че отдавна той се канилъ да посети Калояна съ своитѣ писма и пратеници, но отвличанъ отъ грижитѣ за църквата не можалъ да изпълни това си намѣрение. По-ясно доказателство отъ това, че инициативата въ преговоритѣ съ българския царь принадлежи на папата, а не на Калояна, не може да бжде, защото, ако да бѣше обратното, т. е. че Калоянъ се обърналъ първъ къмъ папата, то последниятъ по никой начинъ не би пропусналъ случая да изтъкне въ писмото си, че той се явява като изпълнитель на неговото вече изказано желание — да премине къмъ римската църква;

---

[1]) Anna Comnena, lib. V, cap. 5; I, p. 169,19 et sqq.

[2]) Cinnamus, ed. Bonn, p. 260,3.

напротивъ, той пише, че предприема и тая грижа, която впрочемъ счита вече за предприета, т. е. че Калоянъ нѣма да откаже на предложението му, и затова „тя трѣба да се извърши по-скоро“, т. е. българскиятъ царь да стане синъ на римската майка-църква. Поради това Инокентий III изпратилъ при Калояна лично любимия си синъ Доминика, добъръ познавачъ на грѫцкия и латинския езици[1]), архипресвитера на гърцитѣ (разб. униати) отъ Бриндизи, чиято мисия била, споредъ самия папа, „както самия него (Калояна), тъй и прекарващия подъ него християнски народъ да ги укрепи въ преданостьта къмъ апостолския престолъ и да го (папата) осведоми относно чистотата на вѣрата и искреностьта на преданостьта имъ“[2]). Затова папата „моли негова знатность (nobilitatem tuam) и увещава въ Господа, както и му заповѣдва по апостолскитѣ предписания, щото той, приемайки го (Доминика) смирено и предано, да се отнесе (pertractes) почтено и благосклонно и по него да му изложи по-пълно своята преданость“, т. е. какви условия той ще постави срещу неговото предложение. Затова папата въ заключение предупреждава Калояна, че само следъ като му стане известно чрезъ Доминика искреностьта на неговото намѣрение и разположението къмъ преданость, щѣлъ да нареди да се изпратятъ при него по-важни пратеници или легати, които да утвърдятъ него и неговитѣ въ любовьта къмъ апостолския престолъ и да го уведомятъ за папското благоволение. Колкото и да билъ увѣренъ, че Калоянъ нѣма да откаже неговото предложение, все пакъ Инокентий III, като не знаелъ, какъвъ ще бѫде отговорътъ на Калояна, се обръща въ надписа на писмото си не като къмъ владѣтеленъ господарь, а като къмъ частно лице — nobilis vir — „знатенъ мѫжъ“ и нищо не говори за управлявания отъ него народъ, а употрѣбява думата „твоитѣ“ (tam te quam tuos), като чрезъ това, може би, му е намеквалъ, че той е готовъ да изпълни желанието на неговитѣ предшественици — да признае независимостьта на българската държава и църква[3]).

---

[1]) Gesta Innocentii; Migne, ib., t. 214, col. CXXV B, cap. 65.

[2]) Migne, ib., t.214, col. 1117 B. — Вж. тукъ по-долу, стр. 154 сл. и 157.

[3]) Migne, Patrologia latina, t. 214, col. 825 A—C. — Е. Голубинскій, п. т., стр. 264—265.

Кога е пристигналъ папскиятъ пратеникъ Доминикъ въ Търново, не се знае; папското писмо било написано въ самото начало на 1200 год., а отговоръ на него Калоянъ изпратилъ заедно съ сжщия пратеникъ презъ ноемврий 1202 год., следов., Доминикъ престоялъ въ България почти цѣли три години, което, споредъ насъ, едвали е възможно; писмото, може би, е било писано въ началото на 1200 год., но то е било отнесено отъ Доминика не по-рано отъ 1201 год., когато Калоянъ билъ заетъ съ възстанието на своитѣ съюзници Добромира Хриза и Мануила Камица и съ откритата си война съ Византия. Само по себе си се разбира, че Калоянъ не е могълъ да се отнесе съ пълно довѣрие къмъ неочакваното появяване на Доминика, който билъ гръкъ, или, както самъ Калоянъ пише въ отговора си до папата, „заподозрѣлъ го въ нѣщо, защото мнозина дохождали въ царството му съ замисълъ да го лъжатъ; той, обаче, знаелъ добре да се предпазва отъ всички"[1]). Очевидно, Калоянъ подозиралъ, да не би това да е било нѣкаква измама отъ страна на ромеитѣ. Както и да било, на първо време българскиятъ царь не само не обърналъ внимание къмъ мисията на Доминика, но дори не го приелъ лично. Обаче, не е била само тая подозрителность у Калояна, която го е накарала да се отнесе съ недовѣрие къмъ папския пратеникъ. Калоянъ се намиралъ въ това време въ момента на най-голѣмия разгаръ на борбата си съ Византия, когато трѣбало да се опредѣлятъ най-сетне отношенията на България къмъ последната. Той не е могълъ така лесно да се реши на такава важна постжпка, защото едвали може да се мисли, че папското предложение е било прието безъ всѣка опозиция отъ българското духовенство, особено висшето, което при тогавашното неопредѣлено положение на българската църква следъ самоволното провъзгласяване на нейната автономность едвали би се съгласило тъй

---

[1]) Migne, ib., col. 1113 C: Nec miremini quod nuntius vester cito non rediit quia nos suspicati fuimus aliquid contra eum, quia multi venerunt in imperium nostrum nos decipere cogitantes, sed nos ab omnibus bene novimus praecavere.

безрезервно да се откаже отъ православието, особено пъкъ като не е знаело, при какви условия щѣло да стане преминаването къмъ римската църква; че е имало такава опозиция отъ страна на българското духовенство, се доказва съ това, че въ 1203 год., както ще видимъ по-нататъкъ, само двама митрополити — Анастасий Велбуждски и Сава Преславски и четирма епископи — Маринъ Скопски, Авраамъ Прищински, Кирикъ Нишки и Климентъ Видински се обърнали къмъ папа Инокентия III съ молба да изпрати pallium за новопосветенитѣ двама митрополити, а пъкъ въ това време въ България едвали е имало само тия епископски катедри; не се споменуватъ епископитѣ на такива стари катедри, каквито сѫ срѣдешката, дрѫстърската, ловешката, овешката, бѣлградската, които, очевидно, не сѫ подѣляли все още църковната политика на своя царь, но сѫ се въздържали отъ всѣкакви явни протести поради строгия и суровъ характеръ на Калояна. Освенъ това, и самъ Калоянъ на първо време очевидно все се е надѣвалъ, че при едно сключване на миръ съ Алексия III неговото царско достоинство и независимостьта на българската църква ще бѫдатъ признати отъ Византия. Но неговата надежда не се оправдала: както видѣхме, при сключването на мира въ 1202 год. византийското правителство признало независимостьта само на държавата, но не и царското достоинство на българския царь и самостойностьта на българската църква. Следъ това той се почувствувалъ съ развързнати рѫце: отказътъ на императора и на патриарха му давалъ достатъчно основание да се обърне съ сѫщото предложение къмъ Римъ; сѫщиятъ тоя отказъ немалко е спомогналъ за отстранението на несъгласието отъ страна на ония лица отъ българското духовенство, които сѫ били противъ унията съ римската църква и сѫ се присъединили само на сѫщитѣ условия. Затова веднага следъ сключването на мира съ Византия Калоянъ приелъ папския пратеникъ и решилъ да отговори на папското писмо.

Като се извинява съ писмото, задето Доминикъ не се върналъ скоро, Калоянъ пише, че, за да го приеме, той получилъ „свидетелството“, т. е. гаранция за него отъ нѣкого-си

Претаксата[1]). Кой е билъ тоя Претаксатъ, отъ писмото Калояново не може да се разбере. Обаче въ едно писмо на капелана Ивана Каземарински (Ioannis de Casem(arino)) до папата, който още въ декемврий 1202 год. билъ изпратенъ за България, но му било възложено да уреди по-напредъ църковнитѣ работи въ Босна и Маджарско, като се говори за работитѣ въ Босна, се съобщава за нѣкакво дарение на църквата отъ страна на nobilis mulier Sibilia, uxor quondam Praetextati Constantinopolitani т. е. „на знатната жена Сибилия, съпруга нѣкога-си на Претекстата Цариградски"[2]). Ако Praetaxatus и Praetextatus е една и сжща личность, което е твърде приемливо, защото въпросното писмо е писано презъ май и предхожда третото писмо на Калояна отъ августъ 1203 год., а папскиятъ отговоръ на това писмо е писанъ презъ септемврий с. г., то Претекстатъ е билъ сжщо съвременникъ на царь Калояна, както и Претаксатъ. И тъй, тая знатна госпожа Сибилия била католичка и живѣла нѣкога (quondam) въ Босна съ мжжа си Претекстата, който е билъ сжщо nobilis vir, както го нарича папата въ 2-то си писмо до Калояна[3]) и е билъ сжщо католикъ. Що се отнася до народностьта му, то той едвали е билъ гръкъ и цариграджанинъ, както приема Е. Голубински[4]); епитетътъ Constantinopolitanus билъ по-скоро неговъ прѣкоръ, а самъ той е билъ чистъ бошнякъ. Възъ основа на тия данни и на предполаганата идентичность на Претаксата и Претекстата ние си представяме цѣлата работа така: понеже Калоянъ дълго време не искалъ да приеме Доминика, подъ влиянието на опозицията на българското духовенство, за което последниятъ не се забавилъ да съобщи въ Римъ, както и за подозрението на българския царь къмъ него като къмъ гръкъ, Инокентий III се видѣлъ принуденъ тъкмо да изпрати отъ Босна знатния мжжъ Претекстата, който като славя-

---

[1]) Migne, ib., t. 214, col. 1113 C: Sed nos pro eo testimonium recepimus Praetaxati et ei acquievimus.

[2]) Ibidem, t. 215, col. 153 C. — Въ самия текстъ на писмото стои вм. Praetextati безсмислената тукъ дума potestatis очевидно погрѣшно, както се види отъ краткото съдържание въ началото на писмото.

[3]) Ibidem, t. 214, col. 1114 B.

[4]) Краткій очеркъ и пр., стр. 266, бел.

нинъ, говорещъ на езикъ близъкъ на българския, да увѣри Калояна, че наистина Доминикъ е папски пратеникъ (тъкмо поради това Претекстатъ по никой начинъ не е могълъ да бжде гръкъ и при това цариграждaнинъ) и да въздействува върху него, за да премине къмъ римската цървка. Че Претекстатъ билъ папски човѣкъ, се види отъ това, че Калоянъ въ писмото си не дава никакви сведения за личностьта му, следов., той е билъ добре познатъ на папата, който го нарича самъ nobilis vir.

Въ отговора си, който билъ изпратенъ не по-късно отъ ноемврий 1202 год., защото отговорътъ на папата се отнася къмъ 28. декемврий с. г. (V Kalen. Decemb.), Калоянъ, като съобщава на папата, че получилъ „свещеното му писмо“, което той „счелъ по-горе отъ всѣко злато и какъвто и да било скжпоцененъ камъкъ“, пише, че възнесълъ много благодарности къмъ Бога, задето го посетилъ, милостиво погледналъ на неговото смирение и „му припомнилъ за кръвьта и неговото отечество, отъ което произлизалъ“. „И сега, продължава той, светий отче, като добъръ пастиръ и глава на всички вѣрни християни, желаейки да съберете синоветѣ на св. католишки и апостолски престолъ въ едно, изнамѣрихте насъ отдалеченитѣ тѣломъ“. Тия думи ясно свидетелствуватъ, че папата пръвъ се обърналъ къмъ известното вече намъ предложение. На предупредителната бележка на папата. какво той отдавна искалъ да влѣзе въ връзка съ него, но го задържали грижи по църквата, Калоянъ отговаря: „макаръ моитѣ покойни братя отдавна и да искаха да пратятъ пратеници до ваше светейшество, обаче тѣ не можаха да стигнатъ до васъ, поради многото наши врагове; и ние сжщо така, опитвайки се веднажъ, дважъ и трети пжть да делегираме при васъ, не можахме да извлѣчемъ плодъ отъ това, за което копнѣехме“[1]). Доколко тия увѣрения

[1]) Migne, ib., t. 214, col. 1113 A: Et nunc, sancte Pater, tanquam bonus pastor et caput omnium fidelium Christianorum, filios sanctae catholicae et apostolicae sedis congregare volens in unum, requisisti nos remotos secundum corpus. Et quamvis fratres mei bonae memoriae jamdudum nuntios voluerint mittere sanctitati vestrae, non tamen ad vos pervenire propter multos nostros contrarios potuerunt; et nos similiter probantes semel, secundo et tertio ad vos dirigere, deducere non potuimus quod optabamus in fructum.

сж вѣрни, не може да се провѣри по липса на данни; наистина, Петъръ и Асѣнь още въ 1189 год. се домогваха да се сдобиятъ отъ германския императоръ Фридриха I Барбароса съ признание на царското имъ достоинство, но за нѣкакви тѣхни сношения съ западната църква засега поне не се знае; сжщо така и твърдението, какво самиятъ Калоянъ се е опитвалъ три пжти да завърже сношения съ папата, не може да се приеме за вѣрно, защото до последенъ моментъ той е очаквалъ, че това признание ще получи отъ Византия. По-нататъкъ Калоянъ съобщава на папата, че заедно съ неговия пратеникъ Доминика той изпраща и благочестивия браничевски, вѣренъ пресвитеръ Власия, „които ви носятъ отъ наша страна благодарность, приятелство и покорность като на духовенъ отецъ и върховенъ първосвещеникъ“ [1]); а търновскиятъ архиепископъ Василий въ писмото си до папата за двамата пратеника пише: „това, което биха ви съобщили тѣ, защото на тѣхъ нашиятъ господарь, царь Калоянъ, е довѣрилъ свои тайни, и това, което тѣ ще ви кажатъ и нашето писмо, имайте го за сигурно“ [2]). Какви сж били тия тайни на българския царь, не е мжчно да се отгадаятъ при неговитѣ увѣрения въ благодарность, приятелство и покорность, т. е. че той възприема предложението на папата — да премине къмъ римската църква, както това се доказва и отъ искането му отъ апостолския престолъ „да бжде утвърденъ въ римската църква като въ майчина синовность“ (sicut matris filialitate). Но Калоянъ изтъква като първо и непремѣнно условие за това — „римската църква да му изпрати корона и почесть“, т. е. да признае царското му достоинство, което сж имали старитѣ български царе: „единиятъ бѣше Петъръ, другиятъ бѣше Самуилъ и други, които ги предхождали въ царството, както ние намѣрихме писано въ нашитѣ книги“ [3]). Изтъквайки имената на коронованитѣ царе

---

[1]) Ibidem, col. 1113 B: . . referentes vobis ex parte nostra gratiarum actiones et amicitiam et servitium sicut patri spirituali et summo pontifici.

[2]) Ibidem, col. 1116 B: . . . quod sint vobis recommendati . . ., quia eis commisit dominus noster, Calojoannes imperator, sua secreta, et quod isti dixerint vobis et nostrae litterae, firmum habeatis.

[3]) Ibidem, col. 1113 C: Unus fuit Petrus, alius fuit Samuel et alii qui eos in imperio praecesserunt, sicut in libris nostris invenimus esse scriptum.

отъ първото българско царство, Калоянъ съ това е искалъ да покаже, че и прогласеното отъ братята му царство съ центъръ Търново не е нищо друго, освенъ продължение на първото, и затова той не иска нѣщо незаконно. Като обосновава по тоя начинъ своето историческо право да носи царска корона, Калоянъ, очевидно, чрезъ това е искалъ да отстрани у папата всѣко съмнение въ това си право. Затова той въ заключение по тоя въпросъ пише: „А сега, ако е угодно на ваше светейшество да допълните въ насъ това, което считашъ, че трѣба да се прибави къмъ нашето царство, то то ще бжде изпълнено за прослава на Бога и на римската църква"[1]), съ други думи, ако папата приеме поставеното отъ него условие, то това ще бжде за прослава на Бога и римската църква. Въ края на писмото си Калоянъ моли папата, ако му е угодно, да прати „важни (magnos) пратеници", за които той му съобщилъ въ писмото си[2]).

Калояновиятъ отговоръ билъ придруженъ съ писмо отъ българския архиепископъ Василия до папата. Въ това писмо, въ чийто надсловъ архиепископътъ нарича папата „нашъ духовенъ отецъ", Василий, както и Калоянъ, възнася за изпратения архипресвитеръ Доминика благодарность къмъ Бога, „който не презрѣ насъ, смиренитѣ и недостойни свои раби, алчущи и жаждущи милость и благословение отъ св. католишки и апостолски престолъ, защото нашитѣ господари-царе и ние отъ много години насамъ искахме да пратимъ при васъ, но не можахме, и сега по волята на всемогжщия Бога и на ваше светейшество вие направихте твърде добре, дето изпратихте

— Какво трѣба да разбираме подъ „наши книги": дали това сж били лѣтописи, или други официални документи, или пъкъ запазилитѣ се дотогава книжовни паметници отъ старата българска книжнина на X и XI вѣкове, мжчно е да се установи. — Тукъ Калоянъ не споменува името на основателя на царския институтъ въ България — царь Симеона, може би, защото царското достоинство на последния не бѣ признато, както е известно, до самата му смърть нито отъ Цариградъ, нито отъ Римъ.

[1]) Ibidem, col. 1113 C: Nunc autem, si placitum est sanctitati vestrae nobis istud implere, quidquid imperio nostro duxeris injungendum, illud ad honorem Dei et Ecclesiae Romanae complebitur.

[2]) Ibidem, coll. 1112 C—1113 D.

на нашия господарь-царь молитва и благословение. Ние пъкъ научавайки това отъ царя, който ни повика издигнахме ржце къмъ небето заедно съ цѣлия народъ, казвайки така: „Господь ни напомни това, за което ние и не помислихме". Колкото възвишено, но и неясно да се изразява въ горния пасажъ архиепископъ Василий, все пакъ отъ него не е мжчно да се разбере, че той напълно сподѣля решението на царь Калояна за преминаването му къмъ римската църква. Обаче, и той изтъква като първо и непремѣнно условие — Калоянъ да получи царска корона. „Затова, пише той, ние, малки и голѣми, като добри синове, молимъ ви, като добъръ баща, щото нашиятъ господарь-царь да получи отъ васъ това, което иска, понеже той е достоенъ това да получи; защото самъ той и цѣлото негово царство иматъ добра преданость къмъ римската църква, като наследници, произлизащи отъ римска кръвь". Въ края на писмото и Василий моли папата да побърза съ назначението на своитѣ пратеници[1]).

---

[1]) Ibidem, coll. 1115 D—1116 B. — Между писмото на архиепископъ Василия и отговора на папа Инокентия III у Migne'я е помѣстено писмото на княза Белота до папата (epistola Bellotae principis ad pontificem, ibidem, col. 1116 C) съ следното съдържание: „Азъ, князъ Белота, извънредно грѣшенъ, поздравявамъ великото ваше светейшество, прославено по цѣлия свѣтъ. — Известяваме ти, че когато дойде при насъ вашиятъ пратеникъ архипресвитеръ Доминикъ и ни съобщи за ваше светейшество и молитва, твърде се зарадвахме. И азъ приветствувамъ отъ страна на Бога великото ваше светейшество и моля за вашата молитва и благословението на твое светейшество, за да бжда по дългъ причастенъ въ благодатьта на римската църква азъ и жена ми, както и синоветѣ ми и цѣлиятъ ми домъ; и който и да мине презъ насъ, нека донесе намъ ваше писмо и ваше благословение, за да се укрепимъ въ вашитѣ молитви". Кой е билъ тоя князъ Белота, не може да се разбере нито отъ писмото му, нито пъкъ отъ отговора на папата, който гласи следното: „Получихме писмото, което вашата знатность ни изпрати по обичния синъ (Доминика), архипресвитера бриндизки, съ благосклонность, както приличаше, и това, което известихте чрезъ него (писмото), щателно разбрахме. Радваме се, прочее, въ Господа и похваляваме благоразумието на вашата знатность, задето оказвате разположение на чиста преданость къмъ насъ и римската църква и искате да се укрепите съ нашето благословение и да си помогнете съ (нашитѣ) молитви". По-нататъкъ папата увещава и препоржчва на Белота, щото той, „понеже стои твърдо въ предаността къмъ него и апостолския престолъ, да се погрижи да при-

Кога сѫ тръгнали двамата пресвитери Доминикъ и Власий отъ Търново, остава неизвестно; знае се само, че Власий не можалъ да достигне до Римъ и билъ принуденъ да се върне отъ пѫтя поради „мѫчнитѣ пѫтища“, споредъ папата, а въ сѫщность, може би, поради развиващитѣ се въ това време събития по западнитѣ брѣгове на Балканския полуо-въ — военнитѣ действия на кръстоносцитѣ отъ четвъртия походъ. Пресвитеръ Доминикъ пристигналъ въ Римъ не по-късно отъ ноемврий месецъ на 1202 год. и поради благоприятния отговоръ на царь Калояна и на архиепископъ Василия Инокентий III решилъ по-напредъ да осигури своята работа — да закрепи по-напредъ своята духовна власть въ България. Затова той решилъ още презъ декемврий с. г. да отговори на Калояновото и Василиевото писма. Въ писмото си до царя папата, като изтъква принципа на апостолския престолъ, съгласно съ думитѣ на Христа къмъ ап. Петра: „ако ме обичашъ, паси овцетѣ ми“, постоянно да се грижи за събирането на християнитѣ въ една църква, която, като обща майка, за тая цель спохождда синоветѣ си било чрезъ пратеници, било чрезъ писма, пише: „имайки това предвидъ ние решихме, че трѣба да посетимъ преди всичко твоята знатность чрезъ пратеникъ и наше писмо и, следъ като се разбере силата (effectu) на предаността, която ти имашъ къмъ римската църква, твоята майка, тогава да изпратимъ при тебе по-важни пратеници (majores... nuntios), които да пасатъ съ слово и примѣръ както тебе, който казвашъ, че си произлѣзълъ отъ знатенъ римски родъ, тъй и прекарващия

еме благосклонно легата на апостолския престолъ, И(вана) капелана, и да се отнесе къмъ него съ почить“. „Защото, завършва папата, като ви имаме въ недрата на любовьта (in visceribus charitatis), ние молимъ Бога да ви даде така да прекарате добъръ временен животъ, че най-сетне да се сдобиете съ вѣченъ“ (ib., col. 1118 B—C). Отъ съдържанието на двете писма може съ положителность да се изведе, че тоя Белота, когато е писалъ писмото си до папата, е билъ вече синъ на римската църква, и затова той иска и очаква само благословението и молитвитѣ на папата, които и получилъ отъ последния, следов., той не е могълъ да бѫде българинъ; по-скоро той е билъ нѣкой маджарски мѣстенъ магнатъ, презъ владенията на когото папскитѣ легати, архипресвитеръ Доминикъ, а после и Иванъ капеланъ, сѫ минавали, за да отидатъ въ България.

подъ тебе народъ и да известятъ за благоволението и милостьта на апостолския престолъ"[1]). По-нататъкъ, като споменува за първоначалното съмнение въ мисията на архипресвитера Доминика и за отстранението на това съмнение при посрѣдничеството на „знатния мѫжъ" Претаксата и като му напомня, че Калоянъ смѣтналъ първото папско писмо за скѫпоценно, по-горе отъ всѣко злато и какъвто и да било скѫпоцененъ камъкъ и отправилъ къмъ Бога голѣми благодарности, задето го счелъ за достоенъ да го посети, папата продължава: „Ти прибави сѫщо, че макаръ ти, следвайки примѣра на покойнитѣ твои братя, следъ като си се опитвалъ да изпратишъ при насъ пратеници веднажъ, дважъ и трети пѫть, но не си можалъ да изпълнишъ това, за което си копнѣелъ, сега, обаче, подкрепенъ отъ нашето писмо, ти си опредѣлилъ В(ласия), пресвитеръ браничевски, съ нашия пратеникъ, ако той и да не можалъ да пристигне при насъ поради мѫчнитѣ пѫтища" [2]). Нѣма съмнение, че съ това повтаряне главнитѣ точки въ писмото на Калояна папата е искалъ да му напомни още веднажъ, че въпросътъ за преминаването на България къмъ римската църква е за него въпросъ свършенъ и единъ видъ го предупреждава, за да нѣма по-сетне отъ негова страна никакви колебания и отмѣтане, както се види отъ следния пасажъ: „Ти поиска смирено, щото римската църква да ти отпусне корона, както се чете въ твоитѣ книги, че отпуснала на славной памяти Петра, Самуила и на други твои прародители. (Тукъ папата измѣстя въпроса за короната, защото Калоянъ въ писмото си пише, както видѣхме, какво Петъръ, Самуилъ и други негови предшественици сѫ носили царска корона, а не че тѣ сѫ я получили отъ папата). И тъй, за да бѫдемъ по-добре осведомени за това, ние заповѣдахме внимателно да се прегледатъ нашитѣ регистри, отъ които ясно узнахме, че въ подчинената тебѣ земя имало много коронувани к р а л е (reges). Освенъ това въ тѣхъ се съдържало, че презъ време на доброй памяти папа Николая, нашиятъ предшественикъ, българскиятъ

[1]) Ibidem, col. 1114 A–B.
[2]) Ibidem, col. 1114 B–C.

краль (rex Bulgarorum), на чиито допитвания той твърде често отговарялъ, заедно съ цѣлата повѣрена нему държава (cum toto regno), за негова прослава билъ покръстенъ, и самиятъ краль поискалъ отъ него архиепископъ. Сѫщо пратеникътъ на Михаила, българския краль, представилъ кралско писмо съ кралски подаръци до папа Адриана, нашия предшественикъ, и поискалъ отъ него да разпореди за избиране на нѣкого отъ кардиналитѣ за архиепископъ, когото следъ тѣхното (на българитѣ) одобрение, като се върне при апостолския престолъ, отпосле той да посвети. И когато сѫщиятъ Адрианъ назначилъ затамъ единъ иподяконъ съ двама епископи, българитѣ, съблазнени отъ гръцки дарове и измамени съ обещания, изгонили римскитѣ свещеници и приели гръцки. Макаръ споменътъ за такова непостоянство и да ни доведе до такава предпазливость, че да не пращаме при твоето присѫтствие никого отъ нашитѣ братя, т. е. кардиналитѣ, все пакъ решихме да назначимъ при тебе обичния си синъ, капелана Ивана" [1]). Припомняйки по тоя начинъ за сношенията на князъ Бориса-Михаила съ папата въ IX вѣкъ, които впрочемъ не съвсемъ пълно и точно сѫ изложени, Инокентий III, отъ една страна, го предупреждава да не се повтаря сѫщата история, а, отъ друга, — ползува се отъ случая, за да изтъкне на Калояна, че, ако и да признава правото му да носи корона, но тая корона не може да бѫде царска (imperialis), защото въ неговитѣ очи той не е imperator — царь, макаръ самъ да се нарича така, а само кралска (regalis), защото той признава само единъ императоръ — западния римски императоръ. Затова въ писмото си, както видѣхме, папата нарича предшественицитѣ на Калояна reges coronati — коронувани крале, но не и imperatores, както Калоянъ самъ ги нарича, и затова Калоянъ може да бѫде само rex coronatus. — Макаръ че споменътъ за българското непостоянство въ миналото го накаралъ да бѫде предпазливъ дотамъ, че сега не изпраща никого отъ кардиналитѣ, все пакъ папата решилъ да изпрати свой близъкъ човѣкъ (familiaris), капеланъ Ивана Каземарински, за легатъ на апостолския престолъ; а за да се избѣгнатъ нѣкои нови недоразумения и по-

[1]) Ibidem, coll. 1114 C—1115 A.

дозрения, папата дава за него отлична рекомендация: той билъ „мжжъ прозорливъ и таенъ, когото подъ заслона на неговото благочестие и добросъвѣстность между другитѣ наши капелани ние и нашитѣ братя прегръщаме крепко въ обятията за особената привързаность къмъ Господа; върху него сжщо възложихме нашитѣ власти (vices nostras), за да изправи въ цѣлата ти земя ония духовни дѣла, които той намѣри, че трѣба да се изправятъ, и да установи това, което съгласно съ Бога би трѣбало да се установи". Но съ това не се свършвала мисията на капелана Ивана. „По него сжщо, продължава папата, опредѣляме за архиепископа на твоята земя pallium, т. е. знака за пълнотата на първосвещеническата длъжность, който трѣба да се надѣне споредъ формата, която изпращаме въ наша булла. На сжщия нашъ легатъ сжщо поржчахме, ако нѣкои въ твоята земя случайно би трѣбало да се повишатъ по длъжность или да се посветятъ за епископи, той чрезъ съседнитѣ католишки само епископи да назначава, които трѣба да се назначатъ, и да посвещава, които трѣба да се посвещаватъ". Очевидно, съ тая разпоредба папата е искалъ чрезъ ржкоположение и издигане на духовни лица отъ неговия пратеникъ да има въ България повече свои привърженици между духовенството при окончателното разрешение на въпроса. „Натоварихме сжщия да издири по-внимателно истината относно короната, която била доставена на твоитѣ прародители отъ римската църква, както по старитѣ книги, тъй и по други документи, и да поговори съ тебе за всичко, което би трѣбало да се обсжди, така че, когато ние чрезъ него и твоитѣ пратеници бждемъ осведомени за всичко, ще отидемъ напредъ по-благоразумно и по-зрѣло, споредъ както трѣба да се върви напредъ. Полезно е, прочее, за тебе, както за временната ти слава, тъй и за вѣчното спасение, щото ти да бждешъ римлянинъ както по родъ, тъй и по животъ (imitatione), а народътъ на твоята земя, който твърди, че произлѣзълъ отъ римска кръвь, да следва наредбитѣ на римската църква, така че и въ божествения култъ обичаитѣ да се чувствуватъ отечески"[1]).

---

[1]) Ibidem, coll. 1113 D—1115 C.

Въ отговора си до архиепископъ Василия Инокентий III, като увѣрява, че, когато се освобождава отъ грижитѣ за църквата, всѣкога промишлява за отдалеченитѣ си братя и съепископи, които, ако и да отсжтствуватъ тѣломъ, но той ги счита за духомъ присжтствуващи, заякчава въ това, което се касае до тѣхното спасение и църковното единство, така че, като повикани да в084ематъ участие въ грижата, да бждатъ подкрепени съ неговитѣ съвети, развива теорията, че църквата като едно тѣло въ Христа може да има само една глава и тая глава следъ Господа може да бжде само апостолъ Петъръ, когото Исусъ Христосъ поставилъ за свой замѣстникъ и дори го нарекълъ глава[1]), особено следъ като му повѣрилъ да пасе неговитѣ овце съ думитѣ: „паси моитѣ овце"[2]); а оттука папата заключава, че Господь него макаръ и незаслужилъ, поискалъ да бжде неговъ замѣстникъ и наследникъ на княза на апостолитѣ, съ други думи, че римскиятъ първосвещеникъ чрезъ княза на апостолитѣ Петра станалъ замѣстникъ на Господа въ църквата, следов., той е едничкиятъ глава на църквата. — Следъ това папата обяснява цельта на мисията на първия си пратеникъ Доминика въ България. „За да покажемъ силата на отеческата обичь къмъ църквата на българи и власи, която, както казватъ, произлѣзла по плъть и кръвь отъ римлянитѣ, чрезъ действието на дѣлото, ние решихме, че по-напредъ трѣба да назначимъ обичния си синъ, архипресвитера бриндизски при присжтствието на обичния си синъ, знатния мжжъ Калояна, господаря на българи и власи, който (архипресвитеръ) да укрепи както него самия, тъй и прекарващия подъ него християнски народъ въ преданость къмъ апостолския престолъ и да ни осведоми относно чистотата на вѣрата и искреностьта на преданостьта му". — По-нататъкъ папата се радва и одобрява благоразумието на Василия въ Господа, задето той, като при-

---

[1]) Тукъ папата привежда следнитѣ думи на Христа, казани къмъ ап. Петра: „Tu vocaberis Cephas", quod et Petrus interpretatur et caput (Иоанъ, I, 42), които въ нашата Библия гласятъ: „ти ще се наречешъ Кифа (което значи Петъръ — камъкъ)", следов., Кифа (Cephas) не значи глава, а само камъкъ.

[2]) Иоанъ, XXI, 16.

знава върховната власть на апостолския престолъ, писалъ, че жадува за милостьта и благословението на св. католишка и апостолска църква и че въздалъ Богу благодарности, задето Калоянъ билъ удостоенъ да бѫде посетенъ отъ неговото писмо. „Затова, продължава папата, като желая при това по-пълно да укрепя тебе и повѣрената ти църква въ църковното единство и предаността къмъ апостолския престолъ, решихме да назначимъ при тебе и при поменатия знатенъ мѫжъ (т. е. Калоянъ) любимия си синъ Ивана, капеланъ и нашъ близъкъ, за легатъ на апостолския престолъ“ и по-нататъкъ повтаря сѫщото, което писалъ въ писмото до Калояна за рекомендацията на капелана Ивана и за мисията му въ България[1]).

Снабденъ съ тия две писма на папата, капеланъ Иванъ Каземарински потеглилъ отъ Римъ още презъ декемврий 1202 год. за България, но понеже по пѫтя си затамъ трѣбало да се отбие въ Маджарско и Босна за уредбата на нѣкои църковни дѣла, той много се забавилъ и стигналъ въ България само презъ августъ на 1203 год., а между това въ югоизточна Европа, около и на Балканския полуостровъ, ставали събития, които не сѫ могли да не привлѣкатъ вниманието на царь Калояна.

Папа Инокентий III, който искаше високо да издигне и далечъ да разшири властьта и влиянието на папския престолъ, съумѣлъ отново съ организирана проповѣдь да въодушеви за освобождението на гроба Господенъ, колкото благочестиво, толкова и войнствено и готово за жертви франкско рицарство. Главната цель на папата била съ силно нападение на Александрия и Египетъ, който владѣелъ тогава Палестиня, да порази въ самото сърдце турската държава. Въ Венеция се събрали франкски и фландърски кръстоносци, за да водятъ преговори съ дожа на силната по море република за превозване на войскитѣ. Но предвидливиятъ и хитъръ дожъ Енрико Дандоло, който се домогвалъ да възстанови предишнитѣ търговски интереси въ Византия, урѣзани отъ императоритѣ Комнини, се грижилъ да поддържа най-добри отношения съ Египетъ

[1]) Migne, ib., coll. 1116 D—1118 B.

поради търговскитѣ интереси на републиката: религиознитѣ цели, които си представялъ папата и които въодушевявали благороднитѣ франки, били, разбира се, за дожа съвсемъ чужди и безразлични. Освенъ това, на 24. май 1201 год. умрѣлъ най-въодушевениятъ отъ идеята за кръстоносенъ походъ водачъ, графъ Тибо Шампански, и маршалъ Вилардуенъ прокаралъ избора на маркграфъ Бонифация Монфератски, голѣмъ врагъ на ромеитѣ, който преследвалъ само политически цели. Още презъ мартъ 1201 год. Енрико Дандоло сполучилъ да подчини всецѣло на своитѣ интереси и планове рицаритѣ-кръстоносци, които и безъ туй зависѣли въ финансово отношение напълно отъ републиката, следъ като сключилъ съ тѣхъ договоръ, по който тѣ трѣбало да изпълняватъ неговитѣ разпоредби. Инокентий III разбиралъ много добре своя противникъ-дожа и се съгласилъ да одобри договора само подъ условие, че походътъ не трѣба да бжде насоченъ противъ християнитѣ; Венеция, обаче, решително се отказала да приеме това задължение. Но случаятъ помогналъ на венецианцитѣ да премахнатъ тая прѣчка. Синътъ на сваления и ослѣпенъ императоръ Исаака II Ангелъ, Алексий, сполучилъ съ помощьта на пизанци да избѣга отъ замъка Дамокрания, когато придружавалъ императора въ похода противъ протостратора Мануила Камица[1]) презъ лѣтото на 1202 г., на западъ. Папата се оказалъ дотолкова коректенъ, че не го приелъ, но зетьтъ на Алексия по сестра, Филипъ Швабски, който билъ жененъ за Ирина, дъщерята на Исаака II Ангелъ, това направилъ на драго сърдце. Между кръстоносцитѣ имало много отъ рейнскитѣ области и маркграфъ Бонифаций се намиралъ съ Филипа въ добри отношения. Затова желанието на византийския екс-наследникъ да бжде възстановенъ на престола съ баща си, — желание, което напълно отговаряло на Дандоловитѣ планове, било благосклонно прието въ лагера на кръстоносцитѣ. Протестътъ на Инокентия III не билъ чутъ, а противъ легата му Дандоло излѣзълъ съ такава енергия, че полека-лека станало всѣкиму ясно, че положението на работитѣ се намира въ ржцетѣ на силния и без-

[1]) Nicetas, ib., p. 711,6—9, и тукъ по-горе, стр. 148.

пощаденъ дожъ; и той използувалъ това положение споредъ силитѣ си. По тоя начинъ четвъртиятъ кръстоносенъ походъ билъ насоченъ, вмѣсто къмъ освобождението на гроба Господенъ, къмъ завоеванието на византийската столица — Цариградъ[1]).

Въ началото на октомврий 1202 г. кръстоносната флота потеглила на пѫть, и първиятъ градъ, който сталалъ жертва на търговско-политическитѣ интереси на Венеция, билъ градъ Зара (Задъръ) на далматинския брѣгъ, принадлежащъ на маджарския краль Емериха, сѫщо кръстоносецъ. Папата за тая постѫпка отлѫчилъ отъ църквата венецианцитѣ и обявилъ на кръстоносцитѣ, че не е тѣхна работа да наказватъ ромеитѣ и тѣхния императоръ за грѣховетѣ имъ. Но наследникътъ Алексий обещалъ 200 хиляди среб. марки, 10 хиляди души помощна войска за война съ невѣрнитѣ за-презъ цѣла година и уния съ римската църква, следъ като завземе византийския престолъ. Повечето кръстоносци все още искали да потеглятъ за Египетъ. Обаче изкуснитѣ убеждения на дожа и маркграфа и преди всичко надеждата за богата и голѣма плячка смекчили, съ малки изключения, рицаритѣ, отъ които повечето се намирали въ стѣснено финансово положение. Дандоло и Бонифаций рѫководили предприятието съ голѣма и достойна за очудване предпазливость. Авангардътъ на венецианската флота завзелъ на 20. априлъ 1203 год. Диррахий (сег. Драчъ), а на 26. май тѣ напуснали о-въ Корфу, отдето цѣлата кръстоносна войска насочила маршрута си право къмъ византийската столица. На 27. юний флотата съ 40 хиляди войници хвърлила котва предъ Скутари (стар. Халкидонъ), на малоазиатския брѣгъ срещу Цариградъ, който се намѣрилъ предъ явна опасность[2]). Застрашенъ отъ кръстоносцитѣ, императоръ Алексий III, поради своето нехайство и малка заинтересуваность, сега почналъ да мисли за отбраната на столицата; обаче предприетитѣ набързо мѣрки за противодействие се оказали твърде незначителни, и всѣкиму било ясно, че градътъ не ще може да издържи обсадата. То-

---

[1]) H. Gelzer, Abriss der byzant. Kaisergeschichte, п. т., стр 1037. — Ср. А. А. Васильевъ, каз. съч., стр. 75—78.

[2]) H. Gelzer, п. т., стр. 1038. — А. А. Васильевъ, каз. съч., стр. 72—76; стр. 78—79.

гава Алексий III решилъ да потърси външна помощь, каквато въ даденото време той е могълъ да намѣри само у българския царь, съ когото се намиралъ въ мирни и дори съюзни, както знаемъ, отношения следъ сключването на мирния договоръ въ 1202 год. Затова отначало той изпратилъ тогавашния цариградски патриархъ Ивана Каматира въ Търново, дето ималъ среща съ българския царь и българския архиепископъ, на което направилъ едно предложение, въ което и императоръ, и патриархъ бѣха отказали на Калояна въ 1202 год., а именно, че тѣ сѫ готови да го коронясатъ съ царска корона и да признаятъ независимостьта на българската църква начело съ патриархъ, стига само той да имъ се притече на помощь въ тая критическа минута. Съ това неочаквано предложение царь Калоянъ билъ поставенъ на голѣмо изпитание: отъ една страна, като не получавалъ дълго време отговоръ отъ папата на първото си писмо, той не знаелъ, дали папата приема първото му и непремѣнно условие за преминаването на България къмъ римската църква — да го короняса за царь и дори признава ли изобщо правото му да носи корона, когато тукъ той е могълъ да постигне своето желание веднага и безъ нѣкакви особени задлъжения и жертви въ политическо и църковно отношение: касаело се само до една военна помощь; отъ друга пъкъ страна, ако премине на византийска страна, той ще се намѣри между двама силни противници: отъ северо-западъ маджарския краль, който билъ настроенъ крайно враждебно противъ него, задето Калоянъ току-що билъ изгонилъ маджаритѣ отъ северозападнитѣ български земи, а тъкмо въ това време били изпратени пратеници отъ Калояна до маджарския краль, както изглежда, за да уредятъ окончателно пограничнитѣ въпроси, а, може би, и да сключатъ миренъ договоръ[1]); отъ юго-изтокъ

---

[1]) Споменатото писмо на Ивана Каземарински до папата се почва така: „Tractato negotio illorum quondam Patarinorum in Bosna, sicut jampridem scripsi sanctitati vestrae, fui in Ungaria aliquantis diebus ex voluntate regia. Interim autem nuntii illius magni viri Calojoannis venerunt ad regem, cum quibus Deo duce spero me ire ad ipsum, et christianissimus rex fecit eos super Evangelia jurare in ecclesia coram altari, quod me securum usque ad praesentiam ejus deducerent (Migne, ib., t. 215, col. 153 A—B). Каква е била мисията на тия пратеници, капеланъ Иванъ не споменува; но като се вземе

пъкъ застрашавали кръстоносцитѣ, които бѣха почнали блокадата на Цариградъ. Калоянъ, като е билъ добре запознатъ съ слабото положение на Византия, не е могълъ да не предвижда, че византийската столица едвали ще издържи обсадата. Затова, като не знаелъ, какъ ще се развиятъ събитията около Цариградъ, Калоянъ решилъ да изчака и, както се види, не далъ на патриархъ Ивана Каматира нѣкой категориченъ отговоръ [1]).

Между това кръстоносцитѣ се прехвърлили на европейския брѣгъ на Босфора и засилили блокадата на столицата по суша. Въ началото на юлий тѣ сполучили да завладѣятъ укреплението въ Галата при входа въ Златния Рогъ, а отъ 11. с. м. усилено почнали да нападатъ старата часть на града, като произвеждали страшни пожари. Алексий III, като виждалъ успѣхитѣ на кръстоносцитѣ и като се боялъ отъ народна смута противъ него за бездействието, вмѣсто да окаже нуждната, макаръ и непосилна съпротива на нападателитѣ, намѣрилъ за добре доброволно да напусне престола въ деня на най-главната атака, последвала на 17. юлий. Презъ нощьта отъ 17. на 18. с. м., следъ като ограбилъ императорското съкровище въ пари и драгоценни предмети, избѣгалъ съ голѣма бързина въ гр. Девелтъ къмъ българската граница, дето той предварително си приготвилъ убѣжище [2]). На 18. юлий кръстоноцитѣ завзели столицата и още сжщия день прогласили Алексия, сина на Исаака Ангелъ, за ромейски императоръ. Отъ Девелтъ Алексий III влѣзълъ веднага въ сношение съ българския царь съ предложение да му помогне да вдигне тракийското население противъ своя

въ внимание: 1. че капеланъ Иванъ отишелъ при маджарския краль, следъ като уредилъ презъ май работитѣ въ Босна, следов., той е билъ въ Маджарско не по-късно отъ юлий, и 2. че тъкмо къмъ това време Калоянъ бѣ вече изгонилъ маджаритѣ отъ северо-западнитѣ български земи, ние мислимъ, че имаме достатъчно основание да приемемъ, че мисията на тия български пратеници е била окончателно да уредятъ всички погранични въпроси, а, може би, и да сключатъ миръ.

[1]) П. Никовъ, Приносъ къмъ историческото изворознание на България и къмъ историята на българската църква. Сп. Б. Ак., кн. XX (1921) стр. 35—36.

[2]) Nicetas, ib., p. 723,$_{8-24}$. — G. Acropolita, ib., p. 6,$_{3-9}$.

съперникъ Алексия IV, който съ баща си владѣели само столицата, но не и провинцията. Издигането, обаче, на Алексия IV на престола и при това съ помощьта на кръстоносцитѣ, ясно показало на Калояна, че дѣлото на Алексия III е изгубено съвсемъ, и българскиятъ царь окончателно отхвърлилъ предложението на екс-императора и решилъ да поведе самостоятелна политика[1]), още повече, че царь Калоянъ, докато вървѣла още

---

[1]) За сношенията на Алексия III съ Калояна чрезъ патриархъ Ивана Каматира се научаваме 1. отъ едно писмо на охридския архиепископъ Димитрия Хоматиана до керкирския митрополитъ Василия Педиадита по въпроса за законностьта и валидностьта на българското духовенство, поставено въ Македония отъ търновската църква следъ падането на византийската власть въ нея и замѣстването й съ българската, въ което четемъ следното: „когато съ нашествието на латинцитѣ блѣсъкътъ на царството и на йерархията изчезна отъ щастливия Цариградъ, и се пръснаха въ разни страни архиереитѣ, отъ които повечето измрѣли презъ самото гонение, властьта на царството на западъ почти цѣла премина по онова време въ Загора, когато и самиятъ ромейски императоръ, следъ като бѣ избѣгалъ отъ Цариградъ, избѣгалъ нататъкъ, а тогавашниятъ цариградски патриархъ влѣзълъ бѣ въ беседа съ българския царь“ и пр. (вж. П. Никовъ, Приносъ къмъ историческото изворознание и пр., п. т., стр. 46, 29—36 и стр. 47); 2. отъ синодалния актъ на Охридската архиепископия по сжщия въпросъ, въ който се чете: „понеже съ нашествието на народитѣ, както се каза, величието на царството и иерархията изчезнало отъ щастливия нѣкога Цариградъ, и се пръснали въ разни страни архиереитѣ, отъ които повечето оставили живота си въ самата чужбина, а властьта надъ царството на западъ почти цѣлата преминала бѣ по онова време къмъ българитѣ, когато и самиятъ ромейски императоръ, следъ като бѣ побѣгналъ отъ Цариградъ, побѣгналъ при тѣхъ и тогавашниятъ цариградски патриархъ (той бѣше Иванъ Каматиръ) бѣ влѣзълъ въ беседа съ българския царь както и съ самия български патриархъ“ и пр. (п. т., стр. 54, 23—31 и стр. 55), и 3. отъ писмото на Калояна до папата, писано преди 17. юлий 1203 год., въ което четемъ: „Ex quo (Dominico) sciverunt istud Graeci, miserunt mihi patriarcham, et imperator: Veni ad nos, coronabimus te in imperatorem, et faciemus tibi patriarcham, quia imperium sine patriarcha non staret“ etc., т. е. „Отъ него (Доминика) гърцитѣ узнали, изпратиха ми патриарха (си) и императорътъ (казалъ): „Дойди при насъ, ще те коронясаме за царь и ще ти направимъ (=дадемъ) патриархъ, защото царство безъ патриархъ не може да бжде“ и пр. (Migne, ib., col. 153 A). — Отъ съпоставката на горнитѣ три известия ясно изпъкватъ следнитѣ несъмнени

обсадата на Цариградъ отъ кръстоносцитѣ, т. е. презъ първата половина на 1203 год., сполучилъ да завземе византийскитѣ владения на западъ отъ Срѣдецъ до тесалийската граница съ градоветѣ Призренъ, Скопие, Охридъ и Верроя (Беръ), т. е.

факти: 1. че цариградскиятъ патриархъ Иванъ Каматиръ наистина е ходилъ при българския царь презъ времето, когато кръстоносцитѣ отъ 4-ия походъ стояли предъ Цариградъ, и 2. че той е водилъ разговоръ или по-право преговори както съ българския царь, тъй и съ българския архиепископъ, обаче какъвъ е билъ предметътъ на тия преговори, първитѣ две известия нищо не споменуватъ; само третото известие, макаръ и кратко, ще ни помогне въ случая. Императорътъ чрезъ патриарха казалъ на Калояна: „Дойди при насъ, ще те коронясаме и ще ти дадемъ патриархъ". Тукъ думитѣ „дойди при насъ" едвали могатъ да означаватъ, че и императорътъ, и патриархътъ сж искали само да отклонятъ Калояна отъ решението му да мине къмъ римската църква; защото, както изглежда, въ Цариградъ сж знаели за това решение, както може да се заключи отъ думитѣ на самия Калоянъ; обаче, ако е било само тая цельта на императора, то той едвали би изпратилъ самия патриархъ въ Търново. Очевидно, като предметъ на преговоритѣ не сж били само църковни въпроси; като се вземе предъ видъ критичното положение на империята въ дадения моментъ, то тукъ сж действували несъмнено по-скоро политически и при това неотложни причини; думитѣ „дойди при насъ" явно говорятъ, че представителитѣ на свѣтската и духовна власть въ Византия сж искали отъ Калояна да имъ се притече по-скоро съ военна помощь противъ враговетѣ на империята, а за да въздействуватъ по-ефикасно върху българския царь, самъ патриархътъ се заловилъ да уреди тоя въпросъ и като условие за тая помощь му предложили това, къмъ което Калоянъ се стремилъ тъй силно тогава — да признаятъ царското му достоинство и независимостьта на българската църква начело съ патриархъ. Що се отнася до времето, кога е ходилъ Иванъ Каматиръ при българския царь, то това е било преди 18. юлий, защото горното предложение е могло да бжде направено отъ Алексия III, само докато той е билъ императоръ; отъ друга пъкъ страна, писмото на Калояна до папата е било писано не по-рано отъ юлий м., и, ако той споменува въ него за идването на патриарха при него, то ясно е, че последното трѣба да се отнесе къмъ юний м. на сжщата 1203 година. Затова и побѣгването на Алексия III „нататъкъ" и „при българитѣ", което първитѣ две известия поставятъ преди срещата на Ивана Каматира съ българския царь и архиепископъ, не може да се приеме, още повече като се знае, че Алексий III е избѣгалъ отъ Цариградъ самъ, само съ едната си дъщеря, когато патриархътъ напусналъ столицата при завоеванието на Цариградъ отъ латинцитѣ въ 1204 г. заедно съ другитѣ бѣжанци (Nicetas, Ib., p. 784, 15—20).—За въпроситѣ известия и тѣхната хронология вж. П. Никовъ, п. т., стр. 26—37.

всички юго-западни български земи[1]). Къмъ това време ще трѣба да се отнесе завземането на крепостьта Просѣкъ и назначението за неинъ и на околнитѣ земи управитель воевода Цузъменъ или Чъсменъ (гръц. Ецисменъ)[2]). Следъ това Алексий III заминалъ за Пловдивъ, но жителитѣ му не го приели, и тогава отишелъ въ Мосинополь, дето мислилъ да се установи за дълго, но и оттука билъ принуденъ да се отстрани въ Солунъ[3]), дето го заварило завоеванието на този градъ отъ кръстоносцитѣ[4]).

Следъ като скѫсалъ окончателно сношенията съ бѣглеца Алексия III и отказалъ да приеме предложението му, царь Калоянъ, като не получавалъ отговоръ на първото си писмо отъ папата, решилъ самъ да му напомни за себе си и му изпратилъ презъ юлий с. г. следното интересно писмо:

„Калоянъ, царь на българитѣ, до светейшия Господинъ, патриархъ на християнската вѣра отъ изтокъ чакъ до западъ, папа римски. Азъ ти пращамъ писмо (chartam), като се радвамъ, ако моятъ пратеникъ те намѣри здравъ и веселъ заедно съ всички, които сѫ съ тебе, и съ всички роднини и приятели твои. Азъ съмъ здравъ съ помощьта на Господа и блажената Дева, и по молитвитѣ на свв. апостоли Петъръ и Павелъ и по твоитѣ свети молитви. Азъ, Калоянъ, царь на българитѣ, виждамъ, че ти имашъ власть отъ Бога да свързвашъ и развързвашъ, както е ималъ блажениятъ апостолъ Петъръ, комуто Господь казалъ: „каквото свържешъ на земята“ и пр. (Мат., XVI, 19), така и върху тебе е пренесълъ сѫщата милость, оттука когото свържешъ, той е свързанъ, и когото развържешъ, той е развързанъ. Съобщавамъ на твое светейшество, че изтекоха шесть години, откакъ азъ веднажъ, дважъ и трети пѫть пращамъ при васъ, но моитѣ пратеници не можаха да дойдатъ при твое светейшество и да предадатъ моето слово и да ми донесатъ твоето утешение. Господь внуши на твое светейшество, да ми прати Доминика, архипресвитера брин-

---

[1]) К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 211.
[2]) За него, вж. тукъ по-долу.
[3]) Acropolita, ib., p. 8, 16—21; pp. 9, 25—10, 9.
[4]) Nicetas, ib., p. 808, 7—12.

дизски, отъ когото разбрахъ, че ти не си забравилъ мене, твоя рабъ; него азъ почетохъ като твой човѣкъ и му дадохъ писмо. което да отнесе на твое светейшество; дали го е отнесълъ, или не, Богъ знае. Отъ него гърцитѣ узнали това, изпратиха ми патриарха, и императорътъ (казалъ): „дойди при насъ, ще те коронясаме за царь и ще ти направимъ (= поставимъ) патриархъ, защото царство безъ патриархъ не може да бѫде“, но азъ не пожелахъ; напротивъ, азъ прибѣгнахъ къмъ твое светейшество, защото искамъ да бѫда рабъ на св. Петра и на твое светейшество; и нека знае твое светейшество, че азъ изпратихъ при тебе моя архиепископъ съ цѣло нареждане и пари, копринени материи, восъкъ и сребро, коне и мулета, за да отдаде на твое светейшество почить вмѣсто мене, твоя рабъ. И моля (rogo) съ молитвитѣ на блажения апостолъ Петра и твоитѣ свети молитви, да изпратишъ кардинали, на които твое светейшество да предпише, да ме коронясатъ за царь и въ моята земя да направятъ (= да поставятъ) патриархъ, за да бѫда твой рабъ презъ времето на моя животъ“[1]).

Като не знаелъ, кои сѫ били причинитѣ за дългото мълчание на Инокентия III, Калоянъ въ горното писмо, следъ обичнитѣ поздрави и благопожелания, най-първо му излага, че го признава за наследникъ на ап. Петра съ всичката широка власть на земята; по-нататъкъ той увѣрява отново папата, че ужъ отъ самото завземане на престола[2]) той нѣколко пѫти вече се опитвалъ да му прати свои пратеници, но че тѣ не могли да стигнатъ до него; съобщава му, следъ това, че му пратилъ писмо по Доминика, но не знае, получилъ ли го е, или не; а за да накара Инокентия III да изпълни по-скоро желанието му, той му съобщава, че византийцитѣ му предложили чрезъ своя патриархъ да го коронясатъ за царь и да издигнатъ неговия архиепископъ въ патриархъ, защото царство безъ патриархъ не може да бѫде, но че той отхвърлилъ това предложение. Всички тия аргументи Калоянъ привеждалъ, за

---

[1]) Migne, ib., t. 215, coll. 155 B—156 C. — Това писмо било писано преди 4. юлий, презъ юний най-късно на 1203 год.

[2]) Вж. тукъ по-горе, стр. 151, бел. 1.

да покаже на папата, че той твърдо стои на решението си — да мине въ римската църква. Като смѣталъ, че, за да получи царска корона, трѣба да влѣзе съ папата въ формаленъ църковенъ съюзъ и, вѣроятно, като желаелъ съ тържественостьта на пратеничеството да поласкае самолюбието на Инокентия III, той назначилъ тоя пѫть за свой пратеникъ самия български архиепископъ Василия, и затова въ края на писмото отново най-настойчиво иска, първо, за себе си царска корона и, второ, — за което той не споменуваше въ първото си писмо, — патриаршески санъ за архиепископа си. Василий съ голѣма свита и много ценни подаръци за апостолския престолъ потеглилъ отъ Търново на 4. юлий 1203 год., но и той не можалъ да изпълни мисията си. Ето какъ самъ Василий описва причинитѣ, които сѫ го принудили да се върне отъ пѫтя си, въ писмото си отъ края на 1203 год.[1]) до папата: „Моето смирение потегли презъ юлий, четвърти день, 6711, индиктъ VI, къмъ светия и найславенъ нашъ отецъ Инокентия, папа римски, и следъ трийсеть дена бѣхъ въ Диррахий на морето. И когато поискахъ да влѣза въ кораба, за да премина морето, тогава ме задържаха гърцитѣ и не позволиха да премина, и ме задържаха въ Диррахий осемь дена, и благодарение на многото ми молби къмъ Бога и блаженейшия Петра, князя на апостолитѣ, и по твоитѣ свети молитви латинцитѣ ме отпратиха, защото ония (гърцитѣ) бѣха взели решение да ме хвърлятъ въ морето, обаче изтръгна ме Господь и твоята света молитва. А, като излѣзохъ отъ града, отидохъ въ вилата, наричана Каватохори, и тамъ прекарахъ петнайсеть дена; оттамъ изпратихъ двама добри мои човѣци въ Римъ при твое светейшество, но дали сѫ преминали или не, Богъ знае“[2]). Тия двама добри негови придружници били вѣрнитѣ на царя (български) бояринъ-воевода (comestabularius) Сергий[3]) и пресвитеръ Константинъ, на които било въз-

---

[1]) Вж. тукъ по-долу, стр. 180 и бел. 1.

[2]) Migne, ib., col. 288 B—C.

[3]) Comestabularius (още и commestabilis (вин. п. commestabilem), ib., col. 156 B—C; col. 157 C) първоначално билъ длъжностно лице — началникъ на кралскитѣ обори (comes-stabulus), а впоследствие самото име остава само титла, съ която е свързана длъжностьта висшъ воененъ началникъ и по

ложено да изложатъ истината, както пише Василий въ прибавката къмъ писмото на Калояна, което той трѣбало да отнесе на папата и въ което накратко излага причинитѣ, дето той не можалъ да изпълни мисията си[1]).

рангъ се поставя преди маршалитѣ и херцозитѣ (Du-Cange, Gloss. latin., s. v.). П. Мутафчиевъ (Владѣтелитѣ на Просѣкъ, стр. 50, бел. 1) направи едно „смѣло предположение", макаръ той самъ да го не смѣта за такова, че споменуваниятъ тукъ comestabularius Sergius билъ едно и сѫщо лице съ известния севастократоръ Стрѣзъ, роднина на царь Калояна (вж. по-долу). Мѫчно може да се приеме, че името Стрѣзъ е могло да мине на латински въ формата Sergius, особено подъ рѫката на архиепископъ Василия, който като българинъ, твърде добре е различавалъ Стрѣзъ отъ Сергий. На г. Мутафчиева е добре известно, че името Стрѣзъ въ латинска транскрипция се пише Stratius и Straces. — Важностьта на българското пратеничество въ 1203 г. начело съ българския архиепископъ е несъмнена, но още по-несъмнено е, че, ако въ това пратеничество е участвувалъ първиятъ сановникъ на царството — севастократорътъ, то архиепископътъ, комуто била отнета възможностьта да изпълни мисията си, възлагайки на тия две личности да отнесатъ царското писмо въ Римъ, щѣше непремѣнно да отбележи това въ своята прибавка къмъ писмото на Калояна за по-голѣма важность на двамата си пратеници. А, между това, Василий ги нарича само bonos homines (а на друго мѣсто bonos homines [meos), fideles imperatoris, отъ което ясно личи, че както пресвитеръ Константинъ, тъй и comestabularius Сергий сѫ влизали въ броя на неговата свита, която не била малка, защото въ отговора си папата пише, че, ако му се случи да дойде другъ пѫть при него, да не му се представя съ familiae equitaturarum multitudine (Ib., col. 157D). Що се отнася до титлата comestabularius, то, ако се сѫди по значението ѝ и по промѣнитѣ въ функциитѣ на длъжностьта, било би твърде натегнато да се сближава съ византийската σεβαστοκράτωρ, защото последната е рангова титла, но не и длъжность. Освенъ това, трѣба да не се изпуща изъ предъ видъ, че тая византийска титла е била добре позната на западъ и че прибавката на архиепископъ Василия била писана въ Драчъ, затова, ако въпросниятъ Сергий е носилъ титла севастократоръ, то латинцитѣ биха употрѣбили тъкмо тая дума и не биха се мѫчили да я превеждатъ. Нѣма съмнение, че comestabularius е нищо друго, освенъ преводъ на българската дума „воевода", която преди всичко значи „военачалникъ", а после „висшъ воененъ началникъ", който излиза изъ болярското съсловие, какъвто е билъ при царь Калояна воевода Мънастъръ въ 27—о чудо въ чудесата на св. Димитрия отъ Ив. Ставракия, дето той е нареченъ ἀρχιστράτηγος, преведено на старобългарски съ „воевода" и „военачалникъ" (вж. тукъ накрая притурка). (Вж. С. С. Бобчевъ, Титли и служби въ областното управление на старовремска България. Изв. на Историч. Д-во, кн. XI—XII (1931—32), стр. 243).

[1]) Migne, Ib., col. 156 B—C.

Между това, презъ августъ с. г. пристигналъ въ Търново папскиятъ легатъ капеланъ Иванъ, който дошелъ отъ Маджарско, придружаванъ отъ пратеницитѣ на Калояна, съ които се бѣ срещналъ при маджарския краль[1]), съ изложенитѣ погоре писма до царя и архиепископа. Калоянъ незабавно съ писмо извикалъ Василия отъ Драчъ, като му писалъ: „върни се бързо, защото тукъ пристигна кардиналъ отъ господина папа". Василий се върналъ въ Търново въ самото начало на септемврий. Иванъ Капеланъ, следъ като врѫчилъ папскитѣ писма на Калояна и архиепископа, веднага пристѫпилъ къмъ изпълнение на възложената нему широка мисия. Най-първо, съгласно съ папското предписание, заедно съ благословението на папата възложилъ на Василия палиумъ ad plenitudinem pontificalis officii на 8. септемврий, въ деня на Рождество Богородично и билъ възведенъ въ санъ примасъ на България. „И азъ, като приехъ палиума, пише самъ Василий, съ голѣмо предано смирение, представихъ покорность за вѣрность въ присѫтствието на епископитѣ, които пишатъ на ваше светейшество, и на нашия господарь (principe nostro) и на много други, които помагатъ въ църквата"[2]). Въ какво се е изразила дейностьта на капелана Ивана въ подробности, не знаемъ; но, несъмнено, той е действувалъ въ духа на папскитѣ порѫчки и широкитѣ си права които, както Калоянъ, тъй и архиепископъ Василий посрещнали безпрѣкословно, защото отъ папскитѣ писма за тѣхъ станало повече отъ ясно, че папата най-първо искалъ да осигури и закрепи своята власть въ България, което се изразило въ изпращането на палиумъ за архиепископа, а въпроса, който най-много интересувалъ Калояна, за коронясването му съ царска корона, папата оставя на заденъ планъ и го представя като такъвъ, който не билъ за него достатъчно ясенъ и изученъ; но все пакъ той не пропусналъ да му намекне, че той признава правото му да носи корона, но че тая корона не може да бѫде царска, а само кралска, отъ което въ Търново не сѫ могли да не разберать, че папата не се отказвалъ да

[1]) Ibidem, col. 153 B; col. 157 C, и тукъ по-горе, стр. 169, бел. 1.
[2]) Ibidem, coll. 288 D—289 A—B.

изпълни желанието на Калояна, но че това ще стане, само следъ като бжде сключенъ формаленъ църковенъ съюзъ съ българския царь и архиепископъ.

Докато това ставало въ Търново, пратеницитѣ на архиепископъ Василия, пресвитеръ Константинъ и бояринъ-воевода Сергий отъ Драчъ благополучно пристигнали въ Римъ и връчили на папата писмото на царь Калояна и прибавката къмъ него на архиепископъ Василия. Отъ това писмо Инокентий III вече се убедилъ, че Калоянъ е окончателно спеченемъ за него, а главното е това, че, ако българскиятъ царь, изхождайки отъ принципа, че царство не може да бжде безъ патриархъ, искалъ отъ папата да му изпрати кардинали, освенъ да го коронясатъ, но и да поставятъ въ земята му патриархъ, това показва, че Калоянъ се убедилъ, какво, за да бжде изпълнено желанието му, той ще трѣба да подчини българската църква на апостолския престолъ. Затова Инокентий III побързалъ да отговори още на 10. септемврий (IV Id. Septembris) с. г. както на архиепископъ Василия, тъй и на Калояна [1]). Въ писмото си до първия повтаря съдържанието на писмото си, което бѣ пратилъ по капелана Ивана, и въ края, като одобрява изпращането на пресвитера Константина и болярина-воевода Сергия, увещава го и го предупреждава съгласно съ апостолскитѣ писания, че, ако нѣкога му се случи да дойде, да не се представя предъ лицето му съ голѣма свита, защото неговиятъ господарь е възложилъ само върху него отиването при папата и го натоварилъ съ бремето на своето пратеничество. „Защото ние вѣрваме, пише папата, че ще бждемъ дотолкова уведомени отъ тебе относно това, за което искаме да бждемъ осведомени, че не ще потрѣба да очакваме, може би, връщането на гореказания легатъ (капелана Ивана)'; напротивъ, ние бихме могли съ тебе да назначимъ нашъ легатъ, чрезъ когото по-пълно да се удовлетвори желанието и просбата на българския господарь"; най-после, папата го съветва, да отплува за Апулия, защото оттамъ той щѣлъ да се разпореди да бжде сигурно доведенъ при него и да бжде изпратенъ отъ друго мѣсто или по море, или по суша подъ

---

[1]) Ibidem, coll. 156 C—158 B.

сигурно водачество, тъй че не трѣба да се съмнява относно връщането си[1]). — Писмото му до Калояна съдържало почти сѫщото, както и писмото до архиепископа; само въ края прибавилъ следното: „И тъй, когато самъ архиепископътъ ще дойде при насъ, както се надѣваме, ние ще се съгласимъ съ твоитѣ и неговитѣ просби, доколкото ще можемъ съ Бога и нашата честность, както предполагаме, щото както ти, тъй и народътъ да бѫдете повѣрени на неговата юрисдикция, а той да (ви) закрепява въ католишката вѣра, и вкоренява преданостьта къмъ апостолския престолъ, както и да почита твоята личность като особенъ синъ на църквата. При това увещаваме и по-внимателно уговаряме твоята знатность, да се стараешъ да сключишъ миренъ договоръ съ обичния синъ, знатния мѫжъ Вълка; да не би въ случай на несъгласие, твоята земя или неговата да се подложи на непоправима загуба“[2]). Тукъ подъ „знатния мѫжъ Вълко“ се разбира сръбскиятъ велики жупанъ Вълканъ, братътъ на Стефана Първовѣнчани, който завзе великожупанския престолъ съ помощьта на маджаритѣ и бѣ преминалъ къмъ римската църква. Следъ изгонването на сърбитѣ отъ Нишъ, отношенията на Калояна къмъ него, както и къмъ маджаритѣ били неприязнени, и сега Инокентий III съ заплаха посрѣдничи за премахването на всѣка враждебность между двамата съседи. Обаче едвали това е станало, защото още въ сѫщата година (презъ лѣтото на 1203 г.) Вълканъ билъ свалeнъ отъ великожупанския престолъ[3]).

Макаръ и да нѣмаме никакво известие за връщането на пресвитеръ Константина и болярина-воевода Сергия отъ Римъ, но трѣба да се предполага, че и двѣтѣ тия писма сѫ попаднали въ рѫцетѣ на своитѣ адресати, и то докато капеланъ Иванъ се намиралъ въ Търново и изпълнявалъ възложенитѣ нему задачи. Последниятъ заминалъ отъ България къмъ края на 1203 год., снабденъ съ писма до папата отъ Калояна, отъ

---

[1]) Ibidem, coll. 157 C—158 A.

[2]) Ibidem, col. 158 A—B.

[3]) К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 211—212.

архиепископъ Василия и отъ българскитѣ епископи[1]). Следъ обичнитѣ пожелания за здравето на папата и на всички кардинали, Калоянъ, като излага историята за несполучливото отиване на архиепископъ Василия въ Римъ, както и на другитѣ му пратеници, известява на папата, че пратеникътъ на апостолския престолъ, капеланъ Иванъ, възложилъ „върху архиепископа на цѣлата българска страна и на общата света и велика църква въ Търново" изпратения отъ него палиумъ и го прогласилъ за примасъ и архиепископъ на цѣла България и Влахия. Следъ това Калоянъ излага своитѣ просби и, най-първо, за архиепископа и за църквата иска следното: „И прося и умолявамъ, пише той, твое велико светейшество, да изпълни желанието на моето царство и да прати пастирски жезълъ за събиране на овцетѣ и други нѣща, които обикновено има единъ патриархъ, и да издигне сегашния примасъ въ патриархъ въ светата и велика църква на Търново, първиятъ градъ на цѣла България, и самата църква да има и следъ смъртьта на сѫщия патриархъ завинаги патриархъ по заповѣдь на твое светейшество. И понеже, поради далечината на пѫтя и човѣшката война било би мѫчно следъ смъртьта на всѣки патриархъ да се прибѣгва къмъ римската църква, то нека бѫде предоставено отъ римската църква на търновската църква, да може тя да си избира и посветява патриархъ, та да не би при неговото отсѫтствие тая земя да остане безъ благословение, а твоето посвещение да остане несъвършено, и грѣхътъ да се простре върху твое светейшество. Сѫщо молимъ да се приготвя по заповѣдь на твое светейшество миро въ светата и велика църква на градъ Търново за миропомазване на християнитѣ. Нека знае твое

---

[1]) И тритѣ тия писма, които сѫ безъ дата, въ изданието на Migne'я (Ib., coll. 288 A—292 A), както и грамотата на Калояна (вж. по-долу стр. 184-185), сѫ поставени между писмата на Инокентия III подъ 1204 год. отъ мартъ месецъ, обаче това е неправилно, защото самото съдържание, особено на първитѣ две писма, показва, че това сѫ отговори на донесенитѣ отъ капелана Ивана папски писма, а думитѣ на Калояна: Et aliud peto a sanctitate tua, ut mittas cardinalem ad imperium meum, seu istum, qui venit ad me, seu alium a sede apostolica (Ib., col. 291 B), въ които се има предъ видъ тъкмо капеланъ Иванъ, ясно доказватъ, че въпроснитѣ писма сѫ били писани, докато последниятъ се е намиралъ още въ Търново, т. е. въ края на 1203 год.

светейшество, че когато узнаятъ въ Римъ (вм. Цариградъ), какво ние сме получили посвещение отъ твое светейшество, нѣма да ни дадатъ миро". За себе си пъкъ Калоянъ иска следното: „И за друго моля твое светейшество: да изпратишъ кардиналъ при царството ми или сѫщия, който е дошелъ при мене, или другъ отъ апостолския престолъ и да му дадешъ диадема и скиптъръ заедно съ благословението на апостолския престолъ и на княза на апостолитѣ, и да пратишъ утвърдителна грамота, скрепена съ златенъ печатъ, за да се пази единъ екземпляръ отъ нея завинаги въ търновската църква; и всичко това нека дадатъ на моето царство и да посветятъ и коронясатъ моето царство". И тъй, понеже Калоянъ разбралъ отъ преднитѣ писма на папата, че последниятъ съвсемъ не е наклоненъ да му даде царска корона и скиптъръ, въ което, вѣроятно, и капеланъ Иванъ не ще да е пропусналъ да го убеди, тукъ той вече иска само вѣнецъ (diadema) и скиптъръ, безъ да опредѣля, какви тѣ трѣба да бѫдатъ по качество и значение, за да не дразни, очевидно, папата. По-нататъкъ съобщава му, че изпраща бившия пресвитеръ, а сега вече епископъ браничевски Власия като свой пратеникъ, „за да може да донесе това, което папата ще напише съ собствената си рѫка", и го моли да се отнесе съ пълно довѣрие къмъ това, което каже еп. Власий, защото той ще говори отъ негово име. За отношенията си къмъ маджарския краль Калоянъ пише следното: „А колкото до границата между Маджарско и България и Влахия, предоставямъ на сѫда на твое светейшество, да обмислишъ това дѣло правилно и справедливо, за да нѣма грѣхъ душата на твое светейшество, и по тоя начинъ царството ми да има притежания надъ България и Влахия, както маджарскиятъ краль има притежания надъ Маджарско, та да престанатъ убийствата на християнитѣ заради мене и заради него. Нека знае още твое светейшество, че на царството ми принадлежатъ петтѣ епископства на България, които бѣ нападналъ и владѣе маджарскиятъ краль съ притежанията (т. е. имотитѣ и доходитѣ) на църквитѣ; а самитѣ епископства сѫ

унищожени, и справедливо ли е това да става?"[1]) Отъ тия предупреждения къмъ папата ясно личи, че отношенията между краль Емериха и царь Калояна не ще да сѫ били нормални. Българскитѣ пратеници, съ които се бѣ срещналъ капеланъ Иванъ при маджарския краль презъ м. юлий с. г. и съ които после бѣ пристигналъ въ България, както изглежда, не донесли очакванитѣ мирни резултати. Вѣроятно, капеланъ Иванъ отъ името на папата се е опиталъ да повлияе върху Калояна за уреждането на пограничнитѣ въпроси, но понеже въ даденото време все още оставали нѣкои български области подъ маджарска власть, напр., Срѣмската, а Калоянъ искалъ, щото маджарскиятъ краль да владѣе само маджарски земи, но не и български, та той предоставя на папата правилно и справедливо да разреши цѣлия споръ[2]). — Архиепископъ Василий пъкъ въ писмото си, следъ обикновенитѣ поздрави, изказва своята радость, че на осемнайсетата година, откакъ той се отказалъ да признава властьта на духовното си византийско началство заедно съ избухването на възстанието въ 1185 г.[3]), той се удостоилъ, съ благословението на престола на блажения ап. Пе-

---

[1]) Кои сѫ тия петь епископии, по име не сѫ посочени въ писмото. Споредъ К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 211, бел. 5, въ тѣхъ сѫ влизали несъмнено Бѣлградъ, Браничево и Нишъ. — П. Никовъ, История на Видиндинското княжество, Годиш. на Соф. Уни-тъ, кн. XVIII, 8 (1922), стр. 9, бел. 1. предлага да се чете II episcopatus, което едвали е приемливо защото въ регистъра на Инокентиевитѣ писма стои ясно числото V (вж. Ив. Дуйчевъ, За документитѣ изъ папския архивъ, отнасящи се до българската история. Изв. на Истор. Д-во, кн. XIII (1933), стр. 122). — Излизайки съ такива претенции предъ папата, Калоянъ несъмнено се основавалъ на нѣкой исторически документъ, каквито сѫ грамотитѣ на Василия II. Въ първата грамота още сѫ наредени епископиитѣ: нишска, браничевска, бѣлградска и срѣмска, които сѫ влизали въ предѣлитѣ на първото българско царство (вж. Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, изд. 2., стр. 553—554). Що се отнася до петата епископия, ние мислимъ, че Калоянъ е ималъ предвидъ рашката епископия, спомената въ втората грамота на Василия II (п. т., стр. 558), която въ даденото време се е намирала подъ върховната власть на маджарския краль.

[2]) Migne, ib., coll. 290 A—292A.

[3]) За това подробно вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 473 сл.

тра и негово светейшество", т. е. съ узаконението на положението му като български свещеноначалникъ чрезъ възлагането на палиума и прогласяването му за примасъ на цѣла България. По-нататъкъ излага съ всички подробности историята за несполучливото си отиване за Римъ и завръщането си отъ Дирахиумъ, а сжщо разказва, кога и какъ е станало неговото посвещаване за примасъ, и моли папата, „да се разпореди и да допълни църковната наредба" и да му посочи, „какъ трѣба да управлява кошарата (т. е. църквата), която му била довѣрена отъ Бога и отъ него". Повтаря просбата на царя за св. миро: „Ние нѣмаме св. миро, пише той, и при това отъ гърцитѣ го получавахме; но гърцитѣ мразятъ насъ, както и васъ. И знайте, господарю мой, всичко това остана върху твое светейшество и то трѣба въ всичко да се разпореди и да ни научи за светото миро, какъ трѣба да кръщаваме народа, та да не остане народътъ безъ свето миро и да нѣма грѣхъ". Както е известно, приготвянето на св. миро е право на самостойнитѣ църкви и, очевидно, както Калоянъ, тъй и Василий сж искали да сдобиятъ своята църква и съ това право. Въ края на писмото си архиепископътъ иска отъ папата палиуми за двама новопоставени отъ капелана Ивана[1]) митрополити — преславския и велбуждския и „каквото друго знае папата, което е потрѣбно ad plenitudinem pontificalis officii"[2]).— Българскитѣ пъкъ епископи, а именно: митрополититѣ Анастасий Велбуждски и Сава[3]) Преславски и епископитѣ Маринъ Скопски, Авраамъ Прищински[4]), Кирикъ Нишки и Климентъ Видински[5]) въ писмото си молятъ папата да благоволи „да изпрати pallium ad pontificalis officii plenitudinem (вѣроятно за новопоставенитѣ двама първи митрополити), та да не престанатъ презъ всичкитѣ дни на живота си да се молятъ за неговото велелепие"[6]).

---

[1]) Migne, ib., col. 293 C.

[2]) Ibidem, coll. 288 A—289 C.

[3]) A. Theiner, Vetera monum. Slavorum merid., vol. I, p. 29; у Migne'я това име е предадено невѣрно Saccas вм. Sabbas. — Ср. Е. Голубинскій, п. т., стр. 94, т. 2.

[4]) Migne, ib., col. 289 D, n. 47. — Е. Голубинскій, п. т., стр. 95, т. 5.

[5]) У Migne'я се чете Hydmensis вм. Bydensis, както е у Theiner'a, ibidem, p. 29. — Ср. Е. Голубинскій, п. т., стр. 97, т. 9.

[6]) Migne, ib., coll. 289 C—290A.

Заедно съ горнитѣ писма капелану Ивану била връчена и следната грамота отъ страна на Калояна: „Во имя Отца и Сина и святаго Духа, аминъ. Тъй като било угодно на Господа нашъ Исуса Христа да ме направи господарь и царь на цѣла България и Влахия, азъ изследвахъ писанията и книгитѣ на нашитѣ прадѣди (antiquorum) и законитѣ на покойнитѣ царе, нашитѣ предшественици, отде сж тѣ получили българското царство и царско утвърдение (firmamentum imperiale), корона на главата си и патриаршеско благословение, и, грижливо като издирвахме, намѣрихме въ тѣхнитѣ писания, че покойнитѣ ония царе на българи и власи, Симеонъ, Петъръ и Самуилъ, и наши предшественици, царската си корона и патриаршеско благословение получавали отъ светейшата божия римска църква и отъ апостолския престолъ и отъ княза на апостолитѣ Петра. Но и моето царство пожела да получи благословение и царско утвърдение на короната за главата на своето царство и патриаршеско благословение[1]) отъ римската църква, отъ княза на апостолския престолъ, апостола Петра, и отъ светейшия нашъ отецъ, всеобщия папа Инокентия III. И отъ когото и да бжде дадено въ града на моето царство Търново патриаршеско благословение и заповѣдь (mandatum?) да бжде отстжпена отъ господинъ папа да се назначаватъ и посвещаватъ архиепископи, митрополити, епископи и останалитѣ църковни свещени послушания (obsecutiones), моето царство се съгласява, щото тѣ да иматъ най-пълна власть въ всѣко tenimento и границитѣ (pertinentiis) на моето царство. Защото всички църкви на цѣлото ни царство и tenimenti и моятъ патриархъ митрополитътъ, епископитѣ, архиепископитѣ и всички свещеници да бждатъ подъ римската църква и да държатъ закона, обичая и послушанието[2]), които сж държали покойнитѣ царе на цѣла България и Влахия, старитѣ ония наши предшественици, и ние, които вървимъ по стжпкитѣ имъ. А моето царство подписва своята грамота за сигурность на това, че

---

[1]) Въ текста стои: et patriarcham benedictionem, което, очевидно, е грѣшка, вм. patriarchalem benedictionem, както е по-горе.

[2]) Въ текста се чете observationem, което е безсмислено, и ние приемаме поправката вм. нея obsecutionem.

самото ми царство никога нѣма да отстжпи отъ римската църква, отъ апостолския престолъ, княза на апостолитѣ Петра, нито другитѣ князе на моето царство нѣма да се отлжчатъ (disgregabuntur); но ще бжда нареченъ обиченъ синъ на свещения апостолски престолъ, на княза на апостолитѣ Петра. И после, каквито земи християнски или езически придобие моето царство, тѣ ще бждатъ подъ властьта и заповѣдьта на сжщата свещена римска църква и на апостолския престолъ. А за да има настоящата грамота (chrysobolum) на царството ми законна сила и трайность, дадохъ моето царство въ ржцетѣ на почтенейшия мжжъ Ивана, легата на свещения римски престолъ, капелана на господинъ папа, който и нашето благочестиво и отъ Бога издигнато царство подписа на 6712 (= 1204) година, индиктъ VII«[1]). Тая грамота, както самъ авторътъ я нарича, не е нищо друго, освенъ едно писмено изложение, разбира се, по искането на капелана Ивана, че Калоянъ формално подчинява българската църква и земя на римската църква и че самъ той и неговитѣ князе-боляри никога нѣма да отстжпятъ отъ последната; но главно е това, че царьтъ дава задължение, че и всички християнски или езически земи, които въ бждеще Калоянъ ще присъедини къмъ България, ще минатъ сжщо подъ властьта на римската църква, което, както обикновено се тълкува, било насочено противъ Византия и се имали предъ видъ ромеитѣ и славянитѣ на Балканския полуостровъ, но не по-малко и куманитѣ, които тогава действували въ съюзъ съ Калояна.

Снабдени съ тия писма и изложение капеланъ Иванъ, отъ когото Калоянъ, както изглежда, е билъ доволенъ, защото, както видѣхме, него предлага на първо мѣсто въ писмото си да бжде оня кардиналъ, който да го короняса, и браничевскиятъ

---

[1]) Migne, ib., coll. 287 A—288 A. — Понеже грамотата е излѣзла отъ канцеларията на българския царь, то посочената тукъ дата трѣба да се разбира по септемврийска година, а не по мартовската, съ която си служили въ папската канцелария. Поради това и грамотата е била издадена презъ 1204 септемврийска година, която се продължавала отъ 1.IX.1203—31. VIII. 1204, т. е. въ края на 1203 год., когато сж били писани и другитѣ писма. Вж. Е. Голубинскiй, п. т., стр. 269.

епископъ Власий, който носѣлъ следнитѣ дарове за папата: три двойни копринени материи, една златна купа, четири либри иперпери, три сребърни чаши и единъ обкованъ съ сребро антифонарий][1]), заминали отъ Търново за Римъ въ края на 1203 год. Между това, въ Цариградъ събитията взели съвсемъ зловеща за Византия посока.

Следъ като опитътъ на Алексия III за възстание въ Тракия билъ осуетенъ съ голѣма жестокость отъ кръстоносцитѣ, доброто съгласие между латинци и ромеи, следъ възстановяването на Исаака II Ангелъ и сина му Алексия IV на престола било непродължително. Понеже кръстоносцитѣ искали изпълнение на даденитѣ обещания, главно изплащането на голѣмата сума пари, което Алексий IV не билъ въ състояние да стори, тѣ почнали да се разпореждатъ самоволно и крайно безсрамно; единъ отъ съветницитѣ на младия императоръ, Алексий Дука Мурзуфлъ, роднина на Ангелитѣ, който заставалъ собствено начело въ управлението на империята, почналъ да подбужда Алексия IV за война противъ кръстоносцитѣ; но като не сполучилъ, той решилъ да го погуби, като мислѣлъ съ това да спаси империята. Измамнически той уловилъ Алексия IV и го хвърлилъ въ затворъ, а на 5. февруарий 1204 год. той билъ тържествено коронясанъ отъ патриарха за императоръ като Алексий V. Веднага следъ това той заповѣдалъ да удушатъ нещастния Алексий IV, а баща му Исаакъ II, щомъ се научилъ за смъртьта на сина си, скоро умрѣлъ отъ скръбь. Новиятъ императоръ отказалъ да изпълнява условията, на които Алексий IV бѣше се задлъжилъ спрямо кръстоносцитѣ, и поискалъ дори, последнитѣ да напуснатъ околноститѣ на столицата; на това, обаче, кръстоносцитѣ не се съгласили и войната станала неизбѣжна. Кръстоносцитѣ отново обсадили Цариградъ и, понеже били убедени, че ще го завладѣятъ, то, за да отстранятъ всѣкакви недоразумения по-сетне, тѣ съставили и сключили презъ мартъ 1204 г. договоръ за раздѣлата на ромейската империя (Partitio Romaniae) между Венеция и кръстоносцитѣ, чиито главни точки били следнитѣ: „следъ пре-

[1]) Ibidem, coll. 291 D—292 A.

вземането на града въ него ще бжде установено латинско правителство; цѣлата заграбена плячка трѣба да бжде подѣлена отъ съюзницитѣ помежду имъ съгласно съ условието; после образуваниятъ отъ шестима венецианци и шестима френци съветъ ще избере за императоръ оногова, който, споредъ тѣхъ, по-добре ще може да управлява страната „за слава на Бога и светата римска църква и империя"; на императора ще принадлежи една четвърть отъ завоеванията въ столицата и вънъ отъ нея, а сжщо и два столични дворeца; останалитѣ три четвърти отъ завоеванията трѣба да бждатъ подѣлени наполовина между Венеция и рицаритѣ; разполагането съ църквата св. София и избирането на патриархъ ще бжде предоставено на оная страна, отъ която нѣма да се избере императоръ; всички рицари, които получатъ едри владения и по-малки паеве, ще трѣба да дадатъ на императора феодална клетва; само дожътъ Дандоло ще бжде освободенъ отъ каквато и да било клетва на императора"[1]). — Алексий V се затворилъ задъ стенитѣ на Цариградъ и самъ ржководилъ защитата на града съ голѣма предвидливость и безстрашие. Обаче той не можалъ да издържи главния и най-силния пристжпъ на 12. априлъ с. г. и, когато видѣлъ, че всичко е изгубено, подъ укоритѣ на цариградското население, той избѣгалъ презъ Златнитѣ врата, а на 13. априлъ кръстоносцитѣ завзели Цариградъ и го предали на мечъ и грабежъ[2]). Споредъ думитѣ на рицаря Робертъ де Кларй, очевидецъ на описанитѣ отъ него събития, българскиятъ царь Калоянъ още презъ февруарий 1204 год. предлагалъ на кръстоносцитѣ една 100-хилядна армия противъ Алексия V за завоеванието на Цариградъ, ако тѣ му дадатъ царска корона и признаятъ царското му достоинство; но рицаритѣ решително отхвърлили предложението му[3]), и тогава Калоянъ решилъ да чака отговора отъ папа Инокентия III.

---

[1]) А. А. Васильевъ, п. т., стр. 80.

[2]) H. Gelzer, Abriss etc., п. т., стр. 1039—1040. — А. А. Васильевъ, п. т., стр. 80—82.

[3]) Robert de Clary, La conquête de Constantinople, éditée par Ph. Lauer, Paris 1924, ch. 64 et 65, p. 62, 1—3, 5—10; p. 64, 42—47: Il avint apres en chu tempore que Morchofles li traitres fu empereur, et que los des franchois estoit si poure ... que Jehans li Blakis manda as haus barons de

Кога сж пристигнали въ Римъ капеланъ Иванъ и епископъ Власий, не се знае; въ всѣки случай, презъ януарий или февруарий 1204 год. тѣ сж били вече тамъ, защото отговоритѣ на папата сж били написани презъ месецъ мартъ. Въ Римъ посрещнали съ голѣма радость писмата отъ България, отъ които Инокентий III можалъ окончателно да се убеди, че той напълно постигналъ цельта си — България вече била подчинена на римската църква, и затова спокойно могълъ да пристжпи къмъ изпълнение желанието на българския царь и да уреди българската църква по образеца на другитѣ католишки църкви. Така, въ отговора си до Калояна, който искаше въ последното си писмо утвърдителна грамота, подпечатана съ златенъ печатъ (privilegium bullatum aurea bulla), папата намѣрилъ за добре да се ограничи само съ едно писмено официално съобщение, че го поставя за краль. Затова той адресира вече писмото си: „до славния краль на българитѣ и власитѣ и до неговитѣ потомци, които ще го наследятъ както на царството, така и въ предаността къмъ апостолския престолъ завинаги". „Тъй като намъ е възложено, пише Инокентий III, да пасемъ по заповѣдь на Господа овцетѣ му (и това папата се старае да докаже на дълго и широко въ първата по-голѣма часть на отговора си), желаейки да се грижимъ съ отеческа грижа за народитѣ български и влашки, които отъ много време бѣха отчуждени отъ гърдитѣ на майка си, въ духовнитѣ и временнитѣ работи, опирайки се върху авторитета на оногова, чрезъ когото Самуилъ помаза Давида за краль, ние те поставихме за краль надъ тѣхъ и по обичния синъ Лъва, пресвитеръ-кардиналъ на Св. Кръстъ, легатъ на апостолския престолъ, мжжъ предвидливъ и почтенъ, приятенъ намъ между другитѣ наши братя, ти изпращаме скиптъръ за царството и

lost que se il le voloient coroner a roi, a estre sire de se tere de Blakie, que il tenroit se tere et son roiaume dans, et qu'il venroit en leur aide pour aider a prendre Constantinoble a tout CM homes a armes... Quant li baron de lost seurent chou, que Jehans li Blakis leur mandoit, si disent, qu'il s'en conseillerioent. Et quant il se furent conseillie, si eurent malvais consel. Si respondirent, que ne de lui ne de siens n'avoient il cure, mais bien seust il que il de graveroient...

кралски вѣнецъ (sceptrum regni ac regium... diadema), за да се възложи на тебе отъ неговитѣ като че ли отъ нашитѣ ржце, следъ като получи отъ тебе клетвено задлъжение, че ти ще останешъ преданъ и покоренъ намъ и на нашитѣ приемници и на римската църква, и че ще спазвашъ всички земи и народи, подчинени на твоето царство, въ покорность и преданость къмъ апостолския престолъ". По-нататъкъ папата излага, какъ и отъ кого ще се коронясватъ приемницитѣ на Калояна. „Нашиятъ почтенъ братъ, търновскиятъ архиепископъ", комуто той далъ предимството на приматството, „и неговитѣ приемници ще коронясватъ твоитѣ впоследствие наследници, следъ като получатъ отъ тѣхъ подобна клетва, чрезъ авторитета на апостолския престолъ; въ твоята земя тѣ ще държатъ приматското достоинство· митрополититѣ, поставени въ областитѣ както на България, тъй и на Влахия, нему да се подчиняватъ и споредъ каноническия образецъ да отдаватъ дължимата на примаса почить и уважение. Тъй да признавашъ милостьта, завършва папата писмото си до Калояна, която оказва апостолскиятъ престолъ, твоята майка, тъй да въздавашъ намъ за всичко, което ти дадохме, тъй да укрепявашъ твоето царство въ покорность и преданость къмъ апостолския престолъ, че когато то бжде основано подъ блажения Петра върху твърдостьта на неговата скала, за която апостолътъ казва: „камъкътъ бѣше Христосъ" (I Кор., X, 4), то да се не бои нито отъ потоцитѣ дъждове, нито отъ напъна на вѣтрове, нито отъ прииждането на рѣки, а ти освенъ помощьта на апостолския престолъ, която ти ще чувствувашъ въ сегашно време споредъ своята преданость, да преминешъ отъ временното царство въ вѣчното царство"[1]).

Освенъ знаковетѣ на кралското достоинство, които искалъ Калоянъ въ писмото си, той възложилъ на своя пратеникъ, епископъ Власия, 1. да изпроси лично отъ папата пра-

---

[1]) Migne, ib., coll. 279 C—280 C. — Това писмо носи дата: VI Kal. Martii (= 27. мартъ), indic. VII, Incarnationis Dominicae anno 1203, pontificatus vero domini Innocentii papae III anno septimo. Очевидно тукъ годината отъ Христа е погрѣшена, защото 7. индиктъ дава 1204 г., както и седмата година отъ папствуването на Инокентия III е 1204 год.

вото да сѣче пари съ своя образъ, и 2. да му изпрати знаме. „По просбата на почитаемия нашъ братъ Власия, браничевския епископъ, когото ти си назначилъ при апостолския престолъ, ние ти разрешаваме свободно да сѣчешъ обществена монета, украсена съ твоя образъ“[1]). А за знамето той пише: „Освенъ знаковетѣ на кралското достоинство, които ние отправихме на твое величество по обичния синъ Лъва, пресвитеръ-кардиналъ на Св. Кръстъ, легатъ на апостолския престолъ, мѫжъ предвидливъ и почтенъ, по сѫщия решихме да пратимъ знаме, което да употрѣбявашъ противъ ония, които почитатъ Разпятието съ устнитѣ си, а сърдцето имъ е далечъ отъ него, по просбата на почитаемия братъ Власия, браничевския епископъ“[2]). На това знаме били изобразени кръстъ, чрезъ който Христосъ, следъ като победи, управлява и царува, и двоенъ ключъ, т. е. ключоветѣ на ап. Петра, който издържалъ кръстъ за Христа и получилъ ключоветѣ отъ Христа. „То (знамето) представя ключа двоенъ, едина за различаване, другия за власть, така че, пише папата, когато ти ще различавашъ доброто отъ злото, свѣтлината отъ тъмнината, светото отъ простото, да упражнявашъ дадения ти материаленъ мечъ за наказание на злосторницитѣ и за похвала на добритѣ и да се вземашъ за орѫжие и щитъ противъ ония, които не сѫ взели Бога за свой помощникъ, а довѣрявайки се на своята дивотия и множество, наематъ се да ритатъ противъ остенъ“. Папата съветва Калояна да употрѣбява знамето „въ сърдечно смирение“, да се явява съ него между бойнитѣ редове, помнейки страданието Господне, и да признава властьта на оногова, комуто Господь самъ казалъ: „Ти си Петъръ и върху тая скала ще изградя моята църква и вратата адови не ще я надделѣятъ; и ще ти дамъ ключоветѣ на царство небесно“ (Мат., XVIII, 19). „Така и твоитѣ неприятели, завършва папата, не само не могатъ да

[1]) Ibidem, col. 280 A: Ad petitionem insuper venerabilis fratris nostri Blasii, Brandizuberensis episcopi, quem ad sedem apostolicam destinasti, publicam in regno tuo cudendi monetam tuo charactere insignitam liberam tibi concedimus facultatem.

[2]) Ibidem, coll. 295 D — 296 A.

те надделѣятъ, но и нѣма да даде Господь, да издържатъ предъ лицето ти"[1]).

Въ писмото си до търновския архиепископъ, което сжщо така носи общъ характеръ и затова е адресирано: „До търновския архиепископъ, примаса на българи и власи, и до неговитѣ приемници, които канонически ще бждатъ назначени и ще наследятъ въ преданость къмъ апостолския престолъ завинаги", Инокентий III официално го поставя за примасъ на българи и власи и опредѣля неговитѣ права и функции. Следъ като повтаря доказателствата си, че на папата е възложено да пасе по заповѣдь на Господа неговитѣ овце, както въ писмото до Калояна, папата продължава: „Тебе сжщо поставихме за примасъ въ царството на българитѣ и власитѣ, като даваме на търновската църква чрезъ настоящата грамота предимствата на приматията, така че ти и твоитѣ приемници, които ще те наследятъ въ предаността къмъ апостолския престолъ, ще надминавате другитѣ митрополити на България и Влахия чрезъ качеството на приматията, и тѣ да оказватъ на тебе и на тѣхъ (приемницитѣ) споредъ каноническия образецъ длъжимата на примаса почить и уважение, като искаме твоето братство да знае, че у насъ тия две имена — примасъ и патриархъ означаватъ почти съвършено едно и сжщо, тъй като патриарситѣ и примаситѣ държатъ единъ видъ (образъ), макаръ имената имъ да сж различни". Това, което тъй настойчиво Калоянъ искаше да получи начело на българската църква — патриархъ, папата категорично отказва да даде, както и да признае царското достоинство на Калояна; мотивътъ му, обаче, е несъстоятеленъ, защото примасъ и патриархъ по санъ, може би, да сж еднакви, но не и по значение и власть, тъй като патриархътъ стои начело на съвсемъ независима църква. — По-нататъкъ папата продължава: „Сжщо чрезъ настоящата грамота даваме на тебе и чрезъ тебе и на твоитѣ приемници свободна власть да помазвате, благославяте и коронясвате впоследствие кралетѣ на българи и власи. А когато се поминешъ ти, сегашниятъ примасъ на поменатата църква, никой (другъ) да не се предпочете

[1]) Ibidem, coll. 295 C—296 B.

тамъ по нѣкаква измамлива хитрость, освенъ оня, който бѫде избранъ канонически за нея съгласно съ утвърдения обичай. Избраниятъ пъкъ тържествено да се посветява за епископъ отъ митрополита и другитѣ викарии на сѫщата църква, които биха могли да присѫтствуватъ. Посветениятъ пъкъ да праща при апостолския престолъ свои пратеници, които да поискатъ палиумъ, взетъ отъ тѣлото на блажения Петра, т. е. знака за пълнотата на първосвещеническата длъжность, при приемането на който той ще представи на насъ и на нашитѣ приемници и на римската църква, както другитѣ примаси и митрополити ни представятъ, клетва съгласно съ общия обичай, па и ти самъ представи при приемането на палиума; нейната формула, означена въ нашата булла, ние опредѣлихме за постоянно помнене, като изтъкнахме въ нея, че, когато тѣ ще коронясватъ за краль нѣкого отъ приемницитѣ на гореказания краль (Калояна), тѣ ще получаватъ отъ него предварително представена клетва. А когато нѣкой отъ митрополититѣ, които се тебѣ подчиняватъ по право на приматията, би се спусналъ въ пѫтя на общата плъть, ти ще утвърдишъ тържествения канонически изборъ на способното лице и ще посветишъ избраното лице за епископъ. За палиумъ ти ще пращашъ свои пратеници съ пратеници отъ църквата, въ която той предстои, при апостолския престолъ, и ние ще ти го препратимъ по тѣхъ свободно и на драго сърдце, за да се достави чрезъ тебе на митрополита епископъ споредъ формата на нашата булла, обаче така че, ако се случи да присѫтствува нашъ легатъ или пратеникъ, ти ще извършишъ това заедно съ него". И тъй, отъ горнитѣ думи става ясно, че всѣки посветенъ български епископъ може да свещенодействува, само следъ като получи утвърждение отъ папата чрезъ палиума, така че всички епископи въ България били непосрѣдно подчинени на римския първосвещеникъ, а българскиятъ примасъ въ случая билъ само единъ посрѣдникъ, комуто сѫ били подчинени само въ силата на приматията.

Що се отнася до св. миро, за което както Калоянъ, тъй и архиепископътъ тъй настойчиво молѣха, папата дава право на търновската църква сама да си приготвя такова, но съ изискване да се приложи непремѣнно обичаятъ на римската

църква да се помазватъ духовнитѣ лица. „Миро и масло за оглашенитѣ или неутвърденитѣ ние позволяваме да се приготвя (fieri) всѣка година въ деня на тайната вечеря (in coena Domini, на страстния четвъртъкъ), както въ твоята църква, тъй и въ всѣка църква на (България и) Влахия, споредъ обичая на римската църква, така че, колчемъ бѫде необходимо, да се кръщаватъ ония, които трѣба да се кръщаватъ, и да се миропомазватъ ония, които трѣба да се миропомазватъ; посвещението на епископитѣ и назначението на свещеницитѣ поради недостатъкъ отъ тоя родъ нито съвсемъ да се възпрепятствува, нито да се отлага за по-дълго, защото, макаръ до сега нито пресвитеритѣ при своето назначение, нито епископитѣ при своето посвещение у васъ обикновено не сѫ приемали свещено помазване, ние, обаче, следвайки не толкова нашия обредъ, колкото божественото предписание, което въ закона заповѣдва, първосвещеницитѣ и свещеницитѣ да се помазватъ, искаме, щото тържествено да се помазватъ наредъ рѫцетѣ на ония, които се назначаватъ за пресвитери, а на ония, които трѣба да се посветятъ за епископи, — както рѫцетѣ, тъй и главата“ [1]). Папата особено настоява, щото тоя обичай на римската църква който не е приетъ отъ източната църква, да бѫде въведенъ и въ българската, защото, когато пристигналиятъ въ Римъ браничевски епископъ Власий откровено му заявилъ, че при посвещението си не приелъ свещено помазване, Инокентий III разпоредилъ, „щото неговитѣ глава и рѫце да се помажатъ (delinjri) съ св. миро отъ албанския епископъ Ивана при съдействието на двама епископи съгласно съ църковния обичай, защото това поддържа католишката църква не само по божествена заповѣдь, но и по примѣра на апостолитѣ“. Затова по поводъ на заявлението на еп. Власия папата изпратилъ специално писмо до архиепископъ Василия, въ което на дълго и широко съ много цитати отъ Ветхия и Новия заветъ доказва, че обичаятъ на римската църква да помазва духовнитѣ лица има тъкмо божественъ произходъ, и завършва писмото си съ следнитѣ думи: „И тъй, съветваме твоето братство и по-внимателно уговар-

[1]) Ibidem, coll. 280 C—282 B.

ваме, като ти заповѣдваме чрезъ апостолскитѣ писания, щото при препоржката на нашия обиченъ синъ Лъва, пресвитера-кардиналъ на Св. Кръстъ, легатъ на апостолския престолъ, и ти сжщо да приемешъ свещено помазване, та да не липсва нѣщо за пълнотата за таинството; а следъ като бждешъ помазанъ съ св. миро, ти да помажешъ еднакво твоитѣ архиепископи и епископи и отъ тѣхъ да разпоредишъ да се помажатъ ржцетѣ на свещеницитѣ съ благословеното масло; това, прочее, да пазишъ при назначение на пресвитери и при посвещение на епископи и да разпоредишъ да се пази обичаятъ, спазванъ отъ апостолския престолъ, който по Господня разпоредба е майка и наставница на всички вѣрни" [1]).

Що се отнася до „пастирския жезълъ" и другитѣ предмети, които обикновено има единъ патриархъ, каквито искаше Калоянъ, папата разрешилъ на архиепископа да носи, при следната бележка: „макаръ че римскиятъ първосвещеникъ и да не употрѣбява пастирския жезълъ, но подобно на другитѣ свещеноначалници и ти можешъ да го употрѣбявашъ било поради историческото, било поради мистичното му значение, което сжщиятъ кардиналъ (Лъвъ), както е приелъ отъ насъ, ще може да ти обясни" [2]). Най-сетне папата позволилъ на българския архиепископъ „да се носи предъ него по цѣла България и Влахия кръстътъ, т. е. знамето на Господнето страдание" въ тържествени случаи, което архиепископътъ е искалъ отъ папата, вѣроятно, чрезъ еп. Власия [3]). А понеже архиепископъ Василий въ края на писмото молилъ папата да му изпрати всичко, „каквото друго негово светейшество знае, което е потрѣбно за пълнотата на първосвещеническата длъжность", Инокентий III му изпратилъ по кардинала Лъва следнитѣ първосвещенически украшения: обувки и сандалии, amictum et albam, поясъ и succinctorium, orarium et manipulum, tunica и dalmatica, chirothecas и пръстенъ, planeta и митра [4]).

---

[1]) Ibidem, coll. 282 B — 287 A; особено coll. 286 A—287 A.

[2]) Ibidem, coll. 286 D — 287 A.

[3]) Ibidem, col. 282 A—B.

[4]) Ibidem, col. 286 C. — Споредъ Gesta Innocentii, на „българския патриархъ" били изпратени: planetam, dalmaticam et tunicam examiti albi, cum

Понеже сѫщо въ последното си писмо архиепископъ Василий молилъ папата да изпрати палиуми за велбуждския и преславския митрополити, папата изпратилъ такива, като придружилъ палиума за велбуждския митрополитъ Анастасия съ специално до последния писмо. „Както ние решихме, пише папата въ писмото си, да се посвети почтениятъ нашъ братъ (Василий), търновскиятъ архиепископъ, за примасъ надъ всички земи, въ които царува най-драгиятъ нашъ синъ въ Христа Калоянъ, славниятъ краль на българи и власи, давайки му почетнитѣ знакове, тъй, за да почетемъ и тебе особено, като важенъ членъ на търновската църква и митрополитъ на велбуждската църква и прелатъ (началникъ) по митрополитското право на нейнитѣ викарии, ние опредѣлихме да ти се донесе отъ обичния синъ Лъва, пресвитеръ-кардиналъ на Св. Кръстъ, легатъ на апостолския престолъ, . . . палиумъ, взетъ отъ тѣлото на блажения Петра, като знакъ за пълнотата на първосвещеническата длъжность споредъ формулата, скрепена съ нашата булла". Въ края на писмото си папата го съветва „да го приеме смирено и предано и да го употрѣбява — не за въздигане, а за смирение — на тържественитѣ служби вѫтре въ църквата си и въ ония дни, които ще му посочи сѫщиятъ кардиналъ", и при това така, че „вѫтрешното украшение на добродетелитѣ да надминава външното украшение на дрехитѣ и външната дреха да изобразява вѫтрешното облѣкло на ума не толкова съ мнима преструвка, а по-скоро съ истински изразъ"[1]).

Сѫщевременно Инокентий III изпратилъ до царь Калояна и архиепископъ Василия писма, въ които се очертава, въ какво ще се състои мисията на кардиналъ Лъва. Като изтъква мисъльта, че папата, като намѣстникъ на ап. Петра, постоянно

---

aurifrigio convenienter ornatas, et magnum annulum cum quinque topatiis, quem ad suum usum habuerat; mitram aurifrigio insignatam, camisum, amictum, stolam manuale, cinctorium, caligas, sandalia, chirotecas et alias ornamenta, quae conveniunt partriarchae. А на браничевския епископъ Власия били дадени unum annulum aureum cum gu crardo (smaragdo?) et mitram cum aurifrigio decenter apposito (Migne, ib., t. 211, col. CCIX A—B). Тукъ българскиятъ свещеноначалникъ се нарича не primas, а patriarcha.

[1]) Migne, ib, t. 215, coll. 292 D — 294 A.

се грижи за всички църкви и за духовното преуспѣване на всички народи, той счита себе си за длъжникъ специално къмъ българския и влашки народи, не само защото тѣ сж приели нѣкога-си (въ IX вѣкъ) предано католишката вѣра отъ апостолския престолъ, но и защото тѣ сж произлѣзли отъ римска кръвь, и затова той билъ по-особено назначенъ за преуспѣването и служенето на тѣхъ, които, като неговъ собственъ народъ, се подчинили нему както въ духовнитѣ, тъй и въ временнитѣ работи безъ никакъвъ посрѣдникъ. „А за да признаватъ, пише папата, властьта на оногова, отъ когото знаятъ, че тѣ сж се научили духовно на това, въ което вѣрватъ, и че сж получили плътски това, което сж, тъй като по плъть тѣ сж произлѣзли отъ знатни римляни, ние, за които, като приемници на блажения Петра, Господь изпросилъ, да се не изтощи нашата вѣра и да укрепимъ нашитѣ нѣкога-си покръстени братя, тѣхъ ние искаме да укрепимъ въ католишката вѣра и да ги затвърдимъ въ предаността къмъ апостолския престолъ. А за да стане на всички известно чрезъ действието на отеческата обичь, която я имаме къмъ тѣхъ, и за да се вложи майчиното радушие въ синоветѣ, ние искаме да почетемъ тѣхъ, особенитѣ синове на римската църква, въ духовнитѣ и временнитѣ работи“. Затова тъкмо и папата изпратилъ като свой представитель въ България такава знаменита и важна личность — пресвитера-кардиналъ Лъва, комуто е възложено чрезъ авторитета и властьта на римския първосвещеникъ да помаже българския царь, да му връчи кралски скиптъръ и да му възложи кралски вѣнецъ; сжщиятъ легатъ трѣбало да предаде на митрополититѣ, посветени отъ капелана Ивана, — велбуждския и преславския — палиуми, знака за пълнотата на първосвещеническата длъжность, споредъ дадената въ папската булла формула. „На сжщия легатъ даваме сжщо пълна власть да изправя това, което той намѣри, че трѣба да се изправи, и да поставя това, което той реши, че трѣба да се постави, като препоржчваме на сжщитѣ (митрополититѣ) да осведомяватъ както клира, тъй и народа въ това, което се отнася до успѣха на християнската вѣра и да ги известяватъ за нашето благоволение“. Затова папата съветва Калояна благосклонно да приеме самия легатъ, като че ли въ

неговото лице приема самия папа и св. Петра, като приема и спазва спасителнитѣ му съвети и постановления той самъ, и като разпореди, щото да се приематъ и спазватъ тѣ по цѣлата му земя. „По тоя начинъ, завършва папата, нека се изпълни това, за което пишемъ, за да признаемъ на дѣло силата на предаността, която, вѣрваме, ти имашъ къмъ насъ и римската църква“.

Въ писмото си до архиепископа папата повтаря съдържанието на писмото до Калояна и сѫщо го подканя да приеме папския легатъ благосклонно, като че ли него самия и ап. Петра, и да възприематъ на драго сърдце всички разпоредби на кардинала Лъва и да ги спазватъ ненарушимо. „Пазете се, завършва папата писмото си, лесно да не отстѫпите отъ неизмѣнността на вашия умъ, но, бидейки постоянни въ добро намѣрение, смирено да упорствувате въ предаността къмъ апостолския престолъ, тъй че да се показвате укрепени въ здравината на неговата скала, върху която Господь тури основата на църквата, предавайки ключоветѣ на царството небесно, за да бѫде отворено за ония, на които Петъръ отвори, и да не бѫде затворено за ония, на които той е затворилъ“[1]).

Освенъ гореизброенитѣ писма до царь Калояна и архиепископъ Василия, на кардиналъ Лъва били предадени: 1. Образецъ, съ който трѣба да се предава палиумъ на архиепископитѣ велбуждски и търновски[2]); и 2. Образецъ за клетвата, която трѣбало да дава търновскиятъ архиепископъ-предстоятель[3]), а сѫщо и две писма, адресирани до „архиепископитѣ, епископитѣ, абатитѣ (игуменитѣ) и до другитѣ църковни прелати, и до всички, както клирици, тъй и миряни“ въ Маджарско и Сърбия, въ които, като се съобщава за преминаването на България къмъ западната римска църква и за мисията на кардинала-пресвитеръ Лъва, легатъ на апостолския престолъ въ България, съветва своитѣ адресати да приематъ последния на драго сърдце и съ почить и да му оказватъ

---

[1]) Ibidem, col. 294 A—B.
[2]) Ibidem, col. 294 B—D. Вж. на края притурка.
[3]) Ibidem, col. 295 A—C. Вж. превода му на края въ притурка.

всички необходими съдействия при преминаването му презъ тѣхнитѣ страни[1]).

Снабденъ съ всички тия книжа кардиналъ Лъвъ заедно съ епископъ Власия презъ мартъ месецъ потеглилъ отъ Римъ за Търново; обаче тѣмъ не било сѫдено скоро да се добератъ до България. Когато тѣ стигнали въ Маджарско, отначало били приети съ много по-голѣма почить отъ маджарския краль, отколкото тѣ очаквали, и имъ били дадени съпроводачи, които да ги придружаватъ чакъ до България; краль Емерихъ дори обещалъ да даде на кардинала нѣкакво писмо на границата, „което последниятъ да има при себе си тайно и съгласно съ него да работи вѣрно за преработката на мира". Обаче, когато кардиналъ Лъвъ съ кралскитѣ съпроводачи пристигналъ въ крепость Кеве (сег. Кубинъ на лѣвия брѣгъ на Дунава, западно отъ устието на р. Морава), която била на границата и се отдѣляла отъ българската область само отъ междинния Дунавъ, а на срещната страна много българи очаквали съ нетърпение кардинала, при Лъва се явили други пратеници на маджарския краль изненадано, които забранили както нему, тъй и на българския епископъ преминаването на рѣката, като отъ страна на краля предложили да се върне въ нѣкакво кралско имение, което се намирало на три дена пѫть назадъ, отдето да съобщи на българския господарь по пратеници, да дойде бързо на нѣкакъвъ-си пограниченъ островъ, за да се разгледатъ спорнитѣ териториални въпроси и да имъ се тури нуждниятъ край; иначе нѣма да имъ бѫде позволено да продължатъ пѫтя си. Кардиналъ Лъвъ се възпротивилъ на това искане на кралскитѣ пратеници, като отговорилъ, между другото: 1. че, ако той се обърне съ такова предложение къмъ българския господарь, който се възвръща къмъ майчинитѣ гърди, когато се отнася до работа не толкова свѣтска, колкото духовна, то би се показало, че тукъ посрѣдничи единъ видъ симонийска неправда, и 2. че той (кардиналътъ) не може да го (Калояна) принуди да върши нѣщо, докато той не бѫде обвързанъ съ духовната връзка на апостолския престолъ. Затова,

---

[1]) Ibidem, coll. 296 C — 297 C; coll. 297 C — 298 A.

когато кардиналътъ се отказалъ да се върне назадъ, началникътъ на крепостьта заповѣдалъ да го арестуватъ заедно съ еп. Власия, и била поставена при тѣхъ стража отъ около 300 души; тѣмъ било запретено да купуватъ каквото и да било за себе си или за своитѣ или да направятъ нѣкое човѣшко утешение, подъ страхъ на жестоко наказание; а стражата ги страшно притѣснявала, дори имъ прѣчила при изпълнение на естественитѣ нужди. Папа Инокентий III билъ крайно възмутенъ отъ смѣлата постѫпка на Емериха и го заплашвалъ дори съ отлѫчка отъ църквата, ако той веднага не отпусне кардиналъ Лъва да продължи пѫтя си за България[1]).

Нѣма никакво съмнение, че маджарскиятъ краль си е позволилъ така да постѫпи съ нарочития папски легатъ подъ влиянието на известието, че кардиналъ Лъвъ отивалъ за България, за да короняса Калояна за краль, преди да се разрешатъ спорнитѣ териториални въпроси между двамата. Въ писмата си до папата Емерихъ се оплаквалъ, че царь Калоянъ „държи (т. е. владѣе) окупирана земята, която неговиятъ баща, Бела III, билъ далъ на сестра му, гръцката императрица (жената на Исаака II Ангелъ), като зестра, и че подчинената на неговата корона сръбска земя, следъ като присъединилъ къмъ себе си многобройна тълпа езичници (т. е. кумани), той (Калоянъ) жестоко опустошилъ, така че освенъ ония, които били избити отъ тиранията му, не малко християни били откарани въ поганско пленство“[2]). Освенъ това Емерихъ писалъ, че Калоянъ „по право не билъ господарь на никоя земя, макаръ че е завзелъ една часть отъ неговата държава и друга — отъ друга държава, поради това се учудвалъ, дето папата намислилъ да коронясва за краль тоя отявленъ неговъ неприятель, безъ да се посъветва съ него и така неочаквано“[3]). Затова кральтъ „искалъ смирено, щото папата да се откаже съвсемъ отъ коронацията на оногова (Калояна), или поне да спре работата дотогава, докато несъгласието между двамата може да се свърши

---

[1]) Вж. писмото на папата до маджарския краль, ib., coll. 411 A—412C.

[2]) Вж. писмото на папата до пресвитеръ-кардиналъ Лъва, ib., coll. 413 D — 414 A.

[3]) Ibidem, col. 414 B.

чрезъ сѫдъ или арбитражъ, понеже Емерихъ билъ готовъ да отиде на сѫдъ, или пъкъ папски легати да се явятъ като арбитри"[1]). На всички тия оплаквания и претенции на маджарския краль Инокентий III отговорилъ, че не е тъй работата, както той я представялъ, и че той не знаелъ истината. „Въ старина въ България е имало, пише Инокентий III, много крале приемствено коронясани отъ авторитета на апостолския престолъ, като Петъръ и Самуилъ и нѣкои други следъ тѣхъ. За похвала на святой памяти папа Николая, нашия предшественикъ, кральтъ на българитѣ, на чиито допитвания той твърде често отговарялъ, билъ удостоенъ заедно съ повѣрената нему държава да се покръсти, обаче по-сетне, когато гърцитѣ ги надвили, българитѣ изгубили кралското си достоинство, па и били принудени да служатъ подъ тежкото иго на цариградския императоръ, докато недавна двамата братя, Петъръ и Иваница, които произлизатъ отъ рода на предишнитѣ крале, почнали не толкова да окупиратъ, колкото отново да завзематъ земята на своитѣ бащи, така че единъ день тѣ постигнали отъ голѣмитѣ началници свобода, чудна за безбройни народи. И тъй, ние не отричаме, че тѣ, може би, сѫ нападнали твърде силно нѣкоя часть земя, но ние настойчиво твърдимъ, че по-голѣмата часть земя тѣ отново завзели по бащино право. Поради това ние имаме намѣрение да го (Иваница) коронясаме, подобно на нашитѣ предшественици, за краль не надъ чужда земя, а надъ негова собствена, желаейки, щото той самъ да си върне несправедливо завзетата земя и несправедливо завзетата земя да му се възвърне, тъй като относно нападнатитѣ земи той бѣ поискалъ отъ насъ да направимъ, щото между тебе и него да има справедливость за едната и другата страна. Затова, когато ти даде както на нашитѣ пратеници до него, тъй и на неговитѣ пратеници до насъ не само свободно преминаване, но и сигурно водачество, ние не бѣхме длъжни да предполагаме, че той билъ за тебе най-враждебенъ неприятель, макаръ че чрезъ старанието на нашата грижа, следъ като се премахне случаятъ за неприятелства, да се стараете отъ неприятели да станете прия-

[1]) Ibidem, coll. 415 D—416 A.

тели, а ние изведнажъ не пристжпихме да извършимъ това дѣло, защото често се грижехме да изпращаме при него пратеници съ наши писма, за да извикаме дъщерята при майката и да възвърнемъ члена къмъ главата, защото една е кошарата и единъ е пастирътъ" [1]).

По-нататъкъ папата строго осжжда постжпката на маджарския краль съ кардиналъ Лъва и напълно одобрява отказа на последния да изпълни заповѣдьта. „Тъй като горechазаниятъ кардиналъ, пише папата, се забавилъ дълго въ държавата ти, не само приетъ честно както отъ тебе, тъй и отъ другитѣ, но и твърде много почетенъ, разбира се, той не би могълъ да бжде общъ посрѣдникъ, за да се прокара съгласието, или пъкъ равенъ сждия, за да се прекрати спорътъ, ако по сжщия начинъ той не би билъ приетъ въ земята му отъ оногова (Калояна), за да се отстрани всѣко съмнение. Освенъ това, той не е могълъ да го принуди да се постигне съгласие и да изтъкне справедливостьта, преди оня (Калоянъ) да приеме бремето на апостолското учение и да се подчини на нашето управление и заповѣдь. При това, тъй като сжщиятъ легатъ отива да разпространява тайната на християнската вѣра и да възбуди почить къмъ апостолския престолъ, то, ако ти би случайно попрѣчилъ на сжщия, разбира се, ти би предизвикалъ божественото негодувание и би заслужилъ нашия ударъ, а оногова (Калояна) ти би си представялъ повече неприятель и въ нищо не би успѣлъ, защото ние бихме могли да изпълнимъ намѣрението на нашата воля по другъ начинъ". Папата предупреждава Емериха, че каквото той би помислилъ, ако папата би поискалъ да попрѣчи, щото неговиятъ плътски синъ да не може да бжде коронясанъ за краль, сжщото той би помислилъ, ако кральтъ би се опиталъ да попрѣчи, щото неговиятъ духовенъ синъ да не може да бжде коронясанъ за краль. Папата уподобява Калояна на „блудния синъ" въ евангелската притча, маджарския краль на по-голѣмия синъ, а себе си на самия баща и изказва надежда, че Емерихъ ще извлѣче нуждната поука отъ тая притча. „Ако, може би, ти би се побоялъ, да не би, следъ като

[1]) Ibidem, coll. 414 B—415 A.

той (Калоянъ) получи короната, стане изведнажъ извънредно високомѣренъ, ти трѣба да знаешъ навѣрно, че той не толкова е направилъ това отъ напредъ замислена измама, колкото отъ това, че се е отцепилъ (отпадналъ) отъ лъжлива вѣра" [1]. А като му съобщава, че предалъ на анатема венецианцитѣ и франкското кръстоносно опълчение за разрушението на Зара, папата утешава Емериха така: „По сѫщия начинъ ще бѫде наказанъ горепоказаниятъ Иваница, ако следъ получаването на корона не поиска относно разногласието, което върви между васъ, да се яви на арбитража или на сѫда на нашия легатъ и последнитѣ му (дѣла) ще станатъ по-лоши отъ предишнитѣ, и последниятъ грѣхъ е по-тежъкъ отъ първия. Защото, колкото и да обичаме горепоказания Иваница, обаче тебе обичаме несравнено повече. Ние намѣрихме, както вѣрваме, съответния способъ, по който трѣба да се предвиди твоята честь и право, както ще можешъ ясно да забележишъ по писмото, което отправяме за тоя способъ. Затова ние молимъ твое величество внимателно и увещаваме, щото ти, въздавайки Богу слава, а намъ — почить, да не прѣчишъ на разпространението на католишката вѣра, нито на отсрочката на апостолския престолъ, отъ чийто твърде полезенъ съветъ ти безъ съмнение ще се възползувашъ" [2].

Следъ тия разяснения, уговоряния и заплахи краль Емерихъ не можалъ да устои предъ авторитета на папата и отпусналъ най-сетне папския легатъ, кардиналъ Лъва, следъ като се осигурилъ, че на последния било възложено да разгледа и изравни всички недоразумения между краля и българския царь незабавно следъ коронацията на Калояна. И наистина, Инокентий III заповѣдалъ на кардинала Лъва „да короняса горепоказания Иваница за краль не на чужда земя, а на (негова) собствена и да пристѫпи къмъ окончателно разрешение на разногласието, което вървѣло между него и маджарския краль, следъ като по-пълно узнае истината при посрѣдството на справедливостьта, като действува така, че това, което реши, здраво да се пази

[1] Ibidem, coll. 415 C—416 C.

[2] Ibidem, col. 417 A—C.

отъ църковната цензура, като малко се обръща внимание на позивитѣ“ [1]).

Кардиналъ Лъвъ, заедно съ еп. Власия браничевски, пристигналъ въ „главния български градъ Търново“ на 15. октомврий и предалъ всички писма и книжа за България на адресатитѣ имъ. „Кардиналъ Лъвъ, както пише въ благодарителното си писмо примасъ Василий до папата, пристигна здравъ и невредимъ, делегиранъ отъ ваше велико светейшество и отъ апостолския престолъ, а въ нашия главенъ градъ (magnam civitatem) Търново дойде на 15. октомврий и донесе цѣлата (universam) пълнота на патриаршеското достоинство и всички украшения, които ми бѣха изпратени отъ ваше светейшество; сѫщо така предаде пръстенъ и грамота, писма и инструкции“ [2]). Първитѣ три седмици минали въ проучване писмата на папата, въ разговори и преговори съ папския легатъ по всички въпроси, съ разрешението на които билъ натоваренъ последниятъ, и въ приготвяне за най-главния актъ — коронацията на царя. За да може да вземе участие въ последния актъ като истински примасъ, архиепископъ Василий на 7. ноемврий 1204 г., въ деня на св. ап. Иакова, брата Господенъ, билъ помазанъ съ миро отъ кардиналъ Лъва и благословенъ, споредъ думитѣ на Калояна, за „светейши патриархъ на царството ми и на цѣла България по заповѣдь на папата“; а самъ Василий въ сѫщия день помазалъ, споредъ обичая на западната църква и нареждането на папата, двамата митрополити — преславския и велбуждския и другитѣ епископи, следъ което кардиналътъ благословилъ митрополититѣ отъ името на папата и имъ предалъ палиуми и митри, а на останалитѣ възложилъ на главитѣ имъ

---

[1]) Ibidem, col. 417 C.

[2]) Ibidem, coll. 553 B — 554 A. — Въ Gesta на Инокентия III стои septembris вм. octobris (ib., col. 554 C, nr. 708), което едвали е приемливо, защото: 1. писмото на папата до маджарския краль, въ което последниятъ се порицава, задето задържалъ кардиналъ Лъва, е писано въ края на септемврий (ib., coll. 410 C — 412 D), и 2. защото писмото до кардиналъ Лъва (ib., coll. 413 A—417 C) било писано преди коронацията на Калояна, на XVII Kalendas Octobris или на 16. октомврий, т. е. следъ пристигането му въ България.

митри [1]). Коронацията на Калояна станала на следния день, 8. ноемврий, въ деня на св. Михаила (Архангеловдень). „Господинъ Лъвъ, легатътъ на апостолския престолъ, пише Калоянъ въ благодарителното си писмо до папата, носейки съ себе си корона и благославяйки я, възложи я върху главата на царството ми и въ моитѣ ржце ми даде скиптъръ и знаме" [2]). Докато самъ Калоянъ не окачествява възложената нему корона, архиепископъ Василий я нарича „кралска корона" (regiam coronam), отъ което става ясно, че българскиятъ царь се отказалъ отъ първоначалното си желание да получи царска корона, макаръ че въ писмото си той пише: „ние силно прославяме Бога и блаженейшата Божия Майка и предвидливостьта (circumspectioni) на ваше светейшество, задето съгласно съ просбата на царството ми ваше светейшество изпълни цѣлото ми желание" [3]). Нийде не се споменува, че преди коронацията Калоянъ е далъ клетвено задлъжение за преданость и покорность на папата и на римската църква, за което папата говори въ писмото си [4]), оттука трѣба да се предположи, че такова не е било искано, и че папата се е задоволилъ съ изпратеното още въ края на 1203 г. съ капелана Ивана официално изложение или грамота за подчинението на България и българския народъ подъ римската църква [5]).

Следъ коронацията кардиналъ Лъвъ, очевидно, повдигналъ въпроса за отношенията на българския царь къмъ маджарския краль и е поискалъ да го разреши съгласно съ инструкцията на папата. Какво се е говорило по тоя въпросъ, ние не знаемъ; но отъ благодарителното писмо на Калояна може да се заключи, че до нѣкое положително разрешение на въпроса не ще да се е дошло. „Пиша ви сжщо и за маджарина, казва Калоянъ въ писмото си, че царството ми нѣма никаква общность на областитѣ, или нѣкаква работа съ него, нито му вредя; напротивъ, той (ме) не зачита и вреди на областитѣ на царството

---

1) Ibidem, col. 554 A.
2) Ibidem, col. 552 B.
3) Ibidem, col. 552 B.
4) Вж. тукъ по-горе, стр. 112 и 113.
5) Вж. тукъ по-горе, стр. 184—185.

ми. И господинъ кардиналъ Лъвъ видѣ и ще уведоми ваше светейшество, има ли справедливо и несправедливо откъмъ моето царство, или не зачитамъ ли азъ маджарина, или той не зачита царството ми. И нека ваше светейшество му пише, че той отстои (далечъ) отъ моята държава (a regno meo) и че царството ми нѣма намѣрение нито да го не зачита, нито да излизамъ противъ земитѣ му. Обаче, ако той дойде противъ земитѣ на царството ми и Богъ помогне да бѫде той победенъ, то ваше светейшество да не предиря на царството ми (non habeat... suspectum), но да бѫда свободенъ". Но, както изглежда, съ това се свършили всички териториални спорове между двамата съседни господари, защото наскоро следъ това (есеньта на 1204 г.) краль Емерихъ се поминалъ, а наследилиятъ го братъ Андрей I (1204 — 1235), не ги повдигалъ повече, чакъ до смъртьта на Калояна. Въ разговоритѣ си съ кардиналъ Лъва, Калоянъ ще да се е оплакалъ противъ латинцитѣ, които се бѣха вече отнесли твърде оскърбително къмъ него, както ще видимъ по-нататъкъ. Затова той пише на папата следното: „Относно латинцитѣ, които навлѣзоха въ Цариградъ, азъ пиша на ваше светейшество да имъ пишете, че тѣ отстоятъ (далечъ) отъ царството ми и, както царството ми не имъ причинява никакво зло, нека и тѣ да не ме не зачитатъ. Ако случайно тѣ се опитатъ противъ царството ми и биха го не зачели и бѫде нападнато отъ тѣхъ, ваше светейшество да не предиря на моето царство, но всичко да бѫде свободно".

Кардиналъ Лъвъ останалъ следъ коронацията въ Търново още една седмица и на 15. ноемврий заминалъ за Римъ. Съ себе си той водѣлъ две момчета, отъ които едното се казвало Василий и било синъ на споменатия вече пресвитеръ Константина, а другото се казвало Витлеемъ и било синъ на краля (regis). Това последното ни съобщава Василий въ писмото си; но едвали е вѣрно, защото, доколкото засега е известно, Калоянъ не е ималъ деца, па и архиепископътъ въ писмата навсѣкѫде нарича Калояна imperator; очевидно тукъ има нѣкаква грѣшка. Тия две момчета се изпращали по заповѣдь на царя въ Римъ, за да се настанятъ по заповѣдь на папата въ тамошнитѣ школи и да се научатъ на латинско писмо, „защото, пише Кало-

янъ, ние тукъ нѣмаме граматици, които да могатъ да ни превеждатъ изпращанитѣ отъ васъ писма, и, следъ като се научатъ, нека бѫдатъ изпратени обратно при царството ми". — Освенъ това, Калоянъ изпратилъ на папата засега „въ знакъ на малъкъ споменъ два ексамита, двойни констими, едина червенъ, а другия бѣлъ, и една камила". Калоянъ свършва благодарителното си писмо съ думитѣ: „Тъй като пращамъ пратеници при ваше светейшество, всѣкога ще си спомнямъ за ваше светейшество"[1]), а архиепископъ Василий свършва своето съ думитѣ: „И каквото сте въ сила да намислите за прослава на царя, ще го направите. Нека, прочее, Богъ поддържа ваше светейшество за много и дълги времена"[2]).

Така била сключена тъй наречената **църковна уния** съ западната римска църква отъ царь Калояна и архиепископъ Василия. Въ преписката между Инокентия III и Калояна, която ние разгледахме и изложихме подробно, нийде не става дума за нѣкой догматиченъ или обредовъ въпросъ, който българската църква бѣ приела и усвоила отъ източната църква; напротивъ, всичкитѣ въпроси, които сѫ интересували папата, както видѣхме, били отъ иерархическо и отчасти каноническо естество, защото главната му цель била да подчини България и българската църква подъ своята власть. Той строго опредѣля подчиненото положение на българския примасъ и неговитѣ митрополити и епископи къмъ себе си и апостолския престолъ; въ своята клетва архиепископъ Василий се задлъжава да пази живота, имота, честьта, достоинството и изобщо интереситѣ на апостолския престолъ и на римския папа; повиканъ, ще се явява въ синода и всѣки четири години ще посещава апостолския прагъ, той самъ или неговъ пратеникъ; когато ще посвещава за епископъ нѣкого отъ своитѣ викарии, той ще иска отъ него клетва, че ще оказва на римския първосвещеникъ и на римската църква постоянна покорность и длъжимата честь; сѫщо той ще получава клетвено увѣрение и отъ коронясвания отъ него български господарь, че той самъ

[1]) **Migne**, ib., coll. 551 D — 553 A.

[2]) **Ibidem**, coll. 553 B — 554 B.

ще пребжадва и ще запази всички земи и народи, подчинени нему, въ покорность и преданость на апостолския престолъ и на римската църква[1]). Отъ Калояна и Василия той изисква „да следватъ институциитѣ на римската църква, така че и въ божествения култъ обичаитѣ да се показватъ бащински"; а Калоянъ въ своята грамота за подчинението на българската църква подъ римската се обещава, че цѣлата българска иерархия ще бжде подъ римската църква и ще държи закона и обичая и послушанието, които сж държали покойнитѣ български царе, старитѣ ония негови предшественици, и той, който сжщо върви по стжпкитѣ имъ. А оттука става ясно, че и самата уния е имала само иерархиченъ и каноничень, но не и догматиченъ и обредовъ характеръ[2]). Едничкиятъ обредъ на западната църква, който е билъ въведенъ въ българската, както видѣхме, билъ помазването на духовенството, но и той ималъ назначение да свързва по-здраво църковната иерархия, а оттука и подчинението ѝ на папата. Дали Инокентий III мислилъ впоследствие да засегне и догматичнитѣ въпроси, засега това остава неизвестно. Но въ историята на унията има друга една твърде любопитна страна, която ѝ предава своеобразна особеность.

Калоянъ, както видѣхме, въ всичкитѣ си писма искалъ отъ папата да признае и утвърди царското му достоинство, а пъкъ въ сжщность папата го призналъ и утвърдилъ само за краль, след., папата не далъ на Калояна това, което той искалъ. Какъ трѣба да се обясни тоя страненъ на пръвъ погледъ фактъ, който не предизвикалъ никакъвъ протестъ отъ страна на българския царь? На тоя въпросъ най-пъленъ и всестраненъ отговоръ даде Е. Голубински, който ще си позволимъ да приведемъ изцѣло. „Господаритѣ на второто българско царство, считайки себе си за приемници на царетѣ отъ първото царство, възприели оная сжщата титла, която носили тия последнитѣ. Тая титла била царь (по гръцки βασιλεύς, по

[1]) Ibidem, col. 295 A—C.

[2]) В. Г. Васильевскій, Обновленіе болгарскаго патріаршества при Іоаннѣ Асѣнѣ II въ 1235 г. ЖМНПр., ч. 238 (1885), стр. 13—14.

латински imperator): нея носилъ подиръ братята си Петра и Асѣня и Калоянъ и тъкмо тържественото ѝ признание за себе си той искалъ и отъ папата. Обаче папата е могълъ да даде както на Калояна, така и изобщо на който и да било господарь само титлата краль (по латински rex, по гръцки ῥήξ и ῥήγας), а не царь. Споредъ възгледитѣ на латинцитѣ, както и споредъ възгледитѣ на гърцитѣ (т. е. ромеитѣ), могълъ е да бжде въ християнския свѣтъ само единъ царь или императоръ (което е едно и сжщо); както споредъ възгледитѣ на гърцитѣ този едничъкъ християнски царь представялъ отъ себе си цариградскиятъ императоръ, така и споредъ възгледитѣ на латинцитѣ представялъ го отъ себе си нѣмскиятъ, тъй нареченъ римски императоръ (приемникъ на Карла Велики, върху когото била пренесена отъ папата титлата царь или императоръ, следъ като се оказали, споредъ понятията на латинцитѣ, недостойни за своята мисия на християнски царе византийскитѣ императори), и папата не е могълъ вече, разкжсвайки единното царство, да поставя царе, а е могълъ да поставя само действително или номинално подржчни или васални на тоя едничъкъ царь крале. Затова папата и не е могълъ да даде на Калояна, както и на когото и да било отъ господаритѣ, титлата царь, а е могълъ да даде само титлата краль. Но забележителното и куриозното не е въ това, че папата не е могълъ да даде на Калояна това, което той искалъ отъ него, а въ друго, именно въ следното: Калоянъ нарича себе си предъ папата царь (imperator Bulgarorum et Blachorum) и иска отъ него за себе си тържествено утвърждение въ тоя носенъ отъ него санъ (coronare in imperatorem; вж. посоченитѣ по-горе писма на Калояна до папата); папата не възразява на Калояна, че той не може да го признае за царь, а само за краль, но преминавайки това въ пълно мълчание, просто му казва: „да, наистина, ние намѣрихме въ нашитѣ регистри, че много отъ твоитѣ предшественици били признати отъ римската църква за крале",—и му праща кралска диадема и скиптъръ; като получилъ не това, което искалъ, Калоянъ приема даденото сжщо безъ възражения; но, следъ като билъ коронясанъ отъ легата съ кралски вѣнецъ, той съ благодарения известява на папата, че

получилъ отъ ржцетѣ на легата искания царски вѣнецъ и, като да е билъ наистина коронясанъ за царь, както и по-напредъ продължавалъ да се именува предъ него царь (вж. тукъ по-горе, стр. 173; въ посланието на самия Калояна стои rex; но че това е вече поправка, направена въ папската канцелария при внасянето на посланието въ регистритѣ, това се види отъ самото послание, дето следъ rex само веднажъ се чете regnum[1]) и постоянно imperium meum, а главно и несъмнено става отъ посланието на патриарха, въ което на папата се известява, че неговиятъ легатъ coronavit et benedixit imperatori Calojoanni, col. 554). По тоя начинъ папата, като давалъ съвсемъ не това, което се искало отъ него, престорилъ се, като че ли дава тъкмо това, което било поискано отъ него, и Калоянъ, като получилъ съвсемъ не това, което искалъ, престорилъ се, като да е получилъ тъкмо онова, което искалъ: другъ примѣръ отъ подобенъ родъ qui pro quo не ни е известенъ . . . Що се отнася до папата, то той не искалъ право да каже на Калояна, че не може да му даде титла царь, нѣма съмнение затуй, защото се боялъ съ това да не го отблъсне отъ себе си и да развали цѣлата работа относно църковното подчинение на България на себе си. Колкото пъкъ до Калояна, той безъ възражения приелъ пратения нему, вмѣсто царски, кралски вѣнецъ затуй, защото нему сж били нуждни — това вѣнчание какъ и какъ да стане отъ ржката на папския легатъ и тая какъ и какъ утвърждаваща го папска грамота, за да може съ тоя фактъ и съ тоя документъ въ ржце да се противопостави на своя съседъ маджарския краль като господарь, признатъ отъ папата; иначе той е могълъ да се именува, както искалъ, безъ да се страхува нѣкакъ за самоволното присвоение на неполучената титла отъ протеститѣ на папата. Съ сана, който билъ даденъ отъ папата на българския архиепископъ, станало сжщото, както съ титлата дадена на господаря: папата издигналъ архиепископа не за патриархъ, както било искано, а само

[1]) Тукъ Е. Голубински не е правъ, защото въ благодарителното си писмо Калоянъ употрѣбилъ думата regnum не веднажъ, а три пжти, и то въ смисълъ на държава, когато съ imperium meum той означавалъ своята личность; то отговаря на израза царство ми въ българскитѣ грамоти.

за примасъ; но архиепископътъ съ благодарность го известявалъ отсетне, че легатътъ му „донесълъ цѣлата пълнота на патриаршеското достоинство — portavit universam plenitudinem patriarchalis dignitatis“[1]).

При такива едни отношения, разбира се, петгодишнитѣ сношения между Търново и Римъ не сж могли да донесатъ нѣкои сериозни и трайни резултати. Наистина, унията на българската църква съ римската била прогласена, но тя не обещавала никаква дълготрайность. За Калояна било отъ първостепенна важность признанието и утвърдението на папата, които той вече получилъ, но следъ това той малко мислилъ за унията и изобщо за поддържане постоянни сношения съ римската курия. Макаръ въ края на благодарителното си писмо и да казва, че изпраща пратеници при папата, той все пакъ завършва писмото съ думитѣ: „всѣкога ще си спомнямъ за ваше светейшество“, отъ които не е мжчно да се разбере, че той нѣмалъ повече намѣрение да продължава своята кореспонденция съ папата. И наистина, следъ заминаването на кардинала Лъва сношенията съ папската курия ставали все по-рѣдки. Въ писмото си до Калояна отъ VIII Kalend. Junii (24. май) 1207 год. папата вече упрѣква Калояна, задето той, когато изпратилъ при него свой пратеникъ, за да сключи миръ или примирие съ цариградскитѣ латинци, не само не поискалъ това да стори, но и самия пратеникъ приелъ и отпратилъ по-малко почетно, отколкото било прилично на кралско достоинство; отъ благоговение къмъ апостолския престолъ той трѣбало да го приеме благосклонно и съ почить да се отнесе, имайки предвидъ, че той билъ изпратенъ да проповѣдва миръ и да благовести спасение. Въ сжщото писмо папата споменува за нѣкакви Калоянови пратеници, изпратени при него, но които не могли да дойдатъ, защото презъ Маджарско тѣ не посмѣли да минатъ, нито презъ Драчъ, защото тамъ боравѣли венецианцитѣ; но, както изглежда, по ходатайството на папата предъ маджарския краль и венецианския дожъ, тия пратеници презъ Драчъ достигнали до Римъ. Чрезъ тия пратеници Калоянъ все още увѣрявалъ, че здраво пребждвалъ въ

[1]) Е. Голубинскій, п. т., стр. 272–274.

преданость къмъ апостолския престолъ и че, ако потрѣба, готовъ е да изложи главата си за него [1]). Каква е била мисията на това пратеничество, папата не казва; Е. Голубински предполага, че то било пратено, за да доведе изпратенитѣ съ кардиналъ Лъва две момчета [2]). Като оставимъ на страна писмата на папата до Калояна, които се отнасятъ до отношенията спрямо цариградскитѣ латинци, ние можемъ да кажемъ, че съ това се свършила унията. Ние видѣхме, че чисто политически съображения подбуждали царь Калояна да търси сближение съ Римъ; но когато следъ признанието и утвърдението му България застанала наравно съ другитѣ европейски държави, той оставилъ на заденъ планъ църковния въпросъ: сега главната му задача била да използува новото си положение, за да защити държавнитѣ си интереси и да опредѣли отношенията си къмъ съседнитѣ си господари и преди всичко къмъ новия си съседъ — латинския императоръ.

5. ОТНОШЕНИЯТА НА КАЛОЯНА КЪМЪ ЛАТИНЦИ И РОМЕИ

Колкото и да били маджаритѣ, а съ тѣхъ и сърбитѣ враждебно настроени противъ царь Калояна, колкото отношенията му къмъ тѣхъ и да били неопредѣлени, българскиятъ царь въ даденото време не се тревожилъ. За него опасностьта била много по-голѣма откъмъ новитѣ му съседи — западнитѣ рицари кръстоносци, които следъ завоеванието на Цариградъ на 13. априлъ 1204 год. основали на мѣстото на ромейската империя тъй наречената латинска империя. Тая промѣна и ново положение на работитѣ на Балканския полуостровъ поглъщали всичкото внимание на енергичния Калояна, който сега намислилъ да се възползува отъ новитѣ събития за разширение и закрепа на държавата си.

Следъ завземането на Цариградъ отъ латинцитѣ единъ отъ главнитѣ водачи на кръстоносцитѣ, Балдуинъ, графъ Фландърски, билъ вече избранъ за императоръ и тържествено коронясанъ въ

---

[1]) Migne, ib., col. 1162 A—D.

[2]) Е. Голубинскiй, п. т., стр. 275, примѣч. 1.

св. София[1]). Споредъ договора отъ мартъ 1204 год., той получавалъ четвърть часть отъ империята, а тритѣ четвърти се раздѣляли поравно между Венеция и кръстоносцитѣ. Императорътъ получилъ земитѣ въ Мала Азия, а въ Европа само Цариградъ, брѣга на Черно море отъ Босфора до гр. Мидия и Агатополь и градоветѣ Виза, Чорлу и Теодоруполь въ околноститѣ на столицата; най-добритѣ земи въ Тракия получили венецианцитѣ: Одринъ, Българофигонъ, Хераклея, Родосто, Галлиполь, Аркадиополь и нѣкои други и освенъ това по-голѣмата часть отъ Пелопонесъ, Етолия и Акарнания, една часть отъ Тесалия и Епиръ и много острови; поради това и венецианскиятъ дожъ приелъ тържествено титлата „quartae partis et dimidiae totius imperii Romaniae dominator“, т. е. „господарь на четвърть и половина отъ цѣлата империя Романия“, или на $^3/_8$ отъ нея. Останалитѣ земи преминали въ ржцетѣ на кръстоносцитѣ. Отъ тия земи наскоро следъ завоеванието на гр. Солунъ било образувано отдѣлно Солунско кралство съ нѣкои градове въ Тесалия и Епиръ, начело на което застаналъ графъ Бонифаций Монфератски[2]). Въ едно дълго послание до папата, като описва завоеванието на Цариградъ отъ кръстоносцитѣ и своето избиране за императоръ, Балдуинъ I убеждавалъ Инокентия III между другото да свика вселенски съборъ за вѣчното възсъединение на Новия Римъ съ Стария. Папата, като възхваля неговата преданость къмъ римската църква, приелъ го подъ своето особено покровителство и му обещалъ помощь за защитата на латинската империя. Въ сжщото време Инокентий III писалъ и до венецианския дожъ. Като се отзовава на просбата му, изказана отъ последния, както въ писмото му, тъй и чрезъ пратеницитѣ му, папата великодушно го прощавалъ за покорението и разрушението на Задъръ и се съгласявалъ да избере за цариградски католишки патриархъ венецианеца Тома Моро-

[1]) Г. Ф. Герцбергъ, Исторія Византіи. Москва 1896, стр. 359—360. — E. Gerland, Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel. 1. Teil: Geschichte des Kaisers Balduin I und Heinrich. Homburg v. d. Höhe 1905, SS. 1—10.

[2]) E. Gerland, п. т., стр 29—30.

зини, и църквата св. София била дадена на венецианското духовенство [1]).

Следъ това Балдуинъ I предприелъ веднага една експедиция по новооснованата си държава и градоветѣ въ Тракия и Македония единъ следъ другъ му изявявали покорность. Въ началото на експедицията, докато Балдуинъ I още се намиралъ въ Тракия, при него се явили пратеници отъ българския царь съ мирни предложения, като се опредѣлятъ изобщо отношенията между двѣтѣ съседни държави. Но гордитѣ рицари отговорили, че той (Калоянъ) е длъженъ въ своитѣ писма да се обръща къмъ тѣхъ не като царь къмъ равни на себе си приятели, а като робъ къмъ господаритѣ си; тѣ искали, щото той да сложи оржжие и да се откаже отъ престола, като го заплашвали, че въ противенъ случай ще се вдигнатъ противъ него, ще опустошатъ и обърнатъ на пепель цѣла Мизия, която, той владѣелъ не по право, като изгонилъ оттамъ ромеитѣ. нейнитѣ законни владѣтели, а него ще повърнатъ въ предишното му робско състояние [2]). Така ни представя работата Никита Акоминатъ. Обаче самъ Калоянъ въ писмото си до папа Инокентия III, което било писано презъ пролѣтьта или началото на лѣтото 1206 год. [3]), писалъ, че „когато той чулъ за превземането на царствуващия градъ, той изпратилъ пратеници и писмо до латинцитѣ, за да сключи съ тѣхъ миръ; но тѣ му отговорили най-гордо, какво тѣ нѣма да сключатъ миръ съ него, ако той не върне земята, принадлежаща на цариградската империя, която той твърде силно бѣ нападалъ. Той имъ отговорилъ, че

---

[1]) Ibidem, стр. 10—16 — А. А. Васильевъ, п. т., стр. 82—83.

[2]) Nicetas, ib., p. 809. 1—9. — Споредъ другъ вариантъ, това съобщение е предадено така: „Затова той (Калоянъ) изпратилъ при тѣхъ (кръстоносцитѣ) апокрисиарии съ предложение за миръ и приятелство. Но тѣ му отговорили въ писмото си не като на свой приятелски царь, а като владѣтель — на своя робъ, и изисквали, той да хвърли оржжието и да се откаже отъ царската власть. ако ли не, тѣ ще потеглятъ съ войска противъ него и вмѣсто царската власть, ще го обърнатъ въ робско състояние, както той е билъ по-рано" (ib., s. l.).

[3]) Вж. тукъ по-долу, стр. 219. — Това писмо не е запазено; съдържанието му. само е предадено въ Gesta Innocentii III papae § 108. Вж. Migne, ib, t. 214, coll. CXLVII B — CXLVIII B.

владѣе тая земя по-правилно, отколкото тѣ владѣятъ Цариградъ, защото той отново завзелъ земята, която прародителитѣ му бѣха изгубили, когато тѣ завзели Цариградъ, който твърде малко имъ принадлежи". Когато Калоянъ правѣлъ своето предложение за приятелски отношения съ латинската империя, той несъмнено е искалъ да се възползува отъ новото положение на работитѣ на полуострова: неговиятъ планъ сега билъ, следъ като успѣлъ да обедини всички български земи, да влѣзе въ съглашение съ латинцитѣ и по миренъ начинъ да раздѣли съ тѣхъ византийскитѣ владения на полуострова и да опредѣли строго пограничната линия. Той е билъ повече отъ сигуренъ въ успѣха на своето предложение, понеже къмъ това време имаше вече на своя страна римския първосвещеникъ. Обаче надменниятъ отговоръ на рицаритѣ му показалъ, че той не ще може да осѫществи плана си, и че войната съ новитѣ му съседи става неизбѣжна. Но на първо време Калоянъ не се решавалъ да се обяви противъ латинския императоръ, едно, защото вървѣли още преговоритѣ му съ папа Инокентия III по църковната уния и признаване царското му достоинство, и, друго, защото той решилъ да чака, какъвъ обратъ ще вниматъ работитѣ въ самата латинска империя. И наистина, наскоро следъ това самитѣ обстоятелства му показали, какъ той ще трѣба да се държи спрямо кръстоносцитѣ.

Следъ завоеванието на Цариградъ и основаването на латинската империя, латинцитѣ никакъ не щадѣли религиозното и национално самолюбие на ромеитѣ въ завзетитѣ отъ тѣхъ градове: тѣ се надсмивали на тѣхната вѣра и обреди, нрави и обичаи, имали намѣрение да въвеждатъ въ чисто ромейски земи чужди на византийцитѣ понятия и наредби, посѣгали върху свободата и съвѣстьта на византийското духовенство. Освенъ това, споредъ думитѣ на съвременника, когато много ромеи, а това сѫ били повечето лица отъ знатенъ произходъ, известни съ военното си изкуство, а по мѣсторождението си — граждани отъ градоветѣ на Тракия, се обръщали къмъ Бонифация и Балдуина, като имъ предлагали своитѣ посилни услуги и молѣли да ги приематъ на служба, последнитѣ отговаряли, че нѣматъ нужда отъ ромейски войници, и отказвали на всички за служба у

тѣхъ [1]). Каква е била цельта на тракийската ромейска аристокрация, когато е правѣла подобни предложения на кръстоноситѣ: мислила ли е тя, че съ такива постжпки ще сполучи само да подобри отношенията на латинцитѣ къмъ ромейското население въ бившитѣ европейски владения на Византия, или е кроила нѣкой другъ планъ, за насъ това остава неизвестно. Съвременниятъ историкъ само отбелязва, че, следъ като получили отказъ отъ Бонифация и Балдуина да бждатъ приети на служба, знатнитѣ ромеи „се обърнали веднага къмъ Ивана, възпитаника и чедо на Хемскитѣ планини, който бѣ разорилъ и съкрушилъ съ своитѣ враждебни нападения почти всички западни области на ромейската държава, опустошилъ ги бѣ съ скитски (кумански) нахлувания и омаломощилъ съ разни бедствия. Той на драго сърдце ги приелъ" [2]). Но и тукъ Никита Акоминатъ не се доизказва. Въ неговитѣ думи ясно проглежда едно учудване и дори негодуване, дето ромейската аристокрация се обърнала къмъ оногова, който тъй неотдавна безпощадно бѣ разгромилъ западнитѣ области на византийската империя, и, очевидно, умишлено замълчава да спомене за най-главното, именно, за предложенията, които тракийскитѣ ромеи били направили на българския царь, при своето обръщане къмъ него. Вече заключителнитѣ думи на Никита Акомината, какво Калоянъ „ги приелъ на драго сърдце", ни подсѣщатъ, че тия предложения сж били сгодни и благоприятни за българския царь, но тежки и недопустими за неговото (на Никита) национално чувство и унизителни за неговата византийска гордость.

Обаче това, което византийскиятъ историкъ не се решилъ да съобщи на потомството, ние узнаваме отъ другъ съвременникъ и непосрѣденъ участникъ въ тогавашнитѣ събития, именно, отъ маршала Жуфроа Вилардуенъ, който въ мемуаритѣ си за завоеванието на Цариградъ ни разказва следното. Когато Людовикъ Блуаски, единъ отъ главнитѣ кръстоносци, и Хенрихъ, братътъ на императора Балдуина, воювали въ Азия, а Бонифаций Монфератски напусто обсаждалъ пелопонескитѣ

---

[1]) Nicetas, ib., p. 808, 12—17. — Ѳ. Успенскій, Образованіе, стр. 244—245.

[2]) Nicetas, ib., pp. 808, 17—809, 1.

градове Навплия и Коринтъ, „гърцитѣ, като виждаха, пише Вилардуенъ, че франкитѣ се бѣха пръснали по областитѣ защото всѣки действуваше за своя смѣтка, намислили, че ще могатъ да имъ измѣнятъ. Тѣ събраха тайно пратеници отъ всички градове на страната (разб. Тракия) и ги изпратиха при Ивана, краля на Влахия и България (qui ere rois de Blaquie et de Bogrie), който бѣ воювалъ противъ тѣхъ и постоянно воюваше; и тѣ (пратеницитѣ) му съобщиха, че ще го направятъ императоръ, ще му се предадатъ всички и ще избиятъ всички франки; и после тѣ ще му дадатъ клетва, какво ще му се подчиняватъ като на свой господарь, и той да имъ се закълне, какво ще се отнася къмъ тѣхъ като къмъ свои. — И тъй, „клетва била дадена отъ едната и другата страна“ [1]). Такова едно предложение отъ страна на тракийската ромейска аристокрация къмъ българския царь, когото тя доскоро наричала „презрѣнъ робъ“ и го считала като бунтовникъ-узурпаторъ, на пръвъ погледъ не може да не се окаже странно. Обаче доста е да хвърлимъ единъ кратъкъ погледъ върху положението на ромеитѣ въ дадения моментъ, за да си обяснимъ тоя крутъ обратъ въ отношенията на тракийскитѣ ромейски велможи къмъ царь Калояна.

Не е трудно да се разбератъ причинитѣ, които сѫ отблъсвали ромейското население на полуострова отъ латинскитѣ рицари: надменното обрѫщане на последнитѣ съ случайно победенитѣ и тѣхнитѣ цивилизаторско-католически планове не сѫ могли да внушатъ къмъ тѣхъ довѣрие и разположение въ нравствено-развалленитѣ наистина, но горди и искрено предадени на православието ромеи [2]). Оставени сами на себе си, лишени отъ всѣкакъвъ центъръ, около който биха могли да се групиратъ и да се приготвятъ за борба, тракийскитѣ гърци сега забравили племенната си вражда и кръвопролитнитѣ войни съ българитѣ; тѣ предпочели своитѣ домашни стари врагове, като по-малко опасни, предъ новитѣ чужди и обърнали погледитѣ

---

[1]) Geoffroi de Villehardouin, La conquête de Constantinople, texte et traduction nouvelle etc. par Emile Bouchet, t. I. Paris 1891, ch. 180, pp. 234—235.

[2]) В. Макушевъ, каз. съч., стр. 35.

си къмъ силния български царь и у него потърсили спасение отъ гнета на омразнитѣ латинци. — Доколко тракийскитѣ аристократи сѫ били искрени въ предложенията си къмъ Калояна, ще видимъ по-нататъкъ. Но въ дадения моментъ тѣхната цель била, очевидно, да привлѣкатъ на своя страна българския царь, като сѫ искали, отъ една страна, да се възползуватъ отъ надменния отговоръ на кръстоносцитѣ къмъ последния, а, отъ друга, — да отклонятъ и предупредятъ ново сближение на Калояна съ латинцитѣ при посрѣдството на папата, който току-що бѣ призналъ, както видѣхме, неговото царско достоинство и бѣ изпратилъ въ Търново своя легатъ да го короняса; защото, ако се сѫди по събитията, съ които Вилардуенъ свързва изпращането на представителитѣ на тракийскитѣ градове въ Търново, това последното ще трѣба да отнесемъ къмъ късна есень на 1204 год.; а съ обещанието на императорската корона, която тѣ несъмнено сѫ противопоставяли на кралския вѣнецъ, изпратенъ сега Калояну отъ папата, тѣ сѫ искали да го отклонятъ отъ западната църква и да го спечелятъ отново за православието, защото несъмнено сѫ знаели, че въ дадения моментъ Калоянъ не бѣ получилъ отъ Римъ това, което той искалъ да получи.

Обръщането на тракийската аристокрация къмъ българския царь съ посоченото предложение крие въ себе си още единъ и при това твърде важенъ въпросъ, а именно: дали инициативата за тая постѫпка принадлежи изключително на тракийскитѣ ромеи, или пъкъ ще трѣба да я поставимъ въ непосрѣдна връзка съ онова антилатинско движение въ Мала Азия, което бѣха успѣли да възбудятъ нѣкои предприемчиви знатни византийци, избѣгали отъ Цариградъ презъ времето на катастрофата, начело съ умния и енергиченъ Теодора Ласкарисъ, — движение, което малко по малко създаде две доста силни държавици задъ гърба на латинцитѣ — Трапезунтската и Никейската, на които се падна да играятъ не маловажна роля, особено на втората, въ по-нататъшната борба на ромеитѣ съ латинската империя. Прави данни за разрешението на поставения въпросъ въ единия или другия смисълъ нѣмаме. Но по всичко изглежда, че тракийскитѣ ромеи въ случая сѫ действу-

вали самостойно, както това може донейде да се заключи, първо, отъ думитѣ на Вилардуена, който представя, както видѣхме, тракийското политическо движение съвсемъ отдѣлно и дори случайно и го свързва съ обстоятелството, че всички почти военни сили на кръстоноситѣ били пръснати въ това време по разни мѣста и действували съвършено отдѣлно едни отъ други, и, второ, отъ това, че въ дадения моментъ никой не е можалъ да предвижда, че малоазийското антилатинско движение ще може да има успѣхъ, защото тъкмо тогава е вървѣла борба за ромейската императорска корона между нѣколко претенденти отъ византийската аристокрация, които бѣха сполучили да се закрепятъ въ разни малоазийски градове[1]). Тоя възгледъ до известна степень намира подкрепа въ стария постояненъ антагонизъмъ между европейскитѣ и малоазийскитѣ ромеи, който следъ 20 години достигна своята кулминационна точка съ основаването на солунската империя въ противовесъ на никейската и се изразилъ въ тъй наречената въ историята грѫцка схизма[2]).

Както и да било, но тракийската ромейска аристокрация постигнала цельта си. Царь Калоянъ, както се изразява Никита Акоминатъ, „на драго сърдце“ приелъ предложението. Причинитѣ за бързото съгласие на българския царь сѫщиятъ историкъ съзира въ това, че Калоянъ „подозиралъ високомѣрнитѣ замисли на латинцитѣ и се страхувалъ отъ тѣхнитѣ копия, като отъ огненъ мечъ“ [3]), а главно въ тѣхния надмененъ отговоръ на Калояновото предложение за миръ и приятелство. Нѣма съмнение, че Калоянъ е съумѣлъ да оцени важностьта отъ настаналитѣ враждебни отношения между ромеи и латинци, защото сега му се представялъ благоприятенъ случай да си отмъсти на гордитѣ кръстоносци за нанесената нему обида и да ги принуди да го респектиратъ, още повече че той билъ вече признатъ и коронясанъ отъ Римъ като законенъ господарь на

[1]) H. Gelzer, Abriss der byzan. Kaisergeschichte, п. т. стр. 1041—42.
[2]) В. Г. Васильевскій, Обновленіе болгарскаго патріаршества при Іоаннѣ Асѣнѣ II въ 1235 году, п. т., стр. 16—20, и тукъ по-долу.
[3]) Nicetas, ib., p. 809,1—3.

България. Това настроение на Калояна спрямо латинцитѣ изпъква най-ясно въ благодарителното му писмо до Инокентия III, въ което, както видѣхме, Калоянъ право предупреждаваше папата съ думитѣ: „ако тѣ (латинцитѣ) случайно се повдигнатъ противъ моето царство и биха го незачели, и то бѫде нападнато отъ тѣхъ, нека ваше светейшество да не придиря моето царство, но всичко да бѫде свободно"[1]). Но, отъ друга страна, надали може да се отрича, че Калоянъ тукъ не е действувалъ и по чисто властолюбиви и егоистични цели. Примамливото предложение на ромеитѣ силно поласкало неговото честолюбие, и у него се създала идеята не само да си отмъсти на латинцитѣ, но и съвсемъ да ги съкруши и дори да ги изгони отъ Балканския полуостровъ; а пъкъ предлаганата отъ тракийскитѣ ромеи императорска корона явно вече насочвала пѫтя му къмъ Цариградъ[2]). Къмъ съставянето на такъвъ широкъ планъ сѫ го подбуждали въ дадения моментъ, отъ една страна, пълното му съзнание на военното му надмощие на полуострова тъй като, освенъ своитѣ войски, той е ималъ на разположение и много съюзни кумански тълпи, къмъ които сега се присъединявало раздразненото ромейско население на Тракия, а, отъ друга, — убеждението за сигуренъ успѣхъ въ общото предприятие, защото въ края на 1204 год. почти всички военни сили на кръстоносцитѣ били съсрѣдоточени въ Мала Азия, тъй че латинскитѣ владения на полуострова заедно съ Цариградъ били оставени почти безъ всѣка защита.

---

[1]) Migne, ib., t. 215, coll. 552 C—553 A, и тукъ по-горе, стр. 205.

[2]) Че такава мисъль е блазнила Калояна, се види отъ думитѣ му въ писмото до папата отъ 1206 год. (вж. тукъ по-горе, стр. 213). Като обяснявалъ причинитѣ, които сѫ го принудили да се въоржжи противъ латинцитѣ, Калоянъ писалъ, че „освенъ това той е получилъ законно кралска корона отъ върховния първосвещеникъ, когато тоя, който се нарича цариградски василевсъ, е узурпиралъ отъ него самия безъ основание короната на империята, защото империята принадлежи по-скоро нему, отколкото на оногова, и поради това подъ едно знаме, което бѣ получилъ отъ блажения Петра, украсено съ неговитѣ ключове, се сражавалъ надеждно противъ ония, които лъжливи кръстове туряли на рѫцетѣ си. Предизвиканъ по тоя начинъ отъ латинцитѣ, той билъ подбуденъ да се защищава отъ тѣхъ". Migne, ib., t. 214, col. CXLVIII, A—B.

Калоянъ, обаче, не се решилъ веднага да се обяви противъ латинската империя и да пристжпи къмъ военни действия, едно, защото настжпвала вече зима, и, друго, което било по-важно, не билъ готовъ за такова голѣмо и сериозно предприятие. Най-първо трѣбало да си обезпечи съюза съ куманитѣ и да осигури тѣхната поддръжка. Но въ сжщото време се приготвялъ и другъ единъ съюзъ, за който се научаваме отъ писмото на Хенриха, брата на императоръ Балдуина, до папа Инокентия III отъ 5. юний 1205 год. Като описва сражението при Одринъ и обстоятелствата, при които е станало поробването на латинския императоръ, и каква е била сждбата на последния, Хенрихъ, между другото, тамъ пише: „Но ето още какво се е случило, отъ което се бояхме и което донасяше обществената мълва: отъ писмото на самия влахъ (т. е. царь Калояна), което бѣ уловено отъ насъ заедно съ пратеницитѣ му, се научихме за съюза му съ турцитѣ и другитѣ врагове на кръста Христовъ; ние го препратихме на ваше апостоличество на едина и на другия езикъ"[1]). Това известие не

[1]) Migne, ib., t. 215, col. 708 B—C: Ecce tamen, quod verebamur, hoc accidit et quod fama canebat publica, quoque per litteras ipsius Blachii, confoederationem ipsius cum Turcis et caeteris crucis Christi inimicis continentes. edocti fuimus, quas etiam a nobis cum nuntiis ipsius interceptas, apostolatui vestro in utraque lingua transmisimus. — Че се е готвѣлъ такъвъ съюзъ между Калояна и турцитѣ — селджуци, се доказва и отъ едно писмо на Инокентия III (отъ августъ 1205 г.) до неизвестенъ адресатъ, но несъмнено лице твърде високо и влиятелно, защото папата го моли да въздействува върху френския краль Филипа II Августъ. Въ това писмо папата, между другото, пише: Rex quoque Blachorum et Bulgarorum cum Cumanis, Turcis et Graecis adversos Latinos pugnantes, Domino permittente, vicerunt, majoribus in bello peremptis (Migne, ib., col. 698 C—D). Тукъ е важно това, че между съюзницитѣ на Калояна преди одринския бой фигуриратъ и турци. Очевидно, до автора на това писмо въ папската канцелария е достигналъ слухъ за преговоритѣ на Калояна съ турцитѣ за съюзъ „противъ латинцитѣ, но не е знаелъ за тѣхното осуетяване, и затова включилъ и турцитѣ въ броя на Калояновитѣ съюзници; но възможно е, че папата споменалъ въ писмото си и турцитѣ, за да извика по-голѣмо съчувствие къмъ латинската империя. — Сжщото това известие намираме у другъ близъкъ съвременникъ на събитието, Robert, каноникъ на мънастиря св. Марианъ въ Auxerre, който е написалъ хроника до 1211 год. (вж. W. Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, 6-te Aufl. Berlin 1894, Bd. II, S. 461), написалъ следното:

оставя никакво съмнение, че Калоянъ още преди одринското сражение е влизалъ въ сношение за съюзъ съ малоазийскитѣ турци-селджуци, които представяли въ това време една значителна сила, и, както се види отъ думитѣ на Хенриха, съюзътъ билъ сключенъ, но неосѫщественъ. Цельта на тоя съюзъ, който, вѣроятно, е влизалъ въ споразуменията съ тракийскитѣ ромеи, е очевидна, макаръ условията му и да оставатъ неизвестни: турцитѣ да отвличатъ вниманието на кръстоносцитѣ въ Мала Азия, и по тоя начинъ българи и ромеи да останатъ свободни въ действията си.

За всички тия мѣроприятия било потрѣбно време, а за да не изпусне удобния моментъ и да прикрие на първо време участието си въ общата акция и сношенията си съ турцитѣ, Калоянъ наредилъ да се приготви повсемѣстно и общо възстание въ всички тракийски градове, които били подъ властьта на кръстоносцитѣ. „Поради това, пише Никита, той заповѣдалъ на прибѣгналитѣ къмъ него ромеи (т. е. на представителитѣ на тракийскитѣ градове) да се върнатъ въ роднитѣ си градове, постепенно да ги подготвятъ за възстание и, колкото е възможно, да вредятъ на латинцитѣ, докато той самъ имъ дойде на помощь". Твърде е възможно, че на нѣкои отъ тия представители да е било възложено воденето на преговоритѣ съ турския султанъ отъ името на българския царь, защото тѣ сѫ могли да бѫдатъ едничкитѣ посрѣдници между двѣтѣ страни. „Когато се върнали въ отечеството си, продължава Никита, тѣ, наистина, съ помощьта на българитѣ успѣха да възбунтуватъ градоветѣ на Тракия и Македония. Сетнина отъ това било туй, че латинцитѣ, които бѣха завзели тамошнитѣ

Anno Domini 1205. nostri qui Constantinopolim ceperunt, cum eis hucusque feliciter successisset, nunc circa feriatos dies pascha gravi admodum infortunio sunt afflicti. Rex enim Blachorum et Bulgarorum cum Cumanis, Grecis et Tircis adversus eos pugnantes, Domino permittente, vicerunt, majoribus in bello peremptis (Roberti canonici s. Mariani Autissiodorensis chronicon. Pertz, MGH, t. XXVI, p 269). Не само по съдържание, но и по отдѣлни изрази ясно личи, че каноникъ Робертъ е заимствувалъ това известие отъ споменатото папско писмо, или то е било по-сетнешна прибавка, защото хрониката на Роберта е била преработена отъ неговия по-сетненъ продължитель. — Ср. Ѳ. Успенскій, п. т., стр. 248—249.

градове, повечето били изтрепани или принудени да се спасяватъ съ бѣгство въ Цариградъ"[1]).

Възстанието избухнало най-напредъ въ Димотика. Тукъ следъ смъртьта на графъ Хуго Сен-Полъ, пожизнения владѣтель на тоя градъ, мѣстнитѣ жители, които дали клетва на българския царь да измѣнятъ на франкитѣ, нападнали на кръстоносцитѣ, отъ които едни избили, а други заробили, и само малцина сполучили да избѣгатъ въ Одринъ, който тогава държали венецианцитѣ[2]); но и тоя добре укрепенъ и богатъ градъ се възбунтувалъ. Понеже венецианцитѣ се отнасяли твърде лошо съ одринци, последнитѣ влѣзли въ сношения съ околнитѣ градове и крепости и съ тѣхно съгласие изпратили пратеници при българския царь съ просба да имъ помогне. Той обещалъ да изпълни просбата имъ. Тогава одринци предложили на венецианския гарнизонъ да напусне тѣхния градъ, като го заплашвали въ противенъ случай съ безпощадна смърть. Венецианцитѣ, като съзнавали своето безсилие, както и тѣхнитѣ партизани отъ ромеитѣ, били принудени да бѣгатъ оттамъ[3]). Тѣ търсили защита въ императорския градъ Цурулъ (сег. Чорлу); подкрепени съ намиращитѣ се тамъ войски, тѣ се върнали назадъ въ венецианския градъ Аркадиопольь (сег. Люле-Бургасъ), който сполучили отново да завзематъ, ала когато се научили, че близо до града се намирала вече ромейска и българска войска заедно съ кумани, тѣ очистили Аркадиополь и пакъ се оттеглили въ Цурулъ; но и тукъ не останали задълго: страхувайки се да не би жителитѣ да имъ измѣнятъ, защото „последнитѣ били клетвено свързани съ българския царь", избѣгали въ Цариградъ. Тукъ вече било получено известие за повсемѣстното възстание на ромеитѣ и за избиване на франкитѣ[4]). Къмъ това време избухнало възстание и въ Пловдивъ, отъ който заедно съ областьта било образувано херцогство, предадено за владение на белгиеца Ренье де Три[5]), който се

---

[1]) Nicetas, ib., p. 809, 9—17.
[2]) Villehardouin, ib., ch. 181, pp. 234—237.
[3]) Ibidem, ch. 182, pp. 236—237.
[4]) Ibidem, ch. 183, pp. 236—239.
[5]) Ibidem, ch. 161, p. 213.

явилъ тамъ съ 120 отлични рицари. Мѣстнитѣ жители го приели на драго сърдце и му се подчинявали като на свой господарь. „Тѣ се нуждаеха, пише Вилардуенъ, твърде много отъ помощь, защото българскиятъ краль Иванъ бѣ имъ отворилъ жестока война. И той имъ помогна твърде добре и завладѣ голѣма часть отъ страната; обаче по-голѣмата часть, която държеше страната на Ивана, се обърна противъ него"[1]). И наистина, въ Пловдивъ се образували две партии: българска, която се обърнала къмъ царь Калояна, и латинска, която търсила покровителство и защита у Балдуина. Ренье де Три трѣбало да води голѣма борба съ възстаницитѣ, но скоро билъ напуснатъ отъ родния си синъ, братъ, племенникъ и зеть, които заедно съ 30 рицари побѣгнали за Цариградъ, но по пѫтя били настигнати отъ възстаналитѣ ромеи, разбити, взети въ пленъ и предадени на българския царь, по чиято заповѣдь всички били обезглавени[2]).

Успѣхътъ на ромеитѣ, поддържани отъ българитѣ, почналъ да внушава страхъ на латинцитѣ за тѣхнитѣ владения на полуострова, па и за самата столица. Презъ пролѣтьта на 1205 год. водителитѣ на кръстоносцитѣ набързо се събрали въ Цариградъ и на съвета решили да потеглятъ за Тракия съ всички, колкото имали на лице, войски[3]). Градоветѣ Виза и Чорлу се покорили безъ бой, и само Аркадиополь се опиталъ да даде отпоръ; обаче ромеитѣ и тѣхнитѣ съюзници, които успѣли да завзематъ града презъ нощьта, при приближението на латинската войска не могли да го удържатъ: въ даденото отвънъ града сражение защитницитѣ му потърпѣли пълно поражение, и латинцитѣ отново завзели Аркадиополь. „Тогава, пише Никита, се открило печално и жалко зрелище: безъ да дадатъ нѣкому пощада и колейки всичко съ мечъ, латинцитѣ напоили земята съ кръвь, и никой отъ падналитѣ не се удостоилъ съ погребение"[4]). Най-сетне дошелъ редъ и на Одринъ,

---

[1]) Ibidem, ch. 165, pp. 216—219.

[2]) Ibidem, ch. 186, p. 243. — E. Gerland, п. т., стр. 41—45. — Вж. тукъ по-долу.

[3]) Villehardouin, ib., ch. 187—188, pp. 242—245.

[4]) Nicetas, ib., pp. 810, 15—811, 10.

който билъ силно укрепенъ отъ ромеи и българи, а, споредъ Вилардуена, на стенитѣ му се развѣвали знамената на българския царь. На 25. мартъ 1205 г. потеглилъ самъ императоръ Балдуинъ съ графъ Людовика Блуаски и подиръ тѣхъ — венецианскиятъ дожъ Енрико Дандоло, всѣки съ своитѣ отреди. Кръстоносцитѣ на 29. мартъ с. г. обсадили Одринъ, но поради своята малобройность не се решавали да го атакуватъ. Затова, като окопали лагера си съ окопи, тѣ поставили обсадни машини и почнали да бомбардиратъ града, а подъ стенитѣ му били турени мини. Жителитѣ се отбранявали храбро, но скоро захванали да чувствуватъ недостигъ отъ храна. Изпратениятъ на рекогнисцировка графъ Людовикъ Блуаски по възстаналата страна не сполучилъ въ нищо, а между това на помощь къмъ Одринъ бързо се приближавалъ българскиятъ царь Калоянъ съ голѣма армия и 14 хиляди съюзни кумани. Като оставилъ Вилардуена въ лагера при Одринъ, императоръ Балдуинъ I съ цѣлата си войска потеглилъ противъ Калояна [1]).

Българскиятъ царь се спрѣлъ на петь льйо отъ императора и изпратилъ на 13. априлъ единъ кумански отредъ къмъ латинския лагеръ съ заповѣдь да нападнатъ на стадата добитъкъ за прехрана и на стадото коне, които се пасѣли по тамошнитѣ ливади, „като искалъ съ такъвъ стратегически опитъ да узнае характера на неприятелитѣ и похватитѣ на тѣхнитѣ военни действия“, пише Никита. Щомъ се появилъ отредътъ на куманитѣ, рицаритѣ съ ярость се нахвърлили върху тѣхъ, и тѣ отстѫпили; на доста далечно разстояние рицаритѣ ги преследвали, но въ това време, споредъ своята тактика, неочаквано куманитѣ се обърнали назадъ и изгонили тежко въоржженитѣ рицари съ голѣми загуби. Тогава последнитѣ се убедили въ своята безразсѫдность и решили да чакатъ нападението на българитѣ върху завзетата отъ тѣхъ позиция. Между това Калоянъ се разположилъ съ войската си въ околнитѣ на града долища и се прикрилъ задъ хълмистата мѣстность, така че противникътъ не забелязалъ присѫтствието му.

---

[1]) Villehardouin, ib, ch. 188—190, pp. 244—249.

Следъ това той изпратилъ по-голѣмъ кумански отредъ подъ началството на Коча (ὁ Κοτζᾶς) съ заповѣдь да нападне отново на латинския лагеръ. На 14. априлъ куманитѣ нападнали по обѣдъ, и графъ Людовикъ Блуаски съ проклятие станалъ отъ софрата, седналъ на коня и съ своитѣ рицари се спустналъ срещу куманитѣ. Тия отстѫпили и увлѣкли подире си рицаритѣ, които ги преследвали, до назначеното отъ Калояна мѣсто, после веднага се обърнали назадъ противъ латинцитѣ и заедно съ българитѣ, които били скрити въ засада, заобиколили ги отъ вси страни, като „нѣкой черенъ и сгѫстенъ облакъ", така че на латинцитѣ не била дадена и най-малка възможность нито да продължатъ сражението въ боенъ редъ, нито да отстѫпятъ. Смѣлиятъ графъ Людовикъ Блуаски получилъ смъртоносна рана, и почти всичкитѣ му рицари били избити. Балдуинъ I, безъ да обръща внимание на предпазванията и убежденията на умиращия графъ, съ 200 души отборъ-рицари се хвърлилъ въ боя, като предпочелъ смъртьта предъ позора. Заобиколенъ, обаче, отъ неприятелитѣ отвсѣкѫде, императорътъ билъ уловенъ живъ и веднага доведенъ при Калояна. Сражението се продължило до вечерьта късно, когато българитѣ и куманитѣ се оттеглили назадъ, а Балдуинъ I билъ изпратенъ въ Търново, гдето, окованъ въ вериги, билъ хвърленъ въ тъмница[1]). Въ тоя знаменитъ бой, споредъ думитѣ на Роберта де Клари, „загиналъ цвѣтътъ на латинското рицарство", а споредъ Никита, „най-отборната часть отъ латинската войска, известна съ силата на своитѣ копия". Оная часть отъ кръстоносцитѣ, която бѣ избѣгнала меча и копието на неприятеля и се бѣ върнала въ лагера, гдето палаткитѣ били освѣтени и предъ тѣхъ накладени огньове, за да заблудятъ неприятелитѣ, изплашена отъ сѫдбоносния изходъ на сражението, начело съ венецианския дожъ, който не взелъ участие въ боя, като изгубила всѣка надежда да се удържи при Одринъ, още презъ сѫщата нощь избѣгала и сутриньта на 15. априлъ стигнала въ

---

[1]) Що се отнася до деня на сражението, то Никита дава 15. априлъ (ib., p. 815, 16—17), което не е вѣрно, защото Вилардуенъ казва, че боятъ stationалъ въ четвъртъкъ (ib., ch. 192, p. 251), въ който презъ 1205 год. се пада тъкмо 14. априлъ. — Ср. E. Gerland. п. т., стр. 47, бел. 3.

Памфилонъ, а на 16. априлъ била вече въ Редесто, а оттамъ— въ Цариградъ, накждето потеглилъ подиръ тѣхъ и маршалъ Вилардуенъ, който бѣше вече снелъ обсадата на Одринъ Въ Цариградъ билъ назначенъ за управитель на империята извиканиятъ отъ Мала Азия братъ на Балдуина I, Хенрихъ, който, обаче, приелъ титлата не императоръ, а moderator imperii, понеже чакалъ известие за сждбата на пленения си братъ [1])

[1]) Nicetas, ib., pp. 811, 10—814, 22. — Villehardouin, ib., ch. 191 —198, pp. 248—259. — Robert de Clari, ib., ch. CXII, 1—21, pp. 105—106 — Алберикъ, аббатъ на мънастиря Trium Fontium (Три извора) въ Шампань (недалечъ отъ Шалонъ на Марна), който писалъ хрониката си съвременно на събитията отъ 1232 до 1241 год., обаче и за предходнитѣ времена е знаелъ по споменъ или пъкъ отъ прави извори (вж. W. Wattenbach, каз. съч., т. II, стр. 461—463), за одринския бой разказва следното: „Въ България, която е между Маджарско и Гърция, въ градъ Търново (Ternoa), управляваше нѣкой-си Иваниций, господарь на Българня и Блакария (Bulgarie et Blackarie), който, като си присвоилъ името imperator, обявилъ на императоръ Балдуина и на латинцитѣ война или ги предизвикалъ на война. Противъ него Балдуинъ повелъ войска, но уви! понеже не се предпазвалъ отъ засади, той билъ плененъ отъ него съ хитрость въ изобилващитѣ съ вода блата, отъ които могли да излѣзатъ само мѣстнитѣ жители. Така тамъ плененъ съ другаритѣ, билъ хвърленъ въ затворъ въ Търново“ (Chronica Alberici monachi Trium Fontium etc. Pertz, MGH, t. XXIII, p. 885). — Ср. Acropolita, ib., pp. 21, 9—22, 22, който съвсемъ иначе представя развитието на събитията, а именно, че когато латинцитѣ поискали да завладѣятъ Одринъ, и българскиятъ царъ замислялъ да завладѣе Пловдивъ и оттамъ да опустошава ромейскитѣ владения, одринци отказали да се покорятватъ. Тогава латинцитѣ потеглили противъ тѣхъ. Притиснати по тоя начинъ, одринци се обърнали къмъ българския царь Ивана съ молба да се съедини съ тѣхъ и да ги избави отъ заплашващата ги опасность. Той на драго сърдце се съгласилъ и, като повикалъ скититѣ, потеглилъ къмъ Одринъ; следов., Акрополитъ не споменува нищо за повсемѣстното тракийско въстание, защото той не излага подробно събитията отъ даденото време. — Нашиятъ пъкъ патриархъ Евтимий Търновски ето какъ описва това сражение въ похвалното си слово за св. Ив. Поливотски: „Следъ много годинии, когато при благочестивия царь Калояна, българскиятъ родъ се въздигна, цѣлата гръцка земя бѣ покорена подъ ржката му. Следъ като пъкъ франкскиятъ народъ превзелъ бѣ тогава Цариградъ, а сжщо и цѣлата гръцка власть, поставили си и царь отъ своето колѣно. Когато българскиятъ царь Калоянъ узналъ, че последниятъ дошелъ въ Одринъ, пристига бързо въ Пловдивъ и съ голѣма хитрость го превзелъ. Тогава той изпратилъ войници по плячка къмъ Одринъ, а по-голѣмата войска скрилъ въ извѣстни мѣста. Поставениятъ пъкъ отъ франкитѣ царь, на име

А Калоянъ по-сетне за тая победа писалъ на папата, че „Богъ, който се противи на горделивитѣ, а на смиренитѣ дава благодать (Иак., IV, 6), му далъ тъкмо неочаквана победа, която той отдавалъ на блажения Петра, княза на апостолитѣ“ [1]).

Одринското поражение поставило кръстоносцитѣ въ отчаяно положение както въ Европа, тъй и въ Мала Азия: това е билъ ударъ, сетнинитѣ отъ който латинцитѣ никога не могли да унищожатъ. Колко е било критично положението на латинската империя следъ тоя ударъ, се види отъ споменатото писмо на Хенриха до папата отъ 5. юний с. г., въ което ето какъ той описва сражението при Одринъ. „Случи се, че гърцитѣ, които по вродено злонравие и обично вѣроломство, следъ всѣкакъвъ родъ безопасность и увѣрение, се явяватъ всѣкога наклонни на измѣна, веднага следъ изпращането на последнитѣ пратеници до васъ, открито показаха измѣна, която преди това тѣ бѣха замислили, като вдигнаха възстание противъ насъ. Когато това узна моятъ братъ и господарь-императоръ, придруженъ съ случайно намѣренитѣ немного хора, (защото повечето отъ насъ бѣха пръснати по укрепления и провинциални гарнизони), потегли отъ царския градъ съ намѣрение на отмъсти противъ главата на възстанието, именно Одринъ, твърде укрепенъ гръцки градъ, съседенъ на българския народъ само съ междиннитѣ планини. После, когато българ-

---

Балдувинъ, безъ да знае скритата измама, бързо съ тия, коитоималъ тогава подъ ржка, впусналъ се върху тѣхъ. Тѣ се престорили, че бѣгатъ, докато го докарали до (скритата) войска. И изведнажъ отвсѣкжде българитѣ се събрали, уловили го и го довели въ Търново, гдето го предали на смърть. Тогава, тъкмо тогава твърде славниятъ Калоянъ, царь български, мжжки се въоржжилъ противъ гръцката държава и всичкитѣ имъ градове опленилъ и разсипалъ, завладѣлъ цѣлата имъ земя дори до Драчъ. И не само владѣлъ оная земя, която и родниятъ му братъ (по плъти), стариятъ Асѣнь, но и много по-обширна, презъ текущата тогава година 6712 (= 1204) (E. Kalužniacki, Werke etc., S. 197, 8—22). Въ общи черти разказътъ на патриархъ Евтимия се схожда съ другитѣ; само годината не е точна — вм. 6713, която, може би, е сбъркана отъ преписвачитѣ. — В. Макушевъ, п. т., стр. 37—39. — Ѳ. Успенскій, п. т., стр. 247—248.—E. Gerland, п. т., стр. 45—51.

[1]) Вж. Gesta Innocentii, Migne, ib., t. 214, col. CXLVIII B: deditque sibi victoriam insperatam Deus, qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam; ipsamque victoriam beato Petro apostolorum principi ascribebat.

скиятъ господарь Иваница, когото гърцитѣ бѣха повикали на помощь, тайно обаче, за да причиняватъ повече вреда, чулъ, че латинцитѣ обсадили гореказания градъ съ толкова незначителна войска, неочаквано той, оня влахъ Иваница, нападналъ на нашитѣ съ безбройно множество варвари, българи, кумани и други. Когато нашитѣ излѣзли насреща имъ твърде непредвидливо и (ги) преследвали по-далечъ, отколкото трѣбало, и били заобиколени най-после отъ неприятелскитѣ засади, о, тежко ми! моятъ господарь-императоръ, графъ Л(юдовикъ), Стефанъ де Пертико и други нѣкои барони и рицари, което не съмъ въ състояние да пренеса безъ изобликъ на кървави сълзи, притиснати отъ такова множество, обаче не безъ загуба отъ тѣхна страна, били изловени отъ неприятелитѣ[1]). Наистина, ние не знаемъ, кои сѫ пленени и кои сѫ избити. Получихме, обаче, отъ надеждни наши съгледвачи и отъ достовѣренъ слухъ, че нашиятъ господарь-императоръ е здравъ и живъ, за когото се грижи самиятъ Иваница, както се твърди, засега достопочтено, заедно съ нѣкои други, които, обаче, досега не знаемъ да ги назовемъ точно по име. Нека знаете сѫщо, че отъ деня, когато навлѣзохме въ грѫцкитѣ предѣли и до деня на тая нещастна битка, каквото множество и да е нападало насъ и нашитѣ, макаръ понѣкога нашитѣ да сѫ бивали твърде малко, обаче всѣкога сѫ се връщали съ триумфъ и победа. А ние вѣрваме, че неоценимата загуба, която тогава ни опечали и порази, е станала поради необмислената смѣлость на нашитѣ и по вината на на-

---

[1]) За това сражение въ друго писмо до папата, чието съдържание е предадено само въ Gesta Innocentii, а въ регистритѣ не се намира, Хенрихъ пише следното: Satis, ut credimus, vobis innotuit qualiter, peccatis nostris exigentibus, dominus noster imperator, occisa et capta magna parte suorum, quod sine cordis amaritudine et dolore maximo dicere non possum, a Comannis in bello Andrinopolitano captus fuerit (M i g n e, t. 214, col. CXLVI, cap. 106 A—B. Gesta), т. е.: „Вамъ ви е станало, както вѣрваме, доста известно, какво нашиятъ господарь-императоръ, по искането на нашитѣ грѣхове, следъ като голѣма часть отъ неговитѣ бѣ избита и пленена, което не мога да изрека безъ горчевина на сърдцето и най-голѣма скръбь, биде пленень отъ куманитѣ въ одринския бой". Понеже по-нататъкъ се говори за сражението при Русионъ, което е станало презъ пролѣтьта на 1206 год. (вж. тукъ по-долу, стр. 240), то и въпросното писмо ще трѣба да се отнесе къмъ сѫщата година.

шитѣ грѣхове. . . Като направихме прегледъ на нашитѣ сили, ние почнахме да укрепяваме градоветѣ и крепоститѣ, които, както изглеждаше, ще могатъ да издържатъ противъ гръцкото възстание и между действие заминахме за Цариградъ. И тъй, макаръ загубата на хора и да ни причинява тежка скръбь, обаче надѣваме се на Господа и смѣло вѣрваме, че ще можемъ да издържимъ по-дълго, по воля Господня, засадитѣ и набѣзитѣ на нашитѣ неприятели и дори да очакваме отдалечъ подкрепа и помощь". И наистина, въ края на писмото, като говори за опасностьта, която заплашвала кръстоносцитѣ, Хенрихъ моли папата да разпрати по Италия, Франция, Германия и другитѣ западни страни легати, които да проповѣдватъ новъ кръстоносенъ походъ „in auxilium nostrum et subventionem" и за освобождението на Балдуина I отъ пленство [1]).

Участьта на латинската империя сега се намирала за нѣколко време въ ржцетѣ на българския царь. Напраздно папа Инокентий III се опитвалъ да предотврати явната ѝ погибель. Той побързалъ да даде на Калояна приятелски съветъ, да се примири съ латинцитѣ, докато време не е минало, като го заплашвалъ въ противенъ случай съ неизбѣжна погибель, когато нападнатъ върху него, отъ една страна, рицаритѣ, а, отъ друга — маджаритѣ. „Когато ти получи кралска диадема и военно знаме отъ насъ презъ легата на апостолския престолъ, щото твоята държава специално да принадлежи на блажения Петра, ние старателно поискахме да се погрижимъ, щото ти, свободенъ отвсѣкжде отъ неприятелски нападения, да се радвашъ на спокоенъ миръ. Знай, прочее, писалъ Инокентий III, че отъ западнитѣ страни ще потегли за Гърция огромна войска, освенъ оная, която недавно пристигна. Оттука ти трѣба да се погрижишъ твърде много за себе си и за своята земя, за да сключишъ, докато можешъ, миръ съ латинцитѣ, защото ако случайно тѣ, отъ една страна, а, отъ друга, маджаритѣ решатъ да те нападнатъ, то ти лесно не ще можешъ да противостанешъ на покушенията отъ деветѣ страни. Затова ние подсѣщаме ваше величество и съветваме по права вѣра, щото ти, понеже

---

[1]) Migne, ib., t. 215, coll. 707 A—708 A; col. 708 B; col. 709 B.

казвашъ, че държишъ плененъ Балдуина, цариградския императоръ, така да се погрижишъ за себе си, че чрезъ неговото освобождение ти да сключишъ вѣренъ и траенъ миръ съ латинцитѣ, та и тѣ да се успокоятъ съвсемъ отъ нападението на тебе и твоята земя". Едновременно Инокентий III писалъ и до търновския архиепископъ, българския примасъ, старателно да увещава Калояна и да го склони да освободи пленения императоръ[1]); а Хенриха папата съветвалъ, „като старателно се стреми къмъ освобождението на брата си, да утвърди вѣренъ и траенъ миръ съ неговия дражайши синъ Калояна, свѣтлия краль на българи и власи, така че постоянно да има вѣрно и здраво приятелство между българи и латинци. Накжсо пишемъ, защото трѣба повече работа, отколкото приказки. Впрочемъ приятелството би могло да бжде много полезно за дветѣ страни" [2]).

Но въпрѣки тия залѣгания на папата, войната между българи и латинци вървѣла съ страшно ожесточение. Латинцитѣ, за да избѣгнатъ пленъ и смърть, очистили цѣлата одринска область. Българитѣ пъкъ, заедно съ своитѣ съюзници — куманитѣ, наводнили цѣлата страна до стенитѣ на Родосто, Силимврия и Цариградъ, като извършвали навсѣкжде страшни опустошения, особено куманитѣ, които убивали, грабили и опожарявали по най-варварски начинъ, а най-красивитѣ пленници принасяли въ жертва на боговетѣ си. Гдето не достигали българитѣ и куманитѣ и което щадили, отъ своя страна латинцитѣ унищожавали въ отмъщение за коварната измѣна, за съчувствието къмъ българитѣ и възстанието; на морето пъкъ разбойничали латински пирати[3]). Калоянъ билъ на върха на своята мощь и слава и вече билъ убеденъ, че латинската империя преживява последнитѣ си минути. Но да удари право на Цариградъ той все още не се решавалъ, едно, защото съюзницитѣ му кумани съ настжпването на лѣтнитѣ горещини си отишли обратно въ сте-

---

[1]) Ibidem, col. 705 B—C—D.

[2]) Ibidem, col. 710 A—B.

[3]) Nicetas, ib., pp. 815, 19—816, 11. — Villehardouin, ib., ch. 209, pp. 270—273.

питѣ и, друго, защото задъ гърба му стоялъ все още силенъ и опасенъ неприятель — солунскиятъ краль Бонифаций Монфератски, Затова отъ Мраморно море Калоянъ потеглилъ направо за Солунъ, като мислѣлъ да се възползува отъ отсѫтствието на Бонифация, който въ това време обсаждалъ завзетата отъ Лъва Сгуръ, тогавашния владѣтель на Коринтъ и други градове, пелопонеска Навплия [1]). По пѫтя си на западъ той се приближилъ до гр. Сѣръ, който се защищавалъ отъ силенъ гарнизонъ отъ кръстоносци подъ началството на Хугона де Колеми. Калоянъ обсадилъ града и скоро го превзелъ, при защитата на който самъ де Колеми падналъ убитъ. Смъртьта на последния довела до отчаяние гарнизона, който се спасявалъ въ самата градска крепость, която се наричала Кула. Калоянъ опожарилъ града и разрушилъ стенитѣ му; а следъ това обиколилъ крепостьта отъ всички страни. Отначало той предложилъ на латинцитѣ да се предадатъ и да получатъ свободенъ излазъ; но тѣ, очаквайки помощь отъ Бонифация, по никой начинъ не се съгласили. Тогава Калоянъ засилилъ обсадата: той приставилъ голѣми обсадни машини и почналъ да бомбардира крепостьта. При такова безизходно положение латинцитѣ решили да предадатъ крепостьта на условие, да имъ бѫде позволено свободно да излѣзатъ отъ нея съ орѫжието и конетѣ си. Но сега Калоянъ не искалъ и да чува за подобно условие; тогава тѣ молили да имъ се позволи да се върнатъ на родината си, подъ надзора на водачи до границитѣ на Маджарско. На това условие билъ сключенъ договоръ. Но Калоянъ не си сдържалъ думата: на всички здрави и силни той заповѣдалъ да отсѣкатъ главитѣ, а отпусналъ само ония, които не били способни за военна служба, като ги лишилъ предварително отъ цѣлия имъ имотъ [2]). Оттамъ Калоянъ потеглилъ направо къмъ Солунъ, но още преди пристигането му градътъ, но не и крепостьта, билъ лесно завзетъ отъ единъ влахъ, т. е. българинъ отъ северна България, на име Ецисменъ (и още Ецигменъ), което, може би, да отговаря на българско-куманското име Цузъменъ или

---

[1]) Villehardouin, ib., ch. 210, pp. 272—275.

[2]) Ibidem, ch. 212—213, pp. 276—279.

Чъсменъ [1]), управитель на крепость Просѣкъ и околноститѣ му, подвластни на Калояна. Жената на Бонифация, Маргарита, която поради единъ бунтъ на солунци била принудена да се затвори въ градската крепость, съобщила на мѫжа си за заплашващата опасность. Бонифаций незабавно побързалъ отъ Пелопонесъ да ѝ дойде на помощь; но преди да пристигне въ Солунъ, той получилъ друго известие отъ жена си, че враговетѣ сѫ победени и изгонени, а въ града е възстановено спокойствие. Зарадванъ отъ това известие, Бонифаций намислилъ да потегли право на северъ за Скопие съ намѣрение да отмъсти на Калояна за нападението му, но тъкмо въ това време получилъ известие за смъртьта на графъ Людовика Блуаски и за пленяването на императоръ Балдуина, което го принудило да се откаже отъ намѣрението си, и бързо се върналъ въ Солунъ [2]). Следъ оттеглянето си отъ Солунъ, българитѣ се пръснали по македонскитѣ градове, които Бонифаций не се осмѣлилъ да защити. Калоянъ се възползувалъ отъ това, дето всички градове-крепости били оставени безъ гарнизони, като Верроe и други принадлежащи на солунския краль градове и сполучилъ окончателно да закрепи властьта си въ юго-западнитѣ български земи (сег. Македония) [3]).

---

[1]) Nicetas, ib., p. 818, 7—9: τὴν δὲ πόλιν εἰσιόντα κατέχειν Βλάχον τινὰ Ἐτζυΐσμένον (var. Ἐτζιγμένον) τὴν κλῆσιν, φρουροῦντα τὸν Πρόσακον καὶ ὅσα τῶν ἐκεῖθι τῷ Ἰωάννῃ κατήκοα. — За името Ἐτζυΐσμένος вж. П. Мутафчиевъ, Владѣтелитѣ на Просѣкъ, п. т., стр. 42 и особено бел. 5. — Б. Цоневъ и Г. Баласчевъ, Старобългарско блюдо съ надписъ отъ XII—XIII вѣкъ. Минало, кн. IX (1914), стр. 311. — Вж. тукъ по-горе, стр. 173.

[2]) Nicetas, ib., pp. 816,11—818,21.—По-нататъкъ Никита съобщава, че Бонифаций, когато му обадили за нападението на Калояна на Сѣръ, безъ да знае за падането на тая крепость, изпратилъ въ Сѣръ на съплеменницитѣ си помощна войска, която по пѫтя още, пресрещната отъ куманския отредъ, окончателно била разбита и обърната въ бѣгство (ib., p. 819, 8—19). Обаче тоя епизодъ не се върже съ общия ходъ на събитията, както е изложенъ у Никита; очевидно, последниятъ е объркалъ реда на събитията, и затова горниятъ епизодъ остава безъ всѣко значение.

[3]) Nicetas, ib., p. 819, 19—23. — E. Gerland, п. т., стр. 56. — Къмъ това време ще трѣба да отнесемъ завземането на крепостьта Мъгленъ отъ царь Калояна, отгдето последниятъ отнесълъ мощитѣ на св. Илариона, епископъ мъгленски, въ свои настолныи цр҃ткоужщіи гра҃ Трънов, както гласи неговото

Безвременното, обаче, напущане на Тракия било капитална грѣшка отъ страна на българския царь. Щомъ опасностьта за столицата изминала, въ Цариградъ се събрали на съветъ всички водители на кръстоносцитѣ, за да опредѣлятъ по-нататъшнитѣ си действия. Главниятъ предметъ на тоя съветъ билъ въпросътъ за унищожението съюза на Калояна съ тракийскитѣ ромеи, а това тѣ сж могли да достигнатъ само съ война, и то изтрѣбителна война противъ тѣхъ. Всички единогласно решили да продължатъ войната и да пратятъ войска противъ възсталналитѣ и отметнали се тракийски градове, като искали да се възползуватъ отъ господствуващето още въ по-голѣмата часть на войската въодушевление, а главно отъ това, че Калоянъ напусналъ ромеитѣ и билъ заетъ съ други войни, и въ тѣхъ било отвлѣчено сега всичкото му внимание [1]). Впрочемъ, това не е било война, а поголовно изтрѣбване на ромейското население както по брѣговетѣ на Мраморно море, дето действувала венецианската флота, тъй и навжтре въ страната между Цариградъ и Одринъ. Въ кжсо време градоветѣ Чорлу, Аркадиополь и Виза били отново покорени отъ латинцитѣ[2]). Най-сетне потеглилъ и самъ управительтъ на империята Хенрихъ. „Като мина покрай Аркадиополь, пише Никита, понеже въ него бѣ останалъ да живѣе единъ само вѣтъръ, той навлѣзе въ гр. Айри и безпощадно нападна жителитѣ му, като ги изтрѣбваше по-скоро като стадо овце или волове, отколкото като християнско общество, макаръ че тѣ бѣха преминали на страна на българитѣ не толкова по добра воля, колкото по необходимость и по невъзможность да се съпротивятъ“. Тоя терорь, който, очевидно, ималъ за цель да унищожи ромео-българския съюзъ, силно изплашилъ тракийскитѣ ромеи, които веднага напуснали всички градове въ Тракия и се затворили въ най-якитѣ крепости Одринъ и Димотика.

проложно житие, гдето, споредъ единъ неговъ преписъ, Калоянъ останалъ „сто деня“, което нѣма въ преписа на Румянцевския музей въ Москва. Вж. Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония, 2-о изд., стр. 419—420. Ср. житието на сжщия светецъ, писано отъ патриархъ Евтимия Търновски, Kaluźniacki, Werke etc., стр. 56. — Йор. Ивановъ, п. т., стр. 421.

[1]) Nicetas, ib., pp. 819, 24—820, 18.

[2]) Villehardouin, ib., ch. 211, p. 275.

Първомъ Хенрихъ се явилъ предъ Одринъ и го обсадилъ. Той укрепилъ лагера си съ високъ окопъ и обявилъ на обсаденитѣ, че ще снеме обсадата и ще си отиде само тогава, когато градътъ бѫде превзетъ или по капитулация, или съ сила. Но одринци, раздразнени само отъ единъ поменъ за капитулация, отговорили, че между ромеи и латинци не може да има никакво споразумение, защото доста сѫ известни вѣроломството и безчовѣшката жестокость на латинцитѣ. Градътъ билъ силно укрепенъ, и Хенрихъ съзнавалъ, доколко ще му бѫде мѫчно да го превземе, но решилъ, каквото и да стане, да го завладѣе. Двѣтѣ отчаяни атаки били храбро отблъснати. Обсаденитѣ направили излазъ отъ града и произвели страшно клане въ латинския лагеръ. Българи и кумани отрѣзвали привоза на храна. Въ лагера на латинцитѣ се появила страшна язва, отъ която войницитѣ почнали да се разбѣгватъ. Бѣжанцитѣ попадали въ рѫцетѣ на българи и кумани, които всички ги избивали. Най-сетне Хенрихъ билъ принуденъ да снеме обсадата и да отстѫпи къмъ Димотика съ надежда, че по-лесно ще я превземе; разливътъ, обаче, на р. Марица го накаралъ да се оттегли въ Памфилонъ, отгдето назначилъ гарнизони въ разни градове-крепости и се върналъ въ Цариградъ [1]). Но въпрѣки тоя успѣхъ ромеитѣ оттука почнали да подготвятъ отмѣтането си отъ българския царь, като мотивирали по-сетне постѫпката си съ това, че Калоянъ въ войнитѣ си съ латинцитѣ не правѣлъ разлика между тѣхъ и ромеитѣ, т. е. еднакво унищожавалъ еднитѣ и другитѣ.

За унищожението на ромео-българския съюзъ отъ 1204 год. се полагали усилия и отъ друго мѣсто. При завръщането си въ Европа презъ пролѣтьта на 1205 год. Хенрихъ сключилъ съ Теодора Ласкарисъ примирие, отъ което последниятъ се възползувалъ за закрепа и засилване на новооснованата въ Никея ромейска държава. Благодарение на личнитѣ си способности, той въ скоро време сполучилъ да подчини подъ хегемонията си всички ромейски претенденти на престола въ Мала

---

[1]) Nicetas, ib., pp. 820,18—826,5. — Villehardouin, ch. 214, pp. 278—281. — E. Gerland, п. т., стр. 59—61.—За гр. Памфилонъ вж. В. Н. Златарски, История на бълг. държава и пр., т. II, стр. 189, бел. 2.

Азия. Въ Никея, гдето къмъ това време бѣха почнали да се събиратъ все повече и повече членоветѣ на ромейската аристокрация, на висшето духовенство, на предишната ромейска армия, съборътъ на държавнитѣ чинове избралъ за императоръ Теодора Ласкарисъ, който въ следната 1206 год. билъ коронясанъ отъ цариградския патриархъ Михаила Авторианъ (1206—1212), приемника на Ивана Каматира, който се бѣ отказалъ отъ патриаршеския престолъ и останалъ въ Димотика, гдето и се поминалъ. По тоя начинъ възникнала тъй наречената **никейска империя**, която се считала като продължение на византийската[1]). Възникването, обаче, на никейската империя, както и нейната закрепа се дължи изключително на българския царь, или то е било втора близка сетнина отъ Одринското поражение на латинцитѣ; защото, ако да не бѣ Калоянъ предприелъ своя походъ срещу Одринъ о-време и не бѣ разгромилъ силата на латинцитѣ, то едвали Теодоръ Ласкарисъ би успѣлъ да се закрепи въ Никея. Тъкмо това събитие дало възможность сега на всички ромеи да обърнатъ погледитѣ си къмъ последната: отъ сега Никея почнала да става центъръ на ромейскитѣ тежнения, и отъ Никея начепали да очакватъ освобождение отъ латинскитѣ завоеватели[2]). Начертавайки тая задача за никейскитѣ императори, Теодоръ Ласкарисъ не е могълъ да гледа спокойно успѣхитѣ на българския царь, който вече се изпрѣчвалъ на пѫтя му; не по-малко го е смущавало и обещанието на тракийската аристокрация да прогласи Калояна за ромейски императоръ. Всичко това правѣло за Т. Ласкариса като необходимость унищожението на ромео-българския съюзъ отъ 1204 год., и агитациитѣ противъ българския царь и въ полза на никейския императоръ се почнали веднага следъ заминаването на Калояна отъ Тракия. Така било хвърлено семето за едно антибългарско движение въ тракийскитѣ градове, което скоро се обърнало и въ открити действия противъ българитѣ и тѣхния царь. Латинцитѣ

---

[1]) Nicetas, ib., pp. 826, 16.—828, 23; p. 837, 2—5. — Acropolita, ib., pp. 10, 15—11, 18. — Г. Ф. Герцбергъ, Исторія Византіи. Москва 1896, стр. 375.

[2]) Вж. Ѳ. Успенскій, каз. съч., стр. 249—250; стр. 253.

собствено това и чакали и не се забавили да промѣнятъ политиката спрямо тракийскитѣ ромеи. Като посрѣдникъ на латинцитѣ въ това дѣло послужилъ византийскиятъ пълководецъ Теодоръ Врана, — синътъ на известния вече намъ византийски пълководецъ Алексия Врана, съперника на Исаака II Ангелъ[1]), — който билъ жененъ за сестрата на френския краль Филипа II Августа и държалъ страната на франкитѣ. За тая цель той получилъ гр. Апри отъ Хенриха като владение и сталъ въ васални отношения спрямо латинския императоръ[2]).

Антибългарското движение най-първо избухнало въ Пловдивъ. Въ тоя градъ, както вече се каза, вървѣла постоянна борба между двѣтѣ партии: българска и латинска. Презъ първото време на съюза, макаръ околното ромейско население и да бѣ възстанало противъ латинцитѣ и държало съ българитѣ, все пакъ градътъ оставалъ въ ржцетѣ на латинцитѣ, тъй като много отъ пловдивскитѣ ромеи били на страна на владѣтеля-рицарь Ренье де Три. Обаче въ дадения моментъ, когато се започнало сближението на ромеи съ латинци, ромейското население на града почнало да се групира около византийския пълководецъ Алексия Аспиета, и се образувала още една трета партия — ромейска, която явно изказвала своята враждебность противъ българския царь. Но това движение не изплъзнало отъ вниманието на хората отъ българската партия. Докато Калоянъ още действувалъ въ Македония, при него се явила, споредъ думитѣ на Вилардуена, една депутация, изпратена отъ пловдивскитѣ жители, които били павликяни (Popelicans), съ предложение да се яви предъ Пловдивъ или да изпрати силна войска, и тѣ ще му предадатъ града[3]). Когато Ренье де Три се научилъ за оти-

---

[1]) Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр, т. II, стр. 444—448.

[2]) Villehardouin, ibidem, ch. 219, p. 285; ch. 225, pp. 293—295.

[3]) Ibidem, ch. 216, pp. 281—283: Une grande partie des gens de la cité, qui étaient Popelicans, s'en allèrent à Johannis et se rendirent à lui, et lui dirent: „Sire, chevauche devant Finepople ou envoies-y ton ost; nous te rendrons toute la ville". — Защо именно павликянитѣ играели такава важна роля въ дадения моментъ, ще ни обяснятъ следнитѣ думи на Анна Ком-

ването и цельта на депутацията отъ павликянитѣ, като се боялъ да не падне въ ржцетѣ на българския царь, изгорилъ павликянския кварталъ и побѣгналъ съ своитѣ само 15 рицари въ близката непристжпна крепость Стенимахъ[1]) (юний 1205 г.), гдето той билъ обсаждань дълго време. Следъ избѣгването на латинския водитель, Пловдивъ преминалъ въ ржцетѣ на ромейското население, което веднага прогласило пълководеца Алексия Аспиета за свой господарь и чрезъ това явно декларирало нарушението на сжществуващия дотогава съюзъ съ българския царь.

Калоянъ веднага разбралъ, къмъ какво клонили действията на пловдивскитѣ ромеи, и не се забавилъ да се възползува отъ предложението на павликянската депутация и да си отмъсти на пловдивци за отдавнашното имъ упорство да се покорятъ подъ властьта му. „Отдавна вече той бѣше озлобенъ, пише Никита, противъ тоя градъ и чакаше само случай да го завладѣе, като се силно сърдѣше на жителитѣ му, задето тѣ нито му се съвсемъ подчиняватъ, нито го признаватъ за царь, но се отвръщаватъ отъ него като отъ „мжжъ на кърви"; и тогава душата му бѣ особено пламнала отъ варварска гордость, задето (пловдивци) бѣха прибрали при себе си Алексия Аспиета[2]) и му се подчиняваха като на началникъ,

---

нина. „Цѣлиятъ Пловдивъ, пише тя, съ изключение на немного, се състои отъ манихеи (т. е. павликяни), които поради това властвували подъ тамошнитѣ християни и грабили имота имъ, като обръщали малко внимание или съвсемъ не обръщали внимание къмъ изпращанитѣ отъ императора (чиновници), затова тѣ растѣли на брой и всичкитѣ околности на Пловдивъ били (населени) съ еретици" (Anna Comnena, edit. Reifferscheid, II, lib. XIV, cap. 8, p. 259, 3—8). И тъй, павликянитѣ надделявали по количество надъ другото население на Пловдивъ и поради това въ тѣхни ржце се намирало ржководството на живота, което, както изглежда, следъ настаняването на латинцитѣ въ града било стѣснено, отдето и произлѣзло враждебното настроение противъ последнитѣ. Че тия павликяни не сж били нито арменци, както мисли Θ. Успенски, нито богомили, както приема В. Макушевъ, вж. тукъ по-горе, стр 26, бел. 1.

[1]) Villehardouin, ib., ch. 217, p. 283.

[2]) Кога и какъ е попадналъ Алексий Аспиетъ въ Пловдивъ, остава неизвестно; за него само знаемъ, че билъ взетъ въ пленъ отъ царь Асѣня I въ 1195 г. въ сражението при Сѣръ. — Вж. тукъ по-горе, стр. 82 сл. —

и нападенията на Калояна съ оржжие нѣколко пжти отблъсваха“. Калоянъ на връщане отъ Македония се явилъ предъ Пловдивъ, скоро го завладѣлъ съ измама, предалъ го на грабежъ и го разрушилъ, а по-голѣмата часть отъ жителитѣ му изтрѣбилъ. „Градътъ бѣ разрушенъ до основи, пише Никита, и обърнатъ въ широки развалини: само едно нѣщо поразяваше очитѣ на зрителитѣ — на високъ колъ обесенъ за краката висѣше Аспиетъ на вжже, прокарано презъ жилитѣ на петитѣ“[1]). Освенъ това, споредъ Вилардуена, Калоянъ заповѣдалъ да убиятъ архиепископа на града, по-виднитѣ и златни граждани да изгорятъ живи, на други пъкъ да отсѣкатъ главатѣ, а останалитѣ отпусналъ само по едни ризи[2]).

Тая жестока разправа съ Пловдивъ ясно говори за голѣмата опасность, която се криела въ възстанието на пловдивскитѣ ромеи противъ българския царь. Че това не е било дѣло само на Алексия Аспиетъ съ пловдивци, а е било подготвено отъ всички тракийски ромеи въ съгласие съ латинцитѣ и съ поддръжка отъ Никея, ни показватъ по-нататъшнитѣ действия на тракийскитѣ ромеи, посветени въ самото дѣло. „Съмишленицитѣ на Аспиета, които бѣха спомогнали да го издигнатъ до височината на царската власть, не се укриха отъ Калояна, и поради това подозирайки, че ще бждатъ наказани като непостоянни, отцепватъ се открито. Следъ като скжсаха съ него всѣкакви връзки, едни отъ тѣхъ преминаха къмъ Теодора Ласкарисъ, управителя на източнитѣ градове, другитѣ пъкъ, като се събраха часть въ Одринъ, часть въ Димотика, влѣзоха въ преговори съ латинцитѣ и изпратиха при тѣхъ пратеници съ просба да имъ назначатъ за пълководецъ Теодора Врана“ [3]).

E. Gerland, п. т., стр. 90, твърди, че още при Алексия III той билъ управитель на Пловдивъ, и цитира Nic. 813 вм. 613, гдето се разказва за неговото пленяване при Сѣръ, а тамъ нищо не се казва, че е управлявалъ Пловдивъ.

[1]) Nicetas, ib., p. 829, 1—21.

[2]) Villehardouin, ib., ch. 218, pp. 283—285. — Ср. В. Н. Златарски, Гръцко-българскиятъ съюзъ презъ 1204—5 год. София 1914, стр. 8—15.

[3]) Nicetas, ib., pp. 829, 22—830, 6; ср. и р. 847, 2—4; вж. тукъ подолу, стр. 240 сл.

По сжщия начинъ обяснява измѣната на тракийскитѣ ромеи и Вилардуенъ, който, впрочемъ, се старае да прикрие участието на латинцитѣ въ това дѣло. „Когато гърцитѣ, пише той, които бѣха въ войската на Калояна (т. е. ония, които бѣха му се предали и възстанали противъ франкитѣ), видѣли това и че той имъ събаряше кулитѣ и градоветѣ и че не спазваше никакъвъ договоръ съ тѣхъ, тогава тѣ се счетоха за погубени и измамени. И тѣ говорѣха помежду си и казваха, че той ще постжпи сжщо така и съ Одринъ и Димотика, когато се върне; а, ако и тия два града съсипе, то и Романия ще загине завинаги. Тогава тѣ си избраха пратеници тайно и ги изпратиха въ Цариградъ при Врана. И тѣ го молѣха да иска милость отъ Хенриха, брата на императора Балдуина, и отъ венецианцитѣ, та да сключатъ миръ съ тѣхъ, и тѣ да му (на Врана) дадатъ Одринъ и Димотика, и че гърцитѣ всички ще преминатъ на негова страна, и по тоя начинъ гърци и франки биха могли да бждатъ въ добро съгласие. Държа се съветъ, гдето се говори на много начини, но краятъ на съвета бѣше такъвъ, че Одринъ и Димотика съ всички тѣхни притежания се подаряватъ на Врана и на императрицата, негова жена, която бѣше сестра на краль Филипа френски, и че той ще служи съ тѣхъ на императора и империята. По тоя начинъ бѣ направенъ и сключенъ договорътъ и мирътъ между гърци и франки“ [1]).

Но и това било малко. За да прикриятъ явното нарушение на съюза, тракийскитѣ ромеи се опитали да отвлѣкатъ вниманието на българския царь и по другъ начинъ. Следъ разгрома на Пловдивъ Калоянъ билъ принуденъ, споредъ Никита, да се върне въ България, за да уреди вжтрешнитѣ си работи. Кои сж били причинитѣ за това бързо отиване на Калояна въ Търново, византийскиятъ историкъ нищо не споменува, както всѣкога, когато известенъ фактъ може да компрометира неговитѣ сънародници. Обаче, несъмнено се явява това, че въ Търново било подготвено и избухнало възстание противъ Калояна при съдействието на ромеитѣ, защото сжщиятъ историкъ по-нататъкъ съобщава, че „подиръ непродължително

---

[1]) Villehardouin, ib., ch. 229, p. 301.

време, следъ като наказалъ тамъ (въ Търново) измѣнницитѣ съ страшни казни и новоизнамѣрени видове смърть, Калоянъ решилъ да почне непримирима, убийствена и безпощадна война съ ромеитѣ, думайки, че той не е вече въ сила по-нататъкъ да пренася тѣхното коварство, вѣроломство и ежеминутна промѣнливость“[1]). И, наистина, за Калояна сега вече станало повече отъ ясно, откѫде е идѣла тая бърза промѣна въ отношенията на тракийскитѣ ромеи, чието сближение съ латинцитѣ и сношения съ Никея му явно посочили вѣроломното унищожение на съюза отъ 1204 год. Затова и предприетата отъ него въ 1206 год. война била насочена колкото противъ латинцитѣ, толкова и противъ тракийскитѣ ромеи, които се явявали въ неговитѣ очи едничкитѣ виновници за осуетяването на обширнитѣ му планове.

Презъ пролѣтьта на 1206 год. въ голѣмото си озлобение Калоянъ изпратилъ въ Тракия, споредъ думитѣ на Никита, „необозрими рояци скитски войски, които по многобройностьта си съперничели съ количеството на пролѣтнитѣ цвѣтя“. Една часть отъ куманскитѣ войски се явила предъ Одринъ и го обсадила, а други силни отреди потеглили къмъ Мраморно море. При кр. Русионъ (Rousse и Rossa) куманитѣ разбили отъ засада и унищожили единъ отборенъ латински отредъ, състоящъ се отъ великани и храбреци подъ началството на Тиери de Tenremonde, connétable de Romanie, който собствено оказалъ най-голѣмъ отпоръ[2]). Другъ единъ многоброенъ отредъ кумани достигналъ до гр. Апри, който тѣ завладѣли безъ съпротива и го разрушили, а жителитѣ му отчасть избили, други откарали, за да ги продадатъ въ робство, а трети изгорили[3]). Следъ това куманитѣ насочили маршрута си къмъ морето срещу Редесто; по пѫтя си тѣ срещнали Теодора Врана, който водѣлъ за Одринъ

[1]) Nicetas, ib., p. 830, 7—13.

[2]) Споредъ споменатото по-горе второ писмо на Хенриха (вж. тукъ стр. 228 бел. 1), тамъ сѫ действували отначало българи, а отпосле българи и кумани отъ засада (Migne, ib., t. 214, col. CXLVI, cap. 106 B—C).

[3]) Nicetas, pp. 830, 22—831, 16. — Villehardouin, ib., ch. 221—223, pp. 287—293.

единъ изпратенъ затамъ латински отредъ[1]), и го обърнали въ бѣгство заедно съ войската. Куманитѣ завзели гр. Редесто съ пристжпъ, жителитѣ му откарали въ робство, а града изравнили съ земята, „защото тѣ бѣха възприели, казва Никита, отъ българитѣ непримирима вражда къмъ насъ и я предаваха отъ деца на деца, отъ вѣкъ въ вѣкъ“ [2]). Оттука тѣ се нахвърлили върху Панионъ (Panedor), Хераклея (Arecloie, стар. Перинтъ) и Даонионъ (Dain)[3]), отгдето откарали въ пленъ цѣлото население и градскитѣ стени разрушили. Но не по-малко пострадали и градоветѣ, които били по-далечъ отъ морето. Така Аркадиополь, Месина (Мусинополь), Чорлу „злополучно завършили своето сжществувание“ заедно съ селищата въ тѣхната область, както и селищата въ околноститѣ на самия Цариградъ не могли да избѣгнатъ разрушението на куманитѣ. Особено грозна била участьта на кр. Атира, жителитѣ на която, следъ като влѣзли въ преговори съ куманитѣ да се откупятъ съ злато, приели връщащия се отъ Редесто отредъ на Теодора Врана съ надежда, че той ще ги защити отъ неприятеля; обаче още презъ нощьта латинцитѣ напустнали града, за да избѣгнатъ срещата съ куманитѣ, но при рѣка Регий (стар. Regina, сега Еркене) тѣ се натъкнали на други кумански отреди и били повечето избити. Следъ заминаването на латинцитѣ, куманитѣ сжщата нощь се прехвърлили презъ стенитѣ на града и произвели страшно клане, безъ да пощадятъ и малкитѣ деца; отъ тия, които се опитали да се спасятъ съ бѣгство къмъ морето едни били изловени, а други били изклани, трети пъкъ се издавили и само твърде малко се добрали до корабитѣ.

Следъ това куманитѣ се пръснали на отдѣлни тълпи по цѣлата страна, като ограбили и разорили почти всички насе-

---

[1]) Nicetas, ib., p. 831, 16—17: ὃς ἡγεμόνευε τῶν ἐς Ὀρεστιάδα σταλλομένων Λατίνων. E. Gerland, п. т., стр. 83, предлага вм. Ὀρεστιάδα да се чете Ραιδεστόν, което едвали е приемливо, защото куманитѣ срещнали Теодора Врана, преди да вематъ Редесто, т. е. докато тѣ се намирали на пжть за последния градъ.

[2]) Nicetas, ib., p. 831, 21—23.

[3]) За тия градове вж. В. Н. Златарски, История на българската държава, т. 1, ч. 1, стр. 275—276.

лени мѣста съ изключение само на градоветѣ Виза и Силимврия, които уцѣлѣли благодарение на своето непристжпно мѣстоположение, на якитѣ си стени и на латинския гарнизонъ. Споредъ Акрополита, който съобщава, че опустошенията и разоренията на българския царь се простирали не само върху градоветѣ въ областьта на Мраморно море, но и достигали до брѣговетѣ на Бѣло море — разрушени били, споредъ него, градоветѣ: Ираклия, Панионъ, Редесто, Хариуполь (сег. Айреболъ), Траянополь (сег. Еносъ), Макри, Клавдиополь [1]), Мосинополь, Перитеорионъ (при залива на сегашния Буру-гйолъ) и много други, — изведенитѣ отъ тия разорени градове жители Калоянъ поселилъ по брѣговетѣ на Дунава. „Той отмъщавалъ, пише Акрополитъ, по тоя начинъ, както самъ казвалъ, за ония злини, които императоръ Василий II бѣ причинилъ на българитѣ, и както тоя се казвалъ Българоубиецъ, така оня (Калоянъ) наричалъ себе си Ромеоубиецъ“ [2]). Сжщо така въ едно решение на синода при Охридската архиепископия се споменува, че имало преселени нещастно презъ времето на българското владичество въ областьта на Дунава и жители отъ македонския градъ Верея [3]). Въ Цариградъ очаквали появяването на неприятеля подъ самитѣ

---

[1]) Непознатъ градъ; споредъ К. Иречека, трѣба да се търси въ крайморската равнина подъ Родопитѣ при сег. Гюмюрджина. Вж. Das christl. Element etc., S. 72; ср. ПСп., кн. 55—56 (1898), стр. 248.

[2]) Acropolita, ib., p. 23, 9—19. — Както е известно, при покорението на първото българско царство Василий II, за да ослаби българското население въ южна България, правѣлъ тъкмо такива преселения на жителитѣ отъ областьта Волеронъ (между Места и Марица) къмъ Дунава. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. I, ч. 2, стр. 719—720. — Въ 27-то чудо отъ чудесата на св. Димитра Солунски, съставени отъ Ивана Ставраки, хартофилаксъ солунски, четемъ следното: Сь́и (блъга́рωмь црь Іωаннъ) по всѧ́кон ӣже вьзбранѧющаго поу́стоши конѝствоу́ю на грькы. и всоу Македώнїо обьтїѧ, вьсѣ страны безвѣстни творить, прибѣжища пороу́шаѐ, и раза́рает ѿ самого ωснова́нїа. испровръ́зает. плѣнаѐ. прѣселяеть мнωжество вьсѣ. и прибѣжникы рѣцѣ доу́наю тво́рить. про́сто рѣщи, вьсоу̀ ѧ̃лико оу ѡб́течеть, ѡ̃поу́щаеть. Вж. Панагирика на Владислава Граматика отъ 1479 г. въ библиотеката на Рилския мънастиръ, № 4/8 (60), листъ 233, и тукъ на края притурка.

[3]) C. Jireček, Das christl. Element etc., S. 74; ПСп., кн. 55—56, стр. 250. — П. Никовъ, Материали за срѣдновѣковната история на България, стр. 5—6 и 9.

му стени и се готвѣли за обсада. „Паднали съвършено духомъ, пише Никита, при такъвъ успѣхъ на неприятелитѣ, латинцитѣ се наврѣли въ Цариградъ, като въ нѣкоя пещера, и всичкото си внимание обърнали, какъ да приготвятъ срѣдства за издържане на обсадата, като раздѣлили за тая цель помежду си градскитѣ стени откъмъ морето, а на ромеитѣ предоставили пълна свобода да се изселватъ отъ столицата, накѫдето искатъ. Между това куманитѣ доста дълго време още останали въ околноститѣ на Цариградъ: често тѣ подхождали до самитѣ стени, завързвали битка, а понѣкога дори, за да покажатъ своята храбрость и, може да се прибави, щастие, което ги придружавало въ тия случаи, въ твърде малъкъ брой се вмъквали въ тъй наречениtѣ врата на св. Романа и избивали тамошната стража, но после незабавно отстѫпвали назадъ. Най-сетне тѣ (куманитѣ) пакъ съ всичката си войска си отишли назадъ въ своята страна, като карали предъ себе си пленници на цѣли стада като нѣкои животни, а коне и разни други домашни животни — въ такова безбройно множество, както сѫ безбройни и звездитѣ небесни“ [1]).

Не се минало много време следъ това, и царь Калоянъ самъ потеглилъ презъ юлий 1206 год. въ походъ съ добре приготвена и многобройна войска. Най-първо той поискалъ да завладѣе Одринъ и Димотика, като мислѣлъ, споредъ думитѣ на Никита, че „завоеванието на тия градове ще бѫде достойна награда за цѣлата война и въ сѫщото време виждалъ въ него осѫществение на своето желание съвършено да изгони ромеитѣ отъ Тракия и да я обърне въ живелище на дивитѣ звѣрове“. Калоянъ най-първо се явилъ предъ Димотика и веднага поискалъ, щото жителитѣ да го пустнатъ да влѣзе въ града, както това правѣли другитѣ градове. Но тѣ му отказали, като казали: „Господине, когато ние ти се отдадохме и се възбунтувахме противъ франкитѣ, ти ни се закле, че ще ни пазишъ искрено и ще ни избавишъ. Ти това не стори, а разори Романия; сѫщо ние знаемъ добре, че ти ще постѫпишъ съ насъ тъй, както и съ другитѣ“. И когато Калоянъ чулъ това,

[1]) Nicetas, ib., pp. 830,13—835,4.—Villehardouin, ib., ch. 227—228, pp. 296—301. — E. Gerland, п. т., стр. 82—84.

той обсадилъ Димотика, като поставилъ 16 бойни голѣми машини, и почналъ да опустошава цѣлата страна наоколо[1]). Той сполучилъ да отбие р. Марица, която презъ разни тайни канали снабдявала града съ вода, и постепенно разрушавалъ градскитѣ стени съ огромни военни машини. Димотичани му предлагали да се предадатъ, да изявятъ покорность предъ него и да го признаятъ за свой царь, като поставяли само едно условие — той да не влиза въ града. Но Калоянъ не се съгласилъ на това условие, защото той добре знаелъ, че то не е искрено, и решилъ съ пристѫпъ да завладѣе града. Той засилилъ бомбардировката на стенитѣ отъ каменнометнитѣ орѫдия, но срещналъ упорита отбрана отъ страна на обсаденитѣ, които измисляли разни срѣдства, за да намалятъ силата на ударитѣ, и при всѣки опитъ на българитѣ да направятъ пристѫпъ на пробититѣ въ стената брешове или да притеглятъ машинитѣ за изкачване на стенитѣ, димотичани всѣкога храбро ги отблъсвали, като нанасяли подъ влияние на отчаянието и въодушевението такива вреди, каквито сами търпѣли отъ него. Обсадата се продължила много безъ никакъвъ успѣхъ. Най-сетне Калоянъ се видѣлъ принуденъ да снеме обсадата и, като изгорилъ своитѣ бойни машини, се оттеглилъ въ България, „подбужданъ не толкова отъ своя неуспѣхъ, казва Никита, колкото поради достигащето отвсѣкѫде и предаваще се отъ уста въ уста известие, че скоро трѣба да пристигне на помощь на обсаденитѣ силна и добре обучена латинска войска“ [2]).

И наистина, на постояннитѣ молби отъ одринци и димотичани въ Цариградъ за помощь латинцитѣ следъ дълги колебания най-после решили да излѣзатъ отъ Цариградъ и да имъ се притекатъ на помощь. Презъ Атира, Силимврия, гдето останали нѣколко дена, за да си набавятъ храна, и Виза, Хенрихъ съ войската си пристигналъ въ Одринъ, гдето населението ги посрещнало тържествено и съ голѣма радость. Латинцитѣ се разположили на лагеръ предъ града и, следъ като сключили

[1]) Villehardouin, ib., ch. 230, pp. 302—303.

[2]) Nicetas, ib., pp. 835, 5 — 837, 3. — Villehardouin, ib., ch. 231, pp. 302—305. — E. Gerland, п. т., стр. 86—87.

воененъ съюзъ съ ромеитѣ и обиколили нѣколко пострадали отъ нашествието на куманитѣ градове, възстановили ги, доколкото позволявало времето, и се впуснали да преследватъ неприятеля. Щомъ се получило известие за приближаването на латинцитѣ, Калоянъ веднага отстжпилъ отъ Димотика и потеглилъ назадъ по долината на р. Арда, защото пжтьтъ му Димотика—Одринъ—Верроя билъ вече завзетъ отъ латинцитѣ. Когато дошло известие въ франкския лагеръ, че Калоянъ станувалъ при крепость Rodestuic (неизвестно), още на следния день франкитѣ потеглили и очаквали да влѣзатъ въ бой съ цель да му пресѣкатъ пжтя на отстжпването. Обаче Калоянъ снелъ лагера си и потеглилъ за своята земя. Латинцитѣ го преследвали цѣли петь дена (до 3. юлий), и той вървѣлъ всѣкога предъ тѣхъ. Тѣ навлѣзли въ Родопската область и на 5-ия день стигнали до едно хубаво мѣсто при крепость Ефраимъ (Le Fraim), гдето останали три дена. Тукъ единъ малъкъ отредъ отъ най-добри рицари на брой 50 предложили да продължатъ преследването, като мислили, че другитѣ нѣма да посмѣятъ да останатъ всрѣдъ неприятелската страна. Следъ единъ съветъ съ баронитѣ си Хенрихъ приелъ предложението, и тѣ стигнали до една красива долина предъ крепость Мънiякъ (Moniac), разположена на р. Арда, която му се предала. Тамъ тѣ останали петь дена (до 14. юлий), а споменатитѣ рицари казали, че ще отидатъ да помогнатъ на Ренье де Три. Хенрихъ, обаче, не се решилъ на такова опасно всрѣдъ Родопитѣ предприятие и оstаналъ въ кр. Мънiякъ, а рицаритѣ начело съ Кононъ Бетюнъ и Ж. Вилардуенъ заминали за Стенимахъ. По долината на Арда, презъ днеш. Кърджалии и по долината на Чамъ-дере къмъ днеш. Тополово рицаритѣ стигнали до крепостьта Стенимахъ, отгдето на 17. юлий (1206 г.) освободили защищаващия се тамъ геройски цѣли тринайсеть месеци пловдивски владѣтель Ренье де Три съ неговитѣ петнайсеть вѣрни рицари. Баронитѣ се разположили въ самия градъ въ политѣ на крепостьта. Тѣ съобщили, че много пжти чули, какво императоръ Балдуинъ умрѣлъ въ тъмница у Калояна, но не вѣрвали; обаче, когато самъ Ренье де Три потвърдилъ, че това е вѣрно, тогава тѣ повѣрвали и се твърде опечалили. Тѣ прекарали

само една нощь въ града и на сутриньта напустнали Стенимахъ. На третия день (20. юлий) тѣ дошли въ лагера при кр. Мънциякъ при Хенриха, комуто съобщили за смъртьта на Балдуина. Следъ това латинцитѣ отново се върнали въ Одринъ и, като оставили тамъ силенъ гарнизонъ подъ началството на Теодора Врана, върнали се въ Цариградъ[1]), защото тъкмо въ това време се получило достовѣрно известие за жестокото убийство на пленения при Одринъ и държанъ въ затворъ въ Търново латински императоръ Балдуинъ I.

Известията за смъртьта на последния сѫ крайно разноречиви, защото тя твърде отрано станала предметъ за разни легендарни разкази[2]). Но колкото легендаренъ характеръ и да носятъ известнитѣ засега разкази за последнитѣ дни на Балдуина I, все пакъ едвали може да има съмнение, че той е станалъ жертва на Калояновия гнѣвъ въ Търново, както това се потвърдява отъ самото време на погубването му. То е станало презъ пролѣтьта или въ началото на лѣтото на 1206 г., тъкмо тогава, когато Калоянъ билъ най-вече зълъ не само противъ латинцитѣ, които вече се бѣха съвзели следъ одринското поражение и бѣха успѣли да възстановятъ, както видѣхме, своята власть въ Тракия, но и противъ тракийскитѣ ромеи поради тѣхната коварна измѣна, и когато той се готвѣлъ да предприеме отмъстителната си война противъ своитѣ врагове, може би, следъ като бѣ изпратилъ тамъ „необозримитѣ рояци скитски войски", въ всѣки случай преди самъ да потегли въ походъ презъ юлий въ 1206 г. Само тогава Калоянъ намѣрилъ за добре да отговори на Инокентиевото писмо отъ августъ или септемврий 1205 г., въ което папата го съветваше, както видѣхме, чрезъ освобождението на пленения цариградски императоръ да сключи по-скоро миръ съ латинцитѣ[3]). Въ това писмо Калоянъ лаконически отговаря, че той не е могълъ да освободи казания императоръ нито по свое решение, нито по заповѣдьта на папата, „защото той (императорътъ) заплатилъ

---

[1]) Nicetas, ib., p. 837, 6—14; pp. 846, 17—847, 4. — Villehardouin ib., ch. 231—240, pp. 302—317. — E. Gerland, п. т., стр. 88—90, 93.

[2]) За тѣхъ вж. тукъ на края притурка.

[3]) Вж. тукъ по-горе, стр. 229 сл.

плътския си данъкъ (т. е. се поминалъ), когато се държалъ въ затворъ" [1]), отъ което би могло да се заключи, че Балдуинъ I е умрѣлъ отъ естествена смърть, но Калоянъ не е могълъ иначе да пише на папата. Едновременно съ Балдуина I били избити тогава съ най-немилосърдна смърть и други ромейски пленници, безъ да се обрѫщало внимание на тѣхнитѣ жалби и молби. Въ тѣхния брой билъ и логотетътъ на дрома Константинъ Торникъ. Следъ завоеванието на Цариградъ отъ кръстоноснитѣ той постѫпилъ по неволя на служба при императоръ Балдуина и, като избѣгалъ отъ плена, въ който билъ взетъ отъ куманитѣ на война, преминалъ на страна на българския царь. Калоянъ, който го познавалъ отъ по-рано като членъ на разни византийски пратеничества, го приелъ подъ свое покровителство и го държалъ на почить, понеже много му помагалъ въ войната съ латинцитѣ. Но, безъ да гледа на всичкитѣ му заслуги, заповѣдалъ да го насѣкатъ на парчета, и го лишилъ дори отъ погребение [2]). Избиването, обаче, на ромейскитѣ пленници едвали може да се отдаде само на Калояновата жестокость и да е било безъ причина: то е било предизвикано отъ антибългарското движение презъ 1205 год., което не се забавило да се прояви и между пленницитѣ въ самата България; вѣроятно, имало е опити за възстания, защото Калоянъ билъ принуденъ, както видѣхме, да се върне въ България, за да усмири нѣкакво възстание.

Но българскиятъ царь не се задоволилъ само съ тия мѣроприятия. Наскоро следъ смъртьта на Балдуина I той изпратилъ нови български и кумански войски въ Тракия съ решително намѣрение да доведе до край подчинението ѝ. Българскитѣ войски тоя пѫть превзели и разрушили Димотика, опустошили околноститѣ ѝ, заграбили голѣма плячка и откарали много пленници. Следъ това се обърнали къмъ Одринъ и го обсадили. Но известѐнъ за това отъ одринския гарнизонъ, начело съ Теодора Врана, Хенрихъ, който следъ смъртьта на брата си

---

[1]) Migne, ib., t. 215, col. CXLVIII B: dictum autem imperatorem, ad consilium suum et mandatum summi pontificis, liberare non poterat, quia debitum carnis exsolverat cum carcere teneretur.

[2]) Nicetas, ib., p. 848, 1—12. — Вж. E. Gerland, п. т., стр. 91—93.

билъ вече прогласенъ за латински императоръ (20. августъ). следъ като управлявалъ империята година и четири месеца, съ титла moderator imperii, бързо се явилъ на помощь. Когато той се приближилъ до Одринъ, Калоянъ, щомъ се научилъ, че идѣлъ императорътъ, веднага се оттеглилъ отъ града къмъ българскитѣ предѣли. Хенрихъ се разположилъ на лагеръ отвънъ града, гдето се явила депутация отъ одринци, които му съобщили, че Калоянъ откаралъ мѫже, жени и животни, че той разрушилъ Димотика и опустошилъ цѣлата околна страна и че българскиятъ царь се намира на единъ день пѫть оттамъ. Хенрихъ решилъ да се срази съ него, за да избави пленницитѣ и се впусналъ да го преследва на четири дена пѫть. Той навлѣзълъ въ България до Крънъ и Верроя (Veroi), чиито жители избѣгали въ планината, щомъ узнали за приближението на императора; тамъ латинцитѣ намѣрили много храни и други блага. Императорътъ разположилъ войската си предъ града и разпратилъ хора да ограбятъ околната страна, отгдето били откарани доста стада отъ волове, крави и биволи и голѣмо количество други животни. Следъ два дни той потеглилъ оттамъ и пристигналъ въ градъ Блисмъ[1]), който така сѫщо билъ напустнатъ отъ жителитѣ си; тамъ латинцитѣ сѫщо така намѣрили изобилие отъ всички блага. Тукъ се получило известие, че на три лье оттамъ се намирали пленницитѣ въ единъ долъ, които Калоянъ бѣ откаралъ съ тѣхнитѣ стада, кола и каруци. Хенрихъ назначилъ единъ отредъ, начело съ брата си Евстахия, който, като стигналъ на мѣстото, влѣзълъ въ битка съ Калояновитѣ хора и сполучилъ да ги разбие. Тогава били освободени отъ пленство до 20 хиляди мѫже, жени и деца и три хиляди кола съ багажа имъ. Императорътъ следъ това се върналъ въ Одринъ[2]). Но Хенрихъ не се ограничилъ само съ това. Презъ есеньта той събралъ войската си и навлѣзълъ отново въ България. Той достигналъ до гр. Терми (La Ferme, при днеш. Айтошки бани, с.-з. отъ Бургазъ)[3]), превзелъ

---

[1]) Тая крепость се намирала при вливането на р. Сазлийка въ Марица. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 185, бел. 1

[2]) Villehardouin, ib., ch. 241–244, pp. 316–321.

[3]) В. Н. Златарски, п. т., стр. 213, бел. 2; стр. 458, бел. 2.

го и се настанилъ въ него. Тамъ латинцитѣ останали три дена и оплячкосали цѣлата страна и разрушили гр. Аетосъ (Aquile при сег. Айтосъ)[1]). На четвъртия день тѣ потеглили отъ Терми, който, въпрѣки че билъ хубавъ и приятенъ и тамъ се намирали, споредъ Вилардуена, най-добритѣ на свѣта бани, императорътъ заповѣдалъ да го разрушатъ и изгорятъ. Латинцитѣ се върнали отново въ Одринъ, гдето останали до 1. ноемврий, понеже не могли да воюватъ съ настжпването на зимата. Самъ Хенрихъ се върналъ въ Цариградъ, кждето го викали работитѣ на изтокъ[2]).

Докато Хенрихъ билъ заетъ съ войната въ Европа противъ българитѣ, никейскиятъ императоръ Теодоръ Ласкарисъ, увлѣченъ въ успѣшната си борба съ трапезунтскитѣ Комнини, единъ отъ които — Давидъ, за да получи помощь отъ латинцитѣ, се призналъ за васалъ на Хенриха, нарушилъ примирието отъ 1205 год. и сполучилъ не само да надвие съперника си, но и да завладѣе твърде важната крепость Печи на Хелеспонтъ. Засилването на Никея обърнало вниманието на енергичния Хенриха, който побързалъ още презъ есеньта на 1206 год. да изпрати силна войска въ Мала Азия. Латинцитѣ успѣли не само да си отвоюватъ отнетата крепость съ помощьта на единъ славянинъ Варина и неговитѣ съмишленици[3]) и да завладѣятъ нѣколко ромейски градове, но и замислѣли вече да нападнатъ такива важни градове, като Пруса и Никея[4]). Въ това стѣснено положение Теодоръ Ласкарисъ потърсилъ съюза на българския царь. Споредъ Вилардуена, той чрезъ свои пратеници съобщилъ на Калояна, че всички войски на Хенриха били прехвърлени въ Азия и императорътъ е останалъ въ Цариградъ съ малко хора; че сега той може да му отмъсти, като го нападнатъ двамата: той отъ една страна, а

---

[1]) За тоя градъ вж. В. Н. Златарски, История на бълг. държава и пр., т. II, стр. 524—525. Притурка № 16.

[2]) Nicetas, ib., pp. 852,7—853,3. — Villehardouin, ib., ch. 247, pp. 324—325.

[3]) Nicetas, ib., p. 846,10—13.

[4]) Г. Ф. Герцбергъ, п. т., стр. 375—376. — E. Gerland, п. т., стр. 107—110.

Калоянъ — отъ друга, и че Хенрихъ ималъ толкова малко войска, че не би могълъ да се защищава отъ тѣхъ двамата[1]). Предложението на Т. Ласкариса, както изглежда, било приeто, и съюзътъ се е състоялъ, защото и по-сетне латинцитѣ сѫ смѣтали никейския императоръ и българския царь като приятели и че си помагали взаимно чрезъ войната[2]). Въ силата на тоя съюзъ презъ мартъ на 1207 г. Калоянъ събралъ набързо, колкото можалъ, българи и кумани и навлѣзълъ въ Тракия. Той изпратилъ напредъ куманитѣ, за да грабятъ близкитѣ околности на Цариградъ, а въ началото на априлъ (1207 г.) самъ обсадилъ Одринъ и почналъ да го бомбардира съ 33 метателни машини. Обсадата се продължила цѣлъ месецъ. На две мѣста стенитѣ и кулитѣ били пробити до земята, така че обсадителитѣ се сражавали съ обсаденитѣ съ копия и мечове. Одринци се защищавали отчаяно; отъ двѣтѣ страни имало много убити. Но щастието помогнало на обсаденитѣ. Куманитѣ, обогатени отъ голѣмата плячка, награбена въ околноститѣ на града, отказали повече да стоятъ при Одринъ и се върнали въ земята си. Калоянъ, като не се надѣвалъ на другитѣ си сили, снелъ обсадата и се върналъ въ България[3]). Щомъ се научилъ за новото нападение на българитѣ въ Тракия, Хенрихъ

---

[1]) Villehardouin, ib., ch. 252, pp. 330—331: Toldres Lascres, qui guerroyait l'empereur Henri, pris ses messagers; il les envoya à Johannis, le roi de Blaquie et de Bogrie. Il lui manda que tous les gens de l'empereur Henri étaient par devers lui... et que l'empereur était en Constantinople avec peu de troupes; et qu'alors il pourrait se venger, parce que lui-même serait d'un côté, et lui, Johannis, viendrait de l'autre, et parce que l'empereur avait si peu de troupes qu'il ne se pourrait défendre contre eux deux.

[2]) Ibidem, ch., 268, p. 353. — Когато презъ юлий 1207 г. Т. Ласкарисъ билъ поставенъ отъ турцитѣ въ твърде стѣснено положение и поискалъ отъ латинцитѣ примирие за две години, Хенрихъ се съвещавалъ съ своитѣ хора, които му казали, qu'ils ne pouvaient souffrir les deux guerres ensemble et que mieux valait souffrir ce dommage (т. е. примирието съ Ласкариса на несгодни условия) que la perte d'Andrinople et de l'autre terre; et qu'ainsi ils auraient séparé leurs ennemis (Калояна и Ласкариса), . . . qui étaient amis et s'entr'aidaient à la guerre. — Вж. Ѳ. Успенскій, Образованіе, стр. 250, бел. 1. — Г. Герцбергъ, п. т., стр. 376–377.

[3]) Villehardouin, ib., ch. 254, p. 333; ch. 260–261, pp. 340—343. — E. Gerland, п. т., стр. 110 и 112.

веднага сключилъ исканото отъ Т. Ласкариса примирие и тръгналъ на помощь на Одринъ; но понеже той не намѣрилъ тамъ неприятеля, нахълталъ отъ своя страна въ България на 4 дена пѫть и на 5-ия день той дошелъ до politѣ на Стара-планина въ единъ градъ, на име Авлинъ (Eulin), който Калоянъ отново населилъ съ хора. Жителитѣ на тоя градъ избѣгали въ планината, накѫдето Хенрихъ, следъ като латинцитѣ ограбили околната страна, изпратилъ отреди да ги преследватъ; обаче, разбити отъ българитѣ въ планинскитѣ проходи, латинцитѣ били принудени да се върнатъ въ Одринъ, а оттамъ Хенрихъ се върналъ въ Цариградъ. Следъ това българитѣ отново нахълтали въ Тракия, като преследвали, отъ своя страна, латинцитѣ[1]).

Около това време Бонифаций Монфератски предприелъ отъ Сѣръ обиколка до Мосинополь и навсѣкѫде получавалъ клетва за вѣрность; оттука той поканилъ императора да се срещнатъ въ Кипсела (La Quipesale), за да поговорятъ за общи действия противъ българитѣ. Срещата се състояла, и тѣ решили въ октомврий с. г. да съединятъ силитѣ си въ Одринъ и оттамъ да тръгнатъ въ походъ противъ българския царь. Въ края на юлий двамата господари се раздѣлили: Хенрихъ се върналъ презъ Одринъ, гдето билъ оставенъ Кононъ Бетюнъ съ 100 рицари, въ Цариградъ, а Бонифаций — въ Мосинополь, за да замине незабавно за Солунъ. Но въ Мосинополь, увлѣченъ отъ думитѣ на ромеитѣ, какво неприятелитѣ правѣли нападенията си недалечъ, той влѣзълъ въ близкитѣ планини — въ Родопитѣ, гдето попадналъ въ българска засада. Бонифаций, смъртоносно раненъ и оставенъ отъ своитѣ, попадналъ въ пленъ; главата му била отрѣзана и донесена на Калояна, чиято радость нѣмала граница, тъй като „най-добриятъ, най-храбриятъ и най-щедриятъ рицарь се простилъ съ свѣта“ [2]). Така и вториятъ

[1]) Villehardouin, ib., ch. 269—271, pp. 354—357. — В. Макушевъ, п. т., стр. 46—47. — E. Gerland, п. т., стр. 114—115. — За гр. Eulin вж. В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. II, стр. 98 и бел. 1.

[2]) Villehardouin, ib., ch. 272—275, pp. 358—363. — E. Gerland, п. т., стр. 115—117. — Robert de Clari, ib., ch. 116, p. 107, 5—6, казва, че Бонифаций билъ убитъ въ сражението съ българи и кумани подъ Солунъ, което, разбира се, не е вѣрно.

отъ най-главнитѣ дейци на четвъртия кръстоносенъ походъ загиналъ въ борбата съ българитѣ. Следъ смъртьта на Бонифация Монфератски начело въ управлението на солунското кралство застанала жена му Маргарита като регентка за малолѣтния си синъ Димитра; обаче, властьта се намирала въ ржцетѣ на конетабла на кралскитѣ войски Амадея Буфи и графъ Оберто III Биандрате, които не само не искали да признаятъ върховната власть на Хенриха, но и мечтаели подъ управлението на една вдо-вица и едно дете да се разпореждатъ произволно по свое усмотрение и окончателно да се отцепятъ отъ Цариградъ [1]). Обаче на първо време тѣ трѣбало да се погрижатъ за своето самосъхранение, защото Солунъ отново се заплашвалъ отъ българитѣ.

Смъртьта на Бонифация Монфератски била за българския царь най-сгоденъ моментъ, за да възобнови войната противъ солунското кралство. Калояну, разбира се, не сж били неизвестни промѣнитѣ, които сж станали въ Солунъ, и той твърде добре разбиралъ, че тъкмо сега, когато управлението на кралството се намирало въ ржцетѣ на една слаба жена съ малолѣтния ѝ синъ, той ще може много по-лесно да се разправи и унищожи тая латинска държава, която въ лицето на маркиза Монфератски представяла най-силенъ отпоръ при осжществяването на плановетѣ на българския царь, и изобщо да се закрепи здраво властьта му въ юго-западнитѣ български земи. Затова, щомъ се научилъ за смъртьта на Бонифация, Калоянъ събралъ многобройна армия и презъ августъ потеглилъ въ походъ. Той скоро се явилъ предъ стенитѣ на Солунъ и го обсадилъ. Ето какъ поетично ни описва тая обсада съставительтъ на 27-то чудо въ чудесата на св. Димитра Солунски. „Българскиятъ царь Иванъ се устремява къмъ солунския градъ съ неудържимъ стремежъ съ войска, по-голѣма отъ водния пѣсъкъ, отъ българи, дромати, татари, хазари, гърци, алани, руси — цѣло семейство отъ всѣкакъвъ родъ, каквито храни северната страна. . . Тамъ имаше копиехвъргачи (ιχμῖτι = гръц. αἰχμηταί), стрелци, шлемоносци, щитници, пращници, копиеносци и всѣко друго изобретение на бойното опълчение. Предъ него (царя)

[3]) Г. Герцбергъ, п. т., стр. 377–378.

дойде воеводата на войската, Манастъръ, — той бѣше най-воинствениятъ въ боя — като настаняваше безбройната войска и я разположи на лагеръ за кратко време при рѣка Галикъ на тревенисто поле. Следъ него и българскиятъ царь разпъва палатката си съ толкова военна сила въ Лагадинъ, — това мѣсто отстои недалечъ отъ града — и доста му бѣше да достави за конетѣ вода и трева въ преголѣмо количество. И тъй, събиратъ се войскитѣ отъ Галикъ и Лагадинъ, и града на великия (мжченикъ), Солунъ, увѣнчава вѣнецътъ на нужда, но не на прослава, заобикаля се отвсѣкжде съ войска; полкове изпълниха наоколо, всички хълмове се изравниха, а земята долу се тресѣше отъ конскитѣ въоржжения, а въздухътъ отгоре изпущаше противенъ гласъ отъ цвиленето имъ (на конетѣ) и тропотъ, подобно на гръмъ, удряше и влагаше трепетъ въ сърдцата на гражданитѣ. . . Когато пъкъ царьтъ се приближи съ многобройнитѣ тия войски, враждебно настроенъ, откъмъ севернитѣ високи хълмове, отдето се представя цѣлиятъ градъ, той, като отъ височина гледаше и виждаше величавитѣ и хубави кжщи и честнитѣ църкви, разпитваше и изучаваше; а когато видѣлъ и дома на великия Димитра, попита и узна, че това е църквата на Димитра мжченика, веднага той слѣзе отъ коня и се поклони и така рече: „Св. Димитре, — подобава безъ приструвки отъ честь да каже варварскиятъ гласъ — ако превзема тоя градъ, ще ти изградя добъръ мънастиръ". Противъ свѣтлия тоя градъ се взема лукаво решение, което Богъ свише не утвърди, като унищожава решенията на народитѣ: да разруши града на мжченика, да го изпраздни отъ всички обитатели негови, които биха избѣгнали острието на меча, и да го събори наравно съ земята до основи, като хвърли въ запустение благонарочитня, славния и най-красивия отъ градоветѣ (градъ) и искаше да почернѣе и да стане поле безъ следи.

Но ти, Димитре, добрий мжчениче, градопазителю, отечестволюбче, великий военачалниче на божието опълчение, като се надсмѣешъ на неговото учудване и се подиграешъ съ суетното му решение, изостри своето оржжие противъ него. Обаче, той (св. Димитъръ) се въздържаше, като му (на царя) даваше време, следъ като благоразумно се разкае, да отстжпи отъ

злобата и суетата, която замисляше. Но той (царьтъ) не, а колкото можеше скоро, изпраща разузнавачи (сходникы) около цѣлия градъ и да изброятъ поотдѣлно всички кули и (да измѣрятъ) всичкитѣ разстояния на стенитѣ между тѣхъ, всички зѫбери. Набързо цѣлото старчество на оня полкъ заседава на съветъ за това, и съветътъ нарежда боя: къмъ всѣка кула на града единъ отредъ отъ войската му да се приближи и всѣки отредъ да донесе по две стълби; като всички войски около града наедно и изведнажъ действуватъ, да се придържатъ о закона за боя и съ викъ само и лесно ще го преодолѣятъ; и той (градътъ) трѣбаше да излѣзе на дѣло, но де градътъ при толкова безбройно множество войски имаше вѫтре способни за бой люде, ако да не бѣше издигналъ силата си пакъ великиятъ пазитель нашъ и военачалникъ всѣкога победитель, който язди спасително за града яздене"[1]).

Но на Калояна не било сѫдено да довърши почнатата обсада, защото презъ нощьта срещу деня, когато била назначена обща атака на града, той скоропостижно се поминалъ. Внезапната смърть на Калояна подъ стенитѣ на Солунъ и обстоятелствата, при които тя се случила, скоро станала предметъ за народни приказки, които се оформяватъ въ 27-то чудо отъ чудесата на великомѫченика Димитра, патрона на града. Ето какво се разказва тамъ за нея. „Докато българскиятъ царь Иванъ отъ вечерьта бѣ наредилъ всѣка хитрость и цѣлия си съветъ и полкъ и бѣ приготвилъ панцири, орѫжия и лѫкове, цѣлото друго нареждане (а именно), още отъ сутриньта на разсъмване, когато слънцето се покаже отъ изтокъ, да обиколятъ града за бой и воюване, се обърнало на сънь, защото настѫпила нощьта на неговото умъртвяване. И не стана, както приличаше, нищо друго, освенъ това, за което нощемъ се мечтае (а именно), че пълковетѣ му завзематъ (ратокати) града, че по стълбитѣ се качватъ на стенитѣ, че вижда мѫжеубийства, че чува метежъ, че съ голѣма гордость влиза вѫтре въ града. Обаче това за него бѣше само до полунощь, следъ

[1]) Вж. Іωа́нна Ставра́кіа, хартофѵ́лака солоу́нскаго ѡ҆ чюдесе́хъ мѵ́роточ́ца великаго Димитрїа, чюдо кз., пакъ тамъ, лл. 233—234.

като бѣ заспалъ. Докато още свѣщи му освѣтяваха нощната тъмнина въ палатката, когато юноши предстояха и бодърствуваха и стража пазѣше, както е обичай, предъ него, тогава, тъкмо тогава твърде рано въ края на нощьта Богъ допустна на своя мечъ на отмъщението да заблистае и го наострилъ, като на точило, чрезъ ревностьта на мѫченика. И бодърствуващиятъ, наистина, стражъ и защитникъ на нашия градъ, великиятъ на великия царь войникъ, Димитъръ конникъ, на бѣлъ конь внезапно се явява на българския господарь и поразилъ веднага клетника въ сърдцето. Последниятъ, като силно завикалъ, почналъ да хока главния началникъ на войската, Манастра, какво той е нараненъ тъкмо отъ него, защото нему се показало, че видѣлъ, какво той, възседналъ на породистия и бѣлъ конь, на който обикновено яздилъ, дошелъ вѫтре въ палатката и забилъ въ сърдцето му копието, което той (Манастъръ) обикновено носѣлъ. И той (Калоянъ) пакъ продължаваше да укорява тогова и така често, че тоя (Манастъръ), разбуденъ отъ виковетѣ, скочилъ отъ постелката си, защото палатката била съседна нему, влѣзълъ, видѣлъ, явилъ се и чулъ: „Ти, който бѣше дошелъ тукъ преди малко, възседналъ на бѣлия си конь, ме прободе съ копие“. (Военачалникътъ) се силно изплашилъ и казалъ: „Не, царю! Съжали се, смили се! Не е възможно това, не! Тебъ ти се е причудило, не е истина!“ Оня (Калоянъ), понеже бѣ получилъ дълбока рана, страшно се превивалъ, викалъ и стенѣлъ. Така той бѣ справедливо прободенъ въ корема, и голѣмо количество чиста кръвь се излѣ навънъ, за да се потопи кракътъ ти, Димитре, въ кръвьта на твоитѣ врагове, заради тоя твой градъ. И почналъ да изнемогва. Като видѣлъ това главниятъ военачалникъ на войската му, Манастъръ, колкото било възможно скоро, турилъ го възнакъ и безогледно се спустналъ да бѣга; като се спасилъ съ хитрость, съ такава бързина отстѫпилъ, а подиръ него и съ него и цѣлата оная безбройна войска, така скоро, като че ли нѣкои бореади гонѣли тѣхъ съкрушенитѣ. Страхъ и трепетъ нападналъ на тѣхъ като предъ нѣкой чужди обхватъ. Обаче и тоя (Калоянъ) не проживѣлъ дълго, но въ сѫщия още день на залѣзъ-слънце, както еднодневното животно въ

Библията, умрѣлъ насилствено. Така клетникътъ пожъналъ плодоветѣ на собствената си злоба и суета, като изпилъ до дъно (до самата тригя) гърнето на яростьта и чашата на гнѣва Господенъ, и когато божественото острие се опило, той билъ подложенъ на изпитание. Защото неговото усилие се обърна върху главата му и неговата неправда достигна до върха; той падна самъ въ ямата, която бѣ приготвилъ: едно само копие на (велико)мѫченика било достатъчно, за да отмъсти за неговитѣ многобройни злини, и справедливата кръвь на неговитѣ вѫтрешности изтича въ замѣна за многото несправедливи кръви"[1]).

Тая легенда, несъмнено, е била съставена въ Солунъ наскоро следъ оттеглянето на българскитѣ войски отъ стенитѣ на града и, може би, още въ сѫщия день, щомъ се разчуло за смъртьта на Калояна. Отначало тя е ходила като слухъ, а после послужила като основа за 27-то чудо отъ чудесата на св. Димитра, което е било съставено отъ самия Ивана Ставракия, дяконъ при църквата св. Димитъръ въ Солунъ, близъкъ съвременникъ на самото събитие, защото той е живѣлъ въ XIII вѣкъ[2]). Отъ съчинението на Ив. Ставракия, тя се разпространила навсѣкжде, както се види отъ разнитѣ приписки и прибавки къмъ рѫкописитѣ на историята на Никита Акомината. Така, въ единъ рѫкописъ, гдето се говори за превземането на Варна отъ българитѣ, се чете: „О, най-безбожний между човѣцитѣ Иване! Ти по справедливость си билъ нареченъ отъ тогавашнитѣ християни Скилоиоанъ (Σκυλοϊώννης) — Кучеиванъ, защото никой не е причинилъ повече отъ тебе злини на нещастнитѣ ромеи. Когато наскоро следъ превземането на многострадалния Цариградъ ти се опълчи срещу Солунъ, ти явно бѣ убитъ отъ великомѫченика Димитра, о безбожниче! както е писано въ неговитѣ чудеса"; на друго мѣсто стои:

---

[1]) Пакъ тамъ, лл. 234—234об. — Понеже това чудо не е издадено досега, както и цѣлото съчинение на Ив. Ставракия, ние даваме тукъ цѣлия му текстъ на старобългарски, заедно съ обнародваната отъ Аляция часть на гръцки. (Вж. тукъ на края притурка).

[2]) Вж. за това В. Н. Златарски, История на бълг. държава и пр., т. I, ч. 2, стр. 401 и бел. 2.

„Този е безбожникътъ, нареченъ по-сетне Кучеиванъ, когото великомжченикъ Димитъръ погуби, когато той се опълчи срещу Солунъ, както е писано въ неговитѣ чудеса“; или пъкъ тамъ, гдето става дума за убийството на Балдуина, се чете: „най-безбожний отъ човѣцитѣ, Скилоиоане българино, и какъвъ най-дивъ звѣръ извърши това? Твоята престжпна душа да не намѣри никога какво да е успокоение“[1]). Сжщо по 27-то чудо и биографътъ на св. Сава Сръбски, Теодосий (отъ края на XIII и начало на XIV в.), който пише за Калоѡана цара загорскаго, ѥгожє, глаголютъ, ꙋби свѧтыи Димитрїє, разказва следното: „Калоянъ, царь загорски, се вдигна и като разори много гръцки градове по цѣла Тракия и по цѣла Македония, защото тогава царуваха франкитѣ и владѣеха Константиновия градъ, безъ да скърбятъ за разорението на другитѣ градове, понеже не ги смѣтаха за свои, той, като ги намѣри праздни и безсилни, разоряваше. Дойде той съ много войски, както въ старо време Сенахеримъ срещу божия градъ, срещу до крайземя прославения богохранимъ голѣмъ градъ Солунъ, срещу родината на св. великомжченикъ и страстоносецъ Димитра, — въ него градъ лежатъ и честнитѣ му мощи, отъ които тече миро, — безъ да се посрами отъ светостьта на светеца, нито пъкъ да се стресне отъ чудесата, които ставатъ отъ него при светия му ковчегъ чрезъ мироизвиране, и мислѣше, както другитѣ градове, тъй и Солунъ да разори и да го докара въ крайно запустение. Но чрезъ горещото предстателство на светеца предъ Бога той се отказа отъ суетния си помисълъ, не изсипа тулъ стрели, нито извади оржжие, а заедно съ пристигането си при града по божия присжда отъ невидима рана въ сърдцето си получи смърть, неочаквано се помина. И тъй, чрезъ молитвитѣ на светеца Богъ запази града невредимъ. Дошлитѣ войски, обхванати отъ ужасъ, боейки се отъ светеца, намислили да бѣгатъ, но началствуващитѣ воеводи не искали да оставятъ своя царь за поругание на гражданитѣ и за ядене на звѣрове и птици, а като имаха вѣра къмъ него и показваха последната си обичь, понесоха мъртвия си царь съ себе си; а понеже се

---

[1]) Ѳ. Успенскій, п. т., стр. 255—256 и стр. 256 бел. 1.

бояха отъ дългия пѫть, тѣ разрѣзаха корема му, като извадиха всичкитѣ му вѫтрешности и тѣлото му обсолиха, отнесоха го въ своя си"[1]). Въ последния пасажъ Теодосий значително се различава отъ Ив. Ставракия и, трѣба да се предполага, че това сѫ негови измѣнения и съображения, защото такъвъ славенъ царь не е могълъ да бѫде напустнатъ отъ войската и пълководцитѣ си следъ смъртьта му.

Подобенъ на 27-о чудо разказъ за смъртьта на Калояна намираме и въ историята на Георгия Акрополита, но той, както изглежда, не иска да вѣрва на чудото. Ето какво той пише: „Когато достигна до самия Солунъ, Калоянъ умрѣлъ тамъ, схванатъ отъ бодежи въ страната (πλευρίτιδι νόσῳ), а нѣкои казвали, че смъртьта последвала отъ божия гнѣвъ къмъ него. Защото на сънь му се показало, че единъ въорѫженъ мѫжъ го нападналъ и го ударилъ съ копие въ плеврата. И наистина, никога отъ нѣкого не сѫ се нанасяли на ромейската земя толкова злини, (както отъ него), поради което било му турено име, съ прозвището отъ куче: той бѣ нареченъ отъ всички Скилоиоанъ. Защото, като присъединилъ къмъ себе си народа на скититѣ, встѫпилъ въ роднински връзки съ тѣхъ и усвоилъ характера на звѣрската имъ природа, той се гордѣелъ съ убийствата на ромеитѣ"[2]). Легендата за смъртьта на Калояна намираме у западнитѣ писатели. Така Алберикъ само отбелязва: „За Иваница, краля на България, ние чухме, че, когато отивалъ противъ Солунъ, билъ убитъ отъ св. Димитра"[3]). Нѣщо повече ни дава Робертъ де Клари, който се счита за единъ отъ най-надежднитѣ западни писатели за латинската империя следъ Вилардуена. Той разказва, че следъ смъртьта на маркиза Монфератски, Калоянъ обсадилъ Солунъ, въ който маркизата и рицаритѣ заедно съ другия народъ, които защищавали

---

[1]) Живот светога Саве, изд. Ђ. Даничића, Београд 1860, стр. 103—104. — Ср. Život sv. Symeona, изд. P. J. Šafařik, cap. 17, p. 23. — Доментијан, Животи св. Симеона и св. Саве, изд. Ђ. Даничића, Београд 1866, стр. 209.

[2]) Acropolita, ib., pp. 23,20—24,4.

[3]) Albericus, ib., p. 886: De Johannicio rege Bulgariae audivimus quod, cum iret contra Thessalonicam, a beato Demetrio fuit interfectus.

града, се затворили. Като не се уповавали на своята сила и на здравината на градскитѣ стени, рицаритѣ и жителитѣ се обърнали съ молба къмъ св. Димитра, покровителя на Солунъ, да ги избави отъ неминуемата погибель, и той послушалъ молитвитѣ имъ. Една сутринь, когато Калоянъ спалъ въ палатката си, при него се явилъ св. Димитъръ и го поразилъ въ сърдцето съ копие. Когато неговиятъ народъ и куманитѣ се научили, че той е мъртъвъ, тѣ се пръснали и се върнали въ земята си[1]).

Отъ съпоставката на всичкитѣ тия известия за смъртьта на царь Калояна се явява въпросъ: има ли въ основата на легендата нѣщо фактично, нѣщо истинско, или изобщо умрѣлъ ли е Калоянъ отъ естествена или насилствена смърть? Ако близкиятъ по време византийски историкъ, Георги Акрополитъ, се отнася скептически къмъ разказа на чудото, че св. Димитъръ е убилъ Калояна, и е готовъ по-скоро да приеме, че последниятъ е умрѣлъ отъ естествена смърть, то това ясно говори, че тукъ е нѣмало никакво чудо, а реално убийство на Калояна, което извършилъ въ палатката му нѣкой отъ неговитѣ близки. Въ разказа на чудото, както видѣхме, фигурира една личность, която, очевидно, е историческа, именно Калояновиятъ главенъ военачалникъ Манастъръ, чието име явно сочи на неговия кумански произходъ[2]). Въ последната минута на живота си Калоянъ него настойчиво обвинява въ нараняването си. Това обстоятелство едвали може да бжде измислица на Ив. Ставракия, който върху тоя истински фактъ е построилъ цѣлия разказъ на чудото, изложено тъй картинно отъ него, следов., че Калоянъ е умрѣлъ отъ насилствена смърть, т. е. че убийството му е плодъ на нѣкой заговоръ, въ това не може да има никакво съмнение. Това ще се докаже, ако се обърнемъ къмъ събитията, станали веднага следъ смъртьта на Калояна въ Търново.

Георги Акрополитъ разказва следното: „И тъй, когато (Калоянъ) по тоя начинъ умрѣлъ, завладѣлъ властьта надъ

---

[1]) Robert de Clary, ib., cap. 116, pp. 107,6—103,19.

[2]) Вж. Anna Comnena, ed. Reifferscheid, t. II, p. 62,21—23; p. 71,14; p. 107,23 etc., у която това име се пише Μοναστρᾶς.

българитѣ синътъ на сестра му, на име Борилъ, следъ като взелъ за жена вуйна си скитянка, а сина на Асѣня Иванъ, който билъ още въ детска възрасть, нѣкой, като го грабналъ тайно, казалъ, че отишелъ при скититѣ“[1]). Изтъкнатитѣ тукъ два факта — женитбата на Борила за жената на Калояна куманка и отвличането на сина на Асѣня I, Иванъ Асѣня, правия наследникъ на престола, който не билъ излѣзълъ още отъ детската възрасть[2]), — ясно показватъ, че Борилъ завзелъ престола не по право, а узурпаторски въ силата на единъ заговоръ, жертва на който станалъ Калоянъ[3]). Тоя заговоръ несъмнено е излѣзълъ изъ срѣдата пакъ на куманската болярска партия, защото въ него главни действуващи лица били кумани: царицата куманка и главниятъ военачалникъ Манастъръ. Куманитѣ боляри, недоволни, може би, отъ това, че Калоянъ не изпълнилъ даденитѣ отъ него тѣмъ обещания при завземането на престола въ 1197 г. и ползувайки се отъ последнитѣ военни несполуки на своя царь, решили да се разправятъ съ него сѫщо тъй, както съ по-старитѣ му двама братя, Петра и Асѣня. Както въ 1196 год. изтъкнаха въ заговора противъ Асѣня I Стари неговия братовчедъ Иванка, така и сега тѣ привлѣкли на своя страна неговия сестриникъ Борила, комуто, очевидно, обещавали да го направятъ така сѫщо царь, ако застане начело на заговора; затова и Стефанъ Първовѣнчани въ житието на св. Симеона (баща си Ст. Нѣмань) го нарича

---

[1]) Acropolita, ib., p. 24, 4—9: ὡς γοῦν οὗτοσὶ ἐτεθνήκει, ὁ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ παῖς Βορίλλας τοὔνομα, τὴν Σκυθίδα θείαν γαμετὴν εἰληφώς, τῆς ἀρχῆς τῶν Βουλγάρων γέγονεν ἐγκρατής. τὸν δὲ τοῦ Ἀσὰν παῖδα Ἰωάννην ἀφήλικα ἔτι ὄντα κρύφα τις λαβὼν ἀπειρήκει, ὡς περὶ τοὺς Σκύθας κεχώρηκε.

[2]) Г. Акрополитъ употрѣбилъ (думата ἀφῆλιξ, -ικος, която, споредъ A. Heisenberg'а, значи nondum maturus (ib., p. 316, s. v.), а собствено тя значи излизащъ отъ детство, т. е. Иванъ Асѣнь е билъ на 14—15 години.

[3]) Че Борилъ насилствено завзелъ престола, право ни говорятъ думитѣ на латинския императоръ Хенриха, по-сетнешния неговъ зеть, който въ писмото си отъ 1212 год. пише: Ex alia vero parte Burillus nobis institit, qui similiter inter gentem Bulgarorum, quibus per violentiam se preposuit, imperiale nomen sibi cum singulis signis imperialibus usurpavit. Buchon, Recherches et matériaux pour servir à une histoire de la domination française aux XIIIe, XIVe et XVe siècles. 2-e partie. Paris 1840, p. 211, coll. 1—2.

законопрѣстоупьнаго цара блъгарьскаго… иегоже беззаконии вьсемоу мироу не оутаи се, прѣспѣ во Иродово беззаконии поистинѣ[1]). Тукъ не по-малко е спомогнала и царицата, която, сама, може би, недоволна отъ мжжа си, е държала страната на куманската партия и, отъ своя страна, е обещала на Борила да се ожени за него като срѣдство да се закрепи на престола. Погубването на Калояна било възложено върху пълководеца Манастра, който е принадлежалъ на куманската партия и е билъ, очевидно, единъ отъ главнитѣ съзаклятници. При такова едно положение на работитѣ съвсемъ понятно става и изчезването на правия наследникъ на престола. Като се бояли, да не би при узурпацията на властьта синоветѣ на Асѣня I, Иванъ Асѣнь и Александъръ, да ги постигне нѣкоя зла участь отъ страна на братовчеда имъ Борила и неговитѣ съмишленици, българскитѣ боляри, приятели и роднини на царствуващата династия, намѣрили за добре да ги скриятъ отъ очитѣ на узурпатора вънъ отъ държавата; тѣ били отначало тайно държани, а после отведени, както ще видимъ, въ Русия (περὶ τὰ τῶν Ῥώσων), гдето останали презъ цѣлото царуване на Борила. Затова и тоя, който ги грабналъ, за да маскира тѣхното отвличане, казалъ, че Иванъ Асѣнь отишелъ при куманитѣ. Дали заговорътъ отъ 1207 г. е ималъ нѣкаква връзка съ възстанието въ 1205 г., което бѣ извикало Калояна въ Търново, когато той се наслаждаваше съ блѣскавата си победа надъ ромеи и латинци, не може да се установи. Едно е вънъ отъ всѣко съмнение, а именно: че, ако въ 1205 год. царь Калоянъ сполучилъ своевременно да усмири възстанието и строго да накаже начинателитѣ и съучастницитѣ имъ, то въ 1207 год. той не можалъ да предупреди злото: той станалъ жертва, както и двамата му по-стари братя, Асѣнь и Петъръ, на козпитѣ на куманската партия.

Така завършилъ своя животъ царь Калоянъ, единъ отъ най-виднитѣ царе на второто царство, който въ България възкреси паметьта на царь Симеона, а на ромеитѣ напомни за времената на тоя страшенъ за тѣхъ български царь. Българскиятъ синодикъ представя Калояна като такъвъ, който е

[1]) Život sv. Symeona, cap. 16, p. 21; cp. cap. 17, p. 22: законопрѣстоупьника.

„удържалъ много победи надъ гърци и франки“[1]), а патриархъ Евтимий въ житието на св. Филотея характеризира него и неговото царуване така: **Въ тожє врѣмѧ** (когато кръстоносцитѣ нападнали Византия) **и царство блъгарскоє, крѣпко сѫщє и силно ѕѣло, въсѧ ѡкрьстныѧ страны ѡбьємлѣшє жє и покарѣашє. Царскаа жє скѵптра тогда ѹправлѣашє добрѣ жє и краснѣ благочьстивѣйшїй и славнѣйшїй царь Калоїѡаннъ. И видѣвь гръчьскоє царство въсѣчьскы изнємогшє, мѫжєствьнѣ и тъ на то подвиг сѧ, мнѡгы грады жє и вєси поплѣни жє и разори. И въсѣ, ꙗжє тамо краснаа, събравь, въ свой прѣнєсє славный град Трьновь, люди жє въсѧ и єщє жє и скѡти въсѧ на своѫ прѣсєли дръжавѫ**[2]). На друго мѣсто патриархътъ пише: **По мнѡѕѣ жє врѣмєни гръчьскомѹ оскѫдѣвшоѹ царствоѹ и оѹмалєноѹ въсѣчьскы, блъгарскомоѹ жє и ѕѣлѡ възвєличившоѹ сѧ, благочьстивѣйшїй царь Калѡꙗн' блъгарскоє тогда правлѣашє скѵптро. Ѕѣлѡ жє храбрьствоѹѧ тогда, прѣѧть гръчьскыѧ зємлѧ чѧсть нє малѫ, Ѳракїѫ глаголѧ и Макєдѡнїѫ, Трїкалы жє и Далматїѫ, къ симжє Нєадѫ и Єладѫ и єщє жє и Єтѡлїѫ**[3]). На трето мѣсто у патриарха четемъ: **Тогда оѹбо** (следъ боя при Одринъ), **тогда ѕѣлѡ славный Калѡїѡаннъ, царь блъгарскый, мѫжьскы на Гръчьскѫѧ прѣпоаса сѧ дръжавѫ и въсѧ грады тѣх поплѣни жє и расыпа, въсѧ тѣх оѹдръжа зємлѧ дажє до Драча. И нє тъчїѫ мѫжє ижє брать єго по плъти, старый 'Ꙗсѣнь, оѹдръжа зємлѧ, нѫ и мнѡжайшай-**

---

[1]) Вж. новото издание на М. Попруженко отъ 1928 г., стр. 77, § 92.

[2]) E. Kalužniacki, Werke etc., S. 95,23—37. — Вж. похвалното слово на Иоасафа Видински за Филотея, E. Kalužniacki, Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven. Wien 1901, cap. VIII, p. 109.

[3]) Вж. житието на св. Илариона Мъгленски, Kalužniacki, Werke etc., S. 56,15—21. Споредъ думитѣ на Евтимия, би трѣбало да приемемъ, че Калоянъ въ своитѣ завоевания е достигналъ на югъ до Срѣдна Гърция, за което другитѣ извори нищо не споменуватъ; подъ тривали и Далмация, може би, ще трѣба да разбираме войнитѣ му противъ маджари и сърби на северо-западъ. Последното изречение Евтимий е заимствувалъ отъ проложното житие на св. Илариона Мъгленски, гдето се казва: Цр҃ствоѹжѫщѹ Калоїѡанноѹ црю блъгарскомѹ, братѹ стараго 'Ꙗсѣнѣ цр҃ѣ. и҆ прѣємшоѹ гръчьскоѫ зємлѧ. Ѳракь. Макєдонїѹ. Нєадѫ и҆ 'Єладѫ, като е прибавилъ невѣрно трїкалы жє и҆ Далматїѫ и҆ єщє жє и Єтолїѫ. Вж. Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 419.

ишжѧ ѿ нєго[1]). И наистина, Калоянъ билъ добъръ пълководецъ и войникъ — качества, които били необходими за българския царь въ дадената епоха, за да осѫществи идеята, завещана отъ неговитѣ предшественици и братя Асѣня I Старий и Петра, именно, идеята за окончателната закрепа на политическата независимость и църковна самостойность на възобновената българска държава. И царь Калоянъ сполучи да осѫществи тая идея. Изпратенитѣ нему отъ папа Инокентия III знакове на царското достоинство и неговото тържествено коронясване отъ папския легатъ му донесоха законно мѣсто между коронованитѣ господари на Европа, и правата му на престола били осветени и признати, споредъ тогавашния обичай, отъ властьта и авторитета на римския първосвещеникъ. Съ тия предимства той отстранявалъ претенциитѣ на Маджарско, Византия и латинската империя върху България и се закрепвало престолонаследието за неговата династия. Наистина, Калоянъ не сполучилъ да даде на българската църква пълна самостойность и равноправность съ другитѣ голѣми църкви, до което той се домогвалъ, но за него на първо време било достатъчно и това, че съ издигането на търновския архиепископъ въ санъ примасъ на царството, България се освобождавала отъ властьта на цариградския патриархъ.

Но съ това не се изчерпвала задачата на Калояна. Преди всичко, българскитѣ земи не били още събрани подъ скиптъра на търновския царь. За да обедини подъ една власть частитѣ на българския народъ, той трѣбало да се представи като равенъ и по власть, и по значение на ромейския по-напредъ, а после и на латинския императори; той трѣбало да се сдобие съ високото положение на оня свещенъ и отъ Бога помазанъ βασιλεύς или imperator, подъ властьта на когото всички съсловия и народи въ държавата трѣба да се подчиняватъ безпрѣкословно, за да може на законно основание да разшири предѣлитѣ на царството въ неговитѣ естествени граници. Завоеванието, обаче, на Цариградъ отъ кръстоноскитѣ и основанието на латинската империя дали потикъ на Калояна да разшири

[1]) Вж. похвално слово за св. Ивана Поливотски, E. Kałužniacki, Werke etc., S. 197, 22—27.

политическитѣ си планове. Той съумѣлъ да оцени новото положение на работитѣ на Балканския полуостровъ и, като се облѣгалъ на собственитѣ си сили, намислилъ да осѫществи идеята, която въодушевяваше царетѣ отъ първото царство — основаване на българо-византийско царство съ столица Цариградъ. Той, обаче, не можалъ да прокара и да осѫществи тая идея при всичкитѣ благоприятни обстоятелства, защото билъ лошъ дипломатъ и политикъ. Увлѣченъ отъ мисъльта, че нему сѫдбата е опредѣлила да седне върху престола на източнитѣ императори, той малко си давалъ отчетъ, дали народътъ му, който наскоро преди това едвамъ бѣ смъкналъ отъ себе си чуждото иго, билъ подготвенъ политически и културно, за да изнесе на плещитѣ си тая привлѣкателна и грандиозна, но мѫчна задача. Съ сключването съюза съ най-върлитѣ и вѣковни врагове на българския народъ — тракийскитѣ ромеи, той отстѫпилъ отъ традиционната национална политика на своитѣ предшественици и самъ измѣнилъ на себе си; поради това той не можалъ да използува сложилитѣ се тъй сгодно за него събития на полуострова следъ превземането на Цариградъ отъ латинцитѣ, и неговитѣ блѣскави победи и обширни завоевания станали жертва на ромейското коварство, вѣроломство и измѣна.

Що се отнася до вѫтрешната дейность на царь Калояна, почти нищо не знаемъ. Известно е само, че той по примѣра на брата си Асѣня I за прослава на престолния градъ презъ времето на своитѣ войни пренесълъ въ „свой славный град... Трънокь" мощитѣ на следнитѣ светии: 1. на св. Илариона Мъгленски и били положени при царь Ив. Асѣня II въ църквата Свв. 40-ть мѫченици[1]); 2) на св. Филотея и поло-

[1]) E. Kalužniacki, Werke etc., S. 56.— Йор. Ивановъ, Български старини, стр. 421. — Патриархъ Евтимий, както изглежда, изпустналъ изъ-предъ видъ, че при царь Калояна църквата Свв. 40 мѫченици не е била построена. Обаче, въ проложното житие на св. Илариона, отъ което Евтимий се ползувалъ за своето житие, тая несъобразность е избѣгната, защото раката (ковчегътъ съ мощитѣ) била донесена въ църквата Свв. 40 мѫченици, следъ като тая била построена отъ Иванъ Асѣня II (вж. Йор. Ивановъ, п. т., стр. 420 и 422), следов., раката била положена преди това въ нѣкоя друга търновска църква.

жени били въ църквата св. Богородица Темнишска[1]); 3. на св. Михаила воинъ отъ Потука и били положени „къ велицѣй патріархй цркві сто Възнеснія“[2]), и 4. на св. Ивана отъ Поливотъ, донесени отъ Месина (или Мосинополь)[3]), но де сж били положени, патриархъ Евтимий не посочва, както пъкъ за другитѣ мощи не казва, отде сж били донесени. Нѣма съмнение, че отъ голѣмата и разнообразна плячка, която отнасяли съ себе си куманитѣ, известна часть е отивала въ полза на българския царь, но отъ нея сж се ползували само боляритѣ, когато економическото положение на народа, който трѣбало постоянно да воюва, едвали е било цвѣтуще; това най-добре се доказва отъ почналото се въ България следъ смъртьта на Калояна богомилско движение, въ което стопанско-економическиятъ въпросъ е игралъ всѣкога твърде важна роля[4]). Поради изключителното политическо положение, въ което се намирала България въ дадената епоха на Балканския полуостровъ всичкото внимание и грижа на Калояна, както изглежда, били сърѣдоточени въ укрепяване на градове и възстановяване на стари разрушени, а главно за уредбата на добра войска и снабдяването ѝ съ отлични за онова време оржжия и обсадни и други орждия. При него бъл-

---

[1]) E. Kalužniacki, п. т., стр. 95—98. — Ср. А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ русской редакціи. Вып. II. Москва 1869, стр. 31—32. — Тая църква се намирала въ с.-з. поли на Царевецъ редомъ съ църквата Свв. 40 мжченици.

[2]) E. Kalužniacki, п. т., стр. 178—179. — Тая църква се намирала на върха Царевецъ въ крепостьта. — Йор. Ивановъ, п. т., стр. 424.

[3]) E. Kalužniacki, п. т., стр. 197—198. — Той не може да си обясни, какъ мощитѣ на тоя светецъ отъ Поливотъ сж могли да достигнатъ до Месения. Това негово недоумение произлиза отъ това: 1. гдето мисли, че въпросниятъ св. Иванъ билъ епископъ на азиатския Поливотъ, когато той билъ на европейския (по-точно на тракийския) и вземалъ дейно участие въ борбата съ императоръ Лъва Исаврийски за защита на иконитѣ. (Че е имало два Поливота, вж. Anna Comnena, ed. Reiff., I, p. 254, 2 et sqq. (тракийски), и II, p. 118, 25 et sqq.; p. 280, 16 (азиатски) и 2. че той смѣсилъ гр. Месина (Μεσήνη), който се помѣстя между Аркадиопол и Чорлу (вж. Nicetas, Ib., p. 663, 2—3; p. 832, 14—15) съ Месиния, гдето Калоянъ никога не е достигалъ презъ времето на войнитѣ съ латиници и ромеи.

[4]) За това вж. тукъ по-долу, стр. 292 сл..

гаритѣ побеждаватъ враговетѣ не само въ планинскитѣ проходи, но и на открито поле и превзематъ яко укрепени градове. Съ тая добре уредена армия царь Калоянъ достигалъ чакъ до самитѣ стени на Цариградъ, навождалъ страхъ и трепетъ както на ромеи, тъй и на латинци, богати и укрепени градове обръщалъ въ купища развалини; навсѣкѫде той носѣлъ съ себе си смърть и опустошение. Ето какъ съвременникътъ описва плачевното състояние на латинска Тракия презъ великденскитѣ дни на 1206 год.

„Справедливо може да се каже, че никога окото не е видѣло, ухото не е чувало и не е дохождало до човѣшкото сърдце това, което извършиха куманитѣ и българитѣ презъ времето на тия нашествия. Обширнитѣ, знаменити и многолюдни до тогава градове, красивитѣ около градоветѣ села, отлично обработенитѣ полета и ливади, цвѣтущитѣ градини, които изобилваха съ плодородие отъ напоението на непресъхващи рѣкички, високитѣ дворци, великолепнитѣ, артистично иззидани и разписани съ разноцвѣтни багри палати, банитѣ съ всички удобства, обвисналитѣ съ плодове лозя, обилнитѣ съ жетва нивя и хиляди други предмети, които произвеждатъ различнитѣ времена, които радватъ земята и правятъ нашия животъ на нея приятенъ, сладъкъ и многожеланъ, — всичко това, следъ изтрѣбването на населението, стана живелище за едни само таралешеци и диви животни. Ако да можеше нѣкой да хвърли само единъ погледъ върху това, то той, обхванатъ, разбира се, отъ най-голѣма скръбь и удряйки се въ гърдитѣ, съ сълзи на очи би казалъ, че вижда разрушението на вселената или поне възобновението на онова състояние на свѣта, когато Богъ заповѣдалъ да израстатъ отъ недрата на земята зеленина, трева и всѣкакви растения, които посѣватъ семе отъ своя родъ и по подобие, а човѣкътъ не сѫществуваше още, за да се ползува отъ всичко това. Де ще намѣря за своя езикъ такова богатство отъ изрази, които да бѫдатъ достатъчни за подробно и пълно изброяване на толкова много злини? Или отде да взема доста силенъ и високъ гласъ, за да предамъ описваното въ слухъ на далечнитѣ потомци? Колко е нещастенъ писательтъ, който, подобно на мене, е принуденъ

да говори за толкова безбройни злополуки и да препълни речьта си съ описания на своитѣ и на съотечественицитѣ си страдания! Въ състояние ли е нѣкой съ пълно равнодушие да гледа победни паметници, подобни на тия, които сѫ въздигнали нашитѣ неприятели? Въ старо време победителитѣ отъ чувство на хуманность и отъ нежелание да запазятъ споменъ за враждата навѣки, издигали сѫ победни паметници отъ дърво, или отъ неголѣми камъни съ такава цель, щото тѣ, като престоятъ нѣколко време, да изчезнатъ после като свидетелства и залози не на приятелство, а на вражда и кръвопролитие. А варваритѣ, на които сега Господь ни е предалъ за наказание, оставиха като дири на победитѣ си надъ насъ развалини на градове и на навсѣкѫдешно запустение. Но тѣмъ това бѣ малко. Тѣ непремѣнно искаха да достигнатъ най-крайния върхъ на жестокостьта, — да се опиятъ съ кървава свирепость, — ето, когато нѣкой отъ тѣхъ умиралъ отъ естествена ли смърть или на война, тѣ, като заравяли съ умрѣлитѣ боевитѣ имъ коне, на които тѣ яздѣли, лѫковетѣ съ тетевитѣ, двоеостритѣ имъ мечове, въ сѫщитѣ гробове заравяли живи и плененитѣ ромеи. Кой би могълъ тукъ да откупи, кой би могълъ да спаси клетницитѣ?! Така варваритѣ не знаятъ нито мѣрка, нито граници на безчеловѣчието. Когато се изсипаха (върху насъ) тия злочестини и тоя невидимъ и нечуванъ ужасъ, бѣха великденскитѣ дни на деветия индиктъ (вариантъ: на девети априлъ) [1]), шесть хиляди седемстотинъ и четиринадесета година (6714 = 1206). Така всѣко мѣсто, гдето преминавалъ нѣкой кумански отредъ, едновременно съ пѣене на победни химни църквитѣ се огласяваха съ силенъ стонъ на победенитѣ: писъци, викове и плачове заглушаваха праздничния шумъ и въ туй време, когато вѣрнитѣ възпѣваха опустението на гробоветѣ, разрушението на ада, възстанието отъ мъртвитѣ, цѣли многобройни градове потъвали въ преизподнята земна или въ страшнитѣ и мрачни селения на ада. И тукъ влѣкатъ въ пленъ; на друго мѣсто грабятъ; тукъ хвърлени на улицата

---

[1]) Тия две дати не си противоречатъ, защото годината 1206 дава 9-и индиктионъ, а пъкъ Великденьтъ презъ сѫщата година се пада на 9 априлъ.

малки деца; тамъ копаятъ изнемощѣли старци. Но кой има толкова сили за скръбь и ридание, за да може достатъчно да оплаче всичко това и да го напои съ сълзи? Не току тъй и не случайно, разбира се, бѣше и това, гдето преди нашествието на скититѣ налетѣха по полетата на Тракия огромни ята отъ врани и гарги — еднитѣ отъ северъ, а другитѣ отъ югъ. — срещнаха се на едно мѣсто, сбиха се, и вранитѣ, като надвиха, изгониха прилетѣлитѣ отъ югъ гарги!“ [1]).

Тая страшна картина, нарисувана тъй живо отъ Н. Акомината, не може да не остави най-тежко впечатление. Всѣки, който я прочете, ще си състави твърде неласкаво мнение, както за българитѣ въ XIII вѣкъ, тъй и за тѣхния царь който е допущалъ такива жестокости. Колкото и да искаме да си представимъ тая картина преувеличена, колкото и да считаме разказитѣ на византийцитѣ за жестокоститѣ на царь Калояна и тогавашнитѣ българи за пристрастни, все пакъ трѣба да се признае, че въ тѣхъ все има нѣщо, и то не малко, истинско. Ние не можемъ да оправдаемъ царь Калояна за неговитѣ безчовѣшки и кървави постжпки, но всеобщитѣ бедствия и злини, които се приписватъ нему, не сж справедливи, защото вече отъ самитѣ думи на Никита се вижда, че тѣ се отдаватъ изключително на неговитѣ съюзници — куманскитѣ пълчища. Не трѣба да се забравя още и това, че и самитѣ латинци не сж отстжпвали по своята жестокость на куманитѣ. Никифоръ Григора пише: „Македонскитѣ и тракийскитѣ градове бѣха разорени до край, следъ като изнесоха въ кжсо време много страшни нахлувания ту на латинци, ту на българи и скити. Какво само не бѣха направили на християнитѣ скититѣ — тоя кръвожаденъ народъ — като ги измжчвали безчовѣчно? А латинцитѣ не само не били по-умѣрени отъ скититѣ, но още и далечъ ги надминавали по жестокость. И не веднажъ, не дважъ, не три пжти, а много пжти на тия нещастници се падало да изпитатъ ужаситѣ на грабителството отъ единия и другия народъ“.[2]). Както и да било, но царь Калоянъ билъ стра-

[1]) Nicetas, ib., pp. 837,15—840,8. — Ср. руския преводъ, т. II, стр. 406—409.

[2]) N. Gregoras, ed. Bon., lib. II, cap. 2: I, pp. 27,20—28,4.

шилище за ромеитѣ, тъй както два вѣка преди това билъ Василий II Българоубиецъ за българитѣ, затова и Г. Акрополитъ, като изтъква прозвището на последния, както видѣхме, нарича Калояна Ромеоубиецъ (Ῥωμαιοκτόνος), а самото му име обръща въ Σκυλοϊωάννης — Кучеиванъ, както го нарекли ромеитѣ, вмѣсто Καλοϊωάννης, както самъ се писалъ и неговиятъ народъ го наричалъ.

II. ТЕРИТОРИАЛНО РАЗШИРЕНИЕ И ПОЛИТИЧЕСКО ИЗДИГАНЕ

1. УЗУРПАЦИЯТА НА БОРИЛА И ВРЕМЕННО РАЗПАДАНЕ НА ДЪРЖАВАТА

Неочакваната насилствена смърть на царь Калояна и узурпацията на престола отъ Борила донесли пълно тържество на куманската партия. Обаче това тържество скоро се натъкнало на противодействия отъ страна на вѣрнитѣ Калояну български боляри, роднини и приятели на Асѣневия родъ, противъ узурпатора и въ защита правата на законнитѣ наследници на престола — синоветѣ на Асѣня I. Това опозиционно движение, което било, както изглежда, голѣмо и силно въ страната, може би, имало за цель да произведе контъръ-превратъ въ държавата за свалянето на узурпатора, защото Борилъ се видѣлъ принуденъ да предприеме преследване и унищожение на водачитѣ на движението; особено той се домогвалъ да премахне нѣкогоси Стрѣза, който, очевидно, билъ засталалъ начело на опозиционното движение. Тоя Стрѣзъ (Στρέαζος, лат. Straces, Stratius), споредъ животописеца на св. Сава, Теодосия, гоѳінь вм. готѳинь [1]), т. е. българинъ отъ Северна България, отъ царството, за отличие отъ българитѣ отъ Македония, билъ „макаръ и злоуменъ, но благороденъ, защото произлизалъ отъ царския родъ на българската страна, и билъ племенникъ на загорския царь Калояна“ [2]), а Стефанъ Първовѣнчани въ житието на

---

[1]) Теодосий, п. т., стр. 104,11; стр. 105,8. Ср. Život sv. Symeona, тукъ стр. 271 бел. 1 и бел. 3.

[2]) Теодосий, п. т., стр. 103,1—4: нѣкоторын оубо Стрѣзъ нарицаемн, аще и злооумьнъ, нъ благородьнъ сы, отъ бльгарскыя страны царска рода сы, оужика сы Калоіана цара загорскаго. Тукъ думата оужикъ отговаря на гръцкото ἀνεψιός, която значи „племенникъ“ отъ братъ или сестра. — Стефанъ Първовѣнчани нарича

баща си св. Симеона (Ст. Нѣмань) го нарича „братъ на злия законопрестжпникъ"[1]); ако тия думи се разбиратъ въ буквалень смисълъ, то би трѣбало да се приеме, че Стрѣзъ билъ сжщо сестреникъ на царь Калояна и, може би, по-малъкъ братъ на царь Борила[2]), следов., той е ималъ еднакви права на търновския престолъ, както и последниятъ. Че опозиционното движение е имало посочената цель, се види отъ следнитѣ думи на Теодосия: „Тоя горереченниятъ Стрѣзъ следъ умъртвяването на царь Калояна бѣше гоненъ отъ наследилия царството царь Борила, за да бжде убитъ като царевъ племенникъ"; а като причини за това гонение Теодосий изтъква това, че „Стрѣзъ се отличавалъ съ голѣмо мжжество и поради това повече му завиждали и чрезъ смъртьта искали душата му, защото се бояли, да не би той, следъ като се възцари, тѣхъ да погуби"[3]). Отъ тия думи става ясно, че самото движение е имало сериозенъ и опасенъ характеръ за новия царь. Обаче то нѣмало успѣхъ, защото както Борилъ, тъй и неговитѣ сподвижници — куманитѣ-бо-

---

царь Калояна неговъ ближника. Život sv. Symeona, p. 23, 30. Ср. Доментиjан, Животи св. Симеона и св. Саве, изд. Ђ. Даничића, Београд 1866, стр. 209: ближикоу юго. — Латинскиятъ императорь Хенрихъ въ циркулярното си писмо отъ 1212 год. нарича Стрѣза nepos Johannicii, magni populatoris Grecie, т. е. племенникъ на царь Калояна; вж. J. A. Buchon, Recherches et matériaux pour servir à une histoire de la dominition française aux XIIIe, XIVe et XVe siècles etc. 2me partie, p. 211, col. 2.

1) Život sv. Symeona, cap. 17, p. 22, 20—24: Єдиюмоу бо штметьникоу штъ тогожде племене годи, нарекомаго блъгарьскаго . . . рекомоумоу стрѣзоу, иже насилань штъ сего злаго законопрѣстоупьника (Борила), брата юго. — Че Стрѣзъ е могълъ да бжде братъ на Борила, се доказва още и съ това, че последниятъ по-сетне, когато се помирилъ съ Стрѣза, му далъ титлата „севастократоръ", която се давала на най-близки до царя роднини — синове и братя. Вж. тукъ по-долу, стр. 286.

2) Теодосий, п. т., стр. 107, 4, нарича Стрѣза юнаць скврѣпоумньи, отъ което би могло да се заключи, че той тогава, т. е. въ 1209 год., е билъ още младъ човѣкъ, който за пръвъ пжть изстжпвалъ въ политическия животъ на българската държава. — Вж. тукъ по-долу, стр. 288.

3) Пакъ тамъ, стр. 104, 8—15: Тъ же выше реченныи Стрѣзъ по оумрътіи царя Калоѩна штъ прѣемшаго царство Борила царя гонимъ бѣаше, ѩко оужика царевъ оубити се. бѣ бо и тъ гоѳїнъ, Стрѣзъ глаголемии, моужьствомъ оудивлюнъ ѩко много, того бо ради паче и въ зависти бѣше, и съмрътїю искахоу доушоу его, боѩхоу бо се да не шнъ въцаривъ се шнѣхъ оубиетъ.

ляри съ строги мѣрки сполучили бързо да го потъпчатъ. Стрѣзъ, за да се спаси, билъ принуденъ да бѣга отъ България; затова пъкъ твърде много отъ съмишленицитѣ му били изтрѣбени [1]).

Отъ тия вѫтрешни безредици най-първо се възползували маджаритѣ и сърбитѣ, които веднага следъ смъртьта на Калояна окупирали: първитѣ оспорванитѣ отъ тѣхъ български области — Браничевската и Бѣлградската, а вторитѣ — Нишката область и на северъ въ Поморавието до гр. Равна, който въ 1215 год. се явява като пограниченъ градъ между Сърбия и Маджарско, както ще видимъ по-долу [2]). Борилъ не билъ въ състояние да предприеме нищо противъ тоя явенъ грабежъ на българскитѣ северо-западни земи, защото следъ жестоката разправа съ опозиционното движение на Стрѣза, той трѣбало да обърне вниманието си къмъ другъ не по-малко опасенъ за него български воевода — къмъ Алексия Слава [3]), който, споредъ Г. Акрополита, билъ родственикъ на царь Асѣня I Старий [4]), а, следов., и на царь Калояна, а споредъ Хенриха де Валансиенъ, продължателя на Вилардуена, братовчедъ на Борила (cousin germain) [5]). Алексий Славъ билъ назначенъ, вѣроятно още отъ

---

[1]) Život sv. Symeona, p. 22, 27—29: си бо моучитель вельми оустрьми се, и сладько доуши своіеи сътворити, крьви рода своіего пролиіати. бечисла же и иныхъ чловѣкь потрѣби изволи, тьщеи се земьлю и море искорѣнити помысломь своимь.

[2]) К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 214. — П. Никовъ, Царь Борилъ въ свѣтлината на единъ новъ паметникъ, п. т., стр. 124 и 130—131. — Сѫщиятъ, Сѫдбата на северо-западнитѣ български земи презъ срѣднитѣ вѣкове, п. т., стр. 126.

[3]) Доскоро тоя български воевода бѣ известенъ само подъ име Славъ (Σθλάβος, лат. Eslas, Esclaves), но отъ подписа му въ недавно обнародваната негова грамота отъ 1220 година се установи, че той е носилъ кръстно име Алексий, а Славъ ще да е било народното му име. Вж. J. B. Papadopoulos, Un acte officiel du despote Alexis Sthlavos au sujet du couvent de Spéléotissa près de Mélénicon. Сп. Б. Ак., кн. 45(22) (1933), стр. 6.

[4]) Acropolita, ib., p. 39, 1: προσγενὴς ὢν τοῦ βασιλέως Ἀσάν.

[5]) Henri de Valenciennes, édit. par Natalis de Wailly, 3e édit., Paris 1882, ch. II, § 505, p. 308; ch. IX, § 545, p. 330. Трѣба да се предположи, че Асѣнь I е ималъ още една сестра, майка на Алексия Славъ. — Императоръ Хенрихъ, неизвестно защо, въ едно свое писмо го нарича grecus noster. Buchon, п. т., стр. 213, col. 2.

Калояна, за воевода на крепостьта Цепина въ Родопитѣ[1]) и е управлявалъ тамошната область Ахридосъ[2]). Следъ узурпацията на Борила Славъ, като родственикъ на Асѣня I, следов., държалъ страната на правитѣ наследници на престола, възползувалъ се отъ случая, за да постигне отдавна, може би, замислената цель: той се отказалъ да признава Борила за царь и веднага се отцепилъ като самостоенъ господарь на управляваната отъ него дотогава область Ахридосъ. Борилъ му обявилъ война за тая му постжпка, като казвалъ, че земята, която Славъ държалъ, трѣба да бжде негова, защото той (Славъ) завладѣлъ земята му съ измѣна[3]). Обаче Борилъ не можалъ тъй лесно да се разправи съ Слава, както съ Стрѣза, защото Славъ скоро намѣрилъ опора у латинския императоръ.

---

[1]) Че първоначално Славъ ималъ седалище въ кр. Цепина при с. Дорково, Чепинско, вж. грамотата му, Papadopoulos, п. т., стр. 4, 11.

[2]) Acropolita, ib., pp. 38, 23—39, 1. — Вж. П. Мутафчиевъ, Владѣтелитѣ на Просѣкъ, п. т., стр. 46. бел. 1, ал. 2.

[3]) H. de Valenciennes пише: Esclas était en guerre contre Burile (qui était son cousin germain), parce que ce Burile lui avait pris sa terre en trahison (ch. II, § 505, p. 308). Ние мислимъ, че подлогътъ „Burile" въ последното изречение не е на мѣстото си, защото политически измѣня само оня, който се намира въ зависимость отъ нѣкого, а Борилъ не е зависѣлъ отъ Слава, а тъкмо обратното, и затова само Славъ е могълъ да измѣни на Борила, като се отказалъ да признава властьта му и се обявилъ за самостоенъ господарь на родопската область Ахридосъ съ центъръ кр. Цепина. Че така трѣба да се разбира горната цитата, показва и следното мѣсто у сжщия de Valenciennes: Esclas, un haut seigneur qui guerroyait contre Burile, et pourtant il était son cousin germain (car ce Burile disait que la terre qu'Esclas tenait devait être sienne, et Esclas disait que non; et pour cela ils guerroyaient entre eux, si bien qu'Esclas lui courait souvent sus, et l'affaiblissait, beaucoup de gens et d'amis et de châteaux) (ib., ch. IX, § 545, pp. 330—331). Съпоставяйки горепреведеното изречение съ тоя пасажъ, не е мжчно да забележимъ, че тѣ си противоречатъ, защото отъ последния става ясно, че не Борилъ отнелъ земята на Слава, а тъкмо наопаки и затова Борилъ претендиралъ, че нему, като на български царь, присвоената отъ Слава земя трѣба да принадлежи, а Славъ отказалъ това, защото той се бѣ вече обявилъ за независимъ господарь на управляваната дотогава отъ него область Ахридосъ. Само при такова обяснение на горепреведенитѣ мѣста отъ de Valenciennes могатъ да ни станатъ понятни възникналитѣ още отъ самото начало враждебни отношения между Борила и Слава.

Въпрѣки всички тия външни и вжтрешни тежки обстоятелства, новиятъ български царь трѣбало да помисли и за отношенията си спрямо латинската империя. Калоянъ оставилъ българи и латинци тàка ожесточени едни срещу други, че не можело и да се помисли за помирение между тѣхъ, макаръ че папа Инокентий III чрезъ своето посрѣдничество да се е домогвалъ до него. Въ едно писмо отъ 24 май 1207 год. папата се оплаквалъ предъ Калояна: „Когато ние се погрижихме да изпратимъ при тебе нашъ пратеникъ съ цель, щото ти да сключишъ миръ или примирие съ пребиващитѣ въ Цариградъ латинци, ти не само не пожѐла това да направишъ, но дори прие и отпрати нашия пратеникъ съ по-малка почить, отколкото приличаше на царското достоинство...“ и отново го приканва да сключи и спазва миръ или примирие съ цариградския императоръ и другитѣ латинци in Romaniae imperio commorantibus[1]). Дали това писмо е заварило Калояна живъ, ние не знаемъ; въ всѣки случай Борилъ не се отзовалъ на папскитѣ настоявания и решилъ да продължи воинствената политика на своя предшественикъ спрямо латинския императоръ, който, отъ своя страна, едвали е желаелъ миръ съ българитѣ.

Императоръ Хенрихъ, като се научилъ за смъртьта на Калояна и за настаналитѣ въ България междуособици, поискалъ сега да ѝ нанесе решителенъ ударъ, „защото, казва Валансиенъ, Калоянъ, вуйката на Борила, бѣ убилъ неговия братъ-императоръ Балдуина“. Обаче, българитѣ го предупредили: Борилъ сключилъ съюзъ съ никейския императоръ Теодора Ласкарисъ и заедно съ кумански орди нахълталъ отново въ Тракия и почналъ да опустошава. На връхъ на петдесетница, 25. май 1208 г., Хенрихъ получилъ известие въ Цариградъ за това нападение на българитѣ. Той веднага заповѣдалъ на войскитѣ си да тръгнатъ въ походъ. Първото опълчение се събрало въ Силимврия, после то потеглило къмъ Одринъ, като увличало съ себе си и пръснатитѣ по страната гарнизони. Въ Одринъ на военния съветъ било решено, латин-

[1]) Migne, ib., t. 215, col. 1162 B—D.

цитѣ да нападнатъ на самата България, но се побавили тамъ нѣколко време, за да си довършатъ въоржжението. Но въ сжщото време, за да обезпечи тила си, Хенрихъ, ползувайки се отъ враждебнитѣ отношения на Борила къмъ Слава, потърсилъ помощьта и съюза на последния, който на драго сърдце приелъ предложението на императора. Отъ Одринъ латинцитѣ потеглили направо къмъ Верроя (Стара-Загора), защото Хенрихъ ималъ намѣрение да продължи пжтя си презъ планината на северъ. Обаче, още на следната сутринь, следъ като латинцитѣ пристигнали въ Верроя, тѣ били нападнати отъ Борила, неочаквано, въ време на движението. Нападението било, както изглежда, добре подготвено, защото латинцитѣ изпаднали въ голѣмо смущение, макаръ че тѣ настжпвали съ предпазливость, разбира се, научени отъ опитъ[1]). Съ това нападение Борилъ постигналъ цельта си: Хенрихъ билъ принуденъ да промѣни северната посока на движението и повърналъ на югозападъ къмъ Пловдивъ. Но скоро се показало, че градътъ не билъ пригоденъ, за да стане като база за по-нататъшни военни предприятия: тамъ се чувствувала голѣма нужда отъ храни, поради военнитѣ походи презъ последнитѣ години. Освенъ това, и българитѣ наредили своя планъ на действие: тѣ се надѣвали, че ще иматъ възможность да повторятъ одринската катастрофа отъ 1205 год. Както тогава куманитѣ и българитѣ нападнали върху единъ отредъ, който се бѣ пръсналъ да търси провиантъ, така и тоя пжть сполучили да увлѣкатъ прикритието въ една доста гореща битка, обаче, императорътъ, който о-време се явилъ на мѣстото, не впадналъ въ грѣшката на брата си. Щомъ българитѣ се оттеглили отъ равнината въ планинитѣ, той ги оставилъ спокойно да отстжпятъ, а самъ се върналъ съ своитѣ въ лагера си[2]).

Но при все това положението на латинцитѣ предъ Пловдивъ ставало все по-опасно; при това, било най-горещото време на годината — края на юлий месецъ. Въ случай, че не сполучели да принудятъ българитѣ да влѣзатъ въ нѣкое по-голѣмо

---

[1]) Valenciennes, ib., ch. II, §§ 504—507, pp. 306/7—308/9.
[2]) Ibidem, ib., ch. IV, §§ 514—521, pp. 312/3—316/7.

сражение, тѣ трѣбало да се върнатъ, безъ да извършатъ нѣщо. Затова Хенрихъ приготвилъ едно много по-важно и по голѣмо предприятие. Неговиятъ планъ билъ следниятъ: той знаелъ, че лесно било да предизвика неприятелитѣ на бой; напротивъ, мжчно било да ги задържи на бойното поле. Затова той раздѣлилъ войската си: една часть, подъ началството на Жуфроа Вилардуена, получила заповѣдь въ опредѣлено време да нападне и нападението имъ било насочено преди всичко противъ самия български царь. Хенрихъ поелъ върху си командата на главнитѣ сили. Въ лагера на латинцитѣ се съзнавала важностьта на деня, и тамъ владѣело едно въодушевено и воинствено настроение. Презъ нощьта срещу 1. августъ 1208 г. Вилардуенъ потеглилъ съ своя отредъ, за да търси неприятеля, а на следната сутринь потеглила и главната войска начело съ императора и се развърнала въ боенъ редъ. Тя се разпадала на 18 отдѣлни отреди, между които имали три, състоящи се отъ ромеи, всѣко отдѣление имало 20 рицари, а прикритието на императора образували 50 рицари. Най-сетне, дошло очакваното известие отъ Вилардуена, че намѣрилъ неприятеля, и тогава потеглили напредъ съ прѣсни сили, и едно истинско кръстоносно настроение овладѣло рицарската войска. Всрѣдъ настжплението препускалъ съ кръстъ въ ржка воинствениятъ капеланъ Филипъ, който презъ предната нощь окуражавалъ войницитѣ. Съ викъ „Светий гробе" латинцитѣ, щомъ съгледали неприятеля, спуснали се противъ него. И тоя пжть куманитѣ се опитали да употрѣбятъ своята тактика, обаче, съгласно съ уговорката, Вилардуенъ съ своя отредъ се спусналъ напредъ отъ засадата си и се обърналъ срещу тѣлохранителитѣ на царь Борила, които били на брой 1600 души и били пръснати. Скоро следъ това цѣлата българска войска, която, споредъ Валансиена, наброявала до 33 хиляди души, била обърната на бѣгство [1]); латинцитѣ се спу-

---

[1]) Самъ Хенрихъ за тоя бой писалъ на папата: Christus operatus est in nobis, cujus auxilio, vigilia ipsius Petri festi quod vocatur ad Vincula, iniquissimum persecutorem Ecclesiae Dei Vouliam (вѣроятно вм. Vorillam) apud Philippopolim debellavimus, eumque, infinita strage facta suorum, de campo fugavimus (Migne, ib., t. 215, col. 1522 C—D), т. е. „въ насъ действува

снали подире имъ и ги преследвали, докато българитѣ се изгубили въ планината. При това тѣ успѣли да плячкосатъ доста много храни и радостни се върнали въ лагера предъ Пловдивъ, който отново преминалъ въ ржцетѣ на латинцитѣ и управлението на който било предадено на белгиеца Жираръ де Стремъ, роднина на Ренье де Три[1]). Що се отнася до мѣстото, гдето е станало сражението, то съ точность мжчно е да се опредѣли; обаче, отъ географскитѣ данни, които посочва де Валансиенъ, а именно, че Хенрихъ отъ Одринъ дошелъ въ Верроя, следов., той се е движилъ въ северо-западна посока, а оттамъ се оттеглилъ къмъ Пловдивъ, т. е. въ юго-западна посока, и се разположилъ на лагеръ предъ тоя градъ (северно), може съ известна достовѣрность да се приеме, че боятъ е станалъ на равнината северо-западно отъ Пловдивъ, между Брѣзово и тоя градъ, защото българитѣ нападали отъ северъ между планинитѣ Срѣдна-Гора и Караджа-дагъ, като сж държали пжтя презъ Троянския проходъ, по който, очевидно, и отстжпили следъ поражението.

Резултатътъ отъ пловдивското сражение разрешилъ всички двоумения на Слава, който, ако и да билъ обещалъ на Хенриха своята помощь, все още не се решавалъ открито да действува противъ сънародницитѣ си. Затова, когато императорътъ потеглилъ отъ Пловдивъ къмъ крепость Кричимъ (Crucemont), която граничела съ владенията на чепинския воевода, съ цель, вѣроятно, да подчини последния подъ своята власть съ силата на оржжието, Славъ го предупредилъ. Той веднага изпратилъ пратеници при него съ предложение за миръ и скоро самъ се явилъ въ лагера на латинцитѣ. Хенрихъ го

Христосъ, съ чиято помощь, въ навечерието на самия Петровъ праздникъ, който се казва „при веригитѣ", ние надвихме най-несправедливия гонитель на божията църква Борила при Пловдивъ и, следъ като стана безкрайно избиване на неговитѣ, прогонихме го отъ полето". Това писмо Хенрихъ е писалъ презъ септемврий 1208 година, следъ присъединението на Родопската область, т. е. владенията на Слава и на пжть за кр. Пямфилонъ (вж. тукъ по-долу). Петровиятъ праздникъ „ad Vincula" се празднува отъ католишката църква на 1. августъ.

[1]) Valenciennes, ib., ch.V—VIII, §§ 522—544, pp. 316/7—330/1.— E. Gerland, п. т., стр.154—158.—К. Иречекъ, Исторія Болгаръ, стр. 346.

приелъ седналъ въ палатката си и окржженъ отъ баронитѣ. Славъ падналъ на колѣне, цѣлуналъ крака и ржката на императора и предложилъ самъ да му се подчини. Той билъ обявенъ за васалъ на империята, като се обещалъ да бжде неговъ човѣкъ и служитель. Тогава Вилардуенъ изказалъ мисъльта да се скрепи съюзътъ между латинцитѣ и Слава чрезъ брака на последния съ дъщерята на императора. „Тогава Славъ, пише Валансиенъ, отново падналъ на колѣне предъ императора и му казалъ: „Господарю, обърнаха ми вниманието, че вие имате дъщеря, която, моля ви, ако обичате, да ми я дадете за жена. Азъ съмъ човѣкъ доста богатъ съ земя и съ съкровище отъ сребро и злато; и въ моята страна ме почитатъ доста за благородникъ. Азъ ви моля, прочее, да ми я дадете". Хенрихъ отначало посрещналъ това предложение съ насмѣшка, защото, отъ една страна, било обидно за него да повѣри дъщеря си на единъ варваринъ, а отъ друга — дъщеря му била още дете и, при това, била отъ незаконенъ бракъ[1]). Обаче, предъ видъ на важното политическо значение на тоя бракъ за империята, Хенрихъ най-сетне приелъ предложението на баронитѣ и далъ съгласието си, като се обърналъ къмъ Слава съ следнитѣ думи: „Славо, азъ ви давамъ дъщеря си съ условие, щото Богъ да попусне да се радвате на това; а азъ ви подарявамъ цѣлото завоевание, което ние тукъ направихме на условие, че вие ще бждете мой човѣкъ и ще ми служите. И после ще подаря заедно съ това велика Влахия, господарь на която ще ви направя, ако Богу това е угодно и ако азъ искамъ" [2]).

---

[1]) Acropolita, ib., p. 39, 3—4.

[2]) Valenciennes, ib., ch. IX, § 548, pp. 332/333: et je vous octroie avec, toute la conquête, que nous avons faite ici, à la condition que vous en serez mon homme et m'en ferez le service. Et puis je vous octroie avec, la grande Blaquie, dont je vous ferai seigneur, s'il plaît à Dieu et si je vis. Тукъ географското име la grande Blaquie се разбира отъ Иречека, Исторія Болгаръ, одес. изд., стр. 327, и Gerland, каз. съч., стр. 158, само „България", а П. Мутафчиевъ предава горната цитата така: „Когато билъ уговоренъ бракътъ на Слава съ незаконната дъщеря на Хенриха, последниятъ обещалъ на бждащия си зеть да го направи господарь на България, ако сполучи да изгони отъ тамъ Борила" (п. т., стр. 46, ал. 4). Хенрихъ съвсемъ не поставялъ такова условие, каквото му приписва г. М-евъ, а просто той казва:

И наистина, следъ нѣколко дена годявката била обявена. Латинцитѣ, между това, се оттеглили въ Стенимахосъ (Estanemac). Тамъ Славъ се явилъ втори пѫть предъ императора, и било опредѣлено времето, когато чепинскиятъ воевода ще отведе у дома си младата си невѣста; сѫщевременно той получилъ отъ бѫдещия си тъстъ въ знакъ на почить единъ хубавъ конь, който Хенрихъ обикновено самъ яздилъ. Следъ това тѣ се разстанали [1]).

Императорътъ сега вече могълъ да се похвали, че следъ като възобновилъ Пловдивското херцогство и присъединилъ Родопската область къмъ империята, че придобилъ отъ Бориловото царство земя на 15 дена пѫть, както той писалъ на папата презъ септемврий 1208 г. въ споменатото по-горе писмо [2]). Впрочемъ, Хенрихъ не се ограничилъ само съ това. За да осигури подчинението на Родопската область и да държи въ покорность новия си зеть, той оставилъ брата си Евстахия съ два малки отреда при Слава [3]). Освенъ това, за да може да се удържи по-здраво и трайно областьта по горна Марица, трѣбало, преди всичко, да се създаде една сигурна връзка между Цариградъ и Пловдивъ. За тая цель Хенрихъ решилъ да възстанови и укрепи градъ Памфилонъ, който се намиралъ на пѫтя отъ Редесто за Димотика. Съ тая работа той натоварилъ маршалъ Вилардуена, който въ скоро време завършилъ възложената му работа [4]). По пѫтя за столицата той се срещналъ съ воевода

„И тъй, ще ви надаря съ Велика Влахия, господарь на която ще ви направя, ако е угодно Богу и азъ искамъ", отъ което става ясно, че подъ Велика Влахия трѣба да се разбира не България, а оная область, която въ даденото време е носила такова име, именно северна Тесалия (Μεγάλη Βλαχία), която е влизала тогава въ границитѣ на латинската империя. Ср. Buchon, Recherches et matériaux, II, p. 181. — Наистина, както Вилардуенъ, тъй и Валансиенъ съ Blakie, Blaquie означаватъ България, но тамъ, гдето подъ това име се разбира България, тѣ нийде не я наричатъ „la grande". Затова и предположението на г. М-ева, че „Славъ се е обявилъ за претендентъ за престола срещу Борила", става съвсемъ неприемливо.

[1]) Valenciennes, ib., ch. IX, §§ 545—549, pp. 330/1—334/5.

[2]) Migne, ib., col. 1522 D: et ut gaudeatis nobiscum in Domino, quindecim dietas terrae imperio nostro de suo acquisitas habemus.

[3]) Valenciennes, ib., ch. IX, § 549, pp. 332/3—334/5.

[4]) Ibidem, ch. X, §§ 550 et 554, pp. 334/5 et 336/7.

Слава, който така сжщо отивалъ за Цариградъ, за да вземе невѣстата си. Вилардуенъ можалъ да му съобщи, че той, може би, ще срещне момата въ Силимврия и императора въ Цариградъ. И наистина, невѣстата била доведена въ Силимврия, дето скоро пристигналъ и Хенрихъ и заедно заминали за столицата. Тамъ била отпразднувана сватбата на Слава съ голѣма радость. Хенрихъ наградилъ зетя си съ титлата деспотъ[1]). Следъ еднонедѣлно празденство Славъ се върналъ заедно съ младата си невѣста въ владенията си[2]).

Едновременно съ откжсването на Родопската область отъ държавата на царь Калояна последвало и отцепването на друга една не по-малка часть отъ българското царство. Следъ като напусналъ България, Стрѣзъ намѣрилъ прибѣжище при сръбския великъ жупанъ Стефана, нареченъ по-сетне Първовѣнчани, който го приелъ заедно съ всички придружаващи го съ радость и на драго сърдце и не като нѣкой бѣжанецъ (емигрантъ), но като любимъ синъ го почелъ и удостоилъ съ

---

[1]) Acropolita, ib., p. 39, 1—3: καὶ δεσπότης τετιμημένος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντίνου Ἐρῆ. П. Мутафчиевъ отрича вѣрностьта на това Акрополитово известие и предполага, че „Славъ навѣрно е носилъ титлата деспотъ още при Калояна", защото „латинцитѣ не сж възприели сановническата иерархия, изработена отъ Византия, и не сж си служили съ византийскитѣ длъжностни имена" (п. т., стр. 46, бел. 1, ал. 3). Преди всичко, деспотството на Слава не е било латинска държава, а часть отъ българското царство и е било уредено тъй, както и българската държава — по византийски образецъ, както това признава и самъ г. Мутафчиевъ, следов., Хенрихъ е далъ на Слава титла, която се е употрѣбявала въ България, а не въ латинската империя. После, такъвъ строго самодържавенъ господарь, какъвто е билъ царь Калоянъ, едвали е могълъ да дава на своитѣ боляри-воеводи титлата деспотъ, защото това би значело, че той признавалъ най-малко тѣхната полунезависимость, когато вжтрешната политика на царь Калояна била, както видѣхме, не да дѣли, а да обединява българскитѣ земи подъ своята върховна власть. Предвидъ на всичко това и горното известие на Акрополита, който е единъ отъ най-надежднитѣ византийски историци, е сжщо така вѣрно, както и другитѣ му известия, че Славъ билъ роднина на Асѣня I и че билъ женинъ за дъщерята на Хенриха, родена отъ наложница (ib., p. 39, 1, 3—4). — Съ тая титла Славъ е означенъ и въ българския Синодикъ, по новото издание на М. Попруженко, стр. 87, § 115: славоу деспотю.

[2]) Valenciennes, ib., ch. XI, §§ 555—559, pp. 336/7—340/1. — E. Gerland, п. т., pp. 158—169.

своята трапеза, така че тая негова привързаность възбудила ропотъ у Стефановитѣ боляри. Отъ друга пъкъ страна, Борилъ искалъ много пѫти отъ Стефана да му предаде Стрѣза, за да го убие. „Всѣки день, пише последниятъ, той го искаше, за да изгори съ огънь тѣлото му или да го разсѣче на четири части и да ги покачи на градскитѣ стъгди. Защото тоя мѫчитель твърде се домогваше да наслади душата си, като пролѣе кръвь отъ своя родъ“ [1]). Тия настоявания „отъ ония, които царували въ Загора“, се придружавали понѣкога съ голѣми дарове, а понѣкога съ заплахи. Когато Стрѣзъ се научилъ за всичко това, той почналъ да се бои и замислялъ вече да бѣга отъ Сърбия, за да не бѫде предаденъ на враговетѣ си. Но Стефанъ сполучилъ съ клетви да го увѣри въ неговата безопасность и дори се побратимилъ съ него, като го снабдилъ съ много коне и хора и съ всичко потрѣбно [2]). Нѣма никакво съмнение, че това покровителство и тая привързаность, които Стефанъ така настойчиво оказвалъ на Стрѣза, сѫ изтичали отъ чисто политически съображения: приемайки тоя български бѣжанецъ, роднина на Асѣневия родъ и при това претендентъ на българския престолъ, великиятъ жупанъ е искалъ, едно, да поддържа въ България вѫтрешнитѣ междуособици, и, друго, имайки Стрѣза въ своитѣ рѫце, чрезъ него да разшири своитѣ владения на югъ за смѣтка на юго-западнитѣ български земи, защото всѣко движение на западъ и северо-западъ било за него изключено поради завоевателнитѣ стремежи на силнитѣ маджари на Балканския полуостровъ [3]).

---

[1]) Život sv. Symeona, cap. 17, p. 22,25—28. При това Стефанъ прибавя и следното изречение: и сего искоуще придоше на мѧ, свѣщавше злыи свѣтъ иегоже неполоучише благодатию господа моего Іисоус Христа, и помощию господи моего св. сумешны. Отъ тия думи на Стефана би могло да се заключи, че Борилъ предприелъ нѣкакъвъ походъ противъ Сърбия; обаче това не е приемливо, защото никой другъ изворъ не споменува за нѣкакви враждебни действия въ тая година между българи и сърби. Тукъ Стефанъ, вѣроятно, е ималъ предвидъ по-сетнешния походъ на Борила противъ Сърбия въ 1215 година (вж. тукъп о-долу, стр. 310 сл). — Ср. П. Мутафчиевъ, п. т., стр 59, бел. 1.

[2]) Теодосий, п. т., стр. 104,25—105,6. — Доментиjан, п. т., стр. 206.

[3]) П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 57—58.

Но, както изглежда, Стрѣзъ предугаждалъ плановетѣ на Стефана и самъ поискалъ да използува неговото разположение за себе си лично. Той сполучилъ чрезъ Стефана да влѣзе въ сношения съ българскитѣ властели — воеводи-управители на отдѣлни градове-крепости около Солунъ и въ Охридъ, поставени тамъ още отъ царь Калояна, и да ги убеди да се откажатъ отъ узурпатора Борила, убиеца на тѣхния царь, и да се присъединятъ къмъ него, като къмъ царевъ сродникъ, за да се противопоставятъ на узурпатора[1]). Най-първо Стрѣзъ завладѣлъ непристѫпната крепость Просѣкъ съ дадената нему отъ Стефана военна помощь при взаимни обещания, че тѣ, като приятели и братя ще си помагатъ единъ на другъ. Скоро къмъ него се присъединили и другитѣ градове, и по тоя начинъ Стрѣзъ откѫсналъ почти цѣла Македония отъ царството; затова и Стефанъ се хвали, какво „му предалъ половината отъ българското царство“ [2]). Освенъ това, много българи отъ царството, които го познавали и сѫ държали негова страна, отивали при него[3]). Дали, следъ като се укрепилъ въ Просѣкъ и се почувствувалъ доста силенъ чрезъ поддръжката на българскитѣ воеводи въ Македония, Стрѣзъ се обявилъ за независимъ отъ българския царь владѣтель, нѣма прави известия; обаче, трѣба да се предположи, че и той е последвалъ примѣра на деспота Слава, защото едновременностьта въ действията на тия двама български воеводи (втората половина на 1208 год.) ни дава достатъчно основание да приемемъ, че, докато Борилъ билъ заетъ съ войната противъ латинцитѣ, тѣ сѫ влѣзли въ споразумение и сѫ действували въ съгласие, като сѫ опредѣлили за граница на своитѣ владения р. Струма; тогава и крепость Мелникъ преминала въ владенията на Слава. Въ какви отно-

---

[1]) Теодосий, п. т., стр. 105, 7—16: прѣжде же того гωтдомь (чети: бльгаромъ) вьзмогшїимь, и многыихь градωвь грьчьскыихь, ıакоже сказахωмь, поустыхь и беспомоштныхь ωбрѣтше, и прѣемше дрьжахоуть, вьмѣштахоу же се и ωкрьстныхь градωвь Солоуна и Ωхрїдь прѣдрьжеште. благочьстивыи же Стефань нѣкыихь властель загорскыхь, иже тогда граде ωне прѣдрьжахоу, кь семоу Стрѣзоу ıако кь сьрωдникоу цареоу и себѣ братоу привѣштавь, иже и сь градωвы кь нıемоу приклонише се.

[2]) Život sv. Symeona, cap. 17, p. 22, 36.

[3]) Теодосий, п. т., стр. 105, 23—24.

шения следъ това Стрѣзъ е craналъ спрямо великия сръбски жупанъ, точно мжчно е да се установи по липса на данни; въ всѣки случай, отъ думитѣ на Стефана: **оудрьжавь же и азь вь роукоу своѭ... и оутврьдихь и вь градѣ глаголимѣмь просѣкь, иже прѣбысть славьно вь дьни свои, подьдрьжещоумоу ми власть его, и ѡскьщающоу ѿть всѣхь ѡбидещихь его**[1]), би могло да се заключи, че Стрѣзъ се е намиралъ въ известна зависимость отъ Стефана, поне последниятъ така е мислилъ; обаче, тая зависимость не е била опредѣлена отъ нѣкои политически задлъжения, а изтичала отъ ония добрини и улеснения, които Стефанъ му бѣ оказалъ отъ самото начало на условие единъ другиму да си помагатъ; и ако на първо време Стрѣзъ се е държалъ коректно къмъ своя покровитель въ силата на побратимяването, то това той е правилъ само отъ признателность къмъ него, тъй че едвали може да се мисли за нѣкаква васална зависимость на Стрѣза отъ сръбския жупанъ[2]); по-скоро отношенията му съ последния сж били съюзнически, защото, споредъ думитѣ на Теодосия, следъ като Стефанъ го въдворилъ въ Просѣкъ, **дроуга себѣ и брата имѣти оудостоивь, и вь помошть вьсакоу кьждо комоуждо обрѣтати се о семь оувѣштавша**[3]).

Това неочаквано разпадане на държавата силно изплашило Борила, и той билъ принуденъ да обърне сериозно внимание на тия двама български отцепили се воеводи, особено на Слава, който бѣ вече призналъ своята васална зависимость отъ латинския императоръ. Обаче, за да може да поведе борба съ последния, нему се налагало да се намѣси въ латинскитѣ отношения на Балканския полуостровъ, както това ще покажатъ развилитѣ се въ края на 1208 год. събития.

Както пловдивската победа, така и сполучливиятъ роднински съюзъ съ деспотъ Слава повдигнали духа на императоръ Хенриха. Сега той вмѣсто да продължава войната съ българитѣ, решилъ да се възползува отъ настаналитѣ благо-

---

[1]) Život sv. Symeona, pp. 22, 32—23, 1.
[2]) П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 59—60.
[3]) Теодосий, п. т., стр. 105, 20—22.

приятни за него обстоятелства, именно, да закрепи върховната си власть на Балканския полуостровъ и преди всичко въ солунското кралство, гдето настойницитѣ на младия краль Димитра, конетабль Амадео Буфи и графъ Оберто III Биандрате поради неразположението си къмъ франкското сюзеренство вече доста продължително време се отказвали да дадатъ клетва за вѣрность на Хенриха и съставили планъ съ помощьта на ломбардскитѣ барони, чиито владения се простирали до Срѣдна Гърция, да отцепятъ солунското кралство отъ Цариградъ и да придобиятъ пълна независимость. За да попрѣчи на тоя планъ и да защити владѣтелскитѣ права на младия Димитра, Хенрихъ, като предварително се споразумѣлъ съ Слава, който се обещалъ да му помага, предприелъ походъ въ края на 1208 год. противъ Солунъ[1]). Най-първо той успѣлъ да укроти и подчини непослушнитѣ ломбардски барони, които, вѣроятно, сѫ се обръщали къмъ царь Борила съ предложение за съюзъ срещу латинския императоръ, защото тъкмо въ това време българитѣ нападнали Слава, съюзника на Хенриха, и сполучили да отнематъ отъ него крепостьта Мелникъ, който току-що бѣ преминалъ къмъ владенията на Слава. Повиканъ на помощь противъ Сѣръ, Борилъ съвсемъ не намѣрилъ съчувствие между покоренитѣ отъ латинцитѣ ромеи; сѣрчани предпочели да пустнатъ при себе си вѫтре въ градскитѣ стени единъ латински отредъ, вмѣсто българитѣ[2]). Въ сѫщото време Хенрихъ сполучилъ да установи по-тѣсна връзка на вдовствуващата кралица съ империята. Следъ това презъ пролѣтьта на 1209 год. императорътъ билъ принуденъ съ орѫжие въ рѫка да премине по цѣлата гръцка земя чакъ до Тиви и о-въ Евбея и навсѣкѫде енергично да закрепва своя сюзерененъ авторитетъ, като достигналъ това нерѣдко чрезъ жестока борба съ въорѫженъ отпоръ. Тъкмо въ това време, когато се намиралъ на о-въ Евбея, той получилъ известие, че българскиятъ царь Бо-

---

[1]) Valenciennes, ib., ch. XIV, § 571, pp. 346/7—348/9. — Подробно вж. E. Gerland, п. т., стр. 165—172.

[2]) Valenciennes, ch. XXIII, §§ 619—620, pp. 376/7—378/9. — E. Gerland, п. т., стр. 175.

рилъ се готвѣлъ да навлѣзе въ земята му съ голѣма войска[1]). Хенрихъ трѣбало бързо да се върне въ Солунъ. Оказало се, обаче, че императорътъ трѣбало да води война не съ Борила, а съ епирския деспотъ Михаила (1204—1214), който тъкмо въ това време подстжпвалъ къмъ Солунъ. Почналитѣ се веднага преговори между императора и деспота се завършили съ това, че Михаилъ призналъ върховната власть на Хенриха и дори далъ дъщеря си за жена на неговия братъ Евстахия (есеньта 1209 г.)[2]).

Известието на Валансиена, че Борилъ се готвѣлъ да навлѣзе въ земята на императора, и то въ посока къмъ Солунъ, ясно показва, че презъ 1209 год. той наистина предприелъ нѣкакъвъ походъ въ Македония и, ако не е отишелъ къмъ Солунъ, както предполагали латинцитѣ, то несъмнено самиятъ походъ не е могълъ да бжде насоченъ противъ никого другиго, освенъ противъ Стрѣза. Но, както изглежда, до военно сблъскване работата не дошла, а, за да се избѣгне опасната за двамата гражданска война, почнали се, очевидно, преговори, които се завършили съ помирението на Борила съ Стрѣза твърде необходимо за двамата: за първия, за да може да продължи борбата съ латинския императоръ и деспотъ Слава, а за втория — да се избави отъ натрапеното настойничество на сръбския великъ жупанъ. Условията, на които е станало това помирение, се опредѣлятъ отъ самото положение на работитѣ въ даденото време. Приятелството и съюзътъ на Стрѣза съ сръбския великъ жупанъ сж били особено опасни не само лично за Борила, когото просѣкскиятъ воевода съ помощьта на сърбитѣ е могълъ да нападне и да го лиши отъ престола, но и за държавата, тъй като се откжсвала една значителна и враждебно настроена часть отъ нейната територия. Затова Борилъ

---

1) Valenciennes, ib., ch. XXXVI, § 686, pp. 416/7: Mais à tant se taist ore chi li contes de cette materi, et retourne à Burille, ki s'aparelloit d'entrer en la terre l'empereour à atout grant gent.

2) Ibidem, ch. XXXVIII, §§ 689—694, pp. 418/9—420/1. — П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 63—64, предполага, че въ тоя походъ срещу Солунъ Михаилъ действувалъ въ съюзъ съ Стрѣза, безъ да посочи, кое му дава основание да прави такова предположение.

1. поискалъ отъ Стрѣза да се откаже отъ съюза съ Стефана и изобщо да скѫса съ него всѣкакви връзки и дори да се обяви за неговъ неприятель, и 2. за да задоволи честолюбието и властолюбието на Стрѣза, той му далъ титлата севастократоръ[1]), която се давала въ България, както и въ Византия, на най-близкитѣ до царя роднини — синове и братя и въ чиновническата иерархия заемала първо мѣсто следъ владѣтеля, съ други думи, Борилъ призналъ за Стрѣза най-високото достоинство следъ себе си, като въ сѫщото време му повѣрилъ пълновластно да управлява българскитѣ юго-западни земи, които той бѣ вече отцепилъ отъ държавата. Стрѣзъ, който и безъ това се теготилъ вече отъ покровителството, или, по-добре отъ опекунството на сръбския великъ жупанъ, възприелъ предложението на Борила на горнитѣ условия, понеже си запазвалъ своята вѫтрешна самостойность, и предпочелъ да се отметне отъ Стефана. При какви обстоятелства е станало това отмѣтане, сръбскитѣ извори нищо не споменуватъ; тѣ само изтъкватъ че отмѣтането на Стрѣза се длъжи на неговата гордость и непризнателность, които се свързватъ съ неговия жестокъ характеръ. Ето какво ни разказва за него Теодосий:

„Следъ като много разбогатѣ и за него може да се каже надебелѣ, затлъстѣ и се разшири отъ безумие, и забрави Бога

---

[1]) Съ тая титла Стрѣзъ е означенъ и въ българския Синодикъ (п. т. стр. 87, § 115: стрѣзю севастократороу). — П. Мутафчиевъ, като изтъква, че Стрѣзъ не е могълъ да бѫде севастократоръ при Ив. Асѣня II, защото тогава такъвъ билъ братъ му Александъръ, твърди, че „той не може да бѫде отнесенъ и къмъ царуването на Борила, защото въ такъвъ случай неговото име би трѣбало да се намѣри въ основната часть на Синодика“, и затова той заключава, че тая титла Стрѣзъ е носилъ още при Калояна (п. т. стр. 48—49). Преди всичко, въ основната часть на Синодика, която се завършвала съ статия 112 по изданието на М. Попруженко (стр. 82), не е имало още списъкъ на българскитѣ царе и царици и тѣхнитѣ деца и роднини; той билъ внесенъ много по-късно, не по-рано отъ втората половина на XIII. в., а, може би, и презъ XIV в., и поради това името на севастократоръ Стрѣза не е могло да попадне въ Синодика. После, личностьта на Стрѣза изпъква само при Борила и при това като младъ човѣкъ, защото, ако Стрѣзъ би заемалъ такъвъ високъ санъ при Калояна, той щѣше да се прояви въ нѣщо. Опитътъ пъкъ на г. М-ева да докаже, че comestabularius Sergius билъ севастократоръ Стрѣзъ, се оказа несполучливъ (вж. тукъ погоре, стр. 175 бел. 3).

като се надигна въ ума, той се показа убиецъ и немилостивъ, яростенъ и некротъкъ и твърде безчестенъ, защото, следъ като си издигна домъ на скалата въ горереказания Просѣкъ — тая скала е твърде висока до двеста сажени и повече, а подъ нея, прилепяйки се, тече голѣмата рѣка, наричана Вардаръ — на тая скала, като я постла съ дървета, направи си позорище. Когато имаше, клетникътъ, да се весели, той председателствуваше, като се опиваше, на това мръсно и смъртно сѫдилище, като играеше и се веселѣше[1]). А веселбата му бѣше човѣшката смърть, и за най-малката вина съгрѣшилия той осѫждаше на смърть и заповѣдваше на (го) хвърлятъ низъ оная страшна по височина скала, отъ онова позорище. И когато хвърляха нѣкого, той веселъ къмъ него извикваше: „Гледай да не си наквасишъ кожуха“, защото хвърлениятъ не можеше да падне другаде, освенъ въ самата оная рѣка; и ако нѣкой имаше нѣкого отъ своитѣ или пъкъ човѣци, боящи се отъ Бога, обикаляха оная рѣка, търсейки, дали водата нѣма да (го) изхвърли, за да го вfocusиматъ и удостоятъ съ човѣшко погребение; ако пъкъ нейде въ дълбочината биваше задържанъ, той ставаше храна за рибитѣ. Такава бѣше неговата веселба, както казахме — човѣшка смърть, такива работи ставаха отъ нея у него защото, уповавайки се на крепостьта и здравината на високата скала, а не на Бога, той, каменоумниятъ, каза въ себе си: „Кой е тоя, който ще ме свали оттука“, безъ да си спомни, клет-

---

[1]) Въ текста се чете: на томь оубо камени дрѣвіемь помостивъ позорище свое сътвори. вънегда же въселити се (вм. веселити се, защото въселити се значи „поселявамъ се“, „заселявамъ се“, които тукъ съвсемъ не подхождатъ; въ текста на Йор. Ивановъ, Български старини, стр. 477, стои веселити) бѣше шканиюмоу прѣдьсѣдѣаше оупиваѥ се на мрьскомь томь и съмрьтнѣмь соудишти играѥ и веселѥ се. Цѣлия тоя пасажъ г. М-евъ превежда съ думитѣ: „Върху тази скала той си построилъ кула и тамъ пиянствувалъ и се веселилъ“ (п. т., стр. 61); очевидно той не можалъ да се справи съ тоя текстъ. Думата позорище въ старо-славянския и старобългарския езикъ никога не е значила „кула“, а само θέατρον — театъръ, употрѣбено тукъ иронически, т. е., че Стрѣзъ направилъ нѣкаква дървена, подобна на театралната платформа близо до мѣстото, отгдето се хвърляли осѫденитѣ и гдето той произнасялъ присѫдитѣ си, и затова Теодосий подигравателно я нарича „сѫдилище“; тамъ той играелъ и се веселѣлъ. — Сѫщо и Йор. Ивановъ неправилно раздѣлилъ думата помостивъ на по мости въ, което прави съвсемъ непонятно изречението

никътъ, казаното къмъ такъвъ (като него): Понеже ти си твърде безчестенъ и гордостьта на сърдцето ти се въздигна, като издигашъ своя храмъ на високо мѣсто и въ сърдцето си казвашъ: „Кой ще ме свали", то макаръ и като орелъ да се издигнешъ и срѣдъ звездитѣ да устроишъ гнѣздо, и оттамъ ще те сваля, казва Господь[1]). Като чуваше това за него, благочестивиятъ Стефанъ скърбѣше и, боейки се отъ Бога, отъ съвѣстьта си се осѫждаше, загдето, като спасилъ отъ смърть такъвъ единъ свирепоуменъ младежъ, и го отхранилъ и го направилъ господарь, считаше за гнусота братството, (което имालъ) къмъ него. Много пѫти, поучавайки го, му пишеше и го молѣше да се откаже отъ такива (работи), но както Соломонъ казва, думайки: „изобличи мѫдрия, и ще те обикне, а безумния — ще те намрази"[2]), така и тоя, наистина безуменъ, намрази обичащия го, като забрави всичко, което отначало му бѣ направилъ Стефанъ, и вмѣсто милость стана немилостивъ къмъ него, защото, като потъпка божията заповѣдь, стана клетвопрестѫпникъ, презрѣ евангелското побратимяване, побѣгна отъ него съ обичь и отстѫпи и по вѣра (т. е. отказалъ се да го обича и вдигналъ вѣра отъ него)[3]). Самъ Стефанъ въ житието на баща си пише: „Но за него (Стрѣза) се сбѫдна словото Господне: „добриятъ човѣкъ отъ доброто съкровище на сърдцето си изнася добро, а лошиятъ човѣкъ отъ лошото съкровище (на сърдцето си) изнася лошо"[4]); за него се сбѫдна и писанието: Надебелѣ и затлъстѣ, и се отметна възлюбениятъ, забрави възпиталия го въ Бога. Подбужданъ отъ дявола, той се отметна, и крамола вдигна противъ мене, и почна да се готви, за да ми въздаде лошо за добро, и да разори мене и отечеството ми и подкрепата на светеца" (св. Симеона)[5]), а Доментианъ за отношенията на Стрѣза къмъ Стефана съобщава накратко само следното: „Намѣри се нѣкой-си Стрѣзъ отъ българскитѣ страни, при това отгледанъ отъ съпрестол-

---

[1]) Вж. пророкъ Авдий, 1,3—4; ср. прор. Иеремия, 49,16.
[2]) Притчи Соломонови, 9,8.
[3]) Теодосий, п. т., стр. 105,26—107,17.
[4]) Матей, 12,35.
[5]) Život sv. Symeona, cap. 17, p. 23,3—10.

ника на св. Симеона, великия жупанъ киръ Стефана, и за голѣмата му любовь и за всичкитѣ добрини, които той му направи, отметна се отъ него и, като потъпка божията заповѣдь и евангелското побратимяване, вдигна противъ него голѣма война[1]").

Всичкитѣ тия съобщения на сръбскитѣ извори, които се намирали въ известна зависимость единъ отъ други[2]), колкото и да представятъ Стрѣза крайно неблагодаренъ, жестокъ и безчовѣченъ[3]), съ което и тримата писатели, очевидно, сѫ искали да оправдаятъ по-сетнешната постѫпка на Стефана — предумишленото убийство на Стрѣза, ясно показватъ, че Стрѣзъ не само се отметналъ отъ Стефана и преминалъ къмъ своитѣ съотечественици — българитѣ, но и станалъ най-вързлъ и непримиримъ врагъ на сръбския великъ жупанъ, което се изразило въ това, че изпращанитѣ отъ Стефана сръбски велможи съ писмо до него или пъкъ да го уговорятъ да се върне отново къмъ своя благодетель, Стрѣзъ ги „свирепо измѫчвалъ и дори ги хвърлялъ отъ крепостната височина въ рѣка Вардаръ"[4]), както се казва въ тъй нареченото „Житїє кнѧза Стрѣ-

---

[1]) Живот св. Симеуна и св. Саве, п. т., стр. 206.

[2]) Вж. П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 61, бел. 2.

[3]) Впрочемъ, подобна характеристика на Стрѣза намираме въ единъ документъ отъ канцеларията на Охридската архиепископия. Нѣкой-си севастъ Львъ Мосхопулъ иска отъ духовния сѫдъ да бѫде разторгнатъ бракътъ му съ дъщерята на починалия севастъ Стефана Гавра, защото билъ свързанъ χαρικῇ τινὶ δυσκολίᾳ καὶ βίᾳ τοῦ τηνικαῦτα κρατοῦντος τῶν ἐνταῦθα χωρῶν τοῦ ἀποιχομένου Στρεάζου, т. е. „при едно мрачно разположение на духа и насилие на тогавашния владѣтель на тукашнитѣ страни, починалия Стрѣза" и при малолѣтството на момата (вж. П. Никовъ, Материяли за срѣдневѣковната история на България, стр. 8, 18, № 8). Едвали може да има съмнение, че тукъ става дума за нашия Стрѣзъ. Самата тѫжба на Лъва Мосхопулъ се отнася следъ смъртьта на Стрѣза, следъ 1212 год., именно, когато юго-западнитѣ български земи минали подъ властьта на епирския деспотъ Теодора Комнина Дука (вж. тукъ по-долу, стр. 318).

[4]) П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 62—63. — Ние, обаче, не можемъ да се съгласимъ съ предположението на г. Мутафчиева, какво „въ Просѣкъ или другитѣ крѣпости сѫ били оставени сръбски гарнизони или пъкъ, че на Стрѣза сѫ били дадени като помощници и съвѣтници сръбски велможи", защото, ако просѣкскиятъ воевода бѣ изпадналъ въ такова положение, то той не би могълъ тъй лесно да се отметне отъ своя покровитель; освенъ това, другитѣ

гана“, макаръ тоя разказъ и да нѣма никаква историческа стойность[1]). И наистина, следъ отмѣтането си отъ Стефана, Стрѣзъ станалъ най-дееенъ съюзникъ и помощникъ на Борила противъ всички врагове на България.

Следъ като се бѣ помирилъ съ епирския деспотъ Михаила I въ края на 1209 год., Хенрихъ ималъ вече възможность окончателно да се разправи съ враговетѣ си на полуострова, и по тоя начинъ романската феодална държава, възникнала на мѣстото на Византия, получила нова организация на „Майското поле“ по стария франкски обичай въ „парламента“, който билъ откритъ на 2. май 1210 год. въ долината Равеника при гр. Ламия (сег. Зейтунъ) и на който били опредѣлени всички феодални княжества и тѣхнитѣ политически и църковни отношения спрямо латинската империя[2]). Но (и следъ това Хенрихъ трѣбало да остане въ западната часть на полуострова, за да отбива нападенията на Стрѣза въ съюзъ съ деспотъ Михаила I презъ цѣлата 1210 година[3]). Затова той се хвали въ споменатото си писмо, че „макаръ и двамата да сѫ му дали клетвено задлъжение за вѣрность, обаче тѣ съ всичкитѣ си сили заплашвали съ нашата гибель въ ония страни“ и че Михаилъ четири пѫти, а Стрѣзъ три пѫти дали предъ него клетви, които нито единиятъ, нито другиятъ не се подвоумили нѣколко пѫти да нарушатъ“, или че „той отнелъ отъ тѣхъ по-голѣмата часть отъ най-добрата и хубава земя и че, ако да не бѣха го викали постоянно по важни работи, то за тѣхъ не би останала дори най-малка кѫща въ неговата империя“[4]). Но не подлежи на

крепости, както видѣхме, споредъ изричното свидетелство на Теодосия (п. т., стр. 105, 10—16), се намирали въ рѫцетѣ на български воеводи.

[1]) Подробно за тоя разказъ вж. П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 73—77.

[2]) Г. Ф. Герцбергъ, п. т., стр. 378—380.— E. Gerland, п. т., стр. 192—209.

[3]) E. Gerland, п. т., стр. 191—192.— П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 64.

[4]) Вж. Buchon, ib., p. 211, col. 2: qui duo (Michalitius et Stratius) licet nobis fidelitatis juramento sacramentum prestitissent, totis tamen viribus suis in partibus illis nostro exitio imminebant . . . Quater enim Michalitius et ter Stratius juramenta nobis prestiterunt, que neuter illorum toties infringere dubitavit . . . Nos enim de optima et speciosa terra quam tenebant, majorem eis partem abstulimus; et nisi major negocia nos constanter revocassent, non eis sola domuncula remanisset in nostro imperio.

никакво съмнение, че тия нападения имали за цель да отвличатъ вниманието на Хенриха отъ действията на Борила, който въ това време бѣше влѣзълъ въ връзка съ никейския императоръ за съюзъ противъ латинцитѣ. Едновременно съ успѣхитѣ на Хенриха следъ пловдивския бой растѣла и силата на никейската империя благодарение на неуморнитѣ залѣгания на Теодора I Ласкарисъ. Презъ лѣтото на 1209 год. се свършилъ срокътъ на двегодишното примирие между латинци и никейци. Хенрихъ, който билъ заетъ съ работитѣ си на Балканския полуостровъ, за да отклони всѣка опасность откъмъ Никея, влѣзълъ въ съюзъ съ турския (иконийския) султанъ, който въ 1210 год. обявилъ война на Т. Ласкариса. По тоя начинъ Хенрихъ и тоя пжть сполучилъ да отвлѣче вниманието на никейския императоръ. Обаче Т. Ласкарисъ въ едно сражение при Антиохия съвършено разбилъ турския султанъ (презъ юний 1210 г.) и отново обърналъ погледитѣ си къмъ латинцитѣ, като кроилъ вече планове за нападение на Цариградъ и за освобождението му отъ кръстоносцитѣ съ помощьта на своитѣ съюзници на Балканския полуостровъ, и, преди всичко, на българския царь[1]).

Следъ сключването на съюза съ Т. Ласкарисъ, докато латинскиятъ императоръ се разправялъ съ своитѣ врагове въ южната часть на полуострова и вниманието му било не помалко отвличано отъ успѣхитѣ на никейцитѣ въ Мала Азия, царь Борилъ поискалъ да използува удобния моментъ, за да отстрани друга една опасность, която го заплашвала отвжтре. Пловдивското поражение едвали е могло да мине за Борила спокойно, безъ да обърне върху си вниманието на политическитѣ му врагове въ България. Въпрѣки това, че той бѣ наказалъ деспотъ Слава за съюза му съ латинцитѣ и се бѣ помирилъ съ Стрѣза, все пакъ следъ тая катастрофа кипежътъ на духоветѣ въ царството противъ Борила отново се почналъ и тоя пжть въ много по-опасна форма, защото той излизалъ не отъ отдѣлни, враждебно настроени противъ царя личности, съ коитѣ Борилъ лесно можалъ да се разправи въ

[1]) Ibidem, p. 212, coll. 1—2. — E. Gerland, п. т., стр. 214.

началото на царуването си, а отдолу — отъ народнитѣ маси и се изразилъ въ богомилско движение, което тогава се бѣ особено засилило. Но преди да разгледаме причинитѣ и характера на богомилското движение при Борила, ние ще се опитаме да разяснимъ другъ единъ въпросъ, който не малко ще ни помогне да разберемъ истинскитѣ причини както на самото движение, тъй и на гонението, повдигнато отъ Борила срещу богомилитѣ, именно въпроса: вземали ли сж богомилитѣ участие въ освободителната война, или не?

Колкото и да сж оскждни фактическитѣ данни, които биха ни дали възможность окончателно да се произнесемъ по тоя въпросъ, все пакъ поради неговата важность нѣкои историци сж се изказали колко-годе положително. Така, К. Иречекъ, като счита още не разяснени причинитѣ за гонението на богомилската ересь при царь Борила, казва, че тя „не само била оставена отъ предшественицитѣ на Борила въ покой, но дори, споредъ неговото мнение, е играла важна роля въ възстанието на Петра и Асѣня, както и въ възстанията отъ XI вѣкъ"[1]), безъ обаче да посочи, въ какво се е изразила тая роля; това мнение на Иречека било поддържано и отъ В. Макушева[2]). Обаче Ѳ. Успенски, като си задава въпросъ за сжществуването на религиозния елементъ въ възстанието на Петра и Асѣня, разглежда основно тоя въпросъ и дохожда до съвсемъ противоположни резултати. „Като отдѣлимъ, пише той, преди всичко теоритическата и практическата частъ въ учението на богомилитѣ, ние забелязваме, че последната (практическата) часть заключава въ себе си правила и положения, които не били удобопримѣними къмъ установената уредба на общественитѣ отношения. Въ примѣнение къмъ обществения животъ и къмъ социалнитѣ отношения богомилството е проникнато съ строго прокаранъ принципъ на братство и взаимно равенство, близъкъ изводъ отъ което било отричането на сжществуващата църква съ нейната иерархия и на държавата

[1]) Вж. Исторія Болгаръ, одеско издание, стр. 329. — Сжщото повтаря и Fr. Hýbl, Dějiny národa bulharského. I. Praha 1930, стр. 162.

[2]) Вж. неговата рецензия върху Иречековата история, ЖМНПр., ч. 197 (1878), стр. 55 сл.

съ нейнитѣ съсловни различия. Презъ цѣлото време богомилството се смѣтало като враждебенъ за държавата и църквата елементъ и се разпространявало главно въ долнитѣ класи на населението. Бивали сѫ, обаче, случаи, когато учителитѣ на богомилитѣ сѫ имали достѫпъ и при императорския дворъ, привличали сѫ на своя страна нѣкои високопоставени византийци, както и славянски князе (въ Босна), и сѫ достигали по тоя начинъ да ослабятъ строгитѣ мѣрки, предприемани отъ правителствата противъ тая секта... Но това още не предразполага да се приеме широко участие на религиозния елементъ въ занимаващитѣ ни събития. Богомилството не било дозволено учение въ областитѣ на византийската империя, духовенството водѣло съ него постоянна борба и е обръщало въ господствуващата църква значителни маси богомили. Ако да бѣха влѣзли Асѣневци въ съюзъ съ богомилитѣ, то по всѣка вѣроятность демократическиятъ принципъ отъ мировъззрението на последнитѣ щѣше да намѣри и примѣнение при организацията на второто царство. Между това не само не сѫ се спазили посочвания на такъвъ характеръ въ организацията на църквата и държавата, но — което сѫщо така е твърде важно — и папа Инокентий III, суровиятъ гонитель на сектата на западъ и на изтокъ, нито веднажъ не намѣрилъ за нужно да предупреди българския царь противъ опаснитѣ сношения съ богомилитѣ".

Освенъ това, като отказва всѣко участие на богомилитѣ въ освобождението на България, Ѳ. Успенски отрича изобщо участието на религиозенъ елементъ въ възстанието на Петра и Асѣня. Избирането на архиепископъ въ 1186 г. (sic) въ Търново и провъзгласяването му за независимъ отъ цариградския патриархъ глава на българската църква показватъ, че възстановителитѣ на българското царство не оставяли безъ внимание и нравственитѣ мотиви за закрепата и разширението на своята власть. „Интереситѣ на свѣтската и духовната власть въ борбата за независимость сѫ били напълно солидарни; но идеалитѣ и на едната, и на другата власть, както и мѣроприятията въ организацията на църквата и държавата сѫ имали за свой изворъ Цариградъ. Безъ да говоримъ за друго, бълга-

ритѣ отнасятъ отъ областитѣ, подчинени на византийцитѣ, мощитѣ на почитанитѣ въ народа божии угодници „большіе ради чести и утвержденія своего царства“, строятъ църкви и ги украсяватъ, уреждатъ съ блѣсъкъ и величие царския и архиепископския дворъ. Като не се надѣвали, най-сетне, да достигнатъ пълна честь чрезъ посрѣдството на цариградския патриархъ, царьтъ и архиепископътъ обрѫщатъ погледитѣ си на западъ и получаватъ въ църковенъ актъ, чрезъ властьта на римския папа, утвърдение въ домогванията си за права, отъ които тѣ вече формално сѫ се ползували. Но никакъ не трѣба да изпущаме изъ-предъ видъ и това обстоятелство, че богомилството въ края на XII и началото на XIII вѣкъ, когато е имало вече яка организация, по своитѣ принципи и по своята уредба било враждебно въ сѫщата мѣрка на новата уредба въ България, както и на старата въ Византия“. Най-сетне Ѳ. Успенски, като разглежда известията за участието на сектантитѣ на Балканския полуостровъ въ политическитѣ събития, именно известието на Н. Акомината за превземането на Пловдивъ отъ Фридриха Барбароса, когато избѣгали всички жители, освенъ арменцитѣ, и друго, което ни предава Вилардуенъ, че въ 1206 год. пловдивскитѣ сектанти, наречени павликяни, предали града на българския царь Калояна, дохожда до заключение, че тукъ безъ всѣко основание сѫ се считали досега споменатитѣ „арменци“ и „павликяни“ за български богомили, че както въ едното, тъй и въ другото известия, които сѫ едничкитѣ посочвания за участието на еретицитѣ, се съдържа повече етнически, отколкото религиозенъ смисълъ и че тия известия съвсемъ не сѫ дотолкова важни и значителни, за да се правятъ отъ тѣхъ широки заключения за социалнитѣ и политически тенденции на българскитѣ богомили. „По тоя начинъ, завършва Ѳ. Успенски, ние дохождаме до отрицателенъ изводъ по въпроса за участието на богомилитѣ въ борбата на България за независимость, като отнасяме известнитѣ мѣста отъ Н. Акомината и Вилардуена не къмъ богомилитѣ, но къмъ арменцитѣ. Само по себе си се разбира, че съ това никакъ не се ослабва важностьта на другитѣ исторически свидетелства, споредъ

които сектата на богомилитѣ се представя твърде разпространена въ България"[1]).

Едвали ще се намѣри нѣкой, който да оспорва изложеното тукъ мнение на Ѳ. Успенски; но то ще стане още поясно и ще се подкрепи още по-добре, ако се обърне внимание и на друго едно обстоятелство не по-малко важно за разрешението на поставения въпросъ. — Ние оставихме богомилството въ България въ началото на XII вѣкъ, следъ гонението, което бѣ повдигналъ императоръ Алексий I Комнинъ. Колкото и строго да е било това гонение, то все пакъ не могло да унищожи съвсемъ богомилството или пъкъ да ослаби силата на неговото разпространение, защото то е намирало храна, както видѣхме, въ самото тежко социално-економическо положение на народната маса[2]). Обаче презъ XII вѣкъ богомилството се бѣ вече разпространило не само по цѣла Тракия, Македония, Сърбия и Далмация, но и вънъ отъ предѣлитѣ на Балканския полуостровъ подъ имената „катари" и „патарени". Споредъ свидетелството на италианеца Реньеро Саккони, — който билъ дълго време патаренски проповѣдникъ, а после се отрекълъ отъ ересьта и, като членъ на доминиканския орденъ, станалъ дори инквизиторъ, — отъ Черно море до Атлантическия океанъ се наброявали до 16 „катарски църкви", отъ които три имало въ Франция, седемь въ горна Италия и три въ славянскитѣ земи, въ България две: тъй нареченитѣ българска въ юго-западнитѣ български земи, днешна Македония, и драговишка — въ южнитѣ, Тракия. Въ самия Цариградъ имало две богомилски общини: ecclesia Latinorum et ecclesia Graecorum, едната, както показватъ и самитѣ имена, за ромеитѣ, а другата — за франкитѣ и ломбардцитѣ[3]). За разпространението на богомилството ни съобщава и житието на св. Илариона Мъгленски, който въ проложното житие е нареченъ конинь на богъмили[4]), че презъ втората половина на XII вѣкъ богомилската

[1]) Ѳ. Успенскій, Образованіе и пр., стр. 219—228. — За „арменцитѣ" и „павликянитѣ" вж. тукъ по-горе, стр. 26, бел. 1.

[2]) Вж. В. Н. Златарски, История на българската държава и пр., т. II, стр. 352—354.

[3]) К. Иречекъ, Исторія Болгаръ, стр. 328.

[4]) Йор. Ивановъ, Български старини, стр. 420.

ересь получила такава сила, че императоръ Мануилъ I Комнинъ едва не се отцепилъ отъ православието: **Толико бо оны възмоглы быша ереси, якоже и кvръ Манoилоу, царю гръчьскомоу, къ малѣ не отпасти от благочьстивыѧ нашеѧ вѣры**, пише патриархъ Евтимий[1]), а това ясно показва, доколко богомилството било напреднало презъ даденото време. Но и при все това то се е държало и развивало само въ своитѣ главни центрове — въ Тракия и Македония. Досега нѣмаме никакви известия, отъ които да се заключи, че то е вирѣело и въ северна България презъ времето на византийското владичество и че тамъ то се е разпространявало, тъй че дори въ най-голѣмия си разцвѣтъ, въ най-голѣмата си сила то не е могло тамъ да пусне корени. Затова, когато избухнало възстанието въ Търново, то не е могло да има каквото и да било влияние или значение въ борбата за независимость. Ако легендата за св. Димитра, която казва, че светецътъ въ 1185 год. напусналъ Солунъ и се явилъ въ Търново, за да помага на възсталналитѣ, и да се приписва на македонски бѣжанци, обаче надали ще трѣба да се мисли, че това сѫ били богомили, защото това би било несъгласно съ самото богомилско учение, което не признавало и отхвърляло светиитѣ, а пъкъ македонското българско население, доколкото за сега е известно, не вземало участие въ възстаническото движение.

Но, като отричаме участието на богомилитѣ въ възстанието на Петра и Асѣня, какъ тогава ще трѣба да обяснимъ причинитѣ за бързото разпространение на богомилството и препълване на българската държава при царь Борила съ богомили, както изрично е казано въ неговия Синодикъ: **Понеже въселѫкавыи нашь врагъ. по въсеи блъгарстѣи земли. манихеинскѫѭ ересь разсѣа смѣсивь сиѫ съ масалианскоѫ**[2]), а това е тъкмо богомилската ересь, тъй че царь Борилъ билъ принуденъ да свика църковенъ съборъ въ Търново, за да осѫди еретицитѣ? Тоя фактъ, несъмнено, се е намиралъ въ връзка съ разпространението границитѣ на възобновеното българско царство

---

[1]) E. Kałužniacki, Werke etc., p. 52.

[2]) Вж. по-новото издание на М. Г. Попруженко, § 38 по Палаузовия текстъ, стр. 42, а по Дриновия — § 45, стр. 43.

на югъ и юго-изтокъ, въ Тракия и Македония. Ние видѣхме, каква колонизаторска дейность развилъ царь Калоянъ при превземането на ромейскитѣ области въ Тракия, въ центъра на богомилитѣ: населението на цѣли села и градове, разрушени отъ него, той преселвалъ въ северна България покрай Дунава; сжщитѣ премѣствания на населението, несъмнено, сж ставали и следъ освобождението на юго-западнитѣ български земи (днешна Македония) и присъединението имъ къмъ държавата[1]). Тия преселници, споредъ насъ, сж били главнитѣ разпространители и насадители на богомилската ересь изобщо „по въсеи блъгарстѣи земли" и въ частность въ северна България, гдето тя почнала вече да играе известна роля. За нѣкое богомилско движение при царь Калояна едвали може да става и дума, защото неговото сближение съ папа Инокентия III, най-върлия гонитель на еретицитѣ, и неговиятъ суровъ характеръ сж отнемали всѣка смѣлость за каквото и да било вѣрско предприятие отъ страна на богомилитѣ. Следъ смъртьта, обаче, на тоя български царь богомилитѣ, намѣрили въ България добра и готова вече почва за разпространение на своето учение, бързо се раздвижватъ. Нѣма нужда тукъ да се изтъква економическата съсипия на населението отъ продължителнитѣ войни на Калояна, — зло, което най-лесно е възбуждало духоветѣ въ България, като земедѣлска страна. Но къмъ това зло се присъединявало друго — политическо зло, което собствено и издигнало богомилството като факторъ въ държавата. Ние имахме вече случай да изтъкнемъ една твърде характерна черта въ историята на нашето богомилство: всѣко движение на богомилитѣ въ България още отъ самото му появяване поради това, че самото учение носи върху си националенъ характеръ, винаги е бивало свързано освенъ съ економическото, но още и съ социално-политическото положение на народа. Така е било и въ даденото време. Самото узурпиране на властьта отъ Борила вече послужило, както видѣхме, като поводъ за незадоволство въ държавата противъ правителството. Освенъ това, Борилъ билъ поставенъ на престола

---

[1]) Вж. тукъ по-горе, стр. 232.

отъ една часть боляри, жадни за власть и при това отъ чуждъ произходъ, които следъ възтържествуването имъ съ убийството на царь Калояна, не се забавили да почнатъ самовластно да се разпореждатъ въ държавата и да вълржжаватъ населението противъ себе си. Не по-малко способствувала за успѣха на богомилитѣ при Борила и борбата на сжществуващитѣ тогава две болярски партии: куманска или антидинастическа, т. е. партията на Бориловото правителство, и българска или династическа, т. е. партията на привърженицитѣ на емигриралия законенъ наследникъ на престола — Ивана Асѣня. Че последниятъ, както и неговитѣ привърженици се облѣгали на богомилитѣ при свалянето на Борила отъ престола, найясно се види отъ това, че презъ царуването си Иванъ Асѣнь II не само не е гонилъ богомилитѣ, но още ги и покровителствувалъ, за което право свидетелствува едно писмо на папата до маджарския краль, въ което първиятъ се оплаква, какво Иванъ Асѣнь II „приема въ своята земя и защищава еретицитѣ, отъ които, както казватъ, цѣлата му земя е заразена и изпълнена"[1]).

При такова положение на работитѣ въ страната не е мжчно да се обяснятъ причинитѣ, които сж подбудили Борила да вдигне гонение противъ богомилитѣ. Въ помѣстения въ Синодика разказъ за дейностьта на търновския съборъ[2]) по тоя въпросъ четемъ следното: „Възникна като нѣкое зло

---

[1]) Вж. тукъ по-долу.

[2]) Тоя разказъ въ Палаузовия преписъ на Синодика не е запазенъ цѣлъ: липсва началото, защото има откжснати листове предъ него; за щастие, въ Дриновия преписъ началото е запазено, но затова пъкъ въ последния липсва краятъ, така че тия два преписа тукъ взаимно се попълватъ. Що се отнася до това, какъ е произлѣзла липсата на края въ Дриновия преписъ, то М. Г. Попруженко обяснява, че преписвачътъ е могълъ или погрѣшно да разбърка листоветѣ на своя оригиналъ и да мине къмъ преписване на неотнасящия се къмъ разказа за събора текстъ, или въ оригинала му листоветѣ сж били разбъркани, което той не забелязалъ (п. т., стр. 81, бел. 3). Понеже Дриновиятъ преписъ билъ писанъ презъ XVI вѣкъ, то, споредъ насъ, въ оригинала на Дриновия преписъ е имало откжснати листове, и преписвачътъ машинално преписвалъ, безъ да обръща внимание на сълържанието

тръне триклетата и богоомразна богомилска ересь, и като неинъ началникъ се яви тогава най-отвратителниятъ попъ Богомилъ съ своитѣ ученици[1], . . . които като нѣкои свирепи вълци (влъціи тѫж'ціи) безпощадно разграбваха стадото на Христа, за което той пролѣ своята пречиста кръвь. И като узна това, благочестивейшиятъ царь Борилъ се разпали отъ божествено желание, изпрати по цѣлата си область да ги (еретицитѣ) съберать, като нѣкои плевели въ снопи, и заповѣда да се свика съборъ"[2]. Но едвали едно само усърдие къмъ православието, а още по-малко влиянието на папата[3] е подбудило Борила да почне гонение противъ богомилитѣ. Очевидно, тукъ сѫ действували и чисто вѫтрешни причини, отъ които право е зависѣла трайностьта на Бориловото царуване. Помирението на Борила съ Стрѣза не донесло, както изглежда, никакво успокоение въ страната, и кипежътъ на духоветѣ все още продължавалъ да сѫществува противъ узурпатора. Въ преследването на богомилитѣ царь Борилъ виждалъ най-добро срѣдство, за да се избави отъ своитѣ политически врагове, а съ парализирането на богомилското движение той мислилъ да прекрати и враждебното нему политическо течение. Това сѫ, споредъ насъ, причинитѣ, които сѫ принудили Борила да свика на 11. февруарий 1211 год. въ Търново църковенъ съборъ, чиято дейность се описва въ споменатия разказъ въ Синодика по следния начинъ:

Тоя съборъ билъ съставенъ отъ всички архиереи, свещеници и иноци, а сѫщо и отъ всички боляри и „множество много прочего народа". Когато съборянитѣ се събрали въ една

---

[1]) Тукъ подъ думата тогда съставительтъ на разказа е ималъ предъ видъ времето на царь Петра, както се вижда отъ § 39 (п. т., стр. 42): попа бгомила иже при Петрѣ црѝ блъгарстѣмь. въспріемшаго манихеискѫѭ сіѫ ересь и въ блъгарстѣи земли разсѣавшаго.

[2]) По изд. на М. Г. Попруженко, П. § 110, стр. 78 и Др. § 93, стр. 79.

[3]) Вж. М. С. Дриновъ, Історія на българската църква. Съчинения, т. II, стр. 76, бел 33; той, като се опира на едно известие на абата Алберика, който споменува за изпращането на нѣкакъвъ-си кардиналъ отъ Римъ при Борила, приема, че Борилъ свикалъ събора по искането на папата, обаче кардиналътъ билъ изпратенъ въ Търново, както ще видимъ, много по-късно, вече следъ търновския съборъ.

отъ голѣмитѣ църкви въ Търново, царьтъ открилъ събора съ голѣма тържественость, тъй като се явилъ тамъ въ пълно царско облѣкло — **съ свѣтлоѫ багрѣницеѫ**. Председателствувалъ събора самъ царьтъ. Следъ откриването на събора той заповѣдалъ да доведатъ еретицитѣ — **нечьстїа сѣателѧ**, но изведнажъ не почналъ да ги изобличава неочаквано, а поискалъ да ги „улови“ съ **коликоѫ хытростїѫ**, като имъ казалъ да снематъ отъ себе си всѣкакъвъ страхъ и смѣло да изложатъ своето **хоулное оученїе**. Еретицитѣ, безъ да забележатъ хитростьта, предполагайки, че тѣ ще „уловятъ“ царя и ония, които били съ него, свободно изложили **късѧ злославнѫѫ ихъ ересь**. Следъ като изслушали еретицитѣ, съборътъ съ царя начело пристѫпили къмъ изобличението на тѣхното **мѫдрованїе** съ цитати отъ божественитѣ писания. Изобличаванитѣ стояли **ӕкоже рыбы безгласны**, изпълнени съ пълно недоумение, а царьтъ, като ги считалъ за напълно опровъргнати и мислилъ, че истината възтържествувала, **радости исплънени сѧ** и заповѣдалъ да се пазятъ еретицитѣ и тия, които били отъ тѣхъ измамени. Като узнали това, нѣкои отъ тѣхъ оставили учението си и се върнали отново въ православната църква, а ония, които не се покорили на събора, били предадени на разни видове смъртни наказания и заточение[1]). Следъ това Борилъ се разпоредилъ да се преведе отъ гръцки на български „съборникъ“, т. е. последование, което се четѣло въ „недѣлята на православието“ и се придружавало съ анатематствувания на предишнитѣ ереси, както това било установено да се прави отъ 843 год., откакъ било възстановено иконопочитанието при императрица Теодора. Въ отдѣлна статия къмъ превода царьтъ заповѣдалъ да се притурятъ и деянията на неговия съборъ, който да се впише въ броя на православнитѣ събори, „защото преди неговото царуване никой другъ не бѣ свиквалъ тоя православенъ съборъ“, та всичко наедно да може да се чете въ първата недѣля на

---

[1]) Способътъ, който Борилъ употрѣбилъ, твърде много прилича на оня, съ който си послужилъ и Алексий I Комнинъ при изобличението на богомилитѣ въ началото на XII вѣкъ (вж. В. Н. Златарски, История на българската държава и пр., т. II, стр. 358—360). Борилъ, очевидно, подражавалъ въ случая на тоя византийски императоръ.

великия постъ, като се произнася църковно проклятие, наредъ съ другитѣ врагове на вѣрата, сжщо и за Богомила и неговитѣ български продължители. „Всичко това се извърши и заповѣдано бѣше отъ благочестивия царь Борила въ лѣто 6718, индиктъ 14, лунна година 11, слънчевъ кржгъ 15 година, 11 февруарий въ петъкъ на сирната недѣля[1]). И следъ като добре уреди всичко това и закри събора, православниятъ нашъ царь отиде въ църквата и, като поблагодари Богу, отпусна всѣкого въ своя си“[2]).

Въ приведения тукъ разказъ отъ Синодика търновскиятъ съборъ въ 1211 год. е нареченъ православенъ и билъ вписанъ въ броя на православнитѣ събори, а самиятъ царь Борилъ се означава като православенъ царь. Друго едно нѣщо, което се хвърля въ очи, е това, че въ разказа нищо не се споменува за българския примасъ, който, споредъ обясненията на Инокентия III, се равнявалъ на патриархъ и за какъвто сж го считали и самитѣ българи, а като такъвъ той би трѣбало да играе важна роля на събора, а между това, по всичко изглежда, той не е присжтствувалъ въ заседанията на

---

[1]) Посочената тукъ година 6718 отъ С. М. отговаря на 1210 год. отъ Хр., но тя не съвпада съ 14 индиктъ, защото последниятъ дава 1211 год. отъ Хр.; сжщо така и годинитѣ на лунния кржгъ—11 не сж вѣрни, а годинитѣ на слънчевия кржгъ отговарятъ на 1210 год. Тая тъкмо бъркотия въ хронологическитѣ данни по-рано караше едни историци да вэематъ за търновския съборъ годината 1210, а други — 1211 год. Но, като се вземе предвидъ обстоятелството, че голѣмитѣ числа по-лесно могатъ да се сбъркатъ при изчисление, а главно при преписването дори малкитѣ числа се объркватъ, посочениятъ день на месеца и на седмицата — 11. февруарий, петъкъ на сирната седмица окончателно разрешава въпроса въ полза на 1211 г. и на 14. индиктъ, защото 11. февруарий презъ тая година се падалъ въ петъкъ на сирната седмица (Ср. В. Г. Васильевскій, Обновленіе болгар. патріаршества и пр., п. т., стр. 11, прим. 1. — М. Г. Попруженко, Синодикъ и пр., стр. XII, прим. 1). Тоя сжщиятъ изводъ се получава и по другъ начинъ. Презъ 1211 год. Великдень се падалъ, както и миналата 1933 год., на 3. априлъ, или сирната седмица се е почвала отъ 6. февруарий недѣля, следов., петъкътъ на тая седмица се падалъ на 11. февруарий.

[2]) Вж. по изданието на М. Попруженко, § 110 по Палаузовия преписъ, стр. 78, 80, 82, а по Дриновия — § 93, стр. 79 и 81; въ двата преписа има твърде малко разночетения, които ние приемаме споредъ поправкитѣ на М. Попруженко.

събора. Това особено подчертаване православието на събора и на царя и това отсжтствие на българския примасъ отъ събора не ще да сж били случайни, безпричинни. И наистина, императоръ Хенрихъ, както видѣхме, въ писмото си отъ септемврий 1208 год. до папата нарича Борила „най-беззаконния гонитель на божията църква" (iniquissimum persecutorem Ecclesiae Dei)[1]). Колкото и кратко да е това известие, то все пакъ ясно рисува църковната политика на царь Борила: ако той се представя отъ латинския императоръ като „най-беззаконенъ гонитель на божията църква", подъ която трѣба да се разбира само западната, католическата църква, то това показва, че Борилъ не само не приелъ сключената отъ предшественика му съ апостолския престолъ църковна уния, но той почналъ и да преследва всички, които сж я признавали. Въ какво се е изразило това негово гонение, ние не знаемъ; обаче самиятъ фактъ ни дава достатъчно основание да предположимъ че приемането на унията съ папския престолъ не е минало въ България така гладко, както на пръвъ погледъ се представя. Вече първоначалното колебание на Калояна и продължителното му бавене съ отговора си на първото папско писмо отъ началото на 1200 до 1202 год. (края) показватъ, че въпросътъ за преминаването къмъ западната църква се е обсжждалъ много време и е срещналъ не малка опозиция всрѣдъ българското духовенство; само следъ като, при сключването на мира въ 1202 год., Алексий III отказалъ да признае царското достоинство на българския царь и автономията на българската църква, Калоянъ е могълъ да убеди българското духовенство да признае върховната власть на римския първосвещеникъ; обаче, разцеплението между духовенството не е било възможно съвсемъ да се премахне: имало между българскитѣ епископи и, може би, по-голѣмата часть, такива, които строго се държали о православието и по никой начинъ не искали да се подчинятъ на авторитета на папата, или, ако сж се подчинили на първо време, то това тѣ сж направили отъ страхъ предъ суровия и строгъ Калоянъ[2]). Следъ

---

[1]) Вж. тукъ по-горе, стр. 276, бел. 1.
[2]) Вж. тукъ по-горе, стр. 154--155.

смъртьта, обаче, на тоя царь разцеплението на българското духовенство се проявило въ пълната си сила. Борилъ, който, очевидно, е търсилъ подкрепата на духовенството, взелъ страната на защитницитѣ на православието и отказалъ да признае унията съ папския престолъ. Затова той е нареченъ изрично православенъ царь въ противоположность на царя униятъ — Калояна.

Макаръ въ разказа и да се казва, че въ събора взели участие „всички архиереи“ и че присѫтствували на събора „всички боляри“, обаче това едвали трѣба да се разбира буквално. Вече отсѫтствието на българския примасъ Василия на събора показва, че той се е намиралъ въ конфликтъ съ царя и, като не желаелъ да наруши дадената на папата клетва за вѣрность, отказалъ да участвува на събора съ ония епископи, които заедно съ царя сѫ държали за православието; неговия примѣръ последвали и нѣкои отъ митрополититѣ, които до тогава били получили pallium отъ папата, по сѫщата причина — да не нарушатъ клетвата си. Сѫщото сѫ направили и ония боляри, които сѫ държали съ примаса. По тоя начинъ на събора сѫ заседавали само епископи, които сѫ останали вѣрни на православието или следъ смъртьта на Калояна отново се върнали къмъ него. Затова и търновскиятъ съборъ е нареченъ православенъ и билъ вписанъ въ броя на православнитѣ събори, защото на него не присѫтствувала оная часть отъ българското духовенство, която държала съ примаса на България. Това е била първа официална крачка за разривъ съ римската църква. Дали Борилъ е правилъ опитъ за сближение съ цариградската патриаршия въ Никея, не се знае; може би при сключването на съюза съ Теодора Ласкарисъ въ 1210 год. да е станало дума по тоя въпросъ, но отъ Никея Борилъ ще да е получилъ отговоръ въ смисълъ, че, докато въ Търново седи поставеникътъ на папата, не може да стане никакво сближение. Както и да било, но търновскиятъ съборъ билъ едничкото дѣло, което презъ краткото си царуване Борилъ предприелъ и свършилъ съ успѣхъ. Обаче, нито тържественостьта на събора, нито неговитѣ строги мѣрки противъ богомилитѣ, а оттука и противъ неговитѣ политически противници не могли да го закрепятъ, както ще видимъ, на престола.

Между това войната съ латинската империя не била свършена, и Борилъ решилъ да я продължава съ своя съюзникъ, никейския императоръ. Щомъ се научилъ за събитията въ Мала Азия и за приготовленията на Т. Ласкариса, Хенрихъ, който вече предполагалъ, че последниятъ, може би, още презъ пролѣтьта на 1211 год. крои да нападне на Цариградъ, още презъ мартъ с. г. потеглилъ отъ Солунъ за столицата, като оставилъ въ солунската область брата си Евстахия и графъ Бертолда Каценеленбогенъ. Презъ Сѣръ и Кипсела на връхъ Великдень (3. априлъ с. с.) той билъ въ Русионъ, но оттамъ трѣбало да бърза по най-краткия пѫть за Цариградъ презъ вѫтрешностьта на страната (презъ Траянополь, Хариуполь и Цурулъ). Обаче, тоя пѫть водѣлъ презъ планински мѣста и ималъ мѫчни проходи. За щастие, Хенрихъ, освенъ това, узналъ своевременно, че българскиятъ царь Борилъ, въ споразумение съ Теодора Ласкарисъ, билъ завзелъ тия проходи, като мислѣлъ да му устрои засада, за да го плени или пъкъ да му попрѣчи да стигне въ Цариградъ. Тогава Хенрихъ свърналъ на югъ, близо къмъ морския брѣгъ и, като прибралъ съ себе си всички гарнизони отъ императорскитѣ крепости, най-сетне пристигналъ въ Цариградъ. Тамъ той билъ посрещнатъ съ радость отъ своитѣ приятели и, като събралъ войска, впусналъ се противъ Борила. Обаче царьтъ вече отдавна се билъ оттеглилъ съ войскитѣ си, състоящи отъ българи (южни и юго-западни), власи (българи отъ северна България) и кумани, и Хенрихъ напразно употрѣбилъ цѣли два дена да търси българитѣ [1]). Това бързо оттегляне на Борила отъ театъра на военнитѣ действия било предизвикано отъ избухналото презъ пролѣтьта на сѫщата 1211 год. въстание въ северо-западна България съ центъръ Бдинъ (Видинъ), подкрепено отъ кумани.

За това въстание ние се научаваме отъ една грамота, дадена отъ маджарския краль Бела IV на графъ Ивашинъ (Iwachinus) презъ м. юлий 1259 год., въ която кральтъ споменува за заслугитѣ на тоя свой служитель. Между другото,

[1]) Bouchon, ib., pp. 211, col. 2—212, col. 1. — E. Gerland, п. т. стр. 215.

тамъ се чете: „Когато Асѣнь Борилъ (Assenus Burul), нѣкогашенъ царь български, помолилъ бащата кралювъ (Андрея II) отъ приятелско довѣрие за помощь противъ своитѣ невѣрници отъ Бъдинъ, кральтъ изпратилъ Ивашина съ помощна войска, като присъединилъ саксонци, власи, сикули и печенѣзи. Когато той (Ивашинъ) пристигналъ по-горе отъ р. Огоста (Obozt вм. Ogost), тѣ завързали сражение съ трима нападащи ги кумански воеводи, отъ които двамата били убити, а третия, на име Карачъ (Karaz)[1]), оковань въ вериги, графъ Ивашинъ изпратилъ при краля. Съ пристигането си при крепость Бъдинъ, той унищожилъ съ огънь две градски врати и следъ единъ горещъ бой тамъ, той, следъ като билъ убитъ коньтъ му и самъ получилъ тежки рани, едвамъ останалъ живъ. Обаче, следъ като четирма родственици и други войници били убити чрезъ (при помощьта на) българитѣ, крепость Бъдинъ била възвърната на сжщия Б(орила) Асѣнь"[2]). Кой е стоялъ начело на възстанието, въ грамотата не се посочва по именно; обаче изразитѣ „противъ своитѣ невѣрници отъ Бъдинъ" (contra infideles suos de Budino) и че само следъ убийството на „четирмата родственици и други войници" (quatuor cognatis et aliis militibus occisis) съ помощьта на българитѣ могло да бжде потушено възстанието, ни даватъ достатъчно основание да приемемъ, че водачитѣ на възстанието били тъкмо тия „четирма родственици", които измѣнили на Борила и ржководили отъ Бъдинъ възстанието. Що се отнася до цельта на възстанието, то едвали възстаницитѣ сж имали за цель да свалятъ Борила отъ престола[3]); като имаме предъ видъ, 1. че начело на войската на възстаналитѣ стояли трима кумански воеводи и 2. че по-късно, презъ втората

---

[1]) За това име вж. у Anna Comnena, ib., II, p. 20,2—3: Ἀργυρὸν τὸν Καρατζάν, Σκύθην μὲν ὄντα; p. 71,19; I, p. 236,15.

[2]) П. Никовъ, Царь Борилъ и пр., п. т., стр. 133. — Ние приемаме, че заслугитѣ на графъ Ивашина сж изложени въ хронологически редъ и, понеже възстанието се помѣстя преди смъртьта на галичския руски князъ Романа, която е последвала презъ септемврий 1211 год. (вж. п. т., стр. 132), ние отнасяме възстанието къмъ пролѣтьта на 1211 г., тъкмо когато Борилъ билъ заетъ съ войната противъ Хенриха и се намиралъ въ Тракия.

[3]) П. Никовъ, Царь Борилъ и пр, п. т., стр. 124.

половина на XIII. вѣкъ въ Бдинъ се издига владѣтеленъ князъ отъ кумански произходъ, ние дохождаме до заключение, че бдинското възстание е било дѣло на боляри кумани, каквито сж били и инициаторитѣ му „четирмата родственици" и „тримата кумански воеводи" — може да се приеме по-скоро, че и тая покрайнина, начело съ Бдинъ, въ която куманскиятъ елементъ е ималъ надмощие, подобно на другитѣ, е искала да се отцепи отъ държавата като самостойна область. Както и да било, но сериозностьта на възстанието и опасностьта, съ която то заплашвало, понеже се разширило бързо на изтокъ до р. Огоста, отъ една страна, а, отъ друга, — слабостьта и невъзможностьта да се бори съ възстаницитѣ, понеже Борилъ билъ ангажиранъ въ война съ латинцитѣ, го принудили да се обърне въ силата на приятелството (ex amicitiae fiducia) за помощь къмь маджарския краль Андрея II (1204—1235). Отъ кога води началото си това приятелство между Борила и Андрея II и при какви обстоятелства е станало то, засега остава неизвестно; но последниятъ, както изглежда, веднага се отзовалъ на просбата на българския царь. Маджарска войска подъ началството на графъ Ивашина навлѣзла въ Бдинската область. Като разбилъ тримата кумански воеводи при р. Огоста, Ивашинъ насочилъ ударитѣ си срещу Бдинъ, гдето, очевидно, се били затворили водачитѣ на възстанието, „четирмата родственици". Следъ една упорита борба предъ стенитѣ на града, маджаритѣ го завладѣли, а следъ убийството на „четирмата родственици", при съдействието на самитѣ българи, възстанието било усмирено, и властьта на Борила била отново възстановена въ Бдинъ. На какви условия била оказана тая помощь на българския царь, точно не се знае; но предполага се, че Борилъ ще да се е отказалъ окончателно отъ заграбенитѣ отъ маджаритѣ още въ началото на царуването му български области — Браничевската и Бѣлградската чакъ до гр. Равна (сег. Кюприя)[1]).

Следъ усмирението на бдинското възстание, въ силата на сключения съ никейския императоръ съюзъ, Борилъ про-

[1]) Пакъ тамъ, стр. 131—132.

дължилъ войната противъ латинцитѣ и презъ 1212 год. Като предполагалъ, че Хенрихъ ще бѫде заетъ съ борбата си противъ Теодора Ласкарисъ, който въ това време се намиралъ далечъ навѫтре въ М. Азия, сега той решилъ да пренесе военнитѣ действия пакъ на западъ. Опредѣлено било, Стрѣзъ, комуто царьтъ изпратилъ въ помощь до 52 отреда, да навлѣзе въ днешна Македония, въ посока къмъ Солунъ. На първо време той ималъ успѣхъ и нанесълъ на латинцитѣ много щети. Обаче, графъ Бертолдъ и Евстахий заедно съ други барони събрали войскитѣ си и въ съюзъ съ Михаила Епирски, който бѣ миналъ вече къмъ латинцитѣ, потеглили нагоре по Вардаръ право къмъ Просѣкъ. Въ Пелагонийската равнина тѣ присрещнали Стрѣза и така жестоко го разбили, че той, като изгубилъ поголѣмата часть отъ войската си, побързалъ да се оттегли на северъ[1]). Така минало лѣтото, и само презъ есеньта Борилъ съ голѣма войска потеглилъ въ походъ. Той навлѣзълъ въ територията на солунското кралство, като причинявалъ голѣми пакости. Обаче баронитѣ, подпомогнати отъ деспота Слава, който къмъ това време бѣ сполучилъ да си върне Мелникъ съ помощьта на латинцитѣ, побързали да излѣзатъ срещу българския царь. Но Борилъ се побоялъ да ги дочака и бързо се оттеглилъ отъ солунскитѣ предѣли, като не успѣлъ да изтегли цѣлата си армия: голѣма часть отъ войницитѣ му (24 отреда пехота и 2 конница), преследвани отъ латинцитѣ, попаднали въ пленъ и всички били безмилостно изклани[2]).

Всичкитѣ тия военни предприятия, на които Борилъ се решавалъ самъ или заедно съ Стрѣза, за да може да измие позорното петно на пловдивското поражение, но които се свършвали или съ несполука, или изобщо безъ резултатъ, не оправдали надеждитѣ му; напротивъ, съ тѣхъ той още повече усилилъ своята непопулярность, и незадоволството, особено следъ търновския съборъ, се увеличавало все повече не само между личнитѣ му врагове, но и въ народнитѣ маси. Жестокото пъкъ усмирение на бдинското възстание съ чужда по-

---

[1]) Писмото на Хенриха, Bouchon, ibid., p. 212, col. 1.
[2]) Ibidem, p. 213, col. 2.

мощь и изобщо чуждата намѣса въ вжтрешнитѣ работи на България още повече разклатили положението на Борила. Между това агитациитѣ въ полза на братовчедитѣ му Ивана и Александра Асѣневи, които вече се готвѣли съ руска помощь да си отвоюватъ бащиния престолъ, се засилвали въ страната, и броятъ на тѣхнитѣ привърженици се уголѣмявалъ. Борилъ предчувствувалъ, че се намира въ надвечерието на една гражданска война, избухването на която ежеминутно той можалъ да очаква. Но, за да бжде готовъ да я посрещне, той трѣбало, отъ една страна, да се обезпечи съ миръ отвънъ, а, отъ друга, — да търси съюзницитѣ вънъ отъ България. Затова Борилъ се видѣлъ принуденъ да се хвърли въ една политика, — диаметрално противоположна на Калояновата, — която докара неговото падане. Това бѣше сближението му съ латинцитѣ.

Какъ и при какви обстоятелства е станало това сближение, нѣмаме никакви подробни и прави известия. Едничкото известие, което донейде хвърля малка свѣтлина върху тоя въпросъ, е известието на абата Алберика, което гласи следното: „Него (Калояна) наследилъ въ Търново сродникътъ му на име Борилъ и нареченъ билъ императоръ (т. е. царь); при него билъ пратенъ отъ господинъ папа единъ кардиналъ, и той ожени дъщеря си за цариградския императоръ Хенриха; по тоя начинъ тѣ имали миръ помежду си"[1]. — Съ каква цель билъ пращанъ отъ папата тоя кардиналъ въ Търново, Алберикъ не посочва; обаче очевидната връзка на пращането му съ оженването на Хенриха за дъщерята на Борила ясно показва, че тоя кардиналъ е дохождалъ въ България да уреди

[1]) Chronicon Alberici, Pertz MGH, t. XXIII, SS., p. 886: Cui (Johannicio) successit apud Ternoam cognatus eius, nomine Burillus, et imperator est appellatus; et quidam cardinalis a domno papa ad eum fuit transmissus, filiam quoque suam dedit Constantinopolitano imperatori Henrico et ita pacem adinvicem habuerunt. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 15, бел. 1, се пита, дали тоя quidam cardinalis не е билъ албанскиятъ епископъ Пелагий, който презъ августъ 1213 г. билъ изпратенъ въ Гърция като легатъ a latere и билъ рекомандуванъ на цариградския императоръ и на всички епископи и духовни лица, защото главната му цель била да подчини цариградската църква на папата. Вж. Acropolita, ib., pp. 29, 12—30, 24. — За това вж. E. Gerland, п. т., стр. 233 и сл.

въпроса за политическото сближение на българския царь съ латинския императоръ, защото и тукъ папата, предъ видъ на не съвсемъ розовото положение на империята, е влѣзълъ като посрѣдникъ за споразумения между Търново и Цариградъ, но по чия инициатива, мжчно е за сега да се каже; въ всѣки случай, Инокентий III не ще да е изпусналъ тоя удобенъ случай, за да въздействува върху Борила, да прекрати гонението на униатитѣ и отново да възстанови върховната си власть надъ българската църква, така че не може да се отрича, че въ мисията на кардинала сж влизали поржчки и по църковни въпроси. И папата udmалъ успѣхъ.

Споредъ известията на повечето извори, въ това време Хенрихъ свикалъ, вѣроятно по настояванията на папата, баронитѣ си и искалъ отъ тѣхъ съветъ, какво да се прави съ българитѣ и куманитѣ, които безпрестанно тревожатъ империята и убили неговия братъ, императоръ Балдуина, а пъкъ дѣлата на империята не отивали добре, защото въ Мала Азия никейцитѣ одържали победа следъ победа. Баронитѣ поради това стѣснено положение на империята посъветвали Хенриха да изпрати при Борила пратеничество съ предложение за браченъ съюзъ — Борилъ да му даде за жена красивата си приведена дъщеря Мария[1]). Императорътъ, обаче, отговорилъ, че той нѣма да вземе жена отъ такъвъ доленъ произходъ; но баронитѣ настоявали, като посочвали на това, че българитѣ били най-опасни врагове и че съ тѣхъ трѣбало да се намиратъ въ миръ. Най-сетне Хенрихъ се видѣлъ принуденъ да се съгласи. Поне така представя работата Робертъ де Клари[2]). Тогава императорътъ изпратилъ въ България двама барони съ великолепна

---

[1]) Споредъ сведения на други извори, Мария била дъщеря на Калояна, а не на Борила, който билъ неинъ братовчедъ. И наистина, Мария не е могла да бжде дъщеря на Борила, защото въ 1213 год. тя би била всичко на 6 години, а пъкъ отъ съобщенията на Robert de Clari не се види да е била малолѣтна. Затова ние мислимъ, че тя е била приведена дъщеря на Борила отъ куманката, жената Калоянова. Ср. Robert de Clari, ib., p. 117.

[2]) Robert de Clari, cap. CXVI, 21—24, p. 108. — E. Gerland, п. т., стр. 247, бел. 4, намира за по-естествено, че Борилъ пръвъ предложилъ за женитбата на дъщеря си съ Хенриха.

свита. Това предложение на Хенриха било за Борила спасителна котва, защото съюзътъ му съ латинския императоръ ставалъ основа за цѣлата му по-нататъшна вжтрешна и външна политика. Борилъ съ голѣма радость приелъ императорскитѣ пратеници и на драго сърдце изпратилъ съ тѣхъ Хенриху дъщеря си, придружена отъ многобройна свита и богата зестра, състояща се отъ шестдесеть товара злато, сребро, драгоценни камъни и копринени платове. Когато императорътъ узналъ, че невѣстата се приближавала къмъ столицата, той заедно съ своитѣ барони излѣзълъ да я посрещне, и следъ това била отпразднувана тържествено сватбата въ Цариградъ[1]). Това събитие се отнася къмъ есеньта на 1213 год.

Като първа последица отъ латино-българския съюзъ билъ съвмѣстниятъ походъ на Борила съ Хенриха противъ Сърбия. Коя е била причината за тая война, не може да се установи[2]); но едно, което може да се приеме съ известна достовѣрность, е това, че като се вземе въ предвидъ обстоятелството, че до това време не е имало никакви сблъсквания на великия жупанъ съ латинцитѣ, инициаторътъ на похода е билъ Борилъ, за когото Стефанъ пише, че поимъ съ собою зети своиго грьчьскаго цара, филаньдра глаголима, иже вь славьномь Костаньтинѣ градѣ[3]). Цельта на тоя походъ била, споредъ сжщия Стефанъ, да унищожи Сърбия и да му причини злини и, ако е възможно, и да го прогони отъ властьта[4]). Обаче, като се вземе подъ внимание положението въ България въ даденото време, ние

---

[1]) Robert de Clari, cap. CXVII—CXVIII, pp. 108—109.

[2]) К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 214, пише: „Когато Борилъ и Хенрихъ не могли да изпросятъ у великия жупанъ да имъ предаде (sic) Стрѣза, тѣ предприели съвмѣстенъ воененъ походъ противъ Сърбия". Но доколкото е известно, Стрѣзъ въ това време не се намиралъ при великия жупанъ. — П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 68, предполага, че Борилъ „искалъ да отмъсти на Стефана за недоброжелателството му презъ 1208 г., а, може би, и да тури край на амбицията му за видна роля въ дѣлата на полуострова".

[3]) Život sv. Symeona, cap. 16, p. 21, 28—30. — П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 68.

[4]) Život sv. Symeona, cap. 16, p. 21, 30—32: яко потрѣбити отьчьствиѥ светаго, и мене до конца оузлобити, и аще моцьно, и прогнати ме оть владычьствиа моѥго. — Ср. Доментијан, п. т., стр. 206.

сме наклонни да приемемъ, че Борилъ е предприелъ тая война, въ успѣха на която той не се съмнявалъ, подъ видъ, че иска да отвоюва обратно заграбенитѣ отъ сърбитѣ земи, да отвлѣче вниманието на своитѣ врагове въ царството, да оправдае сближението си съ латинския императоръ и по тоя начинъ да се закрепи на престола. Но и това дѣло не се свършило тъй, както Борилъ искалъ, въпрѣки това, че самата война била добре подготвена: докато съюзната войска трѣбало да нападне на Сърбия отъ изтокъ, Стрѣзъ трѣбало да се нахвърли отъ югъ, а Михаилъ Епирски, когото Стрѣзъ сполучилъ да привлѣче на своя страна, — отъ западъ. Както и да било, но презъ първата половина на 1214 год. българско-латинската войска потеглила въ походъ; обаче тя не могла да отиде по-нататъкъ отъ гр. Нишъ. Когато съюзната войска стигнала при тоя градъ и се разположила на лагеръ, една нощь въ лагера се вдигналъ страшенъ викъ и произвелъ такова смущение, че съюзницитѣ почнали да се избиватъ помежду си въ тъмнината; тая случка дотолкова разнебитила войската, че тѣ трѣбало да се върнатъ назадъ, безъ да се срещнатъ съ неприятеля[1]). Съгласно съ плана на войната, докато Борилъ и Хенрихъ отивали съ съюзната армия къмъ Нишъ, Стрѣзъ така сѫщо потеглилъ въ походъ къмъ северъ; но и той не можалъ нищо да направи, защото още по пѫтя, когато се разположилъ съ войската си на лагеръ, го настигнала насилствена смърть. За последната ето какво разказва Теодосий.

Стрѣзъ, четемъ у Теодосия, „стана робъ на завистьта и злобата и, като похаби душата си съ безстрашие къмъ Бога, праздноумниятъ се реши, за многото добрина на Стефана, на безбройни злини противъ него, защото той се примири съ гър-

---

[1]) Вж. Život sv. Symeona, cap. 17, pp. 21,34—22,19: видѣвъ бо и непрѣклонѣно и невъздрьжанно шъствоующа свирѣпствено и неоукротимо до нарицаемаго Ниша града... и въ незапоу въ полоунощи вопль бысть. и распра прѣподобны ополчивше се врагы наше невидимо. и страхомь великомь ѡбьети, явлениемь господи светаго моего, и знамениемь единѣмь, еже ѡть него побѣждени, ѡтъбѣгоу, сѣкоуще сами себе дроугъ дроуга. и побѣда имь бысть междоу собою, и до конца съкроушише се. и ѡтидоше посрамлени въ погибѣли и въ поношени велицѣ. — И тъй, Стефанъ представя самата случка като чудо поради застѫпничеството на баща си св. Симеона, който се явилъ на неприятеля и го победилъ.

цитѣ и се присъедини къмъ своитѣ готи[1]), а, като събра отъ еднитѣ и другитѣ безбройно множество отъ всѣкакви народи[2]) съ голѣма горделивость, като рикащъ лъвъ, потегли противъ отечеството (т. е. държавата) му, като мислѣше да го разори и да го хвърли въ запустение“. Стефанъ, като узналъ за всичко това, много пжти пращалъ свои боляри, да му напомнятъ за първата обичь и да го помолятъ да спре похода си. Но Стрѣзъ, поради своето каменно сърдце, уприличава това на вѣтъръ, духащъ покрай скала. Стефанъ, като видѣлъ неговата непреклонность и че той водѣлъ много народи противъ него, стѣсненъ отвсѣкждe, оставилъ да търси човѣшка помощь и се обърналъ къмъ Бога съ молитва, като го молѣлъ „да попрѣчи на тия, които отивали срещу него, за да види неговиятъ врагъ своя позоръ и да се посрами и да тури ржката си на устата си, да се ужаси и се побои и отъ страхъ да оглушеятъ ушитѣ му“. Следъ молитвата си отишелъ при войскитѣ си и, като обложилъ съ упование отъ молитвата като съ нѣкое оржжие, усърдно се готвѣлъ да излѣзе срещу противницитѣ. Братъ му, обаче, архимандритъ Сава, като съчувствуваше на брата си, страдайки душевно за своето отечество, и скърбѣше за съплеменницитѣ си, защото тамъ, гдето има много оржжие, не е възможно да нѣма за мнозина смърть, съобщилъ на Стефана и на неговитѣ воеводи, че първомъ той ще отиде при неприятеля и ще му говори, и, ако не послуша не-

---

[1]) Въ текста стои: примири бо себе къ грькωмь, и къ своимь готѳωмь присвокі се, косто г. П. Мутафчиевъ предава съ думитѣ: „защото той (Стрѣзъ) се примирилъ съ гърцитѣ и съ своя готъ (Борила)“ (п. т., стр. 61), а на стр. 69 превсжда: „примири се съ гърка, сближи се съ своя готъ“. Но горното Теодосиево изречение е предадено и преведено не само непълно, но и невѣрно, защото както грькωмь, тъй и готѳωмь сж дат. пад. мн. ч., а не твор. пад. един. ч. и значатъ „примири се съ гърцитѣ“ и „присъедини се къмъ своитѣ готи“, т. е. българитѣ, както показва и предлогътъ къ, който употрѣбява дат. п. — Сжщо така присвокі се не значи „сближилъ се“, а „присъединилъ се“, отговаря на гръц. форма προσκλειφθείς. Вж. F. Miklošić, Рѣчникъ, s. v.

[2]) Сжщо така невѣрно е преведена и въсакыихъ єзыкъ (?) у г. М-ева „отъ всѣкакви езици“ (п. т., стр. 69), защото подъ єзыци Теодосий разбира „народи“, а не „езици“; вж. п. т., стр. 111, 21—22: прѣдаши єзыци на достоанiѥ твоѥ. Сжщо стр. 109, 13—14.

говитѣ поучителни думи, тогава да се заловятъ тѣ за човѣческото.

Сава се явилъ при Стрѣза, който го приелъ твърде учтиво, като му се поклонилъ, и го поканилъ да раздѣли съ него трапезата. Презъ времето на обѣда той съ сладки думи го уговарялъ предъ мнозина тамъ присѫтствуващи, „да се откаже отъ яростьта на своето буйство и да се присъедини къмъ първата имъ обичь и да не бѫде обвиненъ за кръвопролитието и за убийството на много хора“. Тия, които го слушали, се учудвали на неговитѣ сладки думи. Но на Стрѣза тѣ не произвели никакво впечатление. Следъ вдигането на трапезата Сава се опиталъ да говори съ него насаме, като го молилъ да се присъедини къмъ тѣхъ съ по-голѣма обичь и му спомнялъ предишното обично приемане и негово спасение отъ смъртьта, и го молилъ да не стане клетвопрестѫпникъ неразкаянъ. Но Стрѣзъ не обърналъ никакво внимание на убежденията на своя гостенинъ и не го послушалъ. Като видѣлъ бєзвѣстноую съвѣсть и нєсмѣрєнноую волю, и нєчювьствьныи нравь камєноумїа єго, Сава най-после му казалъ: „Ние говорихме така, като желаехме доброто на себе си и на тебе и, понеже, уповавайки се на орѫжието, не послуша мене, който ти съветваше добро, самъ на себе си зло ще причинишъ. Знай, че ние, които имаме надежда на Бога, нѣма да се уплашимъ отъ васъ, нито пъкъ ще поискаме да се отклонимъ отъ вашето множество, коньтъ е готовъ за бой, а отъ Господа е помощьта, нека Богъ да отсѫди между тебе и насъ“. Така Сава се разстаналъ съ него и си отишелъ на мръкване. Когато той дошелъ въ своята палатка, почналъ да се моли за помощь. Къмъ своя баща св. Симеона той се обърналъ съ следнитѣ думи: „Дойдоха народи противъ твоето достояние, отче! но ти да не премълчишъ за насъ въ молитвитѣ си къмъ Христа, не хвърляй въ унижение своитѣ чеда и раби“. И изведнажъ, като се увѣрилъ отъ реченитѣ отъ Бога чрезъ св. Духъ въ душата му думи: „Азъ съмъ твой спаситель“, Сава скоро, още презъ настѫпилата нощь, потеглилъ на пѫть.

Стрѣзъ презъ сѫщата нощь, когато спѣлъ, извикалъ отъ леглото си съ страшно охкане, „защото Господь, който е близо

до праведната просба, за да чуе молитвата на боящитѣ се отъ него, изпратилъ лютъ ангелъ, който го проболъ въ срѣдата на лютото му сърдце". Когато тия, които се намирали наоколо, скочили и разпитвали за причината на страшния му викъ, Стрѣзъ отговорилъ, едвамъ дишащъ, „че единъ страшенъ юноша, по заповѣдь на Сава, се нахвърли върху мене, спящия, и, като извади моя мечъ, прободе съ него моитѣ вѫтрешности". Той молилъ всички да повикатъ Сава, но тоя, който се завтекълъ, не намѣрилъ вече светеца, защото той бѣ заминалъ. Въ страшно стенание, обхванатъ отъ невидима сърдечна рана, сѫщата нощь неочаквано изпусналъ духъ. Войницитѣ, които той бѣ събралъ, като видѣли, че убийството станало по молитвата на светеца, се изплашили страшно и заедно съ това и боейки се отъ нападението на Стефана, набързо се върнали въ своя си. Нѣкои отъ Стрѣзовитѣ воеводи, които желаели да се причислятъ къмъ войницитѣ на Стефана, настигнали Сава и му разказали за невидимото убийство на господаря си. Светецътъ се силно опечалилъ за станалото и, като благодарилъ на Бога, пристигналъ у дома си при Стефана, миръ и любовь испокѣдаюште и ничтоже о бывшимь смѣе похвалити се свегыи или глаголати, нь смѣренїемь паче по многоу ꙗко дрехль и оунылъ бываше Стефанъ, като узналъ отъ ония, които били съ него, за причината на неговата тѫга, не смѣелъ да го пита; повече той разпиталъ и узналъ отъ пристигналитѣ войници за страшната смърть на противника си, обхванатъ отъ ужасъ, странѣлъ и прославялъ всесилния Богъ за станалото"[1]).

Великиятъ жупанъ Стефанъ въ житието на баща си излага това събитие по-накратко и се различава отъ Теодосия. Така, докато Теодосий пише, че св. Сава по свой починъ отишелъ при Стрѣза, Стефанъ казва, че той самъ го помолилъ да идеть и ѡбличить безоумнии сего злаго сада и злоие прозябении егоже не насади ѡтьць небесьны. И Сава не се поленилъ, но отишелъ и изобличилъ злобата му, като го убеждавалъ съ своитѣ сладки поучения да се върне къмъ предишната обичь и приятелство съ Стефана. Стрѣзъ, обаче, останалъ „непрѣворимь" и

---

[1]) Теодосий, п. т., стр. 107,17—113,2.

„отъ злоба не измѣнилъ разума си и не послушалъ неговитѣ заповѣди и поучения и забравилъ пастиря на своето отечество и предстоятеля на горния престолъ, по молбата и съ помощьта на когото много сили и силни държави се разтърсиха; напротивъ, той държеше на своето искане, безъ да знае, безумниятъ, пророческитѣ думи: „Не бой се, кога човѣкъ богатѣе и кога расте славата на неговия домъ, защото, умирайки, нѣма ли да остави всичко?“[1]) Веднага съ помощьта на пресвета Богородица и съ силата на св. Симеона, който поддържа съ здрава ржка отечеството си, както добропобедниятъ и помощниятъ отечестволюбецъ и страстотърпецъ Димитъръ прониза царя, неговъ роднина, и съ лоша смърть го умори, безъ да даде да се разори отечеството му, — така и тоя мой господарь светия, помагайки и запазвайки своето отечество, прониза тоя лошъ и той издъхна всрѣдъ народа отъ лоша смърть и чудна смърть, така че всички се учудваха на това“[2]). И тъй, споредъ Стефана, излиза, че самъ св. Симеонъ пронизалъ и убилъ Стрѣза, когато, споредъ Теодосия, страшенъ юноша по заповѣдь на Сава го убилъ съ собствения му мечъ.

И въ двата разказа на сръбскитѣ извори въпросътъ за причинитѣ на Стрѣзовото убийство е доста замъгленъ поради преплитането на легендарното съ фактичното, на мистическото съ истинското, но все пакъ отъ тѣхъ могатъ да се установятъ следнитѣ исторически факти. Теодосий, както видѣхме, съобщава, че Стрѣзъ се решилъ да отплати на Стефана за неговитѣ добрини съ безбройни злини, „защото той се примирилъ съ гърцитѣ и се присъединилъ къмъ своитѣ готи и събралъ отъ еднитѣ и другитѣ твърде много, безбройно множество всѣкакви народи“. Тукъ подъ „гърци“ се разбиратъ епирцитѣ[3]),

---

[1]) Пс л. 48, 17—19.

[2]) Život sv. Symeona, cap. 17, p. 23, 13—34. — Доментиjан, п. т., стр. 207—209, излага разказа си по Стефана и по Теодосия.

[3]) П. Мутафчиевъ, който, както показахме (вж. тукъ, стр. 312, бел. 1), невѣрно предава и превежда това мѣсто у Теодосия, твърди, че тукъ „подъ името „гръкъ“ (sic) ще трѣба да се разбира цариградския императоръ Хенрихъ, а не Михаилъ Епирски“ (п. т., стр. 69), като при това увѣрява, че „името „гръкъ“ при тоя случай не е употрѣбено въ етнографски смисълъ“, и посочва, че Стефанъ нарича Хенриха „гръцки царь“ (п. т., стр.

т. е. Стрѣзъ е влѣзълъ въ споразумение съ епирския деспотъ Михаила, за да се обезпечи отъ негова страна, а може би, и да е сключилъ съюзъ съ него, защото едновременно съ движението на Стрѣза противъ Сърбия, Михаилъ завладѣлъ, както ще видимъ, гр. Шкодра, принадлежащъ тогава на сърбитѣ; подъ „готи“ или „готѳи“ се разбиратъ българитѣ отъ северна България, къмъ които Стрѣзъ „се присъединилъ“, т. е. присъединилъ се къмъ похода на българитѣ противъ сърбитѣ; сѫщо и изразътъ „събралъ отъ еднитѣ и другитѣ“, споредъ насъ, трѣба да се разбира, че Стрѣзъ получилъ помощна войска както отъ деспота Михаила въ силата на тѣхното споразумение, тъй и отъ Борила като неговъ съюзникъ; що се отнася до думитѣ ꙗко много бесчисльное множьство вьсакыихь ѩзыкь, то тѣ сѫ нищо друго освенъ иперболично представяне на Стрѣзовата военна сила за по-голѣмъ ефектъ, защото по-нататъкъ сѫщиятъ Теодосий, като свършва разказа си за убийството на Стрѣза, пише: ратници же они, иже отъ него събрани бывьше... скоро къ своа си възвраштахоу се[1]), — никакво безбройно множество народи; Стефанъ сѫщо не споменува за многобройностьта на Стрѣзовата войска.

Както и да било, но великиятъ жупанъ Стефанъ, притиснатъ отъ две страни, отъ изтокъ и югъ, докато се приготвялъ да посрещне съюзнитѣ войски на българския царь и латинския императоръ, решилъ, въ съгласие съ брата си, архимандритъ Сава, да се опитатъ да отклонятъ опасностьта отъ югъ отначало по миренъ начинъ при посрѣдството на Сава и, ако тоя не сполучи, тогава да се пристѫпи къмъ насилственото унищожение на Стрѣза. Затова, споредъ Теодосия, Сава казалъ на брата си: азъ прѣжде къ противномоу идоу и глаголю емоу, и аште ꙗко и многыихъ мене о бозѣ поучаюшта не послоушаеть,

---

69, бел. 3). Последното е вѣрно, но то не може да се отнесе и къмъ Теодосия, защото латинцитѣ той наричa „фроути“ (п. т., стр. 103, в и тукъ по-горе, стр. 25), следов., той е знаелъ, че тия, които тогава владѣели Цариградъ, не сѫ били „гърци“, а „фруги“ и поради това нѣмало защо да пише „гърци“ вм. „фруги“, ако подъ името „гърци“ е разбиралъ латинцитѣ. Затова твърдението, че Стрѣзъ получилъ военна подкрепа и отъ латинския императоръ, става безпредметно.

[1]) Теодосий, п. т., стр. 112, 13—18.

тогда и кын чловѣчьская начинаите[1]). Че убийството на Стрѣза е било предрешено да стане въ случай на отказъ отъ негова страна, стои вънъ отъ всѣко съмнение; това потвърждава и прибързаното заминаване на Сава, веднага следъ срещата насаме съ Стрѣза, още сѫщата нощь, въ която станало убийството му, защото той, очевидно, предварително е знаелъ, че то веднага ще последва. Стефанъ пъкъ право твърди, че св. Симеонъ убилъ Стрѣза[2]), а това иде да подкрепи, че убийството било подготвено и извършено отъ сръбска страна. Що се отнася до въпроса: кои сѫ били фактическитѣ убийци, то той си остава тъменъ, защото самитѣ извори си противоречатъ: споредъ Теодосия, убиецътъ билъ „аггель лють“, „нѣкои юноша страшьнь“[3]), а, споредъ Стефана и Доментиана, самъ св. Симеонъ; но и едното, и другото твърдение не е вѣрно, защото сѫщиятъ Теодосий пише, че, докато войницитѣ на Стрѣза, изплашени отъ неочакваното убийство на пълководеца си, побързали да се върнатъ у дома си, нѣцїи же ѡть болшїихь, слоугь рекше стрѣзовѣхь (?) тежимаго, Стефаноу вьвоиньствити се любеште, оуспѣшно оубо светаго постигше, испокѣдахоу напрасное и невидимое его оубиенїе[4]); а малко по-нататъкъ у сѫщия четемъ: Стефан же ѡть соуштихъ сь светымь вышшимь сь нимь (нимь?) оувѣдѣвь виноу оуныніа его, не смѣе ѡ сихь вьпрашати его (Савоу), ѡть пришьдьшихъ паче воинь вьса испытавь и оувѣдѣвь о страшнои сьмрьтй противнаго... чюждаше се[5]) и пр. Не може да има никакво съмнение, че „тия, които били съ светеца“ и „придошлитѣ повече войници“ сѫ сѫщитѣ по-важни Стрѣзови съратници, „които желаели да се причислятъ къмъ войницитѣ на Стефана“, т. е. да преминатъ на сръбска страна, защото само тѣ сѫ могли

---

1) Пакъ тамъ, стр. 109, 8—11.

2) Život sv. Simeona, cap. 17, p. 23, 31—33. — Ср. Доментиjан, п. т., стр. 209—210.

3) Теодосий, п. т., стр. 111, 31 и 112, 5.

4) Пакъ тамъ, стр. 112, 18—21. — Тукъ гл. вьвоиньствити се значи, споредъ Ф. Миклошича (s. v.), militibus annumerari, т. е. да се причисля къмъ войницитѣ на нѣкого; а гл. любити (любеште) е употрѣбенъ въ смисълъ ἐπιποθεῖν и cupere = силно желая, копнѣя, както и сегашниятъ български изразъ „ако обичате“ = ако искате, желаете.

5) Теодосий, п. т., стр. 112, 27—113, 1.

да знаятъ подробно за смъртьта и по-право за убийството на Стрѣза. Затова и предположението, че убиецътъ Стрѣзовъ е излѣзълъ отъ тѣхната срѣда, се явява твърде вѣроятно[1]). Следъ убийството на Стрѣза неговитѣ близки съседи се нахвърлили върху юго-западнитѣ български земи: отъ една страна, латинцитѣ, които завзели крепостьта Просѣкъ, а отъ друга, — епирскиятъ деспотъ, който сполучилъ да се закрепи въ Скопие[2]).

Сѫщата участь постигнала наскоро следъ това и Стрѣзовия съюзникъ, воинствения Михаила, епирския деспотъ. Още въ 1212 год. Михаилъ се бѣ отметналъ отъ латинцитѣ, прогонилъ венецианцитѣ отъ Драчъ и Корфу и въ съюзъ съ Стрѣза почналъ борба съ латинцитѣ въ Тесалия и Македония. Сѫщо тогава (може би въ 1213 год.) и покрайнината Албанонъ преминала подъ негова власть, и той induced ставалъ и тукъ въ непосрѣдно съседство съ владенията на сръбския великъ жупанъ. Следъ сключването на българско-латинския съюзъ и особено когато Стрѣзъ се готвѣлъ за война съ Сърбия, Михаилъ поискалъ да се възползува отъ стѣсненото положение на Стефана и влѣзълъ въ враждебни отношения съ него: презъ времето на българско-латинския походъ къмъ Нишъ, той почналъ да разширява властьта си и по Дуклянското приморие, като завладѣлъ гр. Шкодра. Макаръ Стефанъ и да протестиралъ противъ тоя захватъ на сръбскитѣ земи, не можалъ нищо да предприеме противъ Михаила. Но въ края на 1214 г. неочаквано постигнала Михаила сѫщо насилствена смърть: той билъ убитъ въ албанския Бѣлградъ, отъ единъ свой слуга, на нощното си легло редомъ съ съпругата си. Споредъ Стефана, това убийство станало наскоро, следъ като Михаилъ завладѣлъ Шкодра, и то се отдава на застѫпничеството и молитвитѣ на баща му св. Симеона (Ст. Нѣмань) при съдействието на св. великомѫченика Георгия[3]). Това тъкмо обстоятелство иде още единъ пѫть да потвърди свръзката на похода на Михаила съ похода на Стрѣза

[1]) Вж. П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 70.

[2]) К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 215. — П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 72—73.

[3]) Вж. Život sv. Symeona, cap. 18, pp. 24—25. — К. Јиречек, п. т. стр. 215.

противъ Сърбия, а оттука и неговото убийство да се постави въ връзка съ сѫщитѣ агитации противъ враговетѣ на сръбския великъ жупанъ.

Следъ смъртьта на Михаила работитѣ взели съвсемъ друга посока. Михаилъ оставилъ само единъ синъ Константинъ, роденъ отъ наложница. Понеже той билъ още малко момче, то властьта поелъ Михаиловиятъ братъ Теодоръ. Тоя твърде смѣлъ и енергиченъ човѣкъ дълго време билъ на служба при никейския императоръ Теодора I Ласкарисъ и спечелилъ довѣрието му, но Михаилъ самъ молилъ, да се върне той въ деспотата, понеже той считалъ само Теодора за способенъ да приеме наследството при тогавашнитѣ обстоятелства. Поради това Теодоръ следъ смъртьта на брата си билъ безспоренъ владѣтель на Епиръ; другитѣ му двама братя, Константинъ и Мануилъ, доброволно му се покорили. Новиятъ епирски деспотъ при напущането на Никея далъ на Теодора Ласкарисъ клетва за вѣрность. Деспотъ Теодоръ, който си прикачилъ имената „Ангелъ-Дука-Комнинъ", изстѫпалъ веднага като мощенъ противникъ на всички останали владѣтели на Балканския полуостровъ. Той влѣзълъ въ приятелски отношения съ сръбския великъ жупанъ, като оженилъ брата си Мануила за една отъ сестритѣ на Стефана, па и последниятъ самъ искалъ да се ожени за дъщерята на умрѣлия деспотъ Михаила I — Мария, но тоя проектъ не можалъ да се осѫществи поради роднинството на Стефана съ дома на Ангелитѣ[1]). Това сближение на Стефана съ епирския деспотъ, очевидно, трѣба да се постави въ връзка съ опасния за Сърбия съюзъ на маджарския краль Андрея II съ латинския императоръ Хенриха; въпросниятъ съюзъ се изразилъ въ похода на двамата съюзници, предприетъ презъ пролѣтьта на 1215 год. Но тоя походъ, който, споредъ самия Стефанъ, ималъ за цель завладяването и подѣлянето на Сърбия, а самия него да лиши отъ престола, се свършилъ безъ резултатъ, защото Стефанъ на срещата си съ Андрея II въ Равна се помирилъ, преди още Хенрихъ да пристигне въ Нишъ, гдето съюзенитѣ маджари и латинци трѣбало да се съединятъ

[1]) Acropolita, ib., pp. 24,12—25,9. — К. Јиречек, п. т., стр. 215.

и да ударятъ на Сърбия. Но работата не дошла до сблъскване. Когато Стефанъ и Андрей II отъ Равна дошли при Хенриха въ Нишъ, започнали се преговори, които се проточили дълго, а това дало възможность на сърбитѣ да завзематъ всички планински пѫтища и здраво да се укрепятъ. Въпрѣки всичкитѣ голѣми претенции на императора за отстѫпка на територия, преговоритѣ се свършили безъ резултатъ, и Хенрихъ билъ принуденъ безъ нищо да се върне назадъ[1]).

Дали царь Борилъ е взелъ участие въ тоя съюзъ и походъ на двамата католишки владѣтели, остава засега неизвестно; трѣба да се предполага, че той е далъ свободенъ пропускъ на латинцитѣ презъ държавата си, защото, споредъ Стефана, Хенрихъ се движилъ къмъ Сърбия „ѡтъ въстока“. Впрочемъ, Борилъ едвали е могълъ да предприеме презъ 1215 год. нѣщо, защото както несполучливиятъ походъ противъ Сърбия, тъй и убийството на севастократора Стрѣза съвсемъ компрометирали неговата политика и главно съюза му съ латинския императоръ, който въ случая се оказалъ съвършено безполезенъ и дори вреденъ за държавата. Обаче най-голѣмиятъ ударъ за царь Борила била внезапната смърть на императоръ Хенриха. Мирътъ, който бѣ настаналъ нагледъ въ латинската империя следъ Равеникския парламентъ (1210 г.), билъ отново нарушенъ отъ графъ Оберто Биандрате, който пакъ се явилъ въ Солунъ и изстѫпалъ сега като защитникъ на маркграфа монфератски Вилхелма (синъ на Бонифация отъ първата му жена). Когато Хенрихъ въ 1216 год. побързалъ да дойде въ Солунъ, за да помогне и осигури властьта на младия краль Димитра и неговата майка, благородниятъ рицарь, когото дори самитѣ ромеи наричали „втори Аресъ“, скоропостижно се поминалъ на 11. юний с. г.[2]).

Съ смъртьта на Хенриха Борилъ изгубилъ едничката си опора въ борбата противъ вѫтрешнитѣ си и външни врагове и едничкия си съюзникъ на Балканския полуостровъ. Следъ сръбския походъ неговата популярность въ България, както

[1]) Život sv. Symeona, cap. 20, p. 27, 22—36; pp. 28, 20—29, 30.

[2]) C. Hopf, каз. съч., стр. 246. — Г. Ф. Герцбергъ, каз. съч., стр. 383.

изглежда, съвсемъ пропаднала поради съюза му съ враговетѣ на държавата, а главно поради това, че следъ смъртьта на Стрѣза юго-западнитѣ области били изгубени. Теодоръ Комнинъ, следъ като се осигурилъ откъмъ Сърбия, почналъ веднага война съ латинцитѣ и сполучилъ да завладѣе немалка часть отъ латинскитѣ земи, но много повече отъ българскитѣ; той завоювалъ Охридъ, Прилепъ, Албанонъ и самия Драчъ (1216 г.) и дори заплашвалъ Тесалия[1]); къмъ това време той ще да е завладѣлъ и силната крепость Просѣкъ[2]), отгдето изгонилъ латинцитѣ. Освенъ това Теодоръ Комнинъ сполучилъ да привлѣче на своя страна и родопския воевода, деспотъ Слава. Следъ ранната смърть на Хенриховата дъщеря, която развързала ржцетѣ му отъ васалнитѣ отношения спрямо латинския императоръ, Славъ се оженилъ за дъщерята на Теодора Петралифа[3]), шуря на Теодора Комнина. Къмъ това време се отнася, споредъ насъ, пренасянето на резиденцията му отъ Чепинската крепость въ не по-малко недостжпната крепость Мелникъ. Оттогава той служилъ сжщо тъй усърдно на интереситѣ на новия си съюзникъ и роднина, както по-рано на Хенриха. Оттука става напълно понятно, защо е била написана на гръцки, а не на български езикъ издадената отъ Слава презъ януарий 1220 год. грамота на основания отъ него мънастиръ св. Богородица Спилеотиса (Σπηλαιωτίσσα) на една отъ юго-източнитѣ височини до гр. Мелникъ[4]), съ която грамота деспотътъ подарява на мънастиря с. Катуница и потвърдява и други

---

[1]) Acropolita, ib., p. 25, 9—12.

[2]) П. Мутафчиевъ, п. т., стр. 71—72.

[3]) Никита Акоминатъ споменува за четирма братя Петралифи при Мануила I Комнинъ, които били отъ франкско потекло и живѣели въ Димотика (Nicetas, ib., p. 110, 12—15); сжщиятъ историкъ изтъква единъ Иванъ Петралифа между лицата, които издигнаха Алексия III Ангелъ на византийския престолъ (ib., p. 593, 17). — E. Gerland, п. т., стр. 249, мисли, че тоя бракъ билъ реакция противъ Хенриховото съюзяване съ царь Борила, но това едвали е вѣрно, защото последното се отнася къмъ 1213 год., а бракътъ на Слава съ дъщерята на Т. Петралифа — не по-рано отъ 1215—1218 год., следъ голѣмитѣ успѣхи на Теодора Комнинъ.

[4]) Н. Мавродиновъ, Църкви и монастири въ Мелникъ и Роженъ. Годиш. на Нар. музей, кн. V (1926—1931). София 1933, стр. 300—301.

негови права и привилегии[1]). Поради това и Георги Акрополитъ характеризира неговата политическа роля така: „Тоя Славъ, имайки въ ржцетѣ си силната и почти недостжпна за всички врагове крепость Мелникъ, билъ самодържавенъ господарь и никому отъ околнитѣ нему владѣтели не се подчинявалъ. Понѣкога той помагаше на италианцитѣ (латинцитѣ) поради роднинството си съ тѣхъ, понѣкога на българитѣ — по чувство на единоплеменность, а понѣкога и на Теодора Комнинъ; но никога никому не се подчинявалъ и да се разчитва на неговата вѣрность и преданость като на нѣщо вѣрно и изключително той не давалъ право"[2]), съ други думи, Славъ винаги е гледалъ да държи съ оная страна, отъ която той би извлѣкълъ по-голѣма полза за себе си. — Въ не по-добро положение се намиралъ Борилъ и спрямо своитѣ съюзници — латинцитѣ, защото веднага следъ смъртьта на Хенриха въ Цариградъ се пръсналъ слухъ, че императорътъ билъ отровенъ отъ неговата „варварка жена", доведената дъщеря на Борила, макаръ че несправедливо било хвърлено върху нея това обвинение[3]).

Между това въ 1217 год. Иванъ Асѣнь, който бѣ отведенъ въ 1207 год. *περὶ τὰ τῶν Ῥώσων*, т. е. въ руската земя (Галичското княжество), гдето прекаралъ цѣли десеть години като бѣжанецъ, като повелъ съ себе си една случайно набрана войска отъ руси[4]), явилъ се отъ северъ въ България,

---

[1]) J. B. Papadopoulos, Un acte officiel du despote Alexis Sthlavos etc., ibid., pp. 1—6.

[2]) Acropolita, ib., p. 39_{4-15}.

[3]) C. Hopf, каз. съч., стр. 246. — E. Gerland, п. т., стр. 250.

[4]) Acropolita, ib., p. 33_{4-6}: *καί τινας τῶν συγκλύδων Ῥώσων ἐν ἑαυτῷ παραγαγών*. — Думата συγκλύς, -ύδος значи, „случайно събралъ се, стекълъ се". Споредъ Ю. А. Кулаковскiй, Гдѣ находилась Вичинская епархiя. Виз. Врем., т. IV (1897), стр. 333, най-подходящъ преводъ на думата συγκλύδες е „бѣжанци"; но той посочва едно мѣсто въ руския лѣтописъ (по Ипат. списку, стр. 496), което му дава възможность да предложи другъ преводъ, а именно — „выгонци". „Въ описанiй, пише той, сборовъ русской земли для борьбы съ татарами въ 1224 году помянута вольная дружина на 1000 ладьяхъ подъ именемъ „выгонцы Галичькыя". Както и да било, но това не сж били нѣкои руски, организирани отъ галичския князъ дружини, както обикновено се разбира, а тълпи, които Иванъ Асѣнь е могълъ самъ да набере и наеме.

за да търси бащиното си наследие, гдето било всичко подготвено за държавенъ превратъ. Следъ първитѣ несполучливи за Борила сражения, Иванъ Асѣнь въ скоро време сполучилъ да въдвори властьта си въ Северна България. Борилъ се затворилъ въ непристѫпната си столица Търново, но не можалъ дълго време да издържи обсадата. Обсаденитѣ търновци, както и повечето предани нему боляри, най-сетне отворили вратата на крепостьта и се предали на законния наследникъ на българския престолъ. Борилъ се опиталъ съ бѣгство да се спаси, но билъ уловенъ и веднага ослѣпенъ отъ своя противникъ. Тогава тържествено билъ прогласенъ за царь на цѣлата българска земя по-голѣмиятъ синъ на Асѣня I Стари — Иванъ Асѣнь II[1]). Това станало въ 1218 година[2]).

2. СЪБИТИЯТА НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВЪ ПРЕДИ И СЛЕДЪ КЛОКОТНИШКИЯ БОЙ

Отъ самото начало на царуването си Иванъ Асѣнь II (1218—1241) трѣбало да поведе миролюбива политика съ съседитѣ си, защото такава му се налагала както отъ самото вѫтрешно положение на държавата следъ бурното и злополучно управление на царь Борила, тъй и отъ бързо развивающитѣ се събития на Балканския полуостровъ. За съжаление, ние нищо не знаемъ за вѫтрешната дейность на тоя знаменитъ български царь не само въ началото на царуването му, но и по-сетне; нѣщо повече ни е известно за външнитѣ му отношения, насочвани споредъ промѣнитѣ, които тогава ставали въ съседнитѣ държави и преди всичко въ латинската империя.

---

[1]) Acropolita, Ib., pp. 32,25—33,12. — Г. Акрополитъ отбелязва, че Борилъ билъ обсаждань, затворенъ въ крепостьта на Търново „седемь години“ — ἐπὶ ἑπτὰ ἔτεσι. Но тая данна едвали може да се приеме за вѣрна, защото за действията на Борила следъ 1211 год. се знае добре. Очевидно, тукъ вм. ἔτεσι ще трѣба да се чете μῆνσι — месеци. — Ср. К. Иречекъ, Исторія Болгаръ, одеско изд., стр. 332, бел. 41.

[2]) Тая година се опредѣля отъ търновския надписъ на Иванъ Асѣня II, гдето е казано, че сражението при Клокотница станало въ 12-та година на царуването му, или 1230 — 12 = 1218 г.

Следъ смъртьта на втория латински императоръ Хенриха (1216 г.), брата на Балдуина I Фландърски, работитѣ на империята тръгнали твърде лошо, защото франкскитѣ барони дълго време не могли да намѣрятъ достоенъ приемникъ на тоя даровитъ и енергиченъ императоръ. На първо време за регентъ-управитель съ титла севастократоръ билъ избранъ проявилиятъ се като добъръ държавникъ Кононъ Бетюнъ, докато намѣрятъ подходно лице за императоръ. Отначало се мислѣло за маджарския краль Андрея II (1204—1235), едно, поради роднинството му съ първитѣ латински императори (той билъ жененъ за сестриницата на Хенриха), и, друго, поради близостьта на държавата му и рицарския му духъ, но на тая комбинация се противопоставилъ папа Хонорий III (1216—1227), защото Андрей II му билъ обещалъ да предприеме кръстоносенъ походъ противъ невѣрнитѣ. Тогава въ началото на 1217 год. латинската корона била предложена на графъ Петра Куртене Оксерски, внукъ на Людовика Дебели и зеть (по сестра) на първитѣ двама латински императори, който, като французинъ, повече се допадалъ на франкскитѣ барони. Той приелъ предложението и въ м. май 1217 год. изпратилъ отъ Бриндизи по море жена си Иоланта въ Цариградъ, а самъ съ помощьта на венецианската флота преминалъ съ голѣма рицарска войска въ Епиръ съ цель да завладѣе въ полза на Венеция гр. Драчъ, който тогава влизалъ въ епирския деспотатъ. Но нападението на Драчъ излѣзло несполучливо. Когато Петъръ минавалъ презъ албанскитѣ планини и Македония, за да продължи пѫтя си за столицата, цѣлата му войска била изтрѣбена отъ коварната хитрость и силата на епирския деспотъ Теодора Комнинъ; самъ Петъръ Куртене попадналъ въ пленъ и станалъ жертва на меча[1]). Тогава управлението на империята поела императрица Иоланта, която подъ умното рѫководство и умѣстнитѣ разпоредби на Кононъ Бетюнъ, успѣла да подобри междудържавното положение на латинската империя чрезъ политически бракове на едната си дъщеря Агнеса съ ахейския князъ Вилхелма, сина и наследника на Жуфроа Вилардуена, а другата — Мария съ никейския императоръ Теодора I Ласкарисъ (1204—1222) (който

[1]) Acropolita, ib., pp. 25,12—26,9.

се бѣ развелъ въ това време съ втората си жена-арменка), чрезъ което била обезпечена безопасность откъмъ Никея[1]). Не по-малко важна за латинската империя била и женитбата на българския царь Иванъ Асѣня II съ дъщерята на маджарския краль Андрея II. Тоя бракъ станалъ при следнитѣ обстоятелства.

Презъ августъ на 1217 год. Андрей II предприелъ обещания на папата кръстоносенъ походъ за освобождението на гроба Господенъ. Но тоя походъ не билъ сполучливъ: нѣколкото безуспѣшни действия, а особено тревожнитѣ известия отъ Маджарско принудили Андрея II да се върне по-скоро въ държавата си (1218 год.). Той потеглилъ по сухо презъ Антиохия, Витиния, Никея и земитѣ на латинската империя, но когато стигналъ на българската граница, споредъ думитѣ на архидяконъ Тома, той „билъ задържанъ отъ българския царь Асѣня и билъ допустнатъ да мине презъ България, само следъ като той напълно го осигурилъ, че ще му даде дъщеря си за жена"[2]). Андрей II устоялъ на думата си, защото въ началото на следната 1219 год. той вече правилъ постжпки предъ папа Хонория III да благослови брака на дъщеря му Анна съ българския царь Ив. Асѣня II[3]). Самиятъ бракъ, обаче, се състоялъ

---

[1]) Г. Ф. Герцбергъ, каз. съч., стр. 387—388.

[2]) Thomae Archidiaconi Historia Salonitana, въ Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Zagrabiae 1894. SS. III, p. 92: Exinde peragratis Grecie finibus, ascendit in Bulgariam ubi ab Oxano Bulgarorum rege detentus est, nec ante abire permissus, quam plenam ei securitatem faceret, quod ei suam filiam matrimonio copularet. — Ср. писмото на Андрея II до папа Хонория III отъ преди мартъ 1219 г.: huius etiam intentionis studio, ut securum peregrinationis divino fulti consilio pararemus transitum . . . cum Azeno Bulgarie Imperatore mediante nostra filia matrimonium celebravimus. — A. Theiner, Monumenta hist. Hungariae. vol. I, Romae 1859, p. 21. — П. Никовъ, Изправки къмъ българската история. Изв. Истор. д-во, кн. V (1922), стр. 60.

[3]) A. Theiner, ibidem, p. 21: Petimus etiam, quatinus nuptiarum commercia . . . inter Azenum etiam Bulgarie Imperatorem et filiam nostram celebrata, in quibus maximum terre sancte occultum divine providentie consilium procuravit commodum, prout cuiuslibet scripta protestantur, simili modo roboretis. — Сжщевременно той му изпратилъ и особено до него писмо отъ Асѣня, което, следъ като получи и прегледа, да му го

едва въ началото на 1221 година[1]). Дали работата, наистина, е била така, както ни я представя архидяконъ Тома, не може да се провѣри по липса на други известия; но отъ думитѣ му, както и по други данни, че тоя бракъ на Иванъ Асѣня II билъ съпроводенъ съ нѣкакви териториални промѣни между България и Маджарско, остава вънъ отъ всѣко съмнение, че въ случая българскиятъ царь искалъ да използува стѣсненото положение на маджарския краль, за да си възвърне северо-западнитѣ български области — Браничевската и Бѣлградската, които били отстжпени на маджаритѣ отъ царь Борила като награда, загдето тѣ усмирили българското възстание въ Видинско (1211 год.)[2]). Отъ друга пъкъ страна, като се вземе подъ внимание, че тъкмо въ това време (1218 год.) императрица Иоланта се бѣ заловила да подобри положението на империята чрезъ политически бракове, налага се по-скоро да се приеме, че идеята за брака на българския царь съ дъщерята на маджарския краль е излѣзла отъ срѣдата на франкскитѣ политически кржгове въ Цариградъ, за да осигурятъ империята съ безопасность и откъмъ България; съ други думи, на Иванъ Асѣня II, който, за да пропустне Андрея II презъ държавата си му поставилъ като условие връщането на означенитѣ области, било предложено да се ожени за дъщерята на маджарския краль срещу отстжпката на исканитѣ отъ него области, и въ това, споредъ насъ, се заключава оная пълна гаранция, която тъй настойчиво искалъ Иванъ Асѣнь II отъ Андрея II, че предлаганиятъ бракъ непремѣнно ще се състои. Че тоя бракъ се намиралъ въ връзка съ работитѣ на латинската империя, показва и това обстоятелство, че той се състоялъ едва въ началото на 1221 год., т. е. тъкмо тогава, когато епирскиятъ деспотъ, както ще видимъ, почналъ

върне, като възвести съ своя булла (вж. ibidem, p. 21: et transmissas sanctitati vestre ab unoquoque principum litteras, cum aperte coram vobis fuerint, interato sub vestra bulla nobis remittatis). — П. Никовъ, п. т., стр. 60—61.

[1]) Вж. П. Никовъ. п. т., стр. 58—61.

[2]) Че тия две области сж влизали въ българската държава при Иванъ Асѣня II преди 1230 г., показва най-ясно грамотата на тоя царь, дадена на дубровничанитѣ. Вж. тукъ по-долу, стр. 352 сл.

да става особено опасенъ за латинцитѣ; иначе, ако Иванъ Асѣнь II е настоявалъ тъй силно, щото Андрей II да му даде дъщеря си за жена, както ни съобщава архидяконъ Тома, то той не би допустналъ да се отлага тъй дълго самиятъ актъ; найсетне не подлежи на никакво съмнение, че и папа Хонорий III се е съгласилъ да разреши тоя бракъ само предъ видъ на това, че той е билъ полезенъ и дори необходимъ за спасението на папското детище — латинската империя.

Но за голѣмо нещастие, императрица Иоланта умрѣла още въ 1219 год., и баронитѣ избрали за императоръ по-малкия ѝ синъ, Роберта Куртене, следъ като братъ му Филипъ, маркграфъ намюрски, се отказалъ да приеме латинската корона. Отъ Франция презъ Германия, Маджарско и България Робертъ пристигналъ въ Цариградъ въ края на лѣтото 1221 год., гдето той продължилъ приятелскитѣ отношения съ Теодора I Ласкарисъ и дори се сгодилъ за най-малката му дъщеря Евдокия. Още по-важно било това, че венецианскиятъ подеста въ Цариградъ, Яковъ Тиеполо, възъ основа на по-раншнитѣ преговори, въ 1219 год. сключилъ съ Т. Ласкариса миръ за петь години и търговски договоръ, който освобождавалъ венецианцитѣ отъ мита и въ никейската империя и имъ давалъ разни други правдини[1]). Но, ако отъ страна на северния и източния си съседъ латинцитѣ успѣли да отклонятъ всѣка опасность, то на западнитѣ граници на латинската империя се готвѣло страшно нападение откъмъ епирския деспотъ Теодора Ангелъ-Дука-Комнинъ.

Теодоръ Комнинъ (1214—1230), човѣкъ несъмнено даровитъ и енергиченъ, почналъ съ това, че следъ като разширилъ и закрепилъ властьта си въ юго-западнитѣ български земи, както видѣхме, още въ края на размирното царуване на Борила, влѣзълъ най-първо въ приятелски отношения съ сръбския владѣтель, като оженилъ брата си Мануила за една отъ сестритѣ на великия жупанъ Стефана. Следъ това той обърналъ погледа си къмъ латинскитѣ владения на полуострова и си задалъ задача да изгони латинцитѣ отъ Цариградъ и да седне на

---

[1]) Г. Ф. Герцбергъ, каз. съч., стр. 388.

престола на източнитѣ — византийскитѣ императори. Но понеже се боялъ отъ общото негодуване и раздразнение, предизвикани на европейския западъ отъ жестоката му и вѣроломна постѫпка съ латинския императоръ, Петра Куртене, той се обявилъ за покоренъ синъ на римската църква. Обаче, докато папата го училъ, какъ да заглади престѫплението и да докаже искреностьта на обръщането си чрезъ примирение съ императоръ Роберта Куртене, Теодоръ Комнинъ отъ 1221 год. почналъ да напада солунското кралство и въ 1222 год. сполучилъ да завладѣе и самия Солунъ, втория градъ въ латинската империя и столица на първия по обширность и значение ленъ на феодалната империя. Съ присъединението земитѣ на солунското кралство къмъ епирския деспотатъ Теодоръ Комнинъ вече се считалъ равенъ не само на латинския императоръ, но и на никейския, владенията на когото по голѣмина значително отстѫпвали на Теодоровитѣ. Поради това той се почувствувалъ въ пълно право да се короняса съ императорски вѣнецъ, който той получилъ не отъ папата, къмъ когото би трѣбало да се обърне следъ изявлението на своята покорность къмъ римския престолъ, и не отъ солунския митрополитъ, който би трѣбало и по право, и по мѣстожителство да изпълни желанието му, но отказалъ, защото чрезъ това той би нарушилъ правата на цариградския патриархъ и на другия, вече вѣнчанъ отъ последния императоръ, т. е. никейския, а отъ автокефалния архиепископъ на Охридъ и на цѣла България, знаменития Димитрия Хоматианъ и съ съгласието на ромейскитѣ епископи отъ владенията на Теодора Комнинъ, които така сѫщо се отказали да признаватъ цариградския патриархъ въ Никея за свой свещеноначалникъ (1223 г.)[1]).

Тая смѣла постѫпка на епирския деспотъ обърнала вниманието на всички господари, чиито интереси били свързани съ сѫдбата на латинската империя, и преди всичко на другия

---

[1]) Acropolita, ib., pp. 33, 14—34, 12. Между другото Г. Акрополитъ забелязва, че Теодоръ Комнинъ, когато станалъ императоръ, понеже не билъ добре запознатъ съ вѫтрешната уредба на царския дворъ, въвелъ у себе си българската, или по-добре варварска уредба. — Вж. Г. Ф. Герцбергъ, каз. съч., стр. 388—389. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 21—22.

представитель на гърцизма — никейския императоръ, умния и предпазливъ Ивана Дука Ватаци (1222—1254), зеть и приемникъ на Теодора I Ласкарисъ. Иванъ Ватаци искалъ да използува голѣмитѣ успѣхи, направени отъ неговия предшественикъ за разширение и засилване на никейската империя въ Мала Азия, за да съкруши сѫщо така империята на латинцитѣ. И наистина, въ 1224 год. се мислило, че настаналъ вече последниятъ часъ на романската империя, защото тя се намирала между двама силни неприятели: отъ европейска страна — смѣлиятъ и хитъръ Теодоръ Комнинъ, а отъ азиатска — тактичниятъ и енергиченъ Иванъ Ватаци. Императоръ Робертъ и баронитѣ му се опитвали да окажатъ отпоръ и на двамата тия опасни противници. Най-първо тѣ се обърнали къмъ Теодора Комнинъ, като искали да спратъ победоносното движение на епирцитѣ къмъ столицата на империята. Отъ Цариградъ билъ изпратенъ единъ латински отредъ да завземе намиращата се въ владенията на Т. Комнина важна крепость Сѣръ, която била обсадена. Едновременно латинцитѣ открили действия и противъ никейцитѣ. Подъ влиянието на двамата братя на Т. Ласкариса — севастократори Алексий и Исаакъ, които враждували съ Ивана Ватаци за власть и преминали къмъ франкитѣ, следъ изтичането на примирието съ Никея, сключено още отъ Теодора I Ласкарисъ, латинцитѣ почнали война противъ Ивана Ватаци, който собствено това и чакалъ. Въ даденото при Пиманинъ сражение въ Мала Азия латинцитѣ били съвсемъ разбити, и двамата Ласкарисовци били взети въ пленъ и ослѣпени. Не по-добре се свършилъ и походътъ противъ Сѣръ. Обсадителитѣ на тая крепость, щомъ се научили за поражението на своитѣ въ Мала Азия, веднага снели обсадата и се обърнали въ бѣгство. Върху латинската империя следъ това почнали да се струпватъ различни злополуки отъ всички страни. Иванъ Ватаци въ скоро време принудилъ нѣколко франкски градове въ Мала Азия да се предадатъ; неговата флота накарала Родосъ да му плаща данъкъ, завоевала нѣколко острови, принадлежащи на империята, и опустошила венецианскитѣ приморски градове на Хелеспонтъ (Дарданелитѣ)

и Мраморно море[1]). Но и това не стигало: сами латинцитѣ ускорили появяването на никейцитѣ въ Европа. Тъкмо въ това време жителитѣ на гр. Одринъ, въодушевени отъ военнитѣ успѣхи на Ивана Ватаци, се обърнали къмъ него съ просба да изпрати при тѣхъ войска и да ги освободи отъ властьта на латинцитѣ. Наскоро следъ това никейска войска подъ командата на протостратора Исисъ и Ивана Камица преминала Хелеспонтъ и презъ южна Тракия, безъ да срещне какъвто и да било отпоръ, се явила предъ тоя важенъ градъ и го завзела[2]). Но въ тая критическа минута латинската империя била спасена отъ настаналата вече открита вражда между солунския и никейския императори, сблъскването на които ставало неизбѣжно.

„Прогласяването на Теодора Комнинъ, деспота епирски, за императоръ, пише В. Г. Васильевски, се разбирало като твърде сериозенъ фактъ: Солунъ, който се намиралъ въ негови ржце, се противопоставялъ на Никея; нему право сочили къмъ Цариградъ, като къмъ най-близка цель на неговото честолюбие и вѣрна за него плячка; говорило се, мислило се и се писало, че нему предстои да влѣзе въ Св. София и да заеме тамъ мѣстото на православнитѣ ромейски императори, на което беззаконно седѣли тогава чуждитѣ латинци. Осжществението на такива мечти съвсемъ не се намирало вънъ отъ предѣлитѣ на невъзможното: да се завладѣе Цариградъ отъ Солунъ било много по-лесно, отколкото отъ Никея... Обаче въ Никея била пренесена патриаршията веднага следъ латинското превземане на столицата; патриархътъ, който продължавалъ да се нарича цариградски, помазвалъ на престола никейскитѣ господари и чрезъ това придавалъ повече законность на тѣхната императорска титла. Патриархътъ се застжпвалъ за правата на своя помазаникъ, не искалъ да признае въ сжщия санъ солунския избраникъ, който билъ прогласенъ тъкмо отъ гръцкитѣ епископи, и ние виждаме, какъ горещо се застжпватъ западнитѣ, т. е. евро-

[1]) Acropolita, ib., pp. 34,17—36,15. — N. Gregoras, ed. Bon., I, lib. II, cap. 3: p. 29,4—15.

[2]) Acropolita, ib., p. 38,6—21.—Г.Ф. Герцбергъ, каз. съч., стр 390.

пейскитѣ гърци за своя собственъ герой; като представитель на националнитѣ упования и стремежи билъ за тѣхъ не отдалечениятъ Дука Ватаци, а Теодоръ Комнинъ Дука Ангелъ (той съединявалъ всички тия династически титли); тѣ сочили неговитѣ блѣскави успѣхи въ борбата съ латинцитѣ, като явно доказателство, че именно той е избраникътъ божий, комуто е сѫдено да възстанови старата честь на империята и славата на гръцкото племе; въ всѣки случай, състезанието на двамата съперници трѣбало да се реши въ Цариградъ; тоя, комуто ще принадлежи старата и едничка законна столица на православнитѣ императори, който отъ тѣхъ по-скоро влѣзе въ Цариградъ и въ Св. София, той ще има право на всеобщо признание, и, разбира се, за европейскитѣ гърци било повече отъ несъмнено, че тѣхниятъ избраникъ ще изпревари никейския помазаникъ.

„Политическиятъ мотивъ неизбѣжно се пренасялъ и на църковна почва. Епирскиятъ деспотъ, като станалъ императоръ, не искалъ да приема въ своитѣ владения такива епископи, които въ своята епархия бѣха почнали да провъзгласяватъ въ молитвитѣ си не само своя патриархъ, който ги е рѫкоположилъ, но и своя императоръ, който се признавалъ отъ тоя патриархъ; той изобщо се отказвалъ да приема епископи отъ източенъ произходъ, т. е. поставени въ Никея отъ срѣдата на малоазиатското духовенство; работата дошла до тамъ, че отново откриващитѣ се вакантни мѣста, митрополитски и архиепископски, въпрѣки каноничнитѣ правила, той почналъ да запълня безъ съдействието на патриарха, като се опиралъ на далечината и мѫчнотията на пѫтищата; това той правѣлъ при съучастието на мѣстната гръцка иерархия, защото епископитѣ доста охотно изпълнявали неговитѣ искания за рѫкополагане на избраницитѣ му. Патриархътъ се обръщалъ съ своитѣ протести къмъ западнитѣ митрополити, които канонически били нему подчинени, и получавалъ понѣкога доста суровъ и остъръ отказъ: тѣ искали отъ него да признае императорската титла на Теодора (Епирски), да спохожда самъ лично пренебрегнатия отъ него гръцки западъ (европейскитѣ гръцки области), съ други думи, да се откаже отъ изключителното си пребѫдване

въ предѣлитѣ на никейската империя, отъ изключителния съюзъ съ никейския императоръ. Тѣ му писали: „Нашиятъ императоръ, т. е. солунскиятъ, не може да подари другиму това, което той е спечелилъ съ собствения си дългъ трудъ; многолюднитѣ градове, заради които е пролѣтъ не малко военнъ потъ, изхарчени били много пари и положени много военни сили, не могатъ да бѫдатъ предавани на неизвестни лица, вѣрностьта на които спрямо господаря не е съ нищо доказана и съ нищо не е обезпечена“; при това се разбирали тъкмо епископитѣ, които идвали отъ Мала Азия. По тоя начинъ въ края на краищата работата дошла до пъленъ политически и църковенъ разривъ между гръцкия изтокъ и западъ, между малоазийскитѣ и европейскитѣ гърци“, който въ историята е известенъ подъ името гръцка схизма[1]), която твърде характерно е изразена отъ животописателя на св. Сава, Теодосия, съ следнитѣ думи: царьствоующи бо Константиновь градь тогда фроугомь прѣемшимь и дрьжештимь, царство грьчьско на двое разсѣче се, по вьсеи бо Теталїи и Илирїи вь Солоунѣ царьствоующоу Феwдороу.., по всемоу же Понтоу, Галатїи же и Видинїи вь Асїи царьствоующоу благочьстивоу цароу Калоїwаноу Ватацоу[2]).

Но, изстѫпвайки като съперникъ на никейския императоръ и въ политическо, и въ църковно отношение, Теодоръ Комнинъ не е могълъ да не държи смѣтка за поведението на българския царь, за когото прогласяването му за императоръ и коронясването му въ Солунъ е имало не по-малко враждебенъ характеръ и спрямо българскитѣ стремежи. „Задачата на първитѣ Асѣневци, които следвали държавната политика на българскитѣ царе отъ първото царство, пише В. Г. Васильевски, се заключавала, отъ една страна, въ освобождението на българскитѣ земи въ Македония било отъ византийска власть, било отъ латинска, и обединението на всички българи, разсѣяни по Балканския полуостровъ и въ значително количество живѣещи тогава въ гръцкитѣ епархии, подчинени на Охридската архиепископия, а, отъ друга, — въ примирението съ своето

[1]) В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 18—20.
[2]) Теодосий, п. т., стр. 170,27—171,4.

господство така сжщо и на гръцкото племе, което живѣело въ мѣста, влизащи въ предѣлитѣ на възобновената българска държава, както тѣ се опредѣляли отъ тогавашното положение на политическитѣ работи... Вече по-рано нѣкои градове, които принадлежали по-рано на българскитѣ господари, въ числото имъ Охридъ и Прилепъ, попаднали въ ржцетѣ на епирския деспотъ; за смѣтка на българитѣ вървѣло и по-нататъшното разширение на солунското царство — въ посока къмъ Пловдивъ и Одринъ. За съжаление, подробности сж намъ неизвестни, какъ е ставало това разширение, но необходимо е да се предполага, че при това не се е минало безъ неприязнени и насилствени постжпки отъ страна на Теодора. Както и да било, но изглежда, че следъ като достигналъ до посоченитѣ граници и замислялъ вече походъ противъ Одринъ (който тогава се намиралъ въ ржцетѣ на неговия съперникъ), той (Теодоръ Комнинъ) не е могълъ, разбира се, да действува тъй смѣло далечъ отъ центъра на владенията си, преди да се осигури съ съгласието и приятелството на Иванъ Асѣня II, защото въ противенъ случай последниятъ лесно би могълъ да го нападне въ тилъ и да му отнеме всѣка възможность за отстжпване"[1]). За първоначалнитѣ отношения на Теодора Комнинъ къмъ Иванъ Асѣня II близкиятъ по време византийски историкъ Георги Акрополитъ ни съобщава следното: „Като станалъ съседъ съ българитѣ поради такова разширение на своитѣ владения, Теодоръ Комнинъ сключилъ съюзъ съ българския царь Иванъ Асѣня, който се възцари надъ българитѣ следъ Борила, както се каза, и влѣзълъ въ роднинство съ него, като оженилъ брата си Мануила за неговата дъщеря Мария, която била родена нему отъ наложница"[2]). Колкото и да е кратко това известие, и макаръ че Георги Акрополитъ не дава никакви хронологически данни, все пакъ нѣма съмнение, че тия приятелски отношения на Теодора Комнинъ къмъ Иванъ Асѣня II, скрепени съ женитбата на брата му Мануила, следъ смъртьта на жена му сръбкиня, за Мария Бѣлослава, незаконородената

---

[1]) В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 22—23.

[2]) Acropolita, Ib., p. 41, 11—18.

дъщеря на българския царь, се отнасятъ къмъ току-що изложения моментъ, именно, когато епирскиятъ деспотъ, или сега вече солунски императоръ, се впущалъ да си пробие пѫть къмъ завоеванието на Цариградъ; не по-малко тоя съюзъ между двамата царе — български и солунски — е билъ предизвиканъ и отъ неочакваното и твърде неприятно за двамата съюзници появяване на сцената, както видѣхме, стремежитѣ и на третия конкурентъ — Ивана Дука Ватаци, никейския императоръ[1]).

Обаче съюзътъ между Теодора Комнинъ и Иванъ Асѣня II не е могълъ да бѫде дълготраенъ, защото новитѣ военни успѣхи на солунския императоръ въ борбата както съ латинцитѣ, тъй и съ своя съперникъ, никейския императоръ, го накарали да отиде твърде далечъ въ преследването на своитѣ политически цели. Разривътъ между двата ромейски национални центра получилъ следъ 1224 год. особено остъръ и враждебенъ характеръ, защото интереситѣ на двамата съперници — императори предстояло да се сблъскатъ. Следъ отблъсването на латинцитѣ отъ Сѣръ Теодоръ Комнинъ усърдно и настойчиво продължавалъ завоеванията си въ предѣлитѣ на латинската империя на полуострова. Съ помощьта на своя съюзникъ, мелнишкия деспотъ Слава, той сполучилъ да завладѣе много градове въ южна Тракия, като Мосинополь, Ксанти, Грациана, и се спустналъ до морския брѣгъ при Макри и оттамъ на изтокъ до долното течение на Марица, безъ да срещне нейде какъвто и да било отпоръ; после потеглилъ нагоре по тая рѣка презъ Димотика, която го признала за императоръ, достигналъ до Одринъ, който билъ вече окупиранъ, както се каза, отъ войскитѣ на никейския императоръ. Но Теодоръ, който всѣкога е действувалъ съ хитрини и лукавства, съ разни примамливи обещания, какво ще обогати одринчани и ще ги издигне надъ другитѣ ромеи, успѣлъ да ги склони да изгонятъ отъ града никейскитѣ войски, и самъ ги изтикалъ отъ Европа задъ Хелеспонтъ, а Одринъ останалъ въ негови рѫце. Сега той още повече се приближилъ къмъ цельта, която го мамѣла,

---

[1]) В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 23.

а следъ превземането на гр. Виза войскитѣ му проникнали до самитѣ стени на Цариградъ, като навождали голѣмъ страхъ на латинцитѣ[1]).

Въ такова положение се намирали работитѣ на Балканския полуостровъ, когато Иванъ Асѣнь II решилъ да излѣзе отъ пасивната си дотогава политика, защото, колкото и да билъ полезенъ за него антагонизмътъ между представителитѣ на двата ромейски национални центра, той не е могълъ да гледа хладнокръвно бързитѣ успѣхи на солунския императоръ, усилването на когото би могло да застрашава и самата България. Обаче самото развитие на събитията въ латинската империя го въвело въ политическитѣ работи на полуострова.

Отъ настаналото толкова сгодно за латинцитѣ съперничество между Солунъ и Никея латинскиятъ императоръ Робертъ Куртене не можалъ да извлѣче никаква полза, защото къмъ това време той се лишилъ отъ най-добритѣ си съветници — Паена Орлеански и умния държавенъ мѫжъ Кононъ Бетюнъ. Той не билъ въ състояние нито да защити интереситѣ на империята отъ външни врагове — никейцитѣ и епирцитѣ, и вѫтрешни — венецианцитѣ, които безъ всѣко стѣснение се закрепили на Босфора, нито да укроти своитѣ неумѣстни страсти. Тоя неспособенъ и развратенъ императоръ откраднalъ невѣстата на едного отъ своитѣ барони. Когато баронитѣ нападнали императорския дворецъ, гдето Робертъ прекарвалъ времето си въ жалка праздна изнѣженость, хванали любовницата му заедно съ майка ѝ, удушили последната и обезобразили първата, като ѝ отрѣзали носа, той избѣгалъ въ Римъ. Тамъ тоя жалъкъ монархъ се оплаквалъ предъ папата отъ своитѣ барони, които тъй неблагосклонно се отнасяли къмъ любовнитѣ му похождения и така жестоко постѫпили съ последната му възлюбена, макаръ че той билъ дори тайно вѣнчанъ съ нея. Но на връщане отъ Римъ Робертъ Куртене умрѣлъ въ Ахайя на 1228 год. Мѣстото на Роберта завзелъ братъ му Балдуинъ II (1228—1261), последниятъ латински императоръ[2]).

---

[1]) Acropolita, ib., pp. 39,17—41,4.— Г. Ф. Герцбергъ, каз. съч. стр. 390. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 23.

[2]) C. Hopf, п. т., стр. 252.— В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 31—32.

Новиятъ императоръ билъ тогава всичко на единайсеть години, а пъкъ критичното положение на империята, особено предъ видъ на голѣмитѣ завоевателни успѣхи на Теодора Комнинъ, повече, отколкото другъ пжть, изисквало да стои при кормилото на управлението енергиченъ и съ твърда ржка мжжъ-управитель. Между влиятелнитѣ барони въ Цариградъ възникнала мисъль да търсятъ опора у българския царь, защото той билъ тогава най-мощниятъ съседъ, който би билъ въ състояние да противостои срещу силнитѣ и властолюбиви съседи, па освенъ това се намиралъ въ близко роднинство съ рода Куртене (по жена си Мария (Анна) маджаркиня, дъщеря на маджарския краль Андрея II). Предложено било да сгодятъ малолѣтния императоръ съ дъщерята на българския царь, Елена, която така сжщо се намирала въ детска възрасть. Иванъ Асѣнь на драго сърдце приелъ предложението, защото за него това значело господаруване въ Цариградъ, достигане на най-заветнитѣ честолюбиви цели, въ всѣки случай — пълно удовлетворение на славолюбието, на което той не билъ чуждъ. Той съ голѣма готовность се заловилъ за тоя планъ и, отъ своя страна, обещалъ на латинцитѣ своята помощь, за да възвърнатъ тѣ своитѣ изгубени презъ последнитѣ години земи; освенъ това той се задължавалъ на свои издръжки, съ своя войска да отвоюва обратно цѣлата земя, която предшественицитѣ на Балдуина II изгубили на западъ: тукъ се имало предъ видъ най-първо завоеванията на Теодора Комнинъ. Къмъ това време ще трѣба да отнесемъ мирното присъединение на Пловдивската областъ къмъ българското царство. Пловдивското херцогство, което бѣ възстановено въ 1208 год. следъ голѣмото поражение на царь Борила при Пловдивъ, управлявалъ, както видѣхме, рицарьтъ Жираръ де Стремъ, роднина на бившия тамошенъ владѣтель Ренье де Три[1]). Колко време следъ това е сжществувало това херцогство, остава засега неизвестно; но, ако въ договора въ Перуджия съ Иванъ де-Бриенъ въ 1229 год. то се предоставяло на наследницитѣ на последния, „който и да го владѣе"[2]), ясно става, че Пловдивъ не се е намиралъ

[1]) Вж. тукъ по-горе, стр. 277.

[2]) Вж. тукъ по-долу, стр. 356 сл.

вече въ ржцетѣ на латинцитѣ; не ще никакво съмнение, че още при настжпателното движение на Теодора Комнинъ къмъ Одринъ латинцитѣ напустнали Пловдивската область, която Иванъ Асѣнь II следъ сключването на съюзния и брачния договоръ въ 1228 год. окупиралъ, очевидно, съ съгласието на цариградското правителство. Брачниятъ договоръ, споредъ тогавашния обичай, билъ вече скрепенъ въ взаимна клетва[1]).

Това събитие силно разтревожило епирския деспотъ, респ. солунския императоръ. Сега за него било повече отъ очевидно, че Иванъ Асѣнь II се изпрѣчвалъ на пжтя му. Една само мисъль, че той се намиралъ въ надвечерието на своето тържество и победоносното си влизане въ Цариградъ, не му давала покой и го карала да предвари всѣка прѣчка откъмъ българския царь. По тоя начинъ войната съ Иванъ Асѣня за него се явявала необходима, преди да осжществи своитѣ надежди и стремежи. Но до началото на войната се изминало повече отъ една година, което се обяснява съ туй, че Теодоръ не се решавалъ да тръгне въ походъ противъ българитѣ, не защото билъ свързанъ съ тѣхъ чрезъ сключения въ 1224 год. съюзенъ договоръ, понеже той, споредъ думитѣ на Георги Акрополита, билъ „човѣкъ горещъ и непостояненъ не само въ царскитѣ, но и въ обикновенитѣ си дѣла, постоянно като нарушавалъ клетвитѣ и измѣнялъ на съюзницитѣ си“[2]), а защото той търсѣлъ презъ това време помощь отъ западъ. Въ 1229 год. той изпращалъ две пратеничества въ Италия — презъ пролѣтьта и есеньта на сжщата година — отъ тѣхъ начело на

---

[1]) Marini Sanuti Torselli. Secreta fidelium Crucis, lib. II, cap. XVIII (apud Bongars, Gesta Dei per Francos, t. II, pp. 72—73): tandem domino Balduino tunc adolescente in Constantinopolitano imperio succedente, ad modum utiliter tractatum et jurejurando firmatum fuit de filia Imperatoris Exagorarum, viri in illis partibus tunc temporis magnifici et potentis, eidem adolescenti in matrimonium copulanda, per quam parentelam dictus Balduinus contendebat ad magna, eiusque Imperium non modicum firmabatur. Promittebat enim Balduino Imperator praedictus sua gente suisque expensis propriis recuperare terram totam Imperii Romaniae, quam praedecessores amiserant in partibus Occidentis. — Вж. C. Hopf, п. т., стр. 252, col. 2. — В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 32.

[2]) Acropolita, ib., p. 41, 18—22.

първото стоялъ зетьтъ (по сестра) на епирския деспотъ, графъ Матео Занте, отъ западенъ произходъ, а второто произвело впечатление по своето богатство на даровет̀е, предназначени за Фридриха II Хохенщауфена. Тия сношения съ германския императоръ ясно сочатъ, че Теодоръ Комнинъ, следъ като сключилъ въ 1228 год. примирие съ нам̀естника на латинския императоръ за една година, се обръщалъ къмъ Фридриха II съ предложение за материална помощь, която той би могълъ да получи отъ южна Италия въ момента на най-сериознит̀е избухвания въ борбата на западно-римския императоръ съ папата. Това обръщане намира своята подкрепа и въ обстоятелството, че презъ л̀етото или есеньта на сѫщата 1229 год. папа Григорий IX (1227—1241) заедно и наредъ съ Фридриха II Хохенщауфена, отлѫчилъ и предалъ на анатема и Теодора Комнина, и всички, които му оказватъ помощь и съдействие; макаръ и съ съвети само, и всички, които му доставятъ орѫжие и изобщо ср̀едства да пакости на латинцит̀е. Но, доколкото може да се сѫди по други известия, Теодоръ Комнинъ не получилъ очакваната помощь отъ Хохенщауфена. Наистина, Георги Акрополитъ отбелязва, че неговата войска се състояла отъ ромеи и италианци, но подъ италианци у тоя историкъ често се разбиратъ латинцит̀е, които се б̀еха вече закрепили въ землит̀е на Балканския полуостровъ, начело съ венецианци и ломбардци[1]). Както и да било, но войната на солунския императоръ и българския царь се почнала едва презъ ранна прол̀еть на 1230 год., когато се и решила сѫдбата на едина отъ двамата съперници.

Отъ краткото известие за тая война, което ни дава Георги Акрополитъ, ясно се вижда, че нападатель билъ Теодоръ Комнинъ, че той действувалъ в̀ероломно, като нарушилъ сключения въ 1224 год. съюзенъ договоръ. „Следъ като оставилъ подире си Одринъ, пише съвременникътъ, той (Теодоръ) потеглилъ нагоре по течението на Хебръ (Марица) и търсилъ само случай да вл̀езе въ бой съ българит̀е и нам̀ерилъ своята погибель. Той мислилъ, че българит̀е страшно ще се изплашатъ

[1]) В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 24—25.

отъ него и нѣма да издържатъ първия натискъ. Ала българитѣ и не мислили да се плашатъ; напротивъ, Иванъ Асѣнь, въодушевенъ повечето отъ вѣроломната постжпка на Теодора, отколкото отъ своитѣ сили, като взелъ съ себе си неголѣма помощна войска отъ скититѣ (куманитѣ) — по хиляди нѣмало какво да се брои у него — смѣло се впустналъ въ бой, като заповѣдалъ да покачатъ на знамето и писмения клетвенъ договоръ на Теодора". Двамата неприятели се срещнали въ мѣсто близо до Марица, наречено Клокотница (Κολοκοτινίτζα — Колокотьница при сег. с. Семизче, на северо-западъ отъ Хасково, при р. Добричъ)[1]). Сражението се свършило съ пълно поражение на солунската войска, която била съставена отъ ромеи и франкски наемници. Самъ Теодоръ Комнинъ попадналъ въ пленъ, а заедно съ него и много негови роднини и други длъжностни и знатни лица; така сжщо и цѣлиятъ му лагеръ станалъ плячка на победителитѣ[2]).

Клокотнишката победа спечели на българския царь палмата на военно и политическо първенство на Балканския по-

---

[1]) За това селище вж. подробно А. Сп. Разбойниковъ, Село Клокотница. Бълг. ист. библ., год. III (1930), т. 3, стр. 228—237.

[2]) Acropolita, ib., pp. 41, 18—42, 15.—N. Gregoras, ib., p. 28, 10—15, предава това събитие по следния начинъ: „Иванъ, като виждалъ, че Теодоръ Ангелъ не иска да остави небутнато и българското царство и простира вече своята тежка и пагубна ржка и върху него, влиза въ съюзъ съ скититѣ, встжпва съ него въ упорита война, побеждава го, взема го въ пленъ и му изважда очитѣ". Отъ западнитѣ хронисти споменуватъ: 1. абатъ Albericus, MGH, t. XXXI, p. 927, an. 1230: Alsanus rex Bulgarie, frater Alexandri, successorem Michaelis, videlicet ducem Durrachii Theodorum, cepit et exeecavit, qui quondam comitem Petrum Antisiodorensem captivaverat. Isti duo Alexander et Alsenz nepotes fuerunt Burilli. — 2. Ryccardi de S. Germano notarii Chronica (1189—1234), MGH, t. XIX, p. 352, s. an. 1230: Eodem mense Aprilis in grecorum imperio factum est prelium inter grecos, in quo Commiano captus est et utroque lumine orbatus. За това известие вж. тукъ на края притурка. — Отъ славянски извори споменува Теодосий въ житието на св. Сава, п. т., стр. 170, 31—171, 2: Θеωдороу, иже послѣди ѿтъ Асѣня царя загорскаго на брани оухващенъ и ослѣпленъ бысть; а въ руския старъ хронографъ се чете: и поиде (Асанъ) по иныя грады греческıя. изыде противоу емоу на брань црь Θеодоръ Ласкарь (вм. Комнинъ) его же побѣди Асанъ царь болгарскıи. и ятъ цра Θеодора и повелѣ ослѣпити его. Вж. А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ русской редакцiи, I, стр. 192.

луостровъ. И наистина, царь Иванъ Асѣнь II съумѣлъ да използува тая победа благодарение на своя умъ и тактъ. Съ пленения императоръ той се обхождалъ почтително и благосклонно и само по-сетне, когато крайно изобретателниятъ на интриги и безпокоенъ гръкъ се опиталъ да предизвика нѣкакъвъ-си смутъ въ държавата на българския царь, Теодоръ Комнинъ билъ ослѣпенъ[1]). Къмъ другитѣ пленници Иванъ Асѣнь II се отнасялъ твърде човѣколюбиво; съ това той преследвалъ политически разчети, но това никакъ не намалявало неговия авторитетъ и честь като владѣтель. Проститѣ и не важни войници той право пущалъ на свобода и ги разпращалъ по тѣхнитѣ градове и села съ намѣрение да привлѣче на своя страна ромеитѣ и по тоя начинъ да си приготви най-добъръ приемъ между населението, надъ което той мислѣлъ да господарува. Споредъ думитѣ на византийския историкъ, българскиятъ царь сполучилъ да постигне цельта си: когато той потеглилъ напредъ въ владенията на своя противникъ, градоветѣ и селата, въ които достигало известие за неговото тържество, а сжщо и за неговата кротость, му се покорявали безъ кръвопролитие. Така Иванъ Асѣнь II подчинилъ подъ властьта си Одринъ и Димотика, цѣлата область Волеронъ (между долнитѣ течения на рр. Марица и Места), Сѣръ, Пелагония (Битоля), Прилепъ, миналъ презъ Велика Влахия въ горна Тесалия, билъ въ Албания и завладѣлъ областьта Албанонъ (на с.-из. отъ Драчъ, съ главенъ градъ Кроя) и цѣлата земя до Иллирикъ. При това Георги Акрополитъ забелязва следното: „Като осжществилъ по тоя начинъ по-голѣмата часть отъ своитѣ замисли и наредилъ по своя воля работитѣ, той (Ив. Асѣнь) се върналъ въ своитѣ владения, като оставилъ само нѣкои крепости въ властьта на ромеитѣ, а повечето си покорилъ и поставилъ въ тѣхъ гарнизони, воеводи и бирници", следов., не всички владения на епирския деспотъ, или по-добре, на ефимерния солунски императоръ, били непосрѣдно присъединени къмъ българската държава. И наистина, само Солунъ, Тесалия и Епиръ били оставени

[1]) Acropolita, ib., p. 43, 14—19. Ср. Pachymeres, ed. Bon., I, p. 82, 11—12. — Gregoras, ib., p. 28, 14—15.

на Теодоровия братъ Мануила Ангелъ, който следъ Клокотнишкото поражение избѣгалъ въ Солунъ и се обявилъ за самостоенъ владѣтель, обаче Иванъ Асѣнь II го удостоилъ само съ титлата „деспотъ“[1]).

Следъ това бързо и далечно разширение на българската държава или, както се изразява съставительтъ на проложното житие на св. Илариона Мъгленски, ѿ морѣ и до морѣ[2]), т. е. отъ Черно или Бѣло море до Адриатическо, Иванъ Асѣнь II съ право приелъ старата титла на българскитѣ господари „царь на българи и ромеи“, а за споменъ на победата си при Клокотница новопостроената отъ него църква въ Търново нарекълъ въ името на „Св. Четиридесеть мѫченици“, съ помощьта на които той надвилъ вѣроломния си противникъ, както това свидетелствува начертаниятъ отъ него надписъ на единъ отъ стълповетѣ на тая църква, който гласи следното:

„Въ лѣто 6738 (= 1230), 3-и индиктъ. Азъ Иванъ Асѣнь въ Христа Бога вѣренъ царь и самодържецъ на българитѣ, синъ на стария царь Асѣня, издигнахъ отъ основа и съ живопись украсихъ докрай пречестната тая църква въ името на Светитѣ 40 мѫченици, съ помощьта на които въ дванайсетата година отъ царуването си, въ която година се изписваше (съ живопись) тоя храмъ, излѣзохъ на война въ Романия и разбихъ грѫцката войска, а самия царь Киръ (господинъ) Теодора Комнинъ взехъ въ пленъ съ всичкитѣ му боляри. И цѣлата му земя отъ Одринъ и до Драчъ превзехъ, грѫцка още и арбанашка (албанска) и сръбска; а пъкъ градоветѣ (т. е. крепоститѣ), които се намиратъ около Цариградъ, и самия тоя градъ владѣеха фрѫзитѣ (франкитѣ), но и тѣ се покоряваха подъ рѫката (подъ скиптъра) на моето царство, понеже тѣ нѣмаха други царь освенъ мене и благодарение на мене тѣ прекарваха днитѣ си (т. е. сѫществуваха), тъй като Богъ така заповѣда, понеже безъ Него нито дѣло, нито слово не се извършва. Нему слава во вѣки, аминъ“.

---

[1]) Acropolita, ib., pp. 42,15 — 44,5. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 26.

[2]) Йор. Ивановъ, Български старини, стр. 420. — Вж. тукъ на края притурка върху Търновския надписъ на Иванъ Асѣня II.

Освенъ за установяването на точната дата на Клокотнишката победа — 9 мартъ 1230 год.[1]), тоя надписъ има и това значение, че ни дава опредѣление за границитѣ на българското царство и властьта на българския царь следъ тая победа. Подобно опредѣление намираме и въ другъ единъ старобългарски литературенъ паметникъ — житието на св. Петка, написано отъ търновския патриархъ Евтимия, който пише: **Въ тѡжє врѣмѧ блгочьстїє свѣтлѣ и явлєннѣ крѣпцѣ ѹдръжавшѹ блгочьстивомѹ цр҃ю българскѡмѹ Іѡаннѹ Асѣню, снѹ старааго црѣ Асѣнѣ... врѣмѧ блгополѹчно обрѣтъ нєчьстивы одръжанїє, храбрѡнѣ вьскѡчи и вьсє Македѡнскоє обьїмшѹ одръжанїє и єщє и Сєръ, тако и съ вьсѣѭ Адрианскѡѭ пачє истиннѣ рєщи, Сто́ѭ гѡрѡѭ. къ сїмже и славныи Сѡлѹнь съ вьсєѭ Θєтталїєѭ, такожде же и Трївалы такождє и Далматїѭ, єа и Арванитскаа глмт сѧ държава, даже и до Драчѣ... И нє тъчїѭ сими довѡлєнь бы, нѫ и дажє до цркѹѭщаго гра крѣпкѡ и мѫжьствєннѣ вьсѣ покори жє и поѡбла да. И самыи тѣ цртвѹѭщїи гра повѡюва жє и покори и ижє тамо дръжѫщѫѧ Фрѫгы подданїа ѹстрѡи**[2]). Ако сравнимъ даннитѣ, които намираме както въ търновския надписъ, тъй и въ житието на св. Петка за границитѣ на българското царство следъ Клокотница, съ ония, които ни дава Георги Акрополитъ, то не е мжчно да се забележи, че тѣ не само напълно се схождатъ, но ни даватъ нѣщо повече, което Акрополитъ не е могълъ да знае, или не е искалъ да говори за него. Ние тукъ разбираме отношенията на Иванъ Асѣня къмъ Сърбия и къмъ латинската империя.

---

[1]) За тая дата, както и за самия надписъ вж. тукъ накрая притурка върху Търновския надписъ на царь Иванъ Асѣня II.

[2]) Йорданъ Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 432. — E. Kaluźniacki, Werke etc., стр. 69—70. Въ по-общи черти ни представя разширението границитѣ на царството съставительтъ на проложното житие на св. Илариона Мъгленски, който, очевидно, е знаелъ съдържанието на търновския надписъ и затова пише: **И мнѣжаиши многыми лѣтѣ врѣмєнми** (следъ като мощитѣ на светеца били пренесени отъ царь Калояна отъ Мъгленъ въ Търново въ 1205 г.) **въсприє цртвїа скипєтры нови цръ Іѡ Асѣнь. снь старааго Асѣнѣ цръ. И бы цртвоуѧ и ѡбладоуѧ на болгары** (вм. блъгары) **и гръкы же и фрѫгы. сръбы же и арбанаси. и вьсѣ грады ѿ морѣ и до морѣ** (Иор. Ивановъ, п. т., стр. 420).

И двата домашни паметника — надписътъ и житието — ни съобщаватъ, че Иванъ Асѣнь II превзелъ „землѧ срьбскѫѭ" и „трїкалы", подъ които трѣба несъмнено да разбираме сръбскитѣ земи не отъ кралство Сърбия, а около гр. Драчъ, които се намирали преди това подъ властьта на епирския деспотъ. Но ние имаме основание да тълкуваме посоченитѣ изрази въ по-широкъ смисълъ. Въ Сърбия отъ 1228 год. кралствувалъ Стефанъ Радославъ (1228—1234), синъ на Стефана Първовѣнчани, който билъ женenъ за дъщерята на Теодора Комнинъ, Анна; на тая женитба се разчитало много — за приятелски отношения съ силния по-рано епирски деспотъ. Но и това било малко. Като слабъ и неспособенъ господарь, Стефанъ Радославъ въ политическитѣ работи зависѣлъ напълно отъ своя тъстъ, Теодора Комнинъ: той дори подчинилъ и сръбската църква отново подъ Охридската архиепископия[1]. Обаче следъ унищожението на солунското царство и пропадането на неговия тъстъ, Стефанъ Радославъ изгубилъ вече всѣка опора. Почналитѣ се въ Сърбия междуособици се свършили съ това, че братътъ на Стефана Радослава, Стефанъ Владиславъ (1234—1243), подпомогнатъ отъ царь Иванъ Асѣня II, който, при съдействието на св. Сава[2], го направилъ свой зеть, свалилъ брата си отъ престола въ 1234 год., а Иванъ Асѣнь II чрезъ тоя актъ сполучилъ да въдвори върховната си власть, своя протекторатъ, и въ Сърбия.

За отношенията къмъ латинската империя самъ Иванъ Асѣнь казва: „а пъкъ градоветѣ, които се намиратъ около Цариградъ и самия тоя градъ, владѣеха фрѫзитѣ (франкитѣ), но и тѣ се покоряваха подъ рѫката (подъ скиптра) на моето царство, понеже нѣмаха другъ царь освенъ мене, и благодарение на мене тѣ прекарваха днитѣ си (т. е. сѫществуваха), тъй като Богъ така заповѣда". Въ житието пъкъ на св. Петка патриархъ Евтимий пише: „И тъй (Ив. Асѣнь) не само не се задоволи съ това (т. е. съ разширението на границитѣ на царството си за смѣтка на владенията на победения и унищоженъ епирски деспотъ), но и дори въ царствуващия градъ (т. е. Цариградъ)

---

[1] К. Јиречек, п. т., стр. 222—223.

[2] Теодосий, п. т., стр. 178, 25—26; ср. стр. 199, 9—10.

здраво и мжжествено всичко покорилъ и завладѣлъ и самия царствуващъ градъ завоевалъ и покорилъ, а властвуващитѣ тамъ фржзи направилъ поданици". По-нататъкъ житието разказва, че Иванъ Асѣнь II се възползувалъ отъ това си влияние въ Цариградъ, за да поиска и получи мощитѣ на св. Петка, понеже фржзитѣ не посмѣли да му откажатъ. „Когато чуха това, пише патриархътъ, франкитѣ веднага се отзоваха на молбата му; съ всѣко усърдие и бързина както въ всѣки (други случай), така и въ тоя (случай) тѣ го послушали и заповѣдали той да получи желаното; а въ знакъ на покорность тѣ изпратили и много други нѣща, като се обещавали и увѣрявали, че и душата си ще дадатъ, ако би било възможно"[1]).

И тъй и двата паметника ни говорятъ за нѣкакво голѣмо влияние на българския царь въ латинската столица, което достигало дотамъ, че латинцитѣ считали Иванъ Асѣня II за свой царь, а себе си негови поданици. Това сходство на двата документа въ определянето отношенията на българския царь къмъ латинцитѣ ясно показва, че и събитието, за което ни разказва патриархъ Евтимий въ житието, т. е. пренасянето мощитѣ на св. Петка отъ с. Епиватъ[2]) въ Търново, се отнася къмъ сжщото време, за което и търновскиятъ надписъ пише — къмъ времето веднага следъ Клокотнишката победа, т. е. въ онова време, когато Иванъ Асѣнь II се намиралъ въ съюзъ съ латинската империя, сключенъ още въ 1228 год., и когато поради сгодяването на неговата дъщеря съ малкия императоръ Балдуина II, българскиятъ царь е могълъ да прокара доста силно влиянието си въ Цариградъ и като покровитель и бждащи тъстъ на малолѣтния императоръ, може би, да е предявявалъ нѣкакви претенции за върховна власть надъ Цариградъ. Въ тоя смисълъ, споредъ насъ, ще трѣба да разбираме гореприведенитѣ известия на двата домашни извори, защото до това време, доколкото може да се сжди по други извори, Иванъ Асѣнь II не бѣ още воювалъ съ франкитѣ, нито пъкъ бѣ покорявалъ нѣкои тѣхни земи, а още повече Цариградъ; въ да-

---

[1]) E. Kałużniacki, п. т., стр. 70—71.

[2]) Сегашното с. Боядосъ на брѣга на Мраморно море между Голѣмо Чекмедже и Силимврия.

дения моментъ той бѣ отнелъ отъ Теодора Комнинъ, освенъ юго-западнитѣ български земи, още и ония завоевания, които по-рано влизали въ състава на латинската империя и които, съгласно съ договорнитѣ обещания, той би трѣбало да върне на латинцитѣ; но Иванъ Асѣнь II, разбира се, въ това време все още е мислилъ да тури на цариградския престолъ дъщеря си и тогава окончателно да се закрепи въ Цариградъ[1]).

Що се отнася до пълната готовность на латинцитѣ, съ която тѣ посрещнали искането на българския царь — да му отпустнатъ мощитѣ на св. Петка, то тя се обяснява, както ще видимъ, съ оня опасенъ за Иванъ Асѣня II планъ, който латинцитѣ кроили тъкмо въ това време и за който той никакъ не подозиралъ. Както и да било, но въ самия фактъ — пренасянето мощитѣ на св. Петка отъ Епиватъ, родното мѣсто на

---

[1]) Относно година на пренасяне мощитѣ на св. Петка отъ Епиватъ въ Търново сѫ изказани разни мнения. Така, едни го отнасятъ къмъ 1221 год. (вж. Е. Голубинскiй, Краткiй очеркъ, стр. 281), други — следъ 1236, или по-право къмъ 1237 год., когато билъ сключенъ отъ Иванъ Асѣня II съ франкитѣ договоръ при посрѣдството на папата, а трети — дори къмъ 1238 год. (П. А. Сырку, Нѣсколько замѣтокъ и пр., п. т., стр. 382, бел. 3). Е. Голубински мисли, че пренасянето е станало къмъ края на царуването на Иванъ Асѣня II, когато той, като завършилъ многото свои завоевания, се намиралъ на върха на своето могѫщество. Но това късно отнасяне на пренасянето мощитѣ едвали е приемливо, защото въ житието на св. Петка патр. Евтимий споменува, че въ посрѣщането на мощитѣ при Търново участвувала и царица Анна—Мария маджаркиня, първата Иванъ—Асѣнева жена, а пъкъ тя, както ще видимъ по-нататъкъ, умрѣла тъкмо въ 1237 г.; въ противенъ случай вм. Анна би трѣбало да стои втората законна жена на Иванъ Асѣня — Ирина, дъщерята на Теодора Комнинъ. Що се отнася до 1221 год., то тя е заимствувана отъ синаксаритѣ, въ които хронологическитѣ данни биватъ съвсемъ объркани и не може да имъ се вѣрва (вж. Сырку, п. т.). Самъ П. А. Сырку отнася пренасянето наскоро следъ 1230 год., като се базира на търновския надписъ, именно, че въ 12-та година отъ царуването на Ив. Асѣня II, т. е. въ 1230 год. той вече билъ извършилъ всички тия завоевания, за които говори Евтимиевото житие на св. Петка. Това мнение най-вече се приближава до истинската дата, но и то може да се ограничи съ това, че това „наскоро следъ 1230 год." не може да отива по-нататъкъ отъ августъ 1231 год., когато се скѫсватъ приятелскитѣ отношения съ латинцитѣ, следъ като билъ избранъ и пристигналъ като императоръ Иванъ де-Бриень въ Цариградъ.

светицата, въ Търново, Иванъ Асѣнь II видѣлъ и отпразднувалъ въ всичкото си величие своето политическо тържество и надмощие въ юго-източна Европа, което му спечели Клокотнишката победа. Ето какъ описва патриархъ Евтимий това пренасяне. „Щомъ чулъ за това (т. е. за благоприятния отговоръ на латинцитѣ), на самодържеца се струвало, че хвърка подъ небесата, и отъ извънредна радость не знаелъ, кѫде да се дѣне. И тукъ веднага изпратилъ всеосвещения Марка, митрополитъ на Великия Преславъ, съ голѣма честь да пренесе тѣлото на преподобната отъ Епиватъ въ славния градъ Търново. Тоя съ голѣма ревность заминалъ за тамъ и, като взелъ съ почить свещенитѣ мощи, съ голѣма грижа потеглилъ за своята земя, възнасяйки хвала къмъ Бога и преподобната. И когато преминалъ франкскитѣ граници и влѣзълъ въ своята страна, всички околни жители се стичали съ свѣщи и кадилници и благоуханни масла, изпровождайки раклата на преподобната къмъ славния и царствуващъ градъ Търново. И когато това узналъ благочестивиятъ царь Иванъ Асѣнь, той излѣзълъ отъ града заедно съ майката царева Елена и царицата си Анна и съ всичкитѣ си велможи, съ тѣхъ билъ и всечестниятъ патриархъ Киръ Василий съ цѣлия църковенъ причтъ и съ тѣхъ безбройно голѣмо множество народъ. Царьтъ и всички, които бѣха съ него, пеша излѣзоха отъ града на четири пъприща съ голѣма честь да посрещнатъ преподобната, която той съ почить прегърналъ съ рѫце, а пъкъ душевно и отъ все сърдце любезно цѣлували. И като я донесли, положили я въ царската църква, гдето и до день днешенъ лежи, като раздава разни изцѣрения на ония, които съ вѣра и любовь се притичатъ къмъ тая славна ракла"[1]). Оттогава св. Петка почнала да се нарича Търновска, защото, както се види отъ житието, тя не е била българска светица. Тя се родила, подвизавала и умрѣла въ гр. Епиватъ и, споредъ както се предполага, живѣла презъ втората половина на X и първитѣ години на XI вѣкъ. Мощитѣ ѝ сѫ лежали, вѣроятно, въ църквата св. Петка, която се намирала на Царевецъ, но кога

---

[1]) E. Kałużniacki, п. т., стр. 70—72. — Йор. Ивановъ, п. т., стр. 432 — 433.

и отъ кого е била построена тая църква, остава за сега неизвестно. Както и да било, но тая светица станала много отрано и до днесъ продължава да бѫде твърде популярна въ нашия народъ, както това показва обстоятелството, че проложното ѝ житие било преведено на простонародния езикъ, и тоя преводъ си има своя книжовна история. Отъ прибавката къмъ житието, написана отъ Григория Цамблака[1]), старъ български писатель и ученикъ на патриархъ Евтимия, се научаваме за по-нататъшната сѫдба на тия мощи. Наскоро следъ превземането на Търново отъ турцитѣ, тѣ били пренесени въ Видинъ, а оттамъ въ Бѣлградъ отъ жената на сръбския князъ Стефанъ Лазаревичъ, гдето останали до 1521 година. Отъ Бѣлградъ били пренесени въ Цариградъ, гдето останали до 1641 год., когато били занесени въ гр. Яшъ въ Молдова, гдето и днесъ се пазятъ въ църквата „Три Светители“[2]).

Но житието на св. Петка ни съобщава още една подробность, за която не намираме въ другитѣ извори дори намеквания. Като изброява странитѣ, надъ които се простирала политическата власть на българския царь следъ Клокотнишката победа, както видѣхме по-горе[3]), патриархъ Евтимий пише, че „въ нихъ же и митрополиты и епископы свѣтлѣ и благочьстивѣ постави (Иванъ Асѣнь II), яко свѣтлїи его хрїсовѹли въ славнѣи Лаврѣ Свтыѫ горы и Прѡтатѣ ѿкрьвенимь свѣдѣтелствѹѫтъ лицемъ[4]). Едвали отъ тия думи би могло да се заключи, че дотогава е нѣмало въ тия страни нито митрополити, нито епископи; но тия думи явно свидетелствуватъ, че Иванъ Асѣнь II не се е ограничилъ само съ опредѣляне политическата сѫдба на означенитѣ области, но и уреждалъ въпроса за смѣната на дотогавашната гръцка духовна иерархия въ ония чисто български епархии въ юго-западнитѣ български земи, които сега отново преминавали въ границитѣ на българското царство, съ български митрополити и епископи, които да четатъ и извърш-

---

[1]) E. Kałužniacki, п. т., стр. 432—436. — Йор. Ивановъ, п. т., стр. 433—436.

[2]) П. А. Сырку, Нѣсколько замѣтокъ.., стр. 380—401.

[3]) Вж. тукъ по-горе, стр. 342.

[4]) Йор. Ивановъ, п. т., стр. 432. — E. Kałužniacki, п. т., стр. 70.

ватъ богослужението на старобългарски езикъ. Само по себе се разбира, че такива духовни и подготвени за такава служба лица Иванъ Асѣнь II е могълъ да намѣри на Св. Гора, и то не само въ славянскитѣ, но и въ гръцкитѣ мънастири, които той посетилъ презъ времето на своето победоносно пжтуване по владенията на победения си противникъ и които тогава преминали подъ неговото върховно покровителство. Поради това и патриархъ Евтимий за подтвърдение на горното известие се позовава върху царскитѣ грамоти на Иванъ Асѣня II, които се намирали въ Протата, т. е. въ общото за всички светогорски мънастири управление, и въ „славната Лавра" (която може да бжде мънастирътъ св. Атанасий), и самъ патриархътъ е видѣлъ, когато е живѣлъ на Атонъ. Сжщо тогава Иванъ Асѣнь II е надарявалъ съ земи и разни правдини и отдѣлни мънастири както славянски, тъй и гръцки чрезъ своитѣ грамоти, както това се подтвърди съ недавно намѣрената отъ проф. М. Ласкарисъ (Солунъ) негова грамота дадена на мънастиря Ватопедъ на Св. Гора презъ априлъ несъмнено на сжщата 1230 год., защото, доколкото може да се сжди отъ думитѣ на патриархъ Евтимия, Иванъ Асѣнь II е посетилъ Св. Гора само презъ тая година[1]).

---

1) М. Ласкарисъ, Ватопедската грамота на царь Иванъ Асѣня II, София 1930 (Български старини, издавани отъ Българ. академия на наукитѣ, кн. XI), стр. 29—35. — Опитътъ на проф. протоиерей Ив. Гошевъ да отговори на въпроса: кому и кога е била дадена въпросната грамота (вж. Български Прегледъ, год. II (1931), кн. I, стр. 84—90) не тъй, както г. Ласкарисъ разрешава тия въпроси, трѣба да се признае за съвсемъ несполучливъ, защото той не обърналъ нуждното внимание на това, което г. Ласкарисъ пише на стр. 8, а именно, че село Σέμαλτον ἐν τῷ θέματι Σερρῶν се споменува като притежание на Ватопедския мънастиръ въ две грамоти на Андроника II Палеологъ (1282—1328) отъ 1292 и 1303 год. Макаръ първата грамота и да се смѣта за подправена, обаче връзката на с. Семалто съ Ватопедския мънастиръ ясно свидетелствува, че нашата грамота е могла да бжде дадена само на Ватопедъ; а веднажъ това установено, то и споменуваната въ нея Св. Гора по никой начинъ не може да бжде търновската Св. Гора,—което е нѣщо мѣстно название и сж го знаели само търновци и околното население, и поради това тя е била по-точно опредѣлена относно гр. Търново,—а само Св. Гора-Атонъ, която е била известна на цѣлия християнски-православенъ свѣтъ още отъ X вѣкъ, и поради това тя се отбелязва въ такива официални

Намъ ни остава още да разгледаме, въ какви отношения станалъ Иванъ Асѣнь II следъ Клокотнишката битка къмъ Солунъ и солунското деспотство. За тия отношения Георги Акрополитъ нищо не съобщава, нито въ последващитѣ факти намираме намеквания, че българскиятъ царь се опитвалъ да се утвърди въ Солунъ. Както вече се каза по-горе, тамъ запазилъ властьта братътъ на пленения Теодора Комнина, Мануилъ, който можалъ да се удържи само благодарение на роднинскитѣ си връзки съ българския царски родъ. „Обаче, положението му било съвсемъ друго, отколкото положението на Теодора", пише В. Г. Васильевски. „Той не е могълъ вече да предявява гордитѣ мечти на своя предшественикъ за възстановяване на византийската империя, за влизане въ Цариградъ, за съперничество съ никейския императоръ; ако се сѫди по това, че Мануилъ въ по-къснитѣ си грамоти се подписвалъ просто деспотъ, може да се мисли, че той се е отрекълъ отъ царската титла още отъ самото начало; по-сетне когато той искалъ да се примири

актове безъ никакви опредѣления. Освенъ това предположението на от. Ив. Гошева, какво търновскиятъ Светогорски мънастиръ е могълъ да се нарича „Устие",е така сѫщо неоснователно, защото проломътъ, който прави р. Янтра на югъ отъ Търново и който и днесъ се нарича отъ търновци „Устито" и „Фустито", отстои далечь отъ мънастиря въ търновската Св. Гора и при това и двата брѣга на пролома представятъ отвесни скали, на които накакви имоти на търновския Светогорски мънастиръ не е могло да има. Нѣма вече да изтъкваме, че тоя мънастиръ става известенъ само презъ XIV вѣкъ. Що се отнася до приписката, въ която се казва, че въ 1364 г. инокъ Теодосий преписвалъ книгата Лѣствица „въ мѣстѣ Ѹсты при Трѫновѣ градѣ", то тукъ се разбира северното търновско дефиле, което сега се нарича отъ населението „Дервенто", или проломътъ, който прави рѣка Янтра, следъ като обиколи възвишенията Царевецъ и Трапезица, за да излѣзе при с. Самоводене въ дунавската низина, именно тамъ, гдето се намира основаниятъ отъ св. Теодосия Търновски мънастиръ Св. Троица. — Не повече издържа критика и предположението на от. Ив. Гошевъ, че Ив Асѣнь II далъ тая грамота на Ватопедския мънастиръ подъ влиянието на св. Сава Сръбски, когато тоя дошелъ въ Търново презъ 1236 год., защото въ тая година Сава бѣше вече архиепископъ на сръбската църква, за уредбата на която той постоянно е мислилъ и работилъ, та нелепо би било да се допустне, че той не само е мислилъ само за Ватопедъ, но и да е говорилъ на Ив. Асѣня II за неговитѣ нужди и да го е накаралъ да издаде специална грамота за тоя мънастиръ.

съ никейския императоръ чрезъ съдействието на патриарха Германа II, Мануилъ му писалъ: „Твоята святость вече по-рано се бѣ обръщала къмъ насъ съ отечески вразумления, като се стараеше да ни привлѣчешъ въ пристанището на мира, да ни убедишъ и накарашъ съ настояванията си къмъ съюза на обединението. И ето ние се покоряваме; ние потжпкахме и за нищо не считаме много отъ принадлежащитѣ намъ права, които обикновено се считатъ дотолкова драгоценни, че отъ тѣхъ се отказватъ само по необходимость. Заради това ние потърсихме приятелството на ромейския императоръ, господина Ивана Дука; заради това ние хвърлихме подъ нозетѣ много отъ това, което се отнася до нашата слава, което и приличаше и бѣше свойствено на нашето величие"[1]. Отъ тия думи се ясно види, че той се отказалъ отъ много свои права заради съгласие и единство, макаръ, разбира се, не въ полза на Иванъ Асѣня II; найпосле и Георги Акрополитъ отбелязва, че Мануилъ въ Солунъ се наричалъ деспотъ, но задържалъ още нѣкои предимства на царската честь, напр., подписвалъ грамотитѣ си съ червено мастило. Солунскиятъ деспотъ следъ Клокотнишката победа не само на дѣло се намиралъ въ подчинено положение спрямо Иванъ Асѣня II, но той ще да е призналъ формално и неговата върховна власть, безъ да унижава званието и титлата си: роднинскитѣ връзки и тукъ служили като изразъ и прикритие на политическа зависимость", заключава В. Г. Васильевски. Твърде е вѣроятно предположението, че „Мануилъ не билъ доволенъ отъ своето унизително положение предъ „варварина", защото той обръщалъ погледа си къмъ западъ, като искалъ тамъ да намѣри покровителство и опора. Въ началото на 1232 год. той получилъ отговоръ отъ Римъ на своитѣ предложения и домогвания. Папа Григорий IX му писалъ, че неговото намѣрение да премине въ лоното на католишката църква и да стане подъ властьта на Св. Престолъ въ качеството си на ленникъ, ще бжде прието благосклонно и милостиво, ако само то бжде наистина изпълнено. Обаче, тъкмо въ 1235 год., както ще видимъ по-нататъкъ, Мануилъ билъ длъженъ да вземе

[1]) В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 36.

съвсемъ друга посока въ политиката си. Той се оказалъ съучастникъ въ православната коалиция противъ католишката латинска империя, търсилъ примирение и сближение съ гръцкия православенъ патриархъ и съ никейския императоръ, съ една речь, той се намѣрилъ въ лагера на православнитѣ врагове на папския престолъ, върху които се изсипвали отъ Римъ военни заплахи и църковни проклятия. За насъ е особено важно тъкмо това обстоятелство, защото Мануилъ билъ увлѣченъ въ тая посока очевидно, отъ никого другиго, освенъ отъ българския царь Иванъ Асѣня II"[1]), който е билъ, както ще видимъ, инициаторътъ и душата на православната коалиция, а това ясно показва, че влиянието на българския царь въ Солунъ било не малко, а солунското деспотство се намирало подъ неговия протекторатъ.

Каква е била сѫдбата на деспотъ Слава следъ унищожението държавата на неговия сюзеренъ и роднина Теодора Комнинъ, остава за сега неизвестно. Последно известие за него следъ 1224 год., когато Славъ помогна на солунския императоръ като неговъ васалъ да завоюва почти цѣла Тракия, както ще видимъ подире, се намира въ договора на пълномощницитѣ на цариградското регентство въ 1229 год. съ иерусалимския екс-краль Ивана де-Бриень; въ тоя договоръ между земитѣ, които последниятъ трѣбало да вземе за своитѣ наследници, се споменува и totam terram de Sclave et illam, que fuit de Straces[2]). Ако за земята на Стреза се казва, че тя нѣкога принадлежала нему, то за земята на Слава се разбира, че тя все още била негова, или въ 1229 год. Славъ все още е билъ живъ. Обаче, следъ Клокотница, за да запази своята автономия, е билъ принуденъ да промѣни своя сюзеренъ и да признае върховната власть на Иванъ Асѣня II, който, вѣроятно, ще да се е отнесълъ благосклонно къмъ него, като къмъ свой братовчедъ и противникъ на узурпатора Борила. Следъ това негово име изчезва отъ страницитѣ на историята и, вѣроятно, наскоро ще да е умрѣлъ.

---

[1]) В. Г. Васильевскій, п. т, стр. 28–29.

[2]) Buchon, ib., p. 22, col. 1; вж. тукъ по-долу, стр. 357 и бел. 1.

Все въ това време и дубровчанитѣ, подобно на светогорскитѣ монаси, не пропустнали да използуватъ пристигането на Иванъ Асѣня II въ Драчъ и, поради търговията си съ Драчъ и околноститѣ му, да си издействуватъ отъ новия владѣтель предишнитѣ привилегии, които не само били потвърдени, но и значително разширени съ особна грамота, издадена въ сжщата 1230 год. Тая грамота гласи: „Моето царство дава това постановление (оризмо) на цѣлата Дубровнишка область на любезнитѣ и всевѣрни гости на моето царство, да ходятъ по всѣка область на царството ми съ каквато и да било стока, донасятъ ли (въ смисълъ внасятъ ли), или вэематъ (изнасятъ), или пъкъ пренасятъ каквато и да било стока, до която земя или область дойдатъ: до Бъдинъ ли, или до Браничево и Бѣлградъ дойдатъ; или до Търново и по цѣлото Загорие отиватъ; или до Преславъ или до Карвунската область (около днеш. Балчикъ) достигнатъ, или до Крънската (ок. днеш. Казанлъкъ) область, или до Боруйската (около днеш. Стара-Загора); отиватъ въ Одринъ и въ Димотика, или въ Скопската область, или Прилепската, или въ Дѣволската область, или въ Арбанашката земя и въ Солунъ — навсѣкжде да купуватъ и продаватъ свободно безъ всѣка пакость (вреда); да нѣматъ запретъ по всички области на царството ми и въ градоветѣ и клисуритѣ (проходитѣ), но да си ходятъ и купуватъ и продаватъ безъ грижа, като всевѣрни и любезни гости на царството ми. Който имъ напакости въ нѣщо: или при клисури, или на пазарищата, или гдето и да било споредъ закона за митата, той да знае, че е противникъ на царството ми, и милость нѣма да получи, а голѣмъ гнѣвъ ще претърпи отъ царството ми. † Асѣнь, царь блъгарѡмъ и гръкѡмъ"[1]). И тъй, споредъ това постановление дубровчанитѣ получавали право на свободенъ търговски вносъ, износъ и транзитъ отъ и презъ българската държава за цѣлия полуостровъ, като се освобождавали отъ всѣкакви мита и берии, които е предвиждала тогава държавната фискална уредба. Освенъ това тая грамота има не малко

---

[1]) Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей. Москва 1911, стр. 13.

значение и за опредѣляне обсега на Иванъ-Асѣневата държава следъ Клокотница — опредѣляне, което напълно се схожда съ даннитѣ отъ посоченитѣ по-горе други паметници.

Въ такава свѣтлина ни се представятъ сетнинитѣ отъ Клокотнишката победа — едно събитие отъ грамадно значение въ историята на второто българско царство — значение, което въ нѣколко думи може да се формулира така: Клокотнишката победа разшири предѣлитѣ на българската държава до естественитѣ ѝ граници; обедини българската народность подъ скиптъра на нейния природенъ владѣтель, а българския царь направи господарь на политическото положение въ цѣлия европейски юго-изтокъ, съ една речь, тя донесе на Иванъ Асѣня II това, което Ахелойската победа, преди повече отъ три столѣтия, спечели за великия царь Симеона. Следъ тая тъй славна и богата съ голѣми и добри резултати победа Иванъ Асѣнь II билъ сигуренъ, че се намиралъ въ надвечерието на оная слава и честь, които ще му донесе влизането му въ Цариградъ и покачването му на престола на източнитѣ императори. Обаче, докато българскиятъ царь се опивалъ отъ плодоветѣ на своята победа, въ Цариградъ латинцитѣ кроели планъ, какъ да парализиратъ о-време тия негови блѣнове.

3. УНИЩОЖЕНИЕ НА УНИЯТА СЪ РИМСКАТА ЦЪРКВА И ПРОГЛАСЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКОВНА НЕЗАВИСИМОСТЬ

Следъ Клокотнишката битка, която собствено и спаси латинската империя отъ Теодора Комнина, бързо се измѣнили отношенията на латинцитѣ къмъ Иванъ Асѣня II. Както се каза, брачниятъ договоръ, сключенъ по случай годявката на малкия императоръ Балдуина II съ Елена, малолѣтна дъщеря на Иванъ Асѣня II, билъ скрепенъ съ взаимни клетви отъ двѣтѣ страни. Обаче самиятъ актъ на закрепата, т. е. царската сватба, се забавилъ твърде много, едно, защото възрастьта на младоженцитѣ не позволявала да се бърза и, друго, защото възникнали съмнения и прѣчки отъ страна на латин-

цитѣ. Франкскитѣ барони и рицари, особено тия отъ тѣхъ които се бѣха провинили въ отношенията си къмъ покойния императоръ Роберта Куртене, почнали да се боятъ, че ако Балдуинъ II осигури властьта си съ помощьта на българския царь, то това ще се отрази върху тѣхното собствено положение, както обяснява Марино Сануто[1]). Но главниятъ противникъ на предполагания браченъ и политически съюзъ между двѣтѣ съседни държави несъмнено е било латинското духовенство, което къмъ това време се бѣ осъмнило въ искрената преданость на Иванъ Асѣня II къмъ католишката църква. Въ едно писмо на навпактския митрополитъ Ивана, писано не покъсно отъ 1228 год. отъ името на всички западни гръцки епископи въ държавата на Теодора Комнинъ, въ което се защищава правото на последния да носи императорска титла, въ края се чете следното: „Нека, прочее, се счита справедливо, гдето оня, който е ограничилъ царското разширение само въ Цариградъ, опрѣснокоядецъ, който се заблуждава относно вѣрата, се нарича василевсъ, още и властвуващиятъ надъ Хемъ, скитътъ Асѣнь, нека се слави и се величае въ писмата за височайши василевсъ, а нека се пренебрегва тоя, който е получилъ законно основание за царската власть отъ прадѣди и справедливо се нарича съ нея“[2]). Всички тия укори сѫ били насочени противъ тогавашния цариградски патриархъ Германа II (1222—1240), който отказвалъ да признае импера-

---

[1]) Marinus Sanuto, ib., p. 78: Tunc barones sui timentes, quod postquam Balduinus suum firmasset Imperium, ne procederet contra eos, propter offensam magnam, quam in praedecessorem ipsius commisserant, dolosum sibi dederunt consilium, ut videlicet filiam Imperatoris Exagorarum, quamvis formosam valde, renueret, et filia domini Johannis, tunc regis Jerusalem. reciperet in uxorem... fuitque per eosdem barones denique dictus Jo. de Constantinopolitano imperio coronatus.

[2]) В. Г. Васильевскій, Epirotica saeculi XIII. Виз. Врем., т. III (1896), стр. 235—236 и стр. 292, 30—35: Καὶ δικαιούσθω λοιπὸν ὁ μόνῃ τῇ Κωνσταντινουπόλει τὸν βασιλικὸν περιγραψάμενος πλατυσμόν, ὁ ἀ[ζ]υμίτης, ὁ περὶ τὴν πίστην σφαλλόμενος βασιλεὺς ὀνομάζεσθαι, ἔτι δὲ καὶ ὁ τοῦ Αἵμου κατάρχων Σκύθης Ἀσὰν καὶ βασιλεὺς ὑψηλότατος ἀκουέτω καὶ μεγαλυνέσθω ἐν γράμμασι, παρορᾶσθω δὲ ὁ τὸ δικαίωμα τῆς βασιλείας ἐκ προγόνων λαβὼν καὶ εἰς αὐτὴν δικαίως καλούμενος. — Че това писмо се отнасяло къмъ 1228 год., вж. ib., стр. 235—236.

торското достоинство на епирския деспотъ, следов., той е славилъ и величаелъ въ писмата си българския царь Иванъ Асѣня II за височайши царь (василевсъ). Отъ какви обстоятелства сж били предизвикани тия писма и какво е било тѣхното съдържание, за сега нищо се не знае; но това известие, колкото и да е кратко то, ясно говори, че между Иванъ Асѣня II и патриархъ Германа II сж вървѣли още въ 1228 год. нѣкакви преговори, които се отнасяли, разбира се, до църковни въпроси — до възобновяването общението на българската църква съ цариградската, но които не донесли никакъвъ резултатъ, защото въ България все още стоялъ начело на българската църква униятъ-примасъ. Тия тъкмо преговори не сж останали неизвестни на латинското висше духовенство въ Цариградъ, което и побързало да представи българския царь като невѣренъ синъ на римската църква и чрезъ това да осуети съюза съ него. Тия, както изглежда, сж били причинитѣ, които породили въ Цариградъ антибългарско течение; обаче дѣлото по отблъскването на тоя съюзъ не е могло да бжде окончателно решено безъ знанието и позволението на папата, и то, наистина, било пренесено въ Римъ, гдето работата била наредена съвсемъ другояче [1]).

За голѣма радость на никейци и солунци, които съ напрегнато безпокойствие гледали на българо-латинския съюзъ, който се уреждалъ между дома на цариградскитѣ Куртене и търновския дворъ, и на усилването на българския царь, папската курия, имайки предъ видъ своитѣ политически и църковни интереси, решила да се противопостави на българското влияние въ франкскитѣ отношения, като изтъкнала другъ кандидатъ, преданъ ней, съ когото било решено да се замѣни Иванъ Асѣнь II, известния тогава бившъ иерусалимски краль Иванъ де-Бриень, който принадлежалъ къмъ най-прославенитѣ и предани на римската църква франкски рицари въ XIII вѣкъ. Освенъ това, понеже Иванъ де-Бриень билъ врагъ на Фридриха II Хохенщауфена, върпѣки че последниятъ билъ женевъ за дъщеря му, папа Григорий IX мислилъ, че избирането на

---

[1]) В. Г. Васильевскій, Обновленіе и пр., п. т., стр. 32—33.

тоя човѣкъ за латински императоръ несъмнено трѣбало да въведе романската империя въ враждебни отношения съ мощния Хохенщауфенъ и чрезъ това ще може да действува по-силно противъ заклетия врагъ на папството. Най-сетне, макаръ Иванъ де-Бриень и да билъ вече доста старъ (на 80 години), той все се считалъ тогава за най-рицарственият и храбъръ човѣкъ въ цѣлия свѣтъ, затова способенъ билъ отново да въодушеви падналитѣ духомъ латинци [1]).

Презъ априлъ 1229 год. въ Перуджия [2]), въ присѫтствието на папата, между пълномощницитѣ на цариградското регентство и екс-краль Иванъ де-Бриень билъ сключенъ договоръ, споредъ който най-първо Балдуинъ II трѣбало да се ожени за дъщерята на Ивана, Мария де-Бриень, щомъ младоженецътъ достигне 20-годишна възрасть. Понеже последниятъ билъ малолѣтенъ, Иванъ де-Бриень трѣбало да управлява империята и дори да носи, следъ предварително коронясване, титлата императоръ, която той да запази презъ цѣлия си животъ дори въ случай, че неговата дъщеря или зеть му умратъ по-рано. Затова пъкъ Иванъ де-Бриень, освенъ че далъ клетвено обещание да защищава империята и да пази нейнитѣ закони и обичаи но още се и задължавалъ да се обхожда спрямо Балдуина II, споредъ както изисквало неговото достоинство до 20-годишнината му; а когато младиятъ императоръ навърши тая годишнина, Балдуинъ II трѣбало да получи за владение никейското царство и всички земи, които нѣкога-си сѫ принадлежали на латинцитѣ по отвѫдната страна на пролива, съ изключение на никомидийското херцогство. Предполагало се, че при такъвъ единъ военачалникъ, какъвто билъ иерусалимскиятъ екс-краль, всичко това не ще бѫде мѫчно да се отвоюва отново отъ ромеитѣ. Сѫщо така свободно се разпореждали и съ византийскитѣ земи въ Европа. Понеже Иванъ де-Бриень могълъ да има покрай зетя си и собствени наследници, той ималъ право и тѣхъ да обезпечи съ нѣкои ленове: нему се предоставяло да избира или сѫщитѣ малоазийски земи,

---

[1]) C. Hopf, п. т., стр. 252, кол. 2. — В. Г. Васильевскій, Обновленіе и пр., п. т., стр. 33.

[2]) Въ областьта Умбрия, между ез. Трасъ и Тибъръ.

„които сега държатъ или нѣкога сж държали гърци и латинци, или пъкъ цѣлата земя, която държи Теодоръ Комнинъ до Димотика и Одринъ и цѣлото Пловдивско херцогство, който и да го владѣе, и цѣлата земя на Слава и оная, която била на Стрѣза, съ изключение на онова, което държи Иванъ Асѣнь II и съ изключение на Солунското кралство [1]), въ първоначалния му обсегъ, защото това последното се предполагало да се възстанови въ полза на Монфератския домъ" [2]). Що се отнася до предпазливата уговорка, съ която се запазвала цѣлостьта на държавата на Иванъ Асѣня II, то тя била направена отъ латинцитѣ, защото следъ отнемането, както се предполагало, земитѣ на Слава и на Стрѣза, които тогава били подъ властьта на Теодора Комнинъ, а сжщо на Пловдивското херцогство, комуто то и да принадлежи, на българския царь оставала само Северна България, върху която латинцитѣ никога не изказвали нѣкакви претенции, а при такъвъ обсегъ на държавата му той не е могълъ да представя нѣкоя особено голѣма опасность; освенъ това и самата вѣроломна постжпка съ Иванъ Асѣня имъ налагала да бждатъ по-предпазливи спрямо него и да не го въоржжаватъ противъ себе си.

Такъвъ билъ сюрпризътъ, който латинцитѣ приготвили въ Перуджия да поднесатъ на българския царь. Всичко, както изглеждало, отивало по медъ и масло, обаче нещастието се заключавало въ това само, че, за да осжществятъ такива широки планове, тѣ не разполагали съ достатъчно налични военни сили и парични срѣдства въ самата империя. Затова новоизбраниятъ императоръ останалъ дълго време въ Европа, за да набира тия сили и срѣдства, водѣлъ преговори съ Венеция, искалъ отъ нея пари, хора и кораби. Едвамъ презъ априлъ на 1231 год. спо-

---

[1]) Buchon, ibidem, p. 22, col. 1: Sciendum est quod in voluntate regis erit capere, quod maluerit, pro heredibus suis, vel totam terram que est ultra Brachium, sicut tenent vel unquam tenuerunt eam Greci et Latini, vel totam terram quam tenet Comninianus, usque ad pertinentias de Dimot et de Adrenoble; et totum ducatum de Finepople, quisquis eum tenet, et totam terram de Esclaves, et illam que fuit de Straces, excepto illo quod Assantis inde tenet et excepto regno Thessalonicensi etc.

[2]) C. Hopf, п. т., стр. 252—353. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 83—34.

годбата съ Венеция била сключена, а презъ августъ сжщата година Иванъ де-Бриень пристигналъ въ Цариградъ, гдето билъ посрещнатъ съ голѣмъ въсторгъ отъ латинското население и коронясанъ отъ ржката на латинския патриархъ за императоръ. Твърде е възможно и дори несъмнено е, че договорътъ, сключенъ въ Перуджия подъ ржководството на папата, останалъ за дълго време, па дори до пристигането на де-Бриеня въ Цариградъ, неизвестенъ за българския царь. Ние видѣхме по-горе, че следъ Клокотнишката битка Иванъ Асѣнь II все още се величаелъ, че франкитѣ се покорили подъ скиптъра на неговото царство, че тѣ нѣматъ другъ царь освенъ него, че тѣ сжществуватъ по негова милость и подъ негова власть; въ сжщото положение тѣ сж представени, както видѣхме, и въ житието на св. Петка. Патриархъ Евтимий, като говори за голѣмата готовность на франкитѣ да удовлетворятъ просбата на Иванъ Асѣня II — да му отпустнатъ мощитѣ на светицата, пише, че тѣ „въ знакъ на покорность изпратили и много други нѣща, като се обещавали и увѣрявали, че и душата си щѣли да дадатъ, ако би било възможно". Въ сжщность, обаче, причинитѣ за тая готовность на латинцитѣ да изпълнятъ желанието и да услужатъ на българския царь се обяснуватъ, както се каза, съ оня горчивъ сюрпризъ въ Перуджия и, за да не излѣзе безъ време наяве замислениятъ отъ тѣхъ планъ и чрезъ това да побъркатъ на осжществяването му, тѣ показали такава преданость и привързаность към Иванъ Асѣня II[1]).

Не е мжчно да си представимъ гнѣва и разочарованието на Иванъ Асѣня II, когато той се научилъ за пристигането на Ивана де-Бриень въ Цариградъ и за коронясването му за императоръ въ августъ 1231 г.. Тая вѣроломна постжпка на латинцитѣ докарала пъленъ политически разривъ между тѣхъ и българския царь, който сега се чувствувалъ не само излъганъ, но и кръвно обиденъ. Неговото раздразнено сърдце сега искало отмъщение, и въ него се зародила мисъльта за изгонване и унищожение на франкското господство на Балканския полуостровъ. Оттогава Иванъ Асѣнь II почналъ да укрепява ро-

---

[1]) В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 34—35.

допската фортификационна линия, както това се види отъ надписа, изсѣченъ върху мраморната скала подъ крепостьта при гр. Станимака, унищоженъ отъ станимашкитѣ гърци въ 1883 год., а възстановенъ отъ насъ въ 1899 год.[1]). Самиятъ надписъ гласи: + В лѣт[о] : ѕ҃ . ѱ҃ . л҃ѳ : | инд[икта]. д҃ . б[ог]ѡ[мь] вьздвиже[н]нъи : ц[а]рь: Асѣнь . блъга|ромь . и гръкомь . тажє и прочимъ страна|мь . постави Алек|сѣ севаста . и зиждa сии градъ :, т. е. „Въ година 6739 (= 1231), индиктионъ 4-и, отъ Бога въздигнатий (на царството) царь Асѣнь, (царь) на българитѣ и гърцитѣ, сѫщо и на други страни, постави Алексия севаста и изгради тая крепость“. И тъй, крепость при Станимака, известна днесъ подъ име „Асѣнева крепость“, била затегната и поправена при Иванъ Асѣня II, а за комендантъ на крепостьта билъ назначенъ нѣкой-си Алексий севастъ, — който, ако се сѫди по титлата му, ще да е билъ или единъ отъ отличилитѣ се и заслужили воеводи, или пъкъ близъкъ роднина[2]), — не по-късно отъ 1. IX. 1231 год., защото годината 6739, 4-и индиктионъ се е продължавала отъ 1. IX. 1230 до 31. VIII. 1231 г.[3]).

Но, като ставалъ въ враждебни отношения съ латинската империя, Иванъ Асѣнь II се обявявалъ сѫщевременно и противъ папата, който собствено билъ, както видѣхме, главниятъ виновникъ за осуетяването на неговитѣ политически планове относно Цариградъ, а оттука логически изтичалъ разривътъ съ Римъ, който се изразилъ въ формалното премахване на църковната уния. Сключената отъ царь Калояна църковна уния съ римската църква, която е носила, както видѣхме, чисто иерархически и канонически, но не и догматически и обредовъ характеръ, продължавала да сѫществува и при приемника на Калояна, Борила, макаръ и само номинално, защото той се

---

[1]) Подробно за историята на тоя надписъ вж. В. Н. Златарски, Асѣневиятъ надписъ при Станимака. Известия на Българ. Археол. Д-во, т. II (1911), стр. 231—242.

[2]) Anna Comnena, ib., I, lib. III, cap. 4: p. 103,20—25. — Ст. Новаковић, Византиjски чинове и титуле у српским земљама XI—XV века. Глас. Ср. Кр. Ак., LXXVIII (47), 1908, стр. 209—212. — В. Н. Златарски, п. т., стр. 244—245.

[3]) Вж. В. Н. Златарски, п. т., стр. 242—246.

опитвалъ да я премахне, но безуспѣшно. Въ сѫщото положение се намирала тя и при Иванъ Асѣня II, който още преди 1228 год. се опитвалъ да влѣзе въ общение съ цариградския патриархъ въ Никея, както видѣхме, но сѫщо безрезултатно, защото му е било отговорено, че докато начело на българската църква стои папскиятъ поставеникъ — примасъ-униатъ, всѣко общение е изключено. Настаналото въ 1228 год. сближение съ латинската империя принудило Иванъ Асѣня II да отложи тоя въпросъ; но подиръ Клокотнишката победа, покрай нарушението на мирнитѣ отношения съ нея поради вѣроломната постѫпка на латинцитѣ, премахването на унията се налагало и поради следнитѣ обстоятелства.

Следъ завоеванието и присъединението на повечето отъ владенията на солунския императоръ, въ състава на българското царство влѣзли много отъ ония епископии, които йерархически зависѣли отъ цариградския патриархъ въ Никея или отъ охридския архиепископъ. При всичко че тѣхнитѣ епископи при Теодора Комнинъ се стремѣли да станатъ независими, тѣ все пакъ не признавали главенството на папата и си оставали вѣрни на източната църква. При такова едно настроение, разбира се, епископитѣ на западнитѣ епархии, които преминали сега политически подъ властьта на българския царь, се отказвали да признаятъ църковната власть на търновския примасъ-патриархъ едно, защото въ тѣхнитѣ очи той билъ само архиепископъ и, друго, защото той билъ униятъ и поставеникъ на папата; освенъ това, тѣ винаги сѫ тегнали къмъ цариградската църква, още повече когато следъ унищожението на киръ-Теодоровата държава между западнитѣ ромейски епископи се почналъ стремежъ къмъ примирение и съединение къмъ своя каноническия иерархъ[1]. Иванъ Асѣнь II твърде добре разбиралъ всичката вреда отъ тая църковно-иерархическа разцепеность въ държавата и доколко тя е вървѣла въ разрѣзъ както съ държавнитѣ интереси, тъй и съ стремежитѣ на предшественицитѣ му и неговитѣ собствени — да обедини българитѣ не само политически, но и църковно, като се възобнови автокефалностьта

---

[1]) В. Г. Васильевскій, Обновленіе и пр., п. т., стр. 35—47.

на българската църква въ предѣлитѣ на българското царство. Той виждалъ, че премахването на тая разцепеность и разширението властьта на българския свещеноначалникъ и върху новоприсъединенитѣ епископии, населени така сѫщо съ българско население, му се налагало и че то е могло да стане, само ако той влѣзе отново въ общение съ цариградския патриархъ въ Никея, което въ даденото време не е представяло за него никакви мѫчнотии, защото, както вече се изтъкна, българската църква продължавала да си остава православна, и нейната зависимость отъ римския престолъ била само иерархическа и каноническа. И ако Иванъ Асѣнь II на първо време не се решавалъ да скѫса църковнитѣ си връзки съ римската църква, то това изтичало отъ обстоятелството, че той все още се надѣвалъ чрезъ брака на дъщеря си съ Балдуина II да закрепи влиянието си въ Цариградъ; освенъ това, надали цариградскиятъ патриархъ би се съгласилъ така лесно да признае автокефалностьта на българската църква, търновския архиепископъ — за патриархъ, ако да не бѣха представени отъ страна на Иванъ Асѣня II нѣкои изгоди за никейската империя и цариградската църква. Обаче сюрпризътъ, който му бѣха поднесли въ 1231 год. цариградскитѣ барони начело съ папата, развързвалъ вече рѫцетѣ на българския царь за по-смѣли действия както въ политическо, така и въ църковно отношение.

И наистина, наскоро следъ скѫсването на приятелскитѣ отношения съ латинската империя Иванъ Асѣнь II се обърналъ още въ края на 1231 или въ началото на 1232 год.[1]) къмъ цариградския патриархъ Германа II въ Никея съ предложение да се възстановятъ сношенията на българската църква съ източната. Доколкото може да се сѫди по съдържанието на

[1]) Ние приемаме тая дата, защото решението на патриаршеския синодъ за изпращането на анкирския митрополитъ като намѣстникъ и екзархъ било взето на 6. мартъ 1232 год.; самиятъ митрополитъ пристигналъ въ владенията на солунския деспотъ въ началото на 1233 г. (В. Г. Васильевскiй, Обновленiе и пр., стр. 40—41), отгдето той писалъ до Иванъ Асѣня II, както ще видимъ по-долу, писмо отъ името на патриарха и неговия синодъ, следов., обръщането на Иванъ Асѣня II къмъ патриарха се отнася преди 6. мартъ 1232 год.

известното, писано презъ 1233 год., писмо до Иванъ Асѣня II отъ анкирския митрополитъ Христофора, който билъ изпратенъ отъ патриарха по решението на патриаршеския синодъ (отъ 6. мартъ 1232 г.) въ Солунъ като намѣстникъ и екзархъ на патриарха, по желанието на западнитѣ ромейски епископи, за да нареди работата по преминаването имъ подъ ведомството на патриаршията, това обрѫщане на българския царь не било посрещнато добре отъ тогавашния български примасъ, търновския архиепископъ Василий[1]). Последниятъ, очевидно, не одо-

---

[1]) В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 51—52, не допуща, че тоя архиепископъ Василий, за когото се споменува въ житието на св. Петка, че посрещналъ въ 1230 г. мощитѣ на светицата въ Търново, е сѫщиятъ архиепископъ Василий, съвременникътъ на Калояна, когото папа Инокентий III бѣ издигналъ въ 1203 г. за примасъ на България, като се позовава на това, 1. че 50-годишно архиерейство предполага твърде преклонна старость; 2. че на Търновския съборъ въ 1211 год. не се споменува за архиепископъ или примасъ, а това намеква за вакантность на първенствуващата българска катедра, и 3. че известниятъ атоно-ватопедски разказъ дава още едно име за списъка на търновскитѣ иерарси. Но, преди всичко, въ 1231 г., когато Василий се оттеглилъ на Св. Гора не е билъ въ преклонна старость, защото той билъ възведенъ въ епископски санъ въ 1187 год. (вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 473 сл.), когато не е билъ по-младъ отъ 30 години, следов., въ 1231 год. е билъ на 74—75 год. и е ималъ 44—45 годишно архиерействуване (вж. П. Никовъ, Църковната политика на Иванъ Асѣня II, п. т., стр. 89—90). Ние видѣхме по-горе, стр. 301 сл., защо примасъ-патриархъ Василий не е присѫтствувалъ на Търновския съборъ въ 1211 год. и българската първенствуваща катедра тогава никакъ не е била вакантна, защото въ преписката на Инокентия III несъмнено би се намѣрило писмо за освещаването на новъ български примасъ, а такова не сѫществува, па и въ самия актъ на Търновския съборъ това би било отбелязано. Що се отнася до атоно-ватопедския разказъ, който Васильевски самъ нарича „источникъ этотъ столь мутный, что трудно имъ здѣсь воспользоваться" (Васильевскій, п. т., стр. 52; стр. 216 бележка), не е нищо друго, освенъ единъ фалсификатъ, който трѣба да се изхвърли отъ срѣдата на историческитѣ паметници и документи. За тоя фалсификатъ и за причината, която е предизвикала съставянето му вж. подробно В. Н. Златарски, Единъ грѫцки фалсификатъ, който се отнася къмъ българската история. Byzantinoslavica, II/2 (1930), стр. 231—258. — И тъй, оттеглилиятъ се на Св. Гора търновски архиепископъ въ 1231 год. билъ сѫщиятъ Василий, първиятъ примасъ на България, чието име, за неговото докрай униатство, не попаднало въ списъка на българскитѣ иерарси въ Синодика.

брявалъ църковната политика на своя владѣтель, не съчувствувалъ къмъ премахването на унията, не искалъ да престѫпи клетвата си за вѣрность на римския папа, и поради това въ 1231 год.[1]) се оттеглилъ или билъ принуденъ да се оттегли на Св. Гора, гдето обикновено си намирали подслонъ лица отъ неговото положение, дори и такива, които се отличавали съ разположение къмъ Римъ и западната църква; той дори се отказалъ отъ архиерейството и вѣроятно е приелъ схима[2]). Тия спрѣчквания между свѣтската власть и църквата въ България, въ които явно се изразявалъ разривътъ съ римската църква, се показали на цариградската патриаршия най-сгоденъ моментъ, за да въведе отново българската църква въ своята сфера, и тя не се забавила да ги експлоатира, като се отзовала на Иванъ-Асѣневото предложение. Затова на сѫщия анкирски митрополитъ, който е ималъ възможность лично да се срещне на Св. Гора съ отказалия се отъ престола си примасъ-патриархъ български и да узнае причинитѣ на неговото оттегляне отъ длъжностьта, като го предумвалъ да се върне пакъ въ своята църква[3]), било възложено да отнесе на Иванъ Асѣня II отговора на патриарха и неговия синодъ по поводъ желанието му да възстанови общението на българската църква съ цариградската и да му предаде, при какви условия би могло да стане това общение, които той изложилъ въ споменатото писмо до българския царь.

Въ началото на писмото анкирскиятъ митрополитъ предава на „всеблагороднейшия царь и духовенъ синъ на своя светейши господинъ и вселенски патриархъ“ всички най-добри благопожелания на сѫщия патриархъ, а сѫщо и на „цѣлия свети и свещенъ синодъ“, загдето Иванъ Асѣнь се явилъ истинско чедо на светата вселенска и апостолска църква, добре

---

[1]) Ние приемаме тая дата, т. е. преди обръщането на Иванъ Асѣня II къмъ патриарха, защото на последния е било добре известно, че докато начело на българската църква стои поставеникъ на папата, примасъ-униатъ, немислимо било почването на каквито и да било преговори съ патриарха.

[2]) Вж. превода на В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 54; сѫщо и на П. Никова, п. т., стр. 84—85.

[3]) В. Г. Васильевскій, п. т, стр. 54. — П. Никовъ, п. т., стр. 84—85.

съединилъ (въ нея) това, което било зле разединено, и благоустроилъ въ Загора (България) най-православно дѣло, което не можалъ (да нареди) никой отъ неговитѣ предшественици". Това „най-православно дѣло", споредъ насъ, е това, гдето Иванъ Асѣнь II направилъ папскиятъ примасъ-патриархъ да се оттегли отъ длъжностьта и чрезъ това да скѫса униатскитѣ връзки на българската цѫрква съ римския престолъ, и че решилъ отново да премине къмъ източната православна цѫрква — дѣло, което наистина нито единъ отъ неговитѣ предшественици не извършилъ. Това дѣло на Иванъ Асѣня II особено високо се ценѣло отъ митрополита, защото той по-нататъкъ пише: „Поради това и Богъ те издигна и те прослави и ти даде награда, достойна за твоята вѣра. Виждашъ, какви плодове донася коренътъ на благочестието! Виждашъ, каква сграда въздига основата на правдата! Виждашъ, къмъ какво величие води пѫтьтъ на благочестието оногова, който върви по него! И тъй, дръжъ се о него и занапредъ неизмѣнно, шествувай по него, върху него се крепи и върви неуклонно! По тоя начинъ ти ще проживѣешъ дълго време и ще ти се притурятъ години животъ; и ще се разширятъ твоитѣ дворове и предѣлитѣ на твоето наследие ще се увеличатъ". Нѣма съмнение, че тукъ авторътъ на писмото е ималъ предъ видъ Клокотнишката победа и сетнинитѣ отъ нея — разширението границитѣ на българската държава и изобщо политическитѣ успѣхи на Иванъ Асѣня II, като го противопоставя на неговия противникъ Теодора Комнина, защото той веднага пише: „Колкото лъжата и злодеянието сгромолясватъ престолитѣ на властителитѣ, толкова правдата и благочестието спомагатъ за въздигането на народа, за неговата прослава и възвеличаване. И тъй, завършва митрополитътъ мисъльта си, гледай да се не отклонишъ нито надѣсно, нито налѣво, а върви по царския пѫть, който те прослави и още повече ще те прослави".

По-нататъкъ еп. Христофоръ доказва, че Иванъ Асѣнь II трѣба да види въ него пълномощенъ пратеникъ на патриарха и неговия синодъ, и че самъ той въ всичко ще действува отъ тѣхно име. „Когато азъ пристигнахъ, пише той, въ страната на всевисочайшия господинъ царя и желания зеть на твоето

царство (т. е. Мануила Солунски), азъ и самъ вече искахъ да пиша и да обадя на твоето царство за моето пристигане въ западнитѣ страни. Защото не просто и току-тъй се случи, стана моето пристигане тукъ; въ свещенодействията и въ всѣко цѫрковно дѣло властьта ми не се ограничава съ нѣкое само мѣсто или страна; напротивъ, азъ съмъ пратенъ отъ светейшия господинъ вселенския патриархъ и отъ светия и осветенъ синодъ за цѣлия западъ като намѣстникъ и екзархъ да правя и извършвамъ всичко онова, което прилича на патриаршеския престолъ". Следъ това митрополитътъ, като разправя за срещата си съ „блаженейшия архиепископъ търновски" на Св. Гора и разговора съ него, съобщава на Иванъ Асѣня II, че отстрани узналъ, какво той се отказалъ отъ архиерейството и че търновската църква била сиротствуваща безъ пастиръ, и го убеждава, че въ всѣки случай той трѣба да се погрижи за назначението на другъ архиерей, следов., архиепископъ Василий се оттеглилъ на Св. Гора не въ 1233 г., а по-рано, въ края на 1231 или началото на 1232 год. — въ всѣки случай, преди обръщането на Иванъ Асѣня къмъ патриарха, защото последниятъ само при това положение на работитѣ би могълъ да се надѣва, че ще получи отъ патриарха изпълнение на просбата му. Следъ това Христофоръ излага условията, при които е възможно да стане сближението на двѣтѣ църкви. „И тъй, пише той, ако ти си готовъ да пратишъ на изтокъ тогова, който трѣба да бѫде рѫкоположенъ и оттамъ да приеме хиротония, то благодарность къмъ Бога и къмъ благочестивото ти царство. Ако пъкъ нѣкакви свѣтовни прѣчки израстватъ по срѣдата и бъркатъ на такова предприятие, то нека твоето царство избере когото иска и нека си дадатъ гласа архиереитѣ, които сѫподчинени подъ престола на търновската архиепископия и нека така избраниятъ бѫде изпратенъ при мене и приеме отъ насъ хиротония пристойно и канонически, като че ли отъ патриарховата и божествена рѫка, и ще бѫде рѫкоположенъ правилно и непредосѫдително. Затова нека твоето царство избере едно отъ двѣтѣ и никакъвъ другъ планъ да не му дохожда на умъ, както например, че отъ които той е из-

бранъ, отъ тѣхъ да бжде и ржкоположенъ; никакво друго неблагоприлично разсжждение да не се опитва да ослаби силата на твоята вѣра и да поведе къмъ нарушение на договора съ църквата, защото върховната правда въздава всѣкиму въздаяние, достойно за дѣлата, които той извършва". И тъй, първото и главно условие се заключавало въ това, че търновскиятъ архиепископъ, както и всѣки другъ митрополитъ, подвластенъ на патриарха, следъ обикновеното избиране, т. е. отъ събора на мѣстнитѣ епископи, трѣба да получи своето посвещаване отъ патриарха или пъкъ, ако обстоятелствата не позволяватъ, отъ ржката на неговия намѣстникъ или екзархъ, какъвто е билъ въ дадения случай анкирскиятъ митрополитъ, следов., за търновския архиепископъ не се признавала никаква автокефалность, подобна на оная, съ която се ползувалъ другиятъ български архиепископъ — охридскиятъ, престолътъ на когото, обикновено заеманъ отъ ромеи, влизалъ сега въ владенията на Иванъ Асѣня II; охридскиятъ архиепископъ не само се избиралъ безъ съдействието на патриарха отъ епископитѣ на своята областъ при участието на императора, но и се посветявалъ отъ сжщитѣ епископи [1]).

Патриаршескиятъ пратеникъ решително и право се противопоставялъ на всѣка мисъль, която би могла да се породи въ главата на българския царь, за да се приложи сжщиятъ начинъ и къмъ търновския архиепископъ. Що се отнася до „договора съ църквата", за който споменува анкирскиятъ митрополитъ въ писмото си, то отъ това надали може и трѣба да се заключава, че вече е сжществувалъ нѣкакъвъ конкретенъ договоръ между Иванъ Асѣня II и патриархъ Германа II, както това иска да приеме В. Г. Васильевски [2]). Наистина, преговори между българския царь и цариградския патриархъ е имало, както видѣхме, преди или въ 1228 год., но тѣ сж били прекжснати преждевременно, защото въ сжщата година стана сближението на латинцитѣ съ Иванъ Асѣня II поради предполагания политически съюзъ между тѣхъ чрезъ брака на

---

[1]) В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 51.
[2]) Пакъ тамъ, стр. 48—49.

дъщеря му съ латинския императоръ, и до августъ 1231 год. Иванъ Асѣнь II не е могълъ, както се каза, да поднови преговоритѣ си по църковния въпросъ съ патриаршията[1]). Нѣма никакво съмнение, че тукъ се говори за договоръ, сключенъ не съ цариградската църква, а изобщо съ църква, т. е. веднажъ Иванъ Асѣнь II решилъ да премине къмъ източно-православната църква, той това решение трѣба да спазва ненарушимо, защото това е вече единъ договоръ сключенъ съ църквата. Затова митрополитътъ по-нататъкъ го предупреждава: „Ако Богъ, приетъ въ срѣдата, скрепява (соб. подпечатва) договоритѣ между хората, така че вече става непозволено да се измѣняватъ, за да не се разгнѣви божеството, то какъ той нѣма да поддържа, какъ нѣма да подкрепи сключения спрямо него (самия) и църквата (договоръ), какъ нѣма да му дарува трайность? Така че, ако нѣкой посмѣе да го наруши, то известно е, че веднага ще последва сурово наказание, защото страшно е да попаднешъ въ ръцетѣ на живия Богъ. Поради това приканвамъ твоето царство и съветвамъ, то да не огорчава Бога; а заради това, отъ което нѣмашъ печалба, не подлагай себе си на душевна вреда, защото не малка опасность произлиза за хората отъ нарушението. Всичко това, завършва Христофоръ писмото си, азъ се осмѣлихъ да напиша до твоето благочестиво царство, едно, като подканямъ, друго, като бащински поучавамъ; и азъ зная, че нашитѣ съвети ще бѫдатъ приети отъ твоето царство. Богъ свише да му дарува дълголѣтенъ животъ и изпълнение на желанията му“[2]).

Обаче всички тия предупреждения и заплашвания не оказали никакво въздействие върху българския царь; предложението на патриаршеския екзархъ, щото Иванъ Асѣнь II да изпрати новоизбрания търновски архиепископъ, на мѣстото на оттеглилия се на Св. Гора, на посвещение или при патриарха, или при него самия, очевидно, не е било прието, защото по-късно (въ 1235 г.), когато работата дошла, както ще ви-

---

[1]) Подробно по тоя въпросъ вж. П. Никовъ, п. т., стр. 86—88.

[2]) В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 53—56. — П. Никовъ, п. т. стр. 84—85.

димъ, да се издигне търновскиятъ архиепископъ Иоакимъ въ санъ патриархъ, той се представя въ българския синодикъ като „преждеосвещений архиепископъ“ [1]), безъ да има нѣкое намекване, че това „освещение“ е било извършено при съдействието на цариградския патриархъ въ Никея [2]). И тъй, преговоритѣ на Иванъ Асѣня II съ патриарха въ 1231—33 год. не донесли никакви резултати. Новиятъ търновски архиепископъ Иоакимъ билъ избранъ и посветенъ за патриархъ отъ събора на българскитѣ православни епископи безъ участието или санкцията нито на патриархъ, нито на папа. Вече самиятъ фактъ показва, че Иванъ Асѣнь II, както и великиятъ царь Симеонъ преди 318 години, прогласилъ чрезъ това самоволно независимостьта, т. е. автокефалностьта на българската църква, безъ обаче да се сдобие съ признание на патриаршеското достоинство за търновския архиепископъ. Но самитѣ политически събития на полуострова му помогнали не само да узакони смѣлата си постжпка, но и да постигне и второто си заветно желание — образуване на православна коалиция противъ католишката латинска империя.

4. ВЪЗОБНОВА НА БЪЛГАРСКАТА ПАТРИАРШИЯ И ПРАВОСЛАВНАТА КОАЛИЦИЯ ПРОТИВЪ ЛАТИНСКАТА ИМПЕРИЯ

Самоволното прогласяване автокефалностьта на българската църква не е могло да не обърне вниманието както въ Римъ, тъй и въ Никея, защото самото събитие е имало еднакво голѣмо значение както за римския първосвещеникъ, тъй и за цариградския патриархъ; но нѣма съмнение, че въ случая папата е билъ засегнатъ много по-чувствително, понеже тъй самоувѣрено била отхвърлена неговата върховна власть, неговото главенство. Поради това едвали може да се допустне, че такъвъ папа, какъвто е билъ Григорий IX, не е реагиралъ въ една или друга форма противъ такова пренебрежително отношение на българския царь къмъ него. За съжаление, папската архива, доколкото е известно засега, не е запазила нито единъ доку-

[1]) Вж. изданието на М. Г. Попруженко, стр. 86.
[2]) В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 52.

ментъ, който да освѣтли тоя въпросъ; обаче, като имаме предъ видъ това обстоятелство, че въ подобни случаи въ по-кънснитѣ си отношения къмъ Иванъ Асѣня II папата е напращалъ противъ него своитѣ вѣрни синове, маджарскитѣ крале, или съ войни, или съ кръстоносенъ походъ, както ще видимъ по-нататъкъ, то и неочакваниятъ, както изглежда, походъ, предприетъ тъкмо въ 1232 год. отъ Андрея II Маджарски, който, макаръ и да билъ тъстъ на Иванъ Асѣня II, съ не малко незадоволство гледалъ голѣмото разширение на България и бързото засилване на нейния царь, несъмнено трѣба да се постави въ връзка както съ неучтивата постѫпка на Иванъ Асѣня II спрямо папата, тъй и съ скѫсването на мирнитѣ отношения на българския царь съ латинската империя.

И наистина, презъ мартъ 1232 г. маджаритѣ отново окупирали Бѣлградъ и Браничево и следъ това подъ командата на смѣлия маджарски престолонаследникъ Бела (по-сетне краль Бела IV) тѣ навлѣзли навѫтре въ българска територия и обсадили Видинъ, като сѫщевременно ограбили северозападнитѣ български земи. Противъ тѣхъ билъ изпратенъ Александъръ, Иванъ-Асѣневиятъ братъ, който билъ жененъ за една отъ дъщеритѣ на сръбския краль Стефана Първовѣнчани и билъ управитель на срѣдешката областъ съ крепость Бояна, гдето се намирали и неговитѣ собствени владения[1]). Той потеглилъ съ значителна войска, въ състава на която имало и кумани, и съ умѣли маневрирания сполучилъ да ги отблъсне, като при това много избилъ, а други пленилъ, между които билъ и водачътъ на сикулитѣ Богомиръ, синъ на Зубислава, макаръ изпратениятъ противъ Александра магистеръ Дионисий и да ималъ нѣкои малки успѣхи. Въпрѣки тоя несполучливъ походъ маджаритѣ отново нападатъ още въ следната 1233 год., но вече на отвѫддунавскитѣ български владения, въ западно Влашко, и сполучили да завзематъ цѣлата областъ на днешния Турну-Северинъ, като образували пограничния тъй нареченъ **Северински банатъ**. Поради тоя успѣхъ маджарскиятъ краль

[1]) Вж. В. Н. **Златарски**, Боянскиятъ надписъ. Годишникъ на Соф. Унив. Ист.-фил. ф., кн. XXXI, 10. София 1935, стр. 14—16.

прибавилъ въ титлата си rex Bulgariae et Cumaniae, т. е. краль на България и Кумания. Пръвъ маджарски банъ Лука (Lucas banus de Zeurin) се явява въ новия банатъ въ 1233 год.[1]). Коя е била причината на това нападение, и до днесъ остава необяснено, защото не се е обръщало внимание, или, ако се е обръщало, то едностранчиво се тълкувало известието отъ персийската хроника на Фацель-Уллахъ-Рашидъ (писалъ въ 1303 год.). Като говори за татарското нашествие въ 1241 год., Рашидъ между другото пише следното: „Въ срѣдата на пролѣтьта (1241 г.) князетѣ (татарски) преминаха планинитѣ, за да навлѣзатъ въ страната на буларитѣ (= българитѣ) и на башгирдитѣ (= маджаритѣ). Орда, който вървѣше надѣсно, премина страната на Ilaoute (на р. Олта) и видѣ, че срещу него иде Bezerenbam (а други го четатъ Bazarambam) съ войска; последниятъ биде разбитъ. Каданъ и Бури, които се бѣха отправили противъ саситѣ (сакситѣ), ги победиха следъ три битки. Буджекъ премина планинитѣ на тая страна (т. е. на сакситѣ — Трансилвания), за да навлѣзе въ Кара-Улакъ и порази народитѣ (т. е. жителитѣ) Улакъ, премина планинитѣ (Карпатитѣ) и навлѣзе въ страната на Мишеслава, гдето той разбилъ неприятеля, който го очакваше"[2]). Това известие, което ромънскитѣ историци считатъ за твърде важно[3]), най-ясно доказва, че татарскитѣ князе, следъ като минали Карпатитѣ, навлѣзли въ страната, т. е. въ

[1]) П. Никовъ, Сждбата на северозападнитѣ български земи и пр., п. т., стр. 129—130.

[2]) D'Ohsson, Histoire des Mongols depuis Tschingizchan jusqu'à Timour-Beg ou Tamerlan. Amsterdam 1834, vol. I, pp. 627—628: Au milieu du printemps (1240) les princes franchirent les monts pour entrer dans le pays des Boulares et des Baschguirdes. Orda, qui marchait sur la droite, ayant passé par le pays d'Ilaoute vit venir à sa rencontre Bezerenbam avec une armée; ce dernier fut battu. Cadan et Bouri, s'étant dirigés contre les Sassans, les vainquirent à la suite de trois combats. Boudjek traversa les montagnes de ce pays pour entrer dans le Cara-Oulag, défit les peuples Oulag, passa les monts, et entra dans le pays de Mischeslav où il battit l'ennemi qui l'attendait. — Ср. Aurélien Sacerdoţeanu, Guillaume de Rubrouk et les Roumains au milieu du XIII-e siècle. Mélanges de l'Ecole roumaine en France. 1929, II-e partie. Paris 1929, p. 328.

[3]) Alexandre A. C. Sturdza, La Terre et la Race Roumaines. Paris 1904, p. 260.

владенията на българитѣ. Едвали може да има съмнение, че, споредъ насоката на татарското движение, българскитѣ владения се почвали веднага отъ Карпатитѣ въ южна посока, и то въ областьта на р. Олта, защото князъ Орда миналъ областьта на р. Олта и тамъ видѣлъ, че срещу него излѣзълъ Bezerenbam или Bazarambam, т. е. банъ воевода Басарабъ, въ влашкия произходъ на когото едвали би могълъ нѣкой да се съмнява, а Буджекъ, следъ като поразилъ народа Кара-Улакъ, т. е. трансилванскитѣ власи, миналъ планинитѣ (карпатски), навлѣзълъ въ страната на Мишеслава, въ когото, нѣма съмнение, трѣба да видимъ воевода Сенеслава (за него вж. по-долу), и когото така сѫщо разбилъ. И тъй, воеводствата на Басараба и Мишеслава въ 1241 год. се намирали въ владенията на българитѣ. А че цѣла Олтения се е намирала тогава подъ българска власть, показва и доказва вече тоя фактъ, че маджаритѣ завладѣли северинската область отъ българитѣ, а не отъ власитѣ.

За сѫществуването на две влашки воеводства все въ това време въ отвѫддунавскитѣ български владения, и то пакъ въ областьта на р. Олта се научаваме отъ привилегиитѣ, съ които маджарскиятъ краль Бела IV надарилъ въ 1247 год. настаненитѣ по трансилванската граница северно отъ Влашко рицари отъ Иоанитския орденъ, 1. за да я защищаватъ „contre païens, Bulgares et autres schismatiques", а това доказва още единъ пѫть, че българскитѣ владения се намирали въ непосрѣдно съседство съ Трансилвания, и 2. „рицаритѣ да не пропущатъ нито единъ човѣкъ отъ кралството, отъ каквато и да било народность или отъ каквото и да било положение, безъ специалното разрешение на краля", отъ което става ясно, че настаняването на рицаритѣ-иоанити по трансилванската граница имало за цель да запре изселването на влашкото население отъ Трансилвания, защото влашката емиграция вънъ отъ маджарската държава къмъ тая посока бѣ взела вече такива размѣри, че кральтъ счелъ за необходимо да вземе предупредителни мѣрки[1]). Съ привилегиитѣ на рицаритѣ се запознаваме отъ утвърдителната грамота на папа Инокентия IV отъ 20. юлий 1251 год. Споредъ тая грамота, кральтъ далъ въ разпоредба на рицаритѣ Северин-

[1]) Вж. A. Sturdza, op. c., p. 213.

ската область и двѣтѣ воеводства на Ивана и Фаркаша въ Трансилвания, които се намирали тамъ до р. Олта, като изключавалъ, обаче, „земята на воеводството на Лиртиоя, която оставялъ на власитѣ, понеже последнитѣ я владѣели до тогава"[1]). Отвждъ р. Олта (източно) той давалъ на рицаритѣ цѣла Кумания, съ изключение на земята на влашкия воевода Сенислава, която сжщо оставялъ на власитѣ по сжщата причина[2]). Ако

[1]) A. Theiner, Monum. Hungar., I, pp. 208—209. — A. Sacerdoţeanu, op. c., p. 331: damus et conferimus... totam terram de Zeurino cum alpibus ad ipsam pertinentibus et aliis attinentibus omnibus pariter cum kenazatibus Ioannis et Farcasii usque ad fluvium Olth, excepta terra kenazatus Lyrtioy waivode, quam Olatis relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt. Тукъ собственото име Lyrtioy се чете отъ едни Lynioy, а други го обръщатъ въ Lytuon, защото въ сжщия документъ се говори за terra Lytua. Самото мѣсто гласи: concedimus etiam quod medietatem omnium proventuum et utilitatum, que ab Olatis terram Lytua habitantibus, excepta terra Harszoc cum pertinentibus suis, Regi colligentur, domus hospitalis percipiat antedicta. Отъ тия думи ясно става, че terra Lytua ще трѣба да се търси нейде недалечъ отъ terra Harszoc или Hatzeg, а последната се намирала въ Карпатитѣ наредъ съ Фагарашъ и Алмашъ, но не и въ Олтения, гдето я търсятъ и поставятъ ромънскитѣ историци, безъ да обърнатъ внимание на истинското й географско мѣсто. Следов., измѣнението Лиртиой или Линиой съ Lytuon се явява съвсемъ произволно, защото ако terra Lytua и kenazatus или воеводството на Лиртиоя бѣха едно и сжщо нѣщо, то въ папската грамота не щѣха да бждатъ отдѣлно поставени. Сжщо така не може Lyrtioy да се идентифицира и съ Litean Voda въ грамотата отъ 1288 год., защото тоя е билъ воевода на terra Lytua, която, както се каза, се намирала не въ Олтения, а въ Карпатитѣ, т. е. на маджарска територия, и затова той възставалъ противъ маджарския краль, за да се откаже да плаща данъкъ и отвоюва поне васална независимость, но несполучливо; оттука и братътъ на тоя Litean Voda, Barbat, билъ сжщо воевода на Lytua, а не и братъ и наследникъ на Лиртиоя (вж. A. Sturdza, op. c., p. 266). Що се отнася до самото име Lyrtioy или Lynioy, то ние виждаме въ него, както и нѣкои ромънски историци, изопаченото българско име Литовой (вж. Strategicon Cecaumeni, edit. Wassilievsky et Ernstedt, p. 28,9—13, § 75. — В. Н. Златарски, История на българската държава, т. II, стр. 58).

[2]) A. Sacerdoţeanu, ib., p. 331: ad hoc contulimus... a fluvio Olth et Alpibus Ultrasilvanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus, quae de terra Zeurino superius sunt expressae, excepta terra Szenislai vaivode Olutorum quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt, sub eisdem conditionibus per omnia, quae de terra Lytua sunt superius ordinatae.

съпоставимъ тия данни отъ папската грамота съ известието на персийския лѣтописецъ Рашида, които взаимно се потвърдяватъ, то не е мжчно да се убедимъ, че презъ 40-тѣ години на XIII вѣкъ въ южнитѣ поли на Карпатитѣ отъ двѣтѣ страни на р. Олта се намирали две влашки воеводства — едното на Литовоя Басараба на дѣсния брѣгъ, а другото на Сенислава на лѣвия брѣгъ на рѣката. Първиятъ въпросъ, който възбуждатъ даннитѣ отъ папската грамота, е: защо Бела IV изключвалъ въ даренията си споменатитѣ две воеводства? Самъ той мотивира разпоредбата си съ туй, че власитѣ дотогава заемали тия воеводства, т. е. до 1247 год. — единъ мотивъ крайно несъстоятеленъ, подъ който той искалъ да прикрие признанието, че тия земи въ това време не се намирали подъ неговата власть, но въ сжщото време той ги е смѣталъ все още за свои, понеже тѣ били населени отъ изселници изъ неговата държава — Трансилванскитѣ планини. Заедно съ това воеводитѣ, т. е. управителитѣ на тия земи не сж могли да бждатъ съвсемъ независими, за каквито ги считатъ ромънскитѣ историци, защото и двете тия воеводства сж влизали, както това доказва известието на Рашида, въ българскитѣ отвждунавски владения, съ други думи, тѣ се намирали подъ върховната власть на българския царь, и затова Бела IV въ 1247 год. ги изключва въ даренията си като такива, които се намирали подъ протектората и изобщо подъ политическото влияние на българския царь.

Къмъ началото на 50-тѣ години на XIII вѣкъ влашкото население въ страната между долни Дунавъ и Карпатитѣ се дотолкова много увеличило, че тая страна почнала вече да носи българското име Влахия — Blakia que est terra Assani, както се изразява Вилхелмъ Рубрукъ, който презъ 1253 год бѣ пропжтувалъ царството на татаритѣ, а жителитѣ ѝ нарича Власи — Blaci, qui sunt in terra Assani, като поставя едното и другото име северно и въ непосрѣдно съседство съ minor Bulgaria, т. е. дунавска България и съ Bulgari — нейнитѣ жители[1]). Едвали може да има по-ясно и по-неопровержимо дока-

[1]) Recueil de voyages et de mémoires, publié par la Société de Géographie de Paris. Paris 1839, t. IV, p. 216: ... Blakia que est terra Assani, et minor Bulgaria usque in Sclavonia (ср. сжщо тукъ по-долу); p. 263: Ipse

зателство, 1. че въ дадената епоха подъ името Blakia — Влахия се разбира страната между долни Дунавъ и Карпатитѣ или днешно Влашко, макаръ че ромънскитѣ историци „лукаво мѫдруватъ", като едни подъ това име разбиратъ Македония, други — тесалийска Влахия, трети — Солунъ, защото въ времето на В. Рубрука, въ царуването на българския царь Михаила II Асѣнь (1246—1256) нито една отъ тия страни не влизала въ българската държава, или пъкъ други идентифициратъ Blakia съ Добруджа и страната между долни Дунавъ и Стара-планина[1]), защото както едната, така и другата страна В. Рубрукъ нарича съ името minor Bulgaria ultra Danubium, prope Constantinopolim — „малка България", т. е. дунавска България въ отличие отъ major Bulgaria — „велика България", т. е. „волжско-камска България", и 2. че тая Влахия била „земя на Асѣня", а жителитѣ ѝ били „въ земята на Асѣня", т. е. ѐдната и другитѣ сѫ влизали въ българската държава и се намирали подъ властьта на българския царь, респек. Михаила II Асѣнь. И тъй и известията на В. Рубрука се напълно схождатъ съ известията на другитѣ разгледани тукъ по-горе извори.

При тия несъмнени изводи, основани на исторически данни, може да се направи само следното заключение: тия влашки воеводства въ страната между долни Дунавъ и Карпатитѣ сѫ се образували отъ изселници — трансилвански власи, които отдавна вече се стремѣли да се освободятъ отъ владичеството на маджаритѣ поради религиознитѣ гонения, на които било изложено православното славяно-българско и влашко население въ Трансилвания отъ страна на маджаритѣ. Последнитѣ, като прегърнали католицизма, станали по политически съображения най-ревностни негови разпространители между подчиненитѣ

---

enim est in itinere christianorum, scilicet Rutenorum, Blacorum, Bulgarorum minoris Bulgarie, Solgainorum etc.; p. 274: De illa enim Majori Bulgaria venerunt illi Bulgari qui sunt ultra Danubium prope Constantinopolim. Et juxta Pascutur sunt Illac quod idem est quod Blac, sed B nesciunt Tartari sonare, a quibus venerunt illi, qui sunt in terra Assani. Ср. A. Sacerdoţeanu, op. c., pp. 318, 321, 322—323.

[1]) Вж. A. Sacerdoţeanu, op. c., pp. 250—261.

тѣмъ народи. Папитѣ подбуждали маджарскитѣ крале къмъ такава пропаганда. Така, въ 1234 год. папа Григорий IX въ едно писмо до Бела IV открито го канилъ да приведе въ истинско познаване на Бога влашкия народъ, който живѣелъ въ куманския епископатъ и за който той се билъ научилъ, че приемалъ светитѣ таинства не отъ куманския епископъ, а отъ лъжеепископитѣ гръцки, т. е. православнитѣ, та го моли да изпълни часъ по-скоро обещанието си, т. е. да накара тия власи да се покорятъ на куманския епископъ[1]). Това обещание, което Бела IV билъ далъ въ видъ на клетва, е твърде характерно свидетелство за сериозностьта на тия вѣрски притѣснения, за които тукъ става дума: въ него Бела IV се кълне, че всички еретици и самозвани християни, които не се покоряватъ на римската църква, ще се старае споредъ силитѣ си да изкорени и да ги насили да ѝ се покорятъ[2]). За трансилванскитѣ както българи, тъй и власи било повече отъ ясно, че промѣната на православната имъ вѣра на католическа ще повлѣче подире си загубата на народностьта имъ. Затова тѣ потърсили спасение въ изселването си на българска територия — въ областьта на р. Олта, гдето били гарантирани отъ всѣко вѣрско преследване. Тѣ се спущали отъ планината въ българскитѣ владения на групи подъ главатарството на своитѣ мѣстни водачи — първенци и съ разрешението на българския царь получавали земя за поселение най-първо по границата на условие да пазятъ последната и да признаватъ неговата върховна власть, като минавали по тоя начинъ и подъ негово покровителство, като православенъ господарь. Затова и главатаритѣ имъ получили българското име „воеводи“ или „воевода“, а самитѣ воеводства — българска административна и сѫдебна уредба заедно съ български езикъ като държавенъ езикъ, а въ църковно отношение преминали подъ духовната власть на търновския патриархъ съ славянско богослужение. Това тъкмо изселническо движение на трансилванскитѣ власи презъ 30-тѣ години на XIII вѣкъ въ българска територия, споредъ насъ, е дало

---

1) A. Theiner, ib., p. 131.
2) Ibidem, p. 124.

поводъ на маджарския краль да почне война въ 1233 год. въ отвѫддунавскитѣ български владения, въ днешно западно Влашко, гдето маджаритѣ не срещнали, както изглежда, силенъ отпоръ, и затова сполучили да завзематъ северинската область, която да имъ послужи като военна база за по-нататъшно завоевание на българскитѣ владения отвѫдъ Дунава и покорение на образувалитѣ се вече отъ трансилванскитѣ изселници-власи воеводства. Както и да било, но съ приемането и настаняването на тия изселници на българска територия Иванъ Асѣнь II и тукъ се обявявалъ като противникъ на папата и отъ 1233 год. билъ записанъ между враговетѣ на папския престолъ.

Отъ страна на цариградския патриархъ не последвало, или, по-право, не е могло да последва никакво реагиране, защото самата никейска империя въ това време се намирала въ критично положение. Пристигането и коронясването на Ивана де-Бриенъ на латинския престолъ, отъ една страна, радвало никейския императоръ, защото съ това се унищожавалъ предполаганиятъ и за него опасенъ съюзъ между латинската империя и българския царь, но затова пъкъ, отъ друга, — появяването на единъ такъвъ енергиченъ човѣкъ, какъвто билъ Иванъ де-Бриенъ, начело въ управлението на съседната империя е внушавало не малко страхъ на никейцитѣ; особено ги заплашвалъ съюзътъ на де-Бриена съ венецианцитѣ, най-силнитѣ и опасни врагове на никейския императоръ. Освенъ това, въ самитѣ никейски владения навѣялъ духъ на сепаратизъмъ, който се изразилъ въ голѣмото и твърде сериозно възстание на о-въ Родосъ, повдигнато отъ кесаря Лъва Гавала, въ съюзъ съ венецианцитѣ отъ островъ Критъ съ цель съвършено да се отцепи. Иванъ Ватаци се намѣрилъ въ твърде стѣснено положение и, за да се осигури съ безопасность откъмъ латинцитѣ, докато отстрани вѫтрешнитѣ размирици, повдигналъ предъ папата въпроса за възсъединението на двете църкви — римската и цариградската; обаче почналитѣ се усилени и продължителни преговори по тоя поводъ не докарали никакви резултати, защото и тогава, както много пѫти въ преднитѣ и по-сетнешни вѣкове, се оказало, че примирие на религиозна

почва се представяло желателно и възможно само до тогава, докато подбуждали къмъ това политическитѣ интереси. Въ всѣки случай, Иванъ Ватаци сега искалъ да използува удобния моментъ, за да уреди политическитѣ си работи.

Докато вървѣли преговоритѣ съ папата, презъ есеньта на 1233 год. императорътъ изпратилъ флотата си подъ началството на Андроника Палеологъ къмъ Родосъ, за да действува противъ Лъва Гавала; а самъ Иванъ Ватаци съ сухопѫтна войска се разположилъ на лагеръ на Хелеспонтъ (при Дарданелитѣ) близо до гр. Лампсакъ, който наскоро билъ отнетъ отъ франкитѣ, за да предупреди всѣка опасность откъмъ венецианцитѣ, съюзници на родоския бунтовникъ. Обаче на появяването на никейската войска начело съ императора въ Лампсакъ цариградскитѣ франки погледнали като на предизвикателство отъ страна на никейския императоръ. Затова Иванъ де-Бриень, чиято двегодишна бездейность въ Цариградъ съвсемъ не оправдала възлаганитѣ върху него надежди, нито пъкъ тържественото му посрѣщане, намислилъ най-после да използува благоприятния моментъ, който му се представялъ съ отпѫтуването на никейската флота къмъ Родосъ, самъ подплувалъ къмъ Лампсакъ съ войска и излѣзълъ на брѣга, защото Иванъ Ватаци, поради недостатъчнитѣ си сили, не се решавалъ да му попрѣчи. Но и латинскиятъ императоръ не можалъ да извърши нѣщо важно. Франкитѣ не можали да се отстранятъ много надалечъ отъ корабитѣ си, защото Иванъ Ватаци следилъ за тѣхъ и при всичкитѣ си неголѣми сили постоянно ги тревожилъ. Съюзницитѣ на франкитѣ — италианцитѣ, вървѣли покрай брѣга, а императорътъ следвалъ паралелно съ тѣхъ по планинскитѣ височини. Около четири месеца продължилъ тоя бездеенъ походъ; латинцитѣ успѣли да завладѣятъ само единъ по-важенъ пунктъ, крепостьта Пиги. Настаналата зима накарала латинцитѣ да прекратятъ военнитѣ действия; флотата на Иванъ де-Бриеня се върнала въ Златния Рогъ.

Но тоя неваженъ успѣхъ не подигналъ отпадналия духъ у съюзницитѣ и помощницитѣ на Иванъ де-Бриеня; наемницитѣ, на които заплатата се плащала твърде нередовно поради нѣмане на парични срѣдства, а други казвали, поради

скжперничеството на управителя, повечето си отишли по домоветѣ; венецианскитѣ, пизанскитѣ и анконскитѣ кораби или били готови да си заминатъ, или вече сторили това. Споредъ една бележка на четирмата католически монаси, които водѣли преговоритѣ по въпроса за църковната уния и презъ мартъ 1234 год. пристигнали отъ Никея въ Цариградъ, положението на столицата било крайно застрашено и опасно. Поради това императорътъ и баронитѣ изпратили обратно при Ивана Ватаци четирмата католически монаси, за да му предложатъ военно примирие и да възобновятъ прекжснатитѣ преговори по примирието на двѣтѣ църкви, въпрѣки това, че тѣ сами не очаквали нищо добро и положително отъ тия преговори. Предложението на латинцитѣ било прието отъ никейския императоръ, защото до пролѣтьта на 1235 год. нѣма никакви известия за каквито и да било военни действия на Дарданелитѣ.

Колкото, обаче, и да сж вървѣли работитѣ въ Цариградъ въ полза на никейцитѣ, все пакъ положението на последнитѣ далечъ не било така сигурно. Експедицията на островъ Родосъ потърпѣла пълна несполука. Лъвъ Гавала успѣлъ да се освободи отъ властьта на никейския императоръ и въ 1234 г. се обявилъ за независимъ, като призналъ върховната власть на венецианската република. Отъ друга пъкъ страна, като билъ убеденъ, че преговоритѣ съ Римъ нѣма да доведатъ до никакъвъ отраденъ резултатъ, Иванъ Ватаци не е могълъ да се счита обезпеченъ съ безопасность откъмъ латинцитѣ, защото примирието не му обещавало нищо; а пъкъ венецианцитѣ, окуражени отъ сполуката си на островъ Родосъ, така сжщо заплашвали съ появяването си въ другитѣ никейски владения[1]). По тоя начинъ въ 1234 год. никейскиятъ императоръ се намиралъ въ едно твърде неопредѣлено и стѣснено положение, отъ което намислилъ сега да се възползува българскиятъ царь.

Нѣма никакво съмнение, че това, което е ставало на Босфора и на Дарданелитѣ, не е изплъзвало отъ вниманието

---

[1]) Acropolita, ib., pp. $45,_2$—$46,_{11}$; pp. $47,_4$—$48,_{14}$. — K. Hopf, п. т., стр. 253. кол. 2. — В. Г. Васильевскій, Обновленіе и пр., п. т., стр. 206—207.

на предвидливия Иванъ Асѣня II. Нему прекрасно е било известно положението както на латинската, тъй и на никейската империи въ дадения моментъ, и съумѣлъ да експлоатира благоприятно за него сложилитѣ се обстоятелства, едно, за да отмъсти на латинцитѣ, и, друго, за да се сдобие съ това отъ цариградския патриархъ въ Никея, въ което той не можалъ да сполучи въ 1232 год.. Катоималъ предъ видъ, отъ една страна, слабото и несигурно състояние на латинската империя, а, отъ друга, — стѣсненото и неопредѣлено положение на никейския императоръ, царь Иванъ Асѣнь II решилъ, че сега е най-сгодниятъ моментъ, за да излѣзе съ идеята за една коалиция на православнитѣ господари противъ католическата латинска империя — именно къмъ 1234 год. се отнасятъ преговоритѣ на Иванъ Асѣня II за брака на деветгодишната му дъщеря Елена съ единайсетгодишния синъ на Ивана Ватаци, Теодора. Георги Акрополитъ, който свързва това събитие съ своитѣ лични спомени, невѣрно отдава инициативата за тия преговори на никейския императоръ[1]); въ това отношение известието на по-късния историкъ (XIV в.), Никифоръ Григора, заслужава по-голѣмо довѣрие, защото и по-добре отговаря на самото положение. Ето какво пише той: „Презъ времето на тия трудове на императора (т. е. на неговитѣ спрѣчквания съ латинцитѣ) дохождатъ при него пратеници отъ българитѣ съ мирни предложения и заедно съ това да поискатъ ръката на императорския синъ Теодора за дъщерята на Асѣня, Елена. Императорътъ ги приелъ благосклонно и на драго сърдце, защото, заетъ съ много други по-важни работи, той не искалъ да си има противникъ въ такъвъ човѣкъ, който, намирайки се така близо до истрийскитѣ скити, наедно съ тѣхъ е могълъ, когато поиска, да прави нахлувания и, подобно на нѣкой потокъ, да отнася съ себе си всичко, което му се срѣщало по пътя"[2]). Това известие се потвърдява и отъ свидетелства на западнитѣ хро-

---

[1]) Acropolita, ib., pp. 48,24—49,3: πρεσβείαν γοῦν στέλλει ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸν τῶν Βουλγάρων ἄρχοντα τὸν 'Ασάν, καὶ μνηστείας τῶν παίδων μνημονεύει κτλ.

[2]) Nic. Gregoras, ed. Bon., vol. I, p. 29,15—22.

ники[1]). Къмъ тия причини за готовностьта на Ивана Ватаци къмъ предложението на Ивана Асѣня II трѣба да се прибави и обяснението на Георгия Акрополитъ, че никейскиятъ императоръ искалъ да постигне две цели изведнажъ — да обезсили враговетѣ си и да обезпечи своята власть[2]). Както и да било, но условията на българскитѣ пратеници били незабавно приети и брачниятъ договоръ потвърденъ. Но заедно съ брачния договоръ билъ сключенъ и настѫпателенъ съюзъ противъ латинцитѣ, който ималъ за цель пълното унищожение на латинската империя, изгонването на латинцитѣ отъ Цариградъ и подѣлбата на тѣхнитѣ владения между съюзницитѣ, къмъ които скоро се присъединилъ и солунскиятъ деспотъ Мануилъ, очевидно, подъ влиянието и по желанието на своя тъстъ, Иванъ Асѣня II. Затова и четирмата католически монаси, които били ходили въ Никея по дѣлата на унията и се върнали оттамъ презъ мартъ 1234 год. въ Цариградъ, писали за крайно опасното положение на латинската империя, защото тя била заобиколена съ неприятели: отъ северъ я заплашвалъ Иванъ Асѣнь, отъ истокъ и югъ — Иванъ Ватаци, а отъ западъ — Мануилъ Солунски[3]). Както брачниятъ договоръ, тъй и политическиятъ съюзъ били скрепени съ взаимни клетви[4]).

Но, ценейки високо важностьта на тия събития, Иванъ Асѣнь II не пропустналъ още тогава да повдигне и въпроса за признаване самостойностьта на българската църква начело съ патриархъ. Нему е било добре известно, че това признаване можеше

---

[1]) Marino Sanuto, ib., II, p. 73: Ex praemissis autem Exagorarum Imperator quam plurimum provocatus filiam suam in conjugem dedit Imperatori Graecorum partim Orientis. — Danduli Chron., Murat·r. XII, p. 350: Imperator del Zagora Ioanni Vatacio, qui se in Acolino (?) colligeret, scribit, ut secum parentelam faciat et Latinos à parte Orientali invadat, et ipse idem faciat à parte occidua. — В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 208.

[2]) Acropolita, ib., p. 48,15—19.

[3]) Mansi, Concilia, XXIII, p. 294: Considerantes ergo terram desolatam timuimus periculum, quia in medio inimicorum terra illa sita est. Arsanus rex Bachtrorum ab Aquilone, Vatacius ab Oriente et meridie, Suanuel (вм. Manuel) circumdat eam ab Occidente. — Вж. В. Г. Васильевскiй, п. т., стр 207 и бел. 2.

[4]) В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 208.

да бжде действено, само ако то станѣше по силата на нѣкое съборно решение; но понеже въ даденото време е нѣмало никакъвъ църковенъ съборъ, той настоявалъ то да стане съ съгласието и утвърдението не само на цариградския тогава патриархъ Германа II, но и на другитѣ източни патриарси: Атанасия Иерусалимски, Симеона Антиохийски и Николая Александрийски[1]). Отъ синодиковия разказъ за възобновата на българската патриаршия става ясно, че патриархъ Германъ действувалъ бл҃говоленїемь бж҃їемь и многымь поспѣшенїемь христолюбиваго Іѡанна Асѣнѣ великаго цр҃ѣ, сн҃а стараго Асѣнѣ, съ прочїими патрїархы братїѫ своѫ. Обаче инициативата за признанието не излѣзла отъ цариградския патриархъ, както би могло да се очаква, а отъ никейския императоръ, а това показва, че и тоя въпросъ билъ поставенъ на политическа основа. И наистина, Иванъ Ватаци, следъ като било уговорено, че подобенъ актъ е възможенъ, разбира се, следъ предварителното съгласие на патриарха Германа II, написалъ до споменатитѣ трима патриарси следното послание: „Самодържавното наше царство моли и убеждава ваше светейшество да не оставите безъ внимание нашата просба до васъ, но, като сложите вашето ржкописание (т. е. писмено изложите вашето мнение), да го изпратите на царството ми, за посвещаване по общото наше и ваше решение, — да наречете и дарувате на търновската църква Възнесение Христово, майката на църквитѣ въ българското царство, равната на васъ патриаршеска степень; защото и христолюбивиятъ царь български Иванъ Асѣнь, братъ на царството ми и сватъ, твърде много желае това да се дарува на неговото царство отъ нашето царство и вашето светейшество". Наедно съ императорското писмо било изпратено и друго отъ самия патриархъ Германа II до източнитѣ патриарси, чието съдър-

---

[1]) Че въ даденото време сж били тъкмо тия източни патриарси, вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 209—210, а това ясно показва, че приведениятъ въ българския Синодикъ разказъ за „обновленїе патрїаршьства блъгарскаго цр҃тва" (вж. Синодикъ царя Борила, изд. М. Г. Попруженко, стр. 84—87), е автентиченъ и само по форма е съкратенъ споредъ изискванията на самия паметникъ; сжщностьта, обаче, на самото събитие е запазена и поради това едвали може да се съмняваме въ неговата вѣрность.

жание синодиковиятъ разказъ не дава, но и то ще да е било по духъ сжщото, както се види отъ отговора му, който предаваме тукъ по-долу. Когато получили и прочели изпратенитѣ писма, източнитѣ патриарси намѣрили, че било взето добро решение, и всѣки отъ тѣхъ отговорилъ на Ивана Ватаци утвърдително съ писмо, което изпратилъ по пратеницитѣ на императора. Едновременно тѣ писали и до патриархъ Германа II следното: „До вселенския патриархъ Германа, нашия братъ, здравей! Получихме изпратеното отъ тебе до насъ (писмо), и като взехме добро решение, даваме на твоята любовь ржкописание за нашето свидетелство: прави това, което е сгодно за насъ и за ваше светейшество, като такъвъ, който има властьта на по-важенъ престолъ[1]), съ други думи, източнитѣ патриарси давали на цариградския (патриархъ) carte blanche по въпроса за възобновата на българското патриаршество.

Докато вървѣли всички тия преговори и сношения, за които е трѣбало не малко време, примирието между латинската империя и никейския императоръ изтекло, и военнитѣ действия на съюзницитѣ се почнали отново по съставения вече по-рано планъ. Презъ пролѣтьта на 1235 год. Ив. Ватаци завзелъ гр. Лампсакъ, преминалъ пролива и обсадилъ Калиополь (сег. Галиполи), който се намиралъ въ ржцетѣ на венецианцитѣ. Императорътъ въ скоро време докаралъ стенобойни машини и дотолкова стѣснилъ обсадата, че и тоя градъ му се предалъ, и венецианцитѣ били изгонени и оттамъ. Като завладѣлъ и двата брѣга на Дарданелитѣ, Ив. Ватаци здраво заседналъ сега въ Калиополь. Наскоро следъ това пристигналъ тамъ и българскиятъ царь заедно съ съпругата си царица Анна (Мария) маджаркинята, и съ деветгодишната си дъщеря Елена, годеницата на Ватациевия синъ, единайсетгодишния Теодора[2]). Двамата господари се срещнали въ Калиополь, гдето тѣ най-първо скрепили, т. е. подписали съюзния договоръ и своето приятелство. На противоположната азиатска

[1]) Вж. Синодикъ царя Борила, п. т., стр. 85–86.

[2]) Споредъ Никифора Григора, Елена се намирала тогава въ десетата си година, а Теодоръ не билъ достигналъ още съвършенолѣтие (Ib., p. 30, 1—3).

страна на пролива, именно въ Лампсакъ, се намирала никейската императрица Ирина съ своя синъ Теодора. Понеже Ив. Асѣнь, неизвестно защо, не поискалъ да премине презъ Хелеспонтъ на азиатския брѣгъ, Ив. Ватаци, като взелъ съ себе си неговата съпруга и дъщеря Елена, отишли въ Лампсакъ, гдето станало тържественото вѣнчаване на младитѣ; обреда извършилъ самъ патриархъ Германъ[1]). Следъ това, споредъ Г. Акрополита, станало следното важно събитие. „Тогава по императорско и съборно опредѣление подчинениятъ на цариградския патриархъ търновски архиерей бѣ почетенъ съ автономия и се реши да бжде прогласенъ за патриархъ, тъй като първенцитѣ искаха да изкажатъ благодарность на българския управитель Асѣня за роднинство и приятелство“[2]). За сжщото събитие Никифоръ Григора забелязва следното: „Въ това време и търновскиятъ епископъ получилъ завинаги независимость; а дотогава той билъ подчиненъ на архиепископа на първа Юстиниана поради старинния общъ произходъ на тамошния народъ“[3]). Противоречието въ тия пжтемъ направени

---

[1]) G. Acropolita, ib., p. 50,9—25. — N. Gregoras, ib., pp. 29,24—30,6. — Ср. Albericus, ib., p. 938: . . . Vastachius et Alsanus duo reges potentissimi, qui erant invicem adversarii, facta pace inter se, ita quod filius Vastachii filiam debet habere Alsani, Con-polim obsident.

[2]) Acropolita, ib., pp. 50,25—51,3: τότε καὶ ὁ Τρινόβου ἀρχιερεύς, ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως τελῶν, αὐτονομίᾳ τετίμηται καὶ πατριάρχης ἀναγορεύεσθαι κέκριται βασιλικῷ καὶ συνοδικῷ τῷ θεσπίσματι, χάριτας τῶν προυχόντων ἀποτιννύντων τῷ Βουλγάρων ἄρχοντι Ἀσὰν τοῦ κήδους ἕνεκα καὶ τῆς φιλίας. Въ прибавкитѣ на Теодора Скутариотъ следъ последната дума се чете: καὶ πρὸς τούτοις ὅτι ὑπέσχετο αὐτὸς οὗτος (Ἀσὰν) τὰ δυνατά οἱ συνάρασθαι τῷ βασιλεῖ εἰς τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐλευθερίαν (ibidem, p. 283,7—9), т. е. „и сврьхъ това самъ той (Асѣнь) обещалъ да присъедини къмъ императора възможното за освобождение на Цариградъ“.

[3]) N. Gregoras, ib., p. 30,3—6: τηνικαῦτα δὲ καὶ ὁ τοῦ Τερνόβου ἐπίσκοπος αὐτονομίαν λαμβάνει διηνεκῆ, τῷ τέως ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῆς πρώτης τελῶν Ἰουστινιανῆς, διὰ τὴν τοῦ ἔθνους ἐκεῖθεν ἀρχαίαν συγγένειαν. Съ израза „на тамошния народъ“ Григора, очевидно, е искалъ да каже, не че българитѣ отъ Северна България сж представяли отдѣленъ народъ отъ българитѣ въ Македония и изобщо въ западнитѣ български земи, които тогава се намирали подъ духовната власть на охридския архиепископъ, но че тѣ въ старина, презъ първото българско царство, сж били „отъ единъ общъ произходъ“, т. е. еднитѣ и другитѣ сж били единъ народъ и сж образували една държава и една църква.

бележки на Г. Акрополита за предишната зависимость на търновския архиепископъ отъ цариградския патриархъ, и на Никифора Григора, че дотогава той билъ подчиненъ на охридския архиепископъ[1]), отдавна бѣ обърнало вниманието на новитѣ църковни историци, и дветѣ тия известия се считали еднакво погрѣшни[2]). И наистина, твърдението на Г. Акрополита може и трѣба да се разбира само отъ ромейска гледна точка, и то само следъ възобновата на врѫзкитѣ съ цариградската църква, т. е. отъ 1232 год., както това се установява отъ съдържанието на поменатото по-горе писмо на анкирския митрополитъ Христофора до Иванъ Асѣня II, защото, ако преговоритѣ въ 1232 год., както видѣхме, и да не донесли желанитѣ резултати, но въ очитѣ на българския царь, който следъ тая дата бѣ скѫсалъ врѫзкитѣ на българската църква съ римската и вече е признавалъ настаналото единение съ цариградската църква, търновскиятъ архиепископъ все още си оставалъ като независимъ: той се избиралъ и се по-

---

[1]) Ephraemius, ed. Bon., p. 329, vers. 8182—86, въ своята хроника пише по тоя въпросъ следното:

τῷ τηνικαῦτα ποιμενάρχης Τρινόβου,
τῷ Βουλγαρίας ὑποκείμενος θρόνῳ,
οὐκ οἶδ' ὅπως κέκριτο συνόδου κρίσει
θεσπίσματί τε τοῦ κρατοῦντος Αὐσόνων
τιμὴν πατριάρχου γε καὶ κλῆσιν ἔχειν,
κήδους τινόντων τῶν κρατούντων οἱ χάριν,

т. е. „тогавашниятъ търновски архипастиръ, който се подчинявалъ на българския престолъ (т. е. на охридския архиепископъ), не зная какъ, било присѫдено по съборно решение и по опредѣлението на авзонския владѣтель да носи (соб. има) честьта и кличката патриархъ, тъй като владѣтелитѣ искали да му се отплатятъ за роднинството". Това съобщение Ефремий е съставилъ по известията както на Г. Акрополита, тъй и на Н. Григора, като отъ първия взелъ συνόδου κρίσει и θεσπίσματι τοῦ κρατοῦντος Αὐσόνων, а отъ втория — твърдението, че търновскиятъ архиепископъ билъ подчиненъ на охридския тронъ. Очевидно, на Ефремия се показало нѣщо невъзможно, щото търновскиятъ архиепископъ, който още отъ времето на провъзгласяването на българската независимость въ 1185 год. не признавалъ властьта на цариградския патриархъ, а отъ 1204 год. влѣзе въ уния съ римския папа, та до 1232 год. не е могълъ по никой начинъ да зависи отъ първия. Това, вѣроятно, му е било известно отъ другъ изворъ, и затова той предпочелъ да усвои известието на Н. Григора.

[2]) Е. Голубинскій, Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей и пр., стр. 280—281.

светявалъ отъ събора на българскитѣ епископи; а до тая дата той не е могълъ да бжде подчиненъ на цариградския патриархъ, или по-добре, последниятъ не е могълъ да го счита за подчиненъ на себе си вече като униатъ и папски поставеникъ. Сжщо така и догатката на Н. Григора, основана върху титлата на охридския архиепископъ, че той билъ „архиепископъ на първа Юстиниана и на цѣла България" по сжщата причина не може да се приеме, зашото, както забелязва и В. Г. Васильевски, „при обсжждането на въпроса за способа на посвещението на търновския архиепископъ никому и на умъ не дохождала необходимостьта за участието на охридския архиепископъ въ това дѣло" [1]), който, само по себе се разбира, не е билъ или не е могълъ да бжде доволенъ отъ възстановяването независимостьта на българската църква, защото неговата църковна область сега се намалявала твърде много, а главното било това, че неговото сжществуване ставало излишно, особено за цариградскитѣ патриарси, които винаги сж гледали да унищожатъ охридското архиепископство.

Но въ известието на Г. Акрополита се изтъква още, че прогласяването независимостьта на българската църква, а търновския архиепископъ за патриархъ станали по императорско и съборно опредѣление (βασιλικῷ καὶ συνοδικῷ τῷ θεσπίσματι или както е казано у Ефремия: συνόδου κρίσει θεσπίσματί τε τοῦ κρατοῦντος Αὐσόνων), следов., ако е имало съборно опредѣление, то ще трѣба да се приеме, че по сжщия поводъ е билъ свиканъ църковенъ съборъ. Наистина, въ началото на 1234 год. билъ свиканъ съборъ отъ патриархъ Германа, но предметътъ на тоя съборъ, на който присжтствувалъ и антиохийскиятъ патриархъ Симеонъ [2]), билъ въпросътъ за помирението на римската и цариградската църкви и за българската църква и търновския архиепископъ тамъ и дума не ставало; оттука налага се да се приеме, че и въ 1235 год. е имало църковенъ съборъ, който билъ свиканъ за уредбата на българския църковенъ въпросъ. Че билъ свиканъ съборъ по тоя поводъ, най-добре

---

[1]) В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 211—212.
[2]) Пакъ тамъ, стр. 210.

се види отъ синодиковия разказъ, въ който се съобщава, че на срещата на двамата господари „на понтъстѣмь мóри“ се явили, отъ една страна, гръцкиятъ царь Калоиоаннъ съ патриарха и съ събранитѣ отъ цѣлото му царство „мїтрополиты жє и ӑрхїєпкпы, и єпкѡпы и въсєчьстныѫ мнихы, архїмандриты жє и игоумєны“, а, отъ друга, христолюбивиятъ Иванъ Асѣнь, български царь, съ събранитѣ отъ цѣлото му царство „мїтрополíты жє и ӑрхїєпкѡпы, єпїскѡпы жє и въсєчьстныѫ мнíхы стыѫ горы“, която се намирала въ даденото време, както видѣхме, подъ протектората на Иванъ Асѣня II. Събирането на такова множество духовни лица въ Калиополь може да се обясни само съ това, че тамъ е имало църковенъ съборъ, образуванъ отъ тѣхъ самитѣ. На тоя тъкмо съборъ неговитѣ членове и прогласили за патриархъ „мѫжа блгоговѣнна и стаа дѣлы и житїємь пóстничьскы въсїавша, їѡакима прѣжєосщєннаго ӑрхїєпкпа“, който несъмнено е присѫтствувалъ тамъ, както и антиохийскиятъ патриархъ. Това прогласяване станало не само на думи, но и съ надлежния съборенъ актъ, скрепенъ съ подписитѣ както на цариградския, тъй и на източнитѣ патриарси и надлежно подпечатанъ съ печата на императора. Въ тоя актъ тъкмо трѣба да видимъ онова съборно решение и императорско опредѣление, за които споменува Георги Акрополитъ, а следъ него и Ефремий. Самиятъ актъ билъ предаденъ на благочестивия царь Иванъ Асѣня и на новопосветения тогава патриархъ Иоакима „за вѣчно помняне и неотемлимо“ [1]). Така тържествено била призната отново независимостьта на българската църква и била възобновена българската патриаршия въ 1235 год.. Макаръ това да е било само възобнова на исторически придобито вече право на българитѣ, признато отъ Византия още въ 927 год., все пакъ за Иванъ Асѣня II въ дадения моментъ било важно това, че той получавалъ своя патриархъ формално не по волята и снизхождението на никейския императоръ и на цариградския патриархъ, а по решението на единъ съборъ, свиканъ по предварителното съгласие и съ потвърдението на всички източни православни патриарси,

[1]) Синодикъ царя Борила, п. т., стр. 86—87.

който носи характеръ не на мѣстенъ на цариградската църква, а на общъ източно-православенъ съборъ. Тъкмо това обстоятелство, на което, очевидно, Иванъ Асѣнь II е много държалъ, давало по-голѣма гаранция за автокефалностьта на българската църква и я ограждало отъ всѣко посегателство отъ страна било на цариградската, било на римската църкви. Защото той е добре знаелъ, че всѣка църква, възникнала по решението на единъ вселенски съборъ, какъвто е билъ съборътъ въ Калиополь въ 1235 год. за източнитѣ църкви, получавала право за независимость, както сж се издигнали цариградската и иерусалимската [1]).

„Когато всичко било благополучно завършено въ Лампсакъ и Калиополь, добрата и умна никейска императрица Ирина взела съ себе си двет҄ѣ деца, т. е. 12-годишния си синъ Теодора и повѣнчаната съ него 10-годишна българска княгиня Елена, и си отишла на изтокъ въ никейскитѣ области. Дъщерята на Иванъ Асѣня II скоро се привързала къмъ своята свекърва-възпитателка много повече, отколкото къмъ мжжа си, съ когото тя си нареждала разни игри и се учели наедно"; сжщо така и българската царица се върнала съ своята свита въ Търново [2]). Иванъ Асѣнь II останалъ заедно съ Ивана Ва-

---

[1]) Нѣкои историци, основавайки се на известното послание на цариградския патриархъ Калиста (1350—54 и 1355—64) отъ декемврий 1355 год. до търновското духовенство, приематъ, че при възобновата на българската патриаршия въ 1235 год., търновскиятъ патриархъ не билъ признатъ за равноправенъ наредъ съ другитѣ източни патриарси, а се намиралъ въ известна зависимость отъ цариградския патриархъ. Обаче това послание било написано крайно тенденциозно и противоречи на историческата истина, и затова твърденията на патриархъ Калиста по занимаващия ни тукъ въпросъ не могатъ да се приематъ за вѣрни. Подробно за това вж. тукъ на края притурката „Билъ ли е прогласениятъ въ 1235 год. търновски патриарх зависимъ отъ цариградския?"— Напоследъкъ пъкъ сръбскиятъ професоръ Ст. Станоевичъ въ своята статия „Св. Сава и проглас бугарске патриjаршиjе (Глас, CLVI (1933), стр. 171—188) излѣзе съ мнение, че св. Сава при завръщането си отъ светитѣ мѣста, миналъ презъ България като посрѣдникъ по въпроса за признанието на търновския патриархъ. За несъстоятелностьта на тая смѣла, но недоказана хипотеза вж. Н. Радоjчић, Свети Сава. Годишњица Чупића, кн. XLIV (1935), стр. 16.

[2]) Acropolita, ib., p. 51, 4—7; p. 52, 10—13. — В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 215—116.

таци въ Калиополь, гдето тѣ предварително разгледали въпроса за дѣлежа на земитѣ, които бѣха вече завоевали, както и на ония, които имъ предстояло да завоюватъ. Калиополь, който билъ превзетъ преди пристигането на Иванъ Асѣня II само отъ никейскитѣ войски, а така сжщо и цѣлия Калиополски (сег. Галиполски) полуостровъ съ градъ Мадитъ и други градове по северо-западния брѣгъ на Мраморно море, останали за никейцитѣ вънъ отъ дѣлежа. Възъ основа на сключения вече съюзенъ договоръ Иванъ Ватаци, като завзелъ и крепостьта Кисъ (сег. Кешанъ), прокаралъ границата на своитѣ владения на западъ до рѣката, „която повечето народъ нарича Марица“ [1]), а на изтокъ — до приморския градъ Ганъ (сег. Шаркьой) и почти до крепостьта Цурулъ (сег. Чорлу), твърде важенъ стратегически пунктъ, който все още оставалъ въ ржцетѣ на латинцитѣ, но чието завоевание вече се подготвяло отъ опитния началникъ на никейския гарнизонъ въ Ганъ; въ следната година и тоя градъ преминалъ вече въ ржцетѣ на никейцитѣ. По тоя начинъ никейскиятъ императоръ, като се придържалъ о морския брѣгъ, примъквалъ се постепенно отъ Калиополь къмъ Босфора [2]). Какво е полу-

---

[1]) Acropolita, ib., p. 51, 17-18: μέχρι ποταμοῦ, ὃν Μαρίτζαν ὁ πολὺς κατονομάζει λαός.—На друго мѣсто Акрополитъ дава следнитѣ обяснения за тая рѣка, ib., p. 54, 3—8: τὸν ποταμόν, ὃν ἡ χύδην ῥέουσα γλῶττα καθώσπερ ἔφημεν Μαρίτζαν κατονομάζει. Καὶ γάρ ἐστιν ὡς ἀληθῶς Ἕβρος μέχρι καὶ τῆς Αἴνου τὰς ἐκδρομὰς ποιούμενος κἀκεῖθεν περὶ τὸ Αἰγαῖον ἐκρέων πέλαγος· ὅτι δὲ συμβάλλουσι τούτῳ καὶ ἕτεροι ποταμοὶ καὶ μείζω ποιοῦσιν, ἐναλλάττει τοῖς παροικοῦσι καὶ τοὔνομα, т. е. „Това е сжщинскиятъ Хебъръ, който тече чакъ до Еносъ и тамъ се втича въ Егейско море; съ него се съединяватъ и го усилватъ много други рѣки, и той мѣнява името си у разни прибрѣжни жители“; на трето мѣсто, ib., p. 72, 17—19: τὸν ποταμὸν Ἕβρον... Μαρίτζαν δὲ καλούμενον χωριτικῇ διαλέκτῳ. Ст. Младеновъ, Имената на десеть български рѣки. СпБАк., кн. X (6) (1915), стр. 53, бел. 2, пропустналъ приведенитѣ мѣста отъ Акрополита и се спира на думитѣ на Г. Пахимера: . . . τοῦ ἐντὸς ποταμοῦ Μαρίτζης, οὕτω πως ἐπιχωρίως λεγομένου, като ἐπιχωρίως предава съ „простонародно“, когато то значи „мѣстно“, „туземно“, т. е. отъ мѣстнитѣ жители рѣката се наричала Марица, както това се потвърдява и отъ думитѣ на Акрополита χωριτικῇ διαλέκτῳ. Оттука ясно става, че Хебъръ почналъ да се нарича Марица не отъ XIII вѣкъ, а много по-рано.

[2]) Acropolita, ib., p. 51, 7—26. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 216.

чилъ другиятъ съюзникъ, българскиятъ царь Иванъ Асѣнь II, точно не се знае; у Г. Акрополита само е казано, че нему било предоставено да присъедини къмъ владенията си „горнитѣ части отъ сжщитѣ области, които лежали по̀ на северъ“ [1]. Обаче земитѣ на северъ отъ Родопитѣ—Пловдивската область или бившето пловдивско херцогство — били присъединени мирно къмъ държавата на Иванъ Асѣня II още преди Клокотнишката победа [2]), следов., споредъ договора въ 1235 год. признати били за български отъ никейския императоръ всички завоевани отъ българитѣ следъ Клокотнишката победа области въ южна Тракия на югъ отъ Родопитѣ, заедно съ голѣма часть отъ Одринската область.

Следъ това двамата господари съединили войскитѣ си, каквито имали подъ ржка, — твърде естествено е да се предположи, казва В. Г. Васильевски, че численото надмощие на сухопжтнитѣ сили било на българска страна — и тогава се почнали военнитѣ действия противъ латинцитѣ, които се придружавали, споредъ Г. Акрополита, съ разорение и опустошение на земитѣ, освобождавани отъ тѣхната власть [3]). Съюзницитѣ имали за цель завоеванието на Цариградъ, както това се установява отъ прибавката на Теодора Скутариота [4]). Презъ лѣтото на 1235 год. съюзната сухопжтна войска, при която се намирали двамата царе, достигнала до самитѣ стени на столицата, които и били тогава едничката и най-надеждна защита на тоя голѣмъ и богатъ градъ. Сведенията, които притежаваме за тая обсада на Цариградъ, сж твърде осkждни и противоречиви. Така, византийскиятъ историкъ съобщава следното: „И двамата тѣ се промъкнали до самитѣ стени на Цариградъ въ туй време, когато императоръ Иванъ (де-Бриень) ги следилъ и гледалъ, и причинили голѣмъ страхъ на латинцитѣ и изобщо докарали работитѣ имъ до най-опасно положение. Но, понеже

---

[1]) Acropolita, ib., pp. $51_{,26}$—$52_{,1}$: ὁ δὲ Ἀσὰν τὰ ὑπεράνω τῶν εἰρημένων χώρων καὶ πρὸς Βορρᾶν νεύοντα ὑφ' ἑαυτὸν ἔσχε.

[2]) Вж. тукъ по-горе; стр. 336 сл.

[3]) Acropolita, ib., p. $51_{,7-12}$. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 216.

[4]) Вж. тукъ по-горе, стр. 383, бел. 2.

есенното време се изминало и настжпила зима, императоръ Иванъ и Асѣнь, като се условили помежду си относно своитѣ работи, отишли си — единиятъ на изтокъ, а другиятъ — въ своята българска страна"[1]).

По-подробно изложение на работитѣ намираме въ писмото на папа Григория IX отъ 16. декемврий 1235 год., въ което той подканялъ маджарския краль Бела IV (1235—1270) да се притече на помощь на латинския императоръ. Въ писмото се разправя, че Ватаци и Асѣнь, двама схизматици, които недавно били сключили помежду си съюзъ на нечестието, нападнали съ голѣмо грѫцко опълчение (cum magna Grecorum multitudine) въ земята на благочестивия императоръ Ивана де-Бриень, превзели Калиополь, гдето по най-жестокъ начинъ изклали всички жители, безъ да пощадятъ нито полъ, нито възрасть, и че после съ голѣма сила обсадили Цариградъ, който тѣ щѣли да превзематъ, ако да не била дошла помощь свише; латинскиятъ императоръ ужъ ималъ не повече отъ 160 рицари, а гърцитѣ — до 48 военни отдѣлни отреди; но при все това, въ станалото сражение надвили франкитѣ, предвождани отъ императора; само три грѫцки отреди успѣли да се спасятъ съ бѣгство; отъ другитѣ една часть станала жертва на мѐча, други пъкъ попаднали въ пленъ и били затворени въ цариградскитѣ тъмници. По-нататъкъ отъ сѫщото папско писмо узнаваме, че

---

[1]) Acropolita, ib., p. 52, 1—». — Всичко, което Г. Акрополитъ разказва за съвмѣстнитѣ завоевания на двамата съюзени господари, Н. Григора отдава само на Ивана Ватаци. „Съ настжпване на лѣтото, пише той, императорътъ обхожда тракийскитѣ и македонскитѣ градове; като почналъ, може да се каже, отъ самитѣ врати на Византионъ (Цариградъ), той се прострѣлъ до Стримонъ (Струма) и си подчинилъ всички споменати градове още преди свършването на есеньта. Като изпълнилъ по тоя начинъ всичкитѣ си планове, той се завърналъ въ Никея, а войската разпусналъ за-презъ зимата по домоветѣ" (ib., p. 30, 6—12). Обаче, това известие на Н. Григора сдвали може да се приеме за вѣрно, защото то не само противоречи на условията въ предварителния договоръ между съюзницитѣ въ Калиополь, но и не се схожда съ известията на други извори, както ще видимъ по-долу, за мѣстото на военнитѣ действия. Очевидно, Григора е смѣсилъ нѣкое известие за по-сетнешнитѣ завоевания на Ивана Ватаци вече при приемницитѣ на Иванъ Асѣня II. — Вж. и В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 217.

едновременно съ нападението по сухо действувала и гръцката флота; въ сжщия моментъ, когато победителитѣ, които успѣли да се върнатъ въ града, били заети съ преследването на неприятелитѣ, предъ Цариградъ се появили 24 неприятелски кораби, и екипажътъ на нѣкои отъ тѣхъ излѣзълъ на брѣга и се опиталъ да произведе пожаръ и следъ това да започнатъ разграбването на града; но Богъ ги предалъ въ ржцетѣ на цариградскитѣ граждани; всичкитѣ кораби били изловени, и само малцина отъ пристигналитѣ на тѣхъ хора успѣли да се спасятъ въ близкитѣ убѣжища[1]).

Твърде сходенъ съ папския разказъ ни е оставилъ и съвременниятъ поетъ-историкъ Филипъ Мускъ или Мускесъ, епископъ на гр. Турне въ Фландрия, въ своята любопитна, написана въ римувани стихове хроника[2]). „Той осжжда преди всичко действията на Ивана де-Бриень, който билъ избранъ за императоръ, тъкмо за да поправи работитѣ на империята. Минали се нѣколко години, презъ които нѣмало нито война, нито миръ; по тоя начинъ той изгубилъ почти цѣлата си земя, затова пъкъ запазилъ своето злато и своитѣ пари; той разпусналъ наемнитѣ военни хора, които си отишли или въ родината си, или пъкъ на други мѣста; една часть отъ тѣхъ отишли въ Влахия, т. е. при Иванъ Асѣня. Между това, повдигнали се Ватаци и царь Асѣнь, Михаилъ (sic) и кумани, а сжщо и всѣкакви власи. Въ стотини и хиляди тѣ дошли да обсаждатъ краль Ивана (де-Бриень); не се е родилъ човѣкътъ, който би билъ способенъ да преброи врговетѣ и да съобщи тѣхния брой. Когато краль Иванъ узналъ за това, той свикалъ своитѣ войници, доколкото можалъ; събрали се не повече отъ 16 десетъци рицари, при тѣхъ и оржженосцитѣ имъ, а сжщо и единъ отредъ конни сержанти, твърде, наистина, малко, но затова пъкъ напълно предани. Отъ мѣстното гръцко

---

[1]) Theiner, Monumenta hist. Hungariae, I, № 249, p. 140. — В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 217—218.

[2]) Chronique rimée de Philippe Mousques, publiée par Reiffenberg. Bruxelles 1838. — Понеже не можахме да имаме на ржка тая хроника, ние предаваме сведенията на Мускеса според изложението на В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 218—221.

население било отнето оржжието и раздадено на надеждни хора, принадлежащи на латинската колония, основана отдавна отъ венецианцитѣ, а следъ 1204 г., разбира се, подкрепена отъ разни пришелци, търговци, занаятчии и слуги, които придружавали баронитѣ и латинското духовенство; образуванъ билъ пеши воененъ отредъ, който билъ длъженъ да наблюдава за вжтрешнитѣ гръцки квартали. Съ това рицарско опълчение, раздѣлено на три отреда, краль Иванъ излѣзълъ противъ враговетѣ отвънъ градскитѣ стени; българскиятъ царь Асѣнь ималъ такива отреди 45. Но три отреда надвили на 45; нито Хекторъ, нито Роландъ, нито Ожье, нито дори храбриятъ Иуда Маккавей не сж показали по-голѣма храбрость, отколкото краль Иванъ въ него день; отъ разбититѣ неприятелски опълчения спасили се така сжщо само три отреда, предводителствувани отъ царетѣ Асѣня и Ватаци".

„Така се свършила работата по сухо, а между това гърцитѣ имали още другъ планъ и смѣтка. Тѣ се надѣвали на съдействие откъмъ сънародницитѣ си въ града, които лесно биха се разправили, както изглеждало, съ оставената за наблюдение малка пехотна сила. Въ сжщото време, когато ставало сражението отвънъ сухопжтнитѣ градски стени, повече отъ 300 кораби, добре екипирани, пристигнали на брѣга (на Мраморно море), по-долу отъ приморскитѣ стени, гдето тѣ мислѣли да подадатъ ржка на своитѣ гърчуля и турча, и сетне или да завладѣятъ стенитѣ, или пъкъ да ги подпалятъ. Латинцитѣ, обаче, които останали въ града, като видѣли, че работитѣ на тѣхнитѣ господари по сухо отивали добре, сами се нахвърлили върху гръцкитѣ кораби, съ надежда да се награбятъ съ плячка, — тукъ имало хора отъ всѣко съсловие и занаятъ, — и при все това тѣ действували дотолкова успѣшно, че заробили много хора и много имотъ на гръцкитѣ кораби. Авторътъ на френската хроника вижда въ това знакъ на особена божия закрила и помощь, гдето оставениятъ самъ на себе си градъ се запазилъ спокоенъ и неподвиженъ, още повече, че дори и гарнизонътъ на крепостьта, щомъ чулъ за поражението на Асѣня и за пожара при приморскитѣ стени, излѣзълъ навънъ; доколкото може да се разбере отъ думитѣ на автора, тоя гарнизонъ

потеглилъ тъкмо къмъ приморскитѣ стени и тукъ той се срещналъ съ обърнатитѣ на бѣгъ гърци; грамадно число отъ тѣхъ били едни убити, а други били взети въ пленъ". Така, споредъ Мускеса, билъ избавенъ Цариградъ отъ враговетѣ. За тая българско-ромейска обсада се разказва още въ венецианскитѣ хроники, въ които се възхваляватъ подвизитѣ на капитанитѣ отъ венецианската флота, но тѣ нѣматъ за насъ никакво значение, затова тукъ не ги съобщаваме[1]).

Отъ всички западни съобщения се види ясно, че коалицията на двамата съседни на латинската империя господари заедно съ солунския деспотъ, произвела силно впечатление и донейде и опасение на западъ за сѫществуването на самата империя, а това показва, доколко тая коалиция е имала сериозенъ характеръ. Но отъ всички най-заинтересуванъ се оказва пакъ папата и той най-много се страхувалъ. При всичко, че той възхваля въ писмото си успѣхитѣ на императоръ Ивана де-Бриенъ възъ основа на сведения, получени, несъмнено, отъ Цариградъ, все пакъ личи, че поражението, което потърпѣли при Цариградъ, споредъ папата и Мускеса, Иванъ Асѣнь и Иванъ Ватаци, все още не е имало решителенъ характеръ. Вече самата цель на писмото до маджарския краль говори, че Цариградъ продължавалъ да се заплашва все още съ голѣма опасность отъ страна на съюзницитѣ, които не само се готвѣли да повторятъ нападението съ по-голѣми сили, но дори не снели и обсадата[2]). Предъ видъ на ясното известие на Георги Акрополита, че българскиятъ царь и никейскиятъ императоръ се оттеглили отъ стенитѣ на Цариградъ заедно съ настѫпването на зимата, трѣба да се мисли за блокадата само откъмъ морето. Че това е било наистина така, се види отъ съобщението на абатъ Алберика, че тъкмо въ 1236 год. Жофруа Вилардуенъ, морейскиятъ владѣтель, като искалъ да помогне на императора, съ 120 кораби си пробилъ пѫть въ Мраморно море презъ гръцката флота отъ 300 кораби и 15 отъ тѣхъ

---

[1]) В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 221—223.
[2]) Theiner, ib., p. 140. — В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 223.

сполучилъ да потопи[1]). Обаче и тоя пѫть Цариградъ уцѣлѣлъ и превземането му отъ никейцитѣ било отложено за дълго време.

Оттеглянето на Иванъ Асѣня II въ Търново въ началото на зимата 1235 год. отъ стенитѣ на Цариградъ не се оказало само временно, както се предполагало при разставането на двамата господари. Г. Акрополитъ съобщава, че Иванъ Асѣнь II „скоро почналъ да се разкайва въ съюза си съ императора" (никейски), и работата дошла до тамъ, че той „почналъ да търси срѣдства, за да отнеме дъщеря си отъ съпруга ѝ Теодора и да я ожени за другиго нѣкого". Отъ тия думи на византийския историкъ става ясно, че между Иванъ Асѣня II и Ивана Ватаци настѫпилъ разривъ, чиито причини трѣба да се търсятъ, споредъ сѫщия историкъ, въ това, че Иванъ Асѣнь II „се твърде много страхувалъ отъ това, дето работитѣ на ромеитѣ се измѣнили на добро, защото той владѣелъ народъ, който отдавна билъ подчиненъ на ромеитѣ"[2]). Отъ това обяснение на Акрополита, наистина, би могло да се предположи, че успѣхитѣ и засилването на никейския императоръ сѫ предизвикали между гръцкото население въ българскитѣ владения, ако не нѣкои вълнения, то поне известно тежнение къмъ Никея, което е било, разбира се, въ вреда на Иванъ-Асѣневитѣ интереси и което собствено го е плашило. Обаче, истинскитѣ причини трѣба да се търсятъ въ общото течение на политическитѣ работи въ юго-източна Европа.

Ние видѣхме, какво силно впечатление произвела на западъ православната коалиция противъ католическата империя, доколко присърдце папата се отнесълъ къмъ критичното положение на латинцитѣ и колко враждебно къмъ самата коалиция. Григорий IX се обърналъ, както се показа, презъ декемврий 1235 год. съ писмо до маджарския краль, като го подканялъ да помогне на латинския императоръ срещу двамата схизматици. Иванъ Асѣнь II не е могълъ да не предвижда, че това, което тъкмѣлъ папата, е насочено изключително противъ него, тъй като маджарскиятъ краль е стоялъ задъ гърба му и съ

---

[1]) Albericus, ib., p. 938. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 223—224.

[2]) Acropolita, ib., p. 52, 20—26.

едно нахлуване въ северо-западнитѣ области на царството му би го принудилъ да се откаже отъ съюза съ Ивана Ватаци. Но папата действувалъ противъ Ивана Асѣня не само съ косвени срѣдства, но и съ прави, непосрѣдни. Ние не знаемъ, дали сношенията между римската курия и търновския дворъ сж били възобновени, но известно е, че папа Григорий IX съ писмо настойчиво увещавалъ Иванъ Асѣня II да се отдръпне отъ съюза си съ Ивана Ватаци и да се откаже отъ враждебностьта си къмъ латинцитѣ; въ противенъ случай той постановявалъ, щото, ако той (Ив. Асѣнь) не вземѣлъ подъ внимание неговитѣ (на папата) увещания, да бжде отлжченъ отъ църквата[1]), очевидно съ сжщата цель, т. е. да го принуди да се откаже отъ съюза, защото не било възможно да се вдигне въ скоро време кръстоносенъ походъ противъ българския царь. Освенъ тая буря, която се готвѣла отъ западъ, въ даденото време България се заплашвала отъ друга, много по-страшна и по-опасна,

---

[1]) A. Theiner, Monum. hist. Hungariae, t. I, p. 144, № 255. — К. Иречекъ, Исторія Болгаръ, стр. 347, цитирайки тъкмо това писмо на Григория IX, пише: „Асѣнь, тщетно уговориваемы папой къ уничтоженію союза съ Ватацесомъ, былъ отлученъ 25 мая 1236 год. въ Римѣ". Обаче въ въпросното писмо, адресирано archiepiscopis Strigoniensi et Colocensi, eorumque suffraganeis, се чете следното: Cum nobilem virum Assanum litteris nostris monerimus diligenter, ut a societate Vatacii excommunicati omnino recedens ab infestatione desisteret Latinorum, mandamus, quatenus si dictus nobilis monitis nostris acquiescere non curaverit in hac parte, ipsum et omnes in hoc adiutores ac fautores ipsius excommunicare curetis, ac eos excommunicatos publice nuntiantes, faciatis usque ad satisfactionem condignam appelatione remota ab omnibus arctius evitari. Това писмо било писано въ Интерамна (въ Умбрия) на VIII Kal. Junii, т. е. на 23. май, anno decimo отъ папуването на Григория IX, т. е. на 1237 год., отъ което става ясно, че своето писмо до Иванъ Асѣня II Григорий IX е писалъ преди тая дата, може би още въ края на 1236 или началото на 1237 год. Въ горното пъкъ писмо не се споменува, че Иванъ Асѣнь е билъ отлжченъ отъ църквата, а се поставя само условие, че ако той не се покори на папскитѣ увещания, да се откаже отъ съюза си съ Ивана Ватаци, да бжде отлжченъ заедно съ своитѣ помощници и покровители. И очевидно, Иванъ Асѣнь презъ посочената година не е билъ отлжчванъ, защото, както видѣхме, той се отказалъ отъ съюза си съ Ив. Ватаци. — Отъ К. Иречека тая грѣшка минала и у Г. Ф. Герцберга, п. т., стр. 394. — Това сжщо приема и П. Никовъ, Изправки къмъ българската история. Изв. Истор. Д-во, кн. V (1922), стр. 68.

отъ изтокъ — нашествието на монголитѣ, страшнитѣ орди на които вече опустошавали източна Европа и се приближавали къмъ границитѣ на Кумания (днешно Влашко и южна Молдова)[1]. Най-сетне несполучливитѣ действия при обсадата на Цариградъ и главно пълното унищожение на никейската флота, безъ каквато за Иванъ Асѣня II било твърде ясно, че Босфорската столица не може да бжде завладѣна, показали на българския царь, че по-нататъшнитѣ военни действия противъ латинската столица ще бждатъ не само безполезни, но и вредни за държавата му, още повече когато му станало известно, че младиятъ императоръ Балдуинъ II, веднага следъ оттеглянето на съюзницитѣ отъ Цариградъ, предприелъ пжтуване по Европа, за да търси срѣдства и да иска при разни западни дворове помощь за поддръжка на империята[2]). Всички тия обстоятелства, заедно съ убеждението, че никейскиятъ императоръ нѣма да му донесе никаква полза и помощь, въ случай че почне борба както съ западнитѣ, тъй и съ източнитѣ нови страшни врагове, сж били главнитѣ причини за промѣната въ политиката на българския царь.

Сега изстжпвала предъ него нова задача, — именно да защити своето обширно царство отъ опасностьта, която го заплашвала отъ северо-западъ и северо-изтокъ. За да отклони първата опасность — откъмъ маджарския краль, той би трѣбало да търси, преди всичко, подобрение съ латинския императоръ, което би могълъ лесно да постигне: доста е било само да покаже на латинцитѣ, че той е прекжсналъ сношенията си съ никейския императоръ и е унищожилъ съюза си съ него. Като поводъ за това му послужило едно твърде сгодно събитие. Докато Иванъ Асѣнь II подъ разни предлози отлагалъ изпълнението на условията, които той бѣ сключилъ съ него за продължение на военнитѣ действия, въ Цариградъ на 22. мартъ 1237 год. се поминалъ главниятъ му съперникъ, Иванъ де-Бриень. Смъртьта на последния развързала ржцетѣ на българския царь. Сега Иванъ Асѣнь II могълъ да изстжпи предъ Ивана

---

[1]) Д. И. Иловайскій, Исторія Россіи, ч. II, 1880, стр. 371 и сл.
[2]) С. Hopf, п. т., стр. 254. — Г. Ф. Герцбергъ, п. т., стр. 394—395.

Ватаци съ ясни обяснения върху причинитѣ за отказването си отъ съюза и да омие отъ себе си петното на клетвопрестжпникъ. Иванъ де-Бриень билъ, както видѣхме, оня, който му попрѣчилъ да закрепи влиянието си въ Цариградъ, който му побъркалъ да тури дъщеря си на латинския престолъ; когато обявявалъ коалицията противъ латинцитѣ, Иванъ Асѣнь II ималъ предъ видъ главно да отмъсти на своя съперникъ и да го изгони отъ Цариградъ. Сега, обаче, тоя съперникъ вече не сжществувалъ, а пъкъ противъ младия императоръ Балдуина II той нѣмалъ никакви причини да бжде враждебенъ; напротивъ, Балдуинъ II сега се представялъ отъ Иванъ Асѣня като такъвъ, който въ свое време не само не е могълъ да му попрѣчи, но дори се съгласилъ да изпълни желанието му. Това сж били сжщинскитѣ причини за настаналото разногласие между българския царь и никейския императоръ и за унищожението на православната коалиция.

Що се отнася до нѣкакви-си лични недоразумения между двамата съюзници, то тѣ надали сж сжществували почти до край. Това се доказва съ обстоятелствата, които придружавали окончателния разривъ между двамата господари. Г. Акрополитъ разказва, че за да скжса съюза си съ Ивана Ватаци, Иванъ Асѣнь II „измислилъ предлогъ, както изглежда благовиденъ, макаръ кроежътъ му да не се укрилъ отъ опитни хора". Той изпратилъ пратеници при никейския императоръ и императрица да имъ кажатъ, че той самъ и неговата съпруга иматъ намѣрение да дойдатъ въ Одринъ, гдето тѣ биха желали да се видятъ съ своята дъщеря и да я разцѣлуватъ като родители, и че щомъ сторятъ това, веднага ще я изпратятъ обратно при свекъра и свекървата ѝ. Споредъ думитѣ на византийския историкъ, императоръ Иванъ Ватаци и императрица Ирина твърде добре виждали тукъ измама и разбирали ясно зломислието, но все пакъ изпратили при Иванъ Асѣня дъщеря му, като заповѣдали да му кажатъ, че ако той я раздѣли отъ законния ѝ съпругъ, то има Богъ, който всичко види и наказва ония, които престжпватъ клетвитѣ и разкжсватъ съюзитѣ, сключени предъ лицето божие. Но въпрѣки всички тия предупреждения и заплахи Иванъ Асѣнь II не се побоялъ да из-

пълни своя планъ. Той изпратилъ назадъ цѣлата свита, която придружавала дъщеря му, а самъ, заедно съ последната, потеглилъ обратно презъ Стара-планина и се върналъ въ Търново. При това Г. Акрополитъ ни рисува следната интересна сцена. Когато дъщерята на българския царь заплакала и започнала да изказва незадоволство поради раздѣлата съ свекърва си, императрица Ирина, и съ съпруга си, Иванъ Асѣнь II, разказвали, като я турилъ да седне на седлото предъ себе си, почналъ да й нанася плесници по лицето, като сърдито я мъмрѣлъ и силно заплашвалъ, че ако тя мълчаливо не се покори на волята му, то той жестоко ще я накаже[1]). Доколко тия подробности сѫ вѣрни, ние не знаемъ; обаче самиятъ фактъ — отвеждането на Елена въ Търново, женитбата на която съ сина на Ивана Ватаци била външната връзка и видимиятъ знакъ на съюзнитѣ отношения между българския царь и никейския императоръ, — билъ достатъченъ за Иванъ Асѣня II, за да покаже, отъ една страна, на никейцитѣ, че той скѫсва всички политически сношения съ тѣхъ, а, отъ друга, — на латинцитѣ, че вече престава да бѫде тѣхенъ врагъ.

5. ОТНОШЕНИЯТА НА ИВАНЪ АСѢНЯ II КЪМЪ СЪСЕДНИТѢ ДЪРЖАВИ ПРЕЗЪ ПОСЛЕДНИТѢ ГОДИНИ НА ЦАРУВАНЕТО МУ

Следъ като унищожилъ съюза си съ Никея, Иванъ Асѣнь II побързалъ да подобри отношенията съ двамата си непосрѣдни съседи — съ маджарския краль и латинския императоръ, което той би могълъ да достигне само при съдействието и посрѣдничеството на папата. И наистина, той още въ сѫщата 1237 год., може би, веднага следъ смъртьта на Ивана де-Бриень, се обърналъ къмъ папа Григория IX съ писмо, въ което изказвалъ своята преданость къмъ римската църква и къмъ папския престолъ и го молилъ да изпрати при него довѣрено лице за преговори по дѣлата и положението на латинската империя[2]). Вѣроятно, сега Иванъ Асѣнь II, следъ

---

[1]) Acropolita, ib., pp. 52,26—53,21.

[2]) A. Theiner, Mon. hist. Hung., vol. I, p. 155, № 275; ср. №№ 276—278.

изчезването на своя съперникъ, искалъ е отново да изстжпи предъ папата като защитникъ и покровитель на Балдуина II и, доколкото може да се сжди по едно писмо, адресирано до „всички прелати въ България и Влахия", той обещавалъ или поне обнадеждвалъ папата да съедини църквитѣ[1]) и по тоя начинъ отново се домогвалъ да възстанови влиянието си въ Цариградъ. Папа Григорий IX не се забавилъ да изпрати при Иванъ Асѣня епископитѣ перуджийски и бивши боснийски[2]), като въ отговора си му обещавалъ пълно прощение на грѣховетѣ му, ако той само избави латинската империя отъ нейното стѣснено и тежко положение[3]). Резултатътъ отъ тия преговори билъ не само сближението му, но и съюзътъ му съ латинския императоръ противъ никейцитѣ, въ което много му помогнало почналото се тогава преселение на куманитѣ. Нападнати отъ татаритѣ, които съ голѣма сила се движели на западъ, куманитѣ, за да избѣгнатъ неприятелския мечъ, впуснали се да търсятъ спасение въ държавата на Иванъ Асѣня II. „Като преплували Дунава на надути кожи, разказва Г. Акрополитъ, ако това и да не се допадало на българитѣ, защото били много хиляди заедно съ жени и деца, куманитѣ завзели областьта Македония; едни разпънали шатритѣ си около Хебъръ и по равнинитѣ тамъ лежащи, а други — по долното течение на тая рѣка, която се нарича Марица"[4]), т. е. куманитѣ се поселили въ днешна южна Тракия, въ Одринско. Тѣ дотолкова ограбили и въ кжсо време опустошили Македония, че я обърнали, споредъ Акрополита, както казва пословицата, въ скитска пустиня, като успѣли да завзематъ нѣкои укрепени градове; съ пленницитѣ се отна-

---

[1]) Ibidem, p. 157, № 279: Universis prelatis in Bulgaria et Valachia.

[2]) Ibidem, p. 157, № 277.

[3]) Ibidem, p. 158, № 280.

[4]) Acropolita, ib., pp. 53, 23—54, 4. — За преселението на куманитѣ Н. Григора пише: „Като се отказали отъ война противъ скититѣ (татаритѣ), тѣ (куманитѣ) вмѣсто салове употрѣбили напълнени съ слама кожи и преминали Истъръ заедно съ жени и деца. Не малко време тѣ блуждали по Тракия, търсейки мѣсто удобно за поселение, на брой десеть хиляди" (Ib., I, pp. 36, 23—37, 4).

сяли твърде жестоко: продавали ги въ голѣмитѣ градове, като, напр., въ Одринъ, Димотика, Виза, Калиополь и др., и останало само това, което било заобиколено съ непристѫпни стени и се пазѣло отъ множество жители"[1]).

Едвали трѣба да се мисли, че посоката на това страшно нашествие е била случайна. Нѣма съмнение, че Иванъ Асѣнь II, като е искалъ, едно, да се избави отъ тая сганъ и, друго, да я употрѣби за охрана на държавата си откъмъ юго-източнитѣ си съседи, далъ имъ мѣсто за поселение на южнитѣ граници на царството, за да служатъ като стража и страшилище както за латинци, тъй и за никейци, и имъ предоставилъ пълна свобода въ действията спрямо съседнитѣ тѣмъ владения. И Иванъ Асѣнь II не се излъгалъ въ смѣткитѣ си. Изплашени отъ опустошителното нашествие на дивитѣ кумани, латинцитѣ, за да предпазятъ и тъй разоренитѣ си владения около Цариградъ, по настояването, очевидно, на папата, който въ това време се намиралъ въ приятелски отношения съ българския царь, се обърнали къмъ последния съ предложение за съюзъ, едно, защото само чрезъ него тѣ сѫ могли да иматъ влияние върху куманитѣ, и, друго, защото съ това тѣ искали да загладятъ по-раншната си вѣроломна постѫпка (въ 1229 год.). Иванъ Асѣнь II собствено това и чакалъ: той приелъ на драго сърдце предложението на латинския императоръ и сключилъ съ него миръ и съюзъ, чрезъ което му се възвръщала възможностьта да прокара отново влиянието си въ Цариградъ. Цельта на тоя съюзъ била: незабавно съ помощьта на куманитѣ отново да изгонятъ никейцитѣ отъ Европа. Съюзницитѣ, наистина, сполучили съ разни

[1]) Acropolita, ib., p. 54, 6—17. — N. Gregoras, ib., p. 37, 4—9, пише: „Преди тѣ (куманитѣ) да спратъ скитането си, Иванъ (Ватаци) съ скѫпи подаръци и ласки ги привлѣкълъ при себе си и ги присъединилъ къмъ ромейскитѣ войски: при това имъ предоставилъ разни земи за поселение, на едни — въ Тракия и Македония, на други — въ Азия и по брѣговетѣ на Меандъръ въ Фригия". Ако това известие е вѣрно, защото това, което Григора приписва на Ивана Ватаци, споредъ Акрополита се отнася къмъ Иванъ Асѣня II, то ще трѣба да приемемъ, че една часть отъ куманитѣ ще да е преминала на страната на никейския императоръ.

подаръци и обещания да привлѣкатъ къмъ себе си куманитѣ и въ скоро време била организирана грамадна и добре въоръжена армия, състояща отъ българи, кумани и латинци. Първиятъ ударъ билъ насоченъ противъ гр. Цурулъ (сег. Чорлу), който се намиралъ още отъ 1235 год. въ ржцетѣ на никейцитѣ и билъ единъ отъ най-главнитѣ стратегически пунктове около столицата, отгдето никейцитѣ, поддържани отъ мѣстното ромейско население, винаги сж могли да държатъ цариградския императоръ на щрекъ и да пакостятъ на латинцитѣ въ всѣко едно предприятие противъ тѣхъ. Съюзнитѣ войски въ края на лѣтото или въ началото на есеньта на 1237 год. се явили подъ тази крепость и я обсадили. „Иванъ Асѣнь лично присжтствувалъ тукъ съ много хиляди скитски и български войски и съ италиански машини", забелязва Г. Акрополитъ. Иванъ Ватаци се намиралъ въ голѣмо затруднение, защото добре разбиралъ, че ако изпустне тая първокласна крепость на полуострова, ще изгуби всичкитѣ си други владения въ Европа. Затова били взети усилени мѣрки за издържането на обсадата и отблъсване на враговетѣ. Началникътъ на цурулския гарнизонъ, Никифоръ Тарханиотъ, умѣло посрещналъ многобройнитѣ неприятелски войски и юнашки отблъсвалъ всѣки опитъ на неприятеля да завладѣе крепостьта[1]. Но Цурулъ едвали би издържалъ обсадата докрай, защото не получавалъ никаква помощь отъ Никея, ако не се бѣ случило едно обстоятелство, на което собствено се длъжало спасението на града — безвременното отстжпване на българския царь.

Докато траяла обсадата, споредъ думитѣ на Г. Акрополита, неочаквано дошло известие отъ Търново, че царица Анна (Мария) Маджарска и едно дете на Иванъ Асѣня II отъ нея[2],

[1]) Acropolita, ib., pp. 54, 18—56, 13.

[2]) Г. Акрополитъ (ib., p. 56, 16) употрѣбилъ думата παιδίον, което значи „дете сукалче" и изобщо „малко дете", „младенецъ", момче или момиче; поради това тукъ не може да се каже, дали това дете е било синъ или дъщеря на Иванъ Асѣня II, а още по-малко, че това е билъ наследникъ на престола, както нѣкои твърдятъ. Вж. П. Никовъ, Изправки къмъ българската история, п. т., стр. 61.

а сжщо и търновскиятъ патриархъ умрѣли отъ нѣкаква епидемическа болесть. „Като виждалъ въ това, забелязва византийскиятъ историкъ, знакъ на божия гнѣвъ, Иванъ Асѣнь II изгорилъ своитѣ стенобойни машини и, колкото било възможно скоро, заминалъ за Търново“. Заедно съ българския царь отстжпили и куманитѣ; латинцитѣ, оставени сами, като не се полагали на своитѣ незначителни сили, снели обсадата и се оттеглили въ Цариградъ[1]). По тоя начинъ Цурулъ билъ спасенъ и войната съ никейцитѣ прекратена. Обаче, надали трѣба да се мисли, че Иванъ Асѣнь II нарушилъ съюза си съ латинцитѣ и отстжпилъ отъ Цурулъ, подбужданъ само отъ едно благочестие и отъ страхъ предъ божия гнѣвъ; несъмнено, тукъ е имало и други причини много по-важни за Иванъ Асѣня II, защото веднага следъ оттеглянето си отъ Цурулъ той измѣнилъ политиката си въ полза на православнитѣ си съседи. Какви сж били тия причини, точно засега не може да се опредѣли; но, вѣроятно, тѣ трѣба да се търсятъ пакъ въ бързитѣ завоевания на страшнитѣ татари, които вече опустошавали и завоевали южна Русия и се приближавали до границитѣ на българското царство. Като виждалъ, че съюзътъ му съ латинцитѣ не ще му бжде полезенъ съ нищо въ предстоящата му борба съ новитѣ азиатски завоеватели, Иванъ Асѣнь II, за да се осигури съ безопасность откъмъ никейцитѣ, побързалъ да възобнови предишния миръ и съюзъ съ никейския императоръ. Споредъ думитѣ на Г. Акрополита, Иванъ Асѣнь II, следъ постигналото го нещастие, като виждалъ въ него божие наказание за нарушението на предишнитѣ клетви и за разлжчката на дъщеря си съ законния ѝ съпругъ Теодора, разкаялъ се и изпратилъ при никейския императоръ пратеници, чрезъ които той обвинявалъ себе си въ това безсрамно дѣло, като молилъ да се възстанови предишния съюзъ и да му се прости по-ранишната постжпка. Иванъ Ватаци, като съзнавалъ всичката полза отъ приятелството си съ българския царь, а особено въ дадения моментъ, когато

---

[1]) Acropolita, ib., p. 56, 14—23. — Че царица Мария е умрѣла въ 1237, а не въ 1239 год., както четемъ у К. Иречека, История Болгаръ, стр. 348, вж. П. Никовъ, Изправки и пр., п. т., стр. 61—63.

работитѣ на латинската империя отново взели опасна за него посока, на драго сърдце приелъ пратеницитѣ на Ивана Асѣня II, безъ никакви разговори и уговорки потвърдилъ предишнитѣ клетви и съюзъ и дори изявилъ, заедно съ императрицата, готовность да приематъ обратно дъщеря му Елена пакъ за съпруга на своя синъ. Поради това, последната била отново изпратена при свекъра и мѫжа си, и по тоя начинъ „мирътъ между българи и ромеи билъ възстановенъ", завършва Г. Акрополитъ[1]). Впрочемъ, той на друго мѣсто по тоя поводъ пише: „Макаръ императорътъ и да сключилъ пакъ съюзъ съ Асѣня и се съединилъ съ него чрезъ роднински връзки, но Асѣнь не твърде точно спазвалъ клетвенитѣ договори: той билъ готовъ да ги наруши при най-малката изгода. Изобщо, той само на видъ и лицемѣрно показвалъ обичь и изпълнявалъ приятелскитѣ задлъжения"[2]). Възобновата на съюза съ никейския императоръ се отнася къмъ последнитѣ месеци на 1237 год.[3]).

Тая постѫпка на българския царь произвела твърде лошо впечатление на западъ, а отъ нея най-много се почувствувалъ оскърбенъ пакъ папата, който сега се убедилъ въ неискреното разположение на българския царь къмъ католицизма и намислилъ да накаже Иванъ Асѣня II. Още презъ януарий 1238 год. Григорий IX изпратилъ писмо до маджарския краль Бела IV (1235—1270), въ което той най-настойчиво искалъ отъ последния да предприеме кръстоносенъ походъ противъ българския царь, защото царь Иванъ Асѣнь се оказалъ вѣроломенъ и, като отстѫпилъ отъ единството на църквата и се отказалъ да принадлежи къмъ стадото на апостолъ Петра, приема въ своята земя и защищава еретицитѣ, т. е. богомилитѣ, съ които, както се говорѣло, цѣлата му страна била омърсена и препълнена тогава, когато сѫщиятъ папа най-усърдно ги гонѣлъ и унищожавалъ въ Босна (патарени) и Франция (албигойци). „А твоето кралство най-трогателно молимъ, пише папата на Бела IV, щото ти да възстанешъ на помощь на

---

[1]) Acropolita, ib., p. 57,1—15.
[2]) Ibidem, p. 60,4—9.
[3]) П. Никовъ, Изправки и пр., п. т., стр. 64—65.

твоя Христосъ, да възстанешъ за съкрушението на тоя злонравенъ и нечестивъ народъ, чрезъ който се нанасятъ много охулвания на християнското име, и така да се оградишъ съ твърда ржка и отворени гърди противъ тѣхъ, че, както облацитѣ се изгонватъ предъ лицето ти отъ северния вѣтъръ, така и ти да поведешъ нататъкъ осветенитѣ свише божествени опълчения противъ пагубнитѣ войски"[1]). При това папата обещавалъ на маджарския краль, че никому нѣма да отстжпи българското царство, освенъ само нему[2]). Бела IV, обаче, представилъ на папата следнитѣ условия: „Ние искаме, пише той, щото легатската длъжность въ земята на Асѣня да не се предоставя другиму, освенъ намъ; да имаме властъ да разграничаваме епархиитѣ, да разпредѣляме църковнитѣ енории и да назначаваме тамъ епископи съ съгласието на прелатитѣ и духовенството, както това бѣ предоставено на блаженной памяти нашия предшественикъ св. Стефана". Освенъ това маджарскиятъ краль искалъ отъ папата да не се позволява никому да напада и завзема българското царство, освенъ на оногова, комуто той позволи[3]). Папа Григорий IX отговорилъ утвърдително на всички тия искания[4]), и Бела IV се съгласилъ да приеме предложението му. Между това, работата, неизвестно по какви причини, се забавила. Бела IV, като не се облѣгалъ само на своитѣ сили, молилъ папата да убеди императоръ Балдуина II да сключи съюзъ съ него противъ българския царь. И наистина, папата писалъ на латинския императоръ, щото тоя, заради собственото си спасение, вжпрѣки клетвата, дадена на Иванъ Асѣня, да се съедини съ кръстоносцитѣ противъ него[5]). Въ Цариградъ, обаче, предпочели да иматъ приятелство, отколкото война съ българитѣ и съ това парализирали действията на маджарския краль. Не по-малко тукъ

---

[1]) A. Theiner, ib., p. 160, № 283 отъ 27. януарий 1238 год. Ср. pp. 160—161, № 284 (Balduino nato P. Imperatoris Const-politani), № 285 (episcopo Perusino); № 286 (Prelatis Hungariae); сжщо и №№ 293—294.

[2]) Ibidem, p. 164, № 297; ср. №№ 284, 298—299.

[3]) Ibidem, p. 171, № 308 отъ 7. юний 1239 год.

[4]) Ibidem, №№ 295—297.

[5]) Ibidem, p. 160, № 284.

е попрѣчило и приближаването на татаритѣ къмъ границитѣ на Маджарско, които следъ покорението на юго-западна заднепровска Русь, се готвѣли вече да нахлуятъ въ държавата на Бела IV. По тоя начинъ тъй усърдно проповѣдваниятъ отъ папа Григория IX кръстоносенъ походъ противъ Иванъ Асѣня II не можалъ да се състои[1]).

Като наредилъ по тоя начинъ работитѣ съ Цариградъ и Никея, Иванъ Асѣнь II обърналъ погледитѣ си и къмъ другия си предишенъ съюзникъ — къмъ солунския деспотъ. Въ Солунъ все още продължавалъ да управлява братътъ на пленения въ 1230 год. Теодора Комнинъ, Мануилъ Ангелъ. Неговото управление, обаче, не вървѣло съвсемъ спокойно. Братанецътъ му Константинъ Ангелъ, незаконенъ синъ на епирския деспотъ Михаила I[2]), следъ смъртьта на баща си, преследванъ отъ Теодора Комнинъ, успѣлъ да избѣга отъ Солунъ, а следъ пленяването на Теодора се закрепилъ въ старата гръцка область Акарнания, която останала незавзета отъ българитѣ. Той възстаналъ противъ чича си и въ 1237 год. завладѣлъ островъ Корфу и часть отъ Епиръ противъ волята или съ съгласието на Мануила, който, може би, като не се уповавалъ на собственитѣ си сили, съгласилъ се да го признае за свой васалъ. По тоя начинъ по брѣговетѣ на Адриатическо море изникнала още една отдѣлна държавица отъ дома на Комнинитѣ, която просѫществувала до 1318 год.[3]). Обаче, опасность заплашвала Мануила не отъ страна на братанеца му, а съвсемъ отъ друга, отгдето той, може би, най-малко е очаквалъ — отъ Търново.

Следъ като се опиталъ да произведе при двора на Иванъ Асѣня II нѣкаква-си смута, за което билъ ослѣпенъ отъ българския царь, плененията Теодоръ Комнинъ, макаръ и да се намиралъ подъ строгъ надзоръ, успѣлъ чрезъ своитѣ хитрини и лукавства отново да разположи Иванъ Асѣня къмъ себе си и да се сдобие съ свобода. Най-вече за тая цель той из-

---

[1]) В. В. Макушевъ, каз. съч., стр. 62—65.
[2]) Вж. тукъ по-горе, стр. 318 сл
[3]) Г. Ф. Герцбергъ, каз. съч., стр. 398.

ползувалъ любовнитѣ отношения на българския царь къмъ по-малката му дъщеря, която се отличавала по своята хубость и величествена стойка. Работата дошла до тамъ, че Иванъ Асѣнь, безъ да гледа на старостьта си и на кръвното роднинство по чича ѝ, Мануила Солунски, който билъ жененъ, както се каза, за незаконородената негова дъщеря, веднага следъ смъртьта на жена си, царица Анна (Мария) Маджарска, въ 1237 год. се оженилъ за красивата Ирина, отъ която добилъ три деца: Михаилъ, Мария и Теодора (Анна?). Това обстоятелство развързало ржцетѣ на слѣпия Теодора Комнинъ, който сега намислилъ чрезъ зетя си да си възвърне солунския престолъ, като изгони отъ тамъ брата си Мануила. Той получилъ не голѣма военна помощь отъ Иванъ Асѣня II, която, впрочемъ, не му давала куражъ да влѣзе въ открита борба съ брата си, и затова решилъ съ хитрость да изгони Мануила отъ Солунъ: той се преоблѣкълъ като просякъ и влѣзълъ тайно въ града. Тамъ той се открилъ на нѣкои свои вѣрни приятели, които билъ привлѣкълъ къмъ себе си съ разни благодеяния и разположилъ още презъ времето на своето царуване, и, като имъ разкрилъ за своитѣ намѣрения спроти брата си, сполучилъ съ тѣхна помощь да завладѣе Солунъ съ околнитѣ градове и области. Но поради слѣпотата си, той се отказалъ отъ властьта и прогласилъ за императоръ сина си Ивана, комуто далъ право да носи червени ботуши и да се подписва съ червено мастило; самъ се задоволилъ съ титлата деспотъ и си оставилъ завеждането на общественитѣ работи и правото да ржководи сина си въ управлението[1]).

Следъ това Теодоръ заповѣдалъ да турятъ Мануила на една триера и да го отведатъ въ гр. Аталия на южния брѣгъ на мало-азийския полуостровъ, въ владенията на турцитѣ-селджуци, а жена му Мария Бѣлослава изпратилъ при Иванъ Асѣня. „Асѣнь, забелязва по тоя поводъ Г. Акрополитъ, билъ повече разположенъ къмъ тъста си Теодора, отколкото къмъ зетя си Мануила, защото страстно обичалъ жена си Ирина — не по-малко, отколкото Антоний — Клеопатра“[2]). Както и да

[1]) Acropolita, ib., pp. 60,10—61,9.
[2]) Ibidem, p. 61,9—14.

било, но Теодоръ Комнинъ умѣелъ добре да използува тая обичь на зетя си, като въ сжщото време чрезъ това показвалъ и най-голѣма преданость къмъ българския царь. Мануилъ билъ приетъ твърде човѣколюбиво отъ турцитѣ-селджуци и, когато той имъ обявилъ, че има намѣрение да замине при никейския императоръ, получилъ свободенъ пропускъ и билъ снабденъ дори съ необходимитѣ потрѣбности. Иванъ Ватаци приелъ Мануила на драго сърдце и се обещалъ да му помогне да си върне престола. Той му далъ пари и шесть кораби и, като взелъ отъ него честна дума за вѣрность, изпратилъ го въ Велика Влахия (северна Тесалия). Когато Мануилъ достигналъ до областьта на гр. Димитриада въ Тесалия, той разпратилъ оттамъ писмено известие за пристигането си на своитѣ приятели и, като ги привлѣкълъ съ разни обещания, събралъ около себе си доста значителна войска и завоевалъ Фарсалъ, Лариса и Платамонъ съ тѣхнитѣ области. Той скоро сключилъ съюзъ съ третия си братъ Константина, който управлявалъ Тесалия отъ името на слѣпия Теодора. Но и Теодоръ не се забавилъ, благодарение на дипломатическитѣ си похвати, да се примири съ двамата си братя, а по-сетне да ги убеди да скжсатъ сношенията си съ никейския императоръ и да сключатъ настжпателенъ и отбранителенъ съюзъ съ франкскитѣ князе на Атина, Ахайя и Евбея[1]). По тоя начинъ съперничеството между Солунъ и Никея отново изпъкнало на сцената, щомъ Теодоръ Комнинъ се завърналъ въ Солунъ. Разбира се, Иванъ Асѣнь II, за да се осигури съ безопасность, стараелъ се да поддържа това съперничество, като въ сжщото време се намиралъ въ добри отношения както съ единия, тъй и съ другия съперникъ.

Изобщо къмъ края на царуването си Иванъ Асѣнь II, следъ като успѣлъ да се усили и да издигне високо авторитета си дотолкова, че всѣки отъ съседитѣ му е ценилъ добре приятелството съ него, стараелъ се да поддържа мира на Балканския полуостровъ, защото той е билъ най-силниятъ господарь, който е ржководѣлъ цѣлата политика на европейския

---

[1]) Ibidem, pp. 61,15—62,16.

юго-изтокъ. Това сѫщото се забелязва и въ отношенията му къмъ Сърбия, въ която той успѣлъ, както видѣхме, да закрепи своя протекторатъ веднага следъ Клокотнишката битка чрезъ своя зеть Стефана Владислава. Но особено се заякчили тия приятелски отношения благодарение на залѣганията на св. Сава, който винаги е поддържалъ съ Иванъ Асѣня добро приятелство; отъ своя страна и Иванъ Асѣнь II умѣелъ да цени разположението на сръбския просвѣтитель, който го често посещавалъ. Ето какво ни разказва неговото житие за последното му посещение на Търново, което е свързано съ неговата смърть.

Презъ зимата въ началото на 1235 год., когато се връщалъ отъ Палестиня и пристигналъ въ Цариградъ, св. Сава поискалъ да споходи „свата своего Асана цара загорскаго“. Когато продължилъ пѫтя си по море и стигналъ въ градъ Несебъръ (Месемврия), той го известилъ за пристигането си на българска територия[1]). Иванъ Асѣнь II веднага изпратилъ свои близки хора съ коне, които да го доведатъ отъ тоя градъ, и заповѣдалъ да се устрои тържествена среща на светителя въ Търново, като и самъ царьтъ съ патриархъ Иоакима излѣзълъ да го посрещне. Това било преди Богоявление (6. януарий с. с.). Св. Сава билъ приетъ и настаненъ въ царския дворецъ, гдето му били отредени особени и топли стаи, а сѫщо и хора да му служатъ. Както въ навечерието, тъй и въ самия день на Богоявление светительтъ взелъ участие въ тържественитѣ църковни служби и самъ прочелъ надъ светата купель „іже іесть крьстиланица“, молитвата за освещение на водата, а сѫщо поръсилъ следъ това самия царь и всички, които били съ него, и следъ службата обѣдвалъ наедно съ царя и патриарха. Въ българската столица св. Сава останалъ дълго време, защото царьтъ не го пущалъ поради суровата и тежка зима. Веднажъ Иванъ Асѣнь решилъ да отиде въ планината на ловъ; но, преди да тръгне, той повикалъ светителя

---

[1]) Че св. Сава е пристигналъ въ България въ края на 1234 год. или въ самото начало на 1235 год., а не въ 1236 год., както досега се приемаше, вж. Ст. Станојевић и А. Соловјев, Које је године умро Св. Сава. Глас, CLVI (1933), стр. 159—169.

и го молилъ да не си отива въ неговото отсѫтствие, но да остане до Великдень, докато измине студената зима, а на своитѣ хора заповѣдалъ да го слушатъ и да му доставятъ всичко, каквото пожелае. Като получилъ благословия отъ светителя, царьтъ заминалъ на ловъ съ радость поради съгласието му да остане. Наскоро, обаче, следъ това, докато Иванъ Асѣнь билъ на ловъ, св. Сава се разболѣлъ сериозно. Понеже предчувствувалъ края на живота си, той събралъ ученицитѣ си и други лица, които го придружавали въ пѫтуването му, и, като имъ предалъ всички дарове, които носѣлъ отъ Палестиня, Сирия, Египетъ, Вавилонъ, Азия и Цариградъ, изпратилъ ги въ сръбската земя съ писмо и поздравъ до краль Владислава и сръбския тогава архиепископъ Арсения, а самъ съ нѣколцина само души и съ една часть отъ свещенитѣ подаръци, „ѡдєждє и книгы златокованныи и свѣштникы камєнїємь и бисромь оукрашєнїи и прочєє съсоуды црьковныє“, които той подарилъ на българската патриаршия, „єжє и до ныня въ часть божїєи црькви и въ въспоминанїє свєтаго стоєть съблюдаєма“, останалъ въ Търново. Като се приготвилъ по тоя начинъ, св. Сава почналъ да се моли и да очаква, кога ще дойде последната минута.

Въ това време дошелъ при него патриархъ Иоакимъ и, като го видѣлъ на присмърть, попиталъ, не трѣба ли да извести царя за неговата болесть. Но светительтъ не позволилъ и го помолилъ да го остави насаме да предаде Богу духъ. И презъ нощьта на сѫщия день (14. януарий 1235 г.) той се поминалъ спокойно[1]). Патриархъ Иоакимъ заедно съ епископитѣ и игуменитѣ и съ началницитѣ на столицата не знаели, где да погребатъ светия покойникъ, понеже той нищо за това не завещалъ. Тогава решили да известятъ царя за всичко и да го попитатъ, где да положатъ тѣлото на светителя. Иванъ Асѣнь, като чулъ за станалото, силно възнегодувалъ срещу патриарха, загдето укрилъ отъ него болестьта на св. Сава, и заповѣдалъ богато и тържествено да го погребатъ въ „своємь

---

[1]) За датата на смъртьта на св. Сава вж. и Анд. Гавриловић, Свети Сава. Преглед живота и рада. Београд 1900, стр. 196—197, и особено бележка 8, стр. 198—204.

роукотворенномь монастыри вь цръкви светынхь и великыхь .м҃. моучениконь"[1]) и да раздадатъ на беднитѣ много злато „зѣло бо царь светаго люблаше, его ради и по прѣставлении его сицевоу кь немоу показоваше любовь". Патриархътъ устроилъ най-тържествено погребение и изпълнилъ точно царската заповѣдь. Когато пъкъ Иванъ Асѣнь се върналъ отъ ловъ, той посетилъ най-първо гроба на светителя и заповѣдалъ „да иззидатъ гроба му и да турятъ скѫпъ камъкъ (плоча) върху гроба и, като го покрили съ царски багъръ, поставили свѣтилници и златоковани кандила надъ гроба въ честь на светителя, за да освѣтляватъ гроба му. Такава вѣра и обичь царьтъ показа къмъ светителя приживе и следъ смъртьта му, така че всички се учудватъ и хвалятъ Бога за царевото благочестие".

Следъ като се изминала една година[2]), сръбскиятъ краль Владиславъ, по предложение на сръбския архиепископъ Арсения, предъ видъ на голѣмитѣ заслуги на св. Сава за сръбската земя и на това, че неприлично е да остави останкитѣ на светителя въ чужда земя, намислилъ да ги пренесе въ Сърбия. Той изпратилъ до тъста си писмо съ просба да изпълни желанието му. Но Иванъ Асѣнь, като прочелъ писмото на Владислава, силно се наскърбилъ и му отговорилъ: „Ако светото тѣло на светителя би лежало безчестно и изоставено, то вие бихте имали право да го искате, за да го погребете; но понеже светительтъ въ Бога е приелъ успокоение у насъ, както би било и у васъ самитѣ, и въ божия църква съ голѣма почить, както виждашъ, светото тѣло лежи, защо, прочее, причинявате трудове на светителя и на насъ, като го искате?" Съ такъвъ отговоръ царьтъ отпусналъ Владиславовитѣ пратеници. Обаче, кральтъ повторилъ просбата си, като му писалъ следнитѣ думи: „Ако съмъ намѣрилъ благодать

---

[1]) Доментијан, п. т., стр. 333, пише: вь домоу светыихь .м. мочениха при рѣцѣ Ієтрѣ, вь градѣ новѣмь, а вь мѣстѣ рекомѣмь Трьновѣ.

[2]) Теодосий, п. т., стр. 203: лѣто же минѹвшоу, а Доментијан, п. т., стр. 333: по лѣтѣхь же нѣколицѣхь, което не може да се приеме, защото пренасянето на тѣлото въ Милешево е станало на 6. май 1237 год. — Вж. А. Гавриловић, п. т., стр. 205–206.

предъ тебе, моя родитель, не затваряй отъ мене бащиното благоутробие, не ме оставяй да потъвамъ въ скръбь презъ живота си! Дай ми светитѣ останки на светия мой господинъ и баща да ги пренеса въ отечеството си". Иванъ Асѣнь се намѣрилъ въ крайно стѣснено положение, защото много му се искало да остави тѣлото на сръбския светия въ своята столица. На съвета съ патриарха и цѣлия църковенъ причтъ решено било, че ако отпуснатъ тѣлото на светителя, то цѣлиятъ градъ силно ще възнегодува, и затова царьтъ отново отказалъ на Владислава, като го утешавалъ съ следнитѣ думи: „Ако Богъ е съизволилъ светительтъ да приеме упокоение у насъ въ Христа вѣрнитѣ, мога ли азъ да се противя на божията воля или да дръзна да разтърся гроба или светитѣ мощи на светителя, па и самъ светительтъ нищо не е завещалъ за своето пренасяне? Всичко, каквото искашъ отъ мене да просишъ, не ти е възбранено, сине мой; кажи, но не ме принуждавай да давамъ това, което не ми е удобно, и ми се забранява и подобно нѣщо ми се забранява и отъ патриархъ, и отъ велможи, и отъ цѣлия градъ". Като наградилъ богато пратеницитѣ на краля, царьтъ ги изпратилъ обратно съ тоя отговоръ. Но Владиславъ като видѣлъ, че царьтъ е неумолимъ, решилъ самъ да отиде въ Търново и лично да моли царь Иванъ Асѣня.

Съ голѣма свита отъ духовни и свѣтски лица Владиславъ потеглилъ на пѫть, като проводилъ напредъ хора, които да известятъ българския царь за неговото пристигане и които снабдилъ съ много злато и други дарове за патриарха и царскитѣ съветници, та да ги разположи къмъ себе си. Когато Владиславъ се приближавалъ до престолния градъ на България, Иванъ Асѣнь II излѣзълъ да го посрещне съ честь и любовь. Владиславъ веднага следъ пристигането си посетилъ гроба на св. Сава, гдето съ сълзи на очи молилъ да му прости грѣховетѣ, ако е съгрѣшилъ въ нѣщо предъ него. На другия день Иванъ Асѣнь II повикалъ патриарха и другитѣ съветници и имъ разказалъ, че насъне видѣлъ самия образъ на св. Сава, който му казалъ отъ име божие да отпусне останкитѣ. Всички видѣли въ това божия воля и решили, че светительтъ трѣба

да бѫде отнесенъ въ своята земя. Иванъ Асѣнь повикалъ при себе си Владислава и, като му обяснилъ, каква е работата, разрешилъ му да вземе съ себе си останкитѣ на светителя. Владиславъ, като чулъ това неочаквано, „отъ голѣма радость падналъ на земята, поклонилъ се на царя, защото наистина се обогатилъ съ богатство много по-голѣмо отъ царскитѣ съкровища — съ светителя“. Тогава била наредена богата трапеза и всички заедно съ царя се утешили въ голѣма сърдечна веселба. Следъ това, подиръ нѣколко дни, когато тѣлото било балсамирано и помазано съ разни и много аромати, Владиславъ побързалъ да замине съ него, за да не би царьтъ да се отметне отъ решението си, защото отвсѣкѫде измежду гражданитѣ почнали да се чуватъ укори и негодувания, загдето царьтъ отпусналъ тѣлото. На прощаване Иванъ Асѣнь II повикалъ Владислава на трапеза и му казалъ: „Понеже ти дойде и заплени отъ Бога дарованото ми съкровище — светителя и го изпрати въ своя си, то насити се, следъ като получи желанието на своето сърдце, а ние чрезъ неговитѣ молитви нека получимъ милость, защото хранѣхме истинска обичь къмъ него приживе и следъ смъртьта му“. Найсетне, като се взаимно обдарили, и Иванъ Асѣнь заповѣдалъ заедно съ тѣлото на светителя да предадатъ и всички украшения, които той бѣ направилъ надъ гроба му, съ слава и честь изпратилъ краль Владислава[1]). Тѣлото на св. Сава било пренесено и положено въ построения отъ краль Владислава мънастиръ Милешево[2]) при Приеполя на р. Милешевка (жупа Црна Степа, стар. Херцеговина), гдето останало до 1594 год., когато турцитѣ, за да турятъ край на сръбската национална пропаганда въ ония мѣста, го пренесли въ Бѣлградъ и го изгорили[3]). — Въ цѣлия тоя разказъ, колкото и да е той разкрашено написанъ, отношенията между Иванъ Асѣня и Владислава сѫ представени така, че въ тѣхъ ясно проглежда тъкмо оня сѫщия про-

---

[1]) Теодосий, п. т., стр. 198, 18—209, 15. — Доментиjан, п. т., стр. 328—340.

[2]) Теодосий, п. т., стр. 214—215. — Доментиjан, п. т., стр. 343

[3]) А. Гавриловић, п. т., стр. 210—212.

текторатъ на първия къмъ втория, който бѣ установенъ въ Сърбия още следъ Клокотнишката победа и се продължавалъ до края на Иванъ-Асѣневото царуване.

И тъй, Иванъ Асѣнь II прекаралъ последнитѣ години на живота си въ пъленъ миръ съ своитѣ съседи. Съставительтъ на житието на св. Сава забелязва следното: по сих же и благочьстивомоу цароу Асаню коньць житїа приемшоу и кь Богоу ошьдьшоу и т. н. Тукъ „по сих" не трѣба да се разбира веднага, следъ като тѣлото на св. Сава било пренесено въ сръбската земя, защото дълго следъ това на праздния гробъ, който билъ закритъ отново съ предишната плоча, и отъ пръстьта въ него ставали чудеса, като болни и недѫгави получавали изцѣление[1]), но колко дълго време се е изминало до смъртьта на царя, не може да се установи. Георги Акрополитъ сѫщо така не дава точно годината на Иванъ-Асѣневата смърть; той само говори за нѣкакво-си затъмнение на слънцето и появяването на комета, шесть месеца следъ която умрѣла никейската царица Ирина, а наскоро подиръ това се поминалъ и Иванъ Асѣнь II[2]). Нѣщо повече ни дава абатъ Алберикъ, който подъ година 1241 разказва следното: „Преди немного години пристигналъ въ Цариградъ единъ добъръ учитель и мѫдрецъ. По молбата на нѣкои той чрезъ своитѣ магьосничества накаралъ демона (нечистия духъ) да му отговори известното и вѣрното (истинското); нему демонътъ далъ такъвъ отговоръ:

Rex inimicos	Царьтъ враговетѣ
Perdet iniquos	Ще погуби беззаконни
Non per amicos	Не чрезъ приятели.

Това като казалъ, демонътъ млъкналъ и повече не отговорилъ. Но учительтъ, попитанъ за разтълкуване на стиха, казалъ: „Именно, вие сами чрезъ себе си скоро ще видите тълкуването и ще узнаете безъ сѫждението на нѣкого". Обаче, вѣрва се, че това пророкуване е било изпълнено въ напа-

[1]) Теодосий, п. т., стр. 209,15—210,4. — Доментиjан, п. т, стр. 310—342.

[2]) Acropolita, ib., p. 64,1—7.

дението на куманитѣ. Защото небесниятъ царь ще погуби и унищожи беззаконнитѣ врагове на цариградската империя, именно, Ватаци и Асѣня, не чрезъ приятели, т. е. куманитѣ, които сж невѣрници, нито сж пъкъ приятели на Христа"[1]. Това предсказание се скоро изпълнило. Споредъ думитѣ на сжщия Алберика, въ сжщата година 1241 около праздника на св. Ивана (рождество на св. Ивана Кръстителя, 24. юний, Еньовъ-день) царь Иванъ Асѣнь II се поминалъ[2].

*

За да дадемъ по-пълна характеристика на тоя великъ български царь, нека чуемъ какво говорятъ за него съвременницитѣ и по-близкитѣ до неговото време известия. Съставительтъ на Синодиковия разказъ за обновата на българската патриаршия ето какво пише за него: „Иванъ Асѣнь царь великъ и благочестивъ, синъ на стария царь Асѣня, който ималъ голѣма обичь къмъ Бога, прослави и просвѣти българското царство най-вече отъ всички български царе, които сж били преди него. Той основа мънастири и ги украси съ много злато и бисери и камъни многоценни; и всички свети и божествени църкви съ много дарове одари и чиста свобода за тѣхъ обяви, и всѣки свещенически чинъ, архиереи, иереи и дякони съ много чести почете, а най-вече съ голѣмо желание поиска и обнови на българското царство патриаршията"[3]. Сръбскитѣ извори го наричатъ

[1]) Albericus, ib., p. 949: Ante paucos annos quidam bonus magister et sapiens venit Con-polim. Qui rogatu quorundam per suas incantationes coegit demonem respondere sibi certa et vera cui demon tale dedit responsum: Rex inimicos | Perdet iniquos | Non per amicos|. Quo dicto demon obmutuit, et ulterius non respondit. Interrogatus vero magister de interpretatione versus, dicebat: Quoniam vos ipsi per vos cito interpretationem videbitis et cognocetis sine judicio alicuis. Creditur autem quod in adventu Comanorum illud vaticinium est conpletum: Nam rex celestis perdet et destruet iniquos inimicos imperii Con-polis, videlicet, Vastaghium et Alssanum, non per amicos, id est Comanos, qui sunt infideles, nec sunt amici Christi.

[2]) Ibidem, p. 950: Circa festum sancti Iohannis (24. Juni) Alsanus rex mortus est.

[3]) Синодикъ царя Борила, издание на М. Г. Попруженко, стр. 82 и 84, § 113.

„великъ, благовѣренъ и благочестивъ“, а византийскиятъ историкъ Георги Акрополитъ го характеризира така: „Между варваритѣ (въ смисълъ „нероменитѣ“) това бѣше превъзходенъ човѣкъ не само за своитѣ, но и за чуждитѣ; той приемаше радушно всички чужденци, каквито само и да сѫ идвали при него, особено ромеитѣ, и съ предупредителна любезность ги снабдявалъ съ всичко необходимо“. „Всички му се учудваха и го превъзнасяха, защото той никога не вдигалъ мечъ върху своитѣ поданици, не е запетнявалъ себе си и съ убийство на ромеитѣ, както постѫпваха бившитѣ преди него управители на България, за което бѣ обичанъ не само отъ българитѣ, но и отъ ромеитѣ и отъ други народи“[1]). По-късниятӑъ византийски историкъ Г. Пахимеръ (XIV в.) казва, че Иванъ Асѣнь II билъ образецъ за всѣко благородство[2]). И наистина, Иванъ Асѣнь II представя изключително явление не само между българитѣ, но и между другитѣ съвременни нему съседни господари. Неговиятъ широкъ и предвидливъ умъ му помогна да разбере още отъ самото начало положението на България между другитѣ балкански държави и да схване истинската задача на българския царь; съ своя изкусенъ политически похватъ и военния си талантъ той смогна да обедини българскитѣ земи на Балканския полуостровъ, като образува едно силно и обширно българско царство, и заякчи националнитѣ връзки между тѣхъ, като възсъздаде автокефална народна църква и обнови българската патриаршия; най-сетне, съ своя дипломатически тактъ и умение билъ въ състояние да запази и укрепи силата и мощьта на това царство въ политическо и стопанско отношение, като издигна България до първенствуваще мѣсто между другитѣ държави на европейския юго-изтокъ.

Като е съединявалъ всички тия качества на единъ истински държавенъ мѫжъ, Иванъ Асѣнь II билъ отличенъ, силенъ и мѫдъръ управитель на своето царство, което въ негово време не представяло такова вѫтрешно национално единство, както

---

[1]) Acropolita, ib., p. 64, 7—11; p. 43, 8—13.

[2]) G. Pachymeres, ed. Bonn., I, p. 349, 7: φιλοκαλίας πάσης ἔχοντα δείγματα.

това било при най-виднитѣ царе на първото българско царство, Симеона и Самуила: доста е само да си спомнимъ, какви голѣми и сѫществени измѣнения станали въ етническата физиономия на българскитѣ земи презъ времето на византийското владичество, за да се убедимъ, доколко въ дадената епоха било много по-мѫчно да се управлява българската държава, отколкото въ X вѣкъ; нѣма вече да говоримъ за политическитѣ измѣнения, създадени чрезъ възникването на много държави и държавици на Балканския полуостровъ.

Като е живѣлъ въ една кръвожадна епоха и срѣдъ единъ далечъ още не тъй културенъ и просвѣтенъ народъ, Иванъ Асѣнь II билъ нечувано кротъкъ и хуманенъ и не раздѣлялъ фанатичната омраза на своитѣ предшественици къмъ ромеитѣ — омраза, която играла, както видѣхме, твърде сѫдбоносна роля въ успѣха на търновското царство. Това, обаче, никакъ не намалявало неговата мощь и суверененъ авторитетъ, който главно се изразилъ въ това, че българскитѣ боляри при него изобщо кротували и не смѣели да проявятъ стремежъ къмъ партизански борби за власть или влияние въ държавния животъ.

Иванъ Асѣнь II билъ приятель на цивилизацията, която все още продължавала да прониква въ народа му подъ византийско було, и влиянието на която оставило твърде явни и видни дири въ изкуството (църковна архитектура и живопись)[1]), но въ сѫщото време той горещо билъ предаденъ на националната църква, защото само чрезъ нея е било възможно да се задържи политическото и национално единство на обединения отъ него български народъ. Затова той почналъ да покрива царството си съ църкви и мънастири, одарени богато съ неговитѣ царски грамоти и украсени отъ неговитѣ съкровища, да праща дарове на атонскитѣ мънастири и изобщо да насърдчава духовенството съ разни привилегии за просвѣтното издигане на своя народъ; но и при все това съ своята благоразумна търпимость, достигналъ до тамъ, че при него си живѣели мирно православни съ католици и богомили, а това докарвало спокойствие и щастие въ държавата.

---

[1]) Вж. Б. Филовъ, История на старобългарското изкуство. София 1924, стр. 27 и сл.

Не по-малко се грижелъ Иванъ Асѣнь II за издигане на своя народъ въ стопанско-економическо отношение. Недавна откритата златна монета — златица, сѣчена отъ тоя царь, най-добре доказва тогавашното благосъстояние на българската държава, защото златнитѣ монети сѫ най-ясниятъ признакъ за финансовия и стопански напредъкъ на една държава. Освенъ това трѣбва да се изтъкне и това обстоятелство, че тая златица по тегло и ценность не отстѫпва на византийскитѣ златни монети — χρύσια νομίσματα, въведени още отъ Алексия I Комнинъ[1]), следов., Иванъ Асѣнь II е взелъ за основа на своитѣ златни монети установения тогава международенъ курсъ на златото, защото златнитѣ монети сѫ били въ обрѫщение главно въ външната търговия. На тая засега едничка златна монета отъ второто царство Иванъ Асѣнь II е изобразенъ като победитель, и затова едвали може да има съмнение, че тя е сѣчена следъ клокотнишката победа въ 1230 год.[2]), когато той значително засилилъ и външната търговия чрезъ това, че завързалъ търговски връзки съ западна Европа при посрѣдството на малката славянска република гр. Дубровникъ. На своитѣ „всевѣрни и любезни гости", дубровнишкитѣ търговци, които играели у насъ сѫщата роля, както въ франкоромейскитѣ земи венецианцитѣ, подъ чието върховенство отъ 1205 год. се намиралъ гр. Дубровникъ, той позволилъ съ споменатата по-горе грамота свободенъ и привилегированъ достѫпъ както въ България, така и въ земитѣ на епирския деспотатъ. Но най-главното значение на дубровнишката и на новооткритата Ватопедска грамота е това, че тѣ ни представятъ българското царство презъ това време като държава добре уредена въ държавно-правно отношение. Що се отнася до другитѣ страни на българския животъ при Иванъ Асѣня

---

[1]) Докато византийскитѣ златни монети тежали отъ 4·314 до 4·417 грама, нашата златица тежи 4·33 гр., а като се вземе въ внимание, че тя е доста изтрита и че на нея има доста широка дупка, то несъмнено първоначално теглото ѝ е било много по-голѣмо. Подробно за тая монета вж. Т. Герасимовъ, Първата златна монета на царь Иванъ Асѣнь II. Изв. бъл. арх. инст., VIII (1934), стр. 361—368.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 365—368.

ние нищо не знаемъ засега; обаче, налага се да признаемъ, че тѣ несъмнено сѫ хармонирали по своето устройство съ цѣлата държавна уредба.

При такава политическа мощь, при такова стопанско-економическо благосъстояние, при такава образцова държавна уредба на България само по себе си се разбира, че стремежитѣ на Иванъ Асѣня II да се въдвори въ Цариградъ сѫ били твърде естествени; вече първенствуващето политическо положение на България на полуострова е давало право на нейния господарь да бѫде владѣтель на Босфорската столица И наистина, Иванъ Асѣнь II билъ едничкиятъ български царь, който е ималъ най-голѣмо право и е притежавалъ всички необходими качества и способности не само да носи титлата „царь на българи и ромеи“, но и съ слава и честь да седне на престола на източнитѣ императори.

III. БЪЛГАРИЯ ПРИ ПРИЕМНИЦИТѢ НА ИВАНЪ АСѢНЯ II

1. ВѪТРЕШНИ РАЗМИРИЦИ И ВЪНШНИ НЕСПОЛУКИ

Както е известно, Иванъ Асѣнь II се женилъ два пѫти: първи пѫть за Мария Маджарска, сестра на краль Бела IV, и втори пѫть за Ирина, дъщеря на ослѣпения Теодора Комнинъ; обаче, отъ списъка на българскитѣ царици въ Синодика, който гласи: ан'нѣ црци нарѣченѣи аннсїа, и|дроугѣи аннѣ блгочьстивѣи| црци хртолюбиваго црѣ асѣнѣ.| и · иринѣ блгочьстивѣи мтри| хртолюбиваго црѣ михаила.| нарѣченнѣи въ мнишьскомь о|бразѣ ѯені. вѣчнаа памѧт [1]), излиза, че той билъ женень три пѫти; ако въ последнитѣ две царици трѣбва да видимъ — въ Анна — Мария Маджарска, а въ Ирина — Комниновата дъщеря, то първата Анна, която не е наречена „благочестива царица“, ще да е била незаконната му жена, отъ която ималъ дъщеря, Мария-Бѣлослава, женена първомъ за Мануила Комнинъ, солунския деспотъ, а по-сетне за Владислава, срѣдния синъ на сръбския краль Стефана Първовѣнчани. Съ тая Анна Иванъ Асѣнь II ще да се е развелъ следъ завземането на престола, когато е била покалугерена подъ име Анисие, и се оженилъ, както знаемъ, за дъщерята на маджарския краль Андрей II отъ чисто политически смѣтки[2]). Що се отнася до втората Анна, т. е. първата законна жена на Иванъ Асѣня II, то името ѝ не се схожда съ онова, което ни дава Г. Акрополитъ, Мария, но е еднакво съ името въ житието на св. Петка — Анна, което ще трѣбва да предпочетемъ, защото то излиза отъ домашни извори, въпрѣки че името Мария е било прието досега въ историята. Отъ тая Анна Иванъ Асѣнь II е ималъ единъ

---

[1]) Синодикъ царя Борила, издание на М. Г. Попруженко, стр. 88, § 118.

[2]) Вж. тукъ по-горе, стр. 325 сл.

синъ, който носилъ маджарското име Коломанъ[1]), и дъщеря Елена, жената на Теодора II Ласкарисъ, а споредъ Синодика и Г. Акрополита, още една дъщеря на име Тамара[2]); освенъ това Иванъ Асѣнь е ималъ отъ нея още едно дете, чието име и полъ не сж известни, защото то е умрѣло много малко заедно съ майка си и търновския патриархъ въ 1237 год. отъ епидемическа болесть[3]). Отъ втората си жена Ирина той оставилъ синъ Михаилъ и две дъщери, Мария и Теодора или Анна[4]).

Споредъ закона за престолонаследието, Иванъ Асѣня II наследвалъ по-голѣмиятъ му синъ Коломанъ Асѣнь[5]) (1241—1246), който билъ всичко на седемь години (роденъ въ 1234 г.) и, поради това, управлението на държавата минало въ ржцетѣ на регентство. Кои сж били собствено регентитѣ, ние точно не знаемъ; но, споредъ тогавашнитѣ обичаи, едно стои вънъ отъ всѣко съмнение, именно, че въ състава на регентството влизали търновскиятъ патриархъ (може би, Иоакимъ II) и първиятъ братовчедъ на малолѣтния царь, севастократоръ Калоянъ, синътъ на севастократоръ Александра, като най-близъкъ неговъ роднина, защото следъ смъртьта на баща си

---

[1]) Colomannus, вж. писмото на папа Инокентия IV отъ 21. мартъ 1245 год. (A. Theiner, Monumenta histor. Hungar., t. 1, p. 196). — Г. Акрополитъ (ib, p. 64, 11—12) го нарича съ име Καλιμάνος, което представя гръцката транскрипция на маджарското име Colomannus. Това име било дадено на Иванъ Асѣневия синъ, — роденъ отъ маджаркинята Мария или Анна, — може би, въ честь на брата ѝ Коломана, втория синъ на Андрея II и братъ на Бела IV. Въ Синодика (п. т., стр. 87, § 114) това име е написано въ гръцка транскрипция: Калиманъ, може би, подъ влияние на Г. Акрополита.

[2]) Вж. Синодикъ, п. т., стр. 87, § 114. — Тукъ тя е поставена на първо мѣсто, а следъ нея иде името на Елена, отъ което би могло да се заключи, че Тамара е била по-стара отъ последната. G. Acropolita, ib., p. 64, 13—14.

[3]) G. Acropolita, ib., p. 56, 15—17. — Вж. тукъ по-горе, стр. 401 сл.

[4]) G. Acropolita, ib., p. 60, 17—19: τὴν Θεοδώραν καὶ τὴν Μαρίαν; p. 64, 14—17: ἐκ δὲ τῆς τοῦ Ἀγγέλου θυγατρὸς τῷ Ἀσὰν τρεῖς παῖδες γεγέννηνται, ἄρρην ὁ Μιχαὴλ καὶ θήλειαι, ὡς εἰρήκαμεν, ἡ Μαρία καὶ ἡ Ἄννα.

[5]) Така е нареченъ въ една съвременна нему приписка отъ 1243 г.: Καλλιμάνος ὁ Ἀσὰν υἱὸς Ἰωάννου τοῦ Ἀσάν. Вж. тукъ по-долу, стр. 425, бел. 1.

той управлявалъ по наследство срѣдешката область и живѣелъ въ кр. Бояна, въ бащинитѣ си владения[1]), и нѣкои боляри, привърженици на царь Коломана. Царица Ирина, която като дъщеря на епирския деспотъ и солунския екс-императоръ Теодора Комнинъ, не се ползувала съ довѣрието на регентството и българскитѣ боляри, била крайно недоволна отъ настаналото положение и явно се домогвала да издигне на престола своя синъ Михаила, сѫщо малолѣтенъ. Затова регентитѣ не се забавили да я отстранятъ съ сина ѝ отъ двореца, за да я лишатъ отъ възможность да влияе и изобщо да не се мѣси въ държавнитѣ работи, защото по-сетнешната сѫдба на Коломана ясно показва, че тя е действувала за премахването на регентството.

Както и да било, но вовото правителство решило да продължава миролюбивата политика на Иванъ Асѣня II. Регентитѣ веднага възобновили съюза съ Ивана Дука Ватаци, никейския императоръ, но заедно съ това тѣ не отказали на латинцитѣ да приематъ предложения отъ тѣхъ миръ за две години. Въ сѫщото време и солунскиятъ императоръ Иванъ, както знаемъ, успѣлъ да се помири въ своитѣ чичовци чрезъ хитрия си баща, Теодора Комнинъ[2]). По тоя начинъ въ началото на Коломановото царуване на Балканския полуостровъ владѣела всеобща тишина и спокойствие, и България, както изглеждало, продължавала да се намира въ сѫщото положение, въ което я бѣ оставилъ Иванъ Асѣнь II. А между това работитѣ на полуострова вече съвсемъ се били измѣнили.

Съ смъртьта на царь Иванъ Асѣня II се прекратило съперничеството между българския царь и никейския императоръ, а съ завземането на престола отъ малолѣтния му синъ Коломана се турялъ край на българската мощь, която дотогава регулирала политическитѣ отношения на полуострова и вънъ отъ него. Латинската империя, колкото и да била ослабена, все пакъ се поддържала отъ българската сила, ако не право,

---

[1]) За това вж. В. Н. Златарски, Боянскиятъ надписъ, п. т., стр. 16 сл.

[2]) G. Acropolita, ib. pp. 64, 17—65, 3.

то поне косвено чрезъ съперничеството на българския царь съ никейския императоръ. Обаче. следъ 1241 год. латинцитѣ нѣмало вече на кого и какво да разчитватъ; отъ Римъ така сжщо не можело да се очаква нѣщо полезно и отрадно: колкото повече папската политика хабѣла дипломатическитѣ си срѣдства за спасението развалинитѣ на рицарската държава на Босфора, толкова повече Хохенщауфенскиятъ императоръ Фридрихъ II, съ когото римската курия водѣла борба за животъ или смърть, чувствувалъ нужда да търси съюза съ никейцитѣ. Когато въ 1241 год. умрѣла добрата никейска царица Ирина, императоръ Иванъ Ватаци се оженилъ за дъщерята на Фридриха II, хубавата Анна. Съ тоя бракъ, разбира се, се постигалъ и желаниятъ политически съюзъ. Всичко вече говорѣло въ полза на никейския императоръ и показвало, че бждещето принадлежи на никейцитѣ. И наистина, Иванъ Ватаци не се забавилъ да се възползува отъ това сгодно положение, отъ една страна, за да подготви почва за окончателното изгонване на латинцитѣ отъ Цариградъ, безъ да изказва нито най-малка враждебность къмъ тѣхъ, а, отъ друга, — да събере ромейскитѣ земи подъ властьта на никейския императоръ.

Ползувайки се отъ обстоятелството, че на българския престолъ седѣло едно момче-царь, Иванъ Ватаци сега обърналъ погледитѣ си къмъ солунския императоръ и решилъ да го лиши отъ императорската титла и, ако не съвсемъ да го унищожи, то поне да го накара да признае върховната му власть. Съ византийската си хитрость той сполучилъ да измами старата лисица, слѣпия Теодора Комнинъ. Подъ предлогъ на мирни преговори Иванъ Ватаци го извикалъ при себе си въ Нимфеа. Теодоръ, безъ да подозира нѣщо, заминалъ за столицата на никейската империя. Императорътъ го приелъ съ голѣма радость и му правилъ голѣми почести. Между това той водѣлъ усилени преговори съ куманитѣ, за да ги привлѣче на своя страна. Когато всичко било устроено и къмъ никейскитѣ войски била присъединена значителна куманска сила, той арестувалъ Теодора, а самъ потеглилъ противъ Ивана Солунски. Въ 1242 г. Иванъ Ватаци преминалъ Хелеспонтъ и презъ тракийскитѣ и македонскитѣ области достигналъ до Солунъ, недалечъ отъ чиито

стени се разположилъ на лагеръ, но, понеже му липсвали достатъчна флота и обсадни машини, той не можалъ да поведе съ успѣхъ обсадата на града и при това срещналъ силенъ отпоръ и отъ обсаденитѣ. Затова следъ кратко време Иванъ Ватаци почналъ преговори съ Ивана Солунски за миръ и съюзъ чрезъ самия Теодора Комнинъ. Съюзътъ билъ сключенъ, но тоя пѫть Ватаци не можалъ да постигне цельта си: той се задоволилъ само съ това, че Иванъ Комнинъ се отказалъ отъ царскитѣ титла и знакове — червени ботуши и шапка, украсена съ бисери и на върха съ рубинъ — и се обещалъ съ клетва да упражнява своитѣ области като васалъ на никейския императоръ само съ титла деспотъ, за което получилъ богати дарове и пари, а сѫщо и приятелството на Ивана Ватаци. На тия условия и стариятъ Теодоръ получилъ позволение да се върне въ Солунъ.

Причината, обаче, за отстѫпването на Ивана Ватаци отъ Солунъ не е било само това, че той въ дадения моментъ не разполагалъ съ достатъчно морски и сухопѫтни сили. Докато стоялъ подъ Солунъ, той получилъ известие отъ сина си Теодора, който въ това време се намиралъ въ Пеги, че татаритѣ въ голѣмо количество заплашвали никейскитѣ владения въ Мала-Азия. Работата е тая, че, когато следъ поражението на татаритѣ при Лигницъ въ 1241 г. отъ чехитѣ и австрийцитѣ, ханъ Батъй съ своитѣ орди се върналъ отново на Волга и балканскитѣ държави се освободили отъ опасностьта, която непосрѣдно заплашвала тѣхния животъ, неговиятъ братовчедъ Хулагу, главатарьтъ на иранскитѣ монголи, завоевательтъ на Грузия и Армения, дълго време представялъ не по-малко тежка опасность за западна Азия и преди всичко за трапезундскитѣ Комнини и иконийскитѣ султани. Тая опасность принудила малоазийскитѣ държави, както и балканскитѣ въ Европа, да търсятъ подкрепа взаимно единъ у други. Трапезундскиятъ императоръ Мануилъ I (отъ 1238 г.) искалъ помощь отъ иконийския султанъ, а тоя подирниятъ търсилъ съюза на никейския императоръ. Иванъ Ватаци веднага разбралъ голѣмата опасность, която идѣла отъ изтокъ. Щомъ се върналъ отъ Европа въ Никея, той ималъ среща въ Триполи на р. Меан-

даръ съ иконийския султанъ въ 1244 г.; тамъ билъ сключенъ най-тѣсенъ съюзъ за едновременни действия противъ монголитѣ. Тоя съюзъ ималъ за Ивана Ватаци и друго значение. Латинскиятъ императоръ Балдуинъ II, като не разчиталъ вече на съперничеството между българския царь и никейския императоръ, а сѫщо и на помощь отъ българитѣ, още въ 1241 г. билъ сключилъ съюзъ съ иконийския султанъ за взаимни съдействия противъ Никея. Обаче, сега тоя сѫщиятъ съюзъ естествено се унищожавалъ, а Балдуинъ II останалъ отново самичъкъ и билъ принуденъ въ 1245 год. да замине на западъ, за да търси срѣдства и помощь за поддържката на разлагащата се латинска империя.

Между това Иванъ Ватаци, като наредилъ по тоя начинъ работитѣ си на изтокъ и следъ като опасностьта на неговата държава откъмъ монголитѣ минала, тъй като тѣхното движение взело друга насока къмъ изтокъ, отново обърналъ погледитѣ си къмъ Солунъ и вече намислилъ да довърши почнатото. Въ 1244 г. умрѣлъ Иванъ Ангелъ Комнинъ, солунскиятъ деспотъ, когото наследилъ братъ му Димитъръ. Новиятъ деспотъ не приличалъ на своя благочестивъ братъ; той виждалъ въ властьта само едно срѣдство, за да удовлетворява своитѣ любовни похождения и дотолкова злоупотрѣбявалъ съ властьта за своя разпустнатъ животъ, че скоро възбудилъ въ Солунъ всеобщо незадоволство. Това обстоятелство дало найсгоденъ поводъ на Ивана Ватаци енергично да се намѣси въ работитѣ на солунския деспотатъ. Въ 1246 год., подъ предлогъ, че отива да обиколи европейскитѣ си владения, той преминалъ Хелеспонтъ и потеглилъ къмъ западната имъ граница съ цель да удари право на Солунъ. Но тукъ едно ново събитие го накарало да промѣни посоката на похода си.

Докато вървѣли така сполучливо работитѣ на никейския императоръ и славата му се разнасяла по цѣлия изтокъ и западъ, за петгодишното царуване на малолѣтния български царь Коломана ние почти нищо не знаемъ, или знаемъ твърде малко. Едно домашно известие ни съобщава за нападението на „безбожнитѣ татари“ или презъ есеньта на 1242, или презъ

1243 год. на България[1]), въ което трѣбва да видимъ нахлуването на татарския ханъ Батъя, когато се връщалъ отъ похода си въ Маджарско, въ Северна България, която не по-малко е пострадала отъ хищнитѣ татарски орди. Къмъ това време се отнася обикновено задлъжението на българитѣ да плащатъ данъкъ на златоординския или кипчакския велики ханъ, вѣроятно, защото българското регентство, за да спаси страната отъ пълно разорение, решило чрезъ това задлъжение да принуди татаритѣ по-скоро да напустнатъ предѣлитѣ на царството[2]). Друго не по-малко събитие, което се отнася къмъ

[1]) За това нападение узнаваме отъ една приписка въ единъ гръцки ржкописъ въ Ватиканската библиотека, Regin. gr. 18, отъ 1073 год., който съдържа Омилиитѣ и писмата на Василия Велики, гдето на листъ 251v се чете: ἠγοράσθ(η) ἡ παροῦσα βίβλος διὰ Θεοδώρου γραμματ(ικ)οῦ μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν ἀθέων ταρτάρων, βασιλεύοντο(ς) ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ Καλλιμάνου τοῦ 'Ασάν υἱοῦ 'Ιω(άννου) τοῦ 'Ασάν εἰς ὑ(πέρ)π(ε)ρ(ον) ¦ |||| ἐν ἔτη(ει): ςψνά (ἰνδικτιῶνος) α'. καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες εὔχεσθαι τῷ ἁμαρτωλῷ ὅπως εὐχαῖς ὑμῶν ρυσθῶ τῆς αἰωνίου κολάσε(ως), т. е. „настоящата книга биде купена отъ Теодора Граматика следъ нападението на безбожнитѣ татари, когато въ България царуваше Калиманъ Асѣнь, синъ на Иванъ Асѣня (II), за петь иперпера въ лѣто 6751 (= 1243 г. отъ Христа), индиктъ I-и и четящитѣ нека се молятъ за грѣшника, за да се спася чрезъ вашитѣ молитви отъ вѣчното наказание" (P. Fr. de' Cavalleri et J. Lietzmann. Specimina codicum graecorum Vaticanorum. Berolini et Lipsiae 1929, p. XII). — Отъ тая приписка става явно, че татарското нашествие въ Северна България трѣбва да се отнесе къмъ 1243 год., която се е продължавала отъ 1. IX. 1242—31. VIII. 1243 г., поради това ние го отнасяме къмъ есеньта на 1242, или презъ 1243 год. — Тая приписка бѣ издадена още отъ Ф. Брунъ въ непъленъ видъ по преписъ, снетъ отъ Θ. Успенски, който я преписалъ отъ самия оригиналъ (вж. Черноморье, ч. II, Одесса 1880, стр. 355). Запознаването си съ пълния видъ на приписката длъжимъ на о. протоиерея Ив. Гошевъ, комуто тукъ изказваме своята голѣма благодарность.

[2]) Като най-добро доказателство за данничеството на българитѣ къмъ кипчакския ханъ служи следното известие на францисканския монахъ Вилхелма Рубрукъ, който въ 1253 год. споходилъ царството на златоординския ханъ: Ab orificio Tanais versus occidentem usque ad Danubium totum est eorum (Tartarorum), etiam ultra Danubium, versus Constantinopolim, Blakia, que est terra Assani, et minor Bulgaria usque in Sclavoniam, omnes solvunt eis tributum: et etiam ultra tributum condictum sumpserunt annis nuper transactis de qualibet domo securi in unam et totum ferrum quod invenerunt in massa. (Recueil de voyages et de mémoires publié par la Société de Géo-

Коломановото царуване, е опитътъ на папа Инокентия IV (1243—1254) да възобнови унията съ българската църква. Въ посланието си до Коломана отъ 21. мартъ 1245 год. той пише, че „по никой начинъ не може да гледа, гдето нѣкои членове се отдѣлили отъ тѣлото на такава глава (т. е. на римската църква), именно църквата на гърцитѣ и българитѣ". Затова той продължава: „Ние просимъ и умоляваме въ Господа Исуса Христа, щото ти да не се откажешъ да се върнешъ къмъ единството на светата римска църква, и ти нѣма да счетешъ напраздно това, което е предвидено отъ насъ въ тая часть презъ сжщитѣ дни относно намѣрението на братята минорити, силно желаещи твоето и на подчинения ти народъ просвѣщение, не безъ авторитета на светото писание. Защото ние не искаме вашитѣ (печалби), а силно желаемъ заедно съ Исуса Христа печалбитѣ на вашитѣ души; ние не искаме да отнемемъ нищо отъ вашата власть (facultate), или да намалимъ честьта (ви), но, доколкото можемъ съ Бога справедливо, да ви издигнемъ и по-скоро се стараемъ да ви увеличимъ. Затова съ помощьта на Исуса Христа при нашитѣ старания увеличението ще стане, ако ти, който казвашъ, че си глава и началникъ на твоя народъ, благодарение на разбирането, съ което ти се различавашъ отъ подчиненото множество, слушайки търпеливо направенитѣ на тебъ предложения отъ вестителитѣ на мира, ще се обърнешъ къмъ единство съ католишката църква". Папата изказвалъ своята готовность, ако само Коломанъ пожелае, да свика дори вселенски съборъ за наредбата на това

---

graphie. IV, 2, p. 216. — Ср. A. Sacerdoţeanu, op. c., p. 318, 7—14), т. е. „Отъ устието на Танаисъ (Донъ) къмъ западъ чакъ до Дунава всичко е тѣхно (на татаритѣ), дори отвждъ Дунава, къмъ Цариградъ, Влахия, която е земя на Асѣня и малка България (т. е. вм. дунавска България, малка въ сравнение съ волжско-камската Велика България) чакъ до Славония (Сърбия), всички имъ плащатъ данъкъ; а сжщо освенъ условения данъкъ презъ недавна миналитѣ години взимали отъ всѣка кжща една сѣкира и всичко желѣзо, което намирали на кюлче". Тукъ В. Рубрукъ говори не само за своето време, но и за недавна миналитѣ години, т. е. за 40-тѣ години на XIII вѣкъ. — Вж. К. Иречекъ, История Болгаръ, стр. 350. — П. Никовъ, Татаро-български отношения презъ срѣднитѣ вѣкове съ огледъ къмъ царуването на Смилеца. Годиш. на Соф. ун., XV—XVI (1919—1920), стр. 3—4.

дѣло. „Ако нѣкакъ ти би пожелалъ да се откажешъ, казвайки, че това по никой начинъ не може да стане безъ всеобщи съборъ, ние отговаряме, че за свикване на съборъ по твое и на гръцкитѣ и българскитѣ прелати искане ние се явяваме благосклонни и готови да приемемъ васъ и вашитѣ повѣреници и пратеници съ честь и сърдечна радость“ и т. н. Писмото било изпратено по монаси отъ ордена на минорититѣ, които папата моли Коломана да приеме съ честь и благосклонно да разговаря съ тѣхъ, като-че-ли съ него самия[1]). Дали съ това предложение папата е искалъ да намѣри въ българския царь съюзникъ на латинския императоръ, който се намиралъ въ критично положение въ дадения моментъ, остава неизвестно. Съ какво се е свършило това папско опитване, па и последвалъ ли е нѣкакъвъ отговоръ отъ Търново, остава така сѫщо неизвестно; обаче, доколкото може да се сѫди по станалото наскоро следъ това събитие въ България, въ Търново не сѫ могли и да помислятъ за предложението на папата.

Следъ отстранението на царица Ирина и сина ѝ, болярството, което подъ силната и авторитетна рѫка на Иванъ Асѣня II кротувало дотогава и не показвало никакъвъ стремежъ къмъ явно разцепление, сега поискало да използува новото положение на работитѣ, за да си върне предишното значение, като важенъ факторъ въ политическия животъ на държавата. То веднага се раздѣлило на две партии, които побързали да опредѣлятъ посоката на своитѣ действия въ въпроса за престолонаследието, като едни боляри взели страната на малолѣтния законенъ царь и поддържали регентството, а това е била старата българска партия на Асѣневци, а други се

---

[1]) A. Theiner, Monumenta histor. Hungar., t. I, pp. 196—197: Colomanno in Bulgaria imperanti etc. На 25 мартъ с. г. сѫщиятъ папа Инокентий IV изпратилъ окрѫжно послание адресирано: Venerabilibus Fratribus Universis Patriarchis, Archiepiscopis, Episcopis in terris Bulgarorum, Blacorum, Gazarorum, Sclavorum, Serviorum ... ceterorumque Christianorum Orientis, въ което той ги призовава за присъединение къмъ римската църква и имъ прави сѫщото предложение да свика вселенски съборъ. Вж. Ivan Dujčev, Il Francescanesimo in Bulgaria nei sec. XIII e XIV, въ Miscellanea Francescana, vol. XXXIV (1934), fasc. III, pp. 255—256.

явили като привърженици на Ирина и й предложили услугитѣ си, за да издигнатъ нейния синъ на престола — едно обстоятелство, което не малко блазнило гордата царица-епиротка и властолюбивитѣ боляри — а това е била противната на първата партия — партията на куманитѣ-боляри. Борбата между тия две партии, както изглежда, вървѣла доста ожесточено, и нито едната, нито другата не се замисляла въ избора на срѣдствата за своето тържество, докато най-сетне нещастниятъ Коломанъ станалъ жертва на тая борба. Презъ лѣтото (м. августъ) на 1246 год.[1]), споредъ известието на Г. Акрополита, Коломанъ, който тогава билъ на дванайсеть години, се поминалъ скоропостижно; едни казвали, че той умрѣлъ отъ естествена болесть (φυσικῇ νόσῳ), а други твърдѣли, че той билъ отровенъ отъ поднесеното нему отъ противника му питие, въ което била тайно всипана отрова[2]). Колкото и да е предадено това известие въ една несигурна форма, все пакъ, като се вземе подъ внимание изобщо положението на работитѣ въ Търново, ще трѣба да приемемъ второто твърдение за по-вѣрно, защото Г. Акрополитъ, очевидно, е употрѣбилъ тая неопредѣлена форма, за да смекчи обвинението, което се хвърляло върху лукавата и горда царица-ромейка. Ирина, както изглежда, пустнала въ ходъ и тоя коваренъ начинъ, само за да постигне властолюбивата си цель, безъ, обаче, да предвижда сетнинитѣ отъ тая постжпка.

Следъ смъртьта на Коломана престола наистина завзелъ по право по-малкиятъ му братъ Михаилъ II Асѣнь (1246—1256), поради малолѣтството на когото застанала начело въ управлението майка му Ирина като регентка. При какви обстоятелства е станала тая промѣна въ управлението, засега ние не знаемъ; но, ако се сжди по думитѣ на великия доместикъ Андроника Комнинъ Палеологъ, който Г. Акрополитъ влага въ

---

[1]) Отивайки на западъ, Иванъ Ватаци получилъ отъ управителя на родопската область Ахридосъ известие, че българскиятъ царь Коломанъ умрѣлъ, на 3. или 4. септемврий, когато стигналъ до рѣка Марица при мънастиря Виросъ (Acropolita, ib, p. 72, 19—20; и тукъ по-долу), след., царь Коломанъ е умрѣлъ не по-рано отъ втората половина на м. августъ.

[2]) Acropolita, ib., p. 73, 1—6.

устата му на съвета, който Иванъ Ватаци държалъ въ лагера при гр. Филипи въ 1246 г., а именно: „Господарьтъ (ὁ δεσπότης) на българитѣ е премахнатъ (убитъ), а ще ги управлява друго дете, родено на (Иванъ) Асѣня отъ Ирина, дъщерята на Теодора Ангела, Михаилъ... Ние ще изпратимъ при българитѣ посолство, и тѣ на драго сърдце ще го приематъ, защото се управляватъ отъ дете, което не знае, какво нѣщо е война"[1]), — би могло да се заключи, че на първо време смѣната на правителството е станала безъ всѣкакви вѫтрешни сътресения, и регентството било принудено да отстѫпи властьта, споредъ закона за престолонаследието, на царица Ирина, която, наистина, почнала да управлява съвмѣстно съ сина си Михаила, който е билъ тогава на 9—10 години, както това свидетелствуватъ известнитѣ засега три сребърни монети, сѣчени несъмнено презъ времето на нейното регентствуване и на ревера на които сѫ изобразени Ирина и Михаилъ[2]).

Обаче, старитѣ боляри отъ българската партия, съвременници и сьратници на царь Иванъ Асѣня II, заедно съ севастократоръ Калояна, подозирайки, че смъртьта на Коломана била дѣло на царица Ирина, не могли да се успокоятъ, загдето последната завладѣла властьта по такъвъ коваренъ начинъ, и не пропущали да изкажатъ своето незадоволство по единъ или другъ начинъ. Отъ своя страна, и Ирина, опасявайки се, да не би да постигне нея самата и сина ѝ нѣщо лошо, обиколила се съ своитѣ привърженици и предани ней боляри, а бившитѣ регенти и привърженици на Коломана и изобщо на Асѣневия родъ отсранила отъ управлението, а, може би, да ги е преследвала. Че Ирина се е отнесла враждебно къмъ тѣхъ, показва фактътъ, че въ 1253 г. титлата севастократоръ вече носѣлъ зетьтъ на царя по сестра, нѣкой-си

[1]) Ibidem, p. 74, 3—6; 9—11.

[2]) Описание на тия монети вж. у Н. Мушмовъ, Една нова сребърна монета отъ царица Ирина съ сина ѝ Михаила. Сборникъ В. Н. Златарски. София 1925, стр. 185—186. — Ср. отъ сѫщия, Античнитѣ монети на Балканския полуостровъ и монетитѣ на българскитѣ царе. София 1912, стр. 486, № 7468; Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе. София 1924, стр. 71 сл.

Петъръ[1]), чието име стои редомъ съ царското въ договорната грамота въ Дубровникъ отъ сѫщата година съ титла „високи севастократоръ“[2]), а това показва, че тя отказала на царевия братовчедъ Калояна да носи тая титла, т. е. тя го лишила отъ една важна прерогатива като най-близъкъ роднина на царь Михаила II Асѣнь по мѫжка линия.

Известието за смъртьта на царь Коломана, което заварило никейския императоръ, когато той минавалъ въ бродъ р. Марица (на 3. или 4. септемврий) близо до мънастиря Виросъ (сега Фере) и което му било донесено отъ управителя на родопската область Ахридосъ, развързало рѫцетѣ на Ивана Ватаци. Следъ като това известие се потвърдило и отъ други донесения, и се убедилъ въ истиностьта му, той веднага измѣнилъ посоката на маршрута си. Безъ да се бави много, Ватаци, като миналъ покрай Христополь (сег. Кавала), Филипи, гдето той държалъ съветъ съ приближенитѣ си въ смисълъ, не би ли било по-добре да нападнатъ българитѣ и да завоюватъ часть отъ владенията имъ и, между другото, нѣма ли да бѫде по-удобно и по-сгодно да завзематъ крепость Сѣръ, което значително щѣло да улесни действията

---

[1]) Тоя Петъръ не е могълъ да бѫде жененъ за Тамара, родната сестра на Коломана отъ маджаркинята Мария, защото тя не била омѫжена още презъ 1254 г., когато се пущали слухове, какво тя щѣла да се омѫжи за Михаила Комнинъ Палеологъ, сина на солунския тогава управитель Андроникъ Комнинъ Палеологъ, и по-сетнешния императоръ Михаилъ VIII (вж. Acropolita, ib., pp. 92,19; 93,11—12; 94,5—8, 10—13), а не че се е проектирало тя да се даде на епирския деспотъ, както пише П. Никовъ, Българо-унгарски отношения, п. т., стр. 32; следов., Петъръ е могълъ да бѫде жененъ само за една отъ сестритѣ на Михаила II Асѣнь отъ Ирина, отъ които по-голѣмата, Теодора, въ 1253 г. е била на около 13—14 години, па не е могло да бѫде инакъ, защото Ирина е искала да го направи свой зеть и да го противопостави на севастократоръ Калояна.

[2]) Вж. Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей, стр. 155—159; 156, pp. 22, 26, 39. Въ тая грамота за него се казва, че той ималъ свои люде и свои земи (стр. 157, pp. 31—32: въ земла҃хъ. ст҃ога ти. цр҃ства. и въ земла҃хъ. высокого. севасто. кратора. г҇на Петра; п. т., pp. 35—37; p. 33: людье. ст҃ого ти. цр҃ства. или. петрови. высокого. севасто. кратора., т. е. той е билъ боляринъ, едъръ земевладѣлецъ, а, може би, и нѣкой областенъ управитель, каквито сѫ били Калоянъ, Мицо, Константинъ Тихъ, Яковъ Светославъ и др.

му противъ Солунъ. На съвета мненията се раздѣлили на две: едни съветвали Ватаци да не напада българитѣ, като казвали, че той нѣмалъ съ себе си достатъчно войска, защото тръгналъ само да обиколи владенията си; а пъкъ крепостьта Сѣръ, на която най-първо трѣбало да се удари, била непобедима, понеже била разположена на високо мѣсто и не може да бѫде обсадена съ такова количество войска; стенобойни машини да се поставятъ било безполезно. А пъкъ да се напада и после да се отстѫпва би покрило съ срамъ ромейската държава, и при това неприлично би било да се почне война съ мирнитѣ българи. Другата партия, начело съ Андроника Палеологъ, съветвала съвсемъ противоположното, именно, че трѣбало да се опитатъ да завзематъ Сѣръ. „Ако го завладѣемъ, казвалъ Андроникъ Палеологъ, то не малко ще спечелимъ: работитѣ на българитѣ ще се разстроятъ още повече, и тѣ на драго сърдце ще приематъ пратеницитѣ ни съ мирни предложения, защото тѣхниятъ господарь е умрѣлъ, а мисли да ги управлява друго дете, Михаилъ, синътъ на Асѣня отъ Ирина, дъщерята на императоръ Теодора. Ако пъкъ не сполучимъ да завладѣемъ крепостьта, то що за безчестие ще бѫде за ромейската империя? Като направимъ това опитване, ние ще се спремъ и пакъ ще пратимъ посолство при българитѣ, които съ честь ще го приематъ, защото тѣхъ ги управлява дете, което и понятие нѣма, какво нѣщо е война. А пъкъ всѣки, който има предъ видъ сгодитѣ отъ спокойния животъ, обича мира“. Тия думи на Андроника Палеологъ ясно ни рисуватъ картината, въ какво положение се е намирала българската държава въ дадения моментъ и доколко малко сѫ я зачитали никейцитѣ[1]).

Мнението на Андроника Палеологъ надвило, и Иванъ Ватаци незабавно потеглилъ къмъ Сѣръ. Той се разположилъ на лагеръ недалечъ предъ града и мислилъ да го превземе не толкова съ количеството на войската си, колкото съ изкусното и правилно водене на обсадата. „Сѣръ въ старо време, забелязва византийскиятъ историкъ, билъ твърде голѣмъ градъ,

[1]) Acropolita, pp. 73,7—74,12.

но българинътъ Иванъ (т. е. царь Калоянъ), който бѣ обсаждалъ тоя градъ наедно съ другитѣ македонски градове, го бѣ разрушилъ до основитѣ; въ такова положение се намирало предмѣстието на града въ това време; единъ само акрополь (крепостьта) билъ обиколенъ съ стени и билъ въ състояние да издържи война". Началникътъ на градския гарнизонъ, комуто била довѣрена отбраната на града, билъ нѣкой-си Драгота отъ Мелникъ. Скоро следъ пристигането си Иванъ Ватаци, съ помощьта на различенъ празенъ народъ, който придружавалъ войската и служелъ на войницитѣ, успѣлъ да произведе на жителитѣ отъ долната часть на града, която не била защитена съ стени, такъвъ голѣмъ страхъ, че жителитѣ, като не успѣли да се прибератъ въ крепостьта, излѣзли съ покорность предъ никейския императоръ. Между това началникътъ на крепостьта, Драгота, който не билъ способенъ да издържи обсадата, като видѣлъ, че градътъ е завзетъ отъ неприятеля и, освенъ това, като се научилъ за смъртьта на своя царь, решилъ безъ бой да се предаде. Иванъ Ватаци на драго сърдце приелъ пратеницитѣ му, и градътъ скоро призналъ властьта на императора. Драгота получилъ отъ последния пурпурна мантия, обшита съ злато и голѣмо количество златни статири, за което пъкъ далъ много обещания да му помогне въ по-нататъшнитѣ му действия[1]).

Подкупенъ по тоя начинъ, Драгота отишелъ въ Мелникъ, гдето той, като се възползувалъ отъ болестьта на градския началникъ, Никола Литовой, почналъ тайно да подговаря гражданитѣ да се предадатъ на Ивана Ватаци. Единъ отъ по-виднитѣ граждани, на име Никола Манклавитъ, по произходъ, както се види отъ името му, ромей, като се научилъ за цельта на Драготовото идване въ Мелникъ, намислилъ да изпревари Драгота, следъ като привлѣче на своя страна повечето граждани. Той явно почналъ да агитира по града за измѣна и всенародно да излага, какви изгоди могатъ да се получатъ за тѣхъ отъ това. „Ние не сме малко търпѣли, казвалъ той, подъ управлението на детето Коломанъ, и ние имахме само тая

---

[1]) Ibidem, pp. 74, 13—75, 21.

надежда, че той ще порастне и нашитѣ тежки обстоятелства ще се измѣнятъ на по-добри, когато той достигне до съвършенолѣтие и ще бжде въ състояние да различи добрия човѣкъ отъ лошия. Но злата сждба ни лиши и отъ това, у насъ остана дете да владѣе надъ българитѣ; по тоя начинъ ние бихме били по-глупави отъ най-глупавия, ако бихме се дали като жертва на нова безредица, като останемъ презъ цѣлия си животъ безъ господарь, отъ което произлизатъ много голѣми злини. А понеже сега, недалечъ отъ насъ, се намира ромейскиятъ императоръ, то ние сме длъжни да му се покоримъ като на правдивъ господарь, който умѣе да отличи добрия човѣкъ отъ лошия и при това отъ старо време още има права върху насъ, защото нашата страна е принадлежала на ромейската държава; но при своята наклонность да заграбватъ чуждото, българитѣ станаха, между другото, и владѣтели на Мелникъ, а ние всички произлизаме отъ Пловдивъ и сме чисти ромеи. Па освенъ това, ако и да сме принадлежали на българитѣ, то все пакъ ромейскиятъ императоръ има права върху насъ: неговиятъ синъ, князъ Теодоръ, е въ сродство съ българския царь Асѣня, и сега дъщерята на царь Асѣня, съпругата на тоя князъ, се ползува у ромеитѣ съ правата и титлата деспина (δέσποινα) — княгиня. И тъй, поради всичко това, безъ по-нататъшни разговори, ние трѣбва да отидемъ и да преклонимъ своя вратъ подъ неговото иго, защото игото на царе разумни и стари е приятно и много по-леко отъ игото на царе малолѣтни"[1]).

Тая речь, на която трѣба да вѣрваме, ако не въ всичкитѣ подробности, то поне въ общия ѝ духъ, защото Георги Акрополитъ самъ е участвувалъ въ тоя походъ на Ивана Ватаци като историкъ и императорски секретарь (γραμματικός), каквито винаги сж придружавали ромейскитѣ императори и сж известявали съ своитѣ послания до сената и патриарха отъ името на императора за неговитѣ военни успѣхи[2]), ни ясно характеризира положението на юго-западнитѣ български области презъ

[1]) Ibidem, pp. 75,22—77,9.
[2]) Ibidem, pp. 78,25—79,7.

царуването на царь Коломана, гдето свободниятъ духъ на населението все още не бѣ се укротилъ противъ регентството и поради загадъчната смърть на царя, и доста е било да се яви само единъ решителенъ мѫжъ, за да тръгне подире му. Но отъ друга пъкъ страна, инициативата за тази измѣна на мелнишкитѣ жители принадлежала не на българитѣ, а на нѣкои видни ромеи, които, разбира се, винаги сѫ теготили къмъ ромейскитѣ господари. Както и да било, но речьта на Никола Манклавита произвела надлежното впечатление. Скоро следъ нея били изпратени нѣколко граждани, както изглежда, тайно, но било известно на всички, при императора, за да поведатъ преговори по предаването на града. По заповѣдь на Ивана Ватаци била съставена грамота, съ която се потвърдявали исканитѣ отъ мелнишкитѣ граждани права и по сѫщитѣ пратеници била врѫчена на гражданитѣ. Тогава се явили въ лагера на императора, въ мѣстото наричано Валовища[1]), една депутация отъ по-важнитѣ градски и военни началници и отъ по-видни граждани, богато облѣчени, за да изявятъ официално покорность и да признаятъ властьта на императора. Г. Акрополитъ за тая сцена казва, че, когато Иванъ Ватаци видѣлъ тая депутация, казалъ: Какво военно изкуство ги е поставило предъ насъ? Какви фаланги отъ конница сѫ пленили толкова и такива мѫже? Не е ли явно отъ тука, колко е право казано отъ апостола Павла: „Това зависи не отъ оногова, който желае; нито отъ оногова, който тича, а отъ Бога, който милува“ (Рим. 9, 16)[2]).

Примѣрътъ на Сѣръ и Мелникъ се оказалъ заразителенъ. Скоро следъ това много градове и цѣли области почнали да се предаватъ безъ всѣкакъвъ отпоръ и да минаватъ подъ

---

[1]) Въ Бонското издание това име се чете Λαβισδα, споредъ четенето на Л. Аляций и на Ем. Бекеръ, но споредъ А. Heisenberg'а, то трѣба да се чете Βαγαβισδα, което споредъ насъ, е по вѣрно, и въ което трѣба да видимъ Βαγαβιστα у Анна Комнина, Alexias, II, p. 155,14, а това е българското име Валовища, тур. Демиръ-хисаръ, който се намира по пѫтя отъ Сѣръ за Мелникъ, южно отъ Рупелския проходъ. — Ср. В. Н. Златарски, История на българската държава, т. II, стр. 243.

[2]) Acropolita, ib., pp., 77,10—78,2.

властьта на Никея. Така, въ течение на нѣколко седмици се подчинила цѣлата Родопска область съ Стенимахосъ и Цепина, така че тукъ границата между владенията на никейския императоръ и българския царь станала р. Марица[1]); на югозападъ се покорила почти цѣла сегашна Македония съ силно укрепенитѣ градове Стобъ и Хотовъ и областитѣ на Велбуждъ, Скопие, Велесъ до Прилепъ и Пелагония и най-сетне Невстаполъ (Овче поле) и Просѣкъ[2]). Въ какво стѣснено положение се намирало българското правителство при тия безъ бой завоевателни успѣхи на Ивана Ватаци, показва това обстоятелство, че то не само не било въ състояние да окаже нѣкой отпоръ на никейцитѣ, но напротивъ, то сключило или било принудено да сключи договоръ съ Ивана Ватаци на условие, щото последниятъ да се задоволи съ това, което вече е завзелъ, и да не отива по-нататъкъ[3]).

Увлѣченъ отъ тия успѣхи, Иванъ Ватаци решилъ съвсемъ да премахне Димитра, солунския деспотъ, и непосрѣдно да подчини Солунъ подъ властьта си. Въ самия градъ билъ съставенъ заговоръ противъ Димитра отъ по-виднитѣ и влиятелни лица, които тайно влѣзли въ сношения съ никейския императоръ, за да му предадатъ града, ако той се съгласи съ грамота да потвърди старитѣ права и привилегии на Солунъ и да гарантира свободитѣ на гражданитѣ. Императорътъ на драго сърдце изпълнилъ желанието на съзаклетницитѣ, и когато Иванъ Ватаци потеглилъ отъ Мелникъ и се явилъ предъ Солунъ, тѣ му отворили измѣннически градскитѣ врата. Димитъръ се затворилъ въ крепостьта, а сестра му Ирина, разказва Г. Акрополитъ, съпругата на българина Асѣнь, се явила въ лагера на Ватаци и на колѣне съ сълзи на очи го молила да не ослѣпява брата й. Иванъ Ватаци я приелъ твърде дружелюбно: когато Ирина пристигнала въ лагера и слѣзла отъ коня, императорътъ слѣзълъ отъ колата си и я приелъ и разговарялъ съ нея на кракъ. Застѫпничеството на Ирина оказало своето влияние, и Иванъ Ватаци се съгласилъ да из-

---

[1]) За името Марица вж. тукъ по-горе, стр. 388, бел. 1.

[2]) Acropolita, ib, p. 78, 14—22.

[3]) Ibidem, p. 78, 23—25.

пълни желанието ѝ, обаче Димитъръ, само следъ като получилъ клетвено обещание отъ императора, излѣзълъ отъ крепостьта[1]). Така безбойно Солунъ преминалъ въ ржцетѣ на никейския императоръ. Иванъ Ватаци презъ декемврий 1246 г., като наредилъ работитѣ въ тоя градъ, гдето оставилъ за управитель великия доместикъ Андроника Палеологъ, следъ смъртьта на когото билъ назначенъ Теодоръ Филъ, потеглилъ обратно. Отбраната на Мелникъ и сърската область той врàчилъ на по-голѣмия синъ на великия доместикъ, Михаила Палеологъ, по-сетнешния византийски императоръ. Така сжщо той назначилъ и по другитѣ важни пунктове началници и управители, които всички се намирали подъ непосрѣдствената власть на великия доместикъ и управитель на Солунъ. Самъ Иванъ Ватаци, при заминаването си на изтокъ, взелъ съ себе си детронирания Димитра, когото той затворилъ въ малоазийската крепость Лентианъ[2]).

И тъй, Солунъ и Верея останали подъ властьта на никейския императоръ, а земята, която се почвала оттамъ и се простирала до предѣлитѣ на Платамонъ, както и Пелагония, Охридъ и Прилѣпъ преминали подъ властьта на епирския деспотъ Михаила II, който още при движението на Ивана Ватаци къмъ Солунъ, ползувайки се отъ благоприятния моментъ, бѣ завзелъ сжщо така безбойно всички тия градове, като сжщевременно призналъ върховната власть на никейския императоръ Само Воденъ, Островъ и Старидолъ съ тѣхнитѣ окрàзи били оставени да владѣе престарѣлиятъ и слѣпъ Теодоръ Комнинъ — Ангелъ[3]). Едновременно съ тоя грабежъ на югозападнитѣ български земи вървѣлъ и другъ въ северозападнитѣ. Маджаритѣ, ползувайки се отъ критичното положение на българитѣ, предприели, както изглежда, сжщо така едно нападение на България, вѣроятно, да завзематъ окончателно спорнитѣ между двѣтѣ държави земи, защото отъ 1247 год. е вървѣла борба съ маджаритѣ, а маджарскиятъ краль Бела

[1]) Ibidem, pp. 79, 8—83, 14.
[2]) Ibidem, pp. 83, 15—84, 12.
[3]) Ibidem, p. 84, 16—22.

IV вече въ 1246 год. се титулувалъ rex Bulgariae[1]). Твърде е възможно, че въ тоя общъ грабежъ на българскитѣ земи отъ страна на съседитѣ да сж участвували и сърбитѣ, противъ които царь Михаилъ II Асѣнь по-късно побързалъ, както ще видимъ, да сключи най-първо съюзъ съ Дубровникъ. Така, почти въ течение на три-четири месеца, обширната държава на Иванъ Асѣня II презъ петата година следъ смъртьта му изгубила голѣма часть отъ територията си, и българското царство се лишило отъ онова високо политическо положение, въ което го бѣ оставилъ тоя знаменитъ български царь, а това, отъ своя страна, докарало нови вжтрешни сътресения.

Ирининото правителство, начело на което вече е стоялъ севастократоръ Петъръ, царевиятъ зеть по сестра, не било въ състояние да окаже дори най-малка съпротива нито на Ивана Ватаци, нито на епирския деспотъ Михаила II, които, както видѣхме, отнемали, или по-право безбойно окупирвали юго-западнитѣ български области, нито пъкъ на маджаритѣ, които, както изглежда, отново завзели северозападнитѣ български области — Бѣлградската и Браничевската. Затова то се видѣло принудено да побърза, както се каза, да сключи миръ най-първо съ най-силния и опасенъ съседъ — никейския императоръ, по който миръ то се отказало отъ всички окупирани отъ Ивана Ватаци и Михаила II български земи[2]). Ние имаме достатъчно основание да приемемъ, че при сключването на тоя миръ е присжтствувала и самата царица Ирина, защото надали тя би дошла нарочно отъ Търново, за да се застжпи за своя недостоенъ братъ въ лагера на императора; очевидно за да въздействува по-силно върху Ивана Ватаци, тя е дошла въ мѣсто, гдето трѣбало да се уговори и сключи мирътъ, нейде на границата и, ако императорътъ я приелъ така дружелюбно, а тя се е решила да се яви въ никейския лагеръ при Солунъ, то едното и другото е било възможно да стане само следъ сключването на мира между тѣхъ. Тоя унизителеиъ миръ, го-

---

[1]) Ср. П. Никовъ, Сждбата на северозападнитѣ български земи презъ срѣднитѣ вѣкове, стр. 131 сл.

[2]) Acropolita, ib., p. 78, 22—25.

лѣмата териториална загуба и произволната постѫпка на Ирина съ севастократора Калояна били достатъчни, за да предизвикатъ възмущение между боляритѣ отъ противната партия, а самъ севастократоръ Калоянъ, жестоко оскърбенъ, билъ принуденъ да се оттегли въ бащинитѣ си владения около Срѣдецъ, въ кр. Бояна, и да се откаже заедно съ цѣлата срѣдешка область да признава властьта на търновския царь. Оттогава кр. Бояна става центъръ на опозиционната партия, гдето се кроели всички враждебни планове, насочени противъ младия царь и майка му.

Какъ сѫ минали следъ това първитѣ шесть години отъ царуването на Михаила II Асѣнь, не знаемъ нищо, защото византийскитѣ извори не даватъ никакви сведения за работитѣ въ България. Известно е само отъ съобщението на францисканския монахъ Рубрукъ, който презъ 1253 год. ходилъ въ татарската Орда, че тогавашната българска държава плащала годишенъ данъкъ на татаритѣ, следов., и при Михаила II Асѣнь България продължавала да бѫде данница на кипчакския ханъ[1]). Очевидно, правителството на Ирина било заето съ вѫтрешни работи, защото отцепването на срѣдешката область повлѣкло и отцепването на скопската область, гдето управлявалъ Константинъ Тиховъ, привърженикъ на Калояна, и гледало само да закрепи властьта въ рѫцетѣ си. Затова то не е могло и да помисли за снемане зависимостьта си отъ татарския ханъ, а още по-малко да предприеме на първо време нѣщо противъ маджаритѣ и сърбитѣ, следъ сключването на мира съ Ивана Ватаци. Отношенията на България къмъ нейнитѣ северозападни и западни съседи се поясняватъ тепърва отъ 1253 г., възъ основа на договорната грамота на Дубровникъ съ Михаила II Асѣнь и севастократоръ Петра, съставена на 15. юний сѫщата 1253 г.[2]). Отъ тая грамота се научаваме, че поставениятъ

[1]) П. Никовъ, Татаробългарски отношения и пр., стр. 3 и 5.

[2]) Тая грамота, която се намира въ Виенската Придворна Библиотека, е била издавана вече нѣколко пѫти, но несъмнено най-точно е възпроизведена отъ Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей, стр. 155—159, макаръ че все пакъ се срѣщатъ нѣкои недогледи. Така, на редъ 6: скєтѣю вм. ст҃єтѣю, както на р. 14: ст҃єтимь; на р. 9: да бѫдѫ вм. да бѫдѫт; а коли. вм. ако

отъ венецианския дожъ князъ на града Дубровникъ, Марсили Георги (1252—1254), и всички сѫдии и съветници-опекуни на сѫщия градъ, желаейки отдавна да иматъ приятелство и любовь съ „царя на цѣлата българска земя, Михаила Асѣнь“, каквито последнитѣ имали по-рано съ „преславния царь на цѣлата земя българска и гръцка, Иванъ Асѣня“, клетвено му се обещаватъ: 1. „да държатъ противъ злотворството на невѣрния краль Уроша и противъ брата му и рода му и противъ всички, които живѣятъ въ неговата земя, и ония, които иматъ на тѣхна земя нѣкакво владение“, въ смисълъ, че ако тия последнитѣ бѫдатъ невѣрници и неприятели на българския царь, такива да бѫдатъ и на града Дубровникъ, и ако нѣкой отъ означенитѣ по-горе или всички се обърнатъ къмъ царя и тоя ги приеме за приятели, и тѣ да ги иматъ за такива и обратно; 2. „ако Богъ помогне на българския царь да прогони своя и тѣхния врагъ Уроша отъ сръбската земя и брата му Владислава и рода имъ и други властели и тѣ потърсятъ прибѣжище въ града Дубровникъ, то управителитѣ на последния да ги не приематъ, нито (да слушатъ) речитѣ имъ, но, доколкото е възможно, да имъ пакостятъ“; 3. българскиятъ царь да не сключва миръ безъ дубровнишкитѣ управители съ Уроша и да не ги остави безъ миръ съ него, а да бѫдатъ заедно съ него (царя) противъ Уроша, неговия и тѣхния врагъ, и противъ цѣлия му родъ и противъ оногова, комуто ще принадлежи следъ него престолътъ, и война и миръ да иматъ наедно презъ неговия и тѣхния животъ; и ще дадатъ помощь споредъ силата си по приморието, по море и по сухо; 4. ако Богъ помогне на българския царь да превземе рашката (сръбската) земя въ всичкитѣ ѝ предѣли, а пъкъ на дубровничанитѣ помогне да завладѣятъ всички приморски градове и крепости, принадлежещи на рашкия престолъ, тѣ да ги предададатъ на царя въ добъръ видъ, безъ загуба, или пъкъ на оногова, който би билъ изпратенъ отъ българския царь, споредъ силата

ли, както въ р. 10: ако ли Ȣроша; на р. 15 въ края: ако Богъ вм. и ако Богъ; на р. 27: и волȢ ихъ, вм. на колȢ ихъ, както е на р. 23: на своѭ си колȢ на р. 37: имаше вм. и наше; на р. 38: я Ȣсеи вм. касеи.

си; а когато тѣ узнаятъ, че царьтъ е влѣзълъ въ сръбската земя, то тѣ да бѫдатъ готови най-много подиръ две седмици, съ всичката си сила и мощь, и да потеглятъ срещу приморскитѣ градове и земи съ всички ония хора, които се намиратъ въ града Дубровникъ въ това време, и да оставятъ само толкова хора, колкото биха могли да отбранятъ града; и ако Урошъ или братъ му Владиславъ, или нѣкой отъ неговия родъ, или властель би поискалъ да имъ повреди или би имъ повредилъ, то българскиятъ царь да имъ помогне споредъ силата си противъ тѣхъ и да имъ вреди[1]).

И тъй, отъ съдържанието на първата третина на договора не е мѫчно да се разбере, че дубровнишкиятъ князъ Марсили Георги заедно съ всичкитѣ управителни тѣла на града Дубровникъ сключилъ настѫпателенъ и отбранителенъ съюзъ съ българския царь Михаила II Асѣнь противъ сръбския краль Стефана I Уроша, следов., инициативата за тоя съюзъ е излѣзла отъ дубровничанитѣ, защото въ грамотата се казва, че тѣ „отдавна желаели да иматъ любовь съ Михаила Асѣня", а не че последниятъ билъ изпратилъ пратеници въ Дубровникъ, за да сключатъ съюзъ, както представя работата К. Иречекъ[2]), а това желание право изтича отъ натегнатитѣ въ това време отношения на Дубровникъ съ Уроша I. „Тогава, пише К. Иречекъ, дубровничанитѣ, при всичкитѣ незначителни материални срѣдства, се стремили да разширятъ своята областъ и да засилятъ своето църковно влияние. Най-близъкъ поводъ за това имъ дала тежката загуба, която е потърпѣла дубровнишката архиепископия. Папата (1247 г.) отнелъ отъ дубровнишката архиепископия босненската епископия и я подчинилъ на калочката архиепископия въ Маджарско. Дубровничанитѣ протестирали, но въ сѫщото време повдигнали и спорния въпросъ съ барската архиепископия, искайки отъ римската курия да имъ признае правото върху цѣлата барска областъ (1247—1255). Тѣ се надѣвали на успѣхъ, защото латинскитѣ църкви въ Захълмие и Требиние сѫ на сръбско землище и, следов.,

[1]) Пакъ тамъ, стр. 155—156, рр. 1—22.
[2]) К. Јиречек, Историја Срба, п. т., стр. 230.

подпадали подъ тѣхната архиепископия, и си служили при това съ разни измислици и фалсификации. Барската църква, която тогава управлявалъ италианецътъ Плано Карпини, известенъ съ своето мисионерско пжтуване въ монголската държава, намѣрила защита и въ Римъ и умѣстнитѣ владѣлци, сръбскитѣ крале Уроша и Владислава". И наистина, презъ лѣтото на 1252 год. Урошъ се явилъ съ голѣма войска предъ Дубровникъ, обаче следъ нѣколко седмици се съгласилъ да поднови мира [1]). Обаче дубровничанитѣ не довѣрявали на Уроша и за да се обезпечатъ отъ негова страна, потърсили съюза на българския царь. Тѣ, очевидно, знаели, че тоя не билъ въ добри отношения съ сръбския краль, вѣроятно поради заграбването на българска земя още въ 1246 год., защото последниятъ е представенъ въ грамотата сжщо така врагъ на Михаила II, както и на дубровничанитѣ. Българското правителство посрещнало на драго сърдце предложението на дубравничанитѣ и, както изглежда, съюзътъ билъ сключенъ.

Обаче договорътъ между Дубровникъ и Търново не ималъ само горната цель, въ която дубровничанитѣ по-скоро търсѣли поводъ, за да възобновятъ търговския договоръ, който тѣ имали съ Иванъ Асѣня II, както се види отъ по-нататъшното съдържание на грамотата. „Люди и търговци, четемъ въ нея, отъ светото ти царство и отъ зетя на царството ти Петра севастократора и тѣхниятъ добитъкъ, ако дойдатъ въ нашия градъ Дубровникъ, да бждатъ прибрани и пазени въ Дубровникъ и въ неговитѣ предѣли, както и самитѣ дубровничани, и да пребждватъ въ Дубровникъ свободно (**по своѥ си волѹ**) и да търгуватъ, продавайки и купувайки безъ всѣко даждие и безъ всѣки ущърбъ, и да не имъ се вэематъ никакви мита нито на врати (градски), нито на мостове, нито на бродове, нито пъкъ на друмове, а да си купуватъ всѣкаква стока (**вьсаки тргь**), каквато имъ е потрѣбна: злато, сребро, дрехи и златни материи, или друго, каквото имъ е угодно, освенъ жито, което да не се изнася отъ града дубровнишки безъ позволението на княза, който и да бжде въ това време въ Дубровнишкото

[1]) Пакъ тамъ, стр. 229—230.

княжество[1]). И тъй, споредъ договора, и на двѣтѣ страни се предоставялъ свободенъ безмитенъ вносъ и износъ на стоки; но понеже търговията се намирала въ ржцетѣ на дубровничанитѣ, то отъ тия привилегии се ползували само дубровнишкитѣ търговци. Отъ сжщия характеръ и значение била и следната клауза въ договора: „Ако смърть настигне нѣкого човѣка или търговеца отъ своето свето царство и човѣка или търговеца на високия севастократоръ Петра въ дубровнишкото княжество или съ разпоредба или безъ разпоредба (или сь ѥзикомь, или бѥзь ѥзика) и бжде безъ дружина (т. е. безъ другарь), ние сме длъжни да опишемъ всичкия добитъкъ на оня покойникъ, и когато твоето свето царство изпрати за тѣхъ свое послание (своѥ книгѥ), да го даваме, а добитъкътъ на оня покойникъ да не изгуби нищо отъ насъ; сжщо така, ако за людитѣ и търговцитѣ дубровнишки се случи смърть или съ разпоредба или безъ разпоредба въ земитѣ на твоето свето царство и въ земитѣ на високия севастократоръ господина Петра, а пъкъ дружина сж нѣмали, добитъцитѣ на оня покойникъ да бждатъ прибрани и отъ името на твоето свето царство да се предаватъ на тогова, който би билъ изпратенъ съ писмо отъ княза дубровнишки за описания добитъкъ на оня покойникъ"[2]). Въ следната клауза на договора се опредѣля подсждностьта у двѣтѣ страни: „Ако людитѣ на твоето свето царство и на Петра високия севастократоръ иматъ сждебенъ искъ върху нѣкой човѣкъ отъ дубровнишкото княжество, то ние се задлъжаваме да произвеждаме съвършено правъ сждъ безъ сждебни мита (сѹтьбинѥ) и безъ данъкъ по нашия законъ; сжщо и нашитѣ хора да иматъ правда (т. е. правъ сждъ) въ земитѣ на светото ти царство и на севастократора Петра споредъ вашето свето царство и високия севастократоръ Петра[3]), безъ никакъвъ данъкъ и безъ сждебни мита, никакво „ѥмьство" да нѣма между светото ти

---

[1]) Г. А. Ильинскій, Грамоты и пр., стр. 156, рр. 22—28.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 156—157, рр. 29—33.

[3]) Подчертанитѣ тукъ думи, очевидно, трѣба да се разбиратъ по аналогия съ предходнитѣ по законѹ нашѥмѹ въ смисълъ „по закона на твоето свето царство и на високия севастократоръ Петра".

царство и насъ, докато не се отсѫди праведно"[1]). И тъй, сѫдебнитѣ процеси ще се произвеждатъ споредъ законитѣ на страната, гдето тѣ се разгледватъ, обаче безъ никакви сѫдебни разноски. — По-нататъкъ дубровничанитѣ си обезпечватъ въ договора правата на своитѣ владения, въ случай че българскиятъ царь сполучи да завладѣе сръбската земя, и да си запазятъ сѫщитѣ граници, каквито сж били по-рано — отъ една страна, а, отъ друга, — да си върнатъ правата върху ония сръбски и приморски градове, които преди 15 години се намирали подъ тѣхна власть, — всички други завоевани мѣста ще бѫдатъ предадени на българския царь. Следъ това се преброяватъ всички пунктове, до които се простира тѣхната дѣдина[2]). За това осигуряване пъкъ дубровничанитѣ отстѫпвали на българския царь правото отъ митото на сольта, отъ което по-рано се ползувалъ сръбскиятъ краль: „А известно е, че отъ всичката соль, която се продава, половината приходъ вече не рашкитѣ хора, а твоето свето царство да получава, а другата половина — да получава опекунътъ дубровнишки, както е било въ стария законъ, и светото ти царство да държи за насъ стария законъ, а пъкъ се знае, че мито отъ сольта отъ рѣка Дринъ до Неретва не се събира на друго мѣсто, освенъ въ Дубровникъ"[3]). Освенъ това, ако българскиятъ царь сполучи съ Божия помощь да завладѣе всички приморски градове, то дубровничанитѣ обезпечватъ за своята майка-църква всички имоти и владения, които е тя имала по-рано „въ всички градове или по сухо, или епископии, или мънастири, или църкви, или свещеници, или друга нѣкоя правдина, която тя е имала отъ стари времена, да си владѣе свободно, както е писано въ старитѣ книги на привилегиитѣ"[4]). Най-сетне осигуряватъ и своята политическа зависимость отъ венецианския дожъ, за да се опазятъ отъ всѣко посегателство отъ страна на българския царь върху тѣхния градъ: „А ние всички (цѣлата община) опекуни на нашия градъ Дубровникъ, малки и голѣми, да сме

[1]) Ильинскій, п. съч. стр. 157, рр. 33—36.
[2]) Пакъ тамъ, рр. 36—46.
[3]) Пакъ тамъ, стр. 157—158, рр. 46—48.
[4]) Пакъ тамъ, стр. 158, рр. 48—51.

длъжни да даваме клетва на всички князе, които ще бѫдатъ въ разни времена въ Дубровникъ по желанието на славния венециански дожъ, да държимъ това обещание презъ време на неговото князуване, когато и той се закълне въ дубровнишкото княжество. И ако ние престѫпимъ тая клетва и това обещание, да ни сѫди Богъ и тая клетва и на тоя, и на онзи свѣтъ, а ние и нашитѣ деца да иматъ запретъ и гнѣвъ отъ високия папа римски навѣки; и тая грамота да имаме и искаме да държимъ, като спазваме клетвата, почитьта и службата, която сме длъжни да оказваме къмъ господина дожа и венецианската община, докато сѫществува твоето свето царство и ние"[1]). Договорътъ билъ скрепенъ съ печата общински и на княза Марсили Георги и подписанъ отъ всички дубровничани, които се намирали въ управлението на града Дубровникъ.

И тъй, отъ цѣлия тоя договоръ става ясно, че съюзътъ между Дубровникъ и българското правителство ималъ твърде сериозенъ характеръ, защото следъ сключването му българска и куманска войска нахълтала далечъ навѫтре въ Сърбия и опустошила мънастиря св. Петъръ на р. Лимъ при Бѣло поле[2]). Това нападение, както изглежда, произвело надлежно впечатление, и работата не дошла до кръвопролитие, защото краль Урошъ I се постаралъ да отклони съединението на двамата съюзници. Обаче какъ сѫ се изгладили отношенията между България и Сърбия, остава засега неизвестно. К. Иречекъ предполага, че тукъ посрѣдникъ станалъ Иванъ Ватаци, защото въ това време Урошъ I се броилъ между приятелитѣ на никейския императоръ[3]). Тоя съюзъ съ Дубровникъ и помирение съ сърбитѣ се оказали вредни за маджарската политика, защото въ следната 1254 година захълмскиятъ жупанъ Радославъ, който билъ васалъ на маджарския краль, се присъединилъ къмъ българо-дубровнишкия съюзъ[4]), а пъкъ Бела IV въ едно писмо до папата се оплаквалъ, какво следъ опустошението на държавата му отъ татаритѣ, тя била „обиколена

[1]) Пакъ тамъ, стр. 158, рр. 51—54.
[2]) Споменик. III (1890), стр. 8. — К. Јиречек, п. т., стр. 230.
[3]) К. Јиречек, п. т., стр. 230.
[4]) Пакъ тамъ, стр. 230.

каточели съ овчи плетъ отъ различни невѣрни народи“ — на изтокъ отъ руси и бродници, на югъ отъ българи и бошнаци, отъ което става ясно, че отношенията между българи и маджари били съвсемъ натегнати, а може би и враждебни.

Докато Михаилъ II Асѣнь и правителството били завзети съ отношенията къмъ западнитѣ и северозападнитѣ си съседи, Иванъ Ватаци сполучилъ да разшири още повече границитѣ на владенията въ Македония. Между Ивана Ватаци и Михаила II, деспотъ епирски, който въ 1246 г. бѣ призналъ както видѣхме, върховната власть на никейския императоръ, се поддържали доста дълго време приятелски отношения, като се предполагало да се закрепятъ чрезъ предполагания бракъ на Михаиловия синъ Никифора съ дъщерята на Теодора, Ватациевия синъ, Мария. Но лукавиятъ Теодоръ Комнинъ не само решилъ да развали тоя бракъ, но и успѣлъ да предума своя братанецъ да се отцепи отъ Ватаци. Когато узналъ за това, а сѫщо и за тѣсния съюзъ между чичата и братанеца, императорътъ, отъ своя страна, решилъ веднажъ за винаги да свърши съ тия двама свои непокорни васали. Ползувайки се отъ сѫществуващитѣ мирни отношения съ съседитѣ си — турцитѣ и българитѣ, Иванъ Ватаци, безъ да се бави, въ 1253 год. събралъ силна войска и преминалъ Дарданелитѣ. Той потеглилъ направо за Солунъ, а оттамъ заминалъ срещу Воденъ, резиденцията на Теодора Комнинъ, който бѣ вече избѣгалъ при деспотъ Михаила II. Следъ превземането на Воденъ, императорътъ дошелъ въ Островъ, гдето той се разположилъ на дълговремененъ лагеръ. Оттамъ той изпращалъ въ владенията на деспота своитѣ пълководци да ги опустошаватъ и разоряватъ. Обаче настаналата зима много попрѣчила на успѣшнитѣ действия на никейскитѣ войски поради мѫчното продоволствуване, особено въ планинската югозападна Македония. Но твърдиятъ характеръ на Ивана Ватаци преодолѣлъ всички мѫчнотии. Освенъ това, още съ настѫпването на пролѣтьта 1254 г. при него въ лагера му се явили двама бѣжанци отъ Костуръ, по-напредъ пълководецъ Глава, а следъ него Теодоръ Петралифа, братъ на Михаиловата жена, съ покорность предъ императора, следъ което цѣлата Костурска область, а съ нея и Дѣволската, се подчинили и отворили свободенъ

пжть на никейцитѣ въ Епиръ. Още по-добре тръгнали работитѣ, когато и пълководецъ Голѣмъ, роднина на Ивана Ватаци, който билъ изпратенъ на помощь на Костуръ отъ Албанонъ, се присъединилъ къмъ императорскитѣ войски. Императорътъ приелъ всички тия измѣнници на драго сърдце и ги наградилъ по достоинството. Измѣната на всички тия пълководци принудила най-сетне деспота Михаила да се покори и да изпрати при императора пратеници за миръ, който билъ приетъ. Споредъ условията на тоя миръ, деспотътъ отстжпилъ на императора крепоститѣ Прилепъ, Велесъ и албанонската Кроя, и по тоя начинъ цѣлата страна на северъ отъ тъй нареч. Via Egnatia преминала подъ властьта на Ивана Ватаци. Мирниятъ договоръ билъ подписанъ и скрепенъ съ писмена клетва отъ никейския императоръ и следъ това билъ изпратенъ въ Лариса, за да го подпише и потвърди и Михаилъ II. Освенъ това, на връщане императорскитѣ пратеници взели съ себе си сина на деспотъ Михаила, Никифора, когото поради своята внучка издигналъ въ санъ деспотъ, а слѣпия Теодора докарали окованъ въ вериги въ лагера на императора при Воденъ и после билъ изпратенъ въ мънастиръ, гдето и завършилъ живота си[1]). Така постепенно Иванъ Ватаци успѣлъ 'да въдвори своята власть на Балканския полуостровъ. Нему оставало да превземе Цариградъ и да възстанови отново византийската империя, къмъ което не би се забавилъ да пристжпи, ако да не бѣ му побъркала смъртьта. Презъ есеньта на 1254 год., когато той се върналъ въ Нимфея следъ епирския походъ, съ него се случилъ апоплексически ударъ и наскоро починалъ.

Ивана Ватаци наследилъ неговиятъ синъ и приемникъ Теодоръ II Ласкарисъ (1254—1258), който билъ въ това време на 33 години и билъ жененъ за красивата Елена, дъщерята на българския царь Иванъ Асѣня II. Той получилъ прекрасно възпитание и образование, обичалъ науката, съ особенъ интересъ се занимавалъ съ богословие и неведнажъ внушително показвалъ на враговетѣ си събуденото надмощие на ромей-

---

[1]) Acropolita, ib. pp. 88, 15—92, 14.

ската държава и военно изкуство. И неговото управление никакъ не отстжпвало на бащиното му; въ нѣкои отношения той дори се издигалъ надъ ромейската рутина още повече отъ своитѣ двама предшественици. При всичката си набожность той не допущалъ влиянието на духовенството върху политиката и избиралъ, както и Иванъ Ватаци, за офицери и чиновници най-способни и работливи хора, безъ да обръща внимание върху претенциитѣ на аристокрацията, която се бѣ изселила отъ Цариградъ въ никейската държава. Неговото финансово управление било отлично; народътъ не се излагалъ на разни данъчни насилия, и все пакъ той е могълъ, както и баща му, да има готово постоянно значително съкровище. Обаче, здравето на младия императоръ било вече силно разстроено при завземането на престола. Той често страдалъ отъ епилептични припадки, и тия физически страдания (отъ дълбока меланхолия и отъ това, гдето мислилъ, че го магьосали), възбуждали въ него гнѣвъ и недовѣрчивость; подъ влиянието на тия страдания той прибѣгвалъ къмъ строги мѣрки, които го правили невъзможенъ на престола и особено тежъкъ за окржжаващитѣ го царедворци.

Подъ натиска на майка си Ирина, която имала особено силна омраза къмъ никейския императорски домъ, сега Михаилъ II Асень поискалъ да използува тия слаби страни въ характера на новия императоръ, чието болезнено състояние нему, като на неговъ шуря, е било познато. Щомъ се научилъ за смъртьта на Ивана Ватаци, Михаилъ II Асѣнь решилъ да си отвоюва обратно отнетитѣ още въ 1246 и 1254 г. г. владения въ Тракия и Македония и да отмъсти на никейцитѣ за тѣхната коварна постжпка при завземането на престола. Като се възползувалъ отъ обстоятелството, че въ западнитѣ никейски владения нѣмало много струпани войски, царь Михаилъ веднага потеглилъ въ походъ. Той преминалъ Стара-планина и, като миналъ Марица, навлѣзълъ въ родопската область и завладѣлъ, безъ да срещне силенъ отпоръ, много важни крепости. Тукъ главно помогнало на българския царь, споредъ думитѣ на Г. Акрополита, това обстоятелство,

че „понеже тамошнитѣ жители били българи, тѣ на драго сърдце преминавали на страна на своитѣ единоплеменници, като сваляли игото на другоплеменницитѣ". А ония крепости, въ които били поставени ромейски гарнизони, бидейки не въ състояние да противостоятъ при такива обстоятелства, покорявали се на българитѣ: едни отъ тия гарнизони били обхванати отъ ужасъ и, предавайки крепоститѣ, получавали срещу това свобода да се върнатъ въ отечеството си; други, поради внезапното нахлуване на българитѣ, не могли да измислятъ нищо за своя защита и се впущали да бѣгатъ, като оставяли крепоститѣ безъ отбранители; трети пъкъ, понеже отбраната на крепостьта се проточила твърде дълго, били изморени вече отъ продължителностьта на времето. По тоя начинъ били завзети крепоститѣ: Стенимахосъ, Перущица (Περιστίτα), Кричимъ (Κρυτζιμός), Цепина (Τζέπαινα при с. Дърково — Метоха) и всички крепости въ родопската область Ахридосъ (Ἀχριδός) съ изключение на кр. Мниякъ (Μνείαχος, старобългарски Мънинакъ), която ромеитѣ сполучили да удържатъ въ рѫцетѣ си; освенъ това подчинили се на българитѣ Устра (Οὔστρα — Остра?), Перперакий (Περπεράκιον), Кривусъ (Κρυβούς — Криво) и близкиятъ до Одринъ Ефраимъ (Ἐφραΐμ)[1]. Едновременно и цѣла югозападна България — днешна

---

[1]) Ахридъ, Ἀχριδός — область по срѣдна и долна Арда, може би споредъ Иречека, е днешната покрайнина Султанъ-ери (Мѫстанлийско), а може би и Кърджалийско. На северъ тя се простирала до Станимашко, на изтокъ до Черномѣнъ (сег. Черменъ) и близо до Одринъ, а на ю.-из. до околноститѣ на Димотика. Ефраимъ се намиралъ на 5 дни отъ Одринъ, вѣроятно при днешното с. Евремкьой на долна Арда; Мънякъ — два дни на западъ отъ Евремкьой пакъ въ долината на Арда; Перперакионъ, западно отъ Евремкьой, на дѣсния брѣгъ на р. Перперекъ-дере, лѣвъ притокъ на Арда; Остра — между Мънякъ и Перперакионъ, и Кривусъ — между Перперакионъ и Ефраимъ. — Вж. К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 393—395. — Хр. Милевъ, Карта на търновското царство, Пловдивъ 1909, стр. 11 и самата карта, гдето той по-инакъ поставя тия крепости: отъ Черменъ на з. Ефремъ, Остра, Криво между Ефремъ ю.-из. и Остра; Перперакионъ на з. отъ Остра, а Мънякъ на ю. отъ Перперакионъ на лѣвия брѣгъ на Арда.

Македония така сжщо преминала подъ властьта на българския царь[1]).

Известието за навлизането на българитѣ и за тѣхнитѣ успѣхи въ Тракия силно разтревожило младия императоръ Теодора II Ласкарисъ, и особено изплашило неговитѣ приближени, защото „тѣ знаели, пише Г. Акрополитъ, че по-голѣмата часть отъ западнитѣ области (т. е. отъ европейскитѣ никейски владения) населявали българи, и че тия области много отдавна се отцепили отъ ромеитѣ (при образуването на второто царство) и само малко преди това се бѣха покорили на императоръ Ивана (Ватаци); но тая покорность не бѣ още успѣла да закрепне, и тѣ винаги били тайно враждебни на ромеитѣ"[2]). Подъ влиянието на това мнение, отъ една страна, а, отъ друга, — на голѣмитѣ успѣхи на българитѣ, нѣкои близки на императора го съветвали, какво „съвсемъ нѣмало нужда той да отива на западъ (т. е. въ Европа), че тамошнитѣ области се намирали въ съвсемъ лошо състояние, така че почти нѣмало възможность да се поправи работата, а пъкъ настжпващата зима прѣчела да се събере голѣма войска". Освенъ това, казвали тѣ, „ако императорътъ тръгне въ походъ и не извърши нищо достойно за своята слава и име, то той не само ще закрепи за враговетѣ това, което тѣ сж вече завоевали, но още ще изгуби и това, което е останало, а това ще докара значително усилване на неприятеля, а на ромеитѣ, напротивъ, — силно ослабване"[3]). Противъ това мнение възстаналъ тогавашниятъ великъ доместикъ Георги Музалонъ, който се ползувалъ отъ особеното разположение на императора; той не само доказвалъ, че послед-

---

[1]) Acropolita, ib., pp. 107, 4-108, 20. — N. Gregoras, ib I, pp. 55, 23—56, 3, за тоя походъ на царь Михаила II Асѣнь съобщава само накратко следното: „Управительтъ (ὁ ἄρχων) на българитѣ, като чулъ, че императорътъ (Иванъ Ватаци) умрѣлъ, веднага решилъ да наруши сключенитѣ съ него условия и почналъ да прави чести набѣзи на ромейскитѣ градове въ Тракия, така че не малко отъ тѣхъ покорилъ, дори при планина Родопи".

[2]) Acropolita, ib., p. 109, 1—5.

[3]) Ibidem, p. 110, 3—17.

ниятъ трѣба да предприеме походъ противъ българитѣ, но и настоявалъ, че всичко, което принадлежи на никейската империя, или по-голѣмата часть отъ него да се не остави въ ржцетѣ на неприятеля. Мнението на Георги Музалона, поддържано отъ младитѣ пълководци и особено отъ младия императоръ, който не искалъ съ такова безчестие да се почне управлението му, надвило. Събрана била, колкото било възможно, доста голѣма армия и, безъ да гледа на зимното време, Теодоръ II Ласкарисъ преминалъ Хелеспонтъ (Дарданелитѣ) и въ едно кжсо време пристигналъ въ Одринъ[1]).

Когато на следния день императорътъ потеглилъ отъ града въ походъ, единъ българинъ-съгледвачъ, доколкото му позволявали силитѣ, бързо дошелъ въ лагера на царь Михаила II, който се билъ разположилъ недалечъ отъ Марица, и му обадилъ, че императорътъ се приближава съ войска и че трѣба да очаква наскоро нападение. При всичко че тоя българинъ съ клетва увѣрявалъ истиностьта на това известие, обаче царь Михаилъ не напустналъ лагера си, но и не се приготвилъ да посрещне нападението, а чакалъ да узнае по-точно, доколко тоя слухъ билъ достовѣренъ. Между това, българскитѣ предни отреди били нападнати неочаквано отъ ромеитѣ, разбити съвсемъ, и само една часть отъ тѣхъ сполучила да избѣга. Тая случка произвела страшна паника въ българския лагеръ; безъ да разпитатъ, каква била работата, българитѣ, начело съ царя си, се метнали на конетѣ си и посрѣдъ нощь избѣгали навжтре въ българска територия, преди да влѣзатъ въ бой. „Презъ времето на това бѣгство, забелязва Г. Акрополитъ, тѣ (българитѣ) си издраскали лицата по голитѣ клончета на дърветата, които ги удряли по лицето; и самъ българинътъ (т. е. царь Михаилъ) изпиталъ на себе си тая неприятность, а нѣкои безъ горнитѣ си дрехи се хвърлили на конетѣ си и се впуснали да бѣгатъ". На сутриньта, когато никейцитѣ не намѣрили никого на мѣстото на българския лагеръ, Теодоръ II Ласкарисъ потеглилъ право за Верроя (старобъл. Боруй, сег. Стара-Загора), която той превзелъ безъ

[1]) Ibidem, pp. 110, 17—111, 8.

особени мжчнотии, „защото цѣлата ѝ стена била повредена и имала много брешове още отъ времето на българското завоевание (при царь Калояна), макаръ жителитѣ да я укрепявали съ лозови чукани и съ ритли отъ коля“ (χάμαξι καὶ τοῖς ἐξ ἁμαξῶν ξύλοις). Отъ Верроя императорътъ почналъ вече да мисли за по-нататъшното навлизане въ българскитѣ области и дори за походъ отвждъ Стара-планина, но суровата и многоснѣжна зима побъркала на плана му. Той се задоволилъ само съ това, че, следъ като заграбилъ цѣлия запасъ отъ храни и опустошилъ града, всички мжже, жени и деца, овце и крави и изобщо всичко движимо изпратилъ въ Одринъ[1]).

Отъ Одринъ императорътъ изпратилъ свои войски да завзематъ крепоститѣ въ областьта Ахридосъ въ центъра на Родопитѣ. Всички почти крепости били лесно отвоювани съ помощьта на машини и стенобойни орждия, защото „българитѣ, щомъ виждали враговетѣ или забелязвали тѣхнитѣ воинствени приготовления, веднага напущали крепостьта безъ никакъвъ отпоръ“. Самъ Теодоръ II Ласкарисъ потеглилъ къмъ по-важнитѣ крепости по северния склонъ на Родопитѣ. Въ кжсо време той успѣлъ отново да отвоюва Станимака, Перущица, Кричимъ и всички други укрепени мѣста; само кр. Цепина той не можалъ да завладѣе, едно, поради силния отпоръ, който той срещналъ отъ страна на защитницитѣ ѝ, и, друго, поради суровата зима, презъ времето на която той нищо не можалъ да направи. Но щомъ пукнала пролѣтьта, двама пълководци, Алексий Стратигопулъ и Константинъ Торникъ, получили заповѣдь да се явятъ отъ Сѣръ съ войска на помощь на обсадителитѣ на Цепина. Но тѣ, безъ да срещнатъ не само отпоръ, но и хора, когато минавали планинитѣ (Родопитѣ) и чули нѣкакви-си неопредѣлени гласове и шумъ и звукове отъ рогове, веднага потеглили назадъ въ бѣгство, „като оставили, пише Г. Акрополитъ, на българскитѣ овчари и свинопаси цѣлия фуражъ и много коне“. Тѣ били изпратени отново отъ императора къмъ Цепина, но и тоя пжть нищо не могли да извършатъ[2]).

---

[1]) Ibidem, pp. 111, 9—113, 9.
[2]) Ibidem, pp. 113, 10—114, 19.

Докато вървѣла обсадата на Цепина, мелнишкиятъ воевода Драгота, който, споредъ думитѣ на Г. Акрополита, питаелъ винаги враждебность къмъ ромеитѣ по своята вече природа, като българинъ, а още повече поради омразата си къмъ Ивана Ватаци, понеже се надѣвалъ да получи за своята измѣна много повече награда, отколкото получилъ, намислилъ да повдигне открито възстание. Той събралъ всички мелнишки войници и много други отъ околностьта и обсадилъ Мелнишката крепость. Обсаденитѣ се оказали въ състояние да издържатъ обсадата, докато пристигнѣла помощь, защото имали голѣмъ запасъ отъ храна, нѣмали само достатъчно вода, па и храбро отбивали всички опити на Драгота да разруши стенитѣ на крепостьта. Между това, Теодоръ II Ласкарисъ, известѐнъ за възстанието на Драгота, разядосанъ, веднага потеглилъ въ походъ противъ мелнишкитѣ възстаници. Въ пълно въоръжение той пристигналъ при Сѣръ на втората недѣля; по пѫтя за Мелникъ той срещналъ силенъ отпоръ въ тѣсния Рупелски проходъ, който билъ добре укрепенъ отъ българитѣ — тамъ била издигната дема, снабдена съ разни завори, ключалки и куки — и се отбранялъ отъ голѣма българска войска, конница и пехота. Едвали може да се мисли, че тамъ Драгота е действувалъ на своя глава, безъ знанието на българския царь; значителнитѣ военни сили, съ които той разполагалъ въ възстанието, не сѫ били само негови, а не малка помощь той е получилъ и отъ царь Михаила; изобщо, трѣба да се приеме, че несъмнено самото възстание е било устроено отъ българското правителство, за да отвлѣче вниманието на никейскитѣ пълководци и да обезпечи тила на царя. Като разбралъ, колко ще бѫде мѫчно да си пробие пѫть презъ това тъй силно укрепено мѣсто, Теодоръ II Ласкарисъ решилъ съ хитрость да накара българскитѣ отреди да отстѫпятъ: той заповѣдалъ на пехотната часть отъ армията си да направи обходъ презъ голѣми и гѫсти гори на околнитѣ планински върхове надъ прохода (можеби по източната часть на пл. Бѣласица), което било благополучно извършено, и оттамъ никейската пехота почнала да пуща стрели и камъни върху главитѣ на българскитѣ войници, а конницата въ това време направила силенъ натискъ въ вратата на демата. Бъл-

гарскиятъ отредъ, който трѣбало да защищава прохода, като се видѣлъ заобиколенъ отъ тила, веднага се впусналъ да бѣга, а въ това време никейцитѣ изтрѣбили много български войници. Когато спасилитѣ се дошли въ българския лагеръ, тѣ произвели такова страшно смущение, че се обърнали въ бѣгство. „Понеже нощьта била безъ месечина, пише Г. Акрополитъ, когато тѣ бѣгали, мѣстоположението мжчно, а пжтьтъ неизвестенъ, то нѣкои отъ тѣхъ попадали отъ конетѣ, а тия, които вървѣли отзадъ, изстъпвали ги и ги убивали; други пъкъ, подъ тежината на товара си, се търкаляли изъ урвитѣ надолу, а трети по другъ начинъ постигалъ злополученъ край, така че немногома отъ тѣхъ се спасили и достигнали до България". Презъ времето на тоя панически бѣгъ самъ водачътъ на възстанието Драгота билъ изтъпканъ отъ конски копита и на третия день се поминалъ. Още сжщата нощь императорътъ завзелъ крепостьта Мелникъ и влѣзълъ въ разговоръ съ неговитѣ защитници, които го посрещнали радостно, като ржкоплѣскали, величаели го съ хвалебни пѣсни и го наричали бързокрилъ орелъ. Следъ като успокоилъ жителитѣ на града, Теодоръ II Ласкарисъ заповѣдалъ да изведатъ отъ крепостьта женитѣ и децата на бунтовницитѣ и да се конфискуватъ всичкитѣ имъ имоти, а самъ заминалъ за Солунъ, за да възстанови властьта си въ Македония[1]).

Отъ Солунъ, като преминалъ Вардаръ, императорътъ потеглилъ за Воденъ, гдето се разположилъ на лагеръ, защото билъ принуденъ да остане нѣколко време, докато оздравѣлъ отъ нѣкаква-си епидемическа болесть, която вършувала по войницитѣ му, и после заминалъ за Прилепъ, за да се приготви за обсадата на друга първокласна крепость. Като взелъ съ себе си всевъзможни машини и стенобойни орждия, Теодоръ II потеглилъ за Велесъ съ цель да го обсади и да изгони оттамъ българитѣ. Но жителитѣ на града, щомъ се научили за пристигането на императора, като искали да отклонятъ обсадата, влѣзли въ преговори съ него, като му предложили, той да не имъ стори нищо лошо, а съ

---

[1]) Ibidem, pp. 114, 20—117, 24.

оръжието и имота си да имъ бъде позволено да излѣзатъ отъ крепостьта. Като се осигурили съ клетва отъ императора, тѣ потеглили отъ Велесъ. Обаче, когато Теодоръ II Ласкарисъ видѣлъ многобройното имъ количество, разкаялъ се, загдето пустналъ такова голѣмо множество и такъвъ силенъ и снаженъ народъ да отиде при враговетѣ му и да бъде въ броя на ромейскитѣ неприятели; но вече било късно: свързанъ съ клетва, той ги отпустналъ на свобода. — Отъ Велесъ императорътъ потеглилъ съ всичката си войска презъ Невстаполь — Овче-поле, къмъ Сѣръ. Но когато миналъ Струмица, той получилъ писмо отъ великия доместикъ Георгия Музалона, въ което го известявалъ, че селджуцитѣ сѫ силно притѣснени отъ татаритѣ, и затова ускорилъ маршрута си. Обаче, при р. Марица той получилъ друго известие, че никаква опасность отъ изтокъ нѣмало, и потеглилъ за Димотика, а оттамъ за Одринъ[1]).

При всичко че Теодоръ II сполучилъ да отвоюва всички завзети отъ българитѣ крепости, обаче той не можалъ да се примири съ мисъльта, че въ ръцетѣ на българитѣ оставали още две крепости: една незначителна въ областьта Ахридосъ, на име Патъмъ (Πάτμος), която била лесно превзета отъ Алексия Дука Филантропинъ, а другата твърде важна — Цепина, построена на онова мѣсто, гдето се допирали двета най-високи планини на полуострова — Стара-планина и Родопитѣ, а между тѣхъ протича р. Марица. Затова Теодоръ Ласкарисъ решилъ да довърши завоеванията си съ присъединение и на тия две крепости къмъ владенията си на западъ и особено на Цепина. Следъ като войската му си отпочинала въ Одринъ, той я повелъ, безъ да гледа на настъпващата лоша есень, отново къмъ Родопитѣ, противъ Цепина, за да я завладѣе съ наличнитѣ си сили. По пътя той се разпореждалъ да се събератъ колкото може повече кола отъ цѣлата страна, за да понесатъ машини и стенобойни оръдия и да превозватъ храна за войската, и когато се приготвилъ добре, потеглилъ къмъ Цепина. Когато войската стигнала до Макроливада (сег. Узунджова), тя била настигната отъ голѣмъ студъ чрезъ една

---

[1]) Ibidem, pp. 117, 24—119, 8.

виелица, която вървулвала цѣла нощь, и сутриньта земята се покрила съ дебелъ снѣгъ. Теодоръ II Ласкарисъ се намѣрилъ въ голѣмо затруднение; мѣстото било пусто, а враговетѣ били близко; още повече го съкрушавалъ очакваниятъ недостигъ на храна. Поради това, той събралъ всички военачалници на съветъ и ги питалъ, какво трѣба да прави при тия тежки обстоятелства. Тѣ почти всички го посъветвали да се върнатъ обратно въ Одринъ. Но императорътъ не възприелъ това мнение и, следъ като се посъветвалъ съ своитѣ приближени, които му казвали, че отъ Макроливада до Одринъ има толкова пѫть, колкото и до крепостьта Станимака, че и въ тая крепость ще намѣрятъ въ изобилие всичко потрѣбно, и че следъ като потеглятъ къмъ последната, ще докажатъ на неприятеля, какво нито страхъ предъ него, нито неудобствата на зимното време не ги принудили да се върнатъ назадъ, той намѣрилъ това мнение за по-добро. Затова, щомъ студътъ поомекналъ и снѣгътъ престаналъ да вали, Теодоръ Ласкарисъ отново повелъ войската си напредъ. Когато стигнали въ Станимака, той заповѣдалъ само да нахранятъ войската и потеглилъ къмъ Цепина. По пѫтя си императорътъ се отбилъ въ гр. Баткунъ, за да си набави храна за войската, и оттамъ изпратилъ своя чичо Мануила Ласкарисъ и началника на своя отредъ Константина Маргаритъ, да огледатъ мѣстностьта и да намѣрятъ найудобенъ пѫть за движението на войската. Макаръ следъ завръщането си отъ огледа и двамата, особено Константинъ Маргаритъ, да увѣрявали императора, че намѣрили удобенъ пѫть, императорътъ не можалъ да постигне цельта си, защото самата мѣстность била неудобна за походъ, а голѣмиятъ студъ и плъзгавиятъ ледъ, който покрилъ цѣлия пѫть, не позволявали спокойно и свободно да се движи войската; а пъкъ известието за недостѫпностьта на крепостьта Цепина за обсада принудило императора да отстѫпи назадъ. Следъ като прекаралъ два дена въ Баткунъ и го опустошилъ, Теодоръ Ласкарисъ се върналъ въ Одринъ и оттамъ отишелъ въ Димотика. Тамъ той оставилъ значителна войска, за охрана на града, като заповѣдалъ на пълководцитѣ всѣкакъ да избѣгватъ сблъсквания съ българитѣ; дори ако последнитѣ нахълтатъ въ никейскитѣ

владения и почнатъ да ги опустошаватъ, да не напущатъ своитѣ позиции; само ако се яви отстрани нѣкой незначителенъ неприятелски отредъ, имъ се позволявало смѣло да ударятъ на него. Като наредилъ така всичко, Теодоръ II Ласкарисъ като миналъ Хелеспонтъ и се спрѣлъ за нѣколко дена, за да награди военачалницитѣ си, следъ рождественскитѣ праздници се завърналъ въ Нимфея [1]).

Новитѣ военни успѣхи на никейския императоръ поставили българския царь отново въ стѣснено положение: неговитѣ очаквания не се оправдали. За Михаила II Асѣнь било повече отъ ясно, че войната съ Никея не е свършена и че, при враждебнитѣ отношения съ Маджарско, би могла да докара печални резултати. Затова на българския царь и на неговото правителство се налагало часъ по-скоро да изгладятъ отношенията си съ маджарския краль. И наистина, следъ августъ 1255 год. отношенията между България и Маджарско се измѣнили отъ враждебни на приятелски. Това споразумение и сближение станало къмъ края на 1255 год. при посрѣдството на руския князъ-бѣжанецъ Ростислава Михайловичъ, синъ на черниговския князъ Михаила Всеволодовичъ, който билъ избѣгалъ въ Маджарско следъ мѫченическата смърть на баща си въ Златната Орда. Маджарскиятъ краль Бела IV (1230—1270) го приелъ на драго сърдце и дори го оженилъ за дъщеря си Анна (въ 1243 год.), като го поставилъ управитель на Славония (1247 г.), а по-сетне (1254 год.) и за пръвъ банъ на Мачва, областъ между рр. Сава и Дрина и планината Цера. Това сближение, както изглежда, не е станало безъ териториални отстѫпки за смѣтка на българскитѣ северозападни области, защото както браничевската, тъй и бѣлградската области около това време влизали въ владенията на Ростислава, съ други думи, тия две български области били формално отстѫпени, ако не непосрѣдно на маджарския краль, то на неговия васалъ Ростислава, който се ползувалъ съ известна самостойность. Освенъ това, сближението на двете държави било скрепено и съ брака на младия, тогава 16—17-годишенъ, Михаила II Асѣнь съ внуч-

[1]) Ibidem, pp. 119, 32—124, 14.

ката на маджарския краль и дъщеря на Ростислава, Мария, сжщо малолѣтна — на 12 години[1]).

Като се обезпечилъ по тоя начинъ съ безопасность откъмъ северозападъ, Михаилъ II Асѣнь, надѣвайки се, може би, на помощь отъ Ростислава (респ. отъ маджаритѣ), решилъ отново да почне войната съ никейцитѣ. Когато се научилъ, че Теодоръ II Ласкарисъ си отишелъ въ Мала Азия, царь Михаилъ II незабавно повикалъ на помощь скититѣ, т. е. куманитѣ[2]), и събраната веднага доста голѣма армия — само броятъ на куманитѣ възлизалъ до четири хиляди — изпратилъ въ тракийскитѣ области по грабежъ и да плашатъ ромеитѣ. Куманитѣ, като се спустнали покрай Одринъ, почнали да грабятъ страната къмъ рѣка Регина и да опустошаватъ околноститѣ на Димотика, чрезъ което предизвикали ромеитѣ. Оставенитѣ при тая крепость никейски пълководци не изпълнили заповѣдьта на своя императоръ. Тѣ излѣзли противъ нахлулитѣ кумани, но били съвсемъ разбити, взети били много пленници, които отпосле били продадени на българитѣ. Известието за нападението на българитѣ въ съюзъ съ куманитѣ къмъ Одринъ и Димотика силно изплашило Теодора II Ласкарисъ, който веднага почналъ да се готви за новъ походъ въ Европа противъ България. Презъ зимата на 1255/56 год. императорътъ сполучилъ да осигури източнитѣ граници на държавата си съ безопасность и да събере голѣма армия. Споредъ думитѣ на Г. Акрополита, той въоржжилъ не само ония, които били на военна служба, но и такива, които никога не сж служили въ войската; той дори повелъ въ походъ и своитѣ ловци. Обаче, печалнитѣ резултати отъ нахлуването на куманитѣ ускорили самия походъ. Щомъ пукнала пролѣтьта

---

[1]) К. Јиречек, Историја Срба, п. т., стр. 228. — П. Никовъ, Българо-унгарски отношения отъ 1257—1277 година. София 1919, стр. 6—62.

[2]) Че тукъ подъ „скити" трѣба да се разбиратъ куманитѣ, а не татаритѣ, личи отъ това, че у Г. Акрополита последнитѣ сж известни подъ името ταχάριοι, τάχαροι и се строго отличаватъ отъ скититѣ и куманитѣ. Вж. п. т., стр. 67—71, 119, 125, 136—137, 144 и 157. — Ср. М. А. Андреева, Очерки по культурѣ византійскаго двора въ XIII вѣкѣ Прага 1927, стр. 53—54.

на 1256 год. той незабавно преминалъ Хелеспонтъ (Дарданелитѣ) и потеглилъ направо противъ куманитѣ, които опустошавали въ това време страната около Виза. Но императорътъ не можалъ да имъ отмъсти, защото тѣ, вѣрни на своята тактика, избѣгали своевременно на бързитѣ си коне, но, все пакъ, много отъ тѣхъ, и дори знатни, били избити. Тогава императорътъ се оттеглилъ и се разположилъ на лагеръ при р. Регина (περὶ τὸν ποταμὸν ὃς Ῥηγίνα καλεῖται, ант. Ergines, сег. Еркене), гдето останалъ да чака, за да се съсрѣдоточи огромната му армия, и следъ това съ всички сили да нападне България)[1].

Между това, царь Михаилъ II Асѣнь, изплашенъ отъ огромната армия на никейския императоръ, а сжщо и отъ намѣренията му, като предчувствувалъ, че не ще бжде въ състояние да устои срещу силитѣ на никейцитѣ, решилъ съ предложение за миръ да предупреди неизбѣжната катастрофа. Какво било положението на българския царь въ дадения моментъ, може да се види отъ следнитѣ думи на византийския историкъ отъ XIV вѣкъ, Никифора Григора: „Началникътъ (ὁ ἄρχων) на българитѣ, когато чулъ за тежкия походъ на императора, почналъ да измжчва сърдцето си съ голѣми страхове и непрестанно да се хвърля отъ една мисъль на друга. Да разреши работата съ война било за него неудобно и съвсемъ невъзможно: 1. поради това, че той нѣмалъ достатъчно войска, която би могла да противостои на такова множество неприятели, снабдени съ тежко и блѣскаво въоржжение, и 2. защото виждалъ, че императорътъ билъ младъ човѣкъ, въодушевенъ отъ жажда за слава, и се стреми енергически къмъ осжществение на своитѣ планове. Поради това той намѣрилъ за необходимо да възобнови предишния договоръ". Споредъ сжщия историкъ, царь Михаилъ се надѣвалъ, че лесно ще може да убеди императора да се примирятъ, едно, защото му билъ близъкъ роднина — шуря, и друго, защото новата измѣна на епирския деспотъ Михаила II го принуждавала, колкото било възможно по-скоро, да замине на западъ и да тури

---

[1]) Acropolita, ib., pp. 124, 25—126, 28. — Gregoras, ib., p. 56, 4—13.

край на деспотовото своеволие[1]). И наистина, надеждитѣ на българския царь се напълно оправдали.

Преговоритѣ Михаилъ II Асѣнь решилъ да поведе при посрѣдството на своя тъстъ, князъ Ростислава, зетя на маджарския краль[2]). Затова той изпратилъ по-рано при императора пратеници, които да уредятъ предварително пристигането на Ростислава вънъ отъ всѣкакви опасности и последниятъ да бѫде приетъ съ честь отъ императора. Така и станало. Теодоръ II Ласкарисъ приелъ пристигналия въ никейския лагеръ при р. Регина Ростислава твърде ласкаво и оказалъ подобаващитѣ почести както нему лично, тъй и на неговата свита, която се състояла отъ „първенцитѣ на българския народъ" (οἱ προύχοντες λαοῦ τοῦ Βουλγαρικοῦ). Мирътъ билъ сключенъ и законно билъ скрепенъ съ клетви отъ страна на императора и на Ростислава, който произнесълъ клетва за себе си и за своя зеть, българския царь[3]). Ето какъ описва самъ Теодоръ II Ласкарисъ въ своето окрѫжно послание, изпратено по случай сключването на тоя миренъ договоръ, по кой начинъ били водени преговоритѣ: „Въ началото на исканията бѣ казано за взимане и даване на пари (т. е. контрибуция била първоначално поставена), защото царското съкровище (τὸ βασίλειον — фискътъ) по божия воля се грижи обикновено да представя голѣми искания спрямо противницитѣ. Обаче, молбата на ловкия мѫжъ къмъ моето царство го принуди да замълчи за тѣхъ; защото привлича силното желание, особено беседата и молбата на мѫжа привлича бащиното любовно чувство къмъ съгласие, именно, защото рускиятъ князъ (ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων), следъ като се закълна, наистина, нарече моето царство баща и господарь на всичко негово. Но поради молбитѣ на тогова и на първенцитѣ на българския народъ, понеже най-добритѣ

---

1) Gregoras, ib., pp. 56, 13—57, 3.

2) Г. Акрополитъ нарича царския тъстъ ὁ Ῥῶσος Οὖρος, въ когото нѣкои историци виждаха сръбския краль Стефана I Урошъ, но който не е никой другъ, освенъ споменатиятъ по-горе князъ Ростиславъ. За това вж. Коп. Jireček въ Archiv f. sl. Phil., XXI (1898), SS. 623—624. — Подробно у П. Никовъ, п. т., стр. 60—61.

3) Acropolita, ib., pp. 126, 29—127, 12.

отъ тѣхъ дойдоха (съ молба) при моето царство, азъ, като човѣкъ, бѣхъ победенъ, виждайки ставащитѣ ежедневно толкова български кръвопролития; оттука азъ бѣхъ подбуденъ въ сърдцето къмъ състрадание и изоставихъ всички искания и къмъ собственитѣ си преди граници въ Спарта и Доратъ окончателно опредѣлихъ земята на западната ромейска страна. Поради това, когато ми се поиска да пристжпя къмъ клетва, азъ открито извършихъ знака на истинската вѣра, като получихъ сжщото отъ страна на отблъскващия"[1]). Колкото и да се старае Теодоръ II да представи тукъ, че мирниятъ договоръ билъ сключенъ по негово благоволение и желание, все пакъ ясно личи отъ думитѣ му, че мирътъ билъ еднакво желателенъ и отъ двѣтѣ страни; съ това се обяснява и неговото особено разположение къмъ Ростислава.

Що се отнася до условията на мирния договоръ, то, споредъ Акрополита, тѣ били: българскиятъ царь, въ лицето на своя пълномощникъ, се задлъжилъ да върне крепостьта Цепина на никейския императоръ, а последниятъ — да пази мира съ българитѣ, при което изрично било казано, че и двѣтѣ страни ще се задоволятъ отъ по-раншнитѣ граници, т. е. каквито тѣ били при Ивана Дука Ватаци[2]). Тия данни напълно се схождатъ съ това, което ни дава самъ Теодоръ II Ласкарисъ въ споменатото окржжно послание: „Отстжпена именно бѣше на моето царство, продължава той, казаната великолепна крепость Цепина, която се намира на върховетѣ на Родопитѣ, около известната планина Книшава (ἡ Κνίσαβα)[3]). Тая

---

[1]) Theodori Ducae Lascaris epistulae CCXVII, editio Nicolai Festae. Firenze 1898. Appendix I, pp. 279—282, подъ надсловъ: Τοῦ αὐτοῦ ἐπαναγνωστικὸν ἀποσταλὲν πρὸς ἐν τῇ Ἐφ, ὅτε ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων ἦλθε εἰς τὸν τοιοῦτον βασιλέα ἱκετεύων λῦσαι τὴν κατὰ τῶν Βουλγάρων μάχην, ἀντιδοῦναι δὲ αὐτῷ τὸ κάστρον τὴν Τζέπαινα. Вж. pp. 280,34—281, 51. — Ср. не съвсемъ точния преводъ на това послание у Г. Баласчевъ въ Минало, кн 5 и 6 (1911), стр. 60—65.

[2]) Acropolita, ib., p. 127, 12—15.

[3]) Едвали може да се приеме, че тая планина Книшава е сжщата оная, която се споменува въ житието на св. Ивана Рилски, защото мѣстонахожденията имъ не се съвпадатъ. Вж. K. Jireček, п. т., стр. 624. — Йор. Ивановъ, Св. Ив. Рилски и неговиятъ монастиръ. София 1917, стр. 12, бел. 2.

знаменита и чутовна крепость, която е обиколена наоколо съ твърде укрепени мѣста, много близки до българскитѣ области, има своитѣ съединения (връзки) по-навжтре отъ ония, които сж подъ нея, най-укрепена, изобщо казано, най-недостжпна, съвършено непревзимаема, — се напада и се побеждава и завладява само отъ ромейската войска, и непредавана завоевава се и се подчинява само отъ нея, — крепость, въ която станаха много и голѣми борби. Защото, кой не се сражавà за нея? Кой още отъ старо време не се обличà въ ризница? Тоя, който я притежава, се побеждава съ превземането ѝ и лишаващиятъ се я нарича най-силна. И защо трѣба много да се говори? Въ нея воинствениятъ Аресъ насочи български и ромейски войски и (произлѣзе) голѣма борба въ нея за нея и смущение поради нея. Мъртвитѣ преди българи чрезъ нея и сега се надѣваха животъ да заживѣятъ (тамъ), а нашата превъзходна войска съ превземането ѝ устрои победно тържество"[1]).

Теодоръ II Ласкарисъ нарича въ посланието си мирния договоръ „великъ даръ, защото билъ отъ Бога и се предава на тѣхъ, божиитѣ хора, като божи даръ, който преди оставаше невидимъ, очертава границитѣ и туря печатъ на цѣлия пай"; а за самата граница императорътъ казва следното: „Дарътъ, т. е. договорътъ, обгражда Сардика (сег. София) и Филиповия градъ (Пловдивъ) откъмъ насъ македонцитѣ, и опредѣля за граница Велбуждъ (Βελεβούσδιον, сег. Кюстендилъ) и присъединява къмъ предишното състояние и знаменитата область (θέμα) скопска и прочутата вранянска, включава Албанонъ (тукъ вѣроятно Елбасанъ) и границата достига до сръбскитѣ предѣли"[2]). Отъ това не съвсемъ ясно опредѣляне на границата все пакъ може да се установи, че Пловдивъ и София оставали въ българска територия, като погранични, обаче, градове, какъвто е билъ и Велбуждъ. Като нова отстжпка на територия трѣба да смѣтаме присъединението на скопската и

---

[1]) Epistulae, ib., p. 281,51-66.

[2]) Ibidem, p. 281, 66—73.

на юлий или презъ първитѣ дни на августъ (въ всѣки случай преди 6)[1]) на 1256 год., при което отъ никейска страна действувалъ главно Г. Акрополитъ, който самъ казва, че съставилъ той договорната грамота и присѫтствувалъ, когато се давали клетвитѣ отъ двѣтѣ страни[2]). Следъ заминаването на Ростислава, Теодоръ II Ласкарисъ останалъ въ лагера си при р. Регина, докато кр. Цепина била предадена на никейскитѣ войски, което ще да е последвало наскоро, защото презъ септемврий сѫщата година императорътъ побързалъ да се яви въ Солунъ, за да уреди окончателно отношенията си спрямо епирския деспотъ Михаила II.

Още императоръ Иванъ Ватаци, както видѣхме по-горе, при усмирението на възстанието на тоя деспотъ въ 1254 год., бѣ придвидилъ въ условията на мира, между другото, и брака на деспотовия синъ Никифора съ дъщерята на Теодора Ласкариса, Мария[3]). Въ дадения моментъ деспотъ Михаилъ II, когато предвиждалъ неособени отрадни сетнини, ако императорътъ навлѣзе въ владенията му съ голѣмата си армия, решилъ да изпълни горното условне на мира отъ 1254 год.. По тоя начинъ той се надѣвалъ да отвлѣче вниманието на императора отъ владенията си и да превари всѣкакви враждебни действия. Съ тая тъкмо цель, още докато Теодоръ II се намиралъ на лагеръ при р. Регина, той изпратилъ жена си Теодора, заедно съ сина си Никифора, при него, за да сключи брачния съюзъ, на който бѣ се съгласилъ преди нѣколко години бащата на императора, а деспотътъ отлагалъ да изпълни. Т. Ласкарисъ приелъ любезно деспотовата жена и, безъ да се бави, потеглилъ за Солунъ, гдето той искалъ да стане тоя браченъ съюзъ. По пѫтя той водѣлъ преговори съ съпругата на деспота. „Теодора, забелязва Г. Акрополитъ, поневоля трѣбало да се съгласи на всички императорови искания защото, намирайки се въ рѫцетѣ му и рискувайки да попадне въ тъмница, тя не

---

[1]) Ibidem, p. 127, 24–27. — Близкиятъ веднага следъ сключването на мира праздникъ е означенъ у Г. Акрополита деньтъ на Преображение Господне, т. е. 6 августъ (с. с.).

[2]) Ibidem, p. 130, 7–9.

[3]) Вж. тукъ по-горе, стр. 445.

е могла да постжпи иначе". Така тя се съгласила да му отстжпи крепость Сервия (сег. Селфидже) при р. Алиакмонъ (сег. Бистрица) и заедно съ нея и гр. Драчъ. За това били направени писмени договори и били изпратени на деспота Михаила II да ги подпише. „Той, споредъ израза на поета, бележи Г. Акрополитъ, „доброволно, поневоля" се съгласилъ съ това, което вече било потвърдено съ клетва, защото искалъ да освободи и да върне сина си и жена си". Когато Теодоръ II пристигналъ въ Солунъ и тамъ отпразднувалъ сватбата на дъщеря си съ Михаиловия синъ, когото почелъ съ титла „деспотъ", получило се известие отъ Азия, че Михаилъ Комнинъ Палеологъ, когото Иванъ Ватаци бѣ назначилъ за командуващъ чуждоземнитѣ войски въ Витиния, измѣнилъ на императора и избѣгалъ при турския султанъ, и че освенъ това татаритѣ силно притѣснявали турскитѣ владения и заплашвали самата империя. Теодоръ II Ласкарисъ, изплашенъ отъ тия неприятни известия, побързалъ да се върне на изтокъ, като взелъ съ себе си цѣлата си армия[1]).

Заминаването на императора отъ Европа дало възможность да се развиятъ нови събития въ България. Ростиславъ, както видѣхме, сполучилъ да постигне цельта си. Обаче намѣсата му въ българскитѣ вжтрешни работи произвела лошо впечатление въ България, особено между болярството. Въ Търново се повдигнало голѣмо негодуване противъ царь Михаила II Асѣня, не само загдето сключилъ такъвъ позоренъ миръ съ императора, но и загдето се поддалъ подъ влиянието на маджарския васалъ — нѣщо, което било за старитѣ български боляри, съвременници на Иванъ Асѣня II, колкото недопустимо, толкова и оскърбително. Доколко е било силно негодуването, може да се сжди по това, че докато Теодоръ II Ласкарисъ се намиралъ още при р. Регина, очаквайки предаването на кр. Цепина, до него дошло известие, какво Ростиславъ го излъгалъ: неговото посрѣдничество за сключването на мирния договоръ било чиста лъжа; че той далъ лъжлива клетва и дохождалъ при императора само за свои интереси; че всичко, каквото той направилъ,

[1]) Acropolita, ib., pp. 132, 30—133, 18.

е само една измама, и при това той ималъ благовиденъ предлогъ, както казвали, да наруши клетвата, именно това, че зеть му, българскиятъ царь, не приемалъ мира на такива условия. Въпрѣки това, че близкитѣ на императора го убеждавали и увѣрявали, какво това не е истина, защото Ростиславъ, казвали тѣ, не за себе си само, но и за своя зеть, българския царь, далъ клетва, и че не е възможно, щото единъ християнинъ да изпадне въ такова вѣроломство, Теодоръ II Ласкарисъ твърдѣлъ, че страсть за пари го (Ростислава) докарала дотамъ, че той се решилъ на такова безчестно дѣло, и че не само не спечелили обичьта на българитѣ, но и напусто харчили толкова много пари. А когато императорътъ се обърналъ лично къмъ присжтствуващия тамъ Георги Акрополитъ съ въпросъ, какво ще каже по това известие, последниятъ отговорилъ: „Азъ съмъ на сжщото мнение, както и другитѣ, и мисля, че казаното е по-скоро лъжа, отколкото истина. Ако пъкъ Ростиславъ, както понѣкога става въ нѣкои случаи, се бѣ решилъ да даде лъжлива клетва, като отъ по-рано намислилъ да ни измами, то той ще има божеството за свой противникъ, а не ние — за своята истина и справедливость ще го имаме за защитникъ"[1]).

Георги Акрополитъ по-нататъкъ нийде не споменува въ своята история, дали въпросното известие, което съобщилъ императорътъ, се оказало истинско; това тъкмо мълчание негово показва, че то не е било вѣрно, защото както неговото мнение, тъй и онова на другитѣ велможи, се потвърдило; въ противенъ случай той непремѣнно би отбелязалъ това[2]). Наистина, Г. Акрополитъ, споменувайки за смъртьта на Михаила II Асѣнь, представя го като такъвъ, „който питаелъ голѣма вражда къмъ своя зеть — императора и къмъ ромеитѣ"[3]), а на друго мѣсто той казва, че императоръ Теодоръ сполучилъ да има миръ съ българитѣ само следъ избирането на Кон-

[1]) Ibidem, pp. 128, 19—129, 22.

[2]) Ср. П. Никовъ, каз. съч., стр. 80, бел. 3, който счита, че известието, получено отъ императора, било вѣрно и поради това не се решилъ да съобщи за заемането на Цепина отъ никейцитѣ: иначе той би трѣбало да опровергава и изказаното отъ него мнение по въпроса.

[3]) Acropolita, ib., p. 152, 1—3.

стантина Тиховъ за български царь и следъ оженването на последния за императоровата дъщеря Ирина [1]). Обаче първото известие се отнася къмъ времето преди регинския миръ, а второто произлиза не поради враждата на царь Михаила II къмъ Теодора Ласкарисъ, а поради събитията, които станали въ България наскоро следъ сключването на мира. Както и да било, но всичкитѣ политически несполуки на Ирининото правителство: безрезултатниятъ съюзъ съ Дубровникъ въ 1253 год., безбойнитѣ окупирания на българскитѣ юго-западни земи отъ Ивана Ватац презъ 1254 год., несполучливиятъ опитъ на Михаила II Асѣнь да си отвоюва обратно тия земи следъ смъртьта на Ивана Ватаци, най-сетне завладяването на Родопската область Ахридосъ отъ Теодора II Ласкарисъ въ 1255 год. и възстановяването на властьта на никейския императоръ въ юго-западнитѣ български области — послужили твърде много на опозицията, за да засили агитациитѣ си въ страната противъ Ирина и нейния синъ. Отъ друга пъкъ страна, бракътъ на Михаила II Асѣнь съ дъщерята на маджарския васалъ, мачванския банъ Ростислава, чрезъ който се отварялъ широкъ пѫть на чуждото влияние въ България, а главно крайно позорниятъ регински миръ съ Теодора II Ласкарисъ, сключенъ тъй безсъвѣстно отъ сѫщия Ростиславъ въ края на юлий или първитѣ дни на августъ 1256 год.[2]), дали на опозицията, която за всички тия несполуки обвинявала царица Ирина и сина ѝ, достатъчни основания да се реши да произведе държавенъ превратъ, за да премахне тия сѫдбоносни за България личности.

Начело на тоя превратъ застаналъ тъкмо севастократоръ Калоянъ, царевиятъ пръвъ братовчедъ, който „съ знанието на нѣкои търновски жители", следов., съставено било цѣло съзаклятие, сполучилъ презъ есеньта на 1256 год. да нарани смъртно нейде вънъ отъ Търново Михаила II Асѣнь, който веднага умрѣлъ. Следъ това Калоянъ, съ помощьта на привърженицитѣ си, успѣлъ да се въдвори въ столицата, взелъ (завладѣлъ) съпругата на убития царь и „ималъ намѣрение да

[1]) Ibidem, pp. 152, 12—153, 3.
[2]) П. Никовъ, каз. съч., стр. 77—78.

присвои властьта надъ българитѣ“[1]). Отъ тия думи на Г. Акрополита едвали може да се заключи, че севастократоръ Калоянъ е билъ прогласенъ за царь веднага следъ убийството на Михаила II Асѣня и въдворението си въ Търново, защото той ἔδοξε — „ималъ намѣрение да си присвои властьта надъ българитѣ“, но не успѣлъ да извърши това, поради последвалитѣ наскоро събития. Неговата и на привърженицитѣ му първа и главна цель била да избавятъ България отъ злополучното управление на Михаила II Асѣня, така че на първо време всичкото имъ внимание било съсрѣдоточено въ борбата противъ противницитѣ имъ, която, несъмнено, е продължавала, па и събитията се развивали съ такава голѣма бързина, че нѣмало е възможность да се събере болярскиятъ съборъ, за да си даде гласа. Освенъ това, имало е опасность и отвънъ, защото новото правителство, начело съ Калояна, е отхвърлило, разбира се, регинския миръ, и нито скопската, нито вранянската области не били отстѫпени на никейцитѣ, защото първата, а, следов., и втората, владѣелъ Константинъ Тиховъ преди и следъ избирането му за царь, поне до 1263 год., както ще видимъ по-нататъкъ, и поради това главно не могли да се закрепятъ добритѣ отношения между никейския императоръ и българитѣ. Ние бихме очаквали, че Теодоръ II Ласкарисъ ще се възползува отъ новото размирно положение въ България,

[1]) Acropolita, ib., p. 152, 1, 4—6: Ὁ μὲν οὖν τῶν Βουλγάρων ἄρχων, ὁ γυναικάδελφος αὐτοῦ Μιχαήλ . . . πρὸς τοῦ πρωτεξαδέλφου αὐτοῦ Καλιμάνου καιρίαν πληγεὶς εἰδήσει καί τινων οἰκητόρων Τρινόβου, ἔξω που τοῦ τοιούτου διάγων ἄστεος, εὐθὺς τεθνήκει. ὁ δὲ φονεύσας αὐτὸν Καλιμᾶνος τὴν ἐκείνου λαβὼν γαμετὴν ἔδοξε τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν σφετερίσασθαι. И тъй, споредъ Г. Акрополита, убиецътъ на Михаила II Асѣнь носилъ име Калиманъ, което едвали може да се приеме. Това име е, както видѣхме, маджарско и го е носилъ по-голѣмиятъ синъ на Иванъ Асѣня II отъ маджаркинята Мария или Анна. Да е носилъ сѫщото име и неговиятъ първъ братовчедъ, едвали е допустимо, защото последниятъ не е ималъ никакви роднински връзки съ маджарския кралски родъ. Тукъ, очевидно, има нѣкоя бъркотия у Г. Акрополита или пъкъ той умишлено не е искалъ да го нарече съ ромейското име Καλοιωάννης. Поради това, предложението тукъ вм. Калиманъ да се чете Калиянъ или Калоянъ се явява твърде правдоподобно, а оттукъ и приемливо. Несъмнено, той е носилъ името на своя знаменитъ чичо-дѣдо царь Калояна Вж. В Н. Златарски, Боянскиятъ надписъ, п. т., стр. 14 сл.

за да възобнови войната; обаче той не билъ въ състояние да стори това, защото, както видѣхме, отъ Солунъ той трѣбало да бърза въ Мала Азия съ цѣлата си армия поради опасность откъмъ татаритѣ; а пъкъ настаналитѣ следъ смъртьта на царь Михаила II Асѣнь вжтрешни безредици и борби правили българитѣ съвсемъ безопасни за никейскитѣ владения на полуострова. Опасностьта, обаче, идвала отъ друго мѣсто, отгдето Калоянъ, можеби, съвсемъ не очаквалъ.

Щомъ се научилъ за държавния превратъ на Калояна, Ростиславъ, повиканъ тайно, можеби, на помощь отъ дъщеря си, за да я освободи отъ ржцетѣ на убийцитѣ на съпруга ѝ, въ началото на 1257 год. той се явилъ предъ Търново съ войски. Това било голѣма изненада за севастократоръ Калояна. Неприготвенъ, за да окаже какъвто и да било отпоръ, и обвиняванъ за усложнението на вжтрешнитѣ размирици, Калоянъ билъ принуденъ да напустне столицата и да търси срѣдства за борба съ мачванския банъ. Обаче противницитѣ му, които се домогвали да го убиятъ, макаръ той и да се мѣстилъ отъ мѣсто на мѣсто, успѣли да постигнатъ цельта си: Калоянъ следъ това изчезва отъ историческата сцена и, вѣроятно, е билъ убитъ[1]. Но Ростиславъ, който е ималъ намѣрение, очевидно, да унищожи Калояна и да реставрира Ирина и снаха ѝ, не можалъ и следъ това нищо да направи. Боляритѣ отъ партията на Коломана, които презъ краткото управление на Калояна сполучили да вематъ властьта здраво въ ржцетѣ си, не само отказали да го пустнатъ въ Търново, но му и оказали силенъ отпоръ, защото въ постжпката на Ростислава, когото мразѣли за неговата безчестна сдѣлка при сключването на позорния регински миръ, тѣ виждали явно желание да се намѣси въ вжтрешнитѣ работи на България и да извлѣче отъ българскитѣ размирици нѣкоя по-голѣма полза за себе си, така че, следъ като сполу-

---

[1]) Макаръ Калоянъ II и да е умрѣлъ отъ насилствена смърть, все пакъ неговото име не е споменато въ Синодика, както името на баща му, защото църквата е гледала из него като на братоубиецъ, чието име, както имената на царь Ивайло и севастократоръ Петра, не се позволявало да се произнася въ недѣля на православието, наредъ съ имената на ония, които били праведни и умрѣли съ заслуги къмъ църквата.

чилъ да отнеме дъщеря си, той трѣбало да напустне околноститѣ на Търново и да се върне въ владенията си[1]). Не по-малко повлияло за оттеглянето му отъ българската столица и появяването на другъ единъ претендентъ на българския престолъ, както ще видимъ по-долу, който, въ всѣки случай, би се противопоставилъ на Ростислава на законно основание.

Повечето нови историци пишатъ, че Ростиславъ нападналъ на Търново, превзелъ го и се прогласилъ за български царь[2]). Обаче Г. Акрополитъ, едничкиятъ изворъ, който говори за явяването на Ростислава предъ Търново, не споменува нищо подобно[3]); а пъкъ да се мисли, че Ростиславъ считалъ своето безбойно преминаване съ войскитѣ си презъ Северна България като покорение на последната, което да му е давало право на българската корона, едвали е възможно, защото въ такъвъ случай той не би се задоволилъ само съ отнемането на дъщеря си, и при тогавашното разбъркано положение въ страната, и разполагайки съ достатъчно военни сили, би се решилъ на по-смѣли действия, а между това Ростиславъ, като виждалъ, че неговото оставане предъ Търново било безцелно и безполезно за Ирина и нейнитѣ привърженици, съ отнемане на дъщеря си счелъ за постигната крайната си цель. Наистина, нѣкои западно-европейски известия наричатъ Ростислава dux Bulgarorum и дори imperator Bulgarorum, защото самъ той се наричалъ така,

---

[1]) Acropolita, ib., p. 152, 8—12. — Какво е станало въ това време съ царица Ирина, не се знае. Споредъ Синодика (по изданието на Г. М. Попруженко, стр. 88, § 118), тя приела монашество и била наречена Ксения, обаче, кога и доброволно ли, или насила, остава неизвестно. Макаръ личностьта й следъ убийството на сина й и да не изпъква нийде, все пакъ тя не ще да е попаднала въ ръцетѣ на Калояна II и, по всѣка вѣроятность, е успѣла да избѣга при зетя си Мицо, а къмъ края на живота си да се е покалугерила. Също така остава неизвестна сѫдбата на севастократоръ Петра.

[2]) Вж. П. Никовъ, каз. съч., стр. 66—68.

[3]) Обикновено се посочватъ думитѣ на Акрополита, ib., p. 152, 8—9: ὁ Ῥῶσος Οὖρος μετὰ στρατευμάτων ἐπελθὼν τῷ Τρινόβῳ, но гл. ἐπέρχομαι съ дат. пад. значи „неочаквано пристигамъ, явявамъ се нѣкѫде", въ враждебенъ смисълъ „настѫпвамъ", дори „нападамъ", но той не значи „превземамъ".

както се види отъ една негова грамота [1]). Обаче, нито едно отъ тия известия не дава основание да се предполага дори, че той е присвоилъ тая титла, когато се е намиралъ още предъ Търново. П. Никовъ основно доказа, че тая титла Ростиславъ почналъ да носи само следъ 1257 год.[2]), а сжщо, че той нито е влизалъ въ Търново, нито е ставалъ търновски царь [3]), но ние не можемъ да се съгласимъ съ него, че Ростиславъ, присвоявайки си посочената титла, е ималъ нѣкакви дори претенции да завземе българския престолъ, защото нищо не му е давало такова право. По тоя въпросъ мнението на маджарския историкъ Гюла Паулеръ, споредъ насъ, стои по-близо до истината, именно, че Ростиславъ, връщайки се отъ Търново, използувалъ случая да окупира една значителна часть отъ българската територия, съседна на неговитѣ владения, като награда за своя походъ до българската столица[4]), и това, собствено, му е дало право да се нарича, споредъ тогавашнитѣ обичаи, dux Bulgarorum или imperator Bulgarorum, както и Яковъ Светославъ по-късно прие сжщата титла и по сжщата причина [5]).

Едновременно съ акцията на Ростислава и съвсемъ независимо отъ нея, другиятъ зеть на Иванъ Асѣня II и Ирина, нѣкой-си Мицо[6]), който е билъ областенъ управитель и чиито владения се намирали около Месемврия, не се забавилъ, може-би по подбуда на Ирина и нейнитѣ привърженици, да се прогласи за български царь по женска линия на Асѣневия родъ, защото следъ смъртьта на Михаила II Асѣнь, който следъ себе си не оставилъ наследникъ, и следъ убийството на сева-

---

[1]) П. Никовъ, каз. съч., стр. 70 и 191, № 1.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 70—72.

[3]) Пакъ тамъ, стр 73—77.

[4]) Г. Паулеръ, Българскитѣ военни походи на Стефана V. СбНУКн. кн. V (1892), стр. 431.

[5]) П. Никовъ, п. т., стр. 136—139. — Вж. тукъ по-долу.

[6]) Мицо е билъ жененъ, вѣроятно, за Мария, първата дъщеря на Иванъ Асѣня II отъ Ирина. — Самото име е умалително отъ Димитъръ, а не отъ Михаилъ, както нѣкои го считатъ. — Вж. П. Никовъ, каз. съч. стр. 52—53.

стократоръ Калояна, се прекжсвала Асѣневата династия по мжжка линия[1]). За тоя узурпаторъ-царь, Пахимеръ ни разказва следното: „Тоя Мицо... бѣше зеть на Асѣня по дъщеря и баджанакъ на Теодора Ласкарисъ. А Асѣнь бѣше оня, за когото се разказва, че се срещналъ съ императоръ Ивана Дука и заедно съ него нападналъ на запада, бидейки образецъ на всѣко благородство. Когато оня (Асѣнь) се поминалъ и тоя (Мицо), като българинъ, приелъ властьта надъ българитѣ, случвало му се да има спрѣчквания съ императора и дори често да враждува и воюва съ ромейски войски; случвало му се сжщо да се спрѣчква и съ много български велможи (μεγιστᾶνες) и да изпада въ неприятни размирици. Поради това, подбуждани отъ зависть къмъ него, тѣ се наклонили къмъ Константина"[2]). Отъ тоя пасажъ ясно личи, че Пахимеръ не е билъ добре осведоменъ за работитѣ въ България. Преди всичко, той счита Мицо за непосрѣденъ приемникъ на царь Ивана Асѣня II, защото той не знае, очевидно, нито за Коломана Асѣнь, нито за Михаила II Асѣнь, нито за държавния превратъ на севастократоръ Калояна. По-точенъ, въ това отношение, се явява другиятъ византийски историкъ отъ XIV вѣкъ, Никифоръ Григора, който за даденото време изключително се е ползувалъ отъ Пахимера[3]) и пише следното: „Управительтъ на България, Асѣнь, шуреятъ на императоръ Теодора, умрѣлъ, а синъ, който да бжде, споредъ обичая, приемникъ на неговата власть, отъ него не останалъ, тъй че станало нужда, следов., по втория, споредъ пословицата, способъ за плуване, тя да премине върху неговия зеть по сестра, Мицо"[4]). Тукъ подъ името Асѣнь може

[1]) Acropolita, ib., p. 152, 12—13. — Gregoras, ib., p. 60, 3 sqq.

[2]) Pachymeres, ib., p. 349, 3—13. — Последното изречение гласи: ταῦτ'ἄρα καὶ τούτῳ διαφθονούμενοι πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον... ἀποκλίνουσιν, което се превежда: „Затова отъ ненависть къмъ него тѣ се наклонили къмъ Константина" (П. Никовъ, п. т., стр. 20). Но гл. διαφθονέω не значи „ненавиждамъ", „мразя", а „завиждамъ" отъ сжщест. ὁ φθόνος — зависть, стгр. διαφθονέομαι значи или „азъ съмъ предметъ на зависть" или „азъ съмъ изпълненъ, подбутнатъ отъ зависть", затова διαφθονούμενοι ние превеждаме „подбудени отъ зависть къмъ него".

[3]) Вж. П. Никовъ, п. т., стр. 25—28.

[4]) Gregoras, ib., p. 60, 4—9. Тукъ подъ израза δεύτερος πλοῦς, послов. буквално значи „второ, друго плуване"; имало два вида плуване: съ платна

да се разбира само Михаилъ II Асѣнь, защото той е билъ шурей на Теодора II Ласкарисъ, билъ е вече жененъ, но не оставилъ наследникъ, когато Коломанъ Асѣнь, сжщо шурей на Теодора II Ласкарисъ, който е умрѣлъ на дванайсеть години, не е билъ жененъ и затова не е могълъ да има изобщо наследникъ, тъй че, споредъ Н. Григора, Мицо е билъ непосрѣденъ приемникъ на Михаила II Асѣнь, следов., и той не знае нищо за държавния превратъ на Калояна.

При какви обстоятелства Мицо е приелъ властьта, Пахимеръ не съобщава; той дори не казва, успѣлъ ли е Мицо да влѣзе и се въдвори като царь въ Търново, когато отъ думитѣ на Н. Григора излиза, че Мицо се настанилъ въ Търново, гдето той билъ обсаденъ отъ Константина Тиховъ и отгдето трѣбало да бѣга съ жена и деца въ Месемврия. Обаче, това сж лични съображения на Н. Григора, които нѣматъ никакво историческо значение. Но и това, което по-нататъкъ Пахимеръ съобщава за Мицо, ясно сочи, че той е объркалъ Мицо съ Михаила II Асѣнь, защото само последниятъ е ималъ спрѣчквания съ императора и е воювалъ съ ромейски войски, но не и Мицо, който се е намиралъ въ мирни отношения съ императора, подъ покровителството на когото той, въ края на краищата, както ще видимъ, прибѣгва; а пъкъ въ спрѣчкванията му съ българскитѣ боляри и въ неприятнитѣ размирици, въ които изпадналъ не Мицо, а Михаилъ II Асѣнь, трѣба да видимъ именно държавния превратъ на севастократоръ Калояна, за който ни съобщава, както видѣхме, Г. Акрополитъ, който, отъ своя страна, нищо не споменува за Мицо изобщо. Затова и твърдението на Пахимера, какво българскитѣ боляри отъ завистъ преминали на страната на Константина, остава безпредметно. Но, отъ друга пъкъ страна, до Пахимера, очевидно, сж дошли сведения, че Мицо е ималъ разправии съ българскитѣ боляри, които не отъ завистъ къмъ него не му позво-

---

и съ лопати; когато нѣма попжтенъ вѣтъръ, прибѣгвало се къмъ лопатитѣ. Пословицата тукъ е приведена въ смисълъ, че понеже по мжжка линия нѣмало наследникъ, то трѣбало да се прибѣгне къмъ лица, които имали право за наследство по женска линия, какъвто се явявалъ Мицо, зеть на Иванъ Асѣня II по дъщеря отъ Ирина.

лили да влѣзе въ Търново, а загдето той незаконно се прогласилъ за царь, като не зачелъ тѣхното право да избиратъ царь[1]). Но тѣ не сж могли да го признаятъ за царь още и затова, защото това би значило да се даде възможность отново да изпъкнатъ царица Ирина и нейнитѣ привърженици, на които Мицо, очевидно, се е опиралъ. Освенъ това, ако може да се вѣрва на думитѣ на Н. Григора, Мицо „билъ мжжъ лениво и изнѣженъ, така че изгубилъ малко по малко уважение дотолкова, че народътъ не придавалъ никаква цена на разпоредбитѣ му“[2]). За да му противопоставятъ законенъ царь, българскитѣ боляри, споредъ Г. Акрополита, се събрали въ Търново на съветъ и избрали за царь по законенъ редъ Константина, синъ на Тиха[3]), който дотогава билъ управитель

---

[1]) Вж. П. Никовъ, каз. съч., стр. 47—48.

[2]) Gregoras, ib., p. 60, 9—12.

[3]) Така стои у Г. Акрополита (ib., p. 152, 14: τὸν τοῦ Τοίχου υἱὸν Κωνσταντῖνον. — Ср. p. 154, 3—4). — Г. Пахимеръ, обаче, като говори за дъщеритѣ на Теодора II Ласкарисъ, споменува, че една отъ тѣхъ била омжжена за „българския управитель Константина Тихъ“ (ib., p. 36, 1—2: τῷ Βουλγαρίας ἄρχοντι Κωνσταντίνῳ τῷ Τεἰχῳ), а Н. Григора право обяснява думитѣ на Пахимера, че Тихъ било презимето на Константина (ib., p. 61, 13: Κωνσταντῖνος ὄνομα, Τοῖχος ἐπώνυμον; също и на p. 61, 15—16 и p. 63, 7—8: Κωνσταντῖνος ὁ Τοῖχος). Но и у Пахимера трѣба да има нѣкое недоразумение въ смисълъ, че като не подозиралъ или просто не знаелъ, че има българско име Тихъ (отъ Тихота, Тихомиръ, Тихославъ), счелъ го за презиме, или по-право Григора го така изтълкувалъ. Затова ние приемаме думитѣ на Г. Акрополита за по-вѣрни още и затова, че той е билъ съвременникъ на царь Константина и несъмнено по-добре е знаелъ не само потеклото на последния, но и изобщо събитията, които сж ставали въ България. Освенъ това, отъ думитѣ на Н. Григора излиза, че Константинъ не билъ избранъ, а по-скоро се натрапилъ за царь. „Като видѣлъ, пише той, че властьта на българитѣ изпаднала въ лоши ржце, той (Константинъ) възсталалъ противъ нея; и като привлѣкълъ къмъ себе си простия народъ и колкото имало знатни и отборни отъ народа, съ съгласието на всички тѣхъ, прогласилъ се за владѣтель“ (ib., p. 60, 14—18). Тукъ Григора, очевидно, е объркалъ фактитѣ, защото, както видѣхме по-горе, не Константинъ Тиховъ, а севастократоръ Калоянъ възставалъ противъ властьта; ясно е, че това сж собствени негови домисли, които нѣматъ за насъ значение. Пахимеръ, като пише, че българскитѣ боляри отъ завистъ къмъ Мицо се наклонили къмъ Константина (ib., p. 349, 11—14), т. е. тѣ отхвърлили узурпатора и избрали Константина, стои по-близо до известието на Г. Акрополита,

на скопската область и се намиралъ въ приятелски отношения, както видѣхме, съ севастократоръ Калояна; той нѣмалъ никакви роднински връзки съ Асѣневия родъ[1]) и билъ въ роднинство по майка съ сръбския кралски родъ, както това се види отъ неговата грамота, дадена на скопския мънастиръ св. Георги на Виргино (а споредъ нѣкои Вирпино) бърдо въ Черногорията, гдето той нарича Стефана Немань „дѣда царства ми“[2]).

че „българскитѣ първенци (οἱ προύχοντες) се събиратъ на съветъ и решили, щото Константинъ, синъ на Тиха, да поеме властьта надъ тѣхъ“ (ib., p. 152, 13—15). И тъй, Константинъ не се е налагалъ, а билъ избранъ отъ българскитѣ боляри за царь.

[1]) Acropolita, ib., p. 152, 14. — Pachymeres, ib., p. 349, 13—18. — Gregoras, ib., p. 60, 12 sqq.

[2]) Вж. Г. А. Ильинскiй, Грамоты болгарскихъ царей, стр. 15, редъ 11. — Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 581: стаго Симешна Немана дѣда цр҃ств ми. — Л. Ковачевич, Жене и деца Стефана Првовенчаног (Глас срп Кр. Академије, кн. LX (1901), стр. 51—53) се опита да отнесе думитѣ дѣда цр҃ств ми къмъ следнитѣ: отца цр҃ѣ, но ако той се бѣ обърналъ къмъ стереотипното издание на грамотата, той би се убедилъ, че такава връзка не е възможно да се направи, защото цѣлиятъ изразъ: стаго ... цр҃ств ми е поставенъ между срѣдни точки, както и другитѣ собствени имена на царе, а това показва, че въпроснитѣ думи трѣба да се отнесатъ само къмъ Симеона Немань. Впрочемъ, това се потвърдява и отъ думитѣ на Пахимера, който казва, че „Константинъ водѣлъ рода си наполовинъ отъ сърбитѣ“ (ib., p. 349, 13—14: ἐκ Σέρβων ἐξ ἡμισείας τὸ γένος ἔχοντα). Че той по мжжка линия билъ отъ български родъ, се вижда и отъ думитѣ на Н. Григора, който го нарича право българинъ (ib., p. 60, 12—13: ἦν δέ τις ἐν Βουλγάροις ἐπίσημος τηνικαῦτα). — К. Иречекъ, който приема името Тихъ за презиме, като счита, че Тихъ е съкратено Тихомиръ, Тихославъ, предполага, че споредъ писмата на Димитрия Хоматиана (edit. Pitra, p. 263, nr. 69), това име било въ употрѣба у първенцитѣ на скопската область. „Нѣкой-си, пише той, архонтъ Иванъ Тихомиръ (Ἰωάννης Τειχομοιρός) и царскиятъ чиновникъ (βασιλικός) Константинъ били заграбили (ок. 1200 г.) имота на двама малолѣтни братя, които поради това по-късно, когато порастнали, повдигнали тжжба противъ Тихомировитѣ синове предъ деспотъ Теодора (1217 г.). Не е невъзможно, щото Немань да е омжжилъ една отъ дъщеритѣ си за тогова Тихомира отъ Скопие, както и дъщерята на неговия синъ Стефана била омжжена за албанеца Димитра“ (вж История Срба, I, стр. 232). Въпросниятъ документъ е цѣлъ издаденъ отъ П. Никовъ. Материяли за срѣдновѣковната история на България, стр. 6—7, 11—15. Думата βασιλικός П. Никовъ, обаче, приелъ за собствено име, когато тя значи царски чиновникъ, който се назначавалъ да надзирава и управ-

2. ОТНОШЕНИЯТА КЪМЪ МАДЖАРСКО И ВИЗАНТИЯ ПРИ ЦАРЬ КОНСТАНТИНЪ АСѢНЯ

Съ избирането на Константина Тиховъ за царь и пристигането му въ Търново билъ нанесенъ съкрушителенъ ударъ на боляритѣ, противници на Асѣневия родъ; обаче съ това не била отстранена опасностьта откъмъ последнитѣ, защото положението на новоизбрания царь не е могло да се смѣта за напълно закрепено; ако той, споредъ думитѣ на Н. Григора, „надминавалъ другитѣ по дълбокото си благоразумие и тѣлесната си сила", а следов., и претендента-узурпаторъ Мицо, то последниятъ колкото и да билъ неспособенъ да бѫде царь, все пакъ той притежавалъ едно предимство предъ новия царь съ това, че билъ зеть на знаменития царь Иванъ Асѣня II, макаръ и отъ втория му бракъ съ Ирина, — предимство, което несъмнено давало на Мицо наследствено право да се домогва по женска линия до българския престолъ, и ако боляритѣ и да отказали да го признаятъ за царь, все пакъ той при удобенъ случай не ще се забави да се опита да използува това си право, още повече, че партията на Ирининитѣ привърженици все още сѫществувала и е държала несъмнено страната на узурпатора. Затова, за да могатъ да представятъ своя избраникъ предъ Мицо съ еднакви роднински връзки съ Асѣневия родъ и по тоя начинъ да го закрепятъ на престола, българскитѣ боляри въ Търново още въ сѫщата 1257 година се обърнали къмъ никейския императоръ Теодорѫ II Ласкарисъ и му предложили приятелство и съюзъ на условие, той да

лява недвижимитѣ императорски имоти, дворцитѣ, конфискувани имоти; вж. В. Н. Златарски, История на българската държава, т. II, стр. 8, бел. 1. Тая съпоставка на Иречека, която се явява твърде правдоподобна, защото, споредъ Н. Григора, Константинъ произлизалъ отъ знатенъ родъ (ἐπίσημος), не противоречи на Акрополитовото твърдение, че Константинъ билъ синъ на Тиха, име, което е носѣлъ единъ отъ синоветѣ на Ивана Тихомиръ. Нѣма съмнение, че когато българскитѣ боляри сѫ избирали Константина за царь, тѣ сигурно сѫ имали предвидъ не само това, че той, споредъ думитѣ на Н. Григора, „надминавалъ другитѣ съ дълбокото си благоразумие и съ тѣлесната си сила" (Ib., p. 60, 14—15), но и неговия знатенъ произходъ и роднински връзки съ сръбския кралски родъ.

даде първата си дъщеря Ирина[1]), т. е. внучката на Иванъ Асѣня II, за жена на царь Константина, съ когото тя да встѫпи въ законенъ бракъ, а Константинъ, отъ своя страна, се обещавалъ да се разведе съ първата си жена, отъ която, очевидно, не е ималъ деца[2]). Тоя бракъ, освенъ че Константинъ чрезъ него влизалъ въ роднинство съ Асѣневия родъ, ималъ и друго значение за него: ако никейскиятъ императоръ даде дъщеря си на Константина, то той eo ipso го признавалъ за законенъ царь на България, и се отнемала всѣка възможность у Мицо да търси подкрепа и помощь отъ Никея.

Предложението било прието на драго сърдце отъ Теодора II Ласкарисъ, едно, защото той се осигурявалъ съ миръ откъмъ Европа предвидъ на събитията, които тогава ставали въ Мала Азия, и друго, защото чрезъ тая женитба той се сдобивалъ и съ други не по-малки изгоди за себе си: като ставала дъщеря му българска царица, той получавалъ възможность чрезъ нея винаги да прокарва влиянието си върху вѫтрешнитѣ работи на българското царство и да отстранява всѣка опасность откъмь българитѣ. Сватбата на българския царь съ Ирина, както изглежда, още въ края на 1257 год. била изкарана въ Търново, при което Константинъ получилъ още името Асѣнь и по тоя начинъ станалъ продължитель на Асѣневия родъ по женска линия. Заедно съ брачния съюзъ билъ сключенъ и миренъ договоръ между Никея и Търново, по който Константинъ се задлъжавалъ въ знакъ на своята обичь къмъ втората си съпруга и като залогъ за мира, да изпрати първата си жена при императоръ Теодора II Ласкарисъ въ Никея,

---

[1]) Споредъ N. Gregoras, ib., p. 61, 14 sqq., тя се наричала Теодора и била втора дъщеря на Теодора II Ласкарисъ, което не е вѣрно, защото сестритѣ на Ирина, Теодора и Евдокия, останали моми следъ смъртьта на баща си и били омѫжени по-сетне отъ Михаила VIII Палеологъ (вж. тукъ по-долу .

[2]) Acropolita, ib., p. 152, 15—22. — Pachymeres, ib., p. 349, 14—18, казва, че Константинъ взелъ за жена внучката на Иванъ Асѣня II „следъ като я изпратилъ Иванъ". Кого той разбира подъ тоя Иванъ, не казва. Не е ли това грѣшка вм. Теодоръ II Ласкарисъ, защото Ирина е била негова дъщеря, и само той е могълъ да я изпрати, както ще видимъ по-долу. — Gregoras, ib, p. 61, 2 sqq.

което веднага било изпълнено. „Така стояха работитѣ на българитѣ, завършва Г. Акрополитъ разказа си, и по такъвъ начинъ императоръ Теодоръ се сдоби съ миръ откъмъ тѣхъ, и работитѣ се успокоиха и отъ деветѣ страни“ [1]).

Следъ като се закрепилъ по тоя начинъ на престола, царь Константинъ Асѣнь не се забавилъ да се погрижи за възстановяване единството на държавата. Съ избирането си за български царь той присъединявалъ къмъ нея цѣлата скопска область или, както самъ Константинъ я нарича въ споменатата си грамота, долнѧѩ зем҄лѧ, която, както се каза, се била така сѫщо отцепила отъ българското царство заедно съ срѣдешката область и се управлявала отъ него презъ царуването на Михаила II Асѣнь, защото, доколкото засега е известно, тая область не бѣ преминала следъ 1246 год. подъ властьта нито на никейския императоръ, нито на епирския деспотъ [2]). Това най-добре се види отъ неговата грамота, въ която той се явява пъленъ неинъ господарь и потвърдява, когато той лично дошелъ тамъ, всички имоти на мънастиря св. Георги на Виргино бърдо [3]). Едновременно съ скопската область къмъ царството се присъединила и признала властьта му и срѣдешката область, която се бѣ отцепила, когато севастократоръ Калоянъ, както видѣхме, се бѣ отказалъ да признава властьта на Ирина и нейния синъ, затова и въ Боянския надписъ е казано, че изографисването на църквата презъ 1259 год. е станало „при българско царство“, т. е., когато сѫщата область отново поч-

---

[1]) Acropolita, ib., pp. 152, 15—153, 3. — П. Никовъ, каз. съч., стр. 85. — N. Gregoras, ib., p. 61, 14—17.

[2]) Наистина, Акрополитъ, като говори за похода на Ивана Ватаци презъ 1246 год. въ юго-западнитѣ български земи, прибавя и Скопие къмъ градоветѣ-крепости, които тогава се покорили на императора (вж. ib., p. 78, 20); обаче, следъ като императорътъ заминалъ за Мала Азия, нѣкои отъ тѣхъ отново ще да сѫ се отметнали, защото презъ походитѣ на Ивана Ватаци въ 1254 г. и на Теодора II Ласкарисъ въ 1255 г., властьта на никейския императоръ и на деспота епирски на северъ се простирала не по-далечъ отъ Прилепъ или Велесъ (вж. ib., pp. 91, 24—92, 1; 143, 7—22).

[3]) Г. А. Ильинскiй, п. т., стр. 15, р. 5. — Йор. Ивановъ, п. т., стр. 581: съшъшю цр҄ь ми въ Долнѧѩ земл҄ѧ . ѡбрѣтє цр҄ь ми манастирь и пр.

нала да признава властьта на търновския царь[1]). Царь Константинъ Асѣнь ще да е обходилъ и тая область веднага следъ присъединението ѝ и посетилъ крепость Бояна въ владенията на Калояна. Тамъ той видѣлъ построената, но не изографисана още отъ последния църква и се разпоредилъ отъ благодарность, загдето неговиятъ съмишленикъ и приятель севастократоръ Калоянъ се борилъ и дори живота си пожертвувалъ за избавяне на България отъ злополучното управление на Михаила II Асѣня, да се изографисатъ и двѣтѣ църкви и да се изобразятъ за вѣченъ споменъ ликоветѣ както на Калояна, тъй и на съпругата му Десислава. И наистина, тѣ сѫ запазени върху северната стена на притвора на долната църква и до день днешенъ. Въ тѣхъ Калоянъ е представенъ: 1. като севастократоръ, а не царь, — защото, както видѣхме, той не бивалъ прогласяванъ за такъвъ, — въ пълно севастократорско богато облѣкло, отличителнитѣ атрибути на което сѫ: а) кесарската стемма (τὸ στέμμα-ατος) въ видъ на вѣнецъ, украсенъ съ скѫпоценни камъни и съ кокарда отпредъ, но безъ бисернитѣ висулки отъ странитѣ, както е въ царската корона или стемма, и б) тъй нареченитѣ institа съ бисери на рѫцетѣ надъ лактитѣ, и 2. като ктиторъ съ моделъ на построената отъ него църква въ рѫце, който той поднася споредъ обичая на мѣстния, въ случая на срѣдешкия епископъ[2]). Отстрани на образитѣ се четатъ съответнитѣ надписи на полето при главитѣ: калоѩнь[3]) севасто|краторь и кти|торь и десислава севастокра|торица и ктиторица[4]).

Че изографисването на църквитѣ е станало по заповѣдь на царь Константина и на негови срѣдства, свидетелствуватъ неговиятъ и на царицата образи. Обикновено не е било въ обичай презъ срѣднитѣ вѣкове въ частнитѣ църкви да се изобразяватъ съвременнитѣ царски образи наредъ съ ктиторитѣ,

---

[1]) Вж. подробно В. Н. Златарски, Боянскиятъ надписъ, п. т., стр. 25 сл.

[2]) А не св. Никола, както мисли А. Грабаръ, Боянската църква. София 1924, стр. 67, бел. 2.

[3]) Въ оригинала стои погрѣшно калоѣнѣ.

[4]) А. Грабаръ, п. т, стр. 68—71, №№ 56 и 57; таб. XXIII и XXIV.

освенъ само въ случай, че самиятъ царь се явявалъ като ктиторъ; следов., ако въ Боянската църква намираме образитѣ на царь Константина Асѣнь и на царица Ирина, неговата съпруга, то тѣ трѣбало да сѫ били ктитори, но не за постройката, защото строитель-ктиторъ билъ севастократоръ Калоянъ, а само за изографисването на двѣтѣ църкви, затова и надписътъ на църквата е раздѣленъ на две части, и името на царь Константина се свързва само съ изографисването. Освенъ това самиятъ църковенъ стенописъ, който се отличава съ своята висока художественость и самостойность както въ композициитѣ, тъй и по техниката, право сочи, че неговитѣ автори сѫ били художници отъ първа степень, а такива добри майстори сѫ могли да бѫдатъ доведени и ангажирани по волята и съ срѣдствата само на единъ господарь. Царьтъ и царицата сѫ представени на южната стена въ притвора срещу образитѣ на Калояна и Десислава въ пълно разкошно царско облѣкло по византийски образецъ и съответнитѣ надписи на полето при главитѣ: **констаньтин | вь х҃ра б҃га вѣрѣ|нь ц҃рь и само|дрьжьць всѣ|мь бльгаромь и Єрина б҃гочє|стива ц҃рца всѣ|мь бльгаро|мь**[1]. Съ това дѣло царь Константинъ Асѣнь не само увѣковѣчилъ паметьта на севастократоръ Калояна, но и изказалъ благодарностьта си къмъ неговитѣ привърженици, които, собствено, го избраха и поставиха на българския престолъ; а за да се изтъкнатъ роднинскитѣ му връзки съ Калояна, въ боянския надписъ е показано, че Калоянъ билъ внукъ на сръбския краль Стефана Първовѣнчани, а не е било посочено и роднинството му съ Асѣневия родъ, едно, защото, може би, не стигало мѣстото на надписа, и друго, защото роднинството му съ Асѣневия родъ е било известно на всички; тукъ главно трѣбало да се изтъкне, че той се намиралъ въ роднински връзки и съ Неманевия родъ, както и самъ царь Константинъ.

Сключениятъ бракъ и миренъ договоръ на българитѣ съ Никея билъ особено полезенъ за Теодора II Ласкарисъ въ даденото време, защото работитѣ въ Македония и Албания взели съвсемъ зловещъ обратъ за никейския императоръ. Извиканъ

---

[1]) Пакъ тамъ, стр. 71—73, № 58 и 59; таб. XXV и XXVI.

поради голѣмата опасность, която заплашвала никейската империя отъ далечния изтокъ, Теодоръ II Ласкарисъ, преди още да потегли съ войскитѣ си отъ Македония обратно, направилъ следнитѣ разпоредби по управлението на западнитѣ никейски владения: въ Солунъ той оставилъ своя чичо-дѣдо, Михаила Ласкарисъ, съ незначителенъ отредъ за защита на града и неговата околность; въ Прилепъ съ неговата околность поставилъ за началникъ нѣкого-си скутерия Ксилеа; въ Велесъ — Теодора Калабакъ, а въ Албанонъ — Константина Хаваронъ. А надъ всички тия императорътъ назначилъ Георгия Акрополитъ съ титла преторъ, който ималъ резиденцията си въ Солунъ. Но страната, наредена по тоя начинъ, не останала дълго време спокойна. Михаилъ II, деспотъ епирски, ползувайки се отъ това, че въ Македония нѣмало достатъчно войски, отъ една страна, а, отъ друга, — че императорътъ билъ заетъ съ работитѣ на изтокъ, сключилъ съюзъ съ Сърбия и предумалъ албанцитѣ да вдигнатъ възстание и да почнатъ война. Наскоро следъ като получилъ управлението на страната въ 1257 год., Г. Акрополитъ тръгналъ по ревизия въ всичкитѣ области и обиколилъ Верея, гдето останалъ нѣколко време за уредбата на нѣкои работи, Албанонъ, Дирахий (Драчъ), а оттамъ презъ околноститѣ на Хунавия, и като преминалъ планина Κακὴ Πέτρα (Лоша скала), миналъ въ Матисъ, а оттамъ въ Дебъръ. По пѫтя си той влизалъ въ сношение съ всички началници на крепоститѣ и управители и презъ Кичево дошелъ най-сетне въ Прилепъ. Тукъ той се научилъ за възстанието въ Албания. Михаилъ II деспотъ съ помощьта на разни любовни интриги, изкусно прокарани отъ сестрата на жена му, сполучилъ да пороби Константина Хаваронъ и открито обявилъ възстание. Г. Акрополитъ веднага съ писмо извикалъ отъ Солунъ Михаила Ласкарисъ, да се яви съ войска въ Пелагония (Битоля), гдето билъ изпратенъ и прилепскиятъ гарнизонъ начело съ управителя му Скутерия Ксилеа, за да обмислятъ, какъ да се действува противъ възстаницитѣ. Решено било да се укрепятъ въ Пелагония, защото оттамъ тѣ могли да действуватъ еднакво както противъ възстаналия деспотъ, тъй и противъ сърбитѣ. Следъ това Г. Акрополитъ заминалъ за Албанонъ, за

да превари тамъ възстанието, но било вече късно: навсѣкѫде той срещналъ силенъ отпоръ и презъ Дебъръ, Охридъ, Прѣспа и тъй наречения Сидерокастронъ невредимъ едва пристигналъ въ Прилепъ. Скоро деспотъ Михаилъ успѣлъ да завладѣе всички тия градове и вече подстѫпвалъ къмъ самия Прилепъ, но тукъ той срещналъ силенъ отпоръ и билъ отблъснатъ. Бунтовникътъ, обаче, почналъ да обикаля и другитѣ области и да подбужда населението къмъ възстание [1]).

Когато Теодоръ II Ласкарисъ узналъ за възстанието на деспотъ Михаила II, веднага събралъ не особено голѣми войски и ги изпратилъ подъ началството на Михаила Палеологъ, който потеглилъ право къмъ Верея, за да отблъсне нападенията на деспота и да усмири възстаналитѣ. Обаче въ това сѫщото време сръбскиятъ краль Урошъ I (1243—1276) съ единъ отредъ отъ хиляда души се спустналъ отъ северъ презъ Кичево направо къмъ Прилепъ, гдето сполучилъ да ограби околноститѣ и да разбие никейцитѣ, които били принудени да се затворятъ въ крепостьта. По-сполучливо действувалъ Михаилъ Палеологъ на югъ. Той завладѣлъ Верея и потеглилъ за Воденъ и следъ това въ планинскитѣ проходи разбилъ епирската войска и отблъсналъ нападенията на епирцитѣ. Тогава деспотъ Михаилъ се обърналъ отново къмъ Прилепъ и го обсадилъ. Съ помощьта на гражданитѣ, които му съчувствували, следъ нѣколко несполучливи атаки той можалъ да завладѣе града само поради измѣната на гражданитѣ. Г. Акрополитъ, който сега се затворилъ въ крепостьта, сѫщо билъ принуденъ да влѣзе въ преговори съ Михаила. Последниятъ клетвено се обещалъ, че нѣма нищо лошо да стори на обсаденитѣ и че ще имъ позволи съ цѣлия си имотъ да се оттеглятъ въ никейскитѣ владения. Обаче деспотътъ не сдържалъ клетвата: щомъ крепостьта се предала, той далъ свобода само на ония, които се отмѣтали отъ императора, а всички други, въ това число и самъ Г. Акрополитъ, били оковани въ вериги и ги развеждали отъ едно мѣсто на друго, и най-сетне били хвърлени въ затворъ. Така цѣлото пространство

[1]) Acropolita, ib., pp. 138,21—143,21.

отъ Ионическо море до Вардаръ отново се освободило отъ властьта на никейския императоръ, и епирцитѣ останали непокорени[1]) Теодоръ II Ласкарисъ не билъ въ състояние съ нѣщо да помогне. Усилващето се болезнено състояние му побъркало самъ да се яви на военния театъръ и само на основателя на последната византийска династия било сѫдено, при твърде своеобразно сплитане на всички политически отношения, едновременно да нанесе решителенъ ударъ и върху мощьта на епирцитѣ, и върху пелопонескитѣ франки, а следъ това и върху латинската империя.

Следъ като наредилъ въ края на 1257 год. отношенията си съ българския царь Константинъ Асѣня чрезъ брака на последния съ дъщеря му Ирина[2]), Теодоръ II Ласкарисъ изпадналъ въ тежка болесть и презъ августъ на 1258 год. се поминалъ. Наследникъ на престола той оставилъ почти 8-годишния си синъ Иванъ IV Ласкарисъ. Поради малолѣтството на сина си, Теодоръ II предъ смъртьта си назначилъ за настойникъ най-близкия си човѣкъ и съветникъ, протовестиария Георгия Музалонъ, а последния, заедно съ патриархъ Арсения, назначилъ за регенти. Обаче, всички тия разпоредби на императора следъ нѣколко време подиръ смъртьта му били съвършено измѣнени. Отъ разпоредбата на императора били крайно недоволни обиденитѣ отъ него никейски аристократи, които не само мравѣли, но и завиждали на Георгия Музалона. Отъ това настроение се възползувалъ единъ отъ най-виднитѣ и способни мѫже въ никейската империя, чичата на Музалоновата жена, за да уреди една кръвопролитна революция и да си прокара пѫть къмъ престола, именно знаменитиятъ пълководецъ Михаилъ Комнинъ Палеологъ. Когато Г. Музалонъ приелъ регентството, Михаилъ равнодушно гледалъ на това, какъ знатнитѣ противници на регента чрезъ своитѣ голѣми срѣдства повдигнали населението на Магнезия противъ Музалона, което било твърде предано на Ласкарисовия домъ, и разпространявали лъжливъ слухъ, че ужъ регентътъ е виновенъ за смъртьта на Теодора II.

---

[1]) Acropolita, ib., pp. 144,24—151,22.
[2]) Вж. тукъ по-горе, стр. 476 сл.

Михаилъ главно се опиралъ на войската, между която той билъ твърде популяренъ, и освенъ това той командувалъ и наемнитѣ отреди, които били недоволни отъ регента, защото тоя имъ удържалъ обещанитѣ отъ императоръ Теодора награди. Така било подготвено погубването на Г. Музалона. Когато на деветия день следъ смъртьта на императора се извършвала заупокойна литургия въ мънастиря Сосандра[1]), гдето билъ погребанъ Теодоръ II, произлѣзълъ страшенъ бунтъ; една тълпа разярени войници нахълтала въ мънастирската църква и заклали Музалона, двамата му братя, зетя му и секретаря. Разграбването кѫщата на Музалона завършило бунта. Михаилъ Палеологъ се възползувалъ отъ тая бъркотия и съ подкупъ и съ обещания на разни облаги сполучилъ да привлѣче на своя страна най-влиятелнитѣ лица въ аристокрацията, армията и духовенството, тъй че той, при всеобщо одобрение, съ титлата деспотъ обявенъ билъ за настойникъ на младия императоръ и билъ туренъ начело въ управлението. На новитѣ монети билъ изобразенъ той съ малко момченце на рѫце. Обаче Михаилъ Палеологъ, койтоималъ други, по-широки стремежи, не искалъ само съ това да се задоволи. Той достигналъ дотамъ, че на 1. януарий 1259 год. най-тържествено билъ прогласенъ за съуправитель на императора. при което той далъ клетвено обещание предъ патриарха, че малкиятъ Иванъ IV, следъ като навърши пълнолѣтие, ще влѣзе въ своитѣ права, и че короната нѣма да бѫде предадена на Михаиловитѣ потомци. Но самото стечение на обстоятелствата отваряло пѫть на Палеолога, за да постигне своитѣ властолюбиви намѣрения[2]).

Между това, най-силниятъ и най-опасниятъ врагъ на никейцитѣ, епирскиятъ деспотъ Михаилъ II, комуто били добре известни способноститѣ и смѣлостьта на Михаила Палеологъ, се приготвилъ да даде нуждния отпоръ, въ случай че срещне съпротива при разширение на своитѣ владения: той сполучилъ да сключи съюзъ съ сицилийския краль Манфреда, който бѣ завзелъ на илирийското крайбрѣжие нѣколко пристанища,

[1]) Тоя мънастиръ, споредъ Григоря (Ib., I, p. 50, 22) билъ построенъ още отъ Ивана Ватаци и се намиралъ въ Магнезия.

[2]) Г. Ф. Герцбергъ, Исторія Византіи, стр. 405.

между които били Валона и Драчъ, и чрезъ това закрепилъ властьта си въ Албания, и съ ахейския князъ Вилхелма Вилардуенъ, който, следъ като покорилъ гр. Монемвасия и подчинилъ подъ властьта си славянскитѣ милинги въ Тайгетъ (1246—1249), бѣ станалъ единъ отъ най-силнитѣ владѣтели въ Пелопонесъ, а съ постройката на крепостьта Миситра (сег. Мистра), сев.-западно отъ старата Спарта, закрепилъ положението си въ областьта Лакония. Съюзътъ съ такива двама мощни владѣтели направилъ епирския деспотъ надмененъ, и той възмечталъ да разшири границитѣ на деспотата на изтокъ за смѣтка на никейскитѣ владения, а главно да завоюва Солунъ, за който и вървѣла постоянно борба. По тоя начинъ, малко по малко се подготвяло да се повтори сѫщото онова съперничество между Никея и Епирския деспотатъ, както това бѣше при Ивана Ватаци и Теодора Комнина. Когато Михаилъ Палеологъ, който отначало искалъ да отклони войната, разбралъ, че неговиятъ противникъ по никой начинъ не се съгласявалъ да сключи миръ съ Никея на възможни условия, той решилъ съ единъ силенъ ударъ да усмири Михаила II. Такъвъ походъ той е могълъ да предприеме, защото въ дадения моментъ отнийде опасность не заплашвала Никея. Той организиралъ силна войска и подъ началството на брата си, севастократоръ Ивана Палеологъ, и великия доместикъ Алексия Стратигопулъ, и я изпратилъ противъ деспота. Тая войска презъ Тракия навлѣзла въ Македония. Михаилъ II, който въ това време се намиралъ въ Костуръ, като се научилъ, че императорскитѣ войски преминали равнината при Воденъ, веднага избѣгалъ и незабавно поискалъ помощь отъ съюзницитѣ си; следъ това и всички негови пълководци се оттеглили въ Епиръ. Севастократоръ Иванъ, безъ да срещне каквато и да било съпротива, въ кѫсо време сполучилъ да завземе Охридъ и Дѣволъ, а следъ тия крепости се предали на никейцитѣ и Прѣспа, Пелагония, Соскъ, Молискъ, и никейскитѣ войски се притѫкнали къмъ Прилепъ и го обсадили[1]).

---

[1]) Acropolita, ib., pp. 165, 14—167, 24.

Между това деспотъ Михаилъ II, като виждалъ, че работитѣ взимали неблагоприятенъ за него обратъ, решилъ отъ своя страна да даде силенъ отпоръ на императорскитѣ войски. Той събралъ цѣлата си войска, къмъ която се присъединила и помощната войска отъ Манфреда Сицилийски, около 400 добре въоръжени германски конници, и отъ ахейския князъ Вилхелма, който самъ лично се явилъ съ силна войска; къмъ тѣхъ се причислилъ и незаконниятъ синъ на деспота, Иванъ, князътъ на Велика Влахия, съ своитѣ отреди. Съ тия голѣми сили Михаилъ II възобновилъ войната, като мислѣлъ първомъ да разбие никейскитѣ пълководци, да превземе Солунъ и следъ това да потегли къмъ Цариградъ. Съ голѣма мжка той миналъ съ своитѣ съюзници Станъ, Соскъ и Молискъ и мислѣлъ да достигне до обсадения Прилепъ, за да го освободи. Обаче деспотътъ не можалъ не само да изпълни своя грандиозенъ планъ, но и изобщо да устои противъ императорскитѣ войски, които почнали да нападатъ неприятелитѣ отъ мѣстото, наречено Борилова гора (ἐκ τόπου, οὗ Βορίλλα Λόγγος τοὔνομα), като постоянно ги безпокоили съ честитѣ си нападения и много отъ тѣхъ избивали, така че постепенно намалявали силитѣ на деспота. Обаче, вмѣсто да се удари съ никейцитѣ Михаилъ II една нощь намѣрилъ за добре да напустне лагера си. На следния день, когато се узнало за бѣгството на деспота, войницитѣ му сжщо се разбѣгали. Тогава ромейскиятъ отредъ и по-важнитѣ му пълководци, въ тѣхното число билъ и синъ му Иванъ, преминали на страната на севастократоръ Ивана Палеологъ, като му се предали и дали клетва за вѣрность на императора (октомврий 1259 год.)[1]). Севастократорътъ се впу-

[1]) Где собствено сж се развили военнитѣ действия, мжчно е да се опредѣли, както не по-малко мжчно е и да се опредѣли, где се е намирало ὁ τόπος Βορίλλα Λόγγος, което се свързвало, очевидно, съ името на нѣкой българинъ или куманинъ. К. Hopf твърди, че сражението станало въ Пелагония (Griechische Geschichte, п. т., стр. 283), а у Херцберга четемъ следното: Когато презъ октомврий 1259 на равнината на Пелагония по горното течение на Черна (Еригонъ) работата дошла до капитално сражение, страшното нападение" и пр. (Історія Византіи, стр. 407). За тая война съ епирския деспотъ пишатъ византийскитѣ историци Акрополитъ, Пахимеръ и Григора, обаче нито единъ отъ тѣхъ не споменува, че сражението станало въ или

станалъ да преследва разпръснатитѣ деспотови войски, като изловилъ въ пленъ много знатни мѫже: при Костуръ самия князъ Вилхелма, и други при Платамонъ; билъ плененъ и цѣлиятъ отредъ на Манфреда съ орѫжието и конетѣ му. Всички пленници били изпратени на императора. Следъ това севастократоръ Иванъ Палеологъ навлѣзълъ въ Тесалия и се разположилъ на лагеръ предъ Новопатра (Ипати), а Алексий Стратигопулъ преминалъ Пиндъ, и като оставилъ единъ отредъ да обсажда Янина, достигналъ до Арта, която и превзелъ. Обаче, когато севастократорътъ отъ Новопатра преминалъ въ Срѣдна Гърция, великовлахийскиятъ князъ Иванъ му измѣнилъ и преминалъ на страната на баща си заедно съ нѣкои други лица. Тая нова промѣна ободрила Михаила II и, следъ като събралъ своитѣ привърженици и благодарение на това, че епирци и албанци били привързани къмъ рода на Ангелитѣ, явилъ се предъ Арта и изгонилъ никейцитѣ оттамъ, а наскоро принудилъ никейския отредъ да снеме обсадата на Янина. Освенъ това, поддържанъ постоянно отъ Манфреда Сицилийски, Михаилъ II сполучилъ презъ 1260 год. съвсемъ да разбие великия доместикъ, Алексия Стратигопулъ, при Трикорифъ. По тоя начинъ, докато Михаилъ VIII Палеологъ билъ заетъ съ мисъльта за освобождението на Цариградъ отъ латинцитѣ, Михаилъ II успѣлъ отново да закрепи властьта си въ старовремската ядка на деспотата Епиръ и да я предаде на потомцитѣ си, а синъ му Иванъ — отново да завземе Велика Влахия

при Пелагония, па изобщо никакво капитално сражение не е ставало, защото, както видѣхме, деспотъ Михаилъ II го избѣгналъ, а никейцитѣ постоянно нападали епирската войска и я изтрѣбвали; самъ князъ Вилхелмъ билъ плененъ, споредъ Акрополита, при Костуръ, а други знаменити мѫже при Платамонъ (Ib., p. 170, 9—11, 17—18). Преди да съобщи за бѣгството на Михаила II, Акрополитъ пише: Βίᾳ γοῦν καὶ μόγις Σταγὸν καὶ Σωσκὸν καὶ Μολυσκὸν καραμείψαντες . . . ἐκεῖσε γεγονότες εἰς οἰκείαν ἕκαστος διασκεδασθέντες βουλὴν τὸν περὶ ψυχῆς τρέχειν, ὅπως ἂν εἶχεν ἰσχύος, βεβούλευται (Ib., p. 169, 20—25). Отъ тия думи ясно става, че епирската войска не е отишла по-далечъ отъ страната между Пелагония и Верея, гдето, вѣроятно, сѫ ставали военнитѣ действия, защото, споредъ Пахимера, никейцитѣ южно достигнали до гр. Верея (Ib., p. 83, 11—12). — Споредъ Григора, сражението е станало негде около Авлона (Ib., p. 73, 4 sqq.), което съвсемъ не подхожда.

заедно съ Новопатра. Съвсемъ друга била сждбата на князъ Вилхелма, който по никой начинъ не искалъ за освобождението си отъ плена да предаде цѣлия Пелопонесъ на Михаила Палеологъ и юнашки пренасялъ пленническата си участь. Само въ началото на 1262 год. последниятъ сключилъ миръ както съ епирци, тъй и съ Вилхелма, който билъ принуденъ да даде клетва за вѣрность като велики сенешалъ на Романия и заедно съ това да отстжпи пелопонескитѣ крепости Монемвасия, Мизитра и Маина; Михаиловиятъ братъ, севастократоръ Константинъ Палеологъ, билъ назначенъ за управитель на новата лаконска провинция, която вече трѣбало да стане като ядка за по-нататъшнитѣ византийски завоевания въ Пелопонесъ[1]).

Съ тоя миръ вече билъ нанесенъ голѣмъ ударъ на Босфора. Злополучното положение на латинската империя все повече растѣло въ последно време. Балдуинъ II все още пжтувалъ по Европа, като изпадналъ господарь, да търси помощь за защитата на едвамъ дишащата империя. Макаръ венецианцитѣ въ 1256 год., когато вървѣла никео-българската война, и да бѣха сполучили да отнематъ отъ българитѣ черноморската крепость Месемврия, тѣ отъ 1255 год. още били заети съ кръвопролитна война съ генуезцитѣ на изтокъ, та твърде късно забелязали опасностьта, която заплашвала тѣхното положение на Босфора откъмъ Никея. Победата надъ епирци и пелопонесци закрепила у Михаила Палеолога надеждата, че най-сетне той може да пристжпи къмъ изпълнение страстното желание на ромеитѣ — да отвоюва отново Цариградъ. Въ 1260 г. Михаилъ Палеологъ самъ лично преминалъ съ никейска войска презъ Хелеспонтъ, завоевалъ последнитѣ франкски крепости въ Тракия, като достигналъ до Цариградъ и заплашвалъ вече Галата. Сега само венецианцитѣ се изплашили и усърдно приканвали да се въоржжатъ за защита на Цариградъ всички франкски князе въ Гърция и на Егейско море. Но Михаилъ Палеологъ още не се решавалъ да нападне босфорската столица, защото по-напредъ трѣбало да се осигури съ безопас-

[1]) Acropolita, ib., pp. 167,25—172,22. — Pachymeres, ib., pp. 83,3—89,22. — Gregoras, ib., pp., 71,10—75,8. — Герцбергъ, п. т., стр. 107—408.

ность отъ страна на другитѣ си съседи, главно българитѣ, а сжщо да привлѣче на своя страна враговетѣ на венецианцитѣ[1]).

Докато вървѣла епирската война въ Македония, българскиятъ царь Константинъ Асѣнь се държалъ на страна по силата на сключения още въ 1257 год. съюзенъ договоръ съ никейския императоръ Теодора II Ласкарисъ. Вниманието както на царя, тъй и на болярството било съсрѣдоточено главно къмъ опаснитѣ врагове отъ северо-западъ — маджаритѣ, които поискали да използуватъ разбърканото положение въ България, за да разширятъ владенията си за смѣтка на българскитѣ, и къмъ действията на узурпатора Мицо, който, макаръ на време да се бѣ смирилъ, но, както се види, все още не бѣ се отказалъ отъ претенциитѣ си за българския престолъ и чакалъ удобенъ моментъ, за да ги предяви наново.

За отношенията между Маджарско и България презъ даденото време, т. е. следъ акцията на Ростислава въ 1257 г., имаме осждни и неопредѣлени сведения; едничкитѣ извори сж грамотитѣ на маджарскитѣ крале, които не винаги сж точни и автентични, и други случайни известия, достовѣрността на които понѣкога не може да се установи. Обаче, отъ два такива документа, въ автентичността на които не може да има съмнение, се установява, че презъ августъ на 1259 год., по заповѣдь на маджарския престолонаследникъ Стефана (V), сина на Бела IV, билъ предприетъ отъ маджаритѣ походъ въ България (in Bulgariam) подъ началството на магистеръ Чака[2]). П. Никовъ, като се опитва да изтъкне, че акцията на Ростислава въ 1257 г. се намирала въ непосрѣдна връзка съ империалистичната политика на маджарскитѣ крале къмъ България, мисли, че походътъ въ 1259 г. билъ насоченъ да подкрепи дѣлото на Ростислава, защото последниятъ презъ сжщата година все още се наричалъ imperator Bulgarorum, а самъ Бела IV носѣлъ титлата си rex Bulgariae[3]). Ние вече посочихме, че дѣлото на Ростислава нѣма такова голѣмо значе-

---

[1]) Герцбергъ, каз. съч., стр. 408.

[2]) П. Никовъ, Българо-унгарскитѣ отношения и пр., стр. 85—88.

[3]) Пакъ тамъ, стр. 88—91.

ние, каквото му придава г. Никовъ и, ако той си присвоилъ титлата imperator Bulgarorum, то това той направилъ не за това, че ималъ претенцията да завоюва България и да стане български царь, а защото присъединилъ една значителна часть отъ съседната на неговитѣ владения българска територия[1]). Затова и цѣлиятъ му походъ въ 1257 г. ималъ епизодиченъ характеръ и се свършилъ съ това, че той отвелъ дъщеря си жива и здрава у дома ѝ, безъ да окаже каквото и да било влияние върху българско-маджарскитѣ отношения. Ако наистина дѣлото на Ростислава е имало такова важно значение за маджарската политика, то походътъ би билъ предприетъ не следъ повече отъ две години време, а веднага следъ несполучливия походъ на Ростислава въ България, и предприетъ би билъ отъ Бела IV, а пъкъ въ похода изстжпва синъ му Стефанъ, владѣтельтъ на Трансилвания отъ 1257 год.[2]). Освенъ това, като се вземе предвидъ, че въ следната 1260 год. царь Константинъ води война за и въ Северинския банатъ противъ маджаритѣ, то ясно става, че маджарскиятъ походъ въ 1259 год. е билъ насоченъ въ отвждунавскитѣ владения на търновския царь, следов., подъ in Bulgariam трѣба да се разбиратъ тъкмо тия владения, които се намирали далечъ отъ владенията на Ростислава и непосрѣдно съседни съ владенията на престолонаследника Стефана, по чиято заповѣдь билъ предприетъ походътъ. Оттука става ясно, че маджарскиятъ походъ въ 1259 г. нѣма никакво отношение къмъ Ростислава и неговото дѣло. Причинитѣ за тоя походъ, споредъ насъ, трѣба да се търсятъ другаде.

Ние вече видѣхме[3]), че още презъ 30-тѣ години на XIII вѣкъ бѣха възникнали на българска територия отвждъ Дунава отдѣлни влашки воеводства, като васални на българския царь, отъ изселници трансилвански власи. Обаче, съ основанието на Северинския банатъ маджаритѣ не могли да запратъ това изселническо движение на трансилванскитѣ власи и българи.

---

[1]) Вж. тукъ по-горе, стр. 469 сл.

[2]) A. Huber, Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden. Wien 1883, S. 24.

[3]) Вж. тукъ по-горе, стр. 369 сл.

Презъ времето на татарското нашествие то, както изглежда, било прекѫснато; но следъ оттеглянето на татаритѣ то отново се засилва на югъ отъ трансилванскитѣ планини въ българскитѣ отвѫддунавски владения, и тѣ минаватъ подъ български протекторатъ, защото религиознитѣ притѣснения се почнали отново тамъ отъ страна на маджарската власть. При папа Инокентия IV, както видѣхме, католишката пропаганда отново се засилила. Още въ 1245 год. тоя папа се бѣ опитвалъ да възобнови унията съ българската църква и сѫщевременно се обръщалъ съ окрѫжно писмо до „universis patriarchis, archiepiscopis, episcopis in terris Bulgarorum, Blacorum, Gazarorum, Sclavorum, Serviorum... ceterorumque Christianorum Orientis и ги подканвалъ да минатъ къмъ римската църква и да се покорятъ на апостолския престолъ[1]); а Бела IV, както видѣхме, въ 1247 год. бѣ взелъ принудителни мѣрки за засилване на католишката пропаганда между влашкото население въ планинитѣ, като настанилъ по трансилванската граница северно отъ Влашко рицаритѣ отъ Иоанитския орденъ[2]), които имали назначение не толкова да пазятъ границата отъ татаритѣ, колкото да разпространяватъ насила католицизма между тамошното българско и влашко население и сѫщевременно да запратъ отново почналото се тогава негово изселване, защото въ казаната грамота на Бела IV се предвиждало, че „рицаритѣ нѣма да пропущатъ нито единъ човѣкъ отъ държавата, отъ каквато и да било народность или отъ каквото и да било положение, безъ специално разрешение на краля". Обаче и тая мѣрка не помогнала, защото емиграционната струя отъ Трансилвания не могла да бѫде спрѣна; презъ времето на българскитѣ размирици следъ смъртьта на Иванъ Асѣня II тя, може би, е ослабнала, но щомъ властьта преминала въ рѫцетѣ на такъвъ силенъ на първо време царь, какъвто е билъ Константинъ Асѣнь, емиграцията отново се засилила. Това тъкмо засилване на изселническото движение на власитѣ отъ Трансилвания, споредъ насъ, е дало поводъ на престолонаследника

---

[1]) Вж. тукъ по-горе, стр. 427, бел. 1.

[2]) Вж. тукъ по-горе, стр. 371 сл.

Стефана да почне война въ 1259 год., която се е водила въ отвждунавскитѣ владения на българитѣ, съ цель отново да подчини тия влашки воеводства подъ властьта си. Какъ се е свършилъ походътъ, остава неизвестно; несъмнено е това, че маджаритѣ сж срещнали отпоръ отъ българи и власи, но да сж останали победители едвали е допустимо; по-скоро поради натегнатитѣ отношения съ чешкия краль Оттокара II тѣ сж били принудени да прекратятъ похода си въ българскитѣ владения отвждъ Дунава и да съсрѣдоточатъ войскитѣ си на западъ, гдето въ следната година избухнала голѣма война съ чешкия краль за бабенбергското наследство.

Отъ това стѣснено положение на маджаритѣ поискалъ сега да се възползува българскиятъ царь. Обезпеченъ съ миръ откъмъ Никея, която била заета съ борбата си противъ епирския деспотъ, Константинъ Асѣнь решилъ да си отмъсти за направеното въ предната година нападение. Въ 1260 год., когато се бѣ вече почнала несполучливата за маджаритѣ война съ Оттокара II, българитѣ нападнали на Северинския банатъ и го опустошили и оплячкосали. „Маджарската власть тамъ била унищожена, пише П. Никовъ. Напразно Бела IV подканялъ баронитѣ си да се завзематъ съ възстановяването на кралската власть въ разорената область и съ нейната защита; всички отказвали. Най-сетне съ тая задача се заловилъ известниятъ тогава храбъръ магистеръ Лаврентий, който я изпълнилъ съ успѣхъ". Той събралъ всички способни да носятъ оржжие отъ своята область и сполучилъ да разбие българитѣ и да ги изгони оттамъ, като върналъ цѣлата награбена плячка и взелъ много пленници, часть отъ които за примѣръ заповѣдалъ да обесятъ по брѣга на Дунава. По тоя начинъ Лаврентий отново възстановилъ въ тая область значението на маджарската власть, както по-рано[1]).

Тая несполука на царь Константина дала поводъ на неговия съперникъ Мицо, който дотогава се спотаявалъ въ владенията си, да изпита отново щастието си за българския престолъ. Той вдигналъ голѣмъ бунтъ въ България и, както из-

[1]) Вж. П. Никовъ, каз. съч., стр. 95—98, 196—197.

глежда, на първо време ималъ успѣхъ, защото сполучилъ да достигне до околноститѣ на столицата. „Константинъ, пише Пахимеръ, държеше Търново и великолепно водѣше дѣлата на царството, а Мицо, владѣейки околноститѣ, понѣкога се задоволявалъ съ тѣхъ и кротувалъ (соб. мълчалъ), а понѣкога пакъ противодействувалъ на Константина, когото веднажъ, преследвайки (го), затворилъ въ нашия Стенимахъ". Но съ помощьта на тамошния гарнизонъ царь Константинъ сполучилъ не само да се освободи отъ преследванията на своя врагъ, но и скоро да му нанесе такъвъ съкрушителенъ ударъ, че този билъ принуденъ да бѣга и да се затвори заедно съ жена си и децата си въ българския черноморски градъ Месемврия. Оттамъ Мицо се обърналъ къмъ никейския императоръ, или по-вѣрно, къмъ съуправителя на младия императоръ, съ просба да го вземе подъ свое покровителство, за което обещавалъ да му предаде самия градъ. Михаилъ Палеологъ на драго сърдце приелъ предложението на Мица, защото чрезъ него му се давала възможность да се намѣси въ вѫтрешнитѣ работи на България. Той изпратилъ на кораби доста голѣма войска подъ началството на куропалатъ Глава, който завзелъ Месемврия и я запазилъ за ромеитѣ, а самаго Мицо по сухо завелъ при императора[1]). Михаилъ Палеологъ приелъ ласкаво Мицо, но въ сѫщото време го укорявалъ съ кротость за постѫпката му и, като му далъ за издръжка на него и семейството му единъ земленъ имотъ нейде около старата Троя на р. Скамандъръ, сключилъ съ него договоръ, по който се обещавалъ да даде дъщеря си за жена на по-голѣмия Мицовъ синъ Ивана[2]).

---

[1]) Pachymeres, ib., p. 350,11—12: τὸν δέ γε Μυτζῆν διὰ τοῦ Αἵμου πεζῇ ἄγει πρὸς βασιλέα. Тукъ подъ Хемъ не може да се разбира Стара-планина, защото Месемврия се намира южно отъ тая планина.

[2]) Ibidem, pp. 349,19—350,16. — Gregoras, ib., p. 60,24 sqq. — Вж. Хр. Лопаревъ, Византiйскiй поэтъ Мануилъ Филъ. Къ исторiи Болгарiи въ XIII—XIV вѣкѣ. С. Петербургъ 1891, стр. 20, невѣрно предава, че Мицо сполучилъ при посрѣдството на грѣцки военни сили да изгони Константина отъ Търново и да го преследва до Стенимахъ. Подобно нѣщо не намираме нито у Пахимера, нито у Григора. Изобщо трѣба да се забележи, че у Хр. Лопарева е объркань хронологическиятъ редъ на събитията.

Постжпката на Михаила Палеолога била за царь Константина не само лично оскърбение, но и нарушение на мирния договоръ отъ 1257 г. и би трѣбало да се очаква, че българскиятъ царь не би пренесълъ хладнокръвно това безбойно и измѣническо завзимане на българския черноморски градъ, а главно, покровителството, което никейскиятъ императоръ оказалъ на неговия най-върлъ съперникъ на престола. Обаче, Михаилъ Палеологъ побързалъ да предупреди всички действия откъмъ българския царь, защото той вече се приготвялъ къмъ решителното дѣло — изгонването на латинцитѣ отъ Цариградъ и въ тоя моментъ най-вече се нуждаелъ да има миръ съ българитѣ. Затова презъ зимата на 1260 год. той изпратилъ при Константина Георгия Акрополитъ, който за това пратеничество пише следното: „Азъ пристигнахъ и останахъ у него (у Константина) нѣколко дена. Понеже въ това време се случиха Христовитѣ праздници — Рождество и Кръщение, а деня на Кръщението българскитѣ господари празднуваха съ особена тържественость, тогавашниятъ царь на българитѣ, Константинъ, пожела, щото и азъ да остана съ тѣхъ самитѣ и да погледамъ церемонията. Следъ като изпълнихъ всичко, което ми бѣ поржчано, тръгнахъ отъ Търново и пристигнахъ при императора, който тогава бѣше въ Нимфея“ [1]). Какво е било това „всичко“, съ което Г. Акрополитъ билъ натоваренъ да извърши и изобщо каква е била цельта на неговото пратеничество, самъ нищо не споменува; обаче нѣма съмнение, че той е дохождалъ въ българската столица, за да изглади неприязненитѣ отношения, предизвикани отъ поведението на Михаила Палеологъ къмъ Мицо и отъ безбойното завземане на българския черноморски градъ отъ никейски войски, и изобщо, да възстанови сключения при Теодора II Ласкарисъ миренъ договоръ отъ 1257 г. Отъ своя страна и Константинъ, като знаелъ, колко въ дадения моментъ е билъ нуженъ на Михаила Палеологъ мирътъ съ него, не се забавилъ да използува случая, за да осигури спокойствието въ държавата чрезъ обещание отъ страна на Михаила Палеологъ, че се отказва да поддържа Мицо

---

[1]) Acropolita, ib., pp. 175,26—176,10.

въ претенциитѣ му върху българския престолъ, както и отъ завзетия градъ Месемврия заедно съ всичкитѣ владения на Мицо, като се възстановятъ старитѣ граници въ Тракия, гдето, споредъ свидетелството на Пахимера, границата минавала близо до Одринъ [1]), а по морския брѣгъ достигала до Агатополь [2]). Разбира се, Михаилъ Палеологъ е правѣлъ сега тия отстѫпки не поради това, че той е признавалъ правото на българитѣ да владѣятъ тия земи и градове, а защото той билъ убеденъ, че стига само да се настани веднажъ въ Цариградъ, лесно ще може да ги отвоюва обратно. Както и да било, но отъ думитѣ на Г. Акрополита се ясно види, че всички очаквани откъмъ българския царь незадоволства били отстранени, и мирътъ билъ възстановенъ.

Като се обезпечилъ по тоя начинъ съ миръ откъмъ българитѣ, Михаилъ Палеологъ решилъ вече да се приготви за освобождението на Цариградъ отъ латинцитѣ, а главното, което било за него отъ първостепенна важность за борба съ франкитѣ и венецианцитѣ, било да привлѣче на своя страна най-върлитѣ имъ врагове — генуезцитѣ. Благодарение на своя дипломатически талантъ, той така умело използувалъ враждебнитѣ отношения между венецианци и генуезци, че изпратенитѣ въ 1261 год. (януарий) въ Нимфея генуезски пратеници сключили на 13. мартъ с. г. съюзенъ договоръ на условия най-изгодни за генуезцитѣ, които сега придобивали голѣмо надмощие на изтокъ — и по море, и по суша. Но Михаилъ Палеологъ не можалъ да се възползува отъ помощьта на генуезцитѣ, защото Цариградъ билъ завоеванъ, преди тѣ да се явятъ съ своята флота. — Презъ пролѣтьта на 1261 год. великиятъ доместикъ Алексий Стратигопулъ, изпратенъ отново за Епиръ, стоялъ на лагеръ наблизо до Босфора съ единъ отредъ отъ 800 витински войници, който трѣбало да се усили въ Тракия. Тоя отредъ ималъ второстепенна задача, именно, следъ като изтече примирието отъ 1260 год., постоянно да тревожи латинцитѣ, докато самъ Михаилъ Палеологъ се яви подъ стенитѣ на Цариградъ съ

---

[1]) Pachymeres, ib., p. 210, 8—9.

[2]) Вж. тукъ по-долу.

ромеи и генуезци. Но тамъ Алексий Стратигопулъ узналъ отъ ромейскитѣ селяни, които живѣели подъ стенитѣ на столицата, че цариградскиятъ подеста Марко Градениго съ своята флота и една отбрана часть отъ градския гарнизонъ излѣзълъ въ морето съ цель да завоюва близкия о-въ Дафнуси на Черно море. Ромейскитѣ селяни дали възможность на Михаиловия пълководецъ да влѣзе въ връзка съ нѣкои цариградски ромеи; благодарение на това, презъ нощьта на 25 юлий 1261 год. една часть отъ никейскитѣ войници могла да проникне въ града близо до силимврийскитѣ врата. Тѣ отвѫтре отворили вратата на своитѣ другари, после завзели най-близкитѣ укрепления, и на сутриньта Алексий Стратигопулъ повелъ отреда си въ града къмъ мънастиря Пантократоръ, гдето тогава живѣелъ Балдуинъ II. Следъ кратъкъ бой латинскиятъ императоръ побѣгналъ къмъ Златния Рогъ, отгдето на една галера на венецианската фамилия Пизаро заминалъ за о-въ Евбея. Отпора на франки и венецианци, които юнашки се отбраняли въ пристанищнитѣ квартали, Стратигопулъ, който се билъ вече убедилъ въ числената слабость на защищаващитѣ се, отблъсналъ съ това, че, безъ да имъ пресича пѫтя къмъ корабитѣ, заповѣдалъ да запалятъ кварталитѣ имъ. При такова положение и връщането на флотата на Градениго съ 6000 души не могло да побърка на никейцитѣ да завладѣятъ старата столица. На латинцитѣ не оставало нищо друго, освенъ да сключатъ примирие съ никейцитѣ; повечето латинско население, духовенството, патриархъ Джустиниани, като взели по-голѣмата часть отъ движимия си имотъ, седнали на кораби и заминали за Евбея и за островитѣ на Егейско море. Така лесно босфорската столица отново преминала въ рѫцетѣ на старитѣ си владѣтели ромеитѣ, благодарение на неуморнитѣ 57-годишни трудове на никейскитѣ императори. Тържествениятъ входъ на Михаила Палеологъ съ армията въ старата столица на ромейскитѣ василевси на 15. VIII. 1261 г. и второто му коронясване въ св. София били въ очитѣ на ромеитѣ моментъ за възкресението на тѣхното царство. По цѣлия ромейски свѣтъ се раздавали навсѣкѫде тържествени и шумни радости и веселби, съ изключение само на две мѣста: само не въ Никея въ стаитѣ на младия

Ивана IV, който скоро билъ забравенъ, а презъ декемврий на 1261 год. билъ ослѣпенъ по заповѣдьта на безсъвѣстния Михаила Палеологъ и отведенъ въ витинската крепость Дакивица, и второ, въ срѣдата на ония просвѣтени и предвидливи хора, които се бояли, че ромейскитѣ императори отново ще се обърнатъ къмъ старата си политика[1]).

Обаче освобождението на Цариградъ отъ латинцитѣ и възстановяването на византийската империя сѫ били събития, които съвсемъ измѣнили политическитѣ отношения на Балканския полуостровъ; но особено тѣ имали сѫдбоносно значение за България. Сега отново възкръсвалъ вѣковниятъ врагъ на българитѣ, който винаги се стремѣлъ да ги погълне. Съперничеството между Византия и България, което бѣ заглъхнало на време, докато сѫществувала латинската империя и се изглаждало подъ булото на общитѣ интереси противъ неканенитѣ опасни гости, сега отново изпъкнало предъ представителитѣ на двѣтѣ съседни държави; старата омраза на двѣтѣ нации се възобновила, и борбата за политическо надмощие ставала неминуема, откакъ никейскиятъ императоръ седналъ на престола на византийскитѣ императори, а още повече, когато като представитель на последнитѣ изстѫпвалъ Михаилъ VIII Палеологъ, задачата на когото била да възстанови империята на Комнинитѣ. По отношение къмъ българитѣ тая задача трѣбало най-първо да се изпълни.

Щомъ се прогласилъ за ромейски самодържецъ, Михаилъ VIII обърналъ погледитѣ си къмъ България и търсѣлъ само възможность и случай да предизвика българския царь и по тоя начинъ да обяви мира нарушенъ. Собствено, враждата между Константина и Михаила VIII се породила още отъ самото начало следъ възстановяването на византийската империя, или по-добре, следъ узурпирането на властьта отъ последния. Българската царица Ирина, като се научила за ослѣпяването на своя братъ Ивана IV Ласкарисъ, не преставала да подканя мѫжа си да отмъсти за нейния братъ, което както изглежда, било известно въ Цариградъ, гдето било ре-

---

[1]) Герцбергъ, п. т., стр. 409—410.

шено да се отговаря съ сжщата омраза[1]). Но царь Константинъ не се решавалъ явно да изкаже своята вражда и да наруши мира, защото отъ северозападъ отново опасность заплашвала държавата.

Голѣмото поражение, което маджаритѣ потърпѣли въ 1260 г. отъ Отокара II Чешки, принудило Бела IV и синъ му Стефана, младиятъ краль, да се откажатъ поне на време отъ своитѣ завоевателни стремежи на западъ. Тѣ сега насочили вниманието си къмъ България, едно, за да издигнатъ отново престижа си и, друго, за да разширятъ границитѣ си за смѣтка на българскитѣ владения. Като добъръ поводъ, за да възобновятъ войната съ българитѣ, имъ послужило нахлуването и опустошението на Северинската область въ 1260 год., които българскиятъ царь бѣ предприелъ въ момента, когато маджаритѣ се намирали въ най-стѣснено положение. И наистина, щомъ билъ сключенъ окончателно мирътъ съ Отокара II презъ мартъ на 1261 год., първата работа на маджаритѣ била да насочатъ всичкитѣ си сили, или съ други думи, да продължатъ войната отъ 1259 год. противъ българския царь, но вече въ много по-голѣмъ масщабъ. Двамата маджарски крале съединили войскитѣ си за решителенъ ударъ и нахлули въ българскитѣ владения. Маджарскитѣ войски, предвождани отъ самия Стефанъ (V), преминали Дунава и първата българска крепость, която превзели, билъ Видинъ. Движейки се близо по дѣсния брѣгъ на рѣката, Стефанъ обсадилъ крепостьта Ломъ и достигналъ до р. Искъръ, а неговиятъ магистеръ Егидий се добралъ съ своя отредъ чакъ до стенитѣ на Търново[2]). Отъ това безбойно нахлуване въ България царь Константинъ, който, както изглежда, не оказалъ никакъвъ отпоръ на неприятеля, билъ спасенъ отъ нова една историческа личность, която въ течение на почти двайсеть години играла важна роля въ българската история. Това билъ деспотъ Яковъ Светославъ.

Яковъ Светославъ изстжпва на историческата сцена въ

---

[1]) Pachymeres, ib., pp. 182, 17—183, 3, 210, 1—8.

[2]) Подробно за времето и мѣстото на тоя походъ вж. П. Никовъ, каз. съч., стр. 95—108.

1261 год. Както се ясно види отъ писмото му до киевския архиепископъ Кирила отъ 1262 год., гдето той се нарича „издънка и коренъ“ на владѣтелитѣ на руската земя — негови свети прадѣди, по произходъ билъ русинъ и потомъкъ на нѣкоя руска княжеска фамилия. Презъ времето на татарското нашествие и поробване на южна Русия (1240 г.), Яковъ Светославъ, подобно на Ростислава и на много други руски князе, побѣгналъ въ България още при царь Иванъ Асѣня II, който му далъ прибѣжище и го назначилъ за „управитель на планинскитѣ мѣста по Стара-планина въ Мизия“[1]), именно, на планинска область въ западна Стара-планина, защото неговитѣ владения, както ще видимъ по-долу, на югъ граничели съ Македония, а на северъ съ маджарскитѣ владения[2]). По тоя начинъ той влѣзълъ въ броя на българскитѣ боляри — областни управители, каквито сѫ били севастократоръ Калоянъ, севастократоръ Петъръ, узурпаторъ Мицо и Константинъ Тихъ. Следъ смъртьта на Иванъ Асѣня II Яковъ Светославъ, разбира се, е държалъ страната на законния царь Коломана I и билъ привърженикъ на севастократоръ Калояна, и презъ злополучното царуване на Михаила II Асѣнь той ще да се е отказалъ да признава властьта на търновския царь, като се отцепилъ отъ държавата. Следъ възцаряването на Константинъ Асѣня, той, по примѣра на другитѣ областни управители, се присъединилъ къмъ държавата и отново призналъ властьта на законно избрания въ 1257 год. царь. Въ 1261 год. Яковъ Светославъ става известенъ съ високата титла „български деспотъ“. Титлата „деспотъ“ презъ срѣднитѣ вѣкове както въ Византия, така и у насъ, е следвала по степень и значение следъ оная на „севастократоръ“, дори въ XIII. вѣкъ тя е прередила последната и се е давала отъ царетѣ и императоритѣ обикновено на лица заслужили и които се сродявали съ царския родъ[3]).

---

[1]) Pachymeres, ib., p. 181, 5—6: Βουλγάρῳ τῷ Σφεντοσθλάβῳ κατὰ Μυσίαν τῶν κατὰ τὸν Αἷμον ὀρειῶν ἄρχοντι. — Ср. П. Никовъ, п. т., стр. 114, 118.

[2]) Вж. П. Никовъ, каз. съч., стр. 176—182.

[3]) G. Codinus, De officialibus, ed. Bon., p. 6. — Вж. П. Никовъ, каз. съч, стр. 117.

Ако Яковъ Светославъ се явява съ титла „български деспотъ" при царь Константина въ 1261 г., то ясно е, че той я получилъ за нѣкакви особени заслуги предъ последния, и тия заслуги ние ги свързваме именно съ времето на маджарското нашествие презъ сѫщата година. Какъ се е свършилъ походътъ презъ 1261 г., не се знае нищо; но по всичко изглежда, че той не е донесълъ нѣкоя решителна промѣна нито въ положението на България, въпрѣки голѣмитѣ успѣхи на маджаритѣ, нито въ българо-маджарскитѣ отношения, защото тия отношения между двѣтѣ съседни държави и следъ 1261 год., както ще видимъ по-долу, сѫ останали сѫщо неопредѣлени — по-скоро враждебни, както и преди нея[1]), следов., никакъвъ миръ не е последвалъ[2]), и походътъ се е свършилъ, както и въ 1259 год., съ безрезултатно оттегляне на маджарскитѣ войски отъ българскитѣ владения, предизвикано отъ страна на Якова Светослава, който, очевидно, се опиталъ да имъ пресѣче пѫтя на отстѫплението, защото, ако Бела IV почналъ да се безпокои за сѫдбата на своя синъ Стефана и билъ принуденъ да изпрати специаленъ човѣкъ да го издири и да донесе известие за него[3]), то това ясно показва, че положението на маджарскитѣ войски и на тѣхния главнокомандуващъ е било доста стѣснено и дори критическо. И тъй, услугитѣ, които Яковъ Светославъ оказалъ на българския царь, се състояли въ това, че той го спасилъ отъ опасния за него разгромъ, за което Константинъ Асѣнь му отблагодарилъ, като го възвелъ въ степень „деспотъ" съ полусамостойни права и разширилъ владенията

[1]) Ср. П. Никовъ, п. т., стр. 108—110.

[2]) П. Никовъ, макаръ и да признава, че не е билъ сключенъ формално миръ, все пакъ предполага, че една часть отъ северо-западна България заедно съ Видинъ е останала подъ маджарска власть и дори минала несъмнено подъ управлението на imperator Bulgarorum Ростислава, владѣтеля на Мачва и Браничево (п. т., стр. 110). Но едвали това предположение е приемливо, защото маджарскитѣ хроники, ако е имало такава териториална придобивка следъ такъвъ грандиозенъ походъ въ България, едвали биха пропустнали да я отбележатъ, а пъкъ тѣ дори и за самия походъ нищо не споменуватъ, а това показва, че походътъ не донесълъ никакви териториални придобивки, а само материални — добра, може би, плячка.

[3]) П. Никовъ, п. т., стр. 102.

му по двѣтѣ страни на западна Стара-планина, а епитетътъ „български" ясно показва, че Яковъ Светославъ получилъ тая титла отъ българския царь и признавалъ неговата върховна власть. Съ образуването на Яковъ Светославовото деспотство царь Константинъ, очевидно, е мислѣлъ да направи единъ постояненъ стражъ на царството противъ маджарскитѣ нападения, каквито той предвиждалъ и за-въ бѫдеще, поради ония все още неопредѣлени отношения, въ които той останалъ и следъ похода отъ 1261 год. Че Яковъ Светославъ е изигралъ тогава такава роля и че неговото деспотство имало такова назначение, се доказва съ това, че най-близката цель на Стефана (V), както ще видимъ, била да привлѣче на своя страна тая опасна за маджаритѣ личность.

До какво голѣмо значение достигналъ Яковъ Светославъ следъ издигането му въ деспотъ и какъ е гледалъ той самъ на себе си, показва следниятъ фактъ. Презъ сѫщата 1261 година той измолилъ отъ търновския патриархъ единъ преписъ отъ номоканона, който той изпратилъ на киевския архиепископъ Кирила заедно съ едно писмо, съдържанието на което гласи следното: „До избрания отъ Бога пастиръ и учитель на словесното стадо отъ правѣрната наша вѣра, до духовния мой отецъ, преосвещения архиепископъ Кирила отъ преславния градъ Киевъ, учитель пъкъ на цѣла Русия и свѣтилникъ на църквитѣ въ богоспасаемия градъ Киевъ. Господство ми благодари и за това на твое преподобие въ Христа. Като получихъ писмото на светото ти владичество, благодарихъ за светата ти молитва, преосвещений архиепископе надъ цѣлата руска земя на благодържавния мой родъ и на моитѣ прадѣди, отъ които азъ съмъ издънка и коренъ. Пиша ти, отъ Бога възлюблений прототроненъ архиепископе Кириле, за да се просвѣти руската вселена отъ твоето слово, тая Зонара нийде да се не преписва, защото, както сѫ установили и ни предали светитѣ отци, така подобава на тая Зонара въ всѣко царство една да бѫде на събора. Затова азъ я изпросихъ отъ патриарха и отпустнахъ за поменъ на светопочиналитѣ ми родители заради моята душа. И когато въздигашъ преподобнитѣ си рѫце въ молитвитѣ си, не забравяй и мене. Затова ти пиша,

възлюблений мой архиепископе на цѣлата руска земя. Да бѫде вселюбо на твоята светость моето писмо, и благослови, Господи, по твоя смисълъ съдържанието по благодатьта божия. Миръ на тебе въ Господа, преосвещений и превъзлюблений архиепископе!"[1]) Самата кормчая (номоканонъ Зонары) била преписана отъ „худоумния и многогрѣшния Иоанна, зовомь Драгославъ" за 58 дни отъ 10. ноемврий 1261 до 7. януарий 1262 год., споредъ приписка въ края на преписа, която се завършва съ следнитѣ думи: написана же бы͠с сиа Зонара в лѣ ҂ѕѱ͠о и҆ є҃ индиͯ вь дни бл͠говѣрнаго цр͠ѧ Константина прѣдръ͠жща столъ блъгарьски. повѣлѣнїемъ же и по цѣнѣ великаго г͠на И(ко)ва Свѧтъслава дѣспотѣ блъгарьскогѡ. Отъ посочената тукъ година 6770 отъ С. М., която се е продължавала отъ 1. IX. 1261 до 31. VIII. 1262 г., ясно става, че Яковъ Светославъ е писалъ писмото си презъ първата половина на 1262 год. и че той се е намиралъ въ сношение съ търновския патриархъ презъ 1261 год., следов., връзкитѣ му съ Търново и търновския царь сѫ били приятелски, или той е поддържалъ политиката на царь Константина спрямо Маджарско[2]). Къмъ сѫщата година се отнася и женитбата на Якова Светослава съ третата сестра, Евдокия, на младия отстраненъ императоръ Иванъ IV Ласкарисъ, която женитба Михаилъ VIII устроилъ, преди да го ослѣпи (т. е. преди декемврий на 1261 год.)[3]), така че Яковъ Светославъ станалъ баджанакъ на царь Константина.

---

[1]) А. Востоковъ, Описаніе рукописей Румянцовскаго Музея. С. Петербургъ 1842, стр. 290—291. — И. Срезневскій, Свѣдѣнія и замѣтки и пр.: Записки Имп. Академіи Наукъ, т. 34, приложеніе № 4. С. Петербургъ 1879, стр. 11—12. — С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, ч. I. София 1903, стр. 143—144. — П. Никовъ, каз. съч., стр. 115—116.

[2]) П. Никовъ, каз. съч., стр. 115—116.

[3]) Pachymeres, ib., pp. 180,19—181,6, съобщава, че Иванъ IV ималъ три сестри, отъ които две Михаилъ VIII оженилъ за двама латинци, а третата — за Якова Светослава, следов., Пахимеръ забравилъ да спомене за Ирина, жената на царь Константина, макаръ да споменува за нея малко по-нататъкъ (ib., p. 183,1—2). Н. Григора знае така сѫщо за четири сестри на Ивана IV, отъ които първата, Мария, била омѫжена за Никифора Ангелъ, сина на епирския деспотъ Михаила II, а втората Теодора (sic) — за българския царь Константина, и останали още две сестри сираци (ib., p. 63,3—10).

Между това къмъ срѣдата на 1262 год. политическитѣ отношения на Балканския полуостровъ се съвсемъ измѣнили. Следъ оттеглянето на маджарскитѣ войски отъ България, въ Маджарско избухнала гражданска война между Бела IV и сина му Стефана (V), която отклонила за известно време вниманието на маджарскитѣ владѣтели отъ България, отъ една страна, а, отъ друга, — развързала ръцетѣ на българския царь. Ползувайки се отъ незакрепеното положение на Михаила VIII Палеологъ на престола, понеже ослѣпяването на младия Иванъ Ласкарисъ предизвикало сериозно възстание въ Мала Азия, Константинъ Асѣнь, подстрекаванъ отъ жена си Ирина да отмъсти за брата ѝ[1]), почналъ война съ Византия, както изглежда, съ намѣрение да отвоюва юго-западнитѣ български земи въ Македония, вѣроятно, следъ като се споразумѣлъ съ епирския деспотъ Михаила II. Така поне може да се заключи отъ грамотата на Константина, дадена на Виргинския мънастиръ св. Георги при Скопие, споредъ която къмъ българското царство въ Македония въ това време принадлежали не само Скопие съ неговата областъ, но и Пологъ (Тетовско), Порѣчие и дори околноститѣ на Прилепъ[2]). Понеже преди 1262 год. царь Константинъ не е водѣлъ война нито съ никейския, нито съ ромейския императори, то тия земи сѫ могли да преминатъ къмъ българското царство само презъ тая година, а това показва не само, че е имало война съ Византия въ юго-западнитѣ български земи, но и че войната е вървѣла благополучно за българитѣ. Михаилъ VIII Палеологъ, който билъ погълнатъ изцѣло съ уредбата на вѫтрешнитѣ работи на възстановената импе-

---

следов., той нищо не знае за брака на една отъ тия две сестри съ Якова Светослава. Но отъ Акрополита ние вече знаемъ, че първата отъ дъщеритѣ на Теодора II Ласкарисъ, Ирина, била омѫжена за царь Константина (Ib., pp. 152,18—19, 154,3), втората, Мария — за Никифора Ангелъ (Ib., pp. 88,18—20, 133,3, 134,4); за другитѣ две не споменува. Отъ всички тия данни редътъ на сестритѣ на Ивана IV може да се установи така: Ирина, омѫжена за царь Константина, Мария — за Никифора Ангелъ, третата — за Яковъ Светослава и четвъртата за нѣкого латинеца.

[1]) Pachymeres, Ib., p. 210,3—5.

[2]) Вж. Г. А. Ильинскiй, Грамоты, стр. 16, pp. 34, 40, 48, 52; стр. 17, p. 56. — Йор. Ивановъ, Български старини, стр. 583—584.

рия и главно съ усмирението на опасното за него въстание въ Мала Азия въ полза на ослѣпения Ивана IV Ласкарисъ, не билъ въ състояние да предприеме нѣщо противъ българитѣ и само въ 1263 год. той, за да отвлѣче вниманието на Константина отъ Македония, почналъ война, като изпращалъ войски къмъ българската граница. Военнитѣ действия най-първо още презъ пролѣтьта се развили при гр. Виза, гдето българитѣ одържали победа надъ ромейскитѣ войски. Тогава по заповѣдь на императора набързо се явилъ при тоя градъ известниятъ въ него време ромейски пълководецъ, Михаилъ Глава Тарханиотъ, по произходъ славянинъ-българинъ, който одържалъ победа надъ недавнитѣ победители и имъ отнелъ конницата [1]). Следъ това той превзелъ Врнзисъ (сег. Бунаръхисаръ) и, въодушевенъ отъ тия успѣхи, потеглилъ по-нататъкъ: завладѣлъ Скопо (сег. с. Скопие, сев.-зап. отъ Бунаръ-хисаръ), после завзелъ гр. Петра, не толкова съ оржжие, колкото съ хитрость и срѫчность, и най-сетне превзелъ Скопелосъ (и двѣтѣ крепости сев.-зап. отъ Лозенградъ). Следъ като укрепилъ всички тия крепости и оставилъ въ тѣхъ гарнизони, чрезъ което обезпечилъ съ безопасность гр. Одринъ, Михаилъ Глава насочилъ движението си къмъ черноморския брѣгъ и почналъ съ завземането на гр. Агатополь (сег. Ахтоболъ), „следъ като бързо прогонилъ преди сражението българския владѣтель Константина“ [2]), подиръ това освободилъ Созополь отъ българитѣ, като завзелъ и околнитѣ мѣста, така че направилъ безопасенъ за ромейската войска пѫтя отъ Виза до тоя градъ [3]). Отъ Созополь той навлѣзълъ навѫтре въ страната и безъ да срещне какъвто и да било сериозенъ отпоръ, достигналъ до самата область Загора, като ограбвалъ и опустошавалъ градо-

[1]) За тоя походъ на Михаила Глава се научаваме отъ историческата поема на византийския поетъ съвременникъ, Мануила Филъ. Както за Михаила Глава, тъй и за поемата на Мануила Филъ вж. подробно притурката тукъ на края: „Михаилъ Глава Тарханиотъ и поемата на Мануила Филъ за неговитѣ подвизи и дѣла“.

[2]) M. Philes, vers. 91—95: Τὴν γοῦν Ἀγαθόπολιν ἐλθὼν λαμβάνει, | Τὸν Βουλγάρων ἄνακτα τὸν Κωνσταντῖνον | Ἐξοστρακίσας εὐχερῶς πρὸ τῆς μάχης. | Καὶ δεικνὺς, ὡς ἔξεστι τοῖς εὐνουστάτοις, | Ἐχθρῶν βασιλεῖς ἐκνικᾶν ἀκινδύνως.

[3]) Ibidem, vers. 96—101.

ветѣ, а населението настанявалъ въ по-рано завладѣнитѣ градове. Той завзелъ градоветѣ Девелтъ (при с. Якезлий), Канстрицинонъ и Скафида[1]), която добре устроилъ. Дотукъ, както изглежда, при него се намиралъ съ цѣлата си войска (*πανστρατί*) деспотъ Иванъ Палеологъ, който билъ изпратенъ отъ императора „като роденъ братъ и победитель“, и му помогналъ да построи тамъ много здравъ мостъ; но оттамъ деспотътъ се върналъ въ Цариградъ[2]), а Глава самъ завзелъ Русокастро и Кримна, която се намирала по пѫтя между Созополь и Анхиалъ[3]). Следъ това той се явилъ предъ Анхиалъ, който завладѣлъ съ неокрилена бързина, „като отдалечилъ кръвожаднитѣ жаби“ и най-сетне отново достигналъ до „хубавата Месемврия, обрѫщайки въ прахъ безхитростно българския повелитель, оня сѫщия мощния Константина“[4]). Едновременно ромейски войски нахълтали и въ вѫтрешността на южно-българскитѣ земи и сполучили да превзематъ Пловдивъ, да завладѣятъ Стенимахосъ и да присъединятъ цѣ-

---

[1]) Кр. Канстрицинонъ не е известна, но все пакъ тя се е намирала нейде около Мадренското езеро или около Бургашкия заливъ; Иречекъ я поставя до Созополь и Агатополь (Das christ. Element etc., п. т., стр. 80; ПСп., кн. 55—56, стр. 255), което надали може да се приеме: по-скоро тя трѣба да се търси близо до Скафида, която се е намирала при устието на рѣка Скафида (сег. Факийска рѣка), при днешното село Скефъ.

[2]) M. Philes, vers. 139—147: Ποιεῖ δὲ καὶ γέφυραν ἀσφαλεστάτην, | Στοὰς ἀνιστὰς ἐκ βυθοῦ περιρρύτους, | Καὶ δημιουργῶν καὶ στεγάζων εἰς ὕδωρ, | Συνόντος αὐτῷ πανστρατὶ τοῦ δεσπότου, | Καὶ δημιουργοῦ καὶ σοφοῦ καὶ τεχνίτου. | Κἂν αὐτὸν ἐξέπεμψεν ὁ στεφηφόρος | Ὡς χρηστὸν αὐθόμαιμον, ὡς νικηφόρον. | Ὁ μὲν γὰρ ὑπέστρεψεν εἰς Βυζαντίδα, | Τέως πρὸς ἄλλας ἀσχολούμενος μάχας. Тукъ подъ ὁ δεσπότης несъмнено се разбира братътъ на Михаила VIII, Иванъ Палеологъ, който билъ издигнатъ въ деспотъ въ 1260 год., следъ похода му противъ Михаила II Епирски (Acropolita, ib., p. 173,4—7), на което право сочи думата αὐθόμαιμος. Той е взелъ участие въ тоя походъ въ началото му и после се върналъ въ Цариградъ, за да предприеме другъ походъ, както ще видимъ по-долу, противъ отново възстаналия епирски деспотъ, и затова за него се казва: τέως πρὸς ἄλλας ἀσχολούμενος μάχας.

[3]) Споредъ Cantacuzenus, ed. Bon., I, p. 341,1—2. — Хр. Лопаревъ, п. т., стр. 43,9. — К. Иречекъ, п. т., стр. 255.

[4]) M. Philes, vers. 162—165: Φθάνει δὲ μέχρι τῆς καλῆς Μεσημβρίας | ὁ καινοφανὴς ἥλιος τῆς ἑσπέρας, | Τεφρῶν ἀτεχνῶς τὸν κρατοῦντα Βουλγάρων | Ἐκεῖνον αὐτόν, τὸν πολὺν Κωνσταντῖνον.

лата планинска верига, която била вънъ отъ Стара-планина, т. е. Сърнена-гора (тур. Караджа-дагъ)[1]).

Въ сжщата 1263 год. и едновременно съ нахлуването въ Южна България, Михаилъ VIII изпратилъ две експедиции на полуострова начело съ своитѣ братя: една подъ началството на севастократоръ Константина Палеологъ противъ латинцитѣ въ Пелопонесъ, която на първо време имала успѣхъ, и друга подъ воеводството на деспотъ Ивана Палеологъ противъ епирския деспотъ Михаила II, който отново изневѣрилъ на императора и не искалъ да признава властьта му. Обаче задачата на деспотъ Ивана Палеологъ, съ когото заминали и други велможи, — между тѣхъ били Михаилъ Кантакузинъ и неговитѣ племенници Тарханиотитѣ, — имала широки планове. Императорътъ му заповѣдалъ да завземе нѣкои мѣста по суша, да мине презъ земята на илиритѣ и тривалитѣ, да проникне до брѣга на рѣка Пеней, да направи нахлуване въ собствена Елада и да воюва съ деспотъ Михаила II. Докато притисналъ Михаила II Епирски и отнемалъ областьта му, деспотъ Иванъ на първо време не достигналъ до решителни резултати[2]), и само следъ повторното изпращане на многобройна войска презъ есеньта на 1263 год., която почнала да действува по-усилено, Михаилъ II побързалъ доброволно да се покори и съ клетва да признае властьта на императора[3]). Една часть отъ ромейскитѣ войски, съгласно съ плана, нападнали югозападнитѣ бъл-

---

[1]) Pachymeres, ib., p. 210, 17—20: . . . καὶ ἡλίσκετο μὲν Φιλιππούπολις, ἐκρατεῖτο δὲ Στενίμαχον φρούριον, καὶ ἅπας ὁ ἔξω τοῦ Αἵμου ζυγὸς συγκατείχετο. — П. Никовъ, каз. съч., стр. 134, подъ ὁ ἔξω τοῦ Αἵμου ζυγός разбира областьта на Срѣдна Гора; обаче ὁ ζυγός не значи область, а планинска верига, която била „вънъ отъ Хемъ“, т. е. която не влизала въ структурата на Стара-планина, а това може да бжде само Сърнена-гора (тур. Караджа-дагъ), която е отдѣлена отъ Стара-планина отъ рѣка Тунджа; за Срѣдна Гора едвали може да се мисли въ даденото време, защото ромеитѣ не биха посмѣли да навлѣзатъ тъй далечъ въ българската територия.

[2]) Pachymeres, ib., p. 205, 7—14, 18—21; p. 206, 17—19.

[3]) Ibidem, pp. 214, 13—215, 14. — Че тая втора армия била изпратена презъ есеньта на 1263 г., се види отъ това, че следъ нападението на Михаила II тя останала да презимува нейде при рѣка Вардаръ съ намѣрение презъ пролѣтьта отново да се почнатъ действията (pp. 214, 17—215, 1).

гарски области, които бѣха присъединени въ предната година, и въ движението си на северъ нахлули въ владенията на Якова Светослава, който дотогава все още държалъ страната на търновския царь.

„Царь Константинъ“, пише П. Никовъ, комуто българската историография длъжи установяването на събитията и тѣхната хронология отъ дадената епоха, „който не билъ въ състояние да помогне на себе си, още по-малко е могълъ да помогне на Светослава. Притиснатъ отъ византийскитѣ войски, а още повече примаменъ отъ хубавитѣ перспективи, които му се откривали подъ лжчитѣ на маджарското слънце, Светославъ се отнесълъ къмъ маджаритѣ и поискалъ тѣхната защита противъ византийцитѣ. Маджарскиятъ престолонаследникъ Стефанъ, който следъ Пресбургския миренъ договоръ съ баща си въ 1262 година билъ нареченъ „по-младъ краль“ съ пълна сюзеренна власть надъ цѣлия изтокъ маджарски[1]), това и дирѣлъ. Възможностьта, чрезъ притеглюването на Светослава въ маджарската сфера на влияние да създаде въ България разцепление и да издигне новъ съперникъ на търновския царь, дохождала тъкмо по неговитѣ смѣтки и намѣрения. Така е могло да се ослаби и парализира търновското царство и найлесно да се запази маджарското влияние и върховна власть върху северозападна България. Съ готовность той далъ на Светослава пълното си покровителство. Една значителна маджарска сила подъ началството на воеводитѣ Никола, Владиславъ, Рейнолдъ и на други маджарски барони се притекла по заповѣдь на Стефана (V) на помощь на Светослава“[2]). Начело на византийската войска, която действувала срещу последния и маджаритѣ, билъ поставенъ споменатиятъ вече византийски пълководецъ Михаилъ Глава Тарханиотъ, който презъ есеньта на 1263 год. билъ изпратенъ заедно съ втората армия въ Македония[3]). Обаче ромеитѣ били разбити отъ ма-

---

[1]) A. Huber, каз. съч., стр. 25—26.

[2]) П. Никовъ, каз. съч., стр. 135.

[3]) За сблъскването на Михаила Глава Тарханиотъ съ Якова Светослава се научаваме пакъ отъ споменатата поема на Мануила Филъ, гдето въ стихове отъ 166 до 168 четемъ следното: Ὡς φλὸξ δὲ θερμὸς προσβαλὼν

джаритѣ и презъ земитѣ на Светослава навлѣзли въ византийскитѣ владения[1]). Съ това намѣсване въ сѫдбата на Якова Светослава Стефанъ (V) турилъ началото за отцепването на последния отъ Търново, който оттогава не само преминалъ въ сферата на маджарското влияние, но и попадналъ въ известна формална зависимость отъ Маджарско. Тая зависимость се изразявала въ това, че подъ влиянието на разни примамливи обещания на Стефана и подъ негово покровителство Яковъ Светославъ се отметналъ отъ българския царь и, като присъединилъ къмъ своитѣ владения цѣлата видинска область, която по-рано бѣ окупирана отъ маджаритѣ, присвоилъ си, както по-рано мачванскиятъ банъ Ростиславъ, титлата imperator Bulgarorum, която била призната отъ маджарскитѣ владѣтели[2]). Въ тая постѫпка на Якова Светослава ясно прогледвали стремежитѣ му да се отцепи като самостоенъ владѣтель,

---

Σφεντισθλάβῳ | Καὶ τῇ καὶ αὐτὸν ὁπλομοσχεύτῳ χλόῃ | Ποιεῖ Λαχανᾶν συσσαπῆναι τῇ ζέσει, т. е. „Следъ като се нахвърли върху Светослава, като силенъ пламъкъ, и върху натъкания съ орѫжие като него младежъ, той прави Лахана да изтлѣе заедно съ кипежа" (бунта). Отъ тия думи би могло да се заключи, че Светославъ е ималъ сблъскване съ Михаила Глава и при това не самичъкъ, а въ съюзъ съ Лахана (Ивайло) (вж. Хр. Лапаревъ, каз. съч., стр. 22). Но подобно разбиране е погрѣшно, едно, защото Светославъ никога не е действувалъ заедно съ Ивайло, понеже първиятъ бѣ умрѣлъ преди издигането на втория, и друго, защото Светославъ е влизалъ въ сблъскване съ ромеитѣ само въ приведения едничъкъ случай. Очевидно, Михаилъ Глава е взелъ участие въ похода на деспотъ Ивана Палеологъ въ Македония съ втората армия, изпратена презъ есеньта на 1263 год. следъ похода си въ Южна България или направо е заминалъ оттамъ по заповѣдь на императора. Това се подкрепя още съ туй, че приведенитѣ тукъ по-горе стихове следватъ веднага следъ стихове за второто превземане на Месемврия отъ Михаила Глава, презъ сѫщата 1263 год. (вж. тукъ стр. 505, бел. 4). Въ случая е интересно още и това, че въ горнитѣ стихове нищо не се споменува за резултата отъ сблъскването на Михаила Глава съ Якова Светослава, защото той не е билъ въ полза на първия, и право се преминава къмъ Лахана, който нѣма никакво отношение, както се каза, къмъ Светослава. Последниятъ стихъ не представя нищо друго, освенъ преходъ къмъ действията на Михаила Глава противъ Лахана или Ивайло (вж. тукъ по-долу).

[1]) П. Никовъ, каз. съч., стр. 135.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 136—139.

разчитайки на една лавираща политика между България и Маджарско, както ще видимъ по-нататъкъ.

Събитията презъ 1263 год. поставили царь Константина въ едно твърде стѣснено положение, което го лишавало отъ възможность да предприеме каквито и да било действия въ една или друга посока. Притиснатъ откъмъ югъ отъ ромеитѣ, които бѣха завзели по-голѣмата часть отъ Южна България, ощетенъ и застрашенъ отъ западъ и северозападъ отъ положението, създадено отъ маджаритѣ и Яковъ Светослава, нему не оставало нищо друго, освенъ да дочака по-нататъшното развитие на събитията и да се постарае своевременно да ги използува [1]), поне за да може да си отвоюва обратно откжснатитѣ отъ царството български земи, главно въ Южна България. Такива събития донесла следната 1264 год. — Въ Маджарско отново пламнала борбата между баща и синъ, между Бела IV и Стефана (V), съ още по-голѣма жестокость [2]), която парализирала маджарскитѣ сили въ външната политика, отъ една страна, а, отъ друга, — освобождавала българския царь отъ всѣка опасность откъмъ северо-западъ и му давала възможность да съсрѣдоточи всичкото си внимание къмъ Византия, още повече, че деспотъ Яковъ Светославъ презъ времето на гражданскитѣ войни въ Маджарско станалъ наклоненъ за ново сближение съ Търново. Но въ приготовленията си за война съ Византия особена ценна придобивка за Константина било това, че нему се представилъ случай да склюочи съюзъ съ единъ опасенъ за империята неприятель — съ татаритѣ, съ помощьта на които той мислѣлъ да нанесе съкрушителенъ ударъ на византийския императоръ. Сключването на тоя съюзъ станало при следнитѣ обстоятелства.

Въ Цариградъ въ това време живѣелъ съ семейството и свитата си селджукскиятъ екс-султанъ Изеддинъ въ единъ видъ доброволенъ пленъ по следния случай. Селджукското султанство, което въ съседство съ Византия въ Мала Азия е играло значителна роля, се намирало въ епохата на своето

[1]) Пакъ тамъ, стр. 140—141.

[2]) П. Никовъ, каз. съч., стр. 142, и посочената тамъ литература.

разложение, която по-сетне се завършила съ неговото разпадане на отдѣлни емирства. Неговата сила била съкрушена отъ татаритѣ. Халаку, ханътъ на едно отъ четиритѣ ханства, на които се разпаднала монголската или татарската държава следъ смъртьта на Чингисхана, именно, на онова въ Иранъ, наложилъ на селджуцитѣ своята върховна власть. Селджукскиятъ султанъ Гаязединъ билъ убитъ, а на негово мѣсто били издигнати малолѣтнитѣ му синове, Рокнадинъ и Изеддинъ, подъ ръководството на единъ везиръ, назначенъ отъ татарския ханъ. Между двамата братя, обаче, избухнали недоразумения, подклаждани отъ татаритѣ, които принудили Изеддина да бѣга въ Византия съ жена, деца, голѣма свита и богати съкровища, гдето мислилъ да намѣри подкрепа. Михаилъ VIII го приелъ добре, но да му помогне нѣмалъ намѣрение, защото се боялъ да не предизвика съ това Халаку. Недоволенъ, Изеддинъ почналъ да крои заговори противъ императора, билъ, обаче, своевременно заподозрѣнъ и, като опасенъ човѣкъ, туренъ билъ подъ надзоръ като пленникъ. Тогава Изеддинъ почналъ да крои планове за освобождението си [1]).

Ползувайки се отъ удобния случай, когато императорътъ отсѫтствувалъ отъ Цариградъ, той влѣзълъ въ връзки съ чича си Сарѫ-Салтѫкъ, главатарь на преселенитѣ въ днешна Добруджа въ 1263 год. отъ Изеддина съ разрешението на Михаила VIII Палеологъ десеть хиляди тюркменски семейства [2]), вѣроятно презъ времето на голѣмия походъ на Михаила Глава Тарханиотъ въ България [3]), и го тайно молилъ за помощь противъ императора, загдето последниятъ го държалъ обезорѫженъ и се преструвалъ за неговъ приятель, когато съ нищо не се различавалъ отъ врагъ. „Ако искашъ да ми помогнешъ, прибавилъ Изеддинъ въ писмото си, то можешъ да се срещнешъ съ Константина, българския царь, и да го убедишъ така сѫщо, да нападне на ромеитѣ; а азъ въ това време ще се навъртамъ около Михаила и ще го хвърля право въ рѫцетѣ ви, особено

[1]) Ср. П. Никовъ, Татаробългарски отношения и пр., стр. 6—7.

[2]) Ив. К. Димитровъ, Прѣселение на селджукски турци въ Добруджа около срѣдата на XIII вѣкъ. СпБАк., кн. X (1915), стр. 32—33.

[3]) Вж. тукъ по-горе, стр. 504 сл.

ако съ тебе бѫдатъ не само Константинъ Български, но и тохарцитѣ. Щомъ императорътъ по тоя начинъ бѫде хванатъ, нападението за васъ ще стане съвършено лесно; ако ли не, то вие поне ще съберете най-богата плячка и ще завладѣете царското съкровище: ти ще получишъ отъ него най-доброто. Спомни си само за роднинството и предишната слава. Но, ако сѫ малко и тия две причини, за да побързашъ, — малко ли е пъкъ роднинството и надеждата, за да се решишъ на велико дѣло — то едно вече желание, да помогнешъ на роднината си и да се смилишъ надъ него, струва да се осѫществи то при надлежно съдействие“ [1]). Отъ тия думи се ясно види, доколко сериозенъ характеръ е ималъ предполаганиятъ походъ противъ ромейския императоръ.

Докато Изеддинъ се приготвялъ за успѣха на дѣлото си и се домогвалъ да се намира постоянно при императора, който въ това време се намиралъ въ западнитѣ провинции противъ деспотъ Михаила II, и дори получилъ разрешението му да се яви съ своята прислуга при него, чичо му ималъ среща съ царь Константина, открилъ му, или по-добре, открилъ на съпругата му Ирина, която била особено враждебно настроена противъ Михаила VIII, за намѣренията на екс-султана противъ императора и „успѣлъ да ги склони къмъ това, за което тѣ отдавна бѣха готови“, забелязва Пахимеръ, т. е. царь Константинъ отдавна се приготвялъ за война съ Византия и само чакалъ сгоденъ случай, какъвто въ дадения моментъ му се представялъ. Твърде е възможно, щото за бързата готовность на Константина да приеме предложението на Изеддиновия чичо да е повлияла не малко и политическата зависимость на българския царь отъ татарския велики ханъ, която, както изглежда, продължавала да сѫществува и при Константина [2]). Следъ като получилъ утвърдителенъ отговоръ отъ българския царь, Изеддиновиятъ чичо се обърналъ чрезъ пратеници къмъ кипчакския ханъ Берке да вика татаритѣ, собствено тохарцитѣ [3]), на по-

---

[1]) Pachymeres, ib., pp. 229,10—230,6.

[2]) П. Никовъ, Татаробългарски отношения и пр., стр. 9—10.

[3]) Тохарцитѣ били едно племе отъ татарскитѣ племена, на които се разпадали тогава татаритѣ и които се управлявали самовластно отъ своитѣ

мощь, като имъ обещавалъ голѣма плячка, ако тѣ се съединятъ съ него и българитѣ. Сѫщевременно и селджукскиятъ султанъ Рокнадинъ, Изеддиновиятъ братъ, помолилъ мощния ханъ Берке да освободи брата му. Египетскиятъ султанъ Бейбарсъ сѫщо се застѫпилъ предъ Берке за освобождението на Изеддина. Татаритѣ на драго сърдце приели предложението, защото имъ се представялъ удобенъ случай да се обогатятъ. Това ставало презъ втората половина на 1264 год.[1]).

Съюза си съ татаритѣ Константинъ решилъ да използува и за друго едно дѣло, не по-малко важно за него въ предстоящата война съ Византия, именно, отново да привлѣче Якова Светослава на своя страна и да го отклони отъ Маджарско И наистина, тъкмо въ 1264 год. Яковъ Светославъ не само промѣнилъ политиката си спрямо Маджарско, респ. спрямо седмиградския князъ или „младия краль" (junior rex) Стефана (V), но и станалъ въ враждебни отношения къмъ него. Докато вървѣла въ Маджарско гражданската война, въ която успѣхътъ билъ на страна на Бела IV, Яковъ Светославъ нападналъ на Северинската область презъ есеньта на 1264 год. и я силно опустошилъ[2]). Едва ли може да се допустне, че това нападе-

---

главатари и само признавали върховната власть на кипчакския велики ханъ. — За това вж. тукъ по-долу.

[1]) Pachymeres, ib., pp. 230,7—231,10. — П. Никовъ, рецензията му върху статията на С. Табаковъ, Бележки за югоизточна България презъ епохата на Тертеровци, Псп., кн. LXX (1909), стр. 572. — Отъ сѫщия, Българо-унгарскитѣ отношения, стр. 142. — Отъ сѫщия, Татаро-български отношения и пр., стр. 7—8.

[2]) П. Никовъ, каз. съч., стр. 144—146. — П. Никовъ отнася това нападение къмъ началото на 1265 г. (вж. п. т., стр. 149—150), което едвали може да се приеме, защото сближението на Яковъ Светослава съ Константина е могло да стане само презъ 1264 г. въ най-голѣмия разгаръ на междуособицитѣ въ Маджарско, а оттука и нападението е могло да стане само презъ втората половина на сѫщата година и, друго, защото борбата между баща и синъ въ Маджарско се свършила още презъ мартъ на 1265 год, така че едвали Яковъ Светославъ би се решилъ до края на междуособицата да предприеме нападението, още повече че тогава борбата отивала въ полза на младия краль Стефана. Най-сетне и самото развитие на събитията презъ 1265 год. не позволявало, както ще видимъ по-нататъкъ, да се предприема тогава нападението на Северинската область.

ние е било предприето отъ Яковъ Светослава на своя глава, безъ знанието на българския царь; вече самиятъ неговъ обектъ — Северинската область, тая ябълка на раздора между България и Маджарско, — ясно говори, че тукъ Яковъ Светославъ е действувалъ като съюзникъ на българския царь, като е искалъ да използува настаналитѣ междуособици въ Маджарско, за да закрепи положението си, като се сдобие съ признание и отъ страна на търновския царь. Ние не знаемъ, на какви условия билъ сключенъ тоя съюзъ между него и царь Константина; но мислимъ, че не ще бѫдемъ далечъ отъ истината, ако приемемъ, че Константинъ призналъ неговата политическа самостойность, като на владѣтеленъ господарь, а сѫщо и присъединението на Видинската область къмъ владенията му, съ други думи, търновскиятъ царь призналъ постигнатото съ маджарска помощь и влияние положение на Яковъ Светослава на условие, че последниятъ ще се откаже отъ Маджарско и въ доказателство на това ще нападне на Северинската область, която влизала въ владенията на наследника — младия краль Стефана. Нѣма никакво съмнение, че чрезъ тая акция Константинъ е мислѣлъ да парализира всѣки опитъ отъ страна на последния да завоюва отвѫддунавскитѣ български владения. Да се съгласи на такава смѣла крачка могли сѫ да подбудятъ Яковъ Светослава следнитѣ съображения: въ маджарската междуособна война почти до самия ѝ край успѣхътъ билъ на страната на стария краль, и Яковъ Светославъ е смѣталъ, че дѣлото на Стефана е изгубено — това едно, и, друго, — не малко се страхувалъ отъ съюза на Константина съ татаритѣ, които, въ случай на несъгласие съ българския царь, той би могълъ да ги види изпратени и въ неговитѣ владения [1]). Както и да било, но отмѣтането на Яковъ Светослава отъ Маджарско и сближението му съ Търново презъ времето на гражданскитѣ войни въ Маджарско въ 1264 г. билъ фактъ свършенъ.

Само следъ като се осигурилъ по тоя начинъ отъ северозападъ, царь Константинъ се решилъ да почне войната противъ Византия съ своитѣ нови съюзници — татаритѣ. Презъ

---

[1]) П. Никовъ, каз. съч., стр. 149—151.

есеньта на 1264 г. Михаилъ VIII Палеологъ, извиканъ отъ новото движение въ западнитѣ провинции отъ страна на епирския деспотъ, събралъ доста голѣми сили и потеглилъ съ тѣхъ за Солунъ. Но когато стигналъ въ Ксанти, той решилъ да разпустне войската за презимуване. Тъкмо въ това време татаритѣ, предвождани отъ ханъ Берке, преминали по замръзналия Дунавъ въ Северна България и презъ презъ пролѣтьта на 1265 год., когато императорътъ се връщалъ отъ западъ, царь Константинъ начело на една повече отъ 20-хилядна съюзна армия прехвърлилъ Стара-планина, и татарскитѣ тълпи начело съ ханъ Берке се впустнали да грабятъ, убиватъ, поробватъ и причиняватъ всѣкакъвъ видъ злини на тракийското население; „тѣ бързо обхванали цѣлата страна подобно на свирепствуващъ огънь“, забелязва Г. Пахимеръ. Известието за това неочаквано нападение изненадало Михаила VIII, още повече че той нѣмалъ възможность да имъ окаже никакъвъ отпоръ, понеже се връщалъ съ единъ малъкъ отредъ; не било възможно и да бѣга, защото неприятельтъ билъ завзелъ всички проходи и безъ страхъ се явявалъ навсѣкжде, гдето се показвали ромеи. Михаилъ VIII Палеологъ се намиралъ въ голѣма опасность и, за да се избави отъ пленъ, билъ принуденъ постоянно да се мѣсти отъ едно мѣсто на друго, като внимателно следѣлъ за неприятеля. Така той можалъ да мами татарскитѣ тълпи само благодарение на безредието имъ и отсжтствието на всѣка дисциплина у тѣхъ, защото тѣ се пръскали навсѣкжде, гдето намирали плячка. Тамъ, между другитѣ, се движелъ отдѣлно въ кола и царь Константинъ, който си билъ счупилъ крака преди това и оттогава не могълъ да го владѣе, както трѣбва — вървѣлъ ли пеша, или яздѣлъ на конь [1]). Заобиколенъ отъ българитѣ, той внимателно разпитвалъ, где се намиралъ императорътъ, и се надѣвалъ да го улови живъ, когато последниятъ останѣлъ самъ, защото цѣлиятъ отредъ, който билъ съ Михаила VIII, се пръсналъ въ разни страни и само нѣколко души останали при него. Но императорътъ съ разни обходи по едва достжпни пжтеки и благодарение на

---

[1]) Pachymeres, ib., p. 233, 11—13; p. 432, 8—10.

тъмнитѣ нощи достигналъ до върха на планината Ганъ, като оставилъ другитѣ си спѫтници сами да се спасяватъ, кой гдето и както е могълъ. Що се отнася до заднитѣ отреди, при които се намирали императорската хазна и султанъ Изеддинъ, то той съвсемъ се отчаялъ за тѣхъ и вече мислѣлъ, че тѣ сѫ заробени. Отъ върха на планината той изпратилъ едни да наблюдаватъ за движението на неприятеля, а други — да му намѣрятъ нѣкой корабъ, на който той би могълъ благополучно да пристигне по Мраморно море въ Цариградъ. Михаилъ VIII, наистина, позорно се върналъ въ столицата, като оставилъ войницитѣ си сами на себе си; отъ тѣхъ повечето попаднали роби въ рѫцетѣ на неприятеля, и само нѣколко души сполучили да се спасятъ [1]).

По-добра била участьта на отредитѣ, които вървѣли съ императорския багажъ и хазна и при които се намиралъ султанъ Изеддинъ. Съ голѣмъ трудъ тѣ избѣгали отъ преследванията на неприятелитѣ и се затворили въ приморската крепость Еносъ при устието на Марица. Но скоро подъ стенитѣ на града се явилъ царь Константинъ заедно съ дивитѣ татари и го обсадилъ. Жителитѣ на града се намирали въ крайна опасность и чакали отъ день на день, когато стенитѣ ще бѫдатъ разрушени и неприятельтъ ще нахълта въ града, като го ограби заедно съ императорската хазна, безъ да получатъ нѣкоя помощь отъ столицата. Обаче царь Константинъ билъ убеденъ, че и да превземе града, той едвали би могълъ да го удържи въ рѫцетѣ си, а пъкъ да достигне първоначалната си цель, т. е. да хване императора, била изгубена всѣка надежда; освенъ това, той не би изпълнилъ и задлъжението си — да освободи султанъ Изеддина. Затова той влѣзълъ въ преговори съ обсаденитѣ, като изпратилъ пратеници да имъ обявятъ за очакващето ги бедствие и да имъ кажатъ, че ако и да не му е мѫчно да ги надвие и да завладѣе всичко, обаче сега той ще се задоволи само съ предаването на султана наедно съ свитата и паритѣ и че само на тия условия имъ обещавалъ безопасность. На обсаденитѣ, обаче, не се допаднали тия пред-

[1]) Ibidem, pp. 232,1—235,13.

ложения; тѣ решили да потърпятъ още нѣколко време и да чакатъ помощь, но въ сѫщото време да не отнематъ у неприятеля надежда, че тѣ ще се предадатъ. Съ това тѣ искали да забавятъ работата по предаването, докато получатъ помощь; поради това, ако опасностьта достигне до крайность, тѣ да не отсичатъ главата на султана и да го хвърлятъ задъ стената, както нѣкои предлагали, тъй като съ това още повече ще разгнѣвятъ обсадителитѣ и ще нанесатъ голѣми пакости както на себе си, тъй и на околната страна, а да се съгласятъ на тѣхнитѣ условия. Но тоя уклончивъ отговоръ накаралъ българитѣ и татаритѣ да усилятъ нападението си върху стенитѣ, а обсаденитѣ не били въ състояние да ги отбиватъ. Най-сетне, като видѣли, какви сетнини ги очакватъ отъ тѣхното упорство, еносци решили да изпълнятъ предложенитѣ имъ условия. Тѣ пратили пратеници при царь Константина съ предложение, че сж съгласни да предадатъ султана, ако само обсадителитѣ дадатъ клетва предъ Бога и светията, какво ще ги оставятъ въ покой. Следъ като получили съгласието на неприятеля, жителитѣ се обърнали къмъ мѣстния епископъ да извърши задлъженията. Епископътъ се облѣкълъ въ архиерейскитѣ си одежди и съ светитѣ икони и цѣлия си клиръ отишелъ при българския царь. Когато Константинъ произнесълъ клетвата предъ Бога и иерарха, обсаденитѣ незабавно предали султана съ цѣлата му свита и имотъ. Следъ това българскиятъ царь заедно съ съюзницитѣ си отстжпилъ отъ града и потеглилъ назадъ. На обратния си пжть, обаче, татаритѣ не прекжсвали своитѣ грабежи и напущали Тракия, като откарвали безбройно множество население въ робство, като добитъкъ. „Затова, бележи Н. Григора, нѣколко време нарѣдко само могло да се види въ Тракия волъ и орачъ — дотолкова опустѣла тя отъ хора и животни“[1]). А императоръ Михаилъ VIII по-сетне писалъ въ своята автобиография: „Българитѣ, които доскоро бѣха отъ насъ спасени (вѣроятно, тукъ се има предъ видъ помощьта на М. Палеолога, изпратена Константину срещу

---

[1]) N. Gregoras, ib., pp. 99, 21 — 101, 19, макаръ и да ималъ подъ ржка Г. Пахимера, излага тоя походъ твърде накратко и невѣрно въ сравнение съ Пахимеровия разказъ.

Мицо), се оказаха неблагодарни и дадоха на масагетитѣ свободенъ проходъ за нахлуване въ нашата Тракия и дори имъ оказаха съдействие при нападението“ [1]). Ханъ Берке взелъ съ себе си Изеддина, а така сѫщо, минавайки презъ Добруджа, и 10-тѣ хиляди туркменски семейства съ водителя имъ Сарѫ-Салтѫкъ, които Изеддинъ бѣ преселилъ тамъ въ 1263 г. съ позволението на Михаила VIII; тѣ всички били преселени въ Кипчакъ [2]). Между това, на втория день пристигнала на еносци помощь отъ столицата, но било вече късно; всички разкайвания на еносци били напусто. Макаръ тѣ и да спасили хазната и багажа на императора, Михаилъ VIII все пакъ билъ крайно ядосанъ за тѣхното малодушие и не се забавилъ да накаже еносци. Епископътъ билъ извиканъ на сѫдъ предъ църквата, и, обвиненъ, едвамъ не билъ подложенъ на особено наказание, загдето взелъ участие въ предаването на града; императорскитѣ слуги били бити съ прѫчки и, за позоръ, облѣчени въ женски дрехи, били изгонени предъ очитѣ на императора; жената, дъщерята, майката и сестрата на султана, както и другитѣ му деца и всичкитѣ му слуги били изпозатворени въ най-тежки зъндани, а всичкитѣ му съкровища и предмети на разкошъ били конфискувани [3]).

Така се свършилъ тоя знаменитъ походъ на Константинъ Асѣня въ съюзъ съ татаритѣ противъ Византия. Въ сѫщность, както видѣхме, той не донесълъ никаква полза за България; царь Константинъ при всичкитѣ си успѣхи се оттеглилъ въ България, безъ да сключи миръ или да иска териториални или материални обезщетения за своитѣ успѣхи. Дали той се е посрамилъ за своето варварско нашествие, или пъкъ е считалъ достатъчно удовлетворено своето честолюбие, а Михаилъ VIII

---

[1]) И. Е. Троицкій, Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua opusculum. С. Петербургъ 1885, стр. 556, 5: Βουλγάρων δ'ἑτέρωθεν ἀνθ' ὧν τῷ πρὸ τοῦ δι'ἡμῶν ἐσώζοντο χρησαμένων ἀγνωμοσύνῃ, καὶ μασσαγέταις δίοδον καταδραμεῖν τὴν ὑφ' ἡμᾶς Θρᾴκην δόντων, ἅμα δὲ καὶ αὐτῶν συνεμβαλεῖν ὑποστάντων, οὐ πολλαῖς ὕστερον ἡμέραις ἑπταπλασίονα εἰς τὸν κόλπον ἀνταπεδώκαμεν (вж Христіанское чтеніе, ч II. 1885). — Ср. Лопаревъ, п. т., стр. 21.

[2]) Ив. К. Димитровъ, каз. стат., стр. 33—34.

[3]) Pachymeres, ib., pp. 235, 13—240, 22.

за достатъчно отмъстенъ, или най-сетне самъ се побоялъ за своето царство отъ нашествието на съюзницитѣ си и е гледалъ часъ по-скоро да се отърве отъ тѣхъ — сѫ въпроси, които засега оставатъ безъ отговоръ поради оскѫдностьта на известията. Въ всѣки случай, царь Константинъ Асѣнь не съумѣлъ да извлѣче никаква полза отъ татарското нашествие, защото българскитѣ приморски градове южно отъ Стара-планина останали завинаги изгубени, тъй както той не можалъ да удържи въ рѫцетѣ си и българскитѣ земи въ Македония. Но злото не се ограничило само съ това: „съ тоя походъ, напълно справедливо казва П. Никовъ, противъ Византия въ съюзъ съ татаритѣ Константинъ далъ възможность на последнитѣ да се запознаятъ съ богатитѣ за плячка мѣста южно отъ Дунава и имъ посочилъ пѫтя къмъ тѣхъ. За това свое кѫсогледство той билъ по-късно жестоко наказанъ: тия сѫщитѣ татари наченали оттогава често да преминаватъ Дунава за плячка и да опустошаватъ България, като станали по тоя начинъ една отъ главнитѣ причини за падането на царь Константина "[1]). Най-сетне и промѣната въ българо-маджарскитѣ отношения не донесла очакванитѣ резултати.

Следъ отмѣтането за Яковъ Светослава отъ Маджарско и нападението му на Северинската область, съгласно съ условията на съюза съ царь Константина, гражданската война въ Маджарско, противъ очакванията се свършила въ полза на престолонаследника Стефана, който нанесълъ при Ишасегъ, западно отъ Пеща, решително поражение на Бела IV презъ мартъ 1265 год., и го принудилъ да иска миръ. И наистина, между баща и синъ била сключена спогодба, която въ мартъ 1266 год. била допълнена съ ново съглашение и одобрена отъ папата на 22. юний с. г. Следъ като се осигурилъ вѫтре въ държавата съ окончателенъ миръ, Стефанъ се почувствувалъ съ развързани рѫце, едно, за да накаже Яковъ Светослава за отмѣтането му и сближението съ Търново и, друго, за да си отмъсти изобщо на българитѣ за нападението на Северинската область. Ето какъ ни рисува тоя походъ П. Никовъ:

---

[1]) П. Никовъ, каз. съч., стр. 143.

„Презъ юний 1266 год. начело на една многобройна войска Стефанъ преминалъ неприятелскитѣ граници, явилъ се предъ Видинската крепость и я обсадилъ. Видинъ не можалъ да издържи обсадата и наново билъ превзетъ отъ Стефана. Последвали множество сблъсквания и сражения между маджарски и български войски. Въ две такива сблъсквания, въ които водѣлъ маджаритѣ лично Стефанъ (V), се отличилъ магистеръ Рейнолдъ. Следъ превземането на Видинската крепость Стефанъ (V) самъ се спрѣлъ и се установилъ на квартира въ България... Обаче неговитѣ барони проникнали доста навѫтре въ България: тѣ преминали границитѣ на Светославовото княжество и нахлули въ предѣлитѣ и на търновското царство. Банъ Григорий завладѣлъ Орѣховъ (castrum Vrchov — днешното Рахово или Орѣхово на Дунава). Много по-дълбоко въ страната проникналъ банъ Паньитъ, който обсадилъ и превзелъ крепостьта Плѣвенъ (castrum Pleun). Магистеръ Рейнолдъ наново се отличилъ въ три нови сблъсквания съ неприятеля. Българскитѣ войски навсѣкѫде се оказали по-слаби отъ неприятеля и се принуждавали постепенно и планомѣрно, следъ чести сражения, да се оттеглятъ въ вѫтрешностьта на страната"[1]). Тоя голѣмъ походъ на Стефана Маджарски въ България се свършилъ съ това, че Яковъ Светославъ билъ принуденъ не само да се откаже отъ съюза си съ българския царь и изобщо отъ сближението си съ Търново, но и фактически да признае върховната власть на маджарския краль и да стане неговъ истински васалъ, защото при голѣмитѣ несполуки и явното безсилие на търновския царь това му сѫ диктували самитѣ негови интереси — обособяването на владенията му като отдѣлна държава съ титла imperator Bulgarorum, която била призната отъ маджаритѣ[2]).

Царь Константинъ, който винаги изказвалъ на дѣло своитѣ антимаджарски стремежи, сега не билъ способенъ да окаже нѣкакво влияние върху развитието на работитѣ въ северозападна България и да измѣни създаденото отъ Стефана (V) по-

---

[1]) Пакъ тамъ, стр. 159—160.
[2]) Пакъ тамъ, стр. 160—169.

ложение. Следъ нанесеното сериозно поражение въ 1266 год. отъ Стефана, чиито войски бѣха достигнали отвѫдъ Плѣвенъ, отъ една страна, а, отъ друга, — поради крайно неблагоприятното положение спрямо Византия, недоразуменията съ която далечъ не били изгладени, той трѣбало да се откаже отъ всѣка мисъль да измѣня вървежа на българо-маджарскитѣ отношения и да се помири съ закрепата на маджарското влияние въ Светославовото княжество[1]). Освенъ това и събитията, които се подготвяли на Балканския полуостровъ, принуждавали, както ще видимъ по-нататъкъ, търновския царь и правителството да насочатъ всичкото си внимание на югъ къмъ Византия.

Още въ 1265 год., следъ оттеглянето на българитѣ и татаритѣ отъ Тракия Михаилъ VIII Палеологъ почналъ да търси сближение съ предишния си врагъ, Венеция, защото сключениятъ още въ 1261 год. съюзъ съ Генуа се оказалъ не само безполезенъ, но и вреденъ за империята, особено когато генуезкиятъ подеста въ Цариградъ далъ съгласие на сицилийския краль Манфреда, съ когото екс-императоръ Балдуинъ II бѣ сключилъ съюзъ противъ Михаила VIII, да съдействува за предаване босфорската столица на латинцитѣ. Завързанитѣ преговори съ Венеция, които се завършили съ единъ твърде благоприятенъ за републиката договоръ отъ 8. юний 1266 г., насоченъ противъ Генуа, не донесли никакъвъ положителенъ резултатъ, защото венецианскиятъ дожъ не утвърдилъ тоя договоръ, тъй като не искалъ да се свързва за дълго време съ Михаила VIII, чието падане за него било не далечъ. Между това въ южна Италия произлѣзла политическа промѣна, която въ течение на нѣколко десетки години се отзовала твърде чувствително върху сѫдбата на Балканския полуостровъ и, преди всичко, твърде стѣснила положението на Михаила VIII почти до самата му смърть. Тогавашниятъ френски държавенъ мѫжъ и виденъ пълководецъ Карлъ Анжу, братъ на френския краль Людвика IX, подбужданъ отъ папата, следъ като унищожилъ въ 1266 г. следъ боя при Беневентъ държавата на Манфреда Сицилийски и за втори пѫть създалъ въ южна Италия много

---

[1]) Пакъ тамъ, стр. 169—170.

по-силна френска държава, отколкото нѣкогашнитѣ нормански авантюристи, станалъ единъ отъ най-опаснитѣ врагове на Византия и сериозенъ съперникъ на Михаила VIII Палеологъ. Тая опасность се изразила въ това, че бившиятъ латински императоръ Балдуинъ II, който все още раздавалъ части отъ нѣкогашната латинска империя на разни франкски князе, които трѣбало да станатъ негови съюзници, сключилъ въ Витербо, при съдействието на папа Климента IV (1265—1268), съюзъ и съ Карла Анжу (27. май 1267 г.) съ цель отново да покори Византия и възобнови латинската империя[1]). Но колкото и голѣма да била тая опасность, която много прѣчела на Михаила VIII, все пакъ той съ своя дипломатически тактъ съумѣлъ да я отстранява. Като знаелъ, че Карлъ Анжу станалъ неаполитански краль само съ съдействието на папата, той найпърво влѣзълъ въ преговори съ римската курия за съединението на църквитѣ, които преговори той умишлено протакалъ, само за да печели време. После още въ 1267 год. той възобновилъ приятелскитѣ си сношения съ Генуа, като върналъ генуезската колония отъ Ираклия въ столицата, и имъ далъ ново предмѣстие на Златния Рогъ срещу разрушената имъ крепость въ Галата; сѫщо така билъ сключенъ миренъ договоръ съ Венеция въ 1268 год. за петь години. Но най-главното, което Михаилъ VIII постигналъ, било това, че италианскитѣ морски държави нѣматъ право да воюватъ една съ друга нито въ Черно море, нито въ Босфора, нито въ Дарданелитѣ и не се съгласилъ да предостави на венецианцитѣ опредѣлени квартали въ провинциалнитѣ градове инакъ, освенъ подъ наемъ. Най-сетне, и между Венеция и Генуа билъ така сѫщо сключенъ миръ въ 1270 год.[2]).

Нѣма съмнение, че Михаилъ VIII Палеологъ правѣлъ тия отстѫпки на италианцитѣ съ цель да ослаби готвещия се противъ него съюзъ начело съ Карла Анжу, който бѣ почналъ вече да разпространява влиянието си върху работитѣ на Балканския полуостровъ. Едничката цель на Михаила VIII сега

[1]) Г. С. Герцбергъ, п. т., стр. 415—416.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 416—417.

била да парализира това влияние и върху най-близкитѣ си съседи, българитѣ и сърбитѣ. Най-първо били привлѣчени сърбитѣ: уговорено било вторият синъ на сръбския краль Уроша I (1243—1276), Милутинъ, да се ожени за императорската дъщеря Анна и да стане сръбски престолонаследникъ вмѣсто по-голѣмия, Драгутина, жененъ за маджарска принцеса. Всичко било приготвено за сватбата, и принцеса Анна била изпратена за Сърбия. Но въ това време Урошъ I отворилъ война на Маджарско и нахлулъ съ войска (1268 г.) въ областьта Мачва, лежаща между Драва, Сава и Колубара, но билъ съвсемъ разбитъ отъ маджаритѣ и взетъ въ пленъ. Това събитие побъркало на византийскитѣ планове за тѣсно сближение и сродяване съ сръбския дворъ. Предполаганата женитба не се състояла, и сръбско-византийскитѣ отношения останали старитѣ[1]). Отъ съвсемъ другъ характеръ били опититѣ на Михаила VIII за сближение съ българитѣ.

Ние видѣхме, че политическитѣ отношения между България и Византия следъ татарското нашествие въ 1265 год. се намирали въ твърде неопредѣлено положение: нито миръ билъ сключенъ, нито войната се прекѫсвала, защото, забелязва Пахимеръ, „поради непрестаннитѣ войни въ Хемъ, въ Македония и Тракия останало твърде малко войска“[2]). Обаче тая неопредѣленость въ отношенията съ българския царь не особено радвала ромейския императоръ, а при по-голѣмо усложнение на работитѣ на Балканския полуостровъ той би могълъ да получи не малко пакости откъмъ българитѣ. За това Михаилъ VIII търсѣлъ случай да се помири съ царь Константина и, ако бѫде възможно, да сключи дори съюзъ съ него. Въ 1268 год. въ Търново се поминала жената на Константина, царица Ирина Ласкарисъ, заклетъ врагъ на Михаила Палеологъ, която собствено поддържала, както видѣхме, враждебнитѣ отношения между България и Византия. Това събитие отново отворило пѫть за Михаила VIII да възстанови приятелскитѣ отношения съ българския царь, ако сполучи да се сближи съ него чрезъ

---

[1]) К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 236. — Никовъ, п. т., стр. 171.
[2]) Pachymeres, ib., p. 342, 18—20.

роднински връзки. За тая цель той изпратилъ при царь Константина пратеничество съ предложение, да вземе той за жена сестриницата му Мария, вдовица на бившия великъ доместикъ Алексия Филъ, съ съобщение, че императорътъ ще върне на българитѣ приморскитѣ градове Месемврия и Анхиалъ като зестра на Мария, „защото, споредъ думитѣ на Пахимера, макаръ тия градове да се намирали сега въ ръцетѣ на императора, но по-рано тѣ принадлежели на българския царь, та и прилично било да ги върне на предишния имъ владѣтель като зестра"[1]). Константинъ Асѣнь, който най-сетне видѣлъ въ това предложение възможность да върне отново тия загубени градове на Черно море, веднага се съгласилъ. Тогава Михаилъ VIII снабдилъ невѣстата съ всичко необходимо по царски; а при изпращането ѝ за Търново самъ императорътъ и патриархътъ дошли до Силиврия, гдето тѣ възложили на нея всичкитѣ регалии на „деспина", т. е. владѣтелка. Мария, обиколена съ голѣма свита, заминала за Търново[2]). Бракътъ на царь Константина съ Мария не може да се отнесе по-късно отъ 1269 год.

И тъй, всичко, което се отнася до сватбата, Михаилъ VIII изпълнилъ съ голѣма точность, само връщането на обещанитѣ градове той отлагалъ, като виждалъ, че съ предаването имъ империята много ще изгуби. Той представялъ предъ Константина разни благовидни предлози, защо той не е могълъ да му предаде споменатитѣ градове, и между другото казвалъ, какво ужъ самитѣ имъ жители не се съгласявали на това: тѣ сж ромеи, и самитѣ градове съставятъ часть отъ ромейската империя, затова не прилича на ромеитѣ да служатъ на българитѣ. Обаче, безъ да се отказва решително отъ думата си, Михаилъ VIII прибавилъ, че отлагалъ изпълнението ѝ до тогава, докогато Константинъ се сдобие съ потомство и въ такъвъ случай ще има вече причина да предаде ромейскитѣ области на наследникъ отъ ромейско племе. Обаче тая смѣшна и хитра лъжа била прикривана само до време. Царь Константинъ съ нетърпение чакалъ, безъ да се реши да наруши съюза,

---

[1]) Ibidem, p. 343, 5—7.
[2]) Ibidem, pp. 342, 10—343, 13.

който положително нищо отрадно за България не е могълъ да донесе. Когато царица Мария най-сетне родила въ 1270 год. синъ Михаилъ, и Михаилъ Палеологъ все още не изпълнявалъ обещанието си, тогава царицата почнала настойчиво да убеждава мѫжа си да наруши мирнитѣ отношения, като обяви война на императора, и изиска приморскитѣ градове[1]). Освенъ това враждебнитѣ отношения на царь Константина спрямо ромейския императоръ се подбуждали и отъ друго мѣсто.

Когато около 1270 год. Карлъ Анжу почналъ да се готви за отърването на Цариградъ отново отъ рѫцетѣ на ромеитѣ, той не се забавилъ да влѣзе въ сношения съ всички господари на Балканския полуостровъ. Въ едно писмо отъ 12. септемврий 1271 год., изпратено до секретаритѣ на Апулия, Капуа, Беневентъ, Калабрия и Сицилия, се ясно види, съ какво нетърпение той очаквалъ да получи отговоръ отъ българския царь, а сѫщо и отъ господаритѣ на другитѣ балкански държави. Карлъ писалъ: „Ако се случи съ течение на времето да навалятъ къмъ пристанищата или морския брѣгъ на твоята територия нѣкакви пратенци и вестители отъ странитѣ Ахайя, Сърбия, България, Албания, или които да носятъ нѣкакви писма или послания отъ господаритѣ на тѣхнитѣ страни или царства, то, безъ да чакашъ каквато и да била наша порѫчка, да се погрижишъ да доставишъ за тѣхъ и за тѣхнитѣ хора издържки, коне и надежденъ спѫтникъ, за да дойдатъ при мене безъ всѣка мѫчнотия"[2]). Но тия български пратеници на magnifici principis imperatoris Bulgarorum пристигнали въ Неаполъ само на следната 1272 год., вѣроятно презъ пролѣтьта. Какви сѫ били преговоритѣ на Карла Анжу съ тѣхъ, засега не се знае; известно е само, че когато тѣ трѣбало да си заминатъ за България, презъ юний 1272 год., Карлъ I назначилъ за свои пратеници, които да заминатъ сѫщо за България, рицаритѣ Гирация Никотера и Ивана Испанецъ, както се види отъ писмото на Карла I до управителя на гр. Бари, отгдето българскитѣ и неаполитанскитѣ пратеници заминали за България

[1]) Ibidem, pp. 343, 13—344, 7. — П. Никовъ, каз. съч., стр. 171, бел. 4.

[2]) В. Макушевъ, рецензията му върху Иречековата „История Болгаръ", ЖМНПр., ч. 197 (1878), стр. 66—67.

презъ Дубровникъ или Задъръ, следов., тѣхниятъ пѫть вървѣлъ презъ Сърбия, гдето тѣ сѫщо така посетили двора на Стефана Драгутина, който така сѫщо билъ готовъ да влѣзе въ коалицията противъ Византия[1]). Нѣма съмнение, че тия сношения не малко сѫ повлияли върху царь Константина, за да почне войната, Тая война, обаче, въ дадения моментъ съвсемъ не била желателна за Михаила VIII, когато той се заплашвалъ откъмъ неаполитанския краль и когато той особено се нуждаелъ, както се каза, отъ съюза на българитѣ. Но тукъ Михаилъ Палеологъ си послужилъ съ старата дипломатическа тактика на ромейскитѣ императори, именно, той се обърналъ къмъ татаритѣ, съ помощьта на които той мислѣлъ да накара българския царь да се откаже отъ всѣкакви действия противъ Византия. Той влѣзълъ въ връзки съ силния тогава татарски ханъ Ногая.

Следъ смъртьта на Чингисъ-хана, както е известно, огромната монголо-татарска империя почнала малко по малко да се разпада, поради избирателната наредба и неопредѣленость въ престолонаследието, на много отдѣлни ханства. Едно отъ тия ханства, което се оказало най-силно и било запазило характера на Чингисхановата империя, било Кипчакското ханство, основано отъ племето или улуса Джучи, начело съ ханъ Батъя. То завзело всички Кипчакски степи и разширило властьта си далечъ на западъ, югъ и изтокъ. Остатъцитѣ отъ печенѣзи, торки и кумани, покорени и обърнати въ роби, по-сетне лесно се слѣли съ тѣхъ поради родството си по произходъ и езикъ.

---

[1]) XXVIII. Junii (XV Indictionis a. D. 1272) Neapoli. Scriptum est Justitiario terre Bari. Karolus etc. Cum Giratium de Nicotera et Johannem dictum Ispanum, dilectos milites et fideles nostros una cum nunciis Magnifici Principis Imperatoris Bulgarorum pro quibusdam nostris negotiis ad ipsius Imperatoris presentiam destinemus etc. . . . vos unum sufficiens et competens, in quo tam nuncii nostri, quam Imperatoris predicti cum XXIV equitaturis usque Jadram vel Ragusium commode transfretare valeant etc. — Впрочемъ, тѣ не ще да сѫ заминали по-рано отъ 3. юлий с. г., както се види отъ друго едно писмо на Карла I до сѫщия барийски управитель: 3. Julii XV Indictionis. Neapoli. Scriptum est Justiciario terre Bari, quod Giratio de Nicotera et Joanni dicto Ispani, militibus, qui ad Imperatoris Bulgarorum (presentiam) destinantur etc. — Вж. В. Макушевъ, п. т., стр. 67—68. — П. Никовъ, п. т., стр. 173, бел. 6.

Въ областитѣ на южна Русия били разположени нѣколко отдѣлни орди подъ началството на особени „темници", т. е. главатари, които отбраняли Кипчакъ и следѣли за покорностьта на завоеваната страна. Таврическитѣ и азовскитѣ степи Батъй предоставилъ въ владение на едного отъ своитѣ роднини, а оная часть отъ Джучитѣ, която се намирала въ югозападния Сибиръ и северни Туркестанъ, предалъ на брата си Тибана. Самъ Батъй и синъ му Сартакъ съ главната си орда се разположили въ волжкитѣ и донскитѣ степи. Лѣтно време татарскитѣ орди катунували въ севернитѣ части на степитѣ, а зиме се спущали по-близо до моретата Черно и Каспийско. Хановетѣ първоначално нѣмали опредѣлено мѣстопребивание и така сжщо чергарствували съ своя дворъ и войска. Станътъ или ханската орда поради златнитѣ си украшения се наричала „Златна Орда". Това име се прострѣло върху цѣлото Батъево царство; освенъ това, споредъ предишнитѣ владѣтели на кипчашката и куманската степи, то било известно още подъ име „Кипчашка Орда". Главното седалище на хана се наричало още „сарай"; по-сетне то се закрепило главно въ Ахтуба, единъ отъ важнитѣ ржкави на долна Волга, гдето до скоро се намираше гр. Царевъ. Тукъ обикновено се явявали за поклонъ Батъю господаритѣ на завоеванитѣ отъ него страни. Обаче единството на „Златната Орда" било свързано само съ живота на Батъя. Следъ смъртьта му въ „Златната Орда" се почнали вжтрешни размирици и последвало нейното разпадане. Още при живота на ханъ Берке, Батъевъ братъ, единъ отъ ординскитѣ ханове — васали, именно, Ногай се отцепилъ отъ Златната Орда и се прогласилъ за самостоенъ ханъ[1]).

Ногай билъ отъ рода на великия Чингисъ-хана и племенникъ на ханъ Берке. Чрезъ своята храбрость, военно изкуство и интригантство, той се издигналъ и придобилъ голѣмо влияние като пълководецъ на кипчашкитѣ ханове. Неговото владение се намирало въ южна Русия при р. Днепъръ, гдето той заемалъ едно мощно, полунезависимо положение. Следъ

---

[1]) Д. И. Иловайскій, Исторія Россіи, часть II-ая. Москва 1880, стр. 393.

смъртьта на силния ханъ Берке († 1265/6 гг.) и особено на неговия наследникъ, ханъ Мангу Тимуръ († 1280/81 гг.), въ ханството Кипчакъ изникнали вжтрешни несъгласия, централната власть ослабнала, а въ замѣна на това се засилили сепаратически стремежи. Ногай раздухвалъ враждитѣ. Паралелно съ това неговата мощь растѣла отъ день на день все повече и достигнала своя апогей следъ смъртьта на Мангу Тимура, когато той почналъ да сваля и качва кипчашкитѣ ханове; той билъ тогава най-мощниятъ човѣкъ въ ханството Кипчакъ, по-силенъ и отъ самитѣ велики ханове[1]). Съ своитѣ постоянни и страшни нападения той скоро станалъ страшилище за своитѣ съседи. Къмъ тоя именно ханъ Ногая се обърналъ въ 1271 г. и Михалъ VIII съ предложение за съюзъ противъ българския царь. За да успѣе въ това предложение, Михаилъ Палеологъ влѣзълъ въ роднински връзки съ Ногая, като му далъ за жена незаконнородената си дъщеря Евфросиния, която той изпратилъ въ ханската орда съ много и скжпи дарове[2]). „Имайки тогова (ханъ Ногая), казва Пахимеръ, по тоя начинъ готовъ да нападне на Константина и да ограби страната му, ако тоя нападне владенията на императора, последниятъ здравата държалъ не само Месемврия и Анхиалъ, но и Созополь и Агатополь, Канстриционъ и други нѣкои крепости, които отново бѣха завоевали за императора неговитѣ устроители (οἱ... ἐπισκευασάμενοι) и ги държалъ здраво въ ржце, за да не върне и сѣнка отъ крепость“ [3]).

На какви условия е билъ сключенъ тоя съюзъ на Михаила VIII съ татарина Ногая, ние не знаемъ, но едвали е останалъ той неизвестенъ на царь Константина, комуто сега се отнемала всѣка възможность да предприеме каквито и да било действия противъ ромейския императоръ поради голѣмата опасность, която заплашвала отъ североизтокъ[4]). Затова всичкото

---

[1]) П. Никовъ, рецензията му на статията на С. Табаковъ, п. т., стр. 574. — Отъ сжщия, Татаробългарски отношения и пр., стр. 10—11.

[2]) Pachymeres, ib., p. 344,7—12; pp. 347,12—348,13.

[3]) Ibidem, pp. 348,14—349,1.

[4]) П. Никовъ, Татаробългарски отношения, стр. 12, пише: „Ногай се притекълъ веднага на помощь на своя тестъ и отправилъ силни заплаш-

внимание на Константина било обърнато къмъ съюза съ неаполитанския краль, чрезъ който той мислѣлъ да си отмъсти на Михаила VIII. И наистина, преговоритѣ между Търново и Неаполъ за присъединението на царь Константина къмъ латинската коалиция се продължавали и следъ това, въпрѣки прѣчкитѣ и далечното разстояние, вѣроятно, презъ Сърбия, гдето краль Драгутинъ усвоилъ сжщата антивизантийска политика, защото следъ една година, презъ пролѣтьта на 1273 год., въ Неаполъ пристигнало ново българско пратеничество, а сжщевременно и посолство отъ сръбския краль Драгутина. При заминаването си отъ Италия тѣ били придружени отъ рицаря Никола де Сентъ Омеръ, който отивалъ като пратеникъ при сръбския и българския дворове, и имъ било позволено да изнесатъ отъ Апулия безъ мито 60 коня и 30 салми овесъ за тѣхната прехрана[1]). Между това, още въ 1272 год. Карлъ Анжу, ползувайки се отъ разпадането на епирския деспотатъ следъ смъртьта на Михаила II († 1271 г.), завзелъ Драчъ, Бератъ, Валона, Кроя и други мѣста въ Албания и по тоя начинъ се сдобилъ съ една здрава база за война противъ Византия. Въ добавъкъ на всичко това, въ 1272 год. ослѣпениятъ Иванъ IV Ласкарисъ сполучилъ да избѣга отъ заточението си и затвора и намѣрилъ прибѣжище въ гр. Фоджи подъ покровителството на Карла Анжу. Тукъ той непрестанно подканялъ неаполитанския краль да му помогне да си върне бащиния престолъ. Най-сетне, когато въ 1273 год. изтекълъ срокътъ на договора

вания къмъ българския царь, които подействували. Опасявайки се отъ враждата на мощния татарски князъ, Константинъ се видѣлъ принуденъ да преустанови своитѣ неприятелства спрямо Византия", и сочи Pachymeres, I, pp. 348, 427 сл., Gregoras, I, p. 149. Обаче въ посоченитѣ мѣста у двамата византийски историци нищо не се говори за нѣкакви заплашвания отъ страна на Ногая къмъ царь Константина, така че едвали може да се мисли, какво Ногай веднага показалъ своята враждебность къмъ българския царь; татаритѣ изстжпватъ и действуватъ като съюзници на Византия по-късно (вж. тукъ по-долу, стр. 544 и сл.), следъ като избухнала гражданската война въ България и Михаилъ VIII се готвѣлъ да се намѣси въ вжтрешнитѣ работи на българитѣ (вж. тукъ по-долу, стр. 544 и сл.).

[1]) В. Макушевъ, н. т., стр. 68. — П. Никовъ, каз. съч., стр. 174. — Герцбергъ, п. т., стр. 418.

съ Венеция, венециански корсари отново напълнили Егейско море; републиката, както изглежда, сериозно имала намѣрение да почне наедно съ анжуйцитѣ война противъ Византия. Михаилъ VIII Палеологъ се намиралъ вече предъ явна опасность, противъ която той едвали би билъ въ състояние да устои. Но въ тоя критиченъ моментъ той не изгубилъ присѫтствие на духа.

Главната му цель сега била да парализира за известно време кроежитѣ и действията на своитѣ врагове, които го забикаляли отъ всички страни. Като знаелъ, че Карлъ Анжу станалъ неаполитански краль по желанието и съ съдействието на папата и че въ дадения моментъ се намиралъ подъ най-силното влияние на последния, Михаилъ Палеологъ почналъ да води сдържанитѣ дотогава преговори съ римската курия за съединението на църквитѣ така сериозно, че папа Григорий X (1271—1276) удържалъ италианскитѣ врагове на Византия отъ военни действия, но затова пъкъ императорътъ трѣбало да пожертвува православната вѣра и да подчини източната църква на папския престолъ. За формалното извършване на това дѣло папа Григорий X свикалъ на 6. юлий 1274 год. църковенъ съборъ въ Лионъ, гдето се стекли до 500 католишки епископи. Тамъ пристигнали и представители отъ страна на Михаила VIII и на цариградската църква около 40 души, между които билъ и великиятъ логотетъ Георги Акрополитъ. Тѣ донесли писмено изповѣдание на вѣрата, съгласно съ учението на римската църква, подписано отъ самия императоръ и сина му Андроника, отъ 35 митрополити и много други духовни лица. Освенъ тоя документъ тѣ дали на папата предъ цѣлия съборъ и тържествена клетва отъ името на императора и цѣлото ромейско духовенство, че се отричатъ отъ схизмата и се присъединяватъ къмъ римската църква, като приематъ учението ѝ.

„Съ продаването на православната вѣра, пише М. С. Дриновъ, Палеологъ превари опасностьта, която му се готвѣше отъ страна на силния неаполитански краль и другитѣ латинци, защото папата нѣмаше вече да имъ допустне да захващатъ война съ новопросвѣтения синъ на римската църква. Но чрезъ това богохулно дѣло византийскиятъ императоръ е ималъ на

умъ да извлѣче и друга още полза, да постигне и друга цель, която засѣгала другитѣ негови врагове, именно българитѣ и сърбитѣ. Следъ като извършиха тържественото си подчинение на римската църква, византийскитѣ представители на Лионския съборъ отъ името на императора си отвориха тукъ, на събора, въпросъ за разтурянето на българската патриаршия въ Търново и на сръбското архиепископство. Този въпросъ бѣше повдигалъ Палеологъ още нѣколко години преди свикването на Лионския съборъ. Още презъ августъ на 1272 г. ние гледаме, че той дава на Охридския архиепископъ една грамота, въ която като привожда, колко и какви епархии е имала Охридската църква подъ своя власть около 1020 г., подбужда речения архиепископъ да си прибере всички тѣзи епархии, та пакъ да ги тури подъ властьта си, каквото Охридското архиепископство да заеме пакъ онова положение, което то е заемало въ 1020 год. — Въ тази грамота Палеологъ не казва право, че желае разтурянето на търновската и сръбска църкви, но това се разумява само по себе отъ съдържанието на грамотата му. Въ 1020 год. нѣмаше ни търновска патриаршия, ни сръбско архиепископство, и епархиитѣ както на едната, тъй и на другото тогава се намираха подъ властьта на Охридското архиепископство. Сега Палеологъ, като искалъ да постави последното въ такова исто положение, въ каквото то се намирало въ 1020 г. и като залѣгалъ да си възвърне то всичкитѣ тогавашни епархии, не остава никакво съмнение, че той явно е посѣгалъ на независимостьта на търновската и сръбската църкви"[1]). Но като излизалъ съ тоя църковенъ въпросъ, Михаилъ VIII Палеологъ, — който гледалъ на църковнитѣ работи, както се види отъ самитѣ му действня, като на срѣдства за постигане политическитѣ си цели, — е ималъ предвидъ своя политически интересъ спрямо севернитѣ си съседи. „Охридъ тогава се намираше подъ властьта на византийската империя, и архиепископътъ ѝ, макаръ да се избираше и поставяше отъ своитѣ епископи, но потвърждението си е по-

[1]) М. С. Дриновъ, Въпросъ за Българската и Сръбската църкви прѣдъ сѫдилището на Лионский съборъ въ 1274 г. — Съчиненията, т. II (1911), стр. 223—224.

лучавалъ отъ византийския императоръ и билъ неговъ поданикъ и слуга. При тѣзи условия Охридската църква, която бѣше наследница на старата българска преславска патриаршия и която все продължаваше да се титулува съ българско име, бѣше се съвсемъ погърчила и проникнала съ интереситѣ на византийската империя. Оттука се разбира, какво нѣщо е гонилъ да постигне Палеологъ чрезъ подчинение търновската и сръбската църкви на охридския архиепископъ. Чрезъ това нѣщо той би убилъ самостоятелния духовенъ животъ на българското и сръбското царство и духовно би подчинилъ тия враждебни царства на Византия. Тогава, какво широко поле би се отворило нему за политически интриги" [1]).

Но съ споменатата грамота, издадена въ 1272 г., Михаилъ VIII не е могълъ да постигне цельта си, защото нито българскиятъ царь, нито сръбскиятъ краль биха пожертвували на върлия си политически врагъ духовнитѣ интереси на държавитѣ си. Обаче той така сжщо едвали би могълъ да очаква, че само съ една грамота работата може да се свърши. Чрезъ издаването на този документъ той само е искалъ да повдигне въпросъ за разтурянето на българската патриаршия и на сръбското архиепископство, въпросъ, чието разрешение се надѣвалъ да извърши по другъ начинъ, именно съ помощьта на папата, съ когото презъ времето, когато бѣ издадена казаната грамота, той вече се намиралъ въ сношения и вече се бѣха почнали преговоритѣ за съединението на църквитѣ, а когато бѣ свиканъ Лионскиятъ съборъ, Михаилъ VIII намѣрилъ за най-добре да предложи нему разрешението на тоя въпросъ. И наистина, щомъ съединението на църквитѣ било произнесено тържествено на събора, представителитѣ на византийския императоръ повдигнали българския и сръбския църковенъ въпросъ, като привеждали следнитѣ доказателства въ полза на Михаила VIII Палеологъ:

„Сърбия и Загория (т. е. България), казвали тѣ, сж се сдобили съ автокефални църкви безъ съгласието на римския първосвещеникъ. Това станало следъ превземането на Цариградъ отъ латинцитѣ: българи и сърби се сдружиха тогава съ

---

[1]) Пакъ тамъ, стр. 225—226.

ници и писма казвали, че народътъ е склоненъ да се отрече отъ схизмата и да се хвърли въ обятията на римската църква, а пъкъ въ действителность тоя народъ посрещналъ папскитѣ легати като нѣкое страшилище, проклиналъ унията и не дозволявалъ нищо да се измѣнява въ вѣрата. Михаилъ VIII се намѣрилъ съвсемъ на тѣсно. Като се хвърлялъ въ отчаяната си църковна политика, свързана съ грамадни отстжпки предъ папата, той започналъ една твърде опасна игра; той придобилъ само външна безопасность и чрезъ подчинението си на Римъ предизвикалъ страстно раздразнение въ своето духовенство и народъ. Свалянето на патриархъ Арсения (1255—1260), който не искалъ да освободи Михаила VIII отъ наложената върху него църковна отлжчка за ослѣпяването на Ивана IV, докато не снеме узурпаторски облѣчената порфира, възъ основа на лъжливи обвинения докарало това, че твърде силна партия се въоржжила противъ императора; имало дори съзаклятие противъ него. Когато пъкъ Михаилъ VIII поискалъ да прокара унията съ Римъ, той срещналъ ожесточенъ отпоръ, който постепенно го докаралъ до насилствени мѣрки и скоро увеличилъ враговетѣ му не само въ империята, но и вънъ отъ нея. Много ромеи побѣгнали отъ него, една часть въ Трапезунтъ, друга — при неопатърския и артския владѣтели, които веднага се възползували отъ случая, за да изпъкнатъ като ревностни покровители на православието. Дори сестрата на Михаила VIII, Евлогия, скжсала съ него отношенията и се впуснала заедно съ дъщеря си Мария, българската царица, въ опасни интриги противъ императора [1]).

Разбира се, както унията съ Римъ, така особено предложението, направено отъ императорскитѣ пратеници на събора въ Лионъ относно българската църква, не сж могли да останатъ неизвестни въ България и да не раздухатъ още повече враждата и омразата както на българското правителство, така и на самия народъ спрямо безсъвѣстния Михаила VIII Палеологъ, а отпорътъ, който оказало населението на империята противъ въвеждането на унията, давалъ възможность на вра-

[1]) Г. С Герцбергъ, п. т., стр. 419—420.

говетѣ на императора въ България открито да действуватъ противъ него като защитници на заплашеното православие. Начело на това църковно-политическо течение въ България застаналъ, отъ една страна, търновскиятъ патриархъ Игнатий, който заедно съ своето паство решително се противопоставилъ на унията съ римската църква, за което билъ нареченъ „стльпъ праковѣрна“[1]), т. е. стълпъ, упора на истинската вѣра (1276/7 гг.), а, отъ друга страна, царица Мария, сестриницата, но въ сѫщото време и най-върлиятъ врагъ на Михаила VIII Палеологъ за неговата презрителна обноска къмъ майка ѝ Евлогия, загдето последната взела противната на Михаила VIII страна въ църковнитѣ работи. Евлогия прекѫснала всѣко общение съ църквата, обиколила се съ много еретици и ги покровителствувала.

---

1) Така е нареченъ патриархъ Игнатий въ една приписка, която се намира въ дѣсния стълбецъ на втория листъ и въ лѣвия стълбецъ на третия листъ (запазена е само горната му половина) отъ ония три пергаментови (респ. 2½) листа отъ единъ рѫкописъ, който е съдържалъ, вѣроятно, четения отъ апостола, за които пръвъ съобщи В. Ханка въ Časopis Českeho Musea за 1855 год., кн. I, стр. 155—157, гдето е издадено и факсимиле отъ въпросната приписка. Сѫщитѣ тия листове по-сетне попаднали въ рѫцетѣ на Ђ. Даничича, който така сѫщо даде съобщение за тѣхъ въ Starine, кн. I (1869), стр. 86—92, като приведе и нашата приписка, обаче не въ пълния ѝ видъ, защото последнитѣ два реда на третия листъ били вече отрѣзани. Въ тоя видъ листоветѣ сега се намиратъ въ библиотеката на Югославянската академия въ Загребъ. Самата приписка, или по-добре, четиритѣ отъ 15—18 реда гласятъ: кл҃ѣ . ꙃ҃ . ѱ҃ . п҃є . При ст҃ѣмь и҃ прѣвысоцѣмь | цр҃и костандинѣ. и цр҃ци єго марии . и҃ ѿра|сль (споредъ Ђ. Даничича штърасль) єю҆ михаилѣ порфирородиѣмъ. и҃ па|трїарсѣ игнатии стльпоу правовѣрна҃. — Споредъ изданието и факсимилето на В. Ханка, И. И. Срезневскій преиздаде тая приписка въ своитѣ „Древніе славянскіе памятники юсоваго писма“. С. Петербургъ 1868, тексты, стр. 223—224; вж. и изслѣдованіе, стр. 73 (сѫщо и въ „Свѣдѣнія и замѣтки“ и пр., LXXVII. Спб. 1879, стр. 13—14), като невѣрно я отнесе къмъ „гръцкия императоръ Константина (такъвъ въ 1277 г. е нѣмало, а билъ Михаилъ VIII Палеологъ) и неговата съпруга Мария и синъ Михаилъ“. Това сѫ българскиятъ царь Константинъ Асѣнь (1257—1277), жена му Мария, сестриница на Михаила Палеологъ, и тѣхниятъ малолѣтенъ синъ Михаилъ; сѫщо и патриархъ Игнатий билъ тогава не цариградски, а търновски патриархъ, както и преславскиятъ митрополитъ Висарионъ, споменатъ въ приписката; вж. Синодикъ царя Борила, издание на М. Г. Попруженко, стр. 91, § 142 и стр. 92, § 150; ср. и тукъ по-долу, стр. 537, бел. 2 (приписката отъ 1273 г.).

Но главното било това, че тя търсѣла помощь въ борбата съ брата си у българската царица, която постоянно й съобщавала за всѣка постжпка на императора спрямо нея. Пахимеръ ни разказва, че всѣки день дохождали пратеници отъ Цариградъ при Мария, между които имало и монаси, съ цель да получатъ нѣкоя и друга награда отъ нея и на които тя казвала, че съ отвращение гледала както на постжпката на императора (за унията), когото считала за най-ужасенъ човѣкъ, тъй и на враждебното му чувство къмъ майка й. Като се намирала Мария по тоя начинъ въ постоянни връзки съ майка си, двѣтѣ жени — майка и дъщеря почнали да кроятъ страшни планове противъ Михаила VIII [1]).

Ние видѣхме вече, какъ усърдно Мария подканяла мжжа си, царь Константина, да почне въ 1272 год. война противъ императора, като напирала главно на това, че последниятъ не изпълнилъ задлъженията на брачния договоръ — да върне Месемврия и Анхиалъ. Обаче това докарало съюза на ромеитѣ съ татаритѣ, а между това следъ Лионския съборъ отношенията на Михаила VIII спрямо майка й ставали все по-лоши и по-непримирими. Тогава царица Мария намислила единъ грандиозенъ планъ противъ вуйка си, — планъ, въ съставянето на който сж взимали участие както Евлогия, тъй и нейнитѣ привърженици въ Цариградъ. Мария сполучила да убеди българското болярство и духовенство да изпратятъ едно посолство начело съ нѣкого-си Йосифа Катаръ въ Палестина, едно, за да извести елийския (иерусалимския) патриархъ за всичко, което императорътъ направилъ по отношение къмъ църквата и, друго, за да предложи съюзъ на египетския султанъ, да нападнатъ едновременно на византийската империя и да я разорятъ. Пратеницитѣ на българската царица пристигнали благополучно въ мѣстоназначението и били приети отъ иерусалимския патриархъ Григория. Разказитѣ на Марийнитѣ пратеници произвели такова силно впечатление върху патриарха, че той дори се обещалъ да действува самъ, въ случай че антиохийскиятъ и александрийскиятъ патриарси вззематъ страната на Ми-

[1]) Pachymeres, ib., pp. 427,1—428,2.

хаила Палеологъ. Не такъвъ билъ, обаче, резултатътъ отъ преговоритѣ съ египетския султанъ: последниятъ не се отнесълъ тъй довѣрчиво къмъ думитѣ на Марийнитѣ пратеници. Споредъ думитѣ на Пахимера, за него българското посолство било съвършено необикновено явление, тъй като неговитѣ предшественици не били виждали подобно нѣщо; освенъ това ужъ българскиятъ народъ не се ползувалъ съ такава слава, щото да било възможно да се счита той като отдѣлна държава. Поради това българскитѣ пратеници се показали на султана подозрителни, и той ги изпратилъ, безъ да даде нѣкой отговоръ. Така несполучливо се свършили сношенията съ египетския султанъ; па ако и да биха били сполучливи, тѣ не биха могли да бѫдатъ изпълнени, защото въ самата България се почнали вѫтрешни безредици, които принудили царицата-интригантка да остави на заденъ планъ всичкитѣ си коварни замисли противъ вуйка си, Михаила VIII Палеологъ [1]).

3. ГРАЖДАНСКИТѢ ВОЙНИ ВЪ БЪЛГАРИЯ И СЕТНИНИТѢ ОТЪ ТѢХЪ

Болезненото състояние, въ което бѣ изпадналъ царь Константинъ следъ счупването на крака си, все повече се усилвало и отнемало всѣка надежда за поправка. Това обстоятелство не малко плашило гордата царица Мария, едно, защото синъ ѝ Михаилъ билъ още несъвършенолѣтенъ, и друго, защото въ страната се почналъ нѣкакъвъ кипежъ на духоветѣ. Мария, за да осигури престола за сина си, а сѫщо, за да удържи положението и влиянието си върху държавнитѣ работи, тържествено коронясала сина си Михаила за царь, а поради малолѣтството му сама взела въ рѫцетѣ си властьта и управлението. Това е станало не по-късно отъ 1273 год., защото въ приписката на търновското евангелие, писано въ тая година, Михаилъ е означенъ като съуправитель на Константина: **Въ лѣ ,ѕѱ҃.па цр҃твѹющѹ бл҃говѣрномѹ цр҃ю констандиноу и михаилѹ с҃нѹ іго. ѡбл҃аюшѹ въсѣми блъгары** [2]), а въ приписката отъ 1277 г.

---

[1]) Ibidem, pp. 428, 2—429, 1.

[2]) Въ търновското евангелие, което се намира въ библиотеката на Югославянската Академия въ Загребъ, крайнитѣ листове сж така повре-

той е нареченъ вече „порфирородний“ [1]). Тогава той е билъ на три години и нѣщо. Сега се откривало широко поле за интригитѣ на хитрата и властолюбива царица. Първата грижа на Мария била да се разправи и да се избави отъ ония силни личности въ държавата, които тя считала за подозрителни и опасни за своята власть. Такъвъ на първо мѣсто билъ, както ще видимъ, деспотъ Яковъ Светославъ.

Следъ маджарския походъ въ 1266 год. Яковъ Светославъ, както видѣхме, преминалъ отново на страната на маджаритѣ, като призналъ подъ натиска на самитѣ обстоятелства върховната власть на маджарския краль и станалъ неговъ васалъ, което се изразило въ това, че Бела IV отново вмъкналъ въ титлата си rex Bulgariae. Въ сжщитѣ отношения Яковъ Светославъ останалъ и следъ смъртьта на стария краль, при Стефана V (1270—1272), както това се види отъ договорната грамота на последния съ чешкия краль Отокара II отъ 3. юлий

дени, че приписката на листъ 247 била заличена и отпосле била повторена (презъ XV или XVI в.), и то въ сръбска редакция на сжщия листъ току подъ оригиналната приписка. Но въ нея била сбъркана тъкмо годината: написано ѕ҃ ѱ҃. кі҃, а отпосле нѣкой написалъ надъ последнитѣ две букви-цифри на. Основавайки се върху думитѣ въ приписката: царьствующу . . . царю Констандиноу и Михаилꙋ сынꙋ его и върху това, че Константинъ Асѣнь е царувалъ отъ 1257—1277 г., славиститѣ обърнали внимание, че нито кі, нито на не отговарятъ на сжщинската година; затова, като приематъ, че последната цифра (единицитѣ) е вѣрна, едни допускатъ, че десетицитѣ трѣба да бждатъ О (70) (Лескинъ), а други — П (80) (Миклошичъ, Срезневски, Валявецъ и Цоневъ), позовавайки се на това, че десетичната цифра, следъ като е била повредена, по-лесно е могла да бжде прочетена като н или к, отколкото ако е била О (70) (вж. Б. Цоневъ, История на българский езикъ, т. I. София 1919, стр. 214—215 и посочената тамъ литература). Че последното четене е вѣрно, доказва се и по другъ начинъ. Михаилъ билъ роденъ отъ втория бракъ на царь Константина съ Мария, сестриницата на Михаила VIII Палеологъ, а тоя бракъ билъ сключенъ въ 1269 г., следов., Михаилъ се е родилъ не по-рано отъ 1270 г. (вж. тукъ по-горе, стр. 524); оттука ясно става, че приписката е била писана между 1270—1277 г. или отъ С. М. между 6777 и 6785 г., следов., ако цифрата а҃ е вѣрна, то десетицитѣ могатъ да бждатъ само П = 80, или годината е била отъ С. М. 6781, а отъ Р. Хр. 1273, когато царица Мария е коронясала малолѣтния си синъ Михаила за царь.

[1]) Вж. тукъ по-горе, стр. 535, бел. 1.

1271 год., гдето той е поставенъ между приятелитѣ и васалитѣ на маджарския краль подъ името Swetizlaus imperator Bulgarorum, а неговата „Bulgaria“ между васалнитѣ „regna“, т. е. царства на Стефана V, който така сѫщо приелъ титлата „rex Bulgariae“ която оттогава останала за винаги въ титулатурата на маджарскитѣ крале [1]). Но скоро въ политическото положение на Яковъ Светослава произлѣзла нова промѣна. Следъ преждевременната смърть на Стефана V (августъ 1272 г.) маджарския престолъ завзелъ 10-годишниятъ му синъ Владиславъ IV (1272—1290), за малолѣтството на когото управлението преминало въ рѫцетѣ на майка му Елисавета, куманка. Веднага се образували враждебни партии между необузданитѣ и жадни за власть маджарски магнати, и въ държавата избухнали вѫтрешни смутове и междуособици, които се продължили съ години и докарали бързото падане на маджарската политическа сила. Отъ това разбъркано вѫтрешно положение въ Маджарско не се забавилъ най-първо да се възползува Яковъ Светославъ, за да постигне това, до като той се домогвалъ още отъ 1265 г. — да се освободи отъ маджарската зависимость веднажъ за винаги, а, при растещата слабость на търновския царь и при разбърканото вѫтрешно и външно положение на българското царство, да се обяви и за самостоенъ владѣтель. Това най-добре се доказва отъ неговата титла „царь“, която не само се срѣща въ маджарскитѣ грамоти, но и у византийския историкъ той се нарича съ това име [2]), както и въ домаш-

---

[1]) П. Никовъ, каз. съч., стр. 175—176; стр. 204, приложение № 23.

[2]) Pachymeres, ib., p. 477, 5—7: τὰ πρὸς τὸν Βουλγαρίας Ἰάκωβον. Това име се споменува у Пахимера по поводъ на това, че когато цариградскиятъ патриархъ Иванъ Веккъ (1275—1282), който бѣ пригърналъ сключената въ Лионъ църковна уния, се заловилъ да доказва своето убеждение за помирението на църквитѣ — цариградска и римска, намѣрилъ едно послание на известния византийски ученъ и философъ Никифора Влеммидъ до императоръ Теодора II Ласкарисъ и друго послание до Якова Български, което се почвало съ думитѣ: „Имамъ една болесть, която ще изкажа; защото до свещения лѣкарь . . .“. Отъ кого е било писано това послание, Пахимеръ не посочва, макаръ че отъ латинския преводъ на това мѣсто: et aliud ad Jacobum Bulgariae eiusdem viri scriptum, би могло да се разбере, че е отъ сѫщия Н. Влеммида, обаче това едвали може да се приеме по

нитѣ наши паметници: Їакока деспота цра; Іакwка цра[1]). Тая титла вече ясно изразявала независимото му положение и отъ търновския царь.

Едновременно съ прогласяването независимостьта на Яковъ Светослава ще трѣба да поставимъ освобождението и отцепването на браничевската область отъ маджарската власть. Презъ 1272—73 гг. браничевската область все още се управлявала отъ маджарски банъ на име Григорий (Gregorius banus de Boronch [Браничево] et Kuchou [сег. гр. Кучево])[2]). Обаче наскоро (може би въ 1273 год.) той билъ изгоненъ оттамъ отъ двама братя, Дърманъ и Кудѣлинъ, кумани по произходъ, излѣзли отъ срѣдата на българското болярство, които по примѣра, а можеби, и съ съдейсгвието на царь Яковъ Светослова основали отдѣлно независимо княжество[3]). Тѣ заседнали въ скалистата тѣснина Ждрѣло по

посочената причина. Но кого трѣба да разбираме подъ ὁ Βουλγαρίας Ἰάκωβος — Яковъ Български? Тукъ могатъ да се разбиратъ само или нѣкое висше духовно лице, — респ. български патриархъ, но отъ списъка на българскитѣ патриарси презъ второто царство (вж. Синодикъ царя Борила, п. т., стр. 91, §§ 141—149) такъвъ съ име Яковъ не е имало (известенъ е съ това име само единъ браничевски епископъ Іакокъ (п. т., стр. 93, § 159), който не може да носи име „български") — или пъкъ нѣкой български царь, който въ случая не може да бжде другъ освенъ Яковъ Светославъ, който се противопоставя на императоръ Теодоръ II Ласкариса, и Пахимеръ е избѣгналъ съ посочената формула да го назове съ името βασιλεύς, защото другъ български царь съ това име е нѣмало; следов., посочениятъ изразъ ще трѣба да се чете πρὸς τὸν Βουλγαρίας βασιλέα Ἰάκωβον. Но твърде е възможно, че самъ Пахимеръ не е знаелъ, че тоя Яковъ е сжщиятъ Светославъ ἄρχων и δεσπότης, както го той нарича на много мѣста. За съжаление, Пахимеръ не ни посочва, какво е било съдържанието на това послание; но при все това може да се предполага, че то е било писано въ връзка съ въпроса за унията съ римската църква, следов., преди или презъ 1274 г., защото, както ще видимъ по долу, Яковъ Светославъ се поминалъ въ 1275 г.

[1]) Йор. Ивановъ, Поменици на български царе и царици. Изв. на истор. д-во, кн. IV (1915), стр. 222 (бояниския помяникъ) и 224 (погановския).

[2]) П. Никовъ, каз. съч., стр. 179—181.

[3]) П. Никовъ, Къмъ историята на северозападнитѣ български земи. Сп. Бъл. Акад., кн. XVI (9) (1918), стр. 60—63. Ние сме наклонни да прие-

горното течение на р. Млава (сега Горньачка Клисура), гдето се намирала и тѣхната непристжпна крепость[1]). Оттамъ тѣ съ своитѣ нахлувания почнали оттогава да заплашватъ не само съседната бѣлградска область, но и самото Маджарско; противъ тѣхъ напразно били насочени всички маджарски усилия[2]). „Въ успѣшнитѣ сблъсквания, пише П. Никовъ, които ималъ съ тѣхъ (маджаритѣ), Дърманъ уловилъ нѣколко души маджарски знатни въ пленъ. Владиславъ IV се принудилъ да иска миръ и за тая цель самъ той се отправилъ при Дърмана, за да преговаря съ надежда да сключи едно мирно споразумение. Обаче преговоритѣ се разбили о чрезмѣрнитѣ искания на Дърмана; войната се разгорѣла отново, и на маджаритѣ се удало да пленятъ единъ отъ другаритѣ на Дърмана. Магистеръ Георги (единъ отъ най-храбритѣ маджарски пълководци) потеглилъ начело на една войска, съставена отъ седмоградци и кумани противъ неприятеля“[3]), но браничевскитѣ князе, както изглежда, го разбили и ставали все по-силни и опасни.

По тоя начинъ, следъ загубата на югозападнитѣ български земи и югоизточнитѣ презъ 1263 год., сега една следъ друга се отцепвали и северозападнитѣ области отъ царството и образували отдѣлни политически единици, чиито владѣтели чрезъ това не само ослабвали силата на държавата, но и нѣкои отъ тѣхъ застрашавали и самата управляваща династия. Въ това отношение най-опасенъ се явявалъ царь Яковъ Светославъ. Заедно съ прогласяването си за напълно независимъ владѣтель съ титла „царь“ той се поставялъ вече на равни права и значение съ доскорошния си суверенъ — търновския царь, а това му отваряло пжть къмъ по-голѣми стремежи —

мемъ, че това сж били боляри български кумани отъ съседната видинска область, които се стремѣли къмъ независимость и, можеби, се отказвали да признаятъ властьта на Яковъ Светослава.

[1]) К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 246. — П. Никовъ, каз. ст., стр. 55.

[2]) П. Никовъ, Българо-унгарски отношения и пр., стр. 183.

[3]) П. Никовъ, Къмъ историята на северозападнитѣ български земи стр. 58.

да се яви и като съперникъ на царь Константина, респективно на неговия синъ възъ основа на роднинскитѣ връзки съ династията на Асѣневци.

Както вече знаемъ, Яковъ Светославъ билъ women женемъ още въ 1261 год. за третата сестра на ослѣпения Ивана IV Ласкарисъ, внучка на Иванъ Асѣня II[1]), след., той е ималъ еднакви съ Константина права на българския престолъ и много по-голѣми спрямо неговия синъ и наследникъ Михаила отъ втората му жена Мария, която е нѣмала никакво отношение къмъ Асѣневския родъ. Отъ тия предимства на мощния Яковъ Светослава се бояла сега царица Мария: поради безнадеждно болния Константина тя се страхувала и дори подозирала, да не би следъ смъртьта на царя, Яковъ Светославъ да се яви като претендентъ на българския престолъ. Затова тя сега решила да се отърве отъ тоя опасенъ за нея и нейния синъ човѣкъ, за което избрала най-низкото и коварно срѣдство. Презъ 1275 год. тя изпратила при Яковъ Светослава пратеници, за да го поканятъ да ѝ дойде на гости, като съ клетва увѣрявала, да не мисли, че го очаква нѣщо лошо. Уповавайки се на тая клетва, Светославъ се явилъ въ Търново. Какви сѫ били разговоритѣ между Мария и Светослава, ние не знаемъ; известно е само, че като последица отъ тая среща било осиновението на последния отъ царицата. Пахимеръ казва, че следъ пристигането си въ Търново Светославъ самъ, безъ да гледа на старостьта си, поискалъ да го осинови Мария; но нѣма никакво съмнение, че работата е станала по взаимно съгласие отъ двѣтѣ страни. Очевидно, Мария е искала да осинови Яковъ Светослава, като го постави на второ мѣсто следъ сина си и чрезъ това да осигури наследственото право на своя синъ Михаила,

---

1) Вж. тукъ по-горе, стр. 502. — Считаме за нужно да отбележимъ тукъ, че маджарскиятъ краль Стефанъ V въ грамотата си отъ 10. декемврий 1270 год. (вж. П. Никовъ, Българо-унгарски отношения и пр., стр. 203, приложение № 21) го нарича Zuetizlaus Bulgarorum Imperator karissimus gener noster, отъ което би могло да се заключи, че Яковъ Светославъ билъ зеть на Стефана V, т. е. че той се е женилъ втори пѫть, за негова сестра или дъщеря. Доколко трѣба да се вѣрва на това известие, мѫчно може да се каже, зашото въ другитѣ две грамоти (п. т, стр. 203 и 204, прил. №№ 22 и 23) Стефанъ не му дава това име.

както това се види и отъ самия обредъ на осиновението, което било извършено най-тържествено въ църквата [1]). Когато свещеникътъ при пълно освѣтление на църквата произнасялъ надлежното молитвословие за царя и неговия домъ, Мария съ двата края на своята мантия едновременно обвила отъ едната страна сина си Михаила, а отъ другата — Светослава, чието име ще да е било произнесено заедно съ царскитѣ имена, и чрезъ това осиновила предъ Бога последния. Следъ като се извършила церемонията Яковъ Светославъ се върналъ въ владенията си подъ името синъ на българската господарка (деспина) следъ Михаила. Обаче не се минало много, и цельта на разиграната въ Търново комедия станала явна: „тая коварна майка, казва Пахимеръ, убива оногова, който повѣрвалъ, че е осиновенъ отъ нея" [2]). Тогава сжщо пострадали и много отъ болярите, които въ очитѣ на кръвожадната царица се явявали подозрителни.

Но, ако съ убийството на Яковъ Светослава царица Мария сполучила да се избави отъ най-опасния за себе си и своя синъ човѣкъ въ държавата, то съ другитѣ си политически убийства и изобщо съ тиранията си тя успѣла да вържжи противъ себе си мнозина други, които търсѣли случай да ѝ отмъстятъ. Докато Мария се занимавала съ своитѣ задкулисни интриги, омразата на населението къмъ нея все повече растѣла. Царь Константинъ поради своята политическа и физическа немощь не билъ въ състояние нищо да предприеме, за да прекрати своеволията на жестоката царица, а пъкъ всички нему предадени боляри се бѣха вече отдавна отметнали отъ него. Като не срѣщала отъ никого отъ около нея

[1]) П. Никовъ, п. т., стр. 185, предполага, че обредътъ билъ извършенъ въ църквата Св. 40 мжченици, но такова предположение едвали е приемливо, защото въ такъвъ случай Мария би дала голѣма гласность на самия актъ, а пъкъ, доколкото може да се сжди отъ думитѣ на Пахимера, тя тъкмо не искала да му даде официаленъ характеръ; по-скоро той е билъ извършенъ въ нѣкоя дворцова църква.

[2]) Pachymeres, ib., pp. 429,18-430,17.—Пахимеръ не казва, какъ Мария убила Светослава, но като се вземе въ внимание, че последниятъ се върналъ въ владенията си и тамъ е умрѣлъ, може да се предположи, че той е билъ отровенъ съ бавно действуваща отрова.

стоещитѣ нѣкакъвъ отпоръ и всецѣло предадена на своитѣ властолюбиви стремежи, царица Мария и нейното правителство съвсемъ не се грижели за отбраната на държавата отъ татаритѣ, които, въ силата на сключения съ Михаила VIII съюзъ противъ българитѣ, почнали постоянно да нахлуватъ въ българскитѣ владения и да оплячкосватъ страната. Най-сетне тираническото управление на Мария станало дотолкова непоносимо, че въ държавата избухнало възстание, и то отъ оная срѣда, отгдето тя най-малко очаквала, отъ срѣдата на най-долния общественъ класъ — отъ свинаритѣ. Начело на възстанието застаналъ нѣкой-си Бърдоква, на което име, споредъ думитѣ на Пахимера, на елински езикъ отговаряла думата λάχανον, и затова той се наричалъ още Лахана (Λαχανᾶς)[1]). Нѣма съ-

---

1) Въ гръцкия текстъ вм. Бърдоква се чете Κορδόκουβας (Ib., p. 430, 18—19). Още И. И. Срезневски, като ималъ предъ видъ обяснението на Пахимера, предложилъ вм. Κορδόκουβας да се чете Βορδόκουβας, като по тоя начинъ я сближилъ съ българската дума „брѫдоква“ или „бърдоква“, която така сѫщо означава единъ видъ плодъ, както и τὸ λάχανον („Русская Бесѣда“ за 1857, кн. 2, отд. Критика, стр. 16). Впрочемъ „брѫдоква“ е единъ видъ салата, маруля (вж. Геровия речникъ, s. v.), а елинската дума τὸ λάχανον значи „градински зеленчукъ“, по което тя се приближава до „брѫдоква“, а после и „зеле“, „кисело зеле“. Както и да било, но остроумната догатка на И. И. Срезневски е, наистина, дотолкова правдоподобна, че тя е приета отъ всички слависти и историци; поне досега никой не е далъ друго обяснение. Сѫществува само една поправка на К. Иречека. Докато самъ И. И. Срезневски, а следъ него С. Н. Палаузовъ, Юго-востокъ Европы въ XIV столѣтіи. ЖМНПр. ч. 71 (1857) №№ 4 и 10, отдѣленъ отпеч., стр. 59, бел. 75, и В. Макушевъ, Исторія болгаръ въ трудѣ К. О. Иречка (ЖМНПр., ч. 197 (1878), стр. 69) видѣли въ гръцката форма Βορδόκουβας българската дума „Брѫдоквенникъ“, т.е. бърдоквоѣдъ, брѫдокварь, К.Иречекъ приема право „Брѫдоква“ (Исторія Болгаръ, одеско изд., стр. 366, бел. 21), което несъмнено е по-вѣрно, защото въ такъвъ случай гръцката транскрипция би била Βορδοκουβένικας. — Вж. Ф. Брунъ, Догатки касательно участія Русскихъ въ дѣлахъ Болгаріи въ XIII и XIV столѣтіяхъ. Черноморье, ч. II, стр. 350. — Прѣкоръ Λαχανᾶς е носилъ нѣкой-си Мануилъ, който защищавалъ градъ Пруса противъ Андроника I Комнинъ, който го нарича „нехранимайко“, „продаженъ Лахана“ и го обесилъ заедно съ други видни лица (Nicetas, Ib, pp. 372,6; 374,14; и 430,13). Не се ли е означавало съ тая дума у византийцитѣ презрение, унижение на личностьта и не трѣба ли да се разбира подъ тоя прѣкоръ „нехранимайко“, „хайдутинъ“?

мнение, че нито едното, нито другото име не било собственото име на инициатора на възстанието, а е било само негово прозвище (прѣкоръ) и е билъ нареченъ така поради това, че той се хранѣлъ, както ще видимъ по-долу, само съ тоя плодъ. Но тогава какъ е било собственото му име? При разрешението на тоя въпросъ ни иде на помощь приписката къмъ тъй нареченитѣ „Свърлижски листове“ отъ евангелски текстове, които се намиратъ въ библиотеката на Сръбската академия на наукитѣ (№ 63); приписката гласи следното: азъ рабь бжи | костандинь чьць · а зовомь косиль | граматикь · писахь книгы сиѥ · | прѣзвитѣрю геωргию · а зовомь попу | радославоу · вь градѣ свърлизѣ · вь | дни црѣ иваила · и при ѥппѣ ниши | кьсцѣмь никодимѣ к лѣ · ѕ· ψ · п · ѕ · | инди · ѕ · ѥги стоıахоу грьци подь | градомь трьновомь · и пр.[1]). И тъй, отъ тая приписка се вижда, че въ 1279 г. български царь въ Търново билъ Ивайло, т. е. тъкмо тогава, както ще видимъ по долу, и нашиятъ Брѫдоква или Лахана билъ вече провъзгласенъ за български царь и се бѣ противопоставилъ на изпратенитѣ въ България ромейски войски противъ него, следов., личностьта, която застанала начело

---

[1]) Г. А. Ильинскій, Сверлижкіе отрывки. Сборникъ статей по славяновѣдѣнію, т. II. С. Петербургъ 1906, отдѣленъ отпеч., стр. 10. — Правилно тълкуване на тая приписка пръвъ даде К. Иречекъ, който опроверга сѫществуващето дотогава мнение, че Брѫдоква-Лахана билъ Иванъ Асѣнь III, синъ на Мицо (вж. I. Шафарикъ, Гласник Срп. Учен. д-ва, кнь. XX (1866), стр. 246, бел. 1. — Е. Голубинскій, Краткій очеркъ и пр., стр. 12), като изтъкна, че „Иванъ Асѣнь III никога не е билъ обсажданъ отъ гърцитѣ“ (п. т., стр. 366, бел. 21). Обаче В. В. Макушевъ счете това Иречеково възражение за „несъстоятелно, защото въ горепоменатата приписка съвсемъ не се говори за обсада на Търново отъ гърцитѣ: тая приписка съвършено е съгласна съ историята, отъ която ние знаемъ, че презъ пролѣтьта на 1279 г. гърцитѣ наистина стояли подъ Търново и че подъ тѣхно покровителство Иванъ Асѣнь III заедно съ жена си Ирина извършилъ тържественъ входъ въ столицата на България. Ивайло народътъ е могълъ да нарече Ивана III въ насмѣшка за неговата слабохарактерность“ (п. т., стр. 69). Но В. В. Макушевъ изпустналъ изъ-предвидъ, 1. че Михаилъ VIII никога не женилъ дъщеря си за Лахана, и 2. че, когато Иванъ Асѣнь III стоялъ подъ Търново съ ромейски войски, въ това време Ивайло-Лахана се е борилъ съ татари и ромеи вънъ отъ българската столица, което така сѫщо знаемъ отъ историята (за това вж. тукъ по-долу, стр. 560 сл.).

на възстанието въ България презъ 1277 г. се казвалъ Ивайло съ прозвище Бърдоква или Лахана. Издигането на тоя човѣкъ до историческа личность представя въ нашата история едно твърде интересно и рѣдко явление, като едничко въ своя родъ, макаръ и да се длъжи изключително на случайно стеклитѣ се обстоятелства.

Ивайло е излѣзълъ, както се каза, отъ най-долния класъ на съвременното нему българско общество; първоначално билъ простъ наеменъ свинарь. За неговото минало, т. е. преди да изстѫпи като историческа личность, ето какво ни разказва Пахимеръ: „Този човѣкъ, като се грижелъ за свинетѣ, за себе си и не помислялъ: той не се грижелъ нито за храна, нито за дрехи, а се хранѣлъ съ единъ само хлѣбъ и диви плодове, изобщо живѣелъ скромно и бедно. Но въ разговора си съ други такива пакъ бедняци той открито изказвалъ за себе си странни мечти, на които тѣ отговаряли повечето съ смѣхъ, отколкото съ увѣреность. Като се въодушевявалъ отъ нѣкакви-си, не зная отгде взети надежди, той станалъ по-внимателенъ къмъ себе си и, както можелъ, молѣлъ се на Бога; защото где би могълъ той да научи на паметь божественитѣ молитви, когато въ простата си направа той е живѣлъ почти между сѫщитѣ такива диви хора, каквито сѫ били и пасенитѣ отъ него свине! Като се опивалъ отъ подобни мисли, той наистина си вгълпилъ въ главата, че промисълътъ го назначилъ за нѣкаква-си власть, и за това често приказвалъ съ селянитѣ и свинопаситѣ, като твърдѣлъ, че нерѣдко му се явявали светии и го подбуждали да извърши вълнение въ народа, за да почне самъ да управлява. Като слушали много пѫти неговитѣ разкази за това, хората най-после почнали да му вѣрватъ и вече инакъ почнали да гледатъ на него, отколкото по-рано; защото „предназначението, казалъ той, е близо вече къмъ времето, когато да се осѫществи“. Единъ день, като обявилъ, че получилъ знакъ да пристѫпи къмъ изпълнението на своитѣ намѣрения, той веднага поканилъ своитѣ съседи да му съдействуватъ, и тѣ му се покорявали, като че ли сѫ въ надежда да извършатъ нѣщо велико. Ето тѣ тръгватъ по страната и навсѣкѫде разгласятъ името на свинопаса, като твърдятъ, че

нему е дадено повеление отъ Бога да стане управитель. Тѣхнитѣ думи произвеждали силно впечатление, и броятъ на неговитѣ привърженици постоянно се увеличавалъ. Сега Бърдоква се понаредилъ: облѣкълъ тънки дрехи, препасалъ мечъ, седналъ на конь и юнашки се впусналъ въ дѣлото, което надминавало неговитѣ сили"[1]).

Ето кой е билъ Ивайло и какъ е достигналъ да стане водачъ на възстанието въ България въ 1277 год. Обаче едвали трѣба да мислимъ, че неговото появяване на историческата сцена е само една случайность: несъмнено, него сж го създали самитѣ исторически събития, самата епоха, въ която той е живѣлъ, самата срѣда, въ която той се е вьртѣлъ. Както обикновено бива, въ такива времена на своеволие и жестока тирания най-голѣмъ ропотъ, най-много негодувания се чуватъ въ народната маса, защото всичката тежина на тираническия гнетъ пада винаги върху нея: тя всѣкога е най-чувствителното мѣрило за всички промѣни въ политическия и социаленъ животъ на единъ народъ. По-заможнитѣ слоеве на обществото, отгдето би трѣбало да се очаква собствено инициатива за противодействие на произвола, въ такива случаи, благодарение на по-обезпеченото си материално положение, се оказватъ по-толерантни и по-издръжливи, едно, защото всичко ненормално тѣ считатъ за кратковременно и чакатъ естественото му падане, и, друго, защото, поради изключителното си положение въ държавата, която ги туря подъ най-строгъ надзоръ на силнитѣ на деня, и поради вродения си егоизъмъ, който винаги възбужда у тѣхъ властолюбиви стремежи, се стараятъ

---

1) Pachymeres, ib., pp. 430,18—432,8. — Н. Григора, който се е ползувалъ отъ Пахимера, ни представя Ивайло въ съвсемъ другъ образъ. „Между това, пише той, въ тия времена се засилва единъ българинъ отъ овчарски родъ, но човѣкъ хитъръ и извънредно изобретателенъ, на име Лахана. Следъ като привлѣкълъ къмъ себе си много прости и буйни хора, той прекарвалъ разбойнически животъ, чрезъ което въ кжсо време събралъ голѣмо богатство и значителна войска" (Ib., I, pp. 130,22—131,4). И тъй, споредъ Григора, Ивайло се издигналъ чрезъ разбойничество, което напълно противоречи на Пахимера. Очевидно, той излага тукъ накратко личното си впечатление, произведено нему отъ Пахимеровия разказъ и затова то не може да има историческа стойность.

да запазятъ своитѣ сили, за да грабнатъ при удобенъ случай властьта. Обаче, народътъ, масата, лишена отъ всѣка възможность да мечтае за власть, изложена винаги на най-голѣми и ужасни бедствия, не търпи, или пъкъ търпи, докато чашата се прелѣе: въ нея най-първо се проявява чувството за самозащита, отъ нея най-първо излиза гласътъ за противодействие на произвола, стига само да се яви решителенъ мѫжъ, въодушевенъ отъ сѫщитѣ идеи, за да я поведе. Нѣщо подобно се забелязва да е било въ България презъ разглежданата епоха.

И наистина, непоносимата тирания на властолюбивата царица Мария и безпредѣлниятъ произволъ на нейното правителство, които вече бѣха парализирали съ своитѣ политически убийства всѣка опозиция откъмъ по-виднитѣ болярски семейства, отъ една страна, и, отъ друга, — опустошителнитѣ и безнаказани нападения на татаритѣ най-сетне напомнили на народа, че той самъ трѣба да се защити; навсѣкѫде въ народа, дори и въ последнитѣ колиби на свинопаситѣ, се чували негодувания противъ тежкия гнетъ на несносното Мариино управление и вече се заговорило за свалянето му. Хитриятъ и буенъ Ивайло, съ явно авантюристически наклонности, внимателно се прислушвалъ къмъ тия народни негодувания, къмъ готовностьта на народа да възстане противъ тираническото правителство, докато единъ день той не обявилъ на своитѣ другари, че е призванъ отъ Бога да извърши великото дѣло на народа, да го избави отъ тежкия режимъ на царица Мария. Това било достатъчно, за да се разпали оня огънь, който изкуствено се таилъ въ срѣдата на народа; и като гръмотевица се разпространило по страната известието за високата задача на свинопаса Ивайло. Народътъ вѣрвалъ въ неговото предназначение за туй, защото той едничъкъ се явилъ като неговъ защитникъ въ най-тежки времена и скоро го поставилъ начело на своитѣ тълпи. Ето защо ние трѣба да гледаме на Ивайло като на народенъ герой, защото той е изникналъ изъ самия народъ, билъ е проникнатъ отъ неговитѣ идеи и е билъ изразитель на неговитѣ желания и стремежи. Отъ друга пъкъ страна, надали ще трѣба да отричаме, че Ивайло е действувалъ до известна степень и отъ егоистични подбуди, но въ

всѣки случай на първо време тѣзи егоистични подбуди не сж отивали така надалечъ, както по-сетне сж го издигнали самитѣ събития. Наистина, той навсѣкжде и непрестанно говорѣлъ за призванието си отъ Бога, но не да стане царь, а да подобри положението на простия народъ и себе си да извади отъ тежкото социално положение на овчаритѣ, на последния класъ въ държавата. Това най-добре се види отъ първитѣ му действия като исторически деецъ.

Като се облѣкълъ въ войнишки дрехи, препасалъ мечъ и седналъ на конь, за да поведе събралитѣ се около него тълпи, Ивайло най-първо обърналъ внимание върху външнитѣ врагове на своя народъ — татаритѣ, които все още продължавали нападенията и грабежитѣ си. Въ нѣколко дена той сполучилъ да ги отблъсне и съвършено да ги разбие, като ги изгонилъ отъ предѣлитѣ на царството [1]). Този пръвъ успѣхъ билъ достатъченъ при оная бездейность на българското правителство, за да му спечели всеобща слава на народенъ герой. Подъ неговото знаме сега се стичали отъ всички краища на царството хора, за да застанатъ въ редоветѣ на неговитѣ народни тълпи, защото всички се убедили, че той като избраникъ божий, прекрасно ще поведе работата, за да се освободятъ и отъ несносния произволъ на царица Мария. „Не се минавалъ день, казва Пахимеръ, щото броятъ на неговитѣ привърженици да се не увеличи сравнително съ предния и щото той да не се отличи съ нѣкой новъ подвигъ“ [2]). Дори цѣли области се отмѣтали отъ официалната власть и се предавали на Ивайло. „Повечето българи, презирайки своя царь, пише Пахимеръ, се присъединяваха къмъ него“ [3]).

Растежътъ на славата и увеличаването на привърженицитѣ и тълпитѣ на Ивайло най-сетне обърнали вниманието на търновското правителство. Царь Константинъ ясно видѣлъ, че всичкото зло излизало отъ тиранията на жена му, и че духоветѣ сж настроени право срещу него, защото не вземалъ никакви мѣрки за премахването на Марииното своеволие, и само

---

[1]) Pachymeres, Ib., p. 432, 11—15.
[2]) Ibidem, p. 432, 18—19.
[3]) Ibidem, p. 433, 17—18.

сега, когато голѣма опасность заплашвала самия му престолъ, той се решилъ да действува противъ бунтовника. Но вече било късно. Той не можалъ да намѣри поддържка нито у боляритѣ, защото ония, които по-рано действували въ негова полза, какъвто билъ Яковъ Светославъ, били изтрѣбени отъ коварната Мария, а тия, които били останали живи, тѣ или сѫ били заподозрѣни въ неприязнени замисли, или наистина злоумишлявали, защото отдавна се били отметнали отъ него и се явно обявили противъ него, нито у търновскитѣ граждани, които поради тиранията на Мария били най-враждебно настроени и чакали само момента, за да си отмъстятъ за всички злини, които били потърпѣли презъ времето на Марииното регенство, така че Константинъ въ даденото време се оказалъ самъ саминичъкъ, поддържанъ само отъ привърженицитѣ на жена си, т. е. отъ враговетѣ на народа. Между това Ивайло ставалъ все по-силенъ и дори почналъ да презира царя. Найсетне съ голѣмъ трудъ царь Константинъ кое-какъ сполучилъ да събере една незначителна войска, която той самъ повелъ въ кола противъ бунтовника. „Той намиралъ унизително за себе си, пише Н. Григора, гдето единъ нищо и никакъвъ човѣкъ, като събралъ въ кѫсо време голѣма войска, не само причинявалъ често голѣми злини на българитѣ, но и заплашвалъ съ голѣма опасность и цѣлото имъ царство" [1]). Още при първата среща на двете партизански войски, обаче, Ивайло неочаквано нападналъ и разбилъ царската войска; самъ царь Константинъ попадналъ въ пленъ и веднага билъ убитъ отъ Ивайло ужъ за това, че не извършилъ нищо достойно въ сражението, за да бѫде все още царь. Останали безъ царь и пълководецъ, сега всички царски войници минали на страната на народния воевода. Следъ това всички по-силни градове почнали единъ следъ другъ да се предаватъ на Ивайло и да признаватъ неговата власть, съ изключение на яката столица Търново, гдето царица Мария заедно съ малолѣтния си синъ— който следъ смъртьта на баща си ставалъ самодържавенъ царь подъ регентството на майка си, — и своитѣ привърженици се

---

[1]) N. Gregoras, ib., p. 131, 7—10.

бѣ затворила. Тъй като следъ смъртьта на царь Константина фактически владѣтель на страната станалъ Ивайло, то и народътъ, който гледалъ на него като на едничъкъ избавитель отъ жестокия режимъ на омразната царица, не се забавилъ да го прогласи за български царь. По тоя начинъ въ това време България имала двама царе. Това било презъ късна есень и зимата на 1277 год.[1]).

Бързитѣ промѣни, които ставали въ България, не могли да не обърнатъ вниманието на ромейския императоръ, особено възрастващата сила на Ивайло, който почналъ да внушава страхъ съ воееннитѣ си успѣхи и доблести. Разбира се, новиятъ български народенъ царь съ своитѣ войнствени наклонности не е могълъ да бѫде приятенъ за цариградското правителство, защото той би държалъ винаги нащрекъ своитѣ южни съседи, па и въ Цариградъ не било известно, дали народниятъ царь нѣма намѣрение да поведе войскитѣ си и по-нататъкъ въ предѣлитѣ на империята, защото Ивайло е знаелъ, че татаритѣ нападали на България въ силата на сѫществуващия тѣхенъ съюзъ съ Михаила VIII; но, отъ друга страна пъкъ, Михаилъ VIII Палеологъ виждалъ въ появяването и издигането на Ивайло най-доброто срѣдство, за да се отърве веднажъ за винаги отъ своя заклетъ врагъ, царица Мария; за него било достатъчно да се сближи само съ българския народенъ царь. Затова императорътъ, следъ като получилъ известие за първитѣ сполуки на Ивайло, веднага изпратилъ войски на българската граница, за да завзематъ пограничнитѣ крепости, а самъ отишелъ въ Одринъ, за да може по-отблизо да наблюдава за всичко, каквото ставало въ България. Императорътъ, пише Н. Григора, „се боялъ не само за настоящето, но и за бѫдещето, предвиждайки завоевателнитѣ замисли на Лахана, и казвалъ: „малко по малко той ще достигне такава голѣма сила, че на самитѣ ромеи ще бѫде мѫчно да я надвиятъ. Тия, които искатъ да живѣятъ спокойно, трѣба да предупреждаватъ и предотвръщатъ опасноститѣ; трѣба още сега отъ коренъ да се изтръгне растението, което току-що начева да расте, а да не се бави

[1]) Pachymeres, ib., pp. 432, 8—434, 15. — Gregoras, ib., pp. 130, 22—131, 13.

съ отмъщение за лоши работи, и да не се чака докато то бжде съединено съ опасность, ако може да се отмъсти още сега безъ всѣка опасность"[1]).

Но щомъ получилъ още по пжтя за Одринъ вестьта за поражението и убийството на царь Константина, Михаилъ VIII Палеологъ веднага промѣнилъ политиката си. Той веднага съобразилъ, че сега е най-сгодниятъ моментъ, за да се разправи съ царица Мария. Незабавно той изпратилъ тайно свои хора въ България, за да разузнаятъ, дали Ивайло е въ състояние да върви съ сжщия успѣхъ и по-нататъкъ, следъ като е достигналъ така лесно такова величие. Императорътъ дори намислилъ да го направи свой зеть, като му предложи дъщеря си за жена, ако само на пратеницитѣ му се покаже, че той е способенъ да управлява българския народъ. Обаче чрезъ своитѣ съображения Михаилъ VIII Палеологъ скоро се убедилъ въ противното. „Той помислилъ, пише Пахимеръ, за непостоянството на щастието, което понѣкога благоприятствува до крайность, а понѣкога, като наклонява везнитѣ на другата страна, отнема и това, което човѣкъ отдавна е притежавалъ: една само добродетель заключава всичко, каквото сжществува, и има надежда да получи това, което още не сжществува". Не е известно, отъ какво Михаилъ VIII е заключилъ, че именно тая добродетель, която той считалъ като най-необходимо качество за единъ управитель, е липсвала у Ивайло, обаче той „силно заподозрѣлъ щастието на Лахана, и то въ това, да не би нѣкакъ то да отнеме по-скоро своитѣ дарове, отколкото да ги даде; защото, гдето нѣма добродетель, тамъ тия дарове бързо повѣхватъ и не позволяватъ да бързаме нито съ учудване, когато тѣ се получаватъ, нито съ съжаление, когато тѣ биватъ отнемани"[2]). Такива разсжждения влага Пахимеръ въ устата на ромейския императоръ за Ивайло,—разсжждения, които, ако трѣба да имъ се вѣрва, сж направени възъ основа на донесенията на върналитѣ се отъ България негови пратеници.

Но и тия разсжждения не спрѣли хитрия Михаила VIII, който по никой начинъ не искалъ да изпустне безъ полза за

---

[1]) Pachymeres, ib., p. 433, 5—9. — Gregoras, ib., pp. 131, 20—132, 6.
[2]) Pachymeres, ib., pp. 434, 16—435, 11.

себе си настаналитѣ въ България бъркотии. За него било твърде ясно, че България не може да остане при двама царе (Михаилъ и Ивайло), отъ които нито единиятъ, нито другиятъ не могли да разчитатъ на трайность. На съвета, свиканъ отъ него, за да обсѫди тоя въпросъ съ своитѣ приближени, той решилъ на Ивайло да противопостави Ивана, сина на Мицо, който въ това време не билъ между живитѣ, понеже билъ убеденъ, че „на първия дава право за власть само щастието, храбростьта и благоприятниятъ вървежъ на работитѣ, то той счелъ последния за по-достоенъ да управлява България, защото неговото право било утвърдено отъ неговия родъ и роднински отношения“, т. е. като внукъ на Иванъ Асѣня II по женска линия, Иванъ Мицо ималъ много по-голѣмо право на българския престолъ, отколкото Ивайло, който билъ отъ съвсемъ доленъ произходъ. Въ сѫщность, обаче, намѣренията на императора, когато той изтъквалъ Ивана Мицо като кандидатъ на българския престолъ, били съвсемъ други: ако той сполучи да постави на българския престолъ Ивана Мицо, то тоя ще длъжи това изключително нему и дори ще се счита като неговъ васалъ, защото първото условие което му било предложено, както ще видимъ по-долу, било съ клетва да се обещае, че ще бѫде винаги съюзникъ на ромеитѣ, т. е. че той завинаги минавалъ въ сферата на византийската политика и се задлъжавалъ да пази строго политическитѣ интереси на Византия; отъ друга пъкъ страна, като ожени дъщеря си за Ивана Мицо, съгласно съ даденото на баща му обещание[1]), и я направи българска царица, той винаги ще има възможность непосрѣдно да влияе и върху вѫтрешнитѣ работи на България. Такива изгоди намислилъ Михаилъ VIII Палеологъ да извлѣче отъ настаналото въ България двуцарствие, и затова сега решилъ да изстѫпи само за видъ като защитникъ на наследственитѣ права на Мицовия синъ, „прадѣдитѣ на когото кротко управлявали българския народъ“. При това той изказалъ пълно увѣрение, че щастието, което покровителствувало Ивайло, скоро ще му измѣни, стига само да се появятъ ромейски вой-

---

[1]) Вж. тукъ по-горе, стр. 493.

ски въ България, предъ които той ще изгуби надежда и ще се побои, да не би да попадне въ пленъ, и самъ ще избѣга. Мария пъкъ, заедно съ сина ѝ, търновци на драго сърдце ще предадатъ, защото злинитѣ, които тая царица имъ бѣ причинила, се представятъ не такива, които лесно могатъ да се забравятъ. Този планъ билъ одобренъ отъ съвета и подкрепенъ отъ патриарха и императрицата[1]). Следъ това императорътъ веднага извикалъ въ Цариградъ Ивана Мицо отъ имението на баща му въ Мала Азия на р. Скамандъръ, при стария градъ Троя, гдето той живѣелъ издържанъ достатъчно отъ императора, облѣкълъ го въ царски дрехи и го нарекълъ свой зеть и български царь. Заедно съ това, дадено му било името на дѣдо му Асѣнь, и това било обявено най-тържествено на цѣлата му свита, която била опредѣлена за него като на царь, подъ страхъ на тежко наказание, ако нѣкой по старъ навикъ би го нарекълъ иначе. Това било наредено, докато императорътъ се намиралъ въ Одринъ, въ началото на 1278 год.[2]).

Съставянето на тоя толкова опасенъ за България и българитѣ планъ може да се счита като криза въ политическата дейность на Ивайло. Докато народътъ вървѣлъ съ него и му помагалъ, за да се отърве отъ тежкия режимъ, като го славѣлъ и почиталъ за свой царь, българскитѣ боляри се държали на страна и кроили, какъ да осуетятъ дѣлото на Ивайло, защото то вървѣло въ разрѣзъ съ тѣхнитѣ политически и социални интереси. И наистина, какво би било тѣхното положение, ако народниятъ царь само съ помощьта на народа би

---

[1]) Pachymeres, Ib., pp. 435, 11—436, 18; pp. 438, 14—439, 10.

[2]) П. Никовъ, Изправки и пр., п. т., стр. 83, пише, че самъ Г. Пахимеръ „служилъ като пратеникъ и посрѣдникъ между пребиваващия въ Одринъ императоръ и патриарха по въпроса за издигането на Мицовия синъ за български царь, Ив. Асѣнь III" и цитира Pachymeres, I, pp. 436, 15—438, 14. Но въ посоченото мѣсто нѣма нищо подобно; тамъ става дума само за посрѣдничеството на Г. Пахимера между императора и Принкипса, иеромонахъ Теодосия, по поводъ избора на последния за антиохийски патриархъ, за което Пахимеръ случайно пише, защото и тоя Теодосий следъ избора си участвувалъ въ съвещанието за издигането на Ивана Мицо за български царь. Нѣма съмнение, че Пахимеръ, като съвременникъ и бидейки близъкъ на императора, е знаелъ твърде добре развиващитѣ се тогава събития.

влѣзълъ въ Търново и би седналъ на българския престолъ? Тогава би произлѣзълъ коренень превратъ както въ политическия, тъй и въ социалния животъ на българитѣ, и не е мжчно да си представимъ, каква би била участьта на предишнитѣ боляри, на които народътъ гледалъ като на притѣснители. Боляритѣ несъмнено предвиждали всичкото зло, което ги очаквало, но тѣ сами не били въ състояние да станатъ явно въ враждебни отношения противъ разярената тълпа и безпощадния ѝ водачъ. Всичко това не е могло да се изплъзне отъ вниманието на Михаила VIII Палеологъ, който постоянно е ималъ свои предани хора въ България и прекрасно е знаелъ за настроението на боляритѣ. Известени за намѣрението и решението на императора, боляритѣ се уловили сега за неговия планъ, като за едничко срѣдство да заграбятъ отново властьта и да завзематъ предишното си положение въ държавата, а главно било това, че тѣ, като иматъ подъ ржка единъ такъвъ претендентъ на българския престолъ, какъвто билъ Иванъ Мицо, който въ всѣки случай ималъ много повече и законни права да бжде царь, отколкото бившиятъ свинопасъ Ивайло, съ помощьта на ромейски войски лесно ще се разправятъ съ бунтовника, който само свирепствувалъ по страната и не обещавалъ никакви надежди да се задържи трайно на постигнатото високо положение. Затова на всичкитѣ предложения на императора да признаятъ зетя му за царь, тѣ се отзовали съ пълна готовность, защото той имъ обещавалъ различни благодеяния; и докато той се намиралъ още въ Одринъ, нѣкои отъ тѣхъ по негова покана се явили въ Одринъ, да преговарятъ съ него и да получатъ обещанитѣ награди. При това Михаилъ VIII засилвалъ въ тѣхъ надеждата, че тѣ ще блаженствуватъ, ако се откажатъ отъ Мария и сина ѝ и признаятъ Ивана Мицо за царь и ги подканвалъ съ други обещания, да разположатъ и другитѣ къмъ новия кандидатъ на престола[1]).

Като наредилъ по тоя начинъ работитѣ въ България, Михаилъ VIII незабавно се върналъ въ Цариградъ, гдето той

---

[1]) Pachymeres, Ib., p. 439, 4—10.

трѣбало по-скоро да отпразднува сватбата на дъщеря си Ирина съ Ивана Мицо, когото вече величаели съ името български царь, и, като го снабди съ войска, да го изпрати въ България, за да завземе престола на своя дѣдо. Сватбата била извършена най-тържествено. Пахимеръ забелязва, че Иванъ Асѣнь билъ облѣченъ въ пълна царска премѣна и носѣлъ всички царски знакове; само понпонитѣ на конетѣ му били отъ вълна, въ всичко друго той съ нищо не се отличавалъ отъ императора. При това Иванъ Мицо далъ клетвено обещание, че ще носи титлата царь, само ако сполучи съ помощьта на византийски войски да се настани въ Търново и да бѫде въ съюзъ съ ромеитѣ; въ противенъ случай той ще си остане пакъ вѣренъ служитель на императоритѣ като „деспотъ на ромейската империя“ [1]). Но Михаилъ VIII не се ограничилъ само съ това. За да не даде време на царица Мария, поради заплашващата България опасность откъмъ Византия, да направи нѣкои постѫпки, които да подобрятъ положението ѝ и по тоя начинъ да осуети всичкитѣ му планове, „той изпращалъ при нея много хора не толкова за неприязнени действия, казва Пахимеръ, колкото кротко да разположатъ българитѣ да предадатъ Мария и да приематъ царскитѣ деца“. Мария твърде добре съзнавала, че се намира въ стѣснено положение, че я заплашвало зло отъ две страни: отъ една страна, все още буйствувалъ Ивайло, който вече бѣ завзелъ близкитѣ околности на Търново, а, отъ друга, — вече настѫпвали къмъ българскитѣ граници ромейски войски, което още повече вързжавало населението противъ нея; а пъкъ боляритѣ, колкото и да сѫ били разположени къмъ политиката на императора, гледали съ неудоволствие къмъ окупирането на страната отъ чужди войски, което заплашвало съ вънпшо разорение на народа. Най-сетне Мария, която се твърде много бояла за себе си и за сина си, като се убедила, че не е въ състояние да се бори нито съ едина, нито съ другия неприятель, решила, вѣроятно не безъ съдействието на привързанитѣ къмъ нея боляри, които така сѫщо разбрали, накѫде клонѣла работата,

---

[1]) Ibidem, p. 440, 1—9; p. 441, 5—8.

да умилостиви едина отъ тѣхъ, който ѝ обещае повече изгоди. Най-естествено било за нея, разбира се, да се обърне къмъ Михаила VIII Палеологъ и отъ него да чака помощь срещу бунтовника. „Къмъ това я задлъжавало, пише Пахимеръ, и приличието, което изисквало отъ нея цѣломѫдрие, и дългътъ предъ покойния ѝ мѫжъ, който ѝ забранявалъ да влиза въ връзка съ неговия убиецъ; по-добре би било да търси спасение у оногова, отъ когото бѣ получила царското достоинство". Така я убеждавали боляритѣ и пратеницитѣ на императора, па и тя самата намирала това за справедливо. Обаче гордата и упорита царица и въ тая критична минута не поискала да тръгне противъ личнитѣ си убеждения: личната омраза къмъ най-върлия ѝ врагъ — вуйка ѝ, а главно мисъльта, че тя, както и нейниятъ синъ Михаилъ ще бѫдатъ принудени да се откажатъ завинаги отъ царския престолъ и властьта, и неизвестната сѫдба, която я чакала въ близко бѫдеще, правѣли неприемливи предложенията на ромейския императоръ. Колкото и да ѝ било тежко и невъзможно да иска съюза на единъ бивши свинопасъ на условия, щото той да ѝ предостави управлението на страната, Мария най-сетне решила да презре и паметьта на покойния си мѫжъ и осѫжданията на хората и да се предаде на такъвъ простъ човѣкъ, стига само да не попадне въ рѫцетѣ на вуйка си и да запази своитѣ и на сина си интереси [1]).

Докато пратеницитѣ на императора се намирали още въ Търново, Мария тайно изпратила хора при Ивайло съ предложение, че е готова да му се предаде и да му отвори вратата на столицата и на царството, ако той се съгласи да встѫпи въ бракъ съ нея и да живѣе съ нея като съ царица. Ивайло, като изслушалъ желанието на царицата чрезъ пратеницитѣ ѝ, отначало показалъ гордость и неуважение, като казалъ, какъ той е дълженъ да ѝ подари власть, която още не е успѣлъ да достигне съ мечъ и прекрасна война; но по-сетне той приелъ условието за брачния съюзъ, но при това, забелязва Пахимеръ, „твърде лукаво и двусмислено, да не би нѣкой да го зачете

---

[1]) Ibidem, pp. 441, 9–443, 8.

за женолюбецъ и охотникъ до женскитѣ спални". Той гордо обявилъ на царицинитѣ пратеници, че приема нейното предложение само отъ миролюбие и отъ желание да избѣгне кръвопролитие въ междуособна война. Обаче въ тоя гордъ отговоръ на Ивайло въ сѫщность изпъква характерътъ на неговата личность и великата идея, въ името на която той действувалъ. Едвали може да се мисли, че нему не е билъ известенъ планътъ на Михаила VIII Палеологъ: той разбиралъ, каква страшна опасность очаквала неговия народъ и отечество, ако ромейски войски нахълтатъ въ България въ момента, когато въ нея върлувала междуособна война, и ако византийскиятъ императоръ успѣе да въдвори своето влияние въ страната. За него въ тоя моментъ не оставало нищо друго, освенъ да прекрати вѫтрешнитѣ междуособици, и врагове и приятели да се съединятъ наедно, за да действуватъ единодушно съ всички сили противъ общия отечественъ врагъ, опасенъ и за двете враждуващи страни. Ето какво собствено принудило Ивайло да приеме предложението на омразната царица и да се примири съ най-върлия си врагъ, а не че се боялъ, да не би нѣкой да го зачете за женкарь, както ни го представя Пахимеръ, защото той билъ напълно увѣренъ, че ще успѣе скоро да завоюва и Търново. Следъ това сключени били отъ двете страни клетвени договори, и вратата на българската столица била отворена за народния царь. Следъ тържественото влизане на царь Ивайло въ Търново Мария отпразднувала сватбата съ новия царь, и съ това всенародно изпълнила желанието на народа. Това било презъ пролѣтьта на 1278 год.[1]). Обаче тя скоро трѣбало да разсѣе всичкитѣ си илюзии, че съ тая отстѫпка предъ Ивайло е намѣрила въ него достатъчна опора за противодействията си противъ своя вуйка-императора.

Когато пратеницитѣ на Михаила VIII се върнали въ Цариградъ и донесли известието, че царица Мария отблъснала предложението му и предпочела да се предаде и да търси защита у единъ варваринъ, императорътъ се силно смутилъ,

[1]) Ibidem, pp. 443, 8—444, 6. — За датата на това събитие вж. П. Никовъ, Изправки къмъ българската история, п. т., стр. 82—84.

защото той видѣлъ, че всичкитѣ му кроежи, всичкитѣ му усилия и жертви, които принесълъ, за да постави на българския престолъ своя кандидатъ, потърпѣли пълна несполука. „Той се излъгалъ въ надеждитѣ си, казва Пахимеръ, достоинството му било оскърбено, и изсипвалъ цѣлъ купъ укори върху Мария, като казвалъ, че тя съ своята постжпка обезчестила тѣхния родъ и предала властьта на единъ нищо и никакъвъ човѣкъ". Но Михаилъ VIII дори при такива неблагоприятни обстоятелства не се ограничилъ само съ думи. Сега той намислилъ другъ планъ: отъ една страна, да въоржжи противъ Ивайло своитѣ съюзници — татаритѣ, които, споредъ неговото мнение, незабавно и още по-охотно ще тръгнатъ противъ него, съ цель да му отмъстятъ за предишнитѣ поражения, защото, както предполагалъ императорътъ, тѣ знаели, че той ималъ много врагове въ самата България, а, отъ друга страна, да изпрати Ивана Мицо съ византийски войски едновременно въ предѣлитѣ на царството и по тоя начинъ да съкруши силитѣ на непризнатия български царь, когото византийцитѣ наричали сатрапъ. „Той го (Ивана Мицо) изпраща, пише Н. Григора, съ голѣма войска, за да освободи българското царство отъ тиранията на Лахана и заедно съ това да получи българския скиптъръ, който принадлежалъ нему, като на законенъ наследникъ" [1]). Ивайло сега разбралъ, каква голѣма грѣшка направилъ, гдето се съгласилъ съ Марииното предложение и се повелъ по ума на една горда и властолюбива жена. Положението му се забърквало и отъ день на день се затруднявало; отвсѣкжде той се виждалъ заобиколенъ отъ врагове: на севернитѣ граници се появили татаритѣ, а на южнитѣ — ромейски войски. Той се убедилъ, че вмѣсто да принесе полза на своя народъ, като избѣгвалъ междуособната война, той още повече усилилъ опасностьта откъмъ външнитѣ врагове на царството. Като приписвалъ всичкото зло на коварствата и интригитѣ на Мария, Ивайло още повече намразилъ въ душата си тая жестока и покварена жена. Въ туй време, когато тя чакала и искала отъ него съпружески нѣжности,

---

[1]) N. Gregoras, ib, p. 132, 13—15.

той почналъ явно да изказва своето презрение къмъ нея, каралъ се постоянно съ нея и дори я биелъ. Не до съпружески нѣжности му било сега и особено съ тая омразна нему жена, която му застанала сега на пжтя къмъ великото му дѣло; едничката му грижа сега била, какъ да отблъсне страшната опасность, която заплашвала държавата отъ дветѣ противоположни покрайнини[1]).

И наистина, Ивайло най-първо обърналъ вниманието си къмъ североизточнитѣ врагове — татаритѣ, въ борбата съ които, както изглежда, той ималъ успѣхъ и, може би, да ги е изгонилъ отъ предѣлитѣ на царството. Много по-мжчно било за него да се противопостави на ромейскитѣ войски, които нахълтали въ България отъ югъ подъ началството на известния пълководецъ Михаила Глава Тарханиотъ. За тоя походъ на последния противъ Ивайло се научаваме пакъ отъ споменатата вече поема на Мануилъ Фила, който изброява много градове и мѣста, завладѣни отъ Михаила Глава. Трѣба да се предполага, че той потеглилъ отъ Цариградъ съ войската на кораби, съ задача да превземе гр. Варна, но следъ като не сполучилъ въ това, направилъ десантъ въ Галата при Варна, защото въ поемата описанието на военнитѣ му действия се почва отъ тоя пунктъ. Отъ Галата (Κάλαθος) Глава завзелъ крепость Петричъ (Πέτριον, при ж. п. ст. Гебедже); оттамъ навлѣзълъ навжтре въ страната и дохожда въ Проватъ (τὸ Πρόβατος, бъл. Овечъ, при сег. Провадия)[2]), следъ това отново минава къмъ морския брѣгъ и завзема Бича (Βύτζα, при устието на р. Голѣма Камчия)[3]); по-нататъкъ той завзема цѣлия Емине (τὸν Αἵμονος . . . πάντα . . . τόπον), отгдето превзелъ крепость Козякъ (Κόζιακος, при с. Гьозикенъ), гдето станало кръвопролитно сра-

---

[1]) Pachymeres, Ib., pp. 444, 6—445, 8.

[2]) За опредѣление на тия географски имена вж. C. Jireček, Das christl. Element etc., S. 80; Псп, кн. 55—56, стр. 256.

[3]) К. Иречекъ (п. т.) чете това название Вица и вижда въ него Lauiza, Lauiça, Viça на италианскитѣ карти отъ 1318 г. и, следов., на северъ отъ Емонския носъ. Ние, обаче, мислимъ, ржководейки се по реда на географскитѣ имена, че това трѣба да се чете Вича = Бича и да видимъ въ него съкращение на старобълг. Вичина (Βυτζίνα) = Бичина, градъ, който се намиралъ при устието на р. Бичина или днешна рѣка Голѣма Камчия.

жение, понеже Глава „боядисалъ меча си съ български кърви“; сжщо оттамъ Глава завладѣлъ равнината Кариа (τὸ Καρύας πέδον, при сег. с. Старо и Ново Орѣхово, южно отъ устието на Г. Камчия)[1]), после Стеносъ и мѣстото Пацимискъ или Пачемискъ, засега неизвестни, но все пакъ тѣ ще да сж се намирали въ областьта на р. Г. Камчия[2]). Тия завоевания сж имали за цель или да се закрепи ромейската власть по цѣлото българско черноморско крайбрѣжие до Варна, или пъкъ да се обезпечи тилътъ на ромейскитѣ войски откъмъ морето, защото Глава следъ това навлѣзълъ навжтре въ страната, за да завземе по-главнитѣ крепости при проходитѣ и чрезъ това да обезпечи лесното преминаване на ромейскитѣ войски презъ Стара-планина.

Тукъ, обаче, той се натъкналъ на български пълководци-боляри, воеводи на отдѣлни крепости, съ които трѣбало да влѣзе въ борба. Такива били Куманъ (Κόμανος), Кънчо (Καντζῆς), Момчилъ (Μομτζίλας)[3]), а най-силниятъ и смѣлиятъ билъ Станъ (Στάνος), „който изсмуквалъ тогава Загора“, и най-сетне Дамянъ отъ Бѣлградъ, една крепость западно недалечъ отъ Преславъ. Всички тия противници на Глава, Мануилъ Филъ нарича „враждебни отстжпници, крадци, изтрѣбители“ и „дракони, излѣзли отъ дълбинитѣ на земята“. Глава ги поразилъ и завладѣлъ следнитѣ имъ крепости: Овчага (Οὐτζάγκα, старобълг. име на днеш. с. Ченге на Луда Камчия), Върбица (Οὐρβίτζιον, при днеш. с. Върбица въ Герлово) съ околноститѣ, Козякъ (Κοζίακος, на с.-из. отъ Котелъ на пжтя за Върбица), Дѣвина (Διαβαινά, на западната страна на Котленския проходъ при Желѣзнитѣ врата)[4]), Грамена, Инокъ, Петро-

---

[1]) Jireček, ib., SS. 80—81; Псп, п. т., стр. 2 6, произвежда самото име отъ грѣц. дума καρύα, която на български значи „орѣхъ“ и затова дава това опредѣление.

[2]) M. Phyles, ib., vv. 174—193. За географскитѣ имена и мѣстонахождението имъ вж. C. Jireček, ib., S. 81; Псп, п. т., стр. 256.

[3]) Разбира се, тоя Момчилъ не е Момчилъ-воевода отъ XIV вѣкъ, както мисли Хр. Лопаревъ, п. съч., стр 28, бел. 3, защото последниятъ въ даденото време не е билъ роденъ, или, ако е билъ роденъ, билъ е малко момче.

[4]) Вж. В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. II стр. 100, бел. 5 и посочената тамъ литература.

вунъ (Петрова могила и върхъ), Теофилактъ (и четиритѣ сж непознати имена; споредъ насъ, това сж по-скоро имена на мѣстности, отколкото на нѣкои крепости), Ичера ('Ατζερᾶς, при сег. с. Ичера, южно отъ Котелъ и Жеравна), Гологледъ Γολογλέντος, старобълг. Гологлждъ — неизвестно, но и то ще да е име по-скоро на мѣстность; ср. названието Голѣмъ Голешъ по пжтя отъ Преславъ за Върбица, при с. Иваново), Тича ('Αθίτζα, при сег. с. Тича при горното течение на Г. Камчия) и най-силната крепость Бѣлградъ (τὸ κραταιὸν ἄστυ τῶν Βελλεγράδων, западно отъ Преславъ на северния склонъ на Преславската планина) и най-сетне Студена (Στούδαινα, при сег. Студински балканъ, сев.-зап. отъ с. Мокренъ). Следъ това се споменува Пиргиционъ съ цѣлата страна (Πυργίτζιον δὲ καὶ τὸ πᾶν τούτου μέρος; Иречекъ го сближава съ с. Бургуджии, сег. Горно Александрово на кръстопжтя, гдето се пресичатъ пжтищата отъ Сливенъ до Карнобатъ и отъ Ямболъ за Преславъ, при изхода на Мокренския проходъ), гдето Глава, както изглежда, разбилъ „сатрапа Лахана". Оттамъ той миналъ Камена (Κάμαινα, бълг. Камъни — това сж, несъмнено, сег. Синитѣ камъни при Сливенъ)[1]) и Сотиръ-градъ (Σωτῆρος πόλις, при сег. с. Сотиръ, изт. отъ Сливенъ) и завзелъ Мокренъ-Пачово (τῆς Μοκρεάνους τὸν τόπον τῆς Πατζόβου — двойно име на крепостьта при с. Мокренъ въ срѣдата на прохода), а оттамъ миналъ презъ креп. Ктениꙗ (τὸ Κτενίων ἄστυ, която Иречекъ се отказва да установи[2]); ние мислимъ, че това е старата креп. Голое при днеш. с. Комарево, защото, споредъ М. Фила, Глава е възобновилъ крепостьта) и завзелъ креп. Айтосъ (τὸν 'Αετόν при днеш. гр. Айтосъ), гдето Глава „хранилъ", т. е. настанилъ „много птенци", като родительтъ ястребъ, т. е. пленници, които извелъ отъ Устие (вѣроятно Устието на р. Тича при Преславъ), отъ Проватъ и Преславъ и „отъ вдълбочената

---

[1]) К. Иречекъ, като поправя погрѣшно написаното у Хр. Лопарева Κόμαινα, чете го Камена — die Steinburg, т. е. „Каменградъ" и пише, че е непознато (ib., S. 83; п. т., стр. 259).

[2]) C. Jireček, ib., S. 83; Псп, п. т., стр. 259. По-рано сжщиятъ Иречекъ (Archäol. Fragmente aus Bulgarien, п. т., стр. 159) търсѣше Κτένια между Айтосъ и Русокастро.

при тѣхъ страна", защото тѣ не били здраво населени отъ враговетѣ [1]). Завземането на изброенитѣ по-горе крепости и мѣста е имало за цель да се обезпечи съ безопасность изходътъ на Верегавския (Чалѫкавакския) проходъ, както и Котленския въ всичкитѣ имъ пѫтища, за да не бѫдатъ презъ тѣхъ ромеитѣ изненадани съ нѣкое нападение откъмъ Северна България.

Отъ Айтосъ Михаилъ Глава преминалъ съ войската си въ долината на горна Тунджа. Презъ Червезище (Τζερβεσίσθα (?) непознато мѣсто, но несъмнено западно отъ гр. Сливенъ) дошелъ въ Твърдица (Βερδίτζα, при сег. с. Твърдица на пѫтя отъ Сливенъ за Елена) и оттамъ завзелъ крепоститѣ Мъглишъ (Μογκλίζιον, при с. Мъглишъ, източно отъ Казанлъкъ) и Крънъ (Κρινός и Κρηνός, на западъ, споредъ Иречека, отъ Казанлъкъ при с. Голѣмо село); оттамъ Глава се върналъ въ Верроя (Βερρώ, Βερρόη, бълг. Боруй, сег. Стара-Загора) и завзелъ и креп. Колина (Κώλινα, при с. Колена сев.-изт. отъ Ст.-Загора, ἐκ Βεαντίτζης неизвестно) [2]). Тия неприятелски крепости, споредъ Мануилъ Фила, били недостѫпни, но Глава ги завладѣлъ твърде лесно, за да осигури, очевидно, безопасното преминаване на другата ромейска войска, която пристигнала заедно съ Ивана Мицо въ Боруй и се присъединила къмъ войската на Глава, за да минатъ заедно Стара-планина презъ Трѣвненския проходъ и да се отзоватъ презъ късна есень на 1278 год.[3]) недалечъ отъ Търново.

---

[1]) M. Philes, ib., vv. 174—193.— За географскитѣ опредѣления на тия названия вж. C. Jireček, ib., SS. 78, 81—83; Псп, п. т., стр. 254, 257—259

[2]) M. Philes, ib., vv. 234—239.

[3]) За датата на това събитие най-точно ни посочва приведената по-горе (вж. тукъ стр. 545) приписка въ „Сврлижскитѣ листове", въ която ясно се казва, че гърцитѣ при царь Ивайло стояли подъ Търново презъ 6787 г. отъ С.М., която се продължавала отъ 1. септемврий 1278 г. до 31. августъ 1279 г. Ако за влизането на Ивана Мицо въ Търново като царь не може да се отива по-късно отъ февруарий 1279 г. (подробно за това вж. П. Никовъ, Изправки и пр., п. т., стр. 74—82), то не подлежи на никакво съмнение, че ромейскитѣ войски „стояли подъ Търново", т. е., намирали се недалечъ отъ Търново, но не сѫ го обсаждали, както нѣкои неправилно разбиратъ тоя изразъ, защото работата не дошла до обсада, както ще видимъ по-долу, или тѣ сѫ пристигнали късно презъ есеньта на 1278 г.

И тъй, споредъ поемата на М. Фила, Михаилъ Глава ималъ само една среща съ Ивайло презъ времето на своя победоносенъ походъ въ България, именно при креп. Пигрицionъ, гдето го съвсемъ разбилъ; а между това Пахимеръ ни съобщава за времето преди влизането на Ивана Мицо въ Търново следното: „Нападанъ всѣкидневно отвънъ, той (Лахана) билъ принуденъ да се сражава по неволя, защото, макаръ и варваринъ, той знаелъ, че при всѣко неразположение къмъ война, да воюва му заповѣдва самата необходимость. Поради това смѣлитѣ му битки излизали сполучливи, и тия, които се противопоставяли на неговия безреденъ стремежъ, не били въ сила да го удържатъ, така че и добритѣ войници се бояли да се срещнатъ съ него, защото знаели, че тежко на онозова, когото той надвие. Да попаднешъ въ ръцетѣ на Лахана било все едно да се изложишъ, поради жестокостьта му, на смърть, защото никой не бѣ видѣлъ, щото неговото сърдце да се смекчи съ състрадание. Поради това смѣлостьта на нашитѣ войници често била задържана отъ представата за ужаситѣ, ако той вземе нѣкого въ пленъ, и затова тѣ като да сж действували не съ пълни сили“ [1]. Отъ тия думи на Пахимера ясно личи, че изложениятъ походъ на Михаила Глава не билъ тъй победоносенъ и безъ отпоръ отъ страна на Ивайло, както ни го представя Мануилъ Филъ, който означава едничка победа на Глава надъ Ивайло, а последниятъ всѣкакъ се стараелъ да отбива и отбивалъ нападенията на ромеитѣ, така че едвали може да се отрича, че Ивайло се е противопоставилъ на Михаила Глава, и то много пжти съ успѣхъ.

Обаче, докато Ивайло тъй упорито и безпощадно водѣлъ борбата си съ външнитѣ врагове, въ самата негова столица се подкопавало неговото положение, и броятъ на вжтрешнитѣ врагове бърже се уголѣмявалъ. Гордата Мария не могла да понесе презрителнитѣ отношения на новия си мжжъ; тя скоро се убедила, доколко се излъгала въ надеждитѣ си, да остане пакъ господарка на положението и следъ като се омжжи за Ивайло, когото тя мислѣла да омотае въ мрежитѣ си. Грубо

[1] Pachymeres, ib, pp. 445, 10—446, 6.

оскърбявана и незачитана за нищо, тя почнала въ отсѫтствието на Ивайло да прави интриги и противъ третия си мѫжъ между търновското болярство, като искала да подкопае довѣрието къмъ Ивайло. Но, като пущала всевъзможни интриги противъ мѫжа си, Мария съ това сѫщото подготвяла и края на собствената си власть. Отъ настаналитѣ неприязнени отношения между Мария и Ивайло сега решили да се възползуватъ болярите, които дотогава водѣли двусмислена политика. Задължени, или по-правилно подкрепени, както видѣхме, отъ ромейския императоръ съ различни подаръци и всевъзможни обещания, тѣ, разчитайки на византийска помощь и поддържка, решили, че сега при тия враждебни отношения между царя и царицата е най-удобниятъ моментъ, за да се отърватъ завинаги както отъ едина, така и отъ другата и отново да си върнатъ предишното влияние въ държавата. Болярите показвали видъ, че се поддаватъ на царицинитѣ интриги и дори взели нейната страна, за да могатъ да премахнатъ по-напредъ Ивайло. Тѣ почнали тайно да настройватъ враждебно търновското население противъ Ивайло, като казвали, че сега не може да се очаква отъ него нищо добро, понеже той се съединилъ съ омразната Мария и че тѣ двамата водятъ страната къмъ погибель, защото тѣ сѫ главната причина за окупирането на царството отъ ромейски войски. Тъкмо въ това време се пръсналъ слухъ, че Ивайло билъ разбитъ отъ татаритѣ и че не е известно, каква е била сѫдбата му. Търновци, подъ влиянието на тоя слухъ и вече достатъчно наелектризирани отъ болярите противъ Ивайло, веднага се отметнали отъ него, а враждебно настроени отъ по-рано противъ Мария, тѣ не се забавили и нея да предадатъ на императора. Убедени отъ болярите, че отъ двете злини трѣба да се избира по-малката, т. е. или доброволно да признаятъ Ивана Мицо като внукъ на славния царь Иванъ Асѣня II, комуто, следов., по право принадлежи българскиятъ престолъ, или пъкъ да оставятъ страната да стане жертва на чуждото завоевание, сетнинитѣ отъ което и за държава, и за народъ лесно било да се предвидятъ, търновци най-сетне презъ февруарий 1279 год. отворили вратата на столицата за ромейскитѣ войски начело съ Михаила Глава,

които се намирали, както видѣхме, недалечъ отъ Търново заедно съ Ивана Мицо, когото признали за свой царь, известенъ въ нашата история подъ името Иванъ Асѣнь III. Мария сега узнала всичката измама, която болярите ѝ бѣха приготвили, но вече било късно: тя била предадена на ромейскитѣ полководци и, бременна отъ Ивайло, заедно съ сина си Михаила била откарана въ Одринъ, гдето билъ отново пристигналъ Михаилъ VIII Палеологъ, и била турена подъ най-строга стража. Следъ това Иванъ Асѣнь III безпрѣчно влѣзълъ въ Търново и билъ приветствуванъ отъ населението като царь, а подиръ нѣколко време по сѫщия начинъ пристигнала и царица Ирина, заобиколена съ голѣма свита[1]).

Най-сетне болярите възтържествували отново. Българския престолъ завзелъ сега тъкмо такъвъ царь, какъвто собствено имъ трѣбало и когото тѣ би имали въ ръцетѣ като играчка. Иванъ Асѣнь III се оказалъ човѣкъ слабохарактеренъ, безъ всѣкакви способности да управлява България, особено въ такова бурно време, когато на българския царь предстояло

---

[1]) Ibidem, pp. 446, 12—447, 8. — Мануилъ Филъ, следъ като описва военнитѣ подвизи и успѣхи на Михаила Глава въ България, както видѣхме по-горе (вж. тукъ, стр. 560 сл.), продължава: „Ако тия (завоеванитѣ отъ Глава крепости) нѣматъ езикъ отдалечъ (т. е. не могатъ да говорятъ отдалечъ за военнитѣ му успѣхи), то нека Лахана да не завижда (още) на (своята) сѫдба. Защото, ако той покрие съ мълчание боеветѣ, то самото Търново високо ще възвести победитѣ. Скоро ще заговори и приведената войска, отъ натрупанитѣ отъ него кости. Ще възвестятъ и устата на царицата и похитениятъ противъ очакване младъ господарь, ако той би могълъ да има по-нелъжливи свидетели. Защото, като получи свободно (ἀκινδύνως) наедно българската лъвица заедно съ нейното лъвче (т. е. Мария съ сина ѝ Михаила) изпрати на лъва вѣнценосецъ (т. е. на императоръ Михаила Палеологъ) приятна плячка на роднинско презрение. А глашатай на дѣлото стана жената на Константина (Асѣня), която видѣ свободната (си) сѫдба (вече) робска" (M. Philes, ib., vv. 240—254). Тукъ Мануилъ Филъ нарича царица Мария жена на царь Константина, а не на Лахана (Ивайло), защото това би било унизително за ромеитѣ и особено за пълководецъ Глава. И тъй, споредъ думитѣ на М. Фила, излиза, че Михаилъ Глава билъ главното лице при влизането на новия царь Иванъ Асѣня III съ ромейскитѣ войски въ Търново и въ всичко той се е разпореждалъ, когато Пахимеръ говори само за византийски пълководци, безъ да изтъква Михаила Глава.

още много борба, докато доведе държавата въ нормалното ѝ положение. Разбира се, фактически властьта сега преминала въ ржцетѣ на боляритѣ, които и доведоха Иванъ Асѣня III на престола. Между тѣхъ въ това време се издигналъ особено единъ родовитъ българинъ, отъ кумански произходъ, на име Георги Тертерий, човѣкъ уменъ и храбъръ, който се ползувалъ съ голѣма почить и уважение между населението[1]). Михаилъ VIII Палеологъ съ съжаление гледалъ на неспособностьта на своя зеть да управлява и силно се боялъ, да не би да стане и той жертва на болярскитѣ интриги и домогвания за власть. Твърде подозрителенъ се показалъ нему Георги Тертерий, който особено силно посѣгалъ къмъ царската власть и между болярнтѣ най-вече се домогвалъ до висше значение въ държавата. За да отстрани всѣка опасность за новия царь отъ страна на тоя човѣкъ, Михаилъ VIII, признавайки въ него държавни способности и като виждалъ властолюбивитѣ му стремежи, решилъ да го привлѣче на своя страна, като му даде най-първото мѣсто подиръ царя и го обвърже съ особени задължения спрямо последния; а за да може по-сигурно да закрепи отношенията между зетя си и Тертерия и самъ да запази косвеното си влияние върху българскитѣ работи, императорътъ намислилъ да ги сроди. Той обещалъ на Тертерия, че ще го издигне въ деспотъ и ще го постави начело въ управлението на държавата, ако този се съгласи да се ожени за сестрата на Иванъ Асѣня III. Разбира се, Тертерий виждалъ въ това предложение достигане на своитѣ властолюбиви стремежи, именно да стане дѣсна ржка на неопитния царь; но нему бъркало това, че той билъ вече жененъ и ималъ дори синъ Светославъ, а пъкъ жена му, която била българка, — защото, споредъ Пахимера, Светославъ по майка билъ бълга-

[1]) Pachymeres, ib., p. 447, 8—10: ἦν δ'ἐν τοῖς μάλιστα τῶν προυχόντων καὶ Τερτερῆς, ᾧ δὴ καὶ μεγάλως τὸ Βουλγαρικὸν προσεῖχε καὶ παρ' ἐκείνοις ἐμεγαλίζετο. На друго мѣсто Пахимеръ право казва, че той билъ куманинъ; вж. следната забележка. Н. Григора, (ib., p. 133, 1—3) го характеризира така: „Имаше въ това време между българитѣ единъ благороденъ човѣкъ, твърде уменъ и известенъ между сънародницитѣ си съ своята сржчность въ работитѣ, на име Тертерий“.

ринъ, а баща му билъ куманинъ [1]), — по никой начинъ не искала да се разстане съ мѫжа си. Обаче настойчивитѣ искания на императора, отъ една страна, а, отъ друга, — съблазнителното блѣскаво бѫдеще накарали Тертерия да скѫса брачнитѣ връзки съ първата си жена, която била изпратена подъ стража заедно съ сина си въ Никея, гдето се държала подъ строгъ надзоръ, а Георги Тертерий се вѣнчалъ съ Керамария, сестрата на Иванъ Асѣня III, и двамата били удостоени съ титлитѣ „деспотъ" и „деспина" [2]).

Но съ въдворението на Иванъ Асѣня III въ Търново като царь неговото положение не е могло да се счита напълно закрепено: Ивайло билъ живъ и свободенъ, и всѣка минута е могълъ да се яви съ войска предъ Търново. Затова новата задача на Михаила Глава била да отиде противъ Ивайло и да го унищожи. За да не му се даде възможность да заседне въ нѣкоя важна крепость, Глава завзелъ отново Преславъ и други по-голѣми и важни крепости, като Ловечъ (Λωφτζόν, при сегашния гр. Ловечъ), Червенъ (Τζερβενός, при днешното село съ сѫщото име, южно отъ Русе) и Видинъ (Βυδίνη, сегашния Видинъ) и преминалъ Дунавската равнина, отгдето съ мечъ прогонилъ пакъ „самия опасенъ отстѫпникъ Лахана", който най-сетне избѣгалъ и се затворилъ въ крепость Пристрия (τὸ Πριστρίας φρούριον, което трѣба да се чете, както се досѣща Иречекъ, Δριστρία, и да видимъ въ него Δρίστρα, старобълг. Дрьстьръ, сегашна Силистра) [3]), гдето Глава го обсаждалъ въ течение на три месеца. Споредъ М. Фила, пълководецътъ непремѣнно би превзелъ крепостьта, но налегналата го тежка болесть и повиканъ отъ императора, той билъ принуденъ да се върне въ Цариградъ. Следъ заминаването на Михаила Глава отъ Северна България, настѫпилата сурова зима убила духа въ ромейската войска, и тя била принудена да снеме обсадата на града [4]), а това развързало рѫцетѣ на Ивайло, който, следъ като се осво-

---

[1]) Pachymeres, ib., II, p. 265, 8—9: Ὀσφεντίσθλαβος, Βούλγαρος ὢν ἐκ μητρὸς (ὁ γὰρ πατὴρ Τερτερὴς ἐκ Κομάνων ἦν).

[2]) Ibidem, I, pp. 447, 8—448, 2; ср. II, p. 267, 12—15.

[3]) C. Jireček, ib., S. 85; Псп, п. т., стр. 260.

[4]) M. Philes, ib., vv. 255—275.

бодилъ отъ обсадата, не се забавилъ, както ще видимъ подолу, да се противопостави на своя съперникъ Иванъ Асѣня III.

Нетрайното положение на Иванъ Асѣня III се показало още на първо време. Като поставеникъ на императора и поддържанъ главно отъ Цариградъ, той не оправдалъ надеждитѣ на българитѣ, па и самитѣ боляри, които го доведоха въ България, гледали съ недобро око на нагнѣздилитѣ се въ страната ромейски войски, които щѣли да останатъ тамъ, докато ужъ я усмирятъ и самиятъ Иванъ Асѣнь III се закрепи на престола. Обаче и това не спасило и тъй непопулярния новъ царь; напротивъ, когато опасность се показала откъмъ Ивайло, той окончателно се убедилъ въ несигурното си положение въ България и билъ принуденъ да търси спасение въ бѣгство. Докато въ Търново се радвали и приветствували новия царь, къмъ когото сега преминали много войници на Ивайло, и докато Михаилъ VIII Палеологъ се стараелъ да закрепи положението на своя зеть, Ивайло не губѣлъ надежда, ако не да отърве народа отъ боляритѣ, а България отъ ромейския императоръ, то поне да имъ отмъсти за коварната постѫпка съ него. Презъ зимата на 1279—80 год. въ североизточна България, въ Добруджа, той събралъ, отгдето можалъ, войска, за да я поведе противъ Търново. Той не губѣлъ надежда, защото неговата популярность въ народа не бѣ още съвсемъ изчезнала, макаръ че боляритѣ бѣха пустнали слухъ, че той ужъ загиналъ въ борбата съ татаритѣ, и навѣрно все още е ималъ привърженици, съ които се намиралъ въ връзка. Ивайло дори успѣлъ да привлѣче на своя страна едного отъ най-близкитѣ хора на Иванъ Асѣня III, именно покръстения татаринъ Касимъ-бега, когото самъ императорътъ удостоилъ съ титла „протостраторъ" за неговата преданость къмъ зетя му. Поддържанъ по тоя начинъ отъ Касимъ-бега и отъ самото население на североизточна България, Ивайло въ началото на 1280 год. неочаквано се явилъ съ голѣма войска подъ стенитѣ на Търново и го обсадилъ [1]).

Иванъ Асѣнь III затреперелъ отъ страхъ на престола, когато видѣлъ своя съперникъ предъ столицата. Ромейската

---

[1]) Pachymeres, Ib., p. 466, 3—9.

войска въ България била нѣколко пѫти разбита отъ Ивайло и съвсемъ разнебитена. Щомъ се научилъ за обсадата на Търново и за унищожението на ромейската войска отъ бунтовника, Михаилъ VIII Палеологъ побързалъ да подкрепи зетя си. Той изпратилъ отъ Цариградъ 10-хилядна армия подъ началството на протовестиария Мурина, който трѣбало да унищожи бунтовника. Ивайло, като се научилъ за нахлуването на тая армия, снелъ обсадата на Търново и веднага потеглилъ съ всичката си войска противъ протовестиария Мурина. Тѣ се срещнали при креп. Дѣвина въ Котленския проходъ, гдето на 17. юлий 1280 год. било дадено генерално сражение. Ромеитѣ били съвършено разбити и повечето изловени въ пленъ. Следъ тази победа ожесточениятъ Ивайло далъ пъленъ просторъ на отмъстителното си чувство: „едни той безпощадно убивалъ на мѣстото, казва Пахимеръ, а други откарвалъ въ пленъ и после ги предавалъ на най-страшна смърть". Наскоро следъ това императорътъ изпратилъ въ България другъ пълководецъ, Априна, съ петь хиляди души, но и тоя пѫть ромеитѣ били сѫщо съвсемъ разбити на 15. августъ, нейде пакъ въ планината, а самъ Апринъ падналъ жертва на Ивайловия мечъ[1]).

Подиръ всички тия военни успѣхи на Ивайло, безъ да очаква нѣщо добро на българския престолъ и като се страхувалъ за живота си, понеже въ Търново почнали да поговорватъ за свалянето на чуждото влияние, къмъ което самъ съуправительтъ, деспотъ Георги Тертерий, почналъ да подбужда българитѣ[2]), малодушниятъ Иванъ Асѣнь III намѣрилъ

---

[1]) Ibidem, p. 466, 9—19.

[2]) Пахимеръ (ib., p. 448, 5—10) пише: „Българскиятъ народъ е всѣкога готовъ за вѣроломство и по-скоро може да се вѣрва на вѣтреното духане, отколкото на тѣхното разположение. Ясно бѣше, че тѣ (българитѣ) отдавна вече замислили измѣна, а подбуждалъ умоветѣ имъ Тертерий, който скрито се домогвалъ до царската власть. Той, намирайки се явно въ подозрение, прикривалъ се само съ роднинството си съ Асѣня, т. е. какъ той да стане измѣнникъ, когато по родъ е свързанъ съ него (Асѣня)". — Н. Григора (ib., p. 133, 8—12) пъкъ пише: „Следъ като се запозналъ съ простотата и недалекогледството на Асѣня, той (Тертерий) въ кѫсо време сполучилъ да привлѣче къмъ себе си умоветѣ на цѣлата войска и на не малко знатни лица. Той ималъ намѣрение дори да умъртви Асѣня, за да стане владѣтель на царството".

за най-добре да напустне страната и да бѣга въ Византия. Следъ като ограбилъ българското държавно съкровище, въ което се пазѣли всички драгоценности още отъ времето на Асѣня I Старий[1]), и всичко друго, което било удобно за носене, той заедно съ жена си една нощь излѣзли вънъ отъ столицата тайно, за да не се върнатъ вече. Като се преоблѣкли въ обикновени дрехи, тѣ се впуснали да бѣгатъ, колкото имали възможность скоро. Когато стигнали въ Месемврия, гдето тѣ се считали вънъ отъ всѣка опасность, двамата отново облѣкли царскитѣ си дрехи, за да не видятъ въ тѣхъ бѣглеци, седнали на единъ корабъ и се упѫтили за Цариградъ. Когато пристигнали при мънастиря св. Архангелъ въ предмѣстието Ананълъ (въ Босфора при с. Арнаутъ-кьой), тѣ известили императора за своето бѣгство; Михаилъ VIII нѣколко деня наредъ не ги приемалъ и силно се сърдѣлъ за тѣхната постѫпка, като ги укорявалъ за тѣхната страхливость и малодушие, чрезъ които тѣ за кѫсо време изгубили плодоветѣ отъ много трудове и походи и понеже не било възможно да ги върне назадъ, той имъ дозволилъ най-после да влѣзатъ въ града и да му се представятъ[2]). Позорното бѣгство на Иванъ Асѣня III дало на боляритѣ най-добъръ случай, за да се освободятъ най-сетне отъ византийското влияние. То било достатъчно за тѣхъ, за да оправдаятъ предъ императора всѣка своя по-нататъшна самостойна постѫпка за сдобиването си съ законенъ царь, което и не се забавили да изпълнятъ. Докато Михаилъ VIII се гнѣвѣлъ на зетя си и не го допущалъ предъ очитѣ си, въ дадения моментъ не билъ никакъ въ състояние да върне Иванъ Асѣня отново на българския престолъ, понеже вниманието му било обърнато къмъ италианскитѣ му врагове, боляритѣ, като заплашвали търновскитѣ

[1]) За българското държавно съкровище Пахимеръ бележи следното: „Съкровищата на българското царство, които били особено драгоценни, се състояли отъ вещи, които бѣха взети отдавна отъ ромеитѣ, когато тия, воювайки подъ началството на императоръ Исаака (II), били побеждавани (отъ българитѣ); оттогава тия вещи се пазѣли въ царската съкровищница повече за хвалба, нежели за употрѣбяване" (ib., p. 448, 14—17).

[2]) Pachymeres, ib., pp. 448, 2—449, 11.

граждани съ лошитѣ последици, които биха настанали за българския престолъ и за България, ако императорътъ отново се яви съ войски, за да върне зетя си на престола, сполучили най-сетне да ги убедятъ да се съгласятъ да предадатъ властьта на Георги Тертерия.

Обаче съ това държавата все още не е могла да се счита напълно успокоена. Ивайло билъ още живъ и едвали би се смирилъ предъ омразнитѣ му боляри и би призналъ тѣхния поставеникъ, когато той все още съзнавалъ своитѣ законни права на българския престолъ, като народенъ избраникъ, и своитѣ заслуги за храбрата си борба противъ ромеитѣ и византийското влияние; но, отъ друга страна, той твърде добре разбиралъ, че едвали е билъ въ състояние да си върне изгубения престолъ съ ония сили, съ които въ дадения моментъ е разполагалъ. Затова той решилъ да търси външна помощь. Ивайло се обърналъ къмъ предишния си врагъ — ханъ Ногая, при когото се явилъ съ покорность и го молѣлъ да му помогне противъ българскитѣ боляри начело съ Георги Тертерия. Това обстоятелство, обаче, не се изплъзнало отъ наблюдателното око на Михаила VIII. Като нѣмалъ възможность да окаже поддържка на зетя си и въ сѫщото време като изгубилъ вече надежда, самъ да му върне доброволно напустнатия престолъ, императорътъ незабавно снабдилъ Иванъ Асѣня III съ богати дарове и злато и го изпратилъ така сѫщо въ ордата на ханъ Ногая, като го молѣлъ въ силата на роднинскитѣ си връзки и въ името на своето приятелство съ него, да не остави безъ внимание наследствения български князъ, но да му помогне като на братъ, който се нуждае отъ помощь, за да защити своитѣ права. При двора на хана се срещнали двамата врагове — претенденти на българския престолъ — Ивайло и Иванъ Асѣнь III, отъ които всѣки искалъ помощь противъ Георги Тертерия и болярите и доказвалъ своитѣ права на българската корона. Ханъ Ногай приелъ твърде благосклонно както единия, тъй и другия. Той изслушалъ и двамата и имъ приелъ на драго сърдце подаръцитѣ, но съ това той се поставялъ въ едно деликатно положение. Тогава ханътъ решилъ да ги задържи при себе си подъ строгъ надзоръ, безъ да имъ даде

окончателенъ отговоръ, но само гледалъ съ разни обещания както на единия, така и на другия, да печели време, докато намѣри изходъ отъ затруднителното си положение. Между това и двамата изгоненици раболепствували предъ хана, слушали всѣка негова заповѣдь и изпълнявали всѣко негово желание съ надежда, всѣки да го разположи къмъ себе си и да се сдобие съ желаното. Но благодарение на роднинството съ Ногая, подаръцитѣ, интригитѣ и наговоритѣ, въ които се вижда несъмненото участие на императора, Иванъ Асѣнь III най-сетне сполучилъ да оклевети предъ хана Ивайло, който и сталалъ жертва на татарския мечъ. Веднажъ ханътъ устроилъ богата гощавка, на която присѫтствували и двамата съперници и Касимъ-бегъ. Когато гоститѣ се доста понапили, Ногай, самъ вѣроятно подъ влиянието на виното, заповѣдалъ на своитѣ хора прехладнокръвно да извлѣкатъ Ивайло отъ трапезата, и едвамъ успѣлъ да каже: „Тоя човѣкъ е врагъ на моя баща — императора и е достоенъ не да живѣе, а да бѫде закланъ“, и тѣ му извили рѫцетѣ назадъ и всѣки забилъ ножа си въ гърлото на Ивайло. Сѫщата участь постигнала и Касимъ-бега, неговия преданъ привърженикъ. Иванъ Асѣнь III, като видѣлъ тая жестока и страшна сцена, самъ затрепералъ на мѣстото си, защото мислѣлъ, че и него ще сполети сѫщото; но той билъ спасенъ по ходатайството на Евфросиния, жената на ханъ Ногая, която веднага го изпратила въ Цариградъ. Тамъ Михаилъ VIII снелъ отъ него царската титла и го нарекълъ „деспотъ на Ромеида“ поради предишнитѣ договори съ бащата му [1]).

Така измѣнически загиналъ народниятъ царь Ивайло, когото сѫдбата щадѣла въ толкова страшни и опасни сражения, които той юнашки издържалъ въ непрекѫсната борба за подобрение тежкото положение на своя народъ отъ необузданото българско болярство и за защита политическата му самостойность отъ посегателствата на вънншнитѣ му врагове — ромеи и татари. Издигането на Ивайло, както вече се каза, изъ народната маса било естествено явление: Ивайло билъ създаденъ

---

[1]) Ibidem, pp. 466, 30—468, 12; II, p. 57, 16—17: τὸν δ'Ἀσὰν κατὰ τὰς προτέρας συνθεσίας τοῦ πατρὸς δεσπότην Ῥωμαΐδος ἀποκαθίστησιν. — С. Н. Палаузовъ, Юго-востокъ Европы и пр., п. т., стр. 59, бел. 89.

отъ онова непоносимо политическо и социално-економическо положение, което българитѣ преживявали въ срѣдата на втората половина на XIII вѣкъ, и като такъвъ, той съ своята тригодишна дейность е оказалъ не малко влияние върху вървежа на самитѣ събития. И наистина, Ивайло билъ, както видѣхме, главниятъ факторъ при свалянето на тираническото управление на царица Мария и привърженишитѣ й, макаръ самъ и да станалъ жертва на това падане; той билъ оная опозиционна сила, която не позволи на византийското влияние, въ което се оплитало самò българското болярство, окончателно да се закрепи въ България, като разби и разнебити ромейскитѣ окупационни войски и накара византийския поставеникъ на престола да бѣга отъ Търново. Обаче, Ивайло, увлѣченъ отъ самитѣ събития, които ги обикаляли не можалъ да достигне първоначалната си цель, защото чистъ и откровенъ, както и самата идея, за която се борѣлъ, не билъ подготвенъ политически и държавнически, за да противостои противъ тънкитѣ похвати и подмолни интриги на византийската политика както въ самата България, тъй и вънъ отъ нея; тамъ пъкъ, гдето работата се свързвала съ неговитѣ лични достоинства, гдето той е могълъ да развие и да докаже своето патриотично чувство и искрено желание да помогне на своя народъ, Ивайло винаги е вземалъ надмощие надъ своитѣ врагове. Поради това неговата политическа дейность съставя само единъ епизодъ въ нашата история, безъ да е оказала каквото и да било решаваще влияние върху развитието на следващитѣ събития, или, по-право казано, безъ да е отклонила историческия животъ на българитѣ отъ оная наклонена плоскость, по която тѣ били тръгнали следъ смъртьта на царь Иванъ Асѣня II. Споменътъ за него въ паметьта на нашия народъ се е запазилъ само въ това, че и до днесъ въ много кѫтове на България съ гордость се приказва, какъ единъ простъ овчарь отъ еди-кое-си село станалъ нѣкога-си български царь, въ което, може *би*, ще трѣба да видимъ разложение на епическитѣ нѣкогашни български пѣсни, въ които се възпѣвали Ивайловитѣ юнашки подвизи, каквито пѣсни въ свое време несъмнено сѫ сѫществували.

Следъ убийството на Ивайло въ ордата на ханъ Ногая у българския народъ угаснала всѣка надежда за осѫществяването на онова велико дѣло, за което се борѣлъ неговиятъ храбъръ царь. Уморени физически и отпаднали материално и нравствено отъ дългитѣ вѫтрешни и външни борби, българитѣ сега били принудени да се примирятъ съ настаналия редъ на работитѣ въ държавата, едно, защото тѣ не се чувствували въ сила да се борятъ съ силнитѣ боляри, които бѣха вече здраво заловили властьта и бѣха станали еднички господари на положението въ страната начело съ фактическия управитель Георги Тертерия; освенъ това и отношенията спрямо ромейския императоръ не бѣха окончателно опредѣлени, макаръ че слабохарактерниятъ Иванъ Асѣнь III не представяше вече никаква опасность, защото той не можалъ да получи отъ ханъ Ногая това, за което той бѣ ходилъ при него, а пъкъ на Михаила VIII Палеологъ не позволява да се застѫпи за неспособния си зеть, въ когото той бѣ изгубилъ всѣка надежда, отново повдигналата се сериозна опасность откъмъ неаполитанския краль Карла Анжу. Затова народътъ решилъ да се присъедини къмъ търновскитѣ граждани и да признае за свой царь избрания вече отъ боляритѣ Георги Тертерия, който следъ това билъ прогласенъ и коронясанъ за законенъ господарь на България въ 1280 год.[1]).

Съ завземането на българския престолъ отъ Георгия Тертерия въ България се въдворила нова династия отъ кумански произходъ, чрезъ което се турялъ край на всички злоупотрѣбения съ жалкитѣ остатъци отъ предишната династия на Асѣня I Старий, а заедно съ това билъ нанесенъ тежъкъ ударъ на нейнитѣ привърженици, т. е. на боляритѣ отъ българската партия. Най-сетне болярите отъ куманската партия възтържествували.

---

[1]) Pachymeres, ib., p. 449, 11—15.

ПРИТУРКИ

1. Образецъ, съ който трѣба да се предава палиумъ на велбуждския и търновския архиепископи

Къмъ стр. 197.

„За слава на всемощния Бога и на блажената Дева Мария, и на блаженитѣ апостоли Петра и Павла, и на господина папа Инокентия, и на римската църква, както и на повѣрената ти църква, предаваме ти pallium, взетъ отъ тѣлото на блажения Петра, въ знакъ тъкмо на пълнотата на първосвещеническата длъжность, който ти да употрѣбявашъ въ тържественитѣ служби въ подчиненитѣ на тебе църкви на Рождество, въ праздника на първомѫченикъ Стефана, на Обрѣзане Господне и Богоявление, на Hyrapanti, на Връбница, на великия четвъртъкъ, на великата сѫбота, на Великдень, въ тритѣ праздника на св. Мария, на Рождество на Св. Ивана Кръститель, въ тържественитѣ праздници на всички апостоли, въ (деня на) спомена на всички светии, при освещаване на църкви, посвещаване на епископи, рѫкополагане на клирици, въ главнитѣ праздници на твоята църква и въ годишнината на твоето посвещение.

И наистина, самъ римскиятъ първосвещеникъ всѣкога и непремѣнно употрѣбява pallium въ тържественитѣ служби, защото той е издигнатъ въ пълнотата на църковната власть, която се изразява чрезъ pallium'а. Другитѣ, обаче, не всѣкога и всѣкѫде, но въ своята църква, въ която сѫ получили юрисдикция, не трѣба да го употрѣбяватъ въ известни дни, защото тѣ сѫ повикани да взематъ участие въ грижата, но не и въ пълнотата на властьта"[1]).

2. Образецъ на клетвата отъ архиепископа, търновски предстоятель

„Азъ, архиепископъ търновски, примасъ на цѣла България и Влахия, отъ тоя часъ и занапредъ ще бѫда вѣренъ и покоренъ на блажения Петра и на светия римски и апостолски престолъ и на

[1]) Migne, Pat. lat., t. 215, col. 294 B—D.

моя господарь Инокентия и на неговитѣ католически приемници. Нѣма да бжда въ дѣло или съветъ, или съгласие да бждатъ тѣ лишени отъ животъ или членъ, или да бждатъ пленени или ограбени. Решение, което биха ми повѣрили, за тѣхна вреда, когато азъ зная, никому нѣма да открия. На всѣко зло тѣхно, ако узная, ще се старая да попрѣча. Ако на това не ще мога да попрѣча, на тѣхъ, колкото мога скоро, ще се погрижа да известя. Споредъ силитѣ си ще защищавамъ римското папство, честьта, достоинството и интереситѣ на апостолския престолъ; докато сжществува моето назначение, противъ всѣки живущъ. Повиканъ въ синода, ще дойда, ако не бжда възпрепятствуванъ отъ (нѣкоя) канонеческа прѣчка. Апостолския прагъ всѣки четири години ще посещавамъ азъ или мой пратеникъ, ако тѣхното своеволие не освобождава. Легата на апостолския престолъ, за когото навѣрно зная, че е легатъ, ще го приемамъ предано и ще помагамъ въ неговитѣ потрѣби. Когато ще посвещавамъ нѣкого отъ моитѣ викарии (за епископъ), ще го накарамъ да ми се закълне, че ще оказва на римския първосвещеникъ и на римската църква постоянна покорность и длъжимата честь. Впрочемъ, когато нѣкого ще коронясвамъ за краль на българитѣ и власитѣ, съгласно съ милостьта, оказана на менъ и на моитѣ приемници отъ апостолския престолъ, ще получа отъ него клетвено увѣрение, че той ще пребжде преданъ и покоренъ на оногова, който тогава би седѣлъ на апостолския престолъ, на неговитѣ приемници и на римската църква, и всички земи и народи, подчинени на неговото царство, ще запази въ покорность и преданость на апостолския престолъ. Това всичко по чиста съвѣсть ще спазвамъ. Така нека ми помага Богъ и това св. евангелие сега и въ бждеще. Аминъ«[1]).

3. Известията за сждбата на латинския императоръ Балдуина I въ българския пленъ

Къмъ стр. 230.

Къмъ тия известия на първо мѣсто ще трѣба да поставимъ подробния разказъ на **Алберика**, абата на мънастиря Trium Fontium (Три извори) въ Шампань, недалечъ отъ Шалонъ въ департамента Марна, който ни разправя една доста любопитна история, напомняща много библейския разказъ за Йосифа и жената на Пентефрия. „За смъртьта на Балдуина, пише Алберикъ, не може да се каже нищо друго положително, освенъ това, което се разправя простичко отъ единъ фландърски свещеникъ, който пжтувалъ за Цариградъ презъ Търново за отечеството си, а именно:

[1]) Ibidem, col. 295 A—C.

докато Калоянъ билъ заетъ съ други работи, жена му пратила на императора въ затвора любовно писмо (verba suasoria), въ което му казвала, че, ако той я вземе за жена и поиска да я заведе съ себе си въ Цариградъ, тя веднага ще го освободи отъ затвора и пленството. Когато императорътъ отхвърлилъ и презрѣлъ тия обещания, тя се оплакала отново на съпруга си, казвайки, какво императорътъ ѝ обещалъ да я заведе съ себе си въ Цариградъ и да я короняса за императрица, ако тя го освободи отъ пленството. И тъй, когато веднажъ късно билъ пиянъ, той заповѣдалъ да го доведатъ и въ негово присѫтствие да го убиятъ. И тъй по негова заповѣдь императорътъ билъ убитъ съ сѣкира и хвърленъ на псетата, и съ публиченъ едиктъ било заповѣдано да се скрива неговата смърть. Че императорътъ билъ убитъ въ Търново, съ това се съгласяватъ господинъ архиепископъ Иванъ Митиленски и единъ монахъ магистеръ Албертъ, който въ сѫщата година минавалъ презъ Търново; казаниятъ фландърски свещеникъ прибавилъ, че една жена отъ Бургундия, която тогава пребѫдвала въ Търново, видѣла презъ нощьта да трепти надъ тѣлото на убития нѣкаква свѣтлина, и го погребала съ почить, както било прилично. Сѫщиятъ свещеникъ, който пренощувалъ въ кѫщата на сѫщата жена, съобщилъ, че станали нѣкакви чудеса, както той чулъ отъ нея, и че мѫжътъ на сѫщата жена тамъ се излѣкувалъ отъ зѫбоболъ и отъ треска"[1]).

Нѣщо по-правдоподобно за причинитѣ на Балдуиновото убийство ни разказва Никита Акоминатъ. Следъ поробването на Балдуина въ сражението при Одринъ, „той, окованъ въ вериги, дълго време се държалъ въ затворъ въ Търново. Най-сетне, когато вдигналъ знамето за възстание Алексий Аспиетъ, това жестоко раздразнило Калояна противъ латинцитѣ, така че, като се разпалялъ въ злобата си повече и повече, той дошелъ най-после почти до бѣшенство. Въ такова състояние той заповѣдалъ да изведатъ Балдуина отъ тъмницата, да му отсѣкатъ съ сѣкира нозетѣ до колѣната и рѫцетѣ отъ китката до самитѣ рамена и после да го хвърлятъ надолу съ главата въ сметна яма за храна на птицитѣ, гдето вече на третия день клетникътъ въ голѣми мѫки се простилъ съ живота"[2]). Нѣма никакво съмнение, че Никита тукъ предава сѫществуващитѣ тогава слухове за смъртьта на Балдуина, разпространявани отъ самитѣ ромеи, за да изтъкнатъ по-ярко Калояновата жестокость.

Георги Акрополитъ пъкъ разказва следното: следъ разбиването на латинцитѣ при Одринъ „и самиятъ имъ императоръ Балдуинъ билъ взетъ отъ тѣхъ (скититѣ = куманитѣ) въ пленъ и въ вериги представенъ на българския царь Ивана, който, както казватъ,

---

[1]) Chronica Alberici, Pertz, MGH, t. XXIII, p. 885.

[2]) Nicetas, ib., pp. 847,15 — 848,1.

отсѣчената му глава, по варварски обичай, обърналъ въ сждъ (чаша), следъ като я очистилъ отвжтре и украсилъ отъ всички страни отвънъ"[1]). Очевидно, Г. Акриполитъ е ималъ подъ ржка съобщението на Никита, но и той внесълъ въ разказа другъ легендаренъ елементъ. Калоянъ съ своята строгость и неприязънь къмъ ромеитѣ имъ напомнилъ за страшния Крумъ, и поради това Г. Акрополитъ пренесълъ легендата за обръщането на Никифоровата глава въ чаша и върху Калояна, като изразъ на най-голѣма жестокость.

Западнитѣ историци на четвъртия кръстоносенъ походъ нищо установено не съобщаватъ за смъртьта на Балдуина I. Така Виларду енъ само отбелязва, че Ренье де Три съобщилъ на пристигналитѣ презъ лѣтото на 1206 г. въ Стенимахосъ рицари, какво „императоръ Балдуинъ умрѣлъ въ затвора у Калояна"[2]), което напълно се схожда съ думитѣ на самия Калоянъ въ писмото му до папата отъ пролѣтьта на 1206 год., че императорътъ debitum carnis exsolverat cum carcere teneretur[3]). — Робертъ де Клари пъкъ пише, че императорътъ изчезналъ презъ време на сражението при Одринъ и че оттогава никога вече нищо не чували за по-нататъшната негова сждба[4]), а авторътъ на l'Estoire d'Eracles признава, че императорътъ загиналъ на бойното поле при Одринъ, но и при все това разказва следната приказка. „Той (управительтъ на империята) се разпоредилъ да се дири и търси, билъ ли е императорътъ мъртавъ или живъ; той далъ много богатства на гръцки монаси и на други хора, безъ да можеше нѣкога да се чуятъ нѣкои известия, докато единъ човѣкъ дохожда при него и му казва, че той видѣлъ двама човѣци, които отнесли императора: тѣ го завели въ една гора, кждето той (човѣкътъ) ги (Хенриховитѣ разузнавачи) довелъ. Тая гора е на Голѣмото море (Черно море). Когато тѣ стигнали тамъ, тѣ слѣзли отъ конетѣ си на земята и отишли подъ дървото, гдето човѣкътъ видѣлъ императора, и не го намѣрили. Обаче тамъ тѣ намѣрили остатъци отъ хлѣбъ, лукъ и соль, но не узнали, кой е ялъ тамъ. Тоя човѣкъ се заклелъ, че подъ това дърво той оставилъ императора съ двамата души при него. Претърсили гората, но нищо не се намѣрило тамъ. Когато (разузнавачитѣ) видѣли, че нѣма нищо да намѣрятъ тамъ, тѣ се върнали назадъ за Цариградъ"[5]). По поводъ на това известие Е. Герландъ пише: Wenn diese Geschichte wahr ist, so möchte ich sie in das Frühjahr 1206 versetzen, denn in dieser Zeit weilten die Bulgaren in der Gegend des Schwarzen Meeres"[6]). Кое съобщение е ималъ предвидъ Е. Герландъ

---

[1]) G. Acropolita, op. c., p. 22, 9–14.

[2]) Villehardouin. ed. E. Bouchet, vol. I, ch. 239, p. 315.

[3]) Вж. Gesta Innocentii III papae: Migne, ib., t. 214, col. CXLVIII B.

[4]) Robert de Clari, ed. Ph. Lauer, ch. CXII, 16—22, p. 106.

[5]) Em. Bouchet, ib., t. II, pp. 261—262.

[6]) E. Gerland, п. т., стр. 93 бел. 2.

тукъ, остава неизвестно, защото вниманието на българитѣ и на тѣхния царь презъ 1206 г. е било приковано съвсемъ не на Черно море. Но твърде е приемлива мисъльта му, че тая история е послужила като основа за образуването на приказката, че Балдуинъ съвсемъ не билъ умрѣлъ.

Най-сетне трѣба да приведемъ и известието на патриархъ Евтимия Търновски, който, като говори за одринския бой въ похвалното си слово за св. Ивана Поливотски, завършва съ думитѣ: И абіе ѿт въсждоу Блъгарі сътекше сѧ, того (Балдоувина) ѩшѧ и въ Трънѡвь привєдошѧ й съмърти прѣдашѧ[1]). Тия думи на патриарха отхвърлятъ всѣко съмнение въ това, че Балдуинъ I билъ убитъ въ Търново и при това отъ българи, а това напълно опровергава твърдението на самия Калояна, какво императорътъ умрѣлъ отъ естествена смърть въ затвора.

4. 27-то чудо отъ чудесата на св. Димитрия Солунски за обсадата на Солунъ и смъртьта на царь Калояна

Къмъ стр. 254 сл.

кѕ҃. Ранитъ Бг҃ь мнѡгаж҃и люди своѣ. и страннымь зрить Ѳкѡ҃, оустраниающіихсе праваго поута иже его заповѣдеи. и смѣраеть и прѣдаеть врагомь. и лъжьнь оубо конь на спсеніе, гнѣвающоусе боу҃. градове же и прибѣжища твръдаа, и мнѡжьства людеи и имѣніѡмь, полѕеваше никакоже. ѩко сътрьтисе злобѣ и пасти грѣшнымь. и въсако славленіе и въсако блголѣпіе. бываеть грькѡ҃ ѩзва дрьжавна вънегда прогнѣвати бг҃а, и прѣстоупити и прѣзрѣти оправданіа его. и жъзль попоущае҃ на на҃ латинскыи и прьвѣе оубо възимлетсе ѿ бжіи҃ соудьбь, градь цр҃ткоуеи. высѡкыи и дрьжавныи. и высѡкопарныи. и дрьжеи, бѣгльць, прѣтыкаесе ѿ мѣсто на мѣсто заблоужае. и имѣніа оубѡ, скровища врагѡмь. воиньства же грьчьскаа, прѣтроужена. и разсѣкана и несъстакна. и просто рещи, кътлѝ єлико гръкѡ҃ кеши. и оуже дш҃и грьчьскои ѩко тако рещи тако оугасши тако окаанѣ, въсе тѣло

[1]) E. Kalužniacki, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, S. 197,20—22.

ѿ мѣсть коупно оумрьтвисе, и градовь. и црци робыни бывши, и рабынѧмь мтелствѡ съѿвѣдошесе. тогда же тогда и ѕвѣрїє зємльнїи, иже почисти ѥзыкѡмь начелїа, цртвнѣишомоу лькоу црю гаю, грьчьскые земле изнемогшоу, лаꙗхоу на Романїю. нападаахоу. пороушаахоу. ѡпечалꙗахоу. оугрызаахоу. Нєгєвалъ, и Іммѡнь, ꙗко дрєвле на сны Ізлєвы. нъ въса сѣмена ѥзыка въсакого. Ѥгда и бльгаре иже тогда ѡдръжааше Іѡаннь, Іѡанница же паче прослоутїє даже и до нꙑнꙗ, сего нарицаѥ. Сьи, по въсакои иже възбранꙗющаго поустоши воинствоує на грькє. и въсоу Макидѡнїю ѡбьтекь, въсе страны безвѣсти творить. прибѣжища пероушаѥ, и раздраеть ѿ самого ѡснованїа. испровръзаеть. плѣнꙗѥ. прѣселꙗеть множьство въсе. и прибрѣжникы рѣцѣ Доунаю творить. и просто рещи, въсоу єликоу ѡбтечеть, ѡпоущаеть. оустрьмлꙗєтсе и къ солоунскомоу градоу, неоудрьжанным стрьмленїемь. воинство паче пѣска коде. ѿ бльгарь, ѿ дромать. ѿ татарь. ѿ хазарь. ѿ грькь. ѿ алань. ѿ роусь. въсе сѣменство ѿ вьсакого рода, єлико питаѥ сѣвернаа страна. Ѵдроу да оубо кто речеть тьмоглавноу. или тѵфѡноу стоглавноу. или стороучныи исполинь. или инѣхь нѣкоторыхь свєрѣпы. ѥхмїге бѣхоу тоу. стрѣлци. шлѣмоносци. щитници. пращници. копїєносци. и въсако ино ратнаго ѡпльченїа изьѡбрѣтенїє. прѣтечеть семоу, иже воинства єго воєвода, Манастра. воинствьнѣиши же сьи бѣ ꙗже брани, воинство тьмочисльное вьчинꙗѥ. оупокоє [л. 233а] каѥ сїє иже при рѣцѣ Галїка травными поли вьмалѣ. посемже и ѡнь иже бльгарѡмь црь. вьдроужаеть сѣнь съ єликою иже воинськь силою, въ Лагадїнѣ. мѣсто сїє, недалече ѿстоѥ ѿ града. довольно томоу оупокоити конѥ, водами же и травою многою множьствомь. и тако стичютсе воинства, ѿ Галїка же и ѿ Лагадїна. и градь сего великаго Солоунь, вѣнчаваѥ вѣньць ноужди, нъ не похвалы. ѡбстоуписе ѿ въсоудоу воинствы. пльковє оубо испльнꙗахоусе вькроугь. хльми же въси оуравнꙗхоусе. и земла оубо долѣ, ѿ ороужїи коньскыхь трєсѣшесє. вьздоух же съкыше рьзанїємь сихь съпротивкоу глась испоущааше.

А шоукь по́вкнѣ громѹ оударааше, а трепеть иже граж҃ань срц҃ихъ
кълагааше. инь непщевааше се Зерѯь. инь Рашакь иже ѿ Асоури.
инь Сенахиримь. онь оубо на Елладоу. оки же на Іоудею воин҄-
ствоующе. іаже ѹбо прѣ҃нимь, ѿгнь Астааше. а іаже съзади его
въспалѧемь пламень, еже бж҃твнаго писаніа рещи. іако раи пищи
іаже прѣ҃ лицемь его. а іаже съзади его поле безвѣстни бываемо.
Іако оубо иже тьмами сего воин҄ства црь онь приспѣ, враж҃ьныи,
ѿоноуд ѹ же скверны҃ высочаиши҃ хльмѡвь ѿноудѹже въ҆сь
градь не҃ коупно іавлаесе, іако съ высоты съматрае҃. а домѡвь
оубо зрѣше величьство а доброто у. а црквы чъ҆стны. въпра-
шааше а наоучааше се. Елма же а иже великааго Дімитріа домь
видѣ. а въпроси а оувѣдѣ, іако цркѡвь не҃ Дімитріа мнка. абіе
ѿ коні съниде а поклони се. а тако рече. стыи Дімитріе. побаетъ бо
непрѣтворнѣ ѿ чести рещи вар҆вар҆скыи онь гласъ, аще градъ съ҆н
пріимоу, да сътвороу ти добрь монастирь. съ҆вѣт҆ бо а на свѣтлыи
съ҆н градь съвѣщасе лукавь. его же бь неоутврь҆ди съвыше, разарае
съ҆вѣты езыкѡ҃. іако да пороушить оубо градь мнка. астьщит
же ѿ обитающіи҃ въсѣ҃ ть҃. елици же иже ѿ мъга оусть оубѣгли
би. а низложити оубо на землю ѿ основаніа ть҃. въ запоустѣніе
блгаго нарочитаго положивь, а прослоутаго а краснѣишаго градѡвь,
а почрьнѣвша а поле безвѣстіа іакоже хотѣше. Нъ҃ ты҃ Дімитріе.
добрыи мниче. градохранителю, ѿчьстволюбче. великыи военача-
ниче, иже бжіа҃ опльченіа, иже азоумлюніа посмиавшесе его. а иже
соуетны҃ съ҆вѣтъ роугаашесе. а обощраше оубо ѡроужіе свое наны,
дръ҆жааше же обаче. врѣме даваe томоу, еда како цѣломоудрьнѣ
раскаетсе. а ѿстоупить ѿ иже помышлѧаше злобы а соует҆ства. нъ
не онь. нъ елико имѣше скорость сходникы окрть въсего посилаеть
града. и поединомь оубѡ въсе [л. 234] асчитое҃ пиргове. а помеж҃оу
сихь іаже стѣнамь растоаніа въса. въсе зоуб҆це. бываеть іаже о
семь въскорѣ. на съ҆вѣть сѣдае҃ иже того плька въсе старьчь-
ство. а съ҆вѣть оустраеть іаже брани. іако къ комоуж҃о пиргоу града,
пльк҆ь единь иже его воин҄ствь да по҃стоупить. а да къ҆ждо

плькь, двѣ лѣствици приносить. ꙗко да вькоупѣ вьсꙗ воинства окрьсть града. и коупно борівшє. тьчїю гласѡмь бєзмала. и оудобь томоу прѣодолѣю брани закономь оудрьжить. и имѣшє оубо вь дѣло изыти ємоу ꙗжє сьвѣта. гдѣ оубо градь имѣшє тогда кь толикымь тьмами мнѡжьствомь воиньскь вьноутрь люди дш҃ины кь брани, ꙗщє нѣ и пакы великыи хранитєль нашь и воєначѧльникь добропобѣдникь, своѫ силоу повдигль бѣ, ꙗждєнїє ꙗздыи иже градоу спсителноє. єлма оубѡ вьсако хоудожьство ижє бльгарѡмь црь онь Їѡаннь. и вьсь свои сьвѣть и плькь сь вєчєра оустрои. и оклопы и ороужїа и лоукы оуготова. и вьсѣ оустроєнїє ино, ꙗко свитаюштоу днєви оужє вь оутрѣ. слнцоу ѿ вьстока ꙗвльшоусє, вь брани и рати градь да окроужить, на сьнь обращаєтсє. оужє бо оумрьтїа прїидє ємоу нощь. и бѣ ꙗкожє прикладно нє ничто ино и нощїю мьчтаємо развѣ єжє пльковє єго градь ратовати. єжє вьсходити тѣмь лѣствицами на стѣны. єжє зрѣти моужєоубїйства. єжє мєтєжь слышати. єжє сь єликою грьдынєю вьходити вьноутрь вь градь. нь сїа оубо томоу, дажє до полоуношїа. посємжє заспавшоу. єлма свѣщи томоу тьмоу ношти вь сѣни просвѣщаахоу, юношамь прѣдстоєщимь и бдєщимь. и стѣгоущимь стражи ꙗко обычаи нє прѣдь нимь.

тогда жє тогда, вьбєзгоди нощєн. вь коньць бь свои ижє ѿмьщєнїа ороужїє обострн ꙗко на острилѹ, рєкностїю мчка и абїє бьдрыи поистиннѣ блю- ст[ит]єль и градохранитєль нашь и великыи ижє великаго цра воинь Дїмитрїє, конникь на коню бѣлоу, бльгарьскомоу црю ꙗвлꙗєтсє. и сьмрьтною раною ранить вьнєзаапоу окаанаго. онь жє вєлми вьзьпикь

Τότε δή, τότε ἀωρὶ τῶν νυκτῶν εἰς τέλος Θεὸς τὴν ἑαυτοῦ τῆς ἐκδικήσεως ῥομφαίαν ἐστίλβωσεν, καὶ ὑπέθηξεν ὡς ἐν θηγάνῃ τῷ ζήλῳ τοῦ μάρτυρος. Καὶ αἴφνης ὁ ἄγρυπνος τῷ ὄντι φύλαξ, καὶ πολιοῦχος ἡμῶν, καὶ μέγας τοῦ μεγάλου βασιλέως στρατιώτης Δημήτριος ἔφιππος ἐφ' ἵππου λευκοῦ τῷ Βουλγαρανάκτι φαίνεται, καὶ καιρίαν ἀκοντίζει παραχρῆμα τὸν ἄθλιον. Ὁ δὲ μέγα παραυτίκα

ӑбїе, ѹ҆кáраашє воєначєлника и҆жє войн҆стѣкѣ Манастрà, ꙗ҆ко рєкшии ѿ нєгò ѹ҆ꙗзвлєнѣ бы҃. сєго бѡ нєпщєваашє зрѣти на кóни. є҆жє блгорóдна и҆ бѣла кóнꙑ ꙗ҆здєща, въ сѣни вънѹ́трь бꙑвша, и҆ кóпїє є҆жє нóшаашє въ ср҃ци сємоу ѡ҆мочи́вша. и҆ пакꙑ въпїáшє на сєго и҆ мнóгажди. ꙗ҆ко и҆ тóмоу ѿ кли́ча съмоути́ти сє и҆ въскочи́ти ѿ постєлє. съ бли́з бо бѣ є҆моу сѣнь. вън́ити и҆ ви́дѣти и҆ слꙑ́шати, ꙗ҆ко тꙑ мє прѣж҃є мáла на кóни на бѣломь твóимь приш҃ь здє̀ заклà кóпїємь. ѡ҆номоу жє бꙑти въ страсѣ и҆ рєщи. да нє бѹ́дєть цр҃ю. помл҃оуи и҆ пощєди̂. ѧ҆вѣ сїє н҃ѣ. привидѣнїє ти бꙑ҃, а҆ нє и҆стина [л. 234а]. ѡ҆н҆жє въ глѹбинѹ съмрътнѹ прїємь ꙗ҆звѹ, прѣвїáшєсє лютѣ. възꙑваашє и҆ рꙑдаашє. — ти́чєть оубѡ въ ѹ҆трóбѹ ӑбїє, и҆ токь довóльнь чи́стꙑє кръви съни́зѹ и҆стáкаєть. ꙗ҆ко ѹ҆бò да ѡ҆мóчитсє нóга твоа Дїми́трїє въ кръви врагь твои҃, ѡ҆ твоємь грáдѣ сємь. и҆ начи́наєть ѹ҆жє и҆знємагáти. Сїà ви́дѣвь и҆жє си́лꙑ є҆гò начєлникь Манастрà. є҆лико и҆мѣшє скóро, възнáкь сєго възлєжи́вь,

ἀναχραγὼν κατεβοᾶτο τοῦ ἀρχιστρατήγου τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ Μαναστρᾶ, ὡς δῆθεν τρωθεὶς ὑπ' αὐτοῦ· τοῦτον γὰρ ἐδόκει ὁρᾷν ἱππαζόμενον, ᾧπερ εὐγενεῖ καὶ λευκῷ ἵππῳ ἱππάζετο τῆς σκηνῆς ἔνδον γενόμενον, καὶ λόγχην, ἣν περιέφερε, τῇ καρδίᾳ τούτου ἐμβάψαντα. Καὶ αὖθις κατεβοᾶτο τούτου, καὶ πολλάκις, ὡς καὶ αὐτὸν ταῖς κραυγαῖς θορυβηθέντα, καὶ ἀναπηδήσαντα τῆς στρωμνῆς, ἐν γειτόνων γὰρ ἦν αὐτῷ ἡ σκηνή, εἰσελθεῖν καὶ ἰδεῖν, καὶ φανῆναι, καὶ ἀκοῦσαι, ὡς Σύ με πρὸ βραχέως ἔφιππος τῷ λευκῷ σου ἵππῳ γενόμενος ἐνταῦθα κατέσφαξας δόρατι· καὶ τὸν γενέσθαι περιδεᾶ, καὶ εἰπεῖν· Μὴ σύ γε, βασιλεῦ, συμπάθησον, οἴκτειρον, οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστι. Φάσμα σοι γέγονεν, οὐκ ἀλήθεια· ἐκεῖνος εἰς βάθος δεξάμενος τὴν πληγὴν ἐστροβεῖτο δεινῶς, ἐκέκραγε, καὶ ἀνωλώλυξε. νύσσεται οὖν τὴν κοιλίαν εὐθύς, καὶ ῥοῦ ἱκανὸν ἀκραιφνεστάτου αἵματος κάτωθεν ἀποῤῥεῖ, ὅπως ἂν βαφῇ ὁ ποῦς σοι, Δημήτριε, αἵματι τῶν ἐχθρῶν σου ὑπὲρ τῆς σῆς τῆσδε πόλεως. Καὶ ἄρχεται ἤδη λειποψυχεῖν. Ταῦτα ἰδὼν ὁ τῆς

повелѣвае бѣжить. а крадомь, съ ѥликою скоростїю ѿходи҃. а по нѥмь а съ нимь, вьсѣ ѻнѡ ѥже тьмами множьствьное коин҆ство. тако въскорѣ, ꙗко ѯще а скверници нѣцїи по гн҃ѥмы҃, сихь гонимми бѣ. страх҆ бѡ тѣмь а трепеть прїиде, по нѣкоѥ҃ странномь ѻбьстоанїю. н҆ъ ѹбо не надлѣзѣ сѥмоу ѥже жити. н҃ъ въ ть҃ дн҃ь къ сл҃нчномоу заходоу, ѥдинодн҃евно ѹмираеть ноуж҃но тако ѻкаанныи. своѥ злобы а соуѥтїа събравь плоды, до самого дрожїа чашоу гнѣва Г҃нѧ аспивь. възврати бо се болѣзнь ѥго на главоу ѥмоу. а на връсѣ ѹбѡ неправда сьниде ѥмꙋ. въ ров҆ же ѥгоже съдѣла въпаде. а ѥдиномч҃ничьско ѹдарѥнїе, на ѿмьщенїе доволно бы҃ иже мнѡгымь злобамь. а кръвь азлїа праведно ѿ вьноутрьни҃ свои҃, мнѡгы҃ кръвеи неправедны҃ съпротивоу аспивь.

δυνάμεως αὐτοῦ ἀρχιστράτηγος Μαναστρᾶς, ᾗ τάχους εἶχεν ὕπτιον τοῦτον ἐπιβιβάσας προτροπάδην φεύγει, καὶ κλέπτων τὴν σωτηρίαν, μεθ' ὅσου τάχους ὑποχωρεῖ, καὶ μετ' αὐτοῦ καὶ σὺν αὐτῷ ἅπαν ἐκεῖνο τὸ μυριοπληθὲς στρατολογικὸν, οὕτω ταχέως, ὡσεὶ καὶ βορεάδαι τινες κατὰ τοὺς θρυλλουμένους τούτους ἐδίωκον. Φόβος γὰρ αὐτοῖς καὶ τρόμος ἐπῆλθε κατά τινα ξένην ἀντιπερίστασιν. ἀλλὰ γὰρ οὐκ εἰς μακρὰν τούτῳ τὸ ζῆν, ἀλλ' αὐθημερὸν πρὸς ἡλίου δυσμὰς κατὰ τὸ ἐν ταῖς ἱστορίαις ζῶον μονήμερον θνήσκει βιαίως, οὕτως ὁ ἄθλιος τῆς οἰκείας κακίας καὶ ματαιότητος δρεψάμενος τοὺς καρποὺς, μέχρις αὐτοῦ τρυγίου τὸ κόνδυ τοῦ θυμοῦ ἐκπιὼν, καὶ τὸ τῆς ὀργῆς Κυρίου ποτήριον, καὶ μεμεθυσμένου θείου ξυροῦ εἰς πεῖραν ἐλθών. Ἐπεστράφη γὰρ ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ κορυφὴν μὲν ἡ ἀδικία αὐτοῦ κατέβη· εἰς βόθρον δ' ὃν εἰργάσατο, πέπτωκε, καὶ μία μαρτυρικὴ βολὶς εἰς ἐκδίκησιν ἤρκεσε τῶν πολλῶν ἐκείνου κακῶν, καὶ αἷμα ἐξέχεε δίκαιον τῶν ἐγκάτων αὐτοῦ πολλῶν αἱμάτων ἀδίκων ἀντίπονον.

ѿсоу́дꙋ хвала́ боу ѿ на́шего гра́да сі́го, ꙗже избавленіа въспѣва́ющоу мнкоу. ѿсоу́дꙋ съ веселіемь, въсакь градохра́нителю нашемоу, ꙗже свобожде́ніа оуда́раашесе тѵмпань. днь бо ра́дости онь. днь пра́здника людіи. Нъ кто оубо да ка́пли исчьтетъ дъжда, и пѣсъкь мо́рскыи. и дни вѣка, и множьство звѣздь. кто же и чю́десь множьство Димитріе иже хвā мнка. Аще бо въсѣхь на повѣсти чю́десе мнка дали быхомь, не оубо доспѣли быхомъ пространѣише повѣдающе, кні́гы безмѣрны съдагающе. Аще обаче и оумь довлѣль би, и лѣто не пости́гло би на́сь. обаче нъ да почрьпемь ѿ бе́зны иже то́го чю́десь. или па́че ре́щи ѿ мѵрото́чныхь исто́чникь, и та́ко слово ѿ благооуха́вше, да оупокоимь добрѣ.

5. Търновскиятъ надписъ на Иванъ Асѣня II

Къмъ стр. 341 сл.

За съществуването на тоя надписъ стана известно едва въ 1859 година, следъ като познатиятъ нашъ родолюбецъ д-ръ Христо Даскаловъ, родомъ отъ Трѣвна[1]), презъ времето на своето престояване въ Търново въ 1858 г. сполучилъ, съ разрешение отъ мѣстнитѣ турски власти и придруженъ отъ търновския гражданинъ х. Д. х. Ничовъ[2]), който се ползувалъ съ довѣрието на властьта, да проникне въ тогавашното дервишко теке, т. е. въ бившата царска „велика лавра" — мънастиръ, и да влѣзе въ тамошната теке-джамиси — джамия къмъ текето, т. е. въ бившата църква Св. 40 мѫченици, построена и украсена, както се види отъ съдържанието на надписа, отъ царь Иванъ Асѣня II. Благодарение на любезностьта на шейха, настоятеля на джамията, Хр. Даскаловъ тогава внимателно разгледалъ всички паметници, намиращи се въ тая стара българска светиня, и можалъ, между другото, да открие на срѣдния отъ тритѣ, налѣво отъ входа, стълпа нашия надписъ и дори да снеме отъ него

---

[1]) Биографически данни за него вж. Т. Н. Шишковъ, Докторъ Христо Даскаловъ. СНУКн, кн. VIII (1892), стр. 347—388.

[2]) Вж. писмото на Ив. Д. Гешовъ, търговецъ въ Търново, до Найдена Геровъ въ Пловдивъ отъ 5. X. 1858 г, въ което се съобщава, че му се изпращатъ преписи отъ снети по порѫчка на Евл. Георгиева отъ Хр. Даскалова надписи отъ църквата Св. 40 мѫченици. Изъ архива на Найденъ Геровъ, кн. I, София 1911, стр. 457, № 715; също и стр. 117, № 199.

почти точно копие, редъ по редъ, съ всичкитѣ му съкращения и лигатури.

Като съзнавалъ голѣмото и важно историческо значение на той старобългарски паметникъ, Хр. Даскаловъ веднага следъ завръщането си въ Русия въ сѫщата 1858 год., изпратилъ точно копие отъ своя препнсъ въ Петроградъ най-първо на А. Гилфердинга, който побързалъ да го обнародва въ началото още на 1859 год., но твърде погрѣшно[1]), и на проф. И. И. Срезневски, тогавашния знаменитъ славистъ. Въ сѫщата 1859 год. самъ Хр. Даскаловъ въ своето „писмо“ до проф. О. М. Бодянски въ Москва, — който го напечаталъ като статия подъ надсловъ „Открытія въ древней столицы болгарской, Терновѣ“[2]) — като описва всичко, което е видѣлъ въ Търново, и излага всичко, каквото узналъ за запазилитѣ се тамъ дотогава старобългарски паметници, издава и нашия надписъ по своето копие, но за жалость не въ факсимиле, а съ заглавни печатни старобългарски букви (тъй наречення Шафариковски шрифтъ) и поради това, при всичкото желание на издателя да се приближи до оригинала, не е можалъ да предаде всичкитѣ интересни и характерни съкращения и лигатури[3]). Самото копие на надписа е направено, както се каза, почти точно съ малки пропуски или по-скоро недогледи при препнсването; така напр., р. 1: Іѡ҃аасеѣ вм. Іѡасѣ; р. 3 въ края е изпусната ѡ къмъ буквата к; р. 4: мн҃ьнкь вм. м҃нкъ; р. 9: тѣ вм. тн; окртъ вм. окртъ. По изданието на Хр. Даскалова въ сѫщата още година П. Р. Славейковъ обнародва нашия надписъ въ „Български Книжици“[4]), безъ да посочи, вѣроятно отъ предпазливость, отгде го заимствувалъ, а само отбелязва, че „паметницытѣ що излагамы подолу, има ги и до днесь сѫществуватъ, но дѣ сѫ и отъ кого сѫ изброденн оставамы за други пѫть да го кажемъ“[5]). Но и въ това издание сѫ се вмъкнали чудовищни грѣшки, като, напр., годината ѕѱлй

---

[1]) Въ „Извѣстія Импер. Академіи Наукъ по отдѣленію русскаго языка и словесности“, т. VII (1859), выпускъ 5, стр. 374.

[2]) Въ „Чтенія въ Обществѣ исторіи и древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ“ за 1859 годъ, № 2, и отдѣленъ отпечатъкъ подъ сѫщия надсловъ, Москва 1859, стр. 1—30.

[3]) Пакъ тамъ, отдѣл. отп., стр. 18; на стр. 19 пъкъ текстътъ на надписа е предаденъ въ разредена форма, т. е. отдѣлени сѫ думитѣ и сѫ разтворени нѣкои съкращения, и при все това има разлики въ четенето на нѣкои думи; така, напр., мнинкъ и мнкъ; писащися и писашися; зѣма и зима; и ющи и и щи, което е по-вѣрно, защото ю не е употрѣбена нийде въ цѣлия надписъ.

[4]) Подъ надсловъ „Четыри паметника“, „Български Книжици“, ч. II, іулія 1859, кн. I, стр. 412.

[5]) Пакъ тамъ, стр. 410 и 414.

ВЛ ЅѰЛИ · ІНІГА ЗЪІѠАСѢВЪ ХАБАВѢРЫЦРЬ

КАМДРЬЖЧЬБЛГРѸМЪСНЪСТАРАГОАСѢНЕЦРѢСЪЗДА

ОЗ АУАЛА НИКАНЕЪКРАІДОКОНЦА ПРУНИЖЖСІЖЦРЬК

ВЪИМАСТЫ МЧНКЬНХЖПМЦНЖВЪІБЛЕЦРТЕМОЕГО

ВЪНЕЖАЕПСААШЕСАХРАМЪСЪНЗЛЕЗОНАБРАНЬВЪЕМИ

НРАЗБИВОНСКЖРЬЦКЖНСАМГОЦРЕКЮРѲЕОДѠРАКОМНН АТА

СЪВСЕМЬБОЛЕРЫЕГО АЗЕМАВСАГРАѠОДРНАНДОДРАУЬ

ГРЬЦКЖНЕЦЕЖЕАРБАНАКЖНРЬБСКЖЖ БКИЖ ХЦЫПРАДОВО

ОКРЪЦРЕГР А КАМПОТГОБРАДРЬЖАХЖФРЖЗИНЪНТПОТРЖКЖ

ЦРТЕАМОЕГОПОВИНОВАХЖСАПОНЕЖМНОГОЦРЕКНИЕХЖРАЗВ

МЕНЕ ИЬНОМАРАДНДНСВОМИСПРЕВАЖАААШЕБЕХЖБУТАКОПОВЕ

ЛЪВШУНЕОБЕЗНЕГОНИДЕЛОНИСЛОВОСВРЬШАЕТЬСАТОМУ

СЛАВАВЪВЕКЫАМИНЪ ⁘

Надписътъ на Иванъ Асѣня II въ Св. 40 мѫченици споредъ преписа на Хр. Даскаловъ, издаденъ отъ Г. С. Раковски.

вм. ѕ҃ѱ҃лн; ст҃(жж) вм. сїж; одрман вм. одрина; нъ нї † вм. нъ и ти; окрѣс вм. окрьсть, и т. н.

Но това, което не направилъ Хр. Даскаловъ, извършилъ въ 1860 г. Г. Раковски: въ книгата си „О Асѣню първому" той издаде нашия надписъ въ факсимиле по копието на Хр. Даскалова, което му далъ последниятъ „въ лѣто 1858, кога ся връщаше отъ свое пу-тишествие по Българиѭ"[1]). Но при това и у него се явили нѣкои доста важни грѣшки както въ факсимилето (каквито у Хр. Даскалова не се намиратъ), тъй и при разтварянето на съкращенията и лигатуритѣ; така, напр., р. 4 и 5: въ їк. лѣтѣ и въ неже лѣтѣ вм. лѣто; р. 7: прнжхъ вм. прѣжхъ; въ р. 8: нще вм. и еще; р. 10: царѣградѣ вм. царѣграда; р. 11: и мноѭ ради дань своѭ вм. и мьноѭ радн д(ь)нн своѭ; р. 12: съвръшаеть вм. съвръшаетъ[2]).

Всички по-сетнешни издатели на нашия надписъ сж се намирали въ зависимость отъ изданията на Хр. Даскалова или на Г. Раковски, като предавали грѣшкитѣ на едина и другия, и, отъ своя страна, сж правили нови грѣшки. Така въ 1872 г. В. Макушевъ въ изследването си „Болгарія въ концѣ XII и въ первой половинѣ XIII вѣка"[3]) предава нашия надписъ по Хр. Даскалова, а въ 1879 год. И. Срезневски въ своитѣ „Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ" № 4[4]) го издава споредъ снимката, съобщена нему отъ Хр. Даскалова още презъ 1858 год.; обаче, макаръ и да увѣрява, че „эта запись и сообщена здѣсь возможно вѣрно — только не вязью, какъ въ подлинникѣ", все пакъ той самъ направилъ грѣшки; така, напр., р. 3: прѣчтжж вм. прѣчтнжж; р. 4: мьнкь вм. мнькь; р. 5: неже вм. неже; р. 8: нще вм. и еще, а пъкъ въ р. 11 пропусната думата дни. — Въ 1886 г. д-ръ В. Х. Стояновъ-Беронъ предаде съдържанието на нашия надписъ по изданието на Г. Раковски, както показватъ еднаквитѣ грѣшки, като изопачилъ и смисъла съ неправилни знакове на препинанието и затова въ р. 5 се чете „съизлѣзохъ"[5]),

---

[1]) Г. С. Раковски, Нѣколко рѣчи о Асѣню Първому, великому царю Българскому и сыну му Асѣню Второму. Бѣлградъ 1860, табл. къмъ стр. 8 и бел. 5 на стр. 109.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 9.

[3]) Вж. „Варшавскія Университетскія Извѣстія" за 1872 год., № 3, стр. 56—57.

[4]) Вж. Приложеніе къ 34 тому Записокъ Импер. Академіи Наукъ. С.-Петербургъ 1879, стр. 10.

[5]) Вж. неговитѣ „Археологически и исторически изслѣдованія", Тжрново 1886, стр. 44, на която той пише следното: „Тоя надписъ състои отъ 13 рѣда много правилно разрѣдени, и когато най-напредъ прочетохми тоя надписъ въ 1857 год., тія букви и рѣдоветѣ си стояха цѣли и неповредени, както и — по̀ отсетнѣ въ теченіето на нѣколко години тжй си тѣ

макаръ да е ималъ възможность въ 1886 г. да свѣри текста съ самия оригиналъ. — Най-сетне въ 1892 г. познатиятъ нашъ старъ учитель и общественикъ Т. Н. Шишковъ въ цитираната по-горе статия, именно въ гл. III подъ насловъ „Археологически открития въ В. Търново (1858)“, въ която като мото издава за пръвъ пѫть едно стихотворение на Хр. Даскалова, писано още въ 1844—45 год. „Къмъ българскитѣ клеветници“ и обнародва пълния български преводъ (макаръ не навсѣкѫде точенъ) на споменатото по-горе „писмо“ на Хр. Даскалова до О. М. Бодянски[1]), като го придружава намѣста съ свои обяснителни бележки, въ мѣстото, гдето се дава текстътъ на надписа, пише: „Старобългар. надпись въ черквата Св. 40 мѫченици, споредъ Хр. Даскалова въ 1858 год., сега изново възпроизведена въ факъсимиле“[2]); обаче той не дава никакво отново възпроизведено факсимиле, а просто преписалъ това, което Хр. Даскаловъ дава на стр. 18, като направилъ и грѣшки при това; така, въ р. 2: црь вм. црѣ҃; р. 3: прѣцⷭ҇тнѫѫ вм. прѣчⷭ҇тнѫѫ; црьк вм. црьк҃в; р. 4: къ ѥлтѣ вм ѥѣ лѣ҃; р. 5: излѣзот вм. излѣзох; р. 6: конкѫ вм. конскѫ; р. 8: градово вм. градовⷪ҇.

Въ такива невѣрни и немарливи, а оттука и неудовлетворителни преписи се е издавалъ нашиятъ надписъ до 1901 г., когато се появи истинското му факсимиле, приготвено и издадено отъ недавно починалия професоръ-академикъ Ѳ. Ив. Успенски по направения на самия стълбъ естампажъ, и поради което то представя най-вѣрното и правилно копие[3]).

Тукъ даваме това факсимиле възпроизведено.

стояха, но следъ освобождението на Бѫлгарія съ голѣмѫ жялость сѫглѣдахми, че буквитѣ и рѣдоветѣ на тоя надписъ сѫ до толкова дѫлбоко изчювѫркани и — развалени, и въ едно такова пространство, щото — не е вечь вѫзможно да се прочете цѣлія тоя надписъ въ связь и уразумително“. И тъй, д-ръ В. Беронъ влизалъ въ сѫщата джамия въ 1857 год. преди Хр. Даскалова, видѣлъ и дори челъ нашия надписъ. Може би той да е влизалъ въ джамията въ 1857 год., но да е челъ нашия надписъ се силно съмняваме, защото твърдението му за повредата на надписа не е вѣрно: надписътъ си е запазенъ и днесъ тъй, както е билъ въ 1857 и 1858 год. и нѣма нищо покѫтнато въ него. Ако д-ръ Беронъ бѣ свѣрилъ само преписа на Хр. Даскалова, той не само би се убедилъ въ това, но би и поправилъ неточно преписанитѣ думи.

[1]) СбНУКн, кн. VIII (1892), стр. 365—386.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 378.

[3]) Вж. О древностяхъ города Тырнова. Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ, Т. VII, выпускъ 1. Софія 1901, стр. 6—7 и табл. № 5.

Надписътъ на Иванъ Асѣня II въ Св. 40 мжченици споредъ изданието на Ѳ. Ив. Успенски.

Следъ разтваряне на лигатуритѣ и съкращенията самиятъ текстъ трѣба да се чете споредъ насъ така:

† В(ъ) лѣт(о) · ҂ѕѱли : інд(икта) г: Азъ Іѡ(аннъ) Асѣн(ь) къ Х(рист)а б(ог)а вѣрны ц(а)рь
А самодрьжєць блъгарѡмь с(ы)нь стараго Асѣнѣ ц(а)рѣ създах(ъ)
ѿ зачѧла · и писанием(ь) ѹкрасіх(ъ) до конца: прѣч(ь)стнѫѫ сїѫ црькѡв(ь)
азъ драган писа
въ имѧ с(вє)тых(ъ): м · м(ѫ)ч(ь)н(и)къ · ихжє помощиѫ · въ · ві · лѣт(о) ц(а)рства моєго
в(ъ) нєжє лѣт(о) писааше сѧ храмъ съ · излѣзох(ъ) на брань къ Рѡманиѫ:
и разбих(ъ) войскѫ грьцкѫ · и самаго ц(а)рѣ кюр(ь) Ѳєдѡра Комнина ѩх(ъ)
съ всѣми болѣры єго · а зємѧ всѧ прѣѩх(ъ) ѿ Одрина и до Драчѣ
грьцкѫ · и єщє жє арбанаскѫ и срьбскѫѫ · тъкмо сѫщым(ъ) градовом(ъ)
окр(ь)стъ Ц(а)рѣград(а) и самого того град(а) дрьжахѫ Фрѫзи · нъ и ти под(ъ) рѫкѫ
ц(а)рства моєго повиновахѫ сѧ понєжє иного ц(а)рѣ нє имѣхѫ развѣ
мєнє и мьноѭ ради д(ь)ни своѩ испроваждаѭщє бѣхѫ б(ого)ѹ тако повє
лѣвьшѹ · ибо бєз(ъ) нєго ни дѣло ни слово съврьшаєть сѧ · томоѹ слава · въ вѣкы, аминъ ·⁝·

т. е. „Въ лѣто 6738 (отъ С. М., а отъ Хр. 1230), 3-и индиктъ. Авъ Иванъ Асѣнь въ Христа Бога вѣренъ царь и самодържецъ на българитѣ, синъ на стария царь Асѣня, издигнахъ отъ основа и съ живопись украсихъ докрай пречестната тая църква въ името на Светитѣ 40 мѫченици, съ помощьта на които въ дванайсетата година отъ царуването си, въ която година се изписваше (съ живопись) тоя храмъ, излѣзохъ на война въ Романия и разбихъ гръцката войска, а самия царь киръ Теодора Комнина взехъ въ пленъ съ всичкитѣ му боляри. И цѣлата земя отъ Одринъ и до Драчъ превзехъ, гръцка още и арбанашка (албанска) и сръбска; а пъкъ градоветѣ (т. е. крепоститѣ), които се намиратъ около Цариградъ, и самия тоя градъ владѣеха франкитѣ, но и тѣ се покоряваха подъ рѫката (подъ скиптъра) на моето царство, понеже нѣмаха други царь освенъ мене, и благодарение на мене тѣ прекарваха днитѣ си (т. е. сѫществуваха), тъй като Богъ така заповѣда, понеже безъ Него нито дѣло, нито слово не се извършва. Нему слава во вѣки, аминь“.

Изданието на Θ. Ив. Успенски има твърде важно значение не само за това, че то ни предава точно съдържанието на нашия надписъ и палеографическитѣ му особености, които се явяватъ извънредно характерни за XIII вѣкъ както по начертанието и свързката на буквитѣ, тъй и по правописа[1]), но още и за това, че то откри въ надписа това, което Хр. Даскаловъ е пропустналъ или не е могълъ да забележи. Въ началото на междуредието между 3. и 4. редове се чете: азь драган пiса, което е тънко надраскано на камъка. Въ тоя изразъ несъмнено трѣба да видимъ името не на майстора-рѣзачъ, както пише Успенски, а на царския писачъ-калиграфъ, а може би и на автора на самия надписъ, който по заповѣдь на Ивана Асѣня II го е съчинилъ и написалъ върху стълпа, а после майсторътъ-рѣзачъ го е издѣлалъ[2]).

Но историко-археологическото значение на нашия надписъ не се изчерпва само съ това. Той ни дава възможность да опредѣлимъ точно датата на Клокотнишката победа на Иванъ Асѣня II. Не подлежи на никакво съмнение, че главниятъ предметъ въ съдържанието на нашия надписъ съставятъ тъкмо това събитие и последицитѣ отъ него. Въ него се казва, че Иванъ Асѣнь II тръгналъ на война противъ епирския деспотъ, т. е. солунски императоръ, Теодора Комнина (1214—1230) на д в а н а й с е т а т а г о д и н а отъ царуването си, т. е. въ 1230 (= 1218 + 12) година, когато църквата вече била построена и само се изписвала съ живопись, следователно, тя не е била още осветена и наречена въ името на нѣкой светия или свещено събитие[3]).

---

[1]) Въ едното и другото отношение близо до нашия надписъ стои надписътъ въ Боянската църква отъ 1259 год., писанъ при българския царь Константина Асѣня (1258—1277).

[2]) Хр. Даскаловъ, описвайки външния видъ на нашия надписъ, между другото пише и следното: „строки ровны, и при окончанiи ихъ (всѣхъ строкъ 13) слѣдовали кресты (†), которые были выскоблены такъ, что эта колонна представляетъ продольное вдавленiе, не находимое въ нижней ея части, гдѣ нѣтъ никакихъ надписей" (п. т., стр. 12—13). Въ сѫщность, обаче, това не е нищо друго, освенъ една вдълбана линия, прокарана, за да се ограничи полето на надписътъ, та началото и краятъ на редоветѣ му да не се слѣятъ; при това трѣба да се има предъ видъ и туй обстоятелство, че надписътъ е билъ писанъ и дълбанъ върху мраморния стълпъ, когато последниятъ е вече стоялъ на мѣстото си. За това вж. по-долу.

[3]) За постройката на църквата Св. 40 мѫченици сѫществува още едно известие. Въ проложното житие на св. Илариона Мъгленски се чете следното: И минѫвшимь многымь лѣтомь врѣменемь (следъ като раката съ мощитѣ на светеца била пренесена отъ царь Калояна въ Търново) въспрiемъ цр̃ьствiа скиптры новыи цр̃ь Iѡ̃ Асѣнь. сн̃ь стараго Асѣня цр̃ѣ. И бы цр̃ьствоуѧ и ѡбладоуѧ на Болгары (вм. Блъгары) и Грькы же и Фрѫгы. Срьбы же и Арбанаси и вьсѣ грады ѿ морѣ и до морѣ. Изволи сѧ томоу цр̃ю Iѡанноу Асѣню. създати цр̃ковь въ имѧ

Оттука става ясно, че първоначално църквата не е била издигната за споменъ на Клокотнишката победа, тъй като несъмнено тя е била почната и построена преди това събитие. Отъ друга пъкъ страна, като се вземе подъ внимание, че у византийскитѣ императори имало обичай да увѣковѣчаватъ всѣко голѣмо събитие, свързано съ тѣхната личность, съ построяване на църкви и наричането имъ въ името на оня светия или светица, въ деня на които то е станало[1]), то налага се да приемемъ, че новопостроената и току-що описана съ живопись църква била осветена следъ войната съ солунския императоръ и била наречена въ името на Св. 40 мжченици, защото, както самъ Иванъ Асѣнь II се изразява, съ тѣхна помощь той удържалъ победата надъ Теодора Комнина, т. е. въ деня на тѣхната прослава, следов., Клокотнишкиятъ бой е станалъ на 9. мартъ 1230 г., на която напълно отговаря и третиятъ индиктионъ, който се продължавалъ отъ 1. IX. 1229 до 31. VIII. 1230 г.[2]). Тая дата напълно отговаря и на самия вървежъ на събитията:

стїи великомнкъ и доброповѣдныи . м . И тако цркы създаше бывши и оукрашенѣ благолѣпнѣ. вънесена бы ракж съ мощьми блаженаго стлѣ Иларнона (вж. Йор. Ивановъ, Български старини, стр. 420). Отъ тая цитата би могло да се заключи, че църквата Св. 40 мжченици е била построена следъ разширението на българската държава, т. е. следъ Клокотнишката победа. Обаче съставительтъ на въпросното житие не се придържалъ строго о реда на фактитѣ; за него било важно това, че следъ като била завършена и украсена църквата, което е станало, както видѣхме, следъ Клокотница, тогава били внесени и положени мощитѣ на св. Илариона въ тая църква; освенъ това, той не свързва постройката и името на църквата съ Клокотнишката победа а просто пише: „Иванъ Асѣнь благоизволи да съгради църква", така че и тукъ той не се явява точенъ.

1) Така напр., когато Исаакъ I Комнинъ (1057—1059) билъ спасенъ на 24. септемврий 1059 г. въ време на една страшна буря при Ловечъ, той, следъ като се завърналъ въ Цариградъ, отъ благодарность за спасението си, построилъ въ Влахернитѣ църква въ името на св. Текла, праздникътъ на която се пада на 24. септемврий. Вж. Skylitzes, ib., II. pp. 645,17—647,8. — Anna Comnena, ib., I, pp. 115,18—117,16. — Н. П. Кондаковъ, Византійскія церкви и памятники Константинополя. Одесса 1886, стр. 205—206.

2) Отъ западнитѣ хроники, които споменуватъ за Клокотнишката битка, само една означава месеца. Това е Ryccardi de S. Germano notarii Chronica, въ която подъ 1230 година се чете: Eodem mense Aprilis in Grecorum imperio factum est prelium inter Grecos, in quo Commiano captus est et utroque lumine orbatus (Pertz, MGH, SS. XIX, p. 352). Това е една италианска хроника, която повествува за събитията отъ 1189 до 1234 година; обаче доколко добре е билъ информиранъ авторътъ ѝ за събитията на Балканския полуостровъ, се види отъ това, че той говори, какво

презъ 1229 год. Теодоръ Комнинъ, както видѣхме, на два пѫти се обръщалъ къмъ Фридриха II Хохенщауфена да иска материална помощь, обаче, като не получилъ благоприятенъ отговоръ, а пъкъ бързо развиващитѣ се на полуострова събития му налагали по-скоро да свърши съ Иванъ Асѣня II, на следната година веднага, преди още да пукне пролѣтьта, неочаквано навлѣзълъ въ българска територия, но тамъ намѣрилъ, както се изразява Георги Акрополитъ, своята погибель.

6. Билъ ли е прогласениятъ въ 1235 г. търновски патриархъ зависимъ отъ цариградския?

Къмъ стр. 380 сл.

Отговорътъ на поставения тукъ въпросъ се намира въ връзка съ съдържанието на една часть отъ известното послание на цариградския патриархъ Калиста (1350—1354 и 1355—1364) отъ декемврий 1355 год. до търновското духовенство[1]). Въ това послание четемъ следното:

сражението станало въ грѫцкото царство и между гърцитѣ. Поради това и означениятъ месецъ априлъ за сражението, въ което Комнинъ билъ плененъ и лишенъ отъ двѣтѣ очи, не може да се приеме за вѣрно главно и 1. поради това, че ослѣпяването не е станало веднага следъ сражението, а по-късно, може би презъ априлъ, когато ще да е достигнало въ Италия известието за едното и за другото, и 2. поради ясното и категорично посочване на нашия надписъ.

[1]) Това послание е дошло до насъ на грѫцки подъ надсловъ: *Παραίνεσις διδασκαλία καὶ ἀπολογία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κῦρ Καλλίστου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν θείας καὶ ἱερᾶς συνόδου περὶ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος γενομένη πρὸς τοὺς ἐν τῷ τόπῳ τοῦ Τρινόβου εὑρισκομένους τιμιωτάτους μοναχοὺς καὶ λοιποὺς ἱερεῖς*, издадено отъ Miklosich et Müller, Acta Patriarchatus Constantinopolitani. Vol. I, Vindobonae 1860, pp. 436—442, и въ старобългарски преводъ подъ надсловъ: Ѡбѣщаніе бжтвнаг сщ҃наг собора. и оучителство ѿ ст҃ѣмъ крщении иже в мѣсте Трънова. гра ѿврѣтающимсѧ чт҃нѣишимоу же къ сщ҃нноиноцѣх. кѵр Ѳеѡсїю и чтнѣишимоу къ иноцѣх кѵр Романоу, и къ прочимъ сщ҃нникѡ, издадено най-първо, обаче непълно, отъ С. Н. Палаузовъ, Грамота патріарха Каллиста какъ новый источникъ исторіи Болгарской церкви. С. Петербургъ 1858 (въ Извѣстія II-го отдѣленія Академіи наукъ, т. VII (1858), стр. 155—163) паралелно съ грѫцкия текстъ, който Палаузовъ получилъ отъ Н. И. Надеждина, споредъ преписи, направени въ Виенската библиотека. Пълно издание на старобългарския преводъ направи П. А. Сырку въ „Памятники древней письменности и искусства", № 172. — Напоследъкъ В. Сл. Киселковъ въ статията

„Търновскиятъ патриархъ носѣлъ искони (ἄνωθεν) и отъ начало името епископъ, подчинявайки се на светата божия велика църква; по-сетне по голѣмото настояване и молбата къмъ тоя нашъ великъ и свещенъ съборъ отъ страна на държащия тогава скиптра на българското царство, отъ почить къмъ него и къмъ неговия народъ, който бѣ подчиненъ на нашата светейша божия велика църква, даруване бѣ по снизхождение на търновския (епископъ) (право) да се нарича патриархъ на България, но не и да бѫде съпричисленъ къмъ другитѣ светейши патриарси, и поради това той не се споменува въ свещенитѣ диптихи". При това Калистъ привежда 28-о правило на IV вселенски съборъ и 36-о правило на VI вселенски съборъ, които той почти изцѣло привежда съ малки съкращения и споредъ които цариградскиятъ патриархъ получилъ старшинство надъ другитѣ източни патриарси и равноправность съ първосвещеника на стария Римъ. Понататъкъ, като изтъква теорията за пентархията или управлението на църквата само отъ петимата равноправни патриарси[1]), Калистъ казва, че следъ отцепването на римската църква отъ източната, старшинството между източнитѣ патриарси било предоставено изключително на цариградския, после вече идатъ александрийскиятъ, антиохийскиятъ и иерусалимскиятъ, и четирмата като равноправни се намирали винаги въ общение помежду си и поменуватъ взаимно имената въ всички църковни служби. Обаче отъ това право не може да се ползува търновскиятъ патриархъ, защото той е получилъ отъ цариградската църква, респективно отъ цариградския патриархъ да бѫде и да се нарича патриархъ и поради това се намира въ зависимость отъ него, а като такъвъ той трѣба да споменува името му въ свещенитѣ служби, да се намира въ постоянни сношения съ него, но не и той да се споменува отъ другитѣ патриарси и да се счита равноправенъ

си „Патриархъ Калистовата грамота отъ 1355 г." (Духовна култура, № 50 (1932), стр. 210—221) дава въ съвременнъ преводъ тая грамота по гръцкия текстъ (вж. стр. 214—219). Трѣба да се съжалява, че г. Киселковъ, когато е писалъ своята статия, пропустналъ да вземе въ внимание рецензията на М. С. Дринова върху книгата на Сырку, Время и жизнь патріарха Евѳимія Терновскаго, въ „Съчинения", т. III (1915), стр. 427—435, а сѫщо и нашата статия: „Билъ ли е св. Теодосий Търновски доносникъ предъ цариградската патриаршия", въ „Библиотека", приложение къмъ „Църковенъ вѣстникъ", кн. VII, VIII и IX (1903), стр. 97—116. — За това послание вж. К. Радченко, Религіозное и литературное движеніе въ Болгаріи въ эпоху передъ турецкимъ завоеваніемъ. Кіевъ 1898, стр. 180—187. — П. А. Сырку, Время и жизнь патріарха Евѳимія Терновскаго. С. Петербургъ 1898, стр. 278—292.

[1]) Вж. В. Н. Златарски, История на българска държава и пр., т. I, ч. 2, стр. 84.

съ тѣхъ, а пъкъ ако не извършва тия задлъжения спрямо другитѣ патриарси, той нарушава църковния уставъ. „Нарушавайки непристойно (οὐ καλῶς) това църковно постановление, пише Калистъ, и отбѣгвайки повинованието къмъ нашата мѣрность и къмъ съборната божия църква, отъ която, както се каза, можа да бѫде патриархъ по снизхождение, той никакъ не споменува нашата мѣрность, вършейки неумѣстни дѣла и вънъ отъ първоначалнитѣ съглашения, опредѣлени отъ грамотата на светейшия патриархъ господинъ Германа, защото самиятъ патриархъ казва въ едно отъ своитѣ съчинения, защищавайки се относно това, „Нашето мнение не е такова, писалъ патриархъ Германъ, не е такова а имайки предъ видъ (ἐπαγγελλόμενον, ѡбѣтовал) свѣтската (политическата) обща полза то не вписа въ грамотата (οὐκ ἐτομογράφησεν)[1], че почетениятъ (съ патриаршеския санъ) архиерей на българския народъ е напълно автокефаленъ, но все пакъ той плаща данъкъ, т. е. ще дава данъкъ и берии (оброци) на почелия го патриархъ и, като съвноситель на данъкъ, ще споменува името му въ църква, като единъ отъ (подчиненитѣ) на Цариградъ митрополити, и ще бѫде виканъ за смѣтки и отчети, т. е. на сѫдъ, ако нѣкога бѫде обвиненъ, че се е отклонилъ отъ плащане на данъкъ". Това е обещанието и съглашението на българската църква къмъ Цариградъ, продължава Калистъ, па освенъ това, ако цариградскиятъ престолъ вика на сѫдъ, изправя и осѫжда другитѣ патриарси, александрийския, антиохийския и иерусалимския, и имъ дава власть (τὸ κῦρος δίδωσι), както божественитѣ правила опредѣлятъ и деянията (фактитѣ) свидетелствуватъ, то колко още повече трѣба да бѫде господарь на българската църква тоя престолъ, отъ който той (българскиятъ архиерей) бѣ почетенъ да се нарича патриархъ".

Макаръ въ 1235 год. въ Калиополь да биде тържествено призната българската църква за независима, както е известно, и биде учредена търновската патриаршия, все пакъ цариградскитѣ патриарси не се отказали отъ домогванията си за върховно главенство надъ българитѣ. Презъ XIII вѣкъ самитѣ събития въ Византия не позволявали на цариградската патриаршия да се залови за старитѣ си смѣтки. Обаче въ XIV вѣкъ, когато църковнитѣ работи на Византия били уредени, а патриаршеския престолъ завзелъ патриархъ Калистъ, който изобщо се отличавалъ съ суровость, неотстѫпчивость и властолюбие, отново изпъкналъ на сцената стариятъ въпросъ за отношенията на търновския патриархъ къмъ цариградския. Къмъ това тъкмо време се отнася въпросното тукъ послание, и затова Калистъ, за да обоснове своитѣ домогвания, потърсилъ въ миналото доказателства. Но нека разгледаме, какво той говори.

---

[1]) Въ старобългарския преводъ отрицанието е пропустнато, и чрезъ това смисълътъ е съвсемъ затъмненъ, а глаголътъ е преведенъ „свиткомъ написано даанїа принести паки".

Преди всичко патриархътъ пише, какво търновскиятъ патриархъ отъ самото начало билъ епископъ и билъ подчиненъ на „светата божия велика църква“, т. е. на цариградската. Това, обаче, не е вѣрно. Първиятъ търновски духовенъ началникъ не е билъ само простъ епископъ, защото той отъ самото начало билъ възведенъ въ архиепископъ, а то помимо волята на цариградския патриархъ и затова той, както и неговото паство-българскиятъ народъ съвсемъ не сж били подчинени на цариградската църква, защото последната отъ самото начало дълго време не го е признавала, а следъ въвеждането на унията съ Римъ той е нѣмалъ никакви сношения и общения съ цариградския патриархъ чакъ до 1233 год., когато били почнати преговоритѣ за възобновата на общението съ цариградската църква; но тия преговори не дадоха, както е известно, никакви резултати, и царь Иванъ Асѣнь II се видѣлъ принуденъ самоволно да прогласи българската църква въ 1234 год. за независима начело съ патриархъ, избранъ отъ събора на българскитѣ епископи.

По-нататъкъ: колкото е вѣрно твърдението на Калиста, че издигането на търновския архиепископъ въ патриаршески санъ станало по настояването на „държащия тогава скиптра на българското царство“, т. е. на царь Иванъ Асѣня II, толкова е противъ истината увѣрението му, какво първото станало по снизхождение отъ страна на цариградския патриархъ, защото то било извършено, както е известно, на събора въ Калиополь съ съгласието и признанието на всички източни патриарси, а не само на цариградския, следов., по съборно решение, а не по снизхождение на последния. Сжщо така не може да се приеме и твърдението на Калиста, че търновскиятъ патриархъ не е могълъ да бжде причисленъ къмъ другитѣ светейши патриарси, защото самъ никейскиятъ императоръ Иванъ Ватаци въ писмото си до източнитѣ патриарси искалъ отъ тѣхъ не само да нарекатъ търновския архиепископъ патриархъ, но и даровати равнаго вамь степене патрїаршьскаго тръново града цр҃кви възнесенїа х҃ва мт҃ре цр҃квамь блъ'гарскаго царства[1]), поради това не може и дума да става за нѣкаква зависимость на търновския патриархъ отъ цариградския, защото само свещеноначалникъ на напълно независима църква може да носи името патриархъ, а оттука и самъ той е съвсемъ независимъ.

За да подкрепи своитѣ невѣрни твърдения, патриархъ Калистъ се позовава 1. на нѣкаква си грамота на патриархъ Германа II (1226—1240), въ която, споредъ думитѣ му, първоначалнитѣ съглашения съ българската църква били точно опредѣлени, и 2. на нѣкакво съчинение на сжщия патриархъ, въ което той се защищавалъ, трѣба да се предполага, противъ укоритѣ на съвременницитѣ му, загдето направилъ такива голѣми отстжпки на българитѣ. Но и тия твърдения на

---

[1]) Вж. Синодикъ царя Борила, стр. 85.

Калиста не издържатъ критика. Преди всичко, досега не е открита такава грамота на патриархъ Германа II съ подобно съдържание, както и до днесъ не е известно казаното съчинение на сѫщия патриархъ; но и самъ Калистъ е изпадналъ въ противоречие: отъ една страна, той твърди, че въ въпросната грамота били опредѣлени първоначалнитѣ съглашения съ българската цѫрква, когато, отъ друга страна, споредъ приведенитѣ думи отъ съчинението на самия Германа, самъ последниятъ казва, че той не вписалъ въ грамотата, какво почетениятъ съ патриаршески санъ архиерей на българския народъ е напълно автокефаленъ, защото ималъ предвидъ свѣтската обща полза, т. е. политическитѣ тогавашни събития, следов., въ нея не се споменувало за никакви съглашения между двѣтѣ цѫркви. Тукъ, очевидно, имаме явенъ признакъ, че това не сѫ думи на патриархъ Германа II, а измислици на самия Калиста.

Като е знаелъ, че въ съборния актъ, за който ни говори синодиковиятъ разказъ за възобновата на българската патриаршия, не се споменувало нищо за отношенията на новопрогласения търновски патриархъ къмъ цариградския, Калистъ използувалъ тая непълнота, за да изведе самъ, че първиятъ плащалъ данъкъ на втория. Досега все още не е открито нито едно известие, отъ което би могло да се установи, че наистина българската цѫрква следъ 1235 год. до срѣдата на XIV вѣкъ е плащала данъкъ на цариградската. Опитътъ на Михаила VIII Палеологъ да унищожи на Лионския съборъ въ 1274 год. търновската патриаршия и да подчини българитѣ въ цѫрковно отношение на погърчената Охридска архиепископия, се свършилъ съ пълна несполука; напротивъ, българската цѫрква решително се противопоставила на тогавашната уния на цариградската цѫрква съ римската и не ѝ дала да се закрепи въ самата Византия и изобщо на Балканския полуостровъ. Поради това не само била запазена българската цѫрковна независимость, но и тогавашниятъ търновски патриархъ Игнатий билъ нареченъ стлъпъ праковѣрна, т. е. опора на правовѣрието, на православието.

Сѫщо така и твърдението за подсѫдностьта на търновския патриархъ подъ цариградския принадлежи пакъ на Калиста, защото Германъ II не е могълъ да говори за нея, особено при живота на Иванъ Асѣня II, тъй като той умрѣлъ преди смъртьта на последния (въ 1240 г.) и досега нѣмаме никакво известие, въ течение на 120 години търновскиятъ патриархъ да е билъ виканъ на сѫдъ въ Цариградъ; следов., и това твърдение на Калиста се явява като продуктъ на неговитѣ крайно преувеличени претенции за нѣкакво особно по-високо положение между всичкитѣ източни патриарси и на домогванията му да подчини и тѣхъ подъ своята власть, когато неговото по-високо положение между равноправнитѣ съ него източни патриарси изтичало отъ това, че неговото седалище се намирало въ столицата

на империята, и поради това никакви „божествени правила това не опредѣлятъ", и никакви „деяния не свидетелствуватъ", защото, ако да имаше такива, Калистъ несъмнено би ги посочилъ, както посочи и съответнитѣ правила на вселенскитѣ събори за старшинството си надъ другитѣ източни патриарси и за равноправностьта си съ римския първосвещеникъ[1]).

При такива явни противоречия въ посланието на патриархъ Калиста и такива сериозни възражения противъ неговитѣ твърдения не остава никакво съмнение, че патриархъ Германъ II не е издавалъ никаква особна грамота, нито пъкъ е писалъ нѣкакво съчинение за своя защита следъ тържественото признание на българската църковна независимость и възобновата на българската патриаршия на събора въ Калнополь въ 1235 год.: всичко изложено въ разгледваното негово послание е диктувано отъ неговото крайно властолюбие и главно отъ домогването му да подчини българитѣ въ църковно отношение на цариградския патриархъ и чрезъ това да увеличи приходитѣ на патриаршията[2]).

Подкрепа на Калистовитѣ невѣрни твърдения се търси въ тъй нареченото „Атоно-ватопедско сказание", споредъ което ужъ между новия търновски патриархъ и цариградския възникнали отъ самото начало сблъсквания поради спора не за вжтрешния обсегъ на правата, а за външнитѣ предѣли на компетенцията, че търновскиятъ патриархъ искалъ да си присвои нѣкакво-си право въ отношение къмъ солунската митрополия и дори фактически осжществилъ своитѣ претенции, като ржкоположилъ въ Солунъ за митрополитъ нѣкого-си Михаила Пратанъ, че най-сетне той, т. е. търновскиятъ патриархъ, макаръ не

---

[1]) В. Г. Васильевскій, Обновленіе болгарскаго патріаршества при Іоаннѣ Асѣнѣ II въ 1235 году, п. т., стр. 212—213, макаръ и да вижда въ думитѣ на патриархъ Германа „нѣкоторую двусмысленность и уклончивость", все пакъ приема, че „дани и оброки, несомнѣнно выговоренные греками, могли имѣть совершенно другой смыслъ, чѣмъ указаніе на всегдашнюю подчиненность, — смыслъ добровольной платы за полезную и желательную уступку". — П. А. Сырку, каз. съч., стр. 291—322, като изобличава неоснователностьта на твърде широкитѣ претенции на цариградската патриаршия спрямо българската църква, мисли, обаче, че нѣкои отъ предишнитѣ задължения били оставени въ сила и следъ учредяването на търновската патриаршия, а именно: произнасяне въ службитѣ отъ българския патриархъ името на вселенския патриархъ и получаване св. миро отъ цариградската църква за известно възнаграждение. — М. С. Дринovъ въ каз. рецензия, п. т., стр. 428, намира това мнение на П. А. Сырку за „съвършено вѣрно".

[2]) Ср. П. Никовъ, Църковната политика на Иванъ Асѣня II, стр. 96—98.

право, а посрѣдствено се стремѣлъ да подчини на своето влияние и атонскитѣ мънастири[1]). Обаче това атоно-ватопедско сказание не е нищо друго, освенъ единъ грубъ фалсификатъ, който трѣба да се нахвърли отъ срѣдата на историческитѣ паметници и документи, както ние, следъ като анализирахме съдържанието на сказанието, доказахме неговата легендарность, фактически невѣрности и несъобразности, а сѫщо и голѣмата му бъркотия въ хронологията и историческитѣ личности. Като изтъкнахме вѫтрешната връзка на въпросното сказание съ разгледваното тукъ послание на патриархъ Калиста отъ 1355 год., отъ една страна, а, отъ друга, съ грамотата на патриархъ Филотея отъ априлъ 1368 год., ние дойдохме до заключение, че сказанието било съчинено презъ последната четвърть на XIV вѣкъ[2]).

И тъй, отговорътъ на поставения отъ насъ въпросъ ще бѫде: прогласениятъ въ 1235 год. търновски патриархъ е билъ съвършено независимъ отъ цариградския, както и българската църква била призната за напълно автокефална съ всичкитѣ права на една самостойна църква.

7. Михаилъ Глава Тарханиотъ и поемата на Мануила Филъ за неговитѣ подвизи

Къмъ стр. 560 сл.

Кой е билъ собствено Михаилъ Глава Тарханиотъ и въ какво роднинство се е намиралъ съ рода на Тарханиотитѣ, не е известно; сѫщо нищо не се знае нито за родителитѣ му, нито за времето, кога се е родилъ и кога е умрѣлъ. Очевидно, той е произлизалъ отъ два кръстосани рода — Глава и Тарханиотъ, и, понеже Глава стои въ неговото име на първо мѣсто и самъ Михаилъ се изтъква съ това презиме, то, споредъ насъ, по баща е билъ отъ рода Глава, който билъ отъ български произходъ, както показва и самото презиме[3]), а по майка — отъ рода Тарханиотъ, единъ старъ аристократически родъ, известенъ, както и родътъ Глава, още отъ XI вѣкъ[4]). Но нашиятъ

---

[1]) Вж. В. Г. Васильевскiй, п. т., стр. 214 и особено бележка 1 на стр. 214—216.

[2]) Подробно вж. В. Н. Златарски, Единъ грьцки фалсификатъ, който се отнася къмъ българската история, п. т., стр. 240—256.

[3]) Хр. Лопаревъ, Византiйскiй поэтъ Мануилъ Филъ. Къ исторiи Болгарiи въ XIII—XIV вѣкѣ. *стр. 16.* — П. Никовъ, Българо-унгарски отношения, стр. 135 и бел. 3.

[4]) Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. II, стр. 34, 100, 103, 213 сл.

Михаилъ Глава Тарханиотъ трѣба да се различава отъ Михаила Тарханиотъ, неговъ съвременникъ, вторня синъ на великия доместикъ Никифора Тарханиотъ, жененъ за сестрата на императоръ Михаила VIII Палеологъ[1]).

За първъ пѫть Михаилъ Глава, когото Н. Григора характеризира като „човѣкъ, който дотолкова се издигалъ съ военната опитность, че тогавашнитѣ военоначалници сравнително съ него се показвали като деца“[2]), изстѫпва въ чинъ куропалатъ презъ 1260 год., когато той билъ изпратенъ отъ Михаила VIII, както видѣхме, да приеме гр. Месемврия отъ узурпатора Мицо.[3]) Но като виденъ и способенъ пълководецъ той се показалъ презъ войната на Византия противъ българитѣ въ 1263 год., както се научаваме отъ историческата поема на византийския поетъ Мануила Филъ, неговъ съвременникъ и почитатель, известна подъ надсловъ: Εἰς τὰ τοῦ πρωτοστράτορος ἐκείνου τοῦ θαυμαστοῦ στρατηγήματα, т. е. „За военнитѣ подвизи на известния чутовенъ протостраторъ“, въ 337 стиха, и писана наскоро следъ 1305 г.[4]).

Това е единъ исторически паметникъ отъ голѣма важность, който дава извънредно богатъ и ценнъ материалъ главно за срѣдновѣковната география на Балканския полуостровъ. Въ тая поема Мануилъ Филъ описва и възхваля военнитѣ подвизи и дѣла на Михаила Глава. Споредъ дѣлението на Хр. Лопарьовъ, което и ние приемаме донейде, поемата се състои отъ три части: уводъ, главна часть и заключение. Уводътъ пъкъ се състои отъ две части: общи разсѫждения на поета (ст. 1—17) и характеристика на пълководеца (ст. 18—40); главната часть (ст. 41—332), въ която сѫ изложени подвизитѣ и дѣлата на Михаила Глава, съдържа описание на разнитѣ походи, които пълководецътъ предприелъ въ България, Албания и Македония. Той е извършилъ: въ България два похода, единъ въ 1263 год. противъ Константина Асѣня и Якова Светослава, който походъ се описва въ ст. 41 — 168, и другъ — въ 1278 год. противъ Лахана или Ивайло,

---

1) Pachymeres, I, p. 34, 1-2. — Хр. Лопаревъ, п. т., стр. 15.

2) N. Gregoras, ib., I, p. 159, 8—11.

3) Вж. тукъ по-горе, стр. 493.

4) Вж. Manuelis Philae Carmina, ed. E. Miller., t. II, Parisiis 1857, pp. 240—255, отгдето гръцкиятъ текстъ биде преиздаденъ отъ Хрисанта Лопаревъ, цав. съч., стр. 47—54, обаче съ нѣкои грѣшки; ние се ползуваме отъ това издание, защото изданието на Е. Милера е засега голѣма библиографическа рѣдкость. — За поета Мануила Филъ, родомъ отъ Ефесъ, вж. K. Krumbacher, Geschichte der byzantin. Litteratur. 2. Aufl., SS. 774—779, а за самата поема вж. K. Jireček, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer. Wien 1891, SS. 77—78, и българския преводъ въ ПСп, кн. 55—56 (1898), стр. 253—54.

който се описва въ ст. 169—281, и по единъ въ **Албания** противъ пълководеца на неаполитанския краль Карла I Анжу, Hugo de Rousseau de Sully презъ 1281 год.[1]), който походъ се описва въ ст. 282—300, и *въ Македония*, *противъ* сърбитѣ въ 1283/4 год.[2]), който се описва въ ст. 301—319. — По-нататъкъ се отбелязватъ дѣла на Михаила Глава въ отдѣлни случаи, въ които той е взималъ участие не като военачалникъ. Така въ ст. 320—321 се посочва, че той арестувалъ доброволно побѣгналия отъ България въ 1292 год. царь Георги I Тертерий (1280—1292) и го хвърлилъ въ затворъ[3]). Отъ стиховетѣ 322—324, въ които се казва, че „твърде добре познаватъ великия (т. е. Глава) Лахана (Ивайло), самъ Смилъ, владѣтельтъ на българската земя, и всѣки другъ отъ жадуващитѣ за боеве", и особено отъ последнитѣ два стиха би могло да се заключи, че българскиятъ царь Смилецъ (1292—1298) е ималъ нѣкои военни спрѣчквания съ Михаила Глава, за каквито Г. Пахимеръ нищо не съобщава; по-скоро това известие може да се отнесе къмъ татарското нахлуване въ 1297 год. презъ България въ византийскитѣ владения, на което право сочи последното изречение[4]). Това нахлуване е станало съ знанието на Смилеца, който, като поставеникъ на тартарския ханъ Ногая, не е могълъ да му откаже; по тоя поводъ, очевидно, Михаилъ Глава е ималъ сериозни разправии съ тоя български царь. Най-после въ следнитѣ осемь стиха — 325—332, които гласятъ: „Паметникъ безсмъртенъ за победоносния съ (помощьта на) Бога вѣнценосецъ правятъ Варна, Проватъ (Овечъ) и Преславъ съ Тича, Рѣхово и Кипиловската долина, Качово и право цѣлата землена граница, после Стѣнискъ и градътъ на Тунджа, въ предѣлитѣ на твърде честития Одринъ, наблизо до Диамполь, както и Лардеа". Тукъ поетътъ прави единъ видъ рекапитулация на градоветѣ и мѣстата, които сж направили безсмъртенъ спомена за неговия герой, като на първо мѣсто турилъ важнитѣ крепости Варна, Проватъ (Овечъ) и Преславъ презъ първитѣ години на неговата дейность, а следъ това нарежда имената на градове-крепости и мѣста, предъ които той се явявалъ предъ последнитѣ години на живота си, обаче не като завоеватель и изобщо главнокомандуващъ, а като опитенъ въ военното дѣло пълководецъ билъ полезенъ съ съветитѣ си, затова и поетътъ не дава никакво описание на това, което е

---

[1]) Хр. Лопаревъ, п. т., стр. 31—33.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 37—39. — Хр. Лопаревъ отнася тоя походъ къмъ 1282 год., когато той е билъ предприетъ презъ зимата въ началото на 1283 год., следъ смъртьта на Михаила VIII Палеологъ, за което ние ще говоримъ на друго мѣсто.

[3]) Pachymeres, ib., II, p. 264, 10-15.

[4]) Ibidem, p. 257, 12—14.

извършилъ пълководецътъ, а преброява само крепости и мѣста. Такъвъ сѫщо ни го представя и Г. Пахимеръ въ разказа си за похода на младия императоръ Михаила IX, сина на Андроника II, въ България презъ 1306 год.[1]) Че тукъ поетътъ е ималъ предвидъ тъкмо тоя походъ, въ който Михаилъ Глава е участвувалъ като съветникъ на Михаила IX, показва името Ῥεάχοβος, въ което несъмнено трѣба да видимъ Пахимеровата Ῥεάχουβις, т. е. с. Орѣховица, с.-изт. отъ Стара-Загора[2]). Съ тия стихове се завършва главната часть на поемата. Последнитѣ петь стиха—отъ 333 до 337—представятъ заключителна часть на поемата, въ която Мануилъ Филъ нарича своя герой „новъ Хераклъ", който, „като се подложилъ въ кжсо време на многобройни трудове и одържалъ победи въ всичко, показалъ почти ангелоподобно естество съ своята нѣжна обичь къмъ повелителя" (т. е. императора). Тия думи ясно говорятъ, че нашата поема е писана, следъ като Михаилъ Глава, измжчванъ отъ болестьта подагра, се оттеглилъ на почивка наскоро следъ 1306 год., следъ една 46-годишна дейность (1260—1306).

И тъй, както походитѣ, тъй и дѣлата на Михаила Глава въ поемата сж наредени въ хронологически редъ, и затова ние не можемъ да се съгласимъ съ Хр. Лопарьовъ, който, тълкувайки израза на поета οὐχὶ καθ' ἕκαστον въ смисълъ, че той описалъ подвизитѣ на Глава „не въ отдѣльности, т. е. не такъ, какъ они совершались въ дѣйствительной временной преемствености, потому что иначе, по словамъ писателя, при обилiи матерiала природа была бы не въ состоянiи выполнить столь трудной задачи, не смотря даже на то, что авторъ, чувствующiй сердечное влеченiе къ герою, и могъ бы обнять всѣ его завоеванiя каждое въ отдѣльности"[3]). Ние мислимъ, обаче, че изразътъ οὐχὶ καθ' ἕκαστον „не споредъ всѣко дѣло или подвигъ", „не въ отдѣлность" трѣба да се разбира, наистина, не всѣки отдѣленъ подвигъ или завоевание, а въ тѣхната съвокупность въ отдѣленъ походъ или война, безъ да се нарушава хронологическиятъ редъ. По-нататъкъ Хр. Лопарьовъ пише: „Дѣйствительно, поэма послѣ предисловiя начинается изложенiемъ событiй болгарской-византiйской войны 1306 года, но затѣмъ далѣе въ ней находятся извѣстiя и изъ болѣе ранняго перiода. Скачки и непослѣдовательности поэмы въ хронологическомъ отношенiи яснѣе всего видны на имени болгарскаго царя Константина: о послѣднемъ Филъ говоритъ въ двухъ разныхъ мѣстахъ своего сочиненiя, средину-же между ними занимаетъ повѣствованiе о событiяхъ гораздо позднѣй-

---

[1]) Ibidem, pp. 445, 3—448, 8.

[2]) C. Jireček, ibid, S. 85; ПСп, кн. 55—56, стр. 261. — За другитѣ имена на градове-крепости и мѣста ние ще говоримъ на друго мѣсто.

[3]) Лопаревъ, п. т., стр. 17.

шаго времени, когда уже Константина не было въ живыхъ. Авторъ, какъ мы видѣли, самъ заявлялъ, что онъ описалъ походы героя не въ отдѣльности, а смѣшано, и нѣтъ сомнѣнія, что рядомъ съ названіемъ городовъ, взетыхъ въ одну експедицію, у него стоятъ имена городовъ, занятыхъ въ другую. При внимательномъ изученіи стихотворенія мы однако нашли нѣкоторый порядокъ его изложенія: поэма написана по принципу не временной, а географической послѣдовательности событій"[1]).

За да дойде Хр. Лопарьовъ до такова невѣрно заключение, причината се заключва въ това, че той невѣрно отнесълъ завземането на първитѣ градове къмъ кампанията отъ 1306 год., следващитѣ къмъ 1273 год., по-нататъшнитѣ отново къмъ 1306 год., следващитѣ къмъ 1273 год. и пр., когато експедицията, описана следъ предговора (ст. 41—168), се отнася къмъ войната между Византия и България презъ 1263 год. Това се доказва 1. съ това, че споменатитѣ тамъ завоевания на Михаила Глава сѫ станали при българския царь Константинъ Асѣня, защото друга война Михаилъ VIII Палеологъ не бѣ обявявалъ на тоя български царь; 2. съ това, че, докато Пахимеръ казва, че въ 1260 год. Михаилъ Глава завзелъ само гр. Месемврия, предадена нему отъ Мицо, презъ войната въ 1263 год. били завоевани голѣмитѣ градове Месемврия и Анхиалъ и всички тѣхни околности, които, веднажъ изпитали промѣната, на драго сърдце се подчинили на императора[2]) — тукъ право се посочва на първото завземане на Месемврия отъ ромеитѣ; интересно въ случая е още и това, че поетътъ нарича Михаила Глава ὁ καινοφανὴς ἥλιος, т. е. че той отново, за втори пѫть се явилъ предъ Месемврия, макаръ че за първото завзимане на тоя градъ отъ Глава той не споменува, и 3. съ това, че Михаилъ VIII, както казва Пахимеръ[3]), презъ 1272 год., следъ като сключилъ съюзъ съ ханъ Ногая противъ България, здравата държалъ въ рѫцетѣ си не само Месемврия и Анхиалъ, които той трѣбало да върне на българския царь като зестра на сестриницата си Мария, втората жена на Константинъ Асѣня, но и Созополь и Агатополь и Канстрицонъ и нѣкои други крепости, които отново бѣха завоеваели за императора неговитѣ пълководци[4]), т. е. ония, които Мануилъ Филъ изброява въ своята поема, както е показано тукъ по-горе[5]). Не по-малко заблудило Хр. Лопарьова 1. това обстоятелство, че както презъ войната въ 1263 год., тъй и презъ оная въ 1306 год., сборенъ пунктъ за ромейскитѣ войски

---

[1]) Пакъ тамъ, стр. 19.

[2]) Pachymeres, ib., I, pp. 210,20—211,2.

[3]) Ibidem, I, p. 343,5—7.

[4]) Ibidem, I, pp. 348,14—349,1.

[5]) Вж. тукъ по-горе, стр. 527.

билъ гр. Виза[1]), и 2. и то най-главното, че Хр. Лопарьовъ изпусналъ изъ-предъ видъ известието на Пахимера, че Михаилъ Глава е участвувалъ въ похода отъ 1306 г., както видѣхме, не като главнокомандуващъ ромейскитѣ войски, а само като съветникъ на младия императоръ Михаила IX. И тъй, не подлежи на никакво съмнение, че това, което Мануилъ Филъ излага въ първата часть на главното изложение въ поемата (ст. 41—168), представя военнитѣ действия на Михаила Глава презъ 1263 год.

Вториятъ походъ на Михаила Глава въ България Мануилъ Филъ почва съ следнитѣ стихове: Μετὰ δὲ μικρὸν, τὸν Ζυγὸν πάντα στέγει | Τοὺς πρὶν ἀκαμπεῖς καὶ θρασεῖς καὶ δεσπότας | Ζυγοῖς περισπῶν δουλικῆς ὑποργίας. | Ἔχρῆν γὰρ αὐτὸν ἐκθερίσαι τοὺς στάχυς, | Ἔπειτα καμεῖν εἰς τὸ θάψαι τὸν σπόρον[2]), т. е. „Подиръ малко (време) той (Глава) покрива (въ смис. обхваща) цѣлия Ζυγὸν, като отвличалъ преди твърдитѣ и смѣли господари съ връзкитѣ на робската услуга. Защото той трѣбаше да пожъне класоветѣ, после да приготви плода за погребение". Не е лесно да се разбере, какво е мислилъ авторътъ на поемата, когато е писалъ горнитѣ стихове, но все пакъ, ако подъ Ζυγός, като собствено име, трѣба да се разбира Стара-планина, то презъ втория походъ Глава е завладѣлъ „цѣлата область на Стара-планина" северно и южно отъ нея и ония български воеводи, които по-рано, т. е. презъ първия походъ, били несъкрушими и дръзки, сега той ги откаралъ като роби. Затова той трѣбало да изтрѣби тия „класове" — важни противници и после да унищожи, да покори самия плодъ — самото българско племе. Такава е била, споредъ Мануилъ Фила, задачата на Михаила Глава презъ втория му походъ въ България. Авторътъ на поемата го поставя „подиръ малко време", което би могло да се разбира въ смисълъ „не следъ много време" отъ първия походъ въ 1263 год.; обаче трѣба да признаемъ, че цѣли петнайсеть години отдѣлятъ първия походъ отъ втория, защото Лахана (Ивайло) изстжпва на историческата сцена само презъ 1277 год., а намѣсата на Михаила VIII Палеологъ въ вжтрешнитѣ работи на България, когато той поискалъ да унищожи Ивайло и чрезъ едно окупиране на България отъ ромейска войска да постави на българския престолъ своя зеть Ивана Мицо, се отнася къмъ 1278 год., както ние излагаме даннитѣ отъ поемата въ връзка съ събитията, които се развивали тогава въ България.

Ние тукъ нѣма да се спираме върху другитѣ данни отъ поемата за другата дейность на Михаила Глава, защото ние ги разгледваме тамъ, гдето тѣ се отнасятъ въ хронологиченъ редъ.

---

[1]) M. Philes, ib., v. 41. — Pachymeres, ib., II, p. 445, 17—19.

[2]) M. Philes, ib., vv. 169—173.

Родословието на Асѣневци.

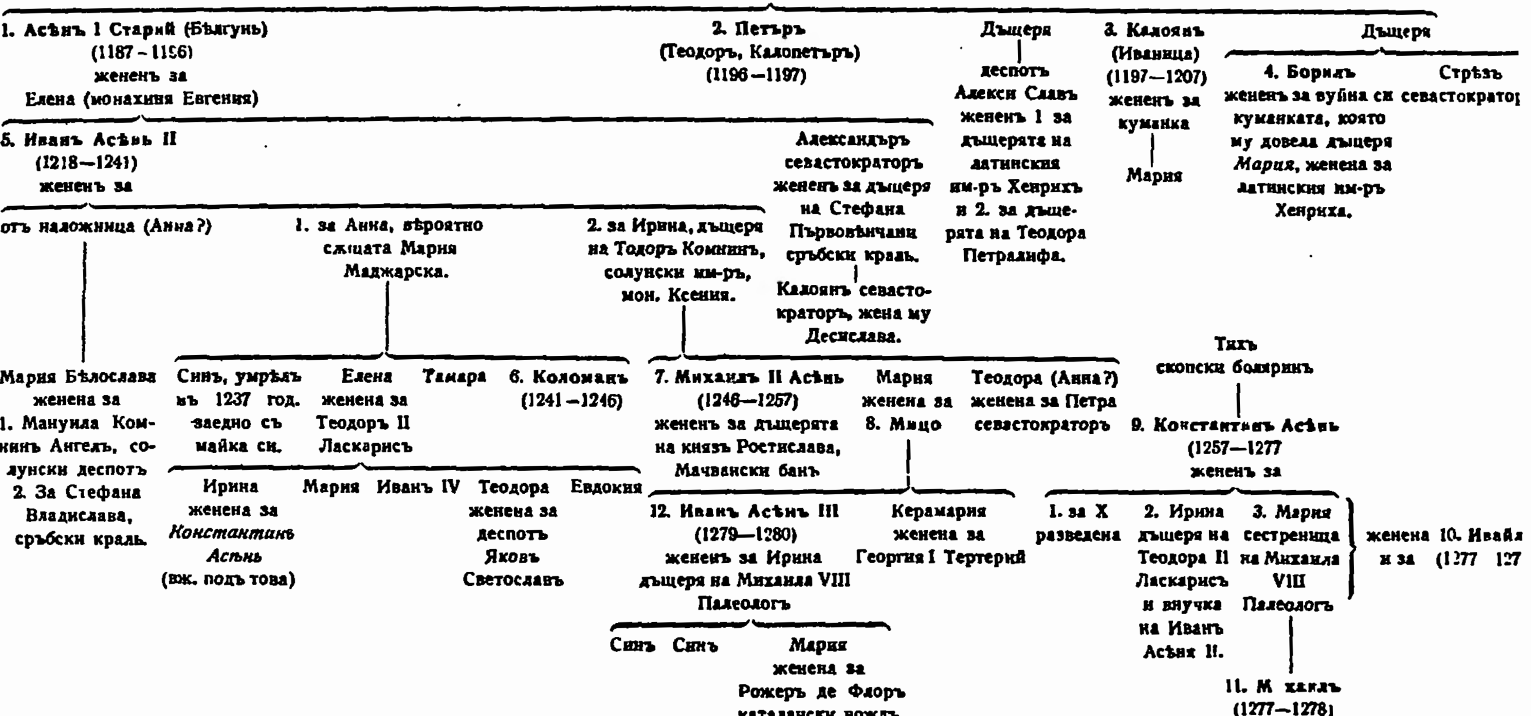

Библиография

I. Извори.

Съкращения. — CSHB = Corpus scriptorum historiae byzantinae. — ГодСУиф = Годишникъ на Софийския Университетъ, историко-филологически факултетъ. — ИзвИДво = Известия на Българското историческо д-во. — MGH = Monumenta Germaniae historica. — Migne, P.L. = Migne, Patrologia latina. — СпБАкН = Списание на Българската академия на наукитѣ.

Acropolita, Georgius. Opera, recensuit A. Heisenberg, vol. I, Lipsiae 1903.

Ansberte. Historia de expeditione Friderici imperatoris edita a quodam Austriense clerico qui eidem interfuit nomine Ansberte; вж. изданието на A. Chroust, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I. Berlin 1928 (MGH, SS., nova series, tomus V).

Attaliota, Michael. Historia, edid. Im. Bekker, Bonnae 1853 (CSHB).

Albericus. Chronica Alberici monachi Trium Fontium etc., Pertz, MGH, SS., XXIII, pp. 631—950.

Барбароса, имп. Фридрихъ — писмо до сина му и наследникъ Хенриха, вж. Ansbert, pp. 40, 22—43, 25; ср. Св. Георгиевъ, Две писма на видни кръстоносци отъ Пловдивъ презъ 1189 г. ИзвИДво, XI—XII. 1931—32, стр. 259—262.

Василий, търновски архиепископъ: писма до папа Инокентия III: вж. изданието у Migne, P. L., CCXIV, coll. 1115—1116; CCXV, coll. 288—289; 295, 553—554.

Cecaumeni Strategicon et Incerti scriptoris de officiis regiis libellus. Edit. W. Wassiliewsky — V. Jernstedt, Petropoli 1896.

Choniata, Nicetas. Historia, ed. Im. Bekker, Bonnae 1835 (CSHB). — Речи на Никита Хониата: 1) Const. Sathas, Bibliotheca gr. medii aevi, I. 1872, pp. 73—76; откжслекъ въ руски преводъ у Θ. Успенскій, Византійскій писатель Ник. Акоминатъ, стр. 181—182; 2) речь, държана презъ януарий или февруарий 1191 г.; вж. Recueil des historiens des croisades. Historiens grecs. II. Paris 1881, Appendix, pp. 737—738; 3) речь, държана къмъ Алексия III Ангелъ, следъ септемврий 1198 г., подъ надсловъ: Λόγος εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον τὸν Ἄγγελον ἐξελθόντα κατὰ τοῦ Ἰβαγκοῦ, εἶθ᾽ οὕτως εἰς τὴν ἀνατολὴν διαβάντα, ὅτε καὶ τὸ περὶ τῶν θείων μυστηρίων ἐλαλήθη δόγμα; вж. Recueil des historiens des croisades. Historiens grecs, II. 1879, pp. 496—502; 4) речь, казана къмъ Алексия III въ началото на 1203 г., подъ надсловъ: Λόγος εἰς τὸν βασιλέα κὺρ Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν, ὅτε ἐπανέζευξεν ἀπὸ τῶν μερῶν τῆς

δύσεως· ἡνίκα ὁ πρωτοστράτωρ Μανουὴλ ὁ Καμύτζης, ἐξάδελφος ὢν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως, συμπλακεὶς τοῖς βαρβάροις καὶ κατασχεθεὶς, παρὰ μὲν τοῦ βασιλέως οὐκ ἐξωνήθη, ἠγοράσθη δὲ παρὰ τοῦ Δοβρομήρου Χρύσου τοῦ κατέχοντος τὸν Πρόσακον καὶ τὴν Στρούμμιτζαν; вж. K. Sathas, Bibliotheca gr. medii aevi, I, pp. 90—97.

Cinnamus, J. Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, recens. A. Meineke. Bonnae 1836 (CSHB).

Codinus. De officialibus Palatii C/politani et de officiis.... Ed. I. Bekker. Bonnae 1839 (CSHB).

Comnena, Anna. Alexias. Rec. A. Reifferscheid. vol. I—II. Lipsiae 1884.

Доментиjан. Животи св. Симеона и св. Саве, изд. Ђ. Даничића, Београд 1866.

Дитполдъ, пасавски епископъ, писмо до австрийския херцогъ Леополда: MGH, SS., XVII, pp. $509,_{35}$—$510,_{60}$; вж. превода у Св. Георгиевъ, Две писма на видни кръстоносци..., п. т., стр. 254—259.

Eustathii metropolitae Thessalonicensis opuscula, edidit Th. Tafel. Francofurti ad Moenum 1832.

Евтимий търновски патриархъ: 1. Житїе и жизнь прѣподобнаго ѡтца нашего Іѡанна Рылскаго, вж. изданията на E. Kałużniacki, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393). Wien 1901, pp. 5—26; Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 370—383; Йорд. Ивановъ, Жития на св. Ивана Рилски съ уводни бележки, ГодСУиф, XXXII. 13. 1936, стр. 59—73. — 2. Житїе и жизнь прѣподобнаго ѡтца нашего Иларїѡна, епископа Мегленскаго, въ немже и како прѣнесень бысть въ прѣславный град Трънокъ; вж. изданията на Kałużniacki, Werke..., pp. 27—58; Йорд. Ивановъ, Български старини, стр. 421—422. — 3. Житїе и жизнь прѣподобныя матере наше Петкы, въ немже и како прѣнесена быст[ь] въ прѣславный градъ Трънѡвъ; вж. изданията на Kałużniacki, Werke..., pp. 59—77; Йорд. Ивановъ, Български старини, стр. 432—433. — 4. Похвалное иже въ свѧтыхъ ѡтцоу нашемоу Іѡанноу, епископꙋ Пѡлївѡтскомоу; вж. изданията на Kałużniacki, Werke..., pp. 181—202.

Euphremius ex recogn. Imm. Bekkeri, Bonnae 1840 (CSHB).

Gregoras, Nic. Byzantina historia, ed. Schopeni, I—III. Bonnae 1829—1855 (CSHB).

Грамоти на българскитѣ царе отъ второто българско царство — издания: Г. А. Ильинскiй, Грамоты болгарскихъ царей. Москва 1911; Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 575—602; грамотата на деспотъ Алексий Славъ отъ 1220 год. е издадена отъ J. B. Papadopoulos — Père Arcadios Vatopédinos, Un acte officiel du despote Alexis Sthlavos... СпБАкН, XLV (22). 1933, стр. 1—6; М. Ласкарисъ, Ватопедската грамота на царь Иванъ Асѣня II. София 1930.

Historia peregrinorum: вж. изданието на A. Chroust, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, Berlin 1928 (MGH, SS., nova series, tomus V), pp. 116—172.

Innocentius Papa III: писма до Калояна, търновския архиепископъ Василия и други църковници и първенци; вж. изданието у Migne, P. L., CCXIV, coll. 825, 1113—1115, 1116—1118; CCXV, coll. 153, 156—158, 277—287, 289—290, 292—294, 295—298, 410—412, 413—417, 427, 705—706, 710, 1162, 1522—1523.

Иоасафъ, видински митрополитъ: Похвальное слово и ѡт чести чюдес и жительства прѣподобные и трьблаженные матере наше Филоѳее; вж. изданието на E. Kalužniacki, Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven. Wien 1901, pp. 97—115.

Калоянъ, писма до папа Инокентия III: вж. изданието у Migne, P. L., CCXIV, coll. 1112—1113; CCXV, coll. 155—156, 287—288, 290—292, 551—553.

Kantakuzenos, Io. Historiarum libri IV, ed. L. Schopeni, I—III. Bonnae 1828—1832 (CSHB).

Theodori Ducae Lascaris epistolae CCXVII, editio Nicolai Festae. Firenze 1898.

Mousques, Ph. Chronique rimée, publiée par Reifferberg. Bruxelles 1838.

Pachymeres, G. De Michaele et Andronico Palaeologis libri tredecim. Rec. I. Bekker, I—II. Bonnae 1835 (CSHB).

Палеологъ, Михаилъ: вж. И. Е. Троицкій, Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua opusculum. Спб 1885.

Roubrouquis: вж. изданието въ Recueil de voyages et de mémoires, publié par la Société de Géographie de Paris, IV, Paris 1839.

Ryccardi de S. Germano notarii Chronica. Pertzt, MGH, SS., XIX, pp. 321—384.

Roberti canonici S. Mariani Autissiodorensis chronicon. Pertzt, MGH, SS., XXVI, pp. 219—287.

Robert de Clari. La conquête de Constantinople, editée par Philippe Lauer, Paris 1924.

Joh. Skylitza—G. Cedrenus, ed. I. Bekker, I—II. Bonnae 1838—39 (CSHB).

М. Г. Попруженко. Синодикъ царя Борила. София 1928.

Житie и жизнь св. Сумеѡна. Написано отъ сина му, краль Стефана Първовѣнчани: вж. изданието на P. J. Šafařík, Život Sv. Symeona, Praha 1868.

Thomae archidiaconi Historia Salonitana, въ Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. SS. III. Zagrabiae 1894.

Theiner, A. Vetera monumenta slavorum meridionalium historiam illustantia, I, Romae 1863. — Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, I—II, Romae 1859—1860.

Villehardouin, J. La conquête de Constantinople. éd. Natalis de Wailly, Paris 1882; éd. E. Bouchet, Paris 1891.

de Valenciennes, Henri, éd. Natalis de Wailly, 3e édition, Paris 1882.

Чудеса на св. Димитрия Солунски, съставени отъ солунския хар-

тофилаксъ Ивана Ставракий, запазени въ панигирика на Владислава Граматика отъ 1479 г., въ библиотеката на Рилския мънастиръ рк. № 4/8 (61). За този ржкописъ вж. описанието на Е. Спространовъ, Описъ на ржкописитѣ въ библиотеката при Рилския манастиръ. София 1902, стр. 104—114, особено стр. 110, № 96.

Литература

А. Трудове съ кирилица

Съкращения: БИБ = Българска историческа библиотека. — БПр = Български прегледъ, подъ редакцията на проф. Ст. Романски. — ВизВрем = Византійскій Временникъ. — ГНМС = Годишникъ на Народния музей въ София. — ГодСУиф = Годишникъ на Софийския университетъ, историко-филологически факултетъ. — ЖМНПр = Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія — ;ИзвБАДво = Известия на Българското археологическо дружество. — ИзвБАИ = Известия на Българския археологически институтъ. — ИзвИДво = Известия на Българското историческо дружество. — Псп = Периодическо списание на Българското книжовно дружество. — СбБАкН = Сборникъ на Българската академия на наукитѣ. — СбНУК = Сборникъ за народни умотворения и книжнина. — СпБАкН = Списание на Българската академия на наукитѣ. — УчилПр = Училищенъ прегледъ.

Андреева, М. А. Очерки по культурѣ византійскаго двора въ XIII вѣкѣ. Прага 1927. — Рецензия на статии на проф. В. Н. Златарски — въ Byzantinoslavica, IV. 2. 1932, pp. 443—447.

Бѣляевъ, Д. Рецензия върху книгата на д-ръ Mordtmann, Esquisse topographique de Constantinople. Lille 1892, въ Виз. Врем., I. 1894, стр. 389—402.

Бобчевъ, С. С. Старобългарски правни паметници. Ч. I. София 1903. — Титли и служби въ областното управление на старовремска България. ИзвИДво, кн. XI—XII. 1931—1932, стр. 228—248.

Брунъ, Ф. Догатки касательно участія Русскихъ въ дѣлахъ Болгаріи въ XIII и XIV столѣтіяхъ. Черноморье. Сборникъ изслѣдованій по исторической географіи Южной Россіи. II, Одесса 1880.

Васильевскій, В. Г. Византія и печенѣги. Труды, I. Спб 1908, стр. 1—175. — Рецензия върху книгата на Θ. Успенскій, Образованіе второго болгарскаго царства. Одесса 1879, въ: ЖМНПр, ч. 204 (1879), стр. 144—217, 318—448. — Обновленіе болгарскаго патріаршества при царѣ Іоаннѣ Асѣнѣ II въ 1235 г., ЖМНПр, ч. 238. 1885, II. стр. 1—56, 206—238. — Epirotica saeculi XIII. Виз. Врем., III. 1896, стр. 233—299.

Васильев, А. А. Византия и крестоносцы. Петербург 1923.

Востоковъ, А. Описаніе рукописей Румянцовскаго Музея. Спб 1842.

Гавриловић, А. Свети Сава. Преглед живота и рада. Београд 1900.

Георгиевъ, Св. Императоръ Фридрихъ Барбароса на Балканския полуостровъ и въ българскитѣ земи. БИБ, III. 1930, кн. 2, стр. 103—149. — Две писма на видни кръстоносци отъ Пловдивъ презъ 1189 г. ИзвИДво, XI—XII. 1931—32, стр. 249—264.

Герасимовъ, Т. Първата златна монета на царь Иванъ Асень II. ИзвБАИ, VIII. 1934. стр. 361—368.

Герцбергъ, Г. Ф. Исторія Византіи. Переводъ П. Безобразова. Москва 1896.

Голубинскій, Е. Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской. Москва 1871.

Гошевъ, прот. Ив. Новооткритата Ватопедска грамота на царь Иванъ Асѣня II. БПр, II. 1933, кн. 1, стр. 65—90.

Грабаръ, А. Боянска а църква. София 1924.

Димитровъ, Ив. К. Преселение на селджукски турци въ Добруджа около срѣдата на XIII вѣкъ. СпБАкН, X (6). 1915, стр. 23—40.

Дриновъ, М. С. Исторически прегледъ на българската църква. Виена 1869 = Съчинения, II, София 1911, стр. 1—161. — Въпросъ за Българската и Сръбската църкви предъ сѫдилищтето на Лионский съборъ въ 1274 г. Съчинения, II, стр. 215—231.

Дуйчевъ, Ив. За документитѣ отъ Ватиканския архивъ, отнасящи се до българската история (IX—XIV вв.). ИзвИДво, XIII. 1933, стр. 113—141

Захаріевъ, Ст. Географико-историко-статистическо описаніе на Татаръ-Пазарджишкѫ-тѫ кааза. Віена 1870.

Златарски, В. Н. Известия за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета. СбНУК, XXIV. 1908, стр. 1—161. — Асѣневиятъ надписъ при Станимака. ИзвБАДво, II. 1911, стр. 231—247. — Гръцко-български съюзъ презъ 1204—1205 г. ГодСУиф, VIII—IX. 1911—1913. — Южна България следъ смъртьта на Иванъ Асѣня II и регинскиятъ миръ. Сборникъ Б. Дяковичъ, София 1927, стр. 327—341. — Единъ гръцки фалсификатъ, който се отнася къмъ българската история. Byzantinoslavica, II. 2. 1930, pp. 231—258. — Устройство Болгаріи и положеніе болгарскаго народа въ первое время послѣ покоренія ихъ Василіемъ II Болгаробойцею. Seminarium Kondakovianum, IV. 1931, pp. 49—68. — Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България“ не е билъ Добромиръ Хризъ. ГодСУиф, XXIX. 6. 1933, стр. 1—20. — Потеклото на Петра и Асѣня, водачитѣ на въстанието въ 1185 г. СпБАкН, XLV (22). 1933, стр. 7—48. — Георги Скилица и написаното отъ него житие на св. Ивана Рилски. ИзвИДво, XIII. 1933, стр. 49—80. — История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове, I, ч. 1 (София 1918), ч. 2 (София 1927); II (София 1934). — Боянскиятъ надписъ. ГодСУиф, XXXI, 10. 1935.

Ивановъ, Йорд. Поменици на български царе и царици. ИзвИДво, IV. 1915, стр. 219—229. — Св. Иванъ Рилски и неговиятъ монастиръ. София 1917. — Български старини изъ Македония. II изд., София 1931.

Иловайскій, Д. И. Исторія Россіи. Часть II, Москва 1880.

Ильинскій, Г. А. Сверлижскіе отрывки. Сборникъ по славяновѣдѣнію. II. Москва 1906, отд. отп., стр. 1—32.

Иречекъ, К. Исторія Болгаръ. Одесса 1878. — Княжество България. II. Пѫтувания по България. Пловдивъ 1899. — Историја Срба. I. Београд 1922. — Пѫтни бѣлѣжки за Срѣдня Гора и за Родопскитѣ планини. Псп, VIII. 1884. стр. 1—45; IX. 1884, стр. 1—51.

Ковачевић, Љ. Жене и деца Стефана Првовенчаног. Глас срп. кр. Ак, LX (38). 1901, стр. 1—64.

Кулаковскій, Ю. Гдѣ находилась вичинская епархія константинопольскаго патріархата? Виз. Врем., IV. 1897, стр. 315—336.

Ласкинъ, Г. Георгій Кодинъ о древностяхъ Константинополя. Кіевъ 1905.

Мавродиновъ, Н. Църкви и монастири въ Мелникъ и Роженъ. ГодНМС, V. 1926—1931, стр. 285—306.

Макушевъ, В. В. Болгарія въ концѣ XII и въ первой половинѣ XIII вѣка. Варшав. Унив. Изв. за 1872, № 3. — Итальянскіе архивы и хранящіеся въ нихъ матеріалы для славянской исторіи. Спб 1871 (Прил. къмъ Записки Ак. Наукъ, XIX. № 3). — Исторія Болгаръ въ трудѣ К. Иречка (рецензия), въ ЖМНПр, ч. 196, 1878, стр. 239—296; ч. 197, 1878, стр. 52—109.

Милевъ, Хр. Карта на търновското царство. Пловдивъ 1909.

Младеновъ, Ст. Имената на десеть български рѣки. СпБАкН, X (6). 1915, стр. 41—70.

Мутафчиевъ, П. Църковни старини отъ XVII и XVIII вѣкъ. ИзвБАДво, II. 1911, стр. 15—45. — Владѣтелитѣ на Просѣкъ. СбБАкН, I. 1913, стр. 1—85. — Търново и Стринава. Учил. Прегл., XXXI. 1932, кн. 5, стр. 1154—1163.

Мушмовъ, Н. Една нова сребърна монета отъ царица Ирина съ сина ѝ Михаила. Сборникъ В. Н. Златарски, София 1925, стр. 185—186. — Античнитѣ монети на Балканския полуостровъ и монетитѣ на българскитѣ царе. София 1912. — Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе. [София 1924].

Никовъ, П. Рецензия върху статията на С. Табаковъ, Бележки за югоизточна България презъ епохата на Тертеревци. Псп, LXX. 1909, стр. 563—588. — Царь Борилъ въ свѣтлината на единъ новъ паметникъ. СпБАкН, III. 1912, стр. 121—134. — Българо-унгарски отношения отъ 1257—1277 година. СбБАкН, XI. 1920: XII + 220 стр. — Къмъ историята на северозападнитѣ български земи. СпБАкН, XVI. 1918, стр. 43—64. — Материали за срѣдневѣковната история на България. ГодСУиф, XVIII. 7. 1922. — Татаробългарскитѣ отношения презъ срѣднитѣ вѣкове съ огледъ къмъ царуването на Смилеца. ГодСУиф, XV—XVI. 1919—1920. — Приносъ къмъ историческото изворознание на България и къмъ историята на българската църква. СпБАкН, XX. 1921, стр. 1—62. — История на Видинското княжество до 1323 год. ГодСУиф, XVIII. 8. 1922. — Изправки къмъ българската история. ИзвИДво, V. 1922, стр. 57—84. — Сѫдбата на северозападнитѣ български земи презъ

срѣднитѣ вѣкове. БИБ, III. 1930. кн. 1, стр 96—153. — Църковната политика на Иванъ Асѣня II. БИБ, III. 1930. кн. 3, стр. 65—111.

Новаковић, Ст. Византијски чинови и титуле у српским земљама XI—XV века. Глас срп. кр. Ак., LXXVIII (47), 1908, стр. 178—279.

Палаузовъ, С. Н. Юго-востокъ Европы въ XIV столѣтіи. ЖМНПр, ч. 71. 1857, №№ 4 и 10, отд. отп., стр. 1—79.

Паулеръ, Г. Българскитѣ военни походи на Стефана V. СбНУК, VII. 1892. стр. 428—437.

Поповъ, А. Обзоръ хронографовъ русской редакціи. I. и II. Москва 1866 и 1869.

Разбойниковъ, А. Ст. Село Клокотница. БИБ, III. 1930, кн. 3, стр. 228—237.

Радојчић, Н. О неким господарима града Просека на Вардару. Летопис матице срп., LXXXV (259), 1909, стр. 1—19; LXXXV (260), стр. 32—40. — Свети Сава. Годиш. Н. Чупића, XLIV. 1935, стр. 1—49.

Срезневскій, И. И. Древніе славянскіе памятники юсоваго письма. Спб 1868. — Свѣдѣнія и замѣтки и пр. Записки Имп. Ак. Наукъ, т. 34, прилож. 4, Спб 1879.

Сырку, П. Нѣсколько замѣтокъ о двухъ произведеніяхъ терновскаго патріарха Евѳимія. I Сборникъ В. И. Ламанскаго, Спб 1883, стр. 348—401.

Станојевић, Ст. Св. Сава и проглас бугарске патријаршије. Глас срп. кр. Ак., CLVI. 1933, стр. 171—188. — и Словјев, А. Које је године умро св. Сава, пакъ тамъ, стр. 159—169.

Успенскій, Ѳ. Византійскій писатель Никита Акоминатъ изъ Хонъ. Спб 1874. — Образованіе второго болгарскаго царства. Одесса 1879.

Филовъ, Б. История на старобългарского изкуство. София 1924.

Цоневъ, Б. История на българский езикъ. 1 ч., томъ I. София 1919. — и Баласчевъ, Г. Старобългарско блюдо отъ XII—XIII вѣкъ. Минало, III, кн. 9, 1914, стр. 3—11.

Б. Трудове съ латиница.

Съкращения: BZ — Byzantinische Zeitschrift. SBWA — Sitzungsberichte der Wiener Akademie, historisch-philol. Klasse.

Bănescu, N. Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'Empire bulgare de Samuel (1018). Nouveaux duchés byzantins: Bulgarie et Paristrion. Bulletin de l'Académie Roumaine, section historique, X. 1923, pp. 49—72.

Bouchon, J. B. Recherches et matérieux pour servir à une histoire de la domination française aux XIIIe, XIVe et XVe siècles. II partie, Paris 1840.

Cavallieri, Pio Fr. de', et Lietzmann, J. Specimina codicum graecorum Vaticanorum. Berolini et Lipsiae 1929.

Dölger, Fr. Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565—1453. I—II. München und Berlin 1924—1927.

D'Ohsson, Histoire des Mongols depuis Tschinguizkhan jusqu'à Timour-Bey ou Tamerlan. I, II. La Haye et Amsterdam 1834.

Dujčev, Iv. Il Francescanesimo in Bulgaria nei sec. XIII e XIV. Miscellanea Francescana, XXXIV, 1934, fasc. 3, pp. 254—264; fasc. 4, pp. 323—329.

Gelzer, H. Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte, въ: K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur. München 1897, pp. 911—1067.

Hopf, K. Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit. Ersch und Gruber's Encyclopädie, Bd. 85, Leipzig 1867.

Huber, A. Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden. Wien 1883.

Hýbl, Fr. Dějiny národa bulharského. I. Praha 1930.

Jireček, K. Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag 1877. — Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer. Wien 1897 (SBWA, Bd. 136); български преводъ (на Ст. Аргировъ): Християнскиятъ елементъ въ топографическата номенклатура на балканскитѣ земи. Псп, LV—LVI. 1898, стр. 223—268.

Laurent, V. Bulletin de sigillographie byzantine. Byzantion, V. 1929—1930, pp. 571—654.

Mouchmov, N. Un sceau en plomb du tsar Kaloyan (1196—1207). Byzantinoslavica, IV. 1932, pp. 135—138.

Papadopoulos, J. B. et Père Arcadios Vatopédinos, Un acte officiel du despote Alexis Sthlavos au sujet du couvent de Spéléotissa près de Mélénicon. СпБАкН, XLV (22). 1933, стр. 1—6.

Prokić, B. Die Zusätze in der Handschrift der Johannes Skylitzes codex Vindobonensis hist. graec. LXXIV. München 1906.

Sacerdoţeanu, A. Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle. Mélanges de l'Ecole roumaine en France. II partie, Paris 1929, pp. 161—335.

Sturza, Al. A. C. La Terre et la Race Roumaines. Paris 1904.

Tafel, Th. L. Fr. De Thassalonica eiusque agro dissertatio geographica. Berolini 1839.

Tomachek, W. Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. II. Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi. SBWA, Bd. 113, 1887, pp. 285—373.

Wattenbach, W. Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. 6-te Aufl. I—II. Berlin 1893—1898.

Zimmert, K. Der deutsch-byzantinische Konflikt von Juli 1189 bis Februar 1190. BZ, XII. 1903, pp. 42—77. — Der Friede zu Adrianopel (Februar 1190). BZ, XI. 1902, pp. 303—320.

Zlatarski, V. N. Prima Justiniana im Titel des bulgarischen Erzbischofs von Achrida. BZ, XXX. 1929, pp. 484—489.

Показалецъ на собственитѣ имена

А

Б

В

Г

Ж

З

И

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Я

Поправки и добавки

Стр. 6, редъ 17 отгоре: да се чете владѣтель вм. владетель; редъ 23 отгоре: съвѣсть вм. съвесть.

Стр. 10, редъ 10 отгоре: да се чете Бертолдъ, вм. Бартолдъ; сжщо стр. 12, редъ 9 отдолу; самъ авторътъ е писалъ въ ржкописа си името въ форма Бертолдъ и Бартолдъ.

Стр. 14, редъ 8 отгоре: съестни вм. съѣстни; сжщо на стр. 29, редъ 14 отгоре; редъ 2 отдолу: обесване вм. обѣсване.

Стр. 18, редъ 3 отгоре: дошелъ, вм. дошълъ; сжщо стр. 56, редъ 9 отгоре; стр. 72, редъ 1 отгоре; стр. 118, редъ 12 отдолу.

Стр. 22, редъ 12 отгоре: срѣща вм. среща; редъ 25 отгоре; нейде вм. нѣйде; сжщо стр. 46, редъ 16 отгоре.

Стр. 30, редъ 11 отгоре: Верроя вм. Вероя; сжщо на стр. 41, редъ 8 отгоре; стр. 45, редъ 15 отгоре; стр. 55, редъ 26 отгоре; авторътъ е писалъ името по-често въ форма Верроя, а само нѣкжде Вероя.

Стр. 46, редъ 8 отдолу: въ ржкописа (л. 27) се чете: „въ войната противъ цариградския императоръ, която тоя глупаво обявилъ на себе си, Фридрихъ I, споредъ Ансберта . . .", поправено: „която тоя глупаво навлѣкълъ на себе си . . .", възъ основа текста на Ansbert, ib., p. 57, 16—17.

Стр. 59, редъ 10 отгоре: спрямо вм. спрѣмо.

Стр. 62, редъ 11 отгоре: Фридрихъ I вм. Фридрихъ II.

Стр. 72, редъ 12 отгоре: Змеевския вм. Змѣевския.

Стр. 75, редъ 17 отгоре: отишелъ вм. отишълъ; сжщо стр. 93, редъ 17 отдолу.

Стр. 80, редъ 10 отдолу: Бела вм. Бѣла.

Стр. 82, редъ 3 отгоре: сег. вм. саг.

Стр. 84, бел. 1 е посочено E. Kałużniacki, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393). Wien 1901.

Стр. 106, редъ 11 отгоре: женитба вм. женидба.

Стр. 109, бел. 3. Проф. Златарски обещава да даде особена притурка, което, обаче, не е могълъ да стори.

Стр. 115, редъ 20 отгоре: сватбитѣ вм. сeадбитѣ.

Стр. 117, редъ 17 отдолу: змея вм. змѣя.

Стр. 128 редъ 1 отгоре: „Хризъ, следъ като се отметналъ, имаше едно непреодолимо живѣлище..." Въ ржкописа (л. 79) е написано: „следъ като

се отметналъ (ἐπικοιήσας)..." Гръцкиятъ текстъ у Nicetas, ib., p. 666, 11—12 гласи: ὁ δὲ Χρύσος ἐπιποιήσας εἶχε κατὰ 'Ρωμαίων ἀπρόσμαχον οἰκητήριον, след., указва се, че Хризъ е поправилъ (приправилъ) крепостьта. Проф. Златарски, вѣроятно, е прочелъ по недоглеждане ἀποστατήσας.

Стр. 136, редъ 17 отгоре: Места вм. Мѣста.

Стр. 137, бел. 1: препратката Nicetas, pp. 706,5—707,2 липсваше въ ржкописа и е прибавена отъ менъ.

Стр. 138, редъ 1 отдолу: „за да изкупи своитѣ безбройни грѣшки на войната"; срещу тѣзи думи въ ржкописа си (л. 87) покойниятъ ученъ е отбелязълъ съ моливъ на полето: „за грѣшки военни на М. Камица".

Стр. 149. Къмъ тази страница въ ржкописа (л. 94 бел. 1) е била прибавена отначало бележка, после зачертана.

Стр. 156. Въ ржкописа (л. 98) погрѣшно е написано quondam Praetexati вм. Praetextati. Това име бѣ поправено въ цѣлия текстъ, възъ основа на Migne, P. L., CCXV, col. 153 AD.

Стр. 171 бел. 1. Тази бележка бѣ дадена — съ буквално сжщото съдържание — и като прибавка въ края на книгата, но поради това, че повторението е излишно, бѣ изоставена при печатането.

Стр. 172, редъ 4 отгоре: Верея вм. Верроя; сжщо стр. 232, редъ 18 отгоре.

Стр. 175, редъ 12 отдолу: „въ вилата наричана Кавато хори"; въ ржкописа (л. 110) името Кавато хори е поправено отъ Кваватохори. Въ изданието на A. Theiner, Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustr., I, p. 28 nr. XLIV, това име се чете Cravatochori.

Стр. 179, срещу редове 11—13 отдолу: „Обаче едвали това е станало, защото... отъ великожупанския престолъ" авторътъ е поставилъ въ ржкописа (л. 115) въпросителенъ знакъ.

Стр. 186. Въ ржкописа (л. 115) проф. Златарски пише, че епископъ Власий носѣлъ различни дарове на папата, между които „три сребърни чаши и градалско сребро"; срещу това мѣсто на полето на ржкописа е поставенъ въпросителенъ знакъ, значи, самъ той се е съмнявалъ въ казаното. Въ действителность въ латинския текстъ у Migne, P. L., CCXV, col. 292 A е казано: Gradale argenteum; къмъ този текстъ е поставена обяснителна бележка, ibidem, nota 63: Librum continens Gradalia vel Gradualia, id est Antiphonarium, което обяснение, изглежда, е останало незабелязано за проф. Златарски. Възъ основа на това именно указание е поправенъ изразътъ „градалско сребро" въ „единъ обкованъ въ сребро антифонарий".

Стр. 210. Датата VIII Kalend. Junii 1207 въ ржкописа на проф. Златарски е предадена 24 юний, вм. 25 май; сжщото бѣ повторено на стр. 274.

Стр. 241, редъ 11 отгоре: Мосинополь вм. Мусинополь.

Стр. 248, срещу думитѣ: „Той навлѣзълъ въ България до Крънъ. . .“ на ржкописа (*л.* 152) е отбелязано съ моливъ: „За Крънъ вж. тукъ по-горе стр. 43 [=72]. Тукъ едвали трѣбва да се разбира крепостьта Крънъ, а само областьта“.

Стр. 249, редъ 17 отгоре: да се чете Пиги вм. Печи; сжщо стр. 423, редъ 18 отдолу Пиги вм. Пеги.

Стр. 260, редъ 15 отдолу: Неманъ вм. Нѣманъ: сжщо стр. 271, редъ 1 отгоре; стр. 318, редъ 8 отдолу.

Стр. 310. Срещу разказа за сватбата на Хенриха за дъщерята на Борила е отбелязано въ полето (*л.* 187) съ моливъ: „3 прибавки“.

Стр. 339, *бел.* 2: Срещу цитата отъ Алберика на ржкописа (*л.* 206) е поставенъ въпросителенъ знакъ. Авторътъ, по-нататъкъ, е ималъ предвидъ стр. 595 *бел.* 2 (притурка).

Стр. 481, редъ 5 отдолу: да се чете скутерия Ксилея, не Скутерия; ср. редъ 8 отгоре. Σκουτέριος (σκουτέρης) е длъжность (officium); ср. G. Acropolita, ib., pp. 139,8; 141,14,24; 145,23; 146,7; 151,7.

Стр. 491, редове 11—14: „рицаритѣ нѣма да пропущатъ. . . безъ специално разрешение на краля“; срещу тѣхъ на полето въ ржкописа (*л.* 297) е поставенъ въпросителенъ знакъ и „Хурмузаки“.

Стр. 540, редове 1—3 отгоре: „Тая титла вече ясно изразявала независимото му положение и отъ търновския царь“. На полето на ржкописа (*л.* 328) е отбелязано съ моливъ: „Сѣкълъ монети вж. у Мушмовъ, стр. “. Можеби проф. Златарски е ималъ предвидъ книгата на Н. А. Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ . . ., гдето въ показалеца (стр. 194) погрѣшно е указано (стр. 169) за монети на Яковъ Светослава.

Стр. 581. Прибавка 4-та въ ржкописа нѣмаше никакво заглавие. Заглавието е поставено отъ менъ възъ основа на една бележка, оставена отъ покойния ученъ. За тази прибавка вж. тукъ стр. 256 бел. 1.

Стр. 608. Въ родословната таблица на Асѣневци е указано, че Яковъ Светославъ е билъ женелъ за Иванъ Асѣневата внучка Теодора (дъщеря на Теодора II Ласкариса), докато въ текста (вж. стр. 502) е казано, че Яковъ Светославъ билъ женелъ за сестра ѝ Евдокия.

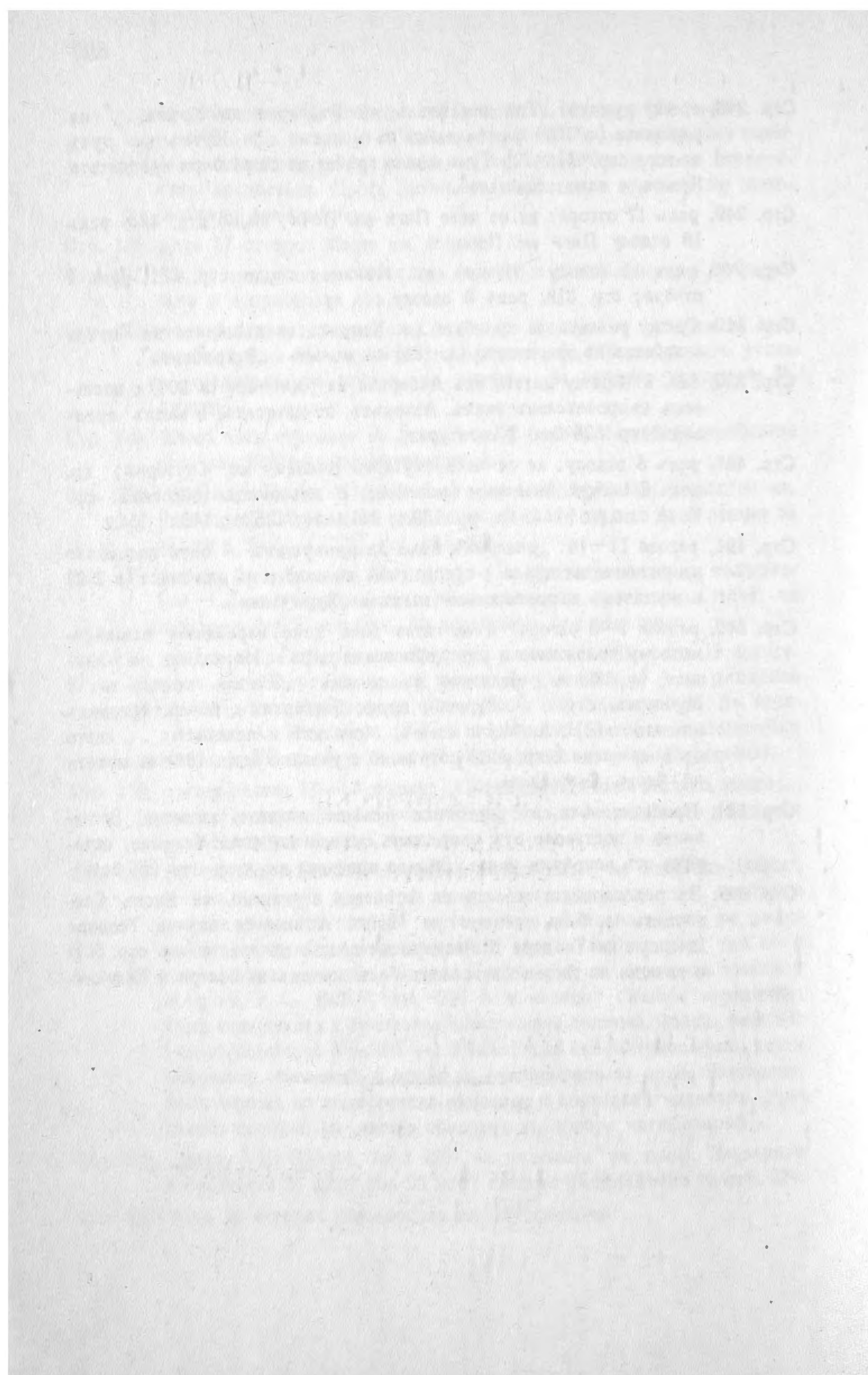

ВАСИЛ ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ

ТОМ 3. ВТОРО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО
БЪЛГАРИЯ ПРИ АСЕНЕВЦИ (1187–1280)

Трето фототипно издание

Художник *Петър Добрев*

Издателство „Захарий Стоянов“
ISBN–10: 954-739-931-4
ISBN–13: 978-954-739-931-0

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
ISBN–10: 954-07-2447-3
ISBN–13: 978-954-07-2447-8

Поредицата „Историческо наследство“
има за цел да представи на читателите
най-стойностното от българските историци
в автентичен вид, без оглед дали дадена
тяхна теза или хипотеза вече е отречена
от историческата наука, а също така
и визията на съответната епоха по проблеми
от общонационално значение без каквато
и да било аксиоматика или предубеденост.
Обнародвани са първите издания на
монографиите и само там, където при
преиздаването им са направени съществени
нововъведения и допълнения, се позоваваме
на по-късни издания, защото стремежите ни
не са насочени към самоцелна библиофилия,
а към постиженията на съответните автори
в конкретния дял на техните проучвания.

Проф. д-р ГЕОРГИ БАКАЛОВ

На корицата:
„Причастие на апостолите“ – стенопис
от църквата „Св. Иоан Богослов“
на Земенския манастир, XIV в.

ISBN 954-739-931-4

20 лв.